

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

AHMED MİKDÂD EFENDİ:
HAYATI VE KÜLLİYATI

Doktora Tezi

ERHAN SALİH FİDAN

İstanbul, 2021

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

AHMED MİKDÂD EFENDİ:
HAYATI VE KÜLLİYATI

Doktora Tezi

ERHAN SALİH FİDAN

Danışman: DOÇ. DR. AHMET KARATAŞ

İstanbul, 2021

ÖZET

Ahmed Mikdâd Efendi, 1872 yılında Sivas/Divriği/Kesme Köyü'nde doğdu. Sekiz yaşında iken tahsiline devam etmek için ailesiyle birlikte İstanbul'a gitti. Sultan II. Abdülhamid devrinde ciddî bir medrese tahsili gördüğü sıralarda muhalif duruşu ve birtakım beyânâtı sebebiyle İstanbul'dan sürgün edildi. Bu sürgün neticesinde 1899 yılında Erzincan'da muallimlik vazifesine başladı. Sonraki yıllarda müderrislik vazifesi de uhdesine verildi. 1912 yılında Balkan Harbi'ne gönüllü olarak iştirâk etti; askerin manevî kuvvetini takviye edecek vaazlar verdi. Aynı amaçla şiirler, eserler kaleme aldı. Bu hizmetlerinden dolayı bir madalya ile taltif edilerek Erzincan vaizliği vazifesi verildi. Aynı sûrette Kafkas Cephesi'nde ve Millî Mücadele'de de hizmetlerde bulundu. Soyadı kanunundan sonra Poyraz soyismini aldı. Uzun yıllar Erzincan'da muallimlik, müderrislik ve vaizlik yaptıktan sonra 1931 yılında Bayburt'a tayin edildi. Artvin'de ve Trabzon'da da görev yaptıktan sonra 1936 yılında emekli oldu. Aynı yıl Erzincan'a dönen Ahmed Mikdâd Poyraz 27 Aralık 1939 Erzincan Depremi'nde vefât etti. Altmış yedi yıllık ömründe manzum mensur kırka yakın eser kaleme alan Ahmed Mikdâd Efendi, manzumelerinde hem halk şiirinin hem de divan şiirinin örneklerini sunmuştur. Şahit olduğu yahut bizzat katıldığı savaşları da manzumelerinde işleyen Mikdâd Efendi bu manâda savaş edebiyatına da önemli katkılar yapmış bir isimdir. Bu çalışmada Ahmed Mikdâd Efendi'nin hayatı, arşiv evrakından ve eserlerinden hareketle bütün teferruatıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Birinci bölümde, Mikdâd Efendi'nin eserlerinin, arşiv evrakının, devrin şahitlerinin ve aileden alınan bilgilerin ışığında geniş bir biyografi oluşturulmuştur. İkinci bölümde yine eserlerinden hareketle Ahmed Mikdâd Efendi'nin ilmî ve edebî şahsiyeti, şiirinin hususiyetleri ele alınmıştır. Son bölümde ise Ahmed Mikdâd Efendi'nin matbu eserleri, mecmualardaki makaleleri ile şahsî arşivlerde ve yine mecmualarda kalmış şiirleri günümüz harflerine aktarılmıştır. Çalışmanın sonuna mühim evrakın asıllarının gösterildiği ekler kısmı ve bir fotoğraf albümü eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslam Edebiyatı, Ahmed Mikdâd Efendi, Biyografi, Sürgün, Savaş, Sivas, Divriği, Erzincan.

ABSTRACT

Ahmed Mikdâd Efendi was born in Sivas/Divriği Kesme Village in 1872. He went to Istanbul with his family to continue his education when he was eight years old. During the reign of Sultan Abdülhamid II, he was exiled from Istanbul due to his opposing stance and some statements while continuing madrasah education. As a result of this exile, he started to work as a teacher in Erzincan in 1899. In the following years, the duty of mudarris was given to him. He voluntarily participated in the Balkan War in 1912; he gave sermons to reinforce the spiritual strength of the soldiers. He wrote poems, articles and books for the same purpose. He was awarded a medal for his services and was given the duty of Erzincan preacher to him. He also served in the First World War/Caucasian Front and the Turkish war of independence at the same time. He took the surname Poyraz after the surname law. After working as a teacher, mudarris and preacher in Erzincan for many years, he was appointed to Bayburt in 1931. After working in Artvin and Trabzon, he retired in 1936. Ahmed Mikdâd Poyraz returned to Erzincan the same year and died in the 27 December 1939 Erzincan Earthquake. Ahmed Mikdâd Efendi, who wrote nearly forty poetic and prosaic works in his sixty-seven years of life, presented examples of both folk poetry and divan poetry in his poems. Mikdâd Efendi who also mentioned the wars of his time in his poems, in this sense, is a writer who made important contributions to war literature. In this study, the life of Ahmed Mikdâd Efendi was tried to be put forward in all details, based on archive documents and his works. In the first chapter, a wide biography has been created in the light of Mikdâd Efendi's works, archive documents, witnesses of the era and the information received from the family. In the second chapter, the scientific and literary personality of Ahmed Mikdâd Efendi and the characteristics of his poetry are discussed again, based on his works. In the last chapter, the printed works of Ahmed Mikdâd Efendi, his articles in magazines and his poems which were in personal archives and magazines were transferred to Latin letters. At the end of the study, the appendix showing the originals of the important documents and a photo album is added.

Keywords: Turkish-Islamic Literature, Ahmed Mikdâd Efendi, Biography, Exile, War, Sivas, Divriği, Erzincan.

ÖN SÖZ

*İsmi, kudretini hazret-i Hakk'ın tezkâr
Ederim leyl ü nehâr nâmını her dem tekrâr
(A.Mikdâd, Tevhîd-i Kâinât, s. 53.)*

Ahmed Mikdâd Efendi, 1872-1939 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekildiği; Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni bir anlayışla ortaya çıktığı devrede yaşamıştır. Hâliyle, baştaki manzûmede de kısmen ifade ettiği, bu çetin zamanlardan payına düşen zorlukları da omuzlamak mecburiyetinde kalmıştır. Sultan II. Abdülhamid devrinde İstanbul'da bir medrese talebesi iken memleketine sürgün edilmesi onun dönemin kargaşasından ilk nasibidir. Daha sonra Balkan Savaşları'ndan itibaren cephe cephe gezmesi, ordu nasıhı olarak hizmet etme gayreti devletin ve milletin dar zamanında hissettirdiği mesuliyeti gösterir. Cumhuriyet kurulduktan sonra da devrimlerin, inkılapların, değişen ve dönüşen dünya görüşünün etkilerini bir müderris ve muallim olarak hissetmiştir. Her ne kadar bu yeni anlayışa, devrimlere, inkılaplara rıza göstermek yahut en azından isyan etmemek tarzında hareket etmeyi tercih etse de ilmiye mensubu oluşu ve müderrisliği sebebiyle bu devrede de eski itibârını ve vazifelerini kaybetmek durumunda kalmıştır. Tüm bu hususlar Ahmed Mikdâd Efendi'nin hayat çizgisini gösterdiği için mühimdir; onun böyle bir araştırmaya mevzu olması ise esasen velûd bir müellif ve hemen her mevzuyu nazma dökme gayretindeki bir şair olmasındandır.

Ahmed Mikdâd Efendi, son devrin çokça eserler vermiş bir kalem erbabı olmasına rağmen ismi unutulmuş, birkaç sathî araştırma dışında üzerinde durulmamış şahsiyetlerindendir. Tefsir, kelam, mantık, fıkıh gibi İslâmî ilimlere dâir kitapların da yer aldığı eserlerinin sayısı kırka yakındır. Bunlar arasında Arapça ve Farsça manzum eserlerin yer alması onun ilmî ve edebî seviyesini göstermesi zaviyesinden mühimdir. Ahmed Mikdâd Efendi hem aruzla hem de hece ile manzûmeler kaleme almış bir şair olarak umûmî hatları itibârıyla şiirlerinde devrinin zorluklarını, tartışmalı meselelerini ele almıştır. Ciddî savaşların verildiği, devletin ve milletin düşman karşısında çok ağır kayıplar verdiği dönemleri gördüğü için bilhassa “harp edebiyatı” sahasında kalem oynatmış ve hattâ bir cihat risalesi yazmıştır. Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşı ve Millî Mücadele onun şiirlerinde yer

bulan, eserlerine yansıyan harplerdir. Bunların yanında onun şiirlerinde, Müslüman Türk şairleri tarafından dâimâ mevzû edilmesi bir gelenek hâline gelmiş bulunan Allah'ın birliği, peygamber sevgisi gibi konular da mevcuttur. Ele geçen şiirleri arasında na't ve tevhid türünde şiirleri vardır.

Şahsiyet olarak esasen oldukça cevval, bilhassa hitabeti ile cemiyet üzerinde ciddî tesir uyandıran, kalemi kuvvetli bir zât olmasına rağmen gençlik yıllarındaki sürgünü neticesinde taşrada ömrünün sonuna kadar matbuattan, neşriyat âleminden uzak durmak mecburiyetinde kalmıştır. Hâiz olduğu vasıflara rağmen onun bir köşede, adı ve hatırası unutulmaya yüz tutmuş yerel bir kahraman olarak kalmasını böylece izah edebiliriz.

Vefâtından aşağı yukarı seksen yıl sonra yapılan bu çalışma ile Ahmed Mikdâd Efendi'nin hayatını ve eserlerini iki kapak arasında toplamaya çalıştık. Çalışmanın ilk bölümünde Ahmed Mikdâd Efendi'nin terceme-i hâlini evrakların imkan verdiği ölçüde geniş bir sûrette yazmaya gayret ettik. Bu hayat hikâyesi yazılırken Mikdâd Efendi'nin eserlerinden, devlet arşivinden, Diyanet İşleri Başkanlığı arşivinden istifâde edildi. Ayrıca Mikdâd Efendi'nin torunlarının arşivi ve verdikleri bilgiler de biyografiye genişlik kattı. İkinci bölümde ise, umûmî hatları ile, Ahmed Mikdâd Efendi'nin ilmî-edebî şahsiyeti ile şiirlerinin husûsiyetlerini ele almaya çalıştık. Üçüncü ve son bölümde Ahmed Mikdâd Efendi'nin üçü manzum, ikisi mensur ele geçen beş eseri ile muhtelif mecmua ve gazetelerde neşrolunan yahut aile arşivinde kalan şiir ve yazılarını bir araya getirdik. Çalışmanın sonuna Ahmed Mikdâd Efendi'nin icâzetnâmesinin aslı ve tercümesi ile hakkındaki mühim evrakın asıllarının ve çeviri yazılarının bulunduğu bir "Ekler" kısmı ve fotoğraf albümü ekledik.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bu araştırma arşiv, matbuat ve neşriyât âlemi ile şahıslar üzerinden, bunların kaynaklığında yapıldı. Bu manada çok yönlü bir araştırma olduğu ifade edilebilir. Elbette bu çok yönlülük araştırmayı zenginleştirmiş, hacimlendirmiştir. Çalışmanın hacmini artıran bir husus Mikdâd Efendi'nin biyografisini yazarken temel kaynak olarak kullandığımız Diyanet İşleri Başkanlığı arşivindeki özlük dosyasının umûma açık, rahat erişilebilir bir yerde bulunmayışıdır. Ehlinin malûmudur ki ilmî çalışmalarda en küçük teferruat dahi

kıymetlidir, görmezden gelinemez; fakat bilgi kısıntısı kabilinden bile olsa mutlak sûrette belgesi yahut şâhidi istenir. Hâl böyle olunca okuyucunun kurgu bir metinle karşı karşıya olmadığını, her bilginin bir şâhide/belgeye istinâd ettiğini göstermenin yegâne yolu belgeyi olduğu gibi metne yahut dipnota almaktan geçmektedir. Arşive ulaşması güç olan okuyucunun, belgeleri elinin altında bulması arzusu çalışmanın hacmini artırdı; zaman zaman da nâhoş görülebilirse de dipnotların kabarmasına sebep oldu. Bunun bir hassasiyet neticesi olarak zuhûr ettiğini ifade etmemiz gerekir.

Şair, müellif Ahmed Mikdâd Efendi hakkında yaptığımız bu araştırma bir yönüyle edebiyat tarihine, bir yönüyle harp edebiyatına, bir yönüyle siyasi tarihe dokunurken mühim ve geniş bir çerçevede de şehir tarihi sahasına dâhil edilebilecek muhtevâyâ sahiptir. Divriği'nin bir köyünde doğan, İstanbul medreselerinde tahsil gördükten sonra ömrünün yaklaşık otuz beş yılını Erzincan'da geçiren Mikdâd Efendi'nin hayat hikâyesi itibârıyla bilhassa Erzincan şehri için devrinin önde gelen zevâtından addedildiği anlaşılmaktadır. Buna binâen Mikdâd Efendi, mekânları ve şahısları ile Erzincan'ın tarihinde yer etmiş; adı Erzincan ile birlikte anılır olmuş; bu şehre büyük hizmetleri ve emekleri geçmiş bir âlimdir. Onun terceme-i hâli, şehrin ekserîsi unutulmuş, yok olup silinmiş birçok mekânına ve şahsiyetine dokunan, bunlar hakkında bilgiler veren, hatıralar nakleden bir metin hükmündedir.

Geniş bir sûrette ele almaya gayret ettiğimiz bu biyografi, umuyoruz ki edebiyat tarihinde adı anılan, eserleri ile zikredilen bir şahsiyetin yerini sağlamlaştıracaktır. Bu araştırma, Ahmed Mikdâd Efendi isminin bilhassa tarih ve edebiyat sahasında layık olduğu, hak ettiği yerlerde zikredilmesini sağlayabilirse en mühim vazifesini ifa etmiş olacaktır. Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

Teşekkür

Veri tabanları ve geniş kaynak imkanları ile araştırmacıların işlerini daima kolaylaştıran İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) ve Milli Kütüphane; aynı şekilde taleplerimize hızlıca cevap veren Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi; şahsî sicil dosyasına ulaşma imkanı sağlayan Diyanet İşleri Başkanlığı; bunların yanında elbette T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri teşekkür etmemiz gereken başlıca kurumlardır.

Diyanet İşleri Başkanlığı Sicil Dairesi personelleri Ahmet Ciba ve Osman Eroğlu Beyefendiler, Ahmed Mikdâd Efendi'nin şahsî sicil dosyasını temin etmemde çok yardımcı oldular. Hacı Hasan İçli Beyefendi, Ahmed Mikdâd Efendi'nin sürgünü ile alâkalı daha önce kullandığı ve fakat devlet arşivinde “kullanılamaz durumda” olduğundan dolayı talep edenlere arz edilemeyen evrakı büyük bir alicenaplıkla bizimle paylaştı. Abdullah Acehan Beyefendi, talep ettiğimiz kapsamlı çalışmasını gönderme lütfunda bulundu. Bu hususta Maruf Çakır Beyefendi çok yardımcı oldu. Arapça metinlerde Ahmed Nûreddîn Kattan ve Eyyup Akdağ Beyefendiler'in çok yardımlarını gördüm. Mefail Hızlı Beyefendi, çözemediğim bir husustaki yardım talebimi büyük bir samimiyet ile cevapladı. Yusuf Yıldırım hocam, Farsça metinler husûsunda yardımcı oldu. Mikdâd Efendi'nin torunları Dara Tan Beyefendi ve Belir Bulut Hanımefendi verdikleri bilgilerle ve istifademize açtıkları şahsî arşivleri ile çalışmanın zenginleşmesine ciddî katkı sağladılar. Hepsine en derin şükranlarımı arz ederken nihayet tarihimizi, kültürümüzü, şahısları, kurumları, mekânları -bir cümle, bir makale, bir kitap ile olsun- kayıt altına alma gayretinde olan tüm münevverlerimize, kalem erbabına da ayrıca şükranlarımı arz etmeye mecburum. Bu türlü, zaman zaman kolay görülen çalışmaların paha biçilmez kıymetini görebilmek, bu çalışmanın şahsım adına belki de en büyük semeresidir. Yine yüksek lisans ve doktora dönemlerinde kendilerinden ders aldığım tüm hocalarıma da teşekkürü bir borç bilirim. Böyle bir araştırma yapmak husûsunda, araştırmanın her aşamasında tavsiyeleri ve yardımları ile bana destek olan Ahmet Karataş hocama en derin teşekkürlerimi arz ederim. Son olarak gösterdikleri fedâkârlıkla kendilerini ihmâl etmemi hoş görüyle karşılayan eşime ve çocuklarıma teşekkür ederim.

Gençlik döneminden itibâren devletine, milletine hizmet etmek için türlü meşakkatleri göğüsleyen, kalemi ve kelâmı ile mücâdele eden Erzincan Terzi Baba Kabristanı'nda medfûn şair Ahmed Mikdâd Efendi'ye rahmet ve mağfiret niyâzıyla son söz onun duâsıdır:

Hamd ü minnetle Hudâ'ya ederim hatm-i kelâm

Eylerim Hazret-i Peygamber'e bin türlü selâm

Bana ihvân-ı kirâmdan okuyan hayr duâ

Görmesin rûz-ı nedâmetde felâketle melâm

İki âlemde de mes'ûd u bekâm et yâ Rab
Seni tevhîd ile takdîs edeni yâ Allâm (Tevhîd-i Kâinât, s. 78.)

Erhan Salih Fidan
Ekim 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1
1. Tezin Amacı, Kapsamı, Önemi, Kaynakları ve Metodu	1
2. Hilâfet'ten Diyânet'e Osmanlı Ulemâ Sınıfına Kısa Bir Bakış	6
1. AHMED MİKDÂD EFENDİ'NİN HAYATI	21
1.1. Doğumu ve Âilesi	21
1.2. Tahsil Devresi	25
1.3. Sebepleri ve Neticeleriyle Sürgün	32
1.4. Sultan II. Abdülhamid Devri ve Sonrasında Bir Muhâlif olarak Mikdâd Efendi	37
1.5. Me'mûriyet Hayatının İlk Devresi (1912'ye Kadar-Müderrislik ve Muallimlik)	44
1.6. Harplerde ve Cephelerde Mikdâd Efendi (Balkan Harbi, Kafkas Cephesi, Millî Mücadele)	49
1.7. Memûriyet Hayatının İkinci Devresi (Vâizlik-Muallimlik ve Türkçe Öğretmenliği)	61
1.8. Cumhuriyet Devrimleri ve Mikdâd Efendi	72
1.9. Vaizlikten Tasfiyesi ve Ömrünün Sonuna Kadar Süren Mücâdelesi	78
1.10. Emeklilik Devresi, Erzincan'a Dönüşü ve Vefâtı	101
1.11. Eşleri, Çocukları ve Âile Hayatı	104
1.12. Çağdaşı olan Âlimlerle Münâsebetleri	112
1.13. Ahmed Mikdâd Efendi'nin Hayat Kronolojisi	116
2. SANATI, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ	118
2.1. Şahsî Husûsiyetleri ve Fikrî Yapısı	118
2.2. Şairliği ve Şiirlerinin Husûsiyetleri	122
2.2.1. Şairliği ve Şiire Dair Görüşleri	122
2.2.2. Şiirlerinde Dil ve Üslup	124
2.2.3. Nazım Şekilleri	128
2.2.4. Vezin	129
2.2.5. Şiirlerinde Muhtevâ	131
2.3. Eserleri	139
2.3.1. Manzum Eserleri	140

2.3.2. Mensur Eserleri	151
2.3.3. Elde Edilemeyen Eserleri	155
2.3.4. Mecmua-Gazete Yazıları	157
2.3.5. Diğer Eserleri	163
3. AHMED MİKDÂD EFENDİ’NİN KÜLLİYÂTI.....	164
3.1. Şiirleri ve Manzûm Eserleri	166
3.1.1. Şiirleri	166
3.1.1.1. Bedî’a	166
3.1.1.2. Nevâ-yı Vahdet	167
3.1.1.3. Şiirler.....	174
3.1.1.4. Enîn	177
3.1.1.5. Vâsf-ı Cenâb-ı Peygamber Salla’llahu ‘aleyhi ve-sellem	180
3.1.1.6. Şerefü’l Mücâhidîn’den	181
3.1.1.7. Duygu Demetleri’nden.....	182
3.1.1.8. Başvekil İsmet Paşa’ya Şiir.....	184
3.1.1.9. Kızım Suad.....	184
3.1.1.10. Bay Baba Sâlim’e.....	186
3.1.1.11. İstanbul Topkapı Mezarlığı’nda Anama	187
3.1.1.12. Babama	188
3.1.1.13. Sılaya Dönüş	190
3.1.2. Manzum Eserleri	192
3.1.2.1. <i>Feryâd-ı Dehşet-engîz Der-hakk-ı Trablusgarb</i>	192
3.1.2.2. <i>Tevhîd-i Kâ’inât</i>	207
3.1.2.3. <i>Ozanlar</i>	260
3.2. Mensur Eserleri ve Muhtelif Mecmualarda Neşrolunmuş Makaleleri.....	304
3.2.1. Mensur Eserleri	304
3.2.1.1. <i>Cevâhiru’l-Efkâr fî-Keşfi’l-Esrâr</i>	304
3.2.1.2. <i>Şerefü’l-Mücâhidîn</i>	313
3.2.2. Mecmualarda Neşrolunan Yazıları	355
3.2.2.1. Katarât-ı Hakikat.....	355
3.2.2.2. Lem’a-i Diyânet	358
3.2.2.3. İttihâd-ı ‘İlmiyye-i İslâmiyye.....	360
3.2.2.4. İttihâd-ı ‘İlmiyye-i İslâmiyye “İkinci Nüshadan Mâba’d”.....	362
3.2.2.5. Pend-i Müşfik.....	363

3.2.2.6. Kudsî Bir ‘Âlem.....	366
3.2.2.7. ‘İbretle Nazar	368
3.2.2.8. Bedi‘a.....	371
3.2.2.9. Âh Mine‘l-Mevt	374
3.2.2.10. Hayat	377
3.2.2.11. Fıtrat.....	381
3.2.2.12. On Aylık Seyâhat-i ‘Askeriyemden Bir Levha Yâhud Macar Kal’asında Bir Gün Müsâferet	384
3.2.2.13. Nazar ve Dua.....	385
SONUÇ.....	388
EKLER.....	392
KAYNAKÇA.....	419
FOTOĞRAF ALBÜMÜ	429

KISALTMALAR

a.mlf.: Aynı müellif

bk.: Bakınız

c.: Cilt

BCA: T.C. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BOA: T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Andiklopedisi

DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı

ed.: Editör

haz.: Hazırlayan

mlf.: Müellif

nr.: Numara

ö.: Ölüm tarihi

s.: Sayfa

sy.: Sayı

ty.: Tarih yok.

vd.: Ve diğerleri

vr.: Varak

y.y.: Yayınevi yok.

GİRİŞ

1. Tezin Amacı, Kapsamı, Önemi, Kaynakları ve Metodu

Ahmed Mikdâd Efendi (1872-1939), siyâsî ve içtimâî tarihin önemli bir devresine şahitlik etmiştir. Bu manâda yaşadığı devir içindeki şahitlikleri mühimdir. Onu böyle bir çalışmaya mevzu yapan husûsiyet ise şahitlik ettiği devreyi kalemiyle kaydetme çabasıdır. Ulemâ sınıfından bir şair ve yazar olarak hem mensur hem de manzum eserleri devrinin fikriyatına, cemiyet hayatına, sanatına dâir siyâsî ve içtimâî tarih açısından mühim malumâtı muhtevîdir. Bu sebeple Ahmed Mikdâd Efendi'nin hayatı ve eserleri böyle müstakil bir araştırmaya mevzû edilmiştir.

Bir ilim alanı olarak edebiyat tarihi zaviyesinden bakıldığında ise bu türlü biyografik, monografik çalışmaların, geniş bir terkip olarak ortaya konulması beklenen bu sahaya, birer küçük katkı, devasa bir duvara teşbih edilebilecek edebiyat tarihi sahasına bir küçük tuğla olarak görülmesi mümkündür. Ömer Faruk Akün bu hususta şunları söylemektedir: “En küçük monografilerden başlayarak en geniş ölçüde terkibe doğru uzanan bir araştırmalar silsilesi edebiyat tarihinin yapısını kurar. Gerçek mânâsıyla edebiyat tarihi çeşitli monografiler ve tedkiklerle elde edilecek veya elde edilmiş, kontrolden geçmiş bilgiler üzerine tesis olunan bir terkinin ifadesidir.”¹

Türk edebiyatı tarihi içinde ismi ve eserleri -tek bir satır, tek bir mısra dahi olsa- kayıtlı bulunan her şair, her yazar bu büyük terkinin bir parçası olarak tetkik edilmeyi, bu tarihî çerçeve içerisinde hak ettiği yere konulmayı beklemektedir. Bu terkinin sıhhatli bir sûrette ortaya konulması hiçbir ismin, hiçbir eserin üzerinin çizilmemesine, yok sayılmamasına; tetkik edilmeksizin kenara atılmamasına bağlıdır.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Ahmed Mikdâd Efendi'nin hayat hikâyesi dönemi itibarıyla hem merkezdeki hem taşradaki siyâsî ve sosyal durumu gösteren önemli bilgiler vermekte, belgeler arz etmektedir. Yaşadığı dönemin, Osmanlı Devleti'nin sonu ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk devresini kapsaması da onun hayat hikâyesini sosyal ve siyâsî tarih açısından daha dikkat çekici kılmaktadır. Kaleme

¹ “Türk Edebiyatı Tarihi ve Edebiyatımızın Bazı Meseleleri Üzerine Prof. Ömer Faruk Akün'le Mülakat”, Mülakat: M. Nuri Yardım, *Boğaziçi*, 49 (1986), s. 5-6.

aldığı eserler de hem dönemini yansıtmakta hem de devrin ilmî, edebî durumuna dâir işaretler arz etmektedir.

Ahmed Mikdâd Efendi hakkındaki bu araştırmanın maksadı onun tercüme-i hâlini ve tüm eserlerini mümkün olan en geniş sûrette ortaya koymaktır. Öncelikli olarak ortaya çıkarılan bu temel müktesebât üzerinden yapılan tetkik ve tespitler ise yukarıda ifade ettiğimiz, şairin/yazarın ve eserlerinin edebiyat tarihi içerisindeki yerini tayin maksadına mâtuftur.

İfade ettiğimiz gibi bu çalışma, 1872-1939 yılları arasında ömür süren Ahmed Mikdâd Efendi'nin hayatını ve külliyyâtını kapsamak, geniş sûrette ele almak amacındadır. Ancak bu araştırmanın bir neticesi olarak da tavsif edebileceğimiz şu bilgiyi vermek durumundayız ki çalışmaya isim olarak belirlediğimiz “Hayatı ve Külliyyâtı” ifadesindeki külliyyât kısmı Ahmed Mikdâd Efendi'nin tüm eserlerini değil, yalnızca elde edebildiğimiz eserlerini ifade etmektedir. Zîrâ tüm araştırmalarımıza rağmen birçok eser elde edilememiştir. Bu durumda başlıktaki külliyyât kelimesini Ahmed Mikdâd Efendi'nin elde edilebilen tüm eserleri şeklinde anlamak daha doğru olacaktır.

Bu araştırma sırasında dört ana kaynak türünden istifâde edilmiştir. Bilhassa biyografi kısmının temel kaynağı arşiv evrâkıdır. T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi ile Cumhuriyet Arşivi belge temin ettiğimiz arşivlerdendir. Osmanlı Arşivi'ndeki nüfus defterlerinden istifâde edilerek aile hakkında bilgilere ulaşılmıştır. Yine aynı arşivden sicill-i umûmî varakaları ile birtakım resmî evrâk temin edilerek önemli malûmât elde edilmiştir. Bunların yanında aileye dâir kayıtların temininde şer'îyye sicillerinden istifâde edilmiştir. İstifâde edilen bir diğer arşiv ise Diyanet İşleri Başkanlığı Sicil Dairesi Arşivi'dir. Burada bulunan 23-2050 numaralı Ahmed Mikdâd Efendi dosyası içinde sayısı yüz otuza yaklaşan belge bulunmaktadır. Bilhassa Ahmed Mikdâd Efendi'nin memuriyet hayatına dâir en mühim belge ve bilgiler bu dosyadan istifâde ile nakledilmiştir.

Araştırmamızın ikinci kaynağı ise matbuat ve neşriyât âlemdir. Ahmed Mikdâd Efendi, *Beyânülhak* ve *Cerîde-i Sûfiyye* mecmualarında makaleler, şiirler neşretmiştir. *Cerîde-i Sûfiyye*'nin yazı heyetinde yer almıştır. Bu gibi malûmâta

binâen dönemin matbuâtı, mecmuaları taranmış; tespit edilen şiir ve makaleler çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu taramalarda İSAM'ın makaleler veri tabanı ile Milli Kütüphâne'nin dijital arşivinden istifâde edilmiştir.

Bir diğer kaynak ise kitaplar ve makalelerdir. Burada elbette Ahmed Mikdâd Efendi'nin kendi kitapları ve makaleleri öncelikle istifâde edilen eserlerdir. Bunların yanında Erzincan şehri ile alâkalı kitaplar da önemli bir kaynak mesâbesindedir. Ömrünün yaklaşık otuz beş yılını Erzincan'da geçirmiş bir şahsiyet olarak Ahmed Mikdâd Efendi hakkında bir bilgi bulmak maksadıyla şehirle alâkalı tespit edilebilen tüm eserler taranmıştır. Bu taramalara tezler ve makaleler de dâhil edilmiştir.

Son bilgi kaynağımız ise yakın bir dönemde ömür sürmesi hasebiyle Ahmed Mikdâd Efendi'nin bugün hayatta olan torunlarının çocuklarıdır. Aileden ulaşabildiğimiz kişilerden aldığımız şifâhî bilgiler ile fotoğraf ve el yazısı belge, şiir gibi malzemeler de araştırmamızın temel kaynakları arasında yer almaktadır.

Kaynaklarımızı böylece tasnif ettikten sonra bir kaynak tenkidi yapmamız gerekmektedir. Ahmed Mikdâd Efendi hakkında vefâtından sonra yapılan ilk ve en ciddi araştırma halkiyat araştırmacısı İbrahim Aslanoğlu'nun (1920-1995) *Divriği Şairleri* adlı eseri içinde yer bulmuştur. Aslanoğlu, Mikdâd Efendi'nin vefâtından yaklaşık 22 yıl sonra oğlu Kemal Poyraz'a (1906-1966) ulaşarak babası hakkında tafsilatlı bilgi istemiştir. Netice olarak Kemal Poyraz babası Ahmed Mikdâd Efendi hakkında tafsilatlı bir mektup yazarak Aslanoğlu'na ulaştırmış; Aslanoğlu da bu mektubu olduğu gibi eserine almıştır.² 1961'de neşrolunan bu çalışmadan sonra, Mikdâd Efendi hakkında malumât veren, biri müstesna olmak üzere, görebildiğimiz tüm eserler ya *Divriği Şairleri*'ni kaynak almış ya da bu eserde olmayan yeni bir malûmât ortaya koymamıştır.³ Müstesna kabul ettiğimiz eser ise Ahmed Mikdâd

² İbrahim Aslanoğlu, *Divriği Şairleri*, (İstanbul: Ekin Basımevi, 1961), s. 61-73.

³ bk. Tahir Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi*, (Erzincan: Erzincan Hayra Hizmet ve Dayanışma Vakfı Yayınları, 1987), II, 273; Murat Yalçın(ed.), *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001), II, 688; Alim Yıldız, *Sivaslı Şairler Antolojisi*, (İstanbul: Sivaslılar Eğitim, Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları, 2003), s. 333-336; Abdullah Acehan, *Sürgün Kalemler (1839-2000)*, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013), s. 80; İbrahim Aslanoğlu, *Her Yönden Sivas*, (Sivas: Kamil Kitabevi, 1979), s. 90; İhsan Işık, *Resimli ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, (Ankara: Elvan Yayınları, 2006), VII, 3006.

Efendi'nin hayatı hakkında, Aslanoğlu'nun eseriyle birlikte, en ciddî bilgileri veren, Erol Kaya'nın *Erzincanlı Son Devir Osmanlı Uleması* adlı eseridir.⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı arşivinde bulunan Ahmed Mikdâd Efendi dosyası esas alınarak hazırlanan biyografi derli toplu bilgi vermesi bakımından mühimdir; fakat bu eserde de tespit ettiğimiz bazı hatalı bilgiler mevcuttur. Bu hatalı bilgilerin tashihi yeri geldikçe yapılmıştır. Yine Ünal Tuygun'un *Erzincan'ın Manevi Mimarları* adlı eserinde de Ahmed Mikdâd Efendi hakkında bazı hatalı bilgiler mevcuttur; ayrıca bu eserde verilen bilgiler için kaynak da gösterilmemiştir.⁵ Yine Kazım Erçoklu (1876-1974) adlı Divriğili bir araştırmacının daktilo ettiği fakat yayımlamadığı *Bütün Veçheleriyle Divriği* adlı eserinde de birtakım mesnetsiz ve hatalı malumat yer almaktadır.⁶

Ahmed Mikdâd Efendi'nin hayatı kaleme alınırken târihî bir seyir içinde ve tamamen belgeler ışığında hareket edilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'ndeki belgelerin tam metinleri metin içinde yahut dipnotta verilmiştir. Bu metinlerin sadece dosya numarasına işaret edilerek ya da ihtisâr edilerek verilmesi de sıklıkla başvurulmuş bir yoldur; fakat iki sebepten dolayı belgelerin tam metninin verilmesi uygun görülmüştür: Arşivin vasfı araştırmacıların bu belgelere ulaşmasını zorlaştırmaktadır. Başka araştırmalara kaynaklık etmesi temenni edilen, ki her ilmî araştırmanın gayelerinden biri de budur, böyle bir araştırmada en azından sonraki çalışmalara hazır belge, bilgi aktarmak, gelecek araştırmaları bir nebze olsun kolaylaştırmak arzusu ilk sebeptir. Bu belgelerin, hassaten 1890'lı yıllar ile 1939 arasındaki 45-50 yıllık devre için mühim bilgileri muhtevî olduğu bir hakikattir.

İkinci olaraksa bu belgelerin ciddi bir kısmının araştırmanın asıl mevzusu olan Ahmed Mikdâd Efendi'nin elinden çıkmış olması, bunları kısaca, sadece dosya numarasına işaretle geçmenin hatalı bir usûl olacağı kanaatini doğurmuştur. Resmî belge dahi olsa kullanılan evraklar nihayet Ahmed Mikdâd Efendi'nin kaleminin mahsûlüdür. Bu cihetle onun kaleminden çıkan her metin böyle bir araştırmanın birinci derecede kaynağı hükmündedir.

⁴ Erol Kaya, *Erzincanlı Son Devir Osmanlı Uleması*, (Erzincan: Erzincan Üniversitesi Yayınları, 2017), s. 33-36.

⁵ Ünal Tuygun, *Erzincan'ın Manevi Mimarları*, (İstanbul: Kervan Yayınları, 2001), s. 139-141.

⁶ Kazım Erçoklu, *Bütün Veçheleriyle Divriği*, s. 84. (Erişim: 29/05/2019)

Ahmed Mikdâd Efendi'nin eserleri bugünkü harflere aktarılırken yakın bir döneme ait metinler olduğundan mümkün olduğunca günümüz imlâsına yakın bir usûl tatbik edilmiştir. Bu hususta tafsilatlı bilgi “Metnin Oluşturulmasında Dair Notlar” başlığı altında verilmiştir.

Bu metinler aktarılırken metinlerde geçen ayetler, mealleri ile birlikte dipnotta gösterilmiştir. Yine hadis-i şeriflerin de kaynağı dipnotta verilmiştir. Aynı şekilde metinlerde iktibâsen kullanılan Türkçe, Arapça, Farsça manzum mensur parçaların da, lazım geldiği yerlerde tercümesi ile birlikte, şair, yazar ve eser adları dipnotta belirtilmiştir.

Ahmed Mikdâd Efendi, Osmanlı Devleti'nin son, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk devresine şahitlik etmiş; sürgünüyle, ihtilâliyle, inkılâbıyla bu zor devrede yaşamış bir âlim, vâiz, müderris, muharrir, şâir ve muallim; yıllar içinde birçok vazife ve faaliyet ile pek çok unvan kazanmış bir şahsiyet oluşuyla birlikte temâyüz eden vasfı ulemâ sınıfından oluşudur. Osmanlı Devleti'nin son otuz kırk yıllık devresi içinde ilmiye sınıfının bir mensubu olarak medreselerde talebelik, muidlik ve müderrislik yapmıştır. Cumhuriyet devrinde ise ilmiye sınıfının daralan istihdam alanları ve eriyen itibârı ile evvela muallim, bilahare değişen ve dönüşen zihniyetin bir başka tezâhürü olarak öğretmen olmuştur. Aynı zamanda Cumhuriyet devri içinde 1931'e kadar vaizlik de yapmıştır. Esasen Ahmed Mikdâd Efendi'nin hayat hikâyesinden çizgiler arz eden bu tarihî vetîre, Cumhuriyet devri sonrası ulemânın Maarif Vekâleti'ne ya da Diyanet İşleri Riyâseti'ne uzanan macerasını da bir yönüyle aydınlatmaktadır. Dolayısıyla ilmiye sınıfının yahut ulemânın Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne asırlar süren tarihini araştırmaya bir giriş olarak hulâsaten ele almak kanaatimizce faydalı olacaktır.

2. Hilâfet'ten Diyânet'e Osmanlı Ulemâ Sınıfına Kısa Bir Bakış

Osmanlı devlet teşkilatı içinde bulunan üç meslek grubundan birisi ilmiyedir. Seyfiye (askerler) ve kalemiye (bürokratlar) zümrelerinin yanında devlet teşkilatı içinde yer bulan şeyhülislam, kazasker, nakîbüleşrâf, kadı ve müderris gibi meslek gruplarının geneli ilmiye sınıfı olarak adlandırılmıştır.⁷ Osmanlı ilmiye sınıfı İslam Ansiklopedisi'nde "klasik ve yerleşmiş İslâmî eğitim kurumu olan medresede usûlüne uygun tahsilden sonra icâzetle mezun olup eğitim, hukuk, fetva, başlıca dînî hizmetler ve nihâyet merkezî bürokrasinin kendi alanlarıyla ilgili önemli bazı makamlarını dolduran müslüman ve çoğunlukla da Türkler'den oluşan bir meslek grubu" olarak tanımlanmıştır.⁸

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren ilmî hayatta ciddî gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler, ilmî hayatın ve tabîî olarak ilmiye sınıfının merkezi olan medreseler marifetiyle gerçekleşmiştir. İznik, Bursa ve Edirne medreseleri Osmanlıların ilk 150 yıllık devrede kurdukları en mühim medreselerdir. Sahn medreseleri yapıldıktan sonra Osmanlı medrese teşkilatında ciddî bir yenilik teşekkül etmiştir. Bu medreseler İlahiyat ve İslam hukuku fakülteleri mâhiyetindedir. Mezkûr medreseler, inşâsından itibaren bütün Osmanlı medreselerine emsâl olmuştur.⁹ İlmiye mesleğinin esasını teşkil eden medreselerin en muteber ve güzide kurumları da Fâtih Sultan Mehmed tarafından inşâ ettirilen Sahn-ı Semân ve bilahare Kânûnî Sultan Süleyman tarafından yaptırılan Süleymaniye medreseleri olmuştur.

Sağlam bir ilmiye geleneğinin oluşması ise bilhassa İstanbul'un fethinden ve Sahn medreselerinin kuruluşundan sonra on yedinci asra kadar devam eden devreye tekabül etmektedir. Özellikle on altıncı asırdan itibaren ilmiye sınıfı mensupları hukuk ve eğitim sahalarının hâkimi olmuştur.

⁷ İlmiye ve ulemâ hakkında yapılan çalışmalarla geniş bir literatür oluşmuştur. Bu çalışmaların bir tahlili için bk. Zeynep Altuntaş, "İlmiye ve Ulemâ Üzerine Literatür Değerlendirmesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, 10/19-20 (2012), 483-517.

⁸ Mehmet İpşirli, "İlmiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2000, XXII, 141.

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), s. 3-5; Sahn-ı Semân medreseleri hakkında geniş bilgi için bk. *Aynı eser*, s. 9-13.

Osmanlı Devleti'nin teşekkül ve gelişme devresi olarak ifade edilen on dördüncü ve on altıncı asırlar arası ilmiye sınıfı mensupları devletin üst kademelerinde ciddî bir nüfûza sahiptir. Bu devrede merkezi idare vazifelilerinin kâhir ekseriyeti medrese tahsili görmüş, ilmiye zümresi mensuplarından seçilmiştir. Böyle bir usûlün tatbîkinden maksat ise devletin hudutlarını genişleten, fetihlerle dâimâ ilerleyerek yeni teşekküller ihdâs eden askeriye sınıfı yanında, meşrû idarenin kurulması ve layıkıyla icrâ edilmesi için lazım gelen şer'î ve örfî hukuka dayanan kanunlaştırma faaliyetlerinin ilmiye mensupları tarafından yani ulemâ eliyle yapılmasıdır. Üç asırlık bu teşekkül ve gelişme devresinde sadrazamlık, nişancılık, defterdarlık gibi üst düzey siyâsî ve idârî vazifeler ilmiye mensupları tarafından deruhde edilmiştir. Misâl olarak ilk Osmanlı vezirlerinden Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa (v. 1387); aynı zamanda divan edebiyatının büyük şairleri arasında ismi zikredilen Bursalı Ahmed Paşa (v. 1496-97); yine Türk Edebiyatı'nın büyük bir nâsiri olan Sinan Paşa (v. 1486) gibi isimler gösterilebilir.¹⁰

Bilhassa on dört ve on beşinci asırlarda ilmiye mensupları, askerî zümreye nazaran idârede daha ziyâde nüfûza sahipti. Bunun sebeplerinden biri olarak ise ilmiye mensuplarının bu devrede ciddî bir nüfusa ulaşmış olması gösterilmektedir. Misâlen Fatih Sultan Mehmed devri Dîvân-ı Hümâyûn'unda ilmiye zümresini temsil eden kazaskerlerin yanında nişancılar ve defterdarlar da ilmiye tarikinden gelmekteydi.

On beşinci asrın ikinci yarısından itibaren devşirme sisteminin gelişmesi ile ilmiye mensupları dışında ayrıca bir askerî ve sivil bürokrasi teşekkül ettiği görülmektedir. On altıncı asrın sonlarından itibaren ise askerî ve sivil bürokrasinin, yani askeriye ve kalemiye zümrelerinin tebârüz ettiği ve ilmiye mensuplarının merkezî idâredeki nüfûzunun azaldığı ifade edilmektedir.

1600-1789 yılları arasındaki yaklaşık iki asırlık devrede ise ilmiye mensuplarının idârî teşkilattaki nüfûzu önceki dönemlere nispetle daha da

¹⁰ Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa hakkında geniş bilgi için bk. M. Münir Aktepe, "Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1993, VIII, 214-215; Ahmed Paşa hakkında geniş bilgi için bk. Günay Kut, "Ahmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1989, II, 111-112; Sinan Paşa hakkında geniş bilgi için bk. Aylin Koç, "Sinan Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2009, XXXVII, 229-231.

zayıflamıştır. Seyfiye ve kalemiye teşkilatlarının idarede daha ziyâde söz sahibi olduğu bu devrede, dikkat çeken bir husus ise siyâsî ve idârî sahada nüfûzu azalan ulemânın bilakis alt kademe idare teşkilatlarında ve Müslüman halk üzerinde nüfûz kazanmış olmasıdır.¹¹

On sekizinci asırda ilmiye sınıfının idârî nüfûzunun nispeten artmasıyla neticelenen bir teşekkül olan meşveret meclisleri, on yedinci asırdan itibaren Dîvân-ı Hümayûn'un tedricen devlet işlerindeki eski tesirini kaybetmesiyle, gayritabiî hadiselerin vukû bulması hâlinde ve muhtelif âzâlarla toplanan danışma ve istişâre meclisleridir.¹² On sekizinci asrın ikinci yarısına kadar bu sûretle toplanan meclis, bu dönemden itibaren ele alınan mevzuların ehemmiyeti, çeşitlenmesi ve meclisin daha sık toplanmaya başlaması ile hem devlet işleri hem devlet adamları için mühim bir karar ve danışma mercii vasfını kazanmıştır.¹³ Bu meclisteki toplantılarda ilmiye sınıfını temsil eden âzâların sayısının zaman zaman yüzde elliye dahi aştığı görülmektedir. Misâlen 26 Mayıs 1826'da eğitilmiş askerî birlik teşkili mevzusunu görüşmek üzere Meşihat'ta toplanan mecliste hazır bulunan on üç âzâdan yedisi ilmiye sınıfındandır. Bu devrede toplanan meclislerin âzâ sayısının altmış olduğu ve ilmiye mensuplarının sayısının ise otuz altı olduğu ifade edilmektedir. Buna göre ulemânın toplam âzâ sayısına oranı yüzde altmışı bulmaktadır. Hâkezâ Topkapı Sarayı'nda padişah huzurunda toplanan Meşveret Meclisi'nde de bu oran yüzde ellinin üzerindedir.¹⁴

Meşveret Meclisleri ile siyâsî ve idârî teşkilattaki nüfûzunu tekrar artıran ilmiye sınıfı, bilhassa 1830'dan sonra bu meclisin eski ehemmiyetini ve tesir sahasını kaybetmesiyle, artık bir asır boyunca günden güne eridiğini bildiğimiz, itibârını ve nüfûzunu kaybetmeye başlamıştır. 1830'lu yıllardan itibaren merkezî devlet teşkilâtında ciddî yenilikler yapan Sultan II. Mahmud, kurduğu dâimî meclislerle

¹¹ Ahmet Cihan, *Reform Çağında Osmanlı İlmîyye Sınıfı*, (İstanbul: Birey Yayıncılık, 2004), s. 27-33

¹² Meşveret Meclisleri hakkında daha teferruatlı bilgi için bk. Ali Akyıldız, "Meclis-i Meşveret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2003, XXIX, 248-249.

¹³ Ahmet Cihan, *Reform Çağında Osmanlı İlmîyye Sınıfı*, s. 63.

¹⁴ Ahmet Cihan, *Reform Çağında Osmanlı İlmîyye Sınıfı*, s. 84-85.

Meclis-i Meşveret'ten, modern hükümet yapısına daha muvâfık olan Meclis-i Vükelâ'ya tedricî bir geçiş yaptı.¹⁵

Bu dönemden itibâren Meclis-i Umûmî ismiyle meşhur olan danışma meclisleri hassaten âzâ yapısı itibârıyla ciddî bir değişime tâbi tutulmuştur. Daha evvelki devrelerde görülen ilmiye mensuplarının ekseriyeti teşkîl ettiği meclis manzarası, ulemânın aleyhine değişmeye başlamıştır. Misâlen Tanzimat Fermânı'nı müzâkere etmek üzere toplanan mecliste on dokuz âzâdan yalnız altısı ilmiye zümresindendir. Müzâkere edilen mevzuların da daha ziyâde siyâsî, askerî, idârî sahalara münhasır kaldığı; şer'î müzâkerelere ihtiyaç görülmediği ifade edilmektedir.¹⁶

Yukarıda da ifade edildiği gibi ulemânın devlet işlerindeki nüfûzu azalmıştır; fakat müslüman halk üzerindeki tesiri devam etmiştir. Bu husus ulemânın, halk üzerindeki itibâr ve nüfûzuna ihtiyaç duyulan bir meşrûiyet aracı olarak görülmesine sebep olmuş ve bunun bir neticesi olarak da ilmiye mensuplarının devlet nezdinde kıymet verilen, kanaatleri mühim sayılan bir zümre olmasını sağlamıştır. Giriştiği ıslahat hareketleriyle öne çıkan Sultan II. Mahmud'un ıslahatları yaparken ulemânın nüfûzundan faydalanması, ıslahatların meşrûiyetini bu usûlle kabul ettirme gayreti bu minvalde dikkat çekici bir misâldir.¹⁷

Aynı sûrette Sultan Abdülmecid devrindeki Tanzimat ve Islahat Fermânları'nda da ulemânın desteği aranmıştır. Tanzimat Fermânı'nın ilanından sonra bu fermanla alınan kararların tatbikinde bir tereddüt yaşanmaması maksadıyla padişah ve vükelâ ile birlikte ulemâ da Hırka-i Saadet Dairesi'nde dîni ve devleti, mülkü ve milleti kalkındırmak gayesi ile konulduğu ve şeriate muvâfık olduğu ifade edilen ferman hükümlerinin ve kanunların eksiksiz bir sûrette tatbik edileceğine dâir yemin etmiştir.¹⁸ Bu türlü tedbirlere rağmen yine ulemâ sınıfından birtakım muhalif

¹⁵ Ali Akyıldız, "Meclis-i Meşveret", s. 249.

¹⁶ Ahmet Cihan, *Reform Çağında Osmanlı İlimiye Sınıfı*, s. 144-145, 150.

¹⁷ Kemal Beydilli, "Mahmud II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2003, XXVII, 354; Sultan II. Mahmud dönemi ulemâsı ve sultan-ulemâ ilişkisi hakkında geniş bilgi için bk. Arzu Güldöşüren, *II. Mahmud Dönemi Osmanlı Ulemâsı*, (doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 24-69.

¹⁸ Zeynep Altuntaş, *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı*, (doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s.45.

seslerin yükseldiği, hem merkezden hem taşradan birtakım tepkilerin dillendirildiği de görülmüştür.¹⁹ Islahat Fermanı'nın ilanında da ulemâ ve devlet adamları arasında bir ittifâk teşkiline çalışılmış; ancak birtakım çekişmelerin vukû bulmasına da mâni olunamamıştır.²⁰

Tanzimat döneminde şeyhülislâmlık makamı yeniden şekillendirilerek idâreye tam bir bağıllık hâlinde bulunmasının teminine çalışılmıştır. Bu dönemde tesirini artıran Meclis-i Vükelâ'da sadrazamdan sonraki isim olarak gözüken şeyhülislâmın yeni bir ikâmetgâh tahsisi ve Bâb-ı Fetvâpenâhî'nin kurulması gibi adımlarla ilmiye zümresinin idârî muhtariyetinin gücünü kaybettiği ifade edilmektedir. Aynı devrede ilmiye sınıfının birçok sahada eski nüfûzunu kaybetmesiyle birlikte ulemâ dışında bir aydın sınıfı da kendini göstermeye başlamıştır. Bu yeni aydın sınıfının hassaten matbuat, neşriyat, basın-yayın sahalarında öne çıkarak özellikle okur-yazar halk üzerinde ciddî bir nüfûz kazandığı, efkâr-ı umûmiyeye yön veren ulemâyâ rakip bir zümre olarak temâyüz ettiği görülmektedir. Bu yeni aydın sınıfının oluşmasında ise yine bürokratik sahada yapılan reformların müessir olduğu görülmektedir. II. Mahmud devri sonlarına kadar diğer mesleklere göre daha ziyâde imtiyazlara sahip olan ilmiye mesleği, mâlî imkanlar zaviyesinden daha geride olmasına rağmen can, mal ve meslekî teminatları fazla olması sebebiyle rağbet görmekteydi. Reformlarla yalnızca ulemânın sahip olduğu bu imtiyazlar, diğer zümrelere de teşmil edilince ilmiye mesleği eski câzibesini kaybetmeye başlamıştır.²¹

İlmiye sınıfının eski nüfûz ve itibârını kaybetmesine sebep olarak şeriat ile kanun arasında ciddî bir muvâzenenin tesis olunduğu geleneksel Osmanlı düzeninin çözülmesi de gösterilmiştir. Bu düzende şeyhülislâmın işi, umûmiyetle sultan ve devlet adamları tarafından fiilen ortaya konan kararları meşrû hâle getirmek, bir başka deyişle “kitabına uydurmak” olarak ifade edilir. Şeriat ve kanun arasındaki bu muvâzene kayboldukça ulemâ-devlet ilişkisi de bozulmaya başlamıştır. Bilhassa ıslahat hareketleriyle birlikte ilmiye sınıfı dışında gelişen bürokrasi ve aydın sınıfının

¹⁹ Ejder Okumuş, “Tanzimat Hareketi’ne Muhalefet”, *Marife*, 3/2 (2003), s. 87-93.

²⁰ Bu hususta geniş bilgi için bk. Zeynep Altuntaş, *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı*, s. 47-50.

²¹ Ahmet Cihan, *Reform Çağında Osmanlı İlmiyye Sınıfı*, s. 262-265, 269-270.

nüfûzu arttıkça siyaset üstü bir kavram olarak görülen şeriatin ve yine bu kavrama bağlı olarak devletten ve siyasetten bağımsız bir sınıf olarak temâyüz eden ulemânın tesiri azalmıştır. Devletin hassaten ilk üç asrında Emir Sultan, Mola Fenârî, Ebu's-Su'ûd Efendi, Zenbilli Ali Efendi, Hatibzâde Muhyiddîn gibi ciddî misallerini gördüğümüz siyaset üstü, devletten bağımsız âlim portreleri sonraki devrelerde görülmez olmuş ve daha evvel methedilen bu siyaset üstü tavır, özellikle devletin son iki asrında ulemânın siyasete ve dünyaya yabancılaştığı yönünde tenkitlere sebep olmuştur.²²

İlmiye sınıfının uğradığı tenkitler ve bunları ıslah çabaları esâsen daha eski tarihlere uzanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin on altıncı asrın ikinci yarısından itibaren mâlî, idârî ve askerî teşkilâtında bozulmalar gözlendiği gibi ilmiye teşkilâtında da birtakım bozukluklar, düzensizlikler görülmüş ve ıslâhı için muhtelif teşebbüslerde bulunulmuştur. İlmiye tariki için en ciddî, en çok tenkit edilen, ıslâhına çalışılan meselelerden biri medrese tahsîlini yapmadan rüşvet ve iltimâs yoluyla medreseden mezun olarak mülâzım olan danışmendlerdi. Bu usûlsüz terfi yolunun açık oluşu iltimâsa yol bulamayan hâmîsiz talebelerin de isyânına sebep olmuştur. Bunun gibi bir şekilde müderrisliğe geçmiş olanların sayısı da hayli artınca bunlar bir üst derece müderrisliğe tayin olabilmeleri için ismi olup cismi olmayan, binasız, yanmış, viran olmuş medreselere tayin edilmişlerdir. Bu gibi bozulmalara karşı on altıncı asrın ikinci yarısından itibaren ıslah maksadıyla emirler, fermanlar verilmiştir.²³

Tanzimat döneminde temâyüz etmeye başlayan yeni aydın sınıfı tarafından ulemâyâ tevcih edilen bazı tenkitler de zaman içerisinde ciddî destek görmüş, bizzat ulemâ sınıfı içinde dahi taraftar bulmuş, dillendirilmiştir. Bu tenkitlerin başında ulemânın yozlaşması, kimliğini ve faâliyetini kaybetmesi gelmektedir. Bu manâda ulemâ gelenek bekçiliği yaptığı, yeniliklere karşı durduğu iddialarıyla tenkide uğramıştır. Esâsen bu tenkitlerin de bir noktada hürriyet, meşrûtiyet gibi taleplere destek vermeyen ulemâ-yı rûsûma müteveccih olduğu anlaşılmaktadır.²⁴ Onlara göre

²² Bedri Gencer, *Gelenekten Modernliğe Osmanlı*, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019), s. 595-597.

²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, s. 251; İlmiye mesleğinin ıslahı için muhtelif tarihlerdeki emir ve fermanlar hakkında bk. *Aynı eser*, s. 251-278.

²⁴ Hürriyet ve meşrûtiyet telakkileri hakkında teferruatlı bilgi için bk. İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasi Görüşleri 1, Hilafet ve Meşrutîyet*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2017), s. 95-118; İ. Kara, *İslâmcıların Siyasi Görüşleri 2, Hürriyet Müsavat Uhuvvet*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2019), s. 107-170.

bu ulemâ-yı rüsûm tâifesi siyâsî meselelerde fetvâ ve hukuk yoluyla haksızlıklara meşrûiyet sağlamışlardır. Bilhassa bu devrede ulemânın bir ayrıma tabi tutulduğu, toptan reddedilmediği de görülmektedir. Ulemânın geri kalmasının sebepleri olarak medreselerin müfredat olarak çok geri kalması ve bu zaafın ıslahına çalışılmak yerine bilakis medreselerin maddî olarak yokluğa mahkûm edilmesi gösterilmiştir.²⁵

İlmiye sınıfının merkezi hükmündeki medreselerin hâlinin de, tabîî olarak, ulemâdan farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan son asrına kadar ilmî ve fikrî sahalarda öncü vaziyette bulunan medreselerin zaman içinde ehemmiyetini kaybettiği, tesir sahasının daraldığı, bilhassa devletin son devresinde yalnızca dînî hizmetleri yürütecek kadroları yetiştirmekle iktifâ ettiği, idârî ve hukûkî alanlardaki hâkimiyetini yitirdiği ifade edilmektedir. II. Mahmud ve II. Abdülhamid devirlerinde eğitim konusunda ciddî yenilikler yapılırken medreseler ihmâl edilmiştir. Bu ihmâl sebep olarak bu kurumların ve ilmiye zümresinin zihniyet ve fikir olarak böyle bir yeniliğe açık olmayışı gösterilmiştir. 1826'da Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti'nin kuruluşu faaliyetlerinin büyük kısmını vakıf gelirleri ile yürüten ilmiye sınıfı için bir kırılma noktası olmuştur. Bilhassa medreseler kaynaksız kalmış, kendi hâline terkedilmiştir. Bu durum Batı usûlü eğitim veren alternatif kurumların daha ziyâde rağbet görmesine sebep olmuştur.²⁶

II. Abdülhamid sonrası İttihatçılar devrinde ise medreselerin ıslâhı ve canlandırılması maksatlı birçok teşebbüs göze çarpmaktadır. Şeyhülislâm Musa Kazım ve Mustafa Hayri Efendi devrelerinde Islâh-ı Medâris Komisyonu kuruldu; muhtelif nizamnâmelerle mektep tarzında yeni programlar hazırlandı ve tatbik edildi. Medresetü'l-kudât, Medresetü'l-eimme ve'l-hutabâ, Medresetü'l-vâizîn, Medresetü'l-mütehassısîn, Medresetü'l-hattatîn gibi medreseler kuruldu. Fakat I. Cihan Harbi ve devletin tasfiyesi sebebiyle bu medreseler uzun ömürlü olmadı. Tüm medreselerin kapatılması ise 3 Mart 1924 tarihli Tevhîd-i Tedrisât Kanunu ile Maarif Vekâleti'ne devredilmelerinden sonra gerçekleşmiştir.²⁷

²⁵ Bedri Gencer, *İslamda Modernleşme (1839-1939)*, (Ankara: DoğuBatı, 2017), s.507-509.

²⁶ Mehmet İpşirli, "İlmiye", s. 141, 143-144.

²⁷ Mehmet İpşirli, "Medrese, Osmanlı Dönemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2003, XXVIII, 332.

Bir yanda ıslah teşebbüsleri, bir yanda ciddî tenkitler ve itibâr kaybı ile on dokuzuncu asrın ikinci yarısından yirminci asrın başlarına kadar ulemâ sınıfının dönüşen devlet zihniyeti karşısındaki hâline dâir Amit Bein şu dikkat çekici değerlendirmeyi yapmaktadır: “19. yüzyılın ikinci yarısında hızla genişleyen devlet bürokrasisi ulemâyaya yeni istihdâm fırsatları ve ikbâl imkânları yaratmıştı. Ancak, 20. yüzyılın başına gelindiğinde, yeni sekülerist fikirler ile hızla yayılan yeni tarz okulların mezunlarının teşkil ettiği rekabetin, çoğu kez profesyonellik ve liyâkat temelli atanma talepleri kisvesi altında, ulemânın devlet sektöründeki istihdâm olanağını gittikçe daha fazla tehdit ettiği görülüyordu. Hattâ birçok kıdemli ulemânın kendi çocuklarını, kimi köklü reform taleplerine karşın 19. yüzyılda sadece çok küçük müfredat değişikliklerine tanıklık eden geleneksel medreselerden ziyâde yeni tarz okullara kaydetmeyi giderek daha çok tercih ettiklerine dair ciddî kanıtlar vardır.”²⁸ Özellikle ıslahat hareketlerinin başladığı devreden itibâren ulemânın değişen şartlar ve anlayışlar karşısında itibârını ve nüfûzunu muhafaza etme yollarını aradığı gibi, maişet ve istikbâle dâir derin endişelere de kapılmaya başladığı ve bu endişeleri ortadan kaldırma maksadıyla da arayışlara girdiği anlaşılmaktadır.

Islahat hareketleri devresinden bilhassa II. Meşrûtiyet sonrasına kadar ulemânın uğradığı itibâr kaybına ve yeni arayışlarına dâir İsmail Kara çeşitli nakillerle ihtisâren naklettiğimiz şu tahlili yapmaktadır: Ulemâ, ıslahatlara karşı evvelâ muhalefet etmiştir. Fakat padişahın ulemâyı yanına çekmek, ıslahatların meşrûtiyetini temin etmek için yaptığı hamleler karşısında muhâlif ulemâ taifesi merkezden uzaklaştırılmış, sesi taşradaki halk nezdinde bir kıymet ifade eder olmuştur. Bu bölünme, ıslahatların ve elbette sultanın yanında duran ulemâ ile azledilmiş, sürülmüş ve tabîî seyrinde pasif halk muhalefetine öncüler hâline gelmiş ulemâ gruplarını oluşturmuştur. Sonraki yıllarda ise ulemâ, muhalefetten uzaklaşmış; tekrar bir varlık iddiasına girişmiştir. Bu varlık iddiasının ise Batı tarzı ıslahatlara muhalefet ederek kaybeden tarafta yer alma ihtimâlini omuzlamak yerine İslam kültür ve medeniyetinin üstünlüğünü ispat kavgasına girerek her hâlükârda ulvî bir gâyeye hizmet etmiş olmak arzusuna dayandığı anlaşılmaktadır. Ulemânın modernleşme hareketine muvâfakaten böyle bir nüfûz arayışı, aydın sınıfının

²⁸ Amit Bein, *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti, Değişimin Faileri ve Geleneğin Muhafızları*, çev. Bülent Üçpınar, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013), s. 17.

peşinden gittiği, onları taklit ettiği gibi bir manzarayı oluşturmuştur. Bu manâda ulemânın bu teşebbüsler neticesinde itibâr kazanma maksadına nâil olamadığı ifade edilmektedir. Umûmî manzara itibârıyla II. Meşrûtiyet'i çoğunlukla memnuniyetle karşılayan ulemâ, bu devrede siyâsî sahada daha çok faaliyet yürütmeyi ciddî bir itibâr kazanma yolu olarak görmüştür. Bu sûretle ulemâ Meclis'te, matbuatta daha faal hâle gelmiş ve tesirli de olmuştur. Fakat bilahare ulemânın siyasete karışmasına itirâzlar da beyân edilmiştir.²⁹

Yukarıda işaret edilen ulemânın kahir ekseriyetinin II. Meşrûtiyet'i memnuniyetle karşılaması ve Sultan II. Abdülhamid'e bakışı da bu çalışma için mühim bir mevzudur. Ulemâ sınıfı içinden yükselen seslerin arz ettiği manzaraya göre Meşrûtiyet talebine dayanan tenkitler Sultan II. Abdülhamid'i müstebit, onun zamanını da istibdat devri olarak görmeye varmıştır. II. Meşrûtiyet sonrası önde gelen ulemânın görüşlerine bakıldığında istibdâdın meşveretin zıddı ve mutlak manâda kötülüklerin sebebi, zemini olarak anlaşıldığı görülmektedir. Meselâ, İskilipli Âtîf Efendi istibdâdı siyâsî ıstılâh olarak bir şahsın yahut grubun bir milletin hukukunu hesapsızca ve tamamen kendi arzusuna göre keyfi idâre etmesi olarak ifade etmektedir. İstibdâdın zararlarını ise zulüm, kötülük, hıyanet, haksızlık, zillet, meskenet, fakr u zaruret, cehâlet, memleketin harap olması vs. şeklinde sıralamıştır. Yine bir misâl olarak Musa Kazım Efendi, istibdât altındaki halkın zulümden asla kurtulamayacağını, refah ve saadetin manâsını dahi bilemeyeceğini ifade etmiştir. Benzer şekilde Bediüzzaman Said Nursî de istibdâdı zulmün temeli, insanlığın mahvedicisi, insanı sefâlete düşürücü ve İslam âlemini zehirleyici bir düzen olarak görmektedir.³⁰ Bu gibi beyânâttan anlaşıldığı gibi Sultan II. Abdülhamid'in ulemâ nezdinde en mühim kusurlarından birisi meşveretten uzaklaşarak, istibdâda yol vermiş olduğu iddiasıdır. Şu hususu da ifade etmek gerekir ki bilhassa II. Meşrûtiyet'in ilanından Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine kadar geçen süre zarfında her ne kadar sultanın şahsına bir öfke duyuluyorsa da neticede hilâfet makamında bulunduğundan, doğrudan bir tenkitte bulunulmaması ulemâ arasında ekseriyet itibârıyla kabul görmüş bir tavidir. Bu noktada umûmiyetle suçlanan, zulüm isnat edilen sultan değil onun çevresi olmuştur.

²⁹ İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri I, Hilafet ve Meşrutiyet*, s. 46-54.

³⁰ İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri I, Hilafet ve Meşrutiyet*, s. 119-124.

Meşvereti bırakma, istibdâda yol açma tenkidinin yanısıra ulemânın II. Abdülhamid'e tevhîh ettiği tenkitler ve ithamlar umûmî hatları ile şöyle sıralanabilir: Sultan II. Abdülhamid, muhalefeti susturmak maksadıyla ilmiye sınıfını zaaf içerisinde bıraktı; medreseleri baskıyla, takibâtla, jurnallerle geriletti, seviyesini düşürdü. Medrese talebelerini sürgün ettirdi. Şeriatı susturdu. Fıkıh, hadis, akaid kitaplarından kimisini yasakladı, kimisini tahrif ettirdi. Dînî kitapları bastırmadı, yazdırmadı. Birtakım mühim meseleleri kitaplardan çıkarttırdı. İstibdât sebebiyle adalet zayıfladı, fertler arasına nifak ve nefret sokuldu. Millet ayrılığa düştü. Birçok gazete, risâle, kitap baskısına ruhsat verilmedi. Halk arasında ve medreselerde okunan meşhur bazı kitapların (Mızraklı İlmihal, Şerhu'l-Mevâkıf vs.) basımına izin verilmedi. Muhaliflere çok sert davrandı. Devletin mâlî durumunu kötü idare sebebiyle mahvolma noktasına getirdi. Askerî müesseseler yok olmaya yüz tuttu; askeriyedeki ıslahatlar yavaşladı, bozuldu.³¹ Bu gibi sebeplerle ulemâ ve medrese talebeleri arasında Sultan II. Abdülhamid'e karşı gelişen, derinleşen muhalefet benzer sebeplerin yazıldığı bir hal fetvası ile sultanın tahttan indirilmesine kadar varmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ulemâ arasındaki ilişki ise geçmişten gelen bir muhalefet ve hedef birliğine dayanmaktadır. Bilhassa İttihat ve Terakki'nin meşrûiyet ve nüfûz kazanmak maksadıyla ulemâya yaklaşma siyaseti ve ulemânın meşrûiyet talebine dayanan II. Abdülhamid muhalifi tavrı bir ortaklık zemini oluşturmuştur. Bu birliğe istinâden, II. Meşrûiyet'in ilanı sonrası ulemâ da yaygın kanaate muvafık olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni göklere çıkarmış, büyük bir memnuniyet ve hüsnükabulle karşılamış, istibdâtı kurtarıcı olarak tavsif etmiştir. Bu hüsnükabul, ulemânın önde gelen isimlerinden Mustafa Sabri Efendi'nin bir makalesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu kurtarıcı ve öncü rolü sebebiyle artık ulemânın peşinden gittiği, takipçisi olduğu/olması gerektiği bir güç olarak görülmesine kadar varmıştır. İttihat ve Terakki'nin idarî hakimiyetini artırdıkça, kimi isimlerce istibdat devrini dahi aratır hâle geldiği ifade edilen, devrindeki suistimaller, dînî-ahlâkî bozukluklar, cinayetler zaman zaman ulemânın da tenkitlerine mevzubahis olmuştur. Hattâ bu türlü tenkitlerin yeni bir siyâsî parti arayışlarına

³¹ İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri I, Hilafet ve Meşrutiyet*, s. 125-136.

zemin hazırladığı da anlaşılmaktadır. Her ne kadar tenkitler yapılmışsa da yukarıda zikredilen sadâkatin kati olarak kesilmediği, tenkitlerin asla yoksaymaya, reddetmeye varmadığı görülmektedir.³²

On yıllık savaş devresinde, Millî Mücadele’de ciddî gayretler gösteren, Cumhuriyet’in kuruluşuna mühim katkılar sağlayan ulemâ için bu yeni devir hem asırlarca süren bir geleneğin sonu hem yeni bir yolun başı manâsına gelmekteydi.³³ İlmiye sınıfı, yukarıda özetlemeye çalıştığımız sûrette asırlar içinde derece derece gücünü ve nüfûzunu kaybetmekle birlikte Osmanlının son devrine ve hattâ Cumhuriyet’in ilk dönemine kadar geleneğini devam ettirmiştir.³⁴ İlmiye teşkilâtının ana müessesesi olan şeyhülislamlığın, Cumhuriyet’in ilk yıllarında TBMM tarafından evvelâ Şer’iyye ve Evkâf Vekâleti’ne tahvili ve ardından 1924’te hilâfetin ilgâsı ile bu vekâletin tamamen kaldırılması ve Diyanet İşleri Reisliği’nin kurulması ulemâ için yeni bir yolun başlangıcı idi.³⁵

Cumhuriyet devrinde ulemâyı nasıl bir anlayışın, ne türlü bir muamelenin karşıladığını anlamak, bu yeni Cumhuriyet’te ulemânın yerini tahmin edebilmek için Cumhuriyet’in hemen evveline bakmak yerinde olacaktır. Asırlarca süren ulemâ-devlet münâsebetleri ve aşağı yukarı bir asırda ulemâ aleyhinde müthiş bir dönüşüme uğrayan anlayış hakkında Amit Bein dışarıdan bir göz olarak şu zikre değer tespitleri yapmaktadır: “Başka hiçbir İslam devletinde ilmiye sınıfı ile devlet arasındaki bağlar bu kadar sıkı değildi; ancak aynı şekilde Müslümanların çoğunlukta olduğu diğer ülkelerin hiçbirinde, yükselen sınıf konumundaki devlet memurları ve aydın çevrelerinde zaman içinde ulemâyâ karşı oluşan yabancılaşma bu boyutta değildi. Hattâ 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde taassup, gericilik, Orta Çağcılık ve skolastizm gibi olumsuz kavramlar Osmanlı bürokrasisinden ve aydın kesiminden

³² İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri I, Hilafet ve Meşrutiyet*, s. 59-68.

³³ Ulemânın ve meşâyihın Millî Mücadele’deki rollerine dair geniş bilgi için bk. Kadir Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler*, (İstanbul: Sebil Yayınları, 1969); Cemal Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ty.); Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları I-II*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2002).

³⁴ M. İpşirli, “İlmiye”, s. 141.

³⁵ Mehmet İpşirli, “Şeyhülislam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2010, XXXIX, 96; Bu hususta daha teferruatlı bilgi için bk. Ramazan Boyacıoğlu, “Hilafetten Diyanet İşleri Başkanlığına Geçiş”, (doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992, s. 181-188.

birçok kişinin zihninde ulemâyla ve onların kurumlarıyla giderek daha fazla özdeşleştirilir bir hâle gelmişti.”³⁶

Yukarıda zikredilen ithamlar, tahkir ve tezyif her ne kadar ulemâ sınıfının şahsına tevcihen zikredilmişse de bu anlayışın esasta ulemânın şahsında İslam dini ile çatışmaya vardığı da bir vâkıdır. Bu minvalde Osmanlı modernleşmesinin mimarları ile Cumhuriyet ideolojisinin İslâm’a bakışına dâir bir mukâyese yapan İsmail Kara, Osmanlıların Müslüman kalarak ve bir mecburiyet hissi ile modernleşme çabasında olduğunu; buna mukâbil Cumhuriyet ideolojisinin ise İslâm’ı devredışı bırakarak, hattâ birçok konuda İslâm’la çatışmayı göze alarak bir modernleşme ve kimlik oluşturma gayretinde olduğunu ifade etmiştir.³⁷ İsmail Kara, dinle irtibatlı bu çatışmanın misâllerinin ise inkılap kanunları listesinde aşikâr sûrette görüldüğünü ifade etmektedir: Tevhid-i Tedrisât Kanunu; Şapka İktisâsı Hakkında Kanun; Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgâsına Dair Kanun; Türk Kanun-ı Medenisi’yle kabul edilen evlenme akdinin evlendirme memuru önünde yapılacağına dair medeni nikâh esası ile aynı kanunun 110. maddesi hükmü; Beynelmilel Rakamların Kabulü Hakkında Kanun; Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun; Efendi, Bey, Paşa gibi Lakap ve Unvanların Kaldırıldığına Dair Kanun; Bazı kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun. Bunların yanında hilâfetin ilgâsı, şer’î mahkemelerin lağvı, hafta tatilinin Cuma’dan Pazar’a alınması, alafranga saatin kabulü, takvim değişikliği, resmî binalardan tuğraların kaldırılması, anayasadan “Devletin dîni dîn-i islâmdır” ibâresinin çıkarılması ve yemin ifadelerinin değişmesi, Arapça ve Farsça’nın müfredattan çıkarılması gibi düzenlemeler de yazara göre bu listeye dahil edilmelidir.

Osmanlı Devleti’nin son devresinde başlayan Meşihat’ın yetkilerinin daraltılması hadisesi Cumhuriyet sonrası Diyanet İşleri Reisliği üzerinde de devam etmiştir. Bir zamanlar yargı, maarif ve vakıflar üzerinde hakimiyeti bulunan Meşihat, Tanzimat sonrası daralan yetkileri ile fetva işleri, medrese tahsili ve şer’iyye

³⁶ Amit Bein, *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti, Değişimin Faileri ve Geleneğin Muhafızları*, s. 23; Bilhassa II. Meşrûtiyet sonrası ulemâya dönük yaygın ithamlar ve bazı tenkitler hakkında bk. İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri I, Hilafet ve Meşrutiyet*, s. 49-58.

³⁷ İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2019), s. 33.

mahkemeleri dışındaki hakimiyet sahalarını tedricen kaybetmiştir. Bir mukayese ile Cumhuriyet sonrası Diyanet İşleri Başkanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Adalet Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Yüksek Öğretim Kurumu gibi teşkilatların tüm faaliyetleri Meşihat'ın yetki sahası dahilinde idi. Yukarıda bir kısmı zikredilen yeni düzenlemelerle Cumhuriyet devrinde de aynı temâyül devam etmiş, Diyanet İşleri Reisliği'nin yetkileri, vazife sahası tahdit edilmiştir. Bir misâl olarak 1925'te Tekke ve Zaviyeler kapatılınca Diyanet İşleri Reisliği'nin yetkisinde olan tüm bu müesseseler ve buralara ait kadrolar vazife dışında kalmıştır. Benzer şekilde Evkaf Umum Müdürlüğü'nün 1931 Mâlî Senesi Bütçe Kanunu ile câmilerin, mescitlerin idaresi ile imam, müezzin, kayyım gibi câmi vazifelilerinin tamamının tayin, emeklilik, azil gibi muameleleri Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Bu durumda Diyanet İşleri Reisliği ise câmi ve mescitlerin yalnızca dînî yönden teftişinde yetkili kılındı.³⁸ Her ne kadar yaklaşık bir asırlık bir anlayışa istinât ettiği görülüyorsa da, bu gibi icraatlar göz önüne alındığında Cumhuriyet ideolojisi ile dînî sahanın münasebetinin yukarıda naklettiğimiz devre dışı bırakma, nüfûzunu mümkün olduğunca azaltma gayretine muvâfık olduğu anlaşılmaktadır.

Tüm bu hâdiseler göstermektedir ki ulemânın hayat çizgisi devletin hayat çizgisine benzer bir sûrette devam etmiştir. Bilhassa Osmanlıdan Cumhuriyet'e geçişte ulemâ dâimâ mağlup olan tarafta kalmak mecbûriyetini tecrübe etmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse ulemânın günden güne daralan istihdam sahası, eriyen itibârı ve nüfûzu Cumhuriyet'in ilanından sonraki birkaç yılda bu sınıfın küçültülmesi, merkezden çıkarılması, müesseselerinin ortadan kaldırılması ile neticelendi. Hattâ ulemâyâ ait unvanlar dahi Türkçe'den çıkarıldı.³⁹

Bu çalışmaya konu olan Ahmed Mikdâd Efendi, ulemâ sınıfı mensubu olarak buraya kadar özetlemeye çalıştığımız tarihî tecrübenin hemen tüm tesirlerini üzerinde müşâhede edebildiğimiz bir şahsiyettir. Sultan II. Abdülhamid devrinde medrese talebesi ve müderris olarak muhalif tarafta yer aldı. Sürgün edilmesine rağmen halk nezdinde ciddî bir nüfûz kazandı. Müderrislik, muallimlik, vâizlik, ders-

³⁸ İrfan Yücel, "Diyanet İşleri Başkanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1994, IX, 455-456.

³⁹ Amit Bein, *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti, Değişimin Failleri ve Geleneğin Muhafızları*, s. 9.

i âmlık yaptı; matbuat sahasında faaliyet yürüttü. II. Meşrûtiyet'i büyük bir hüsûn kabûlle karşıladı; hürriyetin doğuşu olarak tavsif etti. Cumhuriyet'in ilanından sonra da aynı sûrette vazifelerine devam ederken medreseler kapatıldı; muallimliğe devam etti. Aynı zamanda Diyanet İşleri Reisliği bünyesinde vâizlik yaptı. 1931'de Bütçe Kanunu'na istinâden vâizlik kadrosundan tasfiye edildi; 1939 sonundaki vefâtına kadar bu karara itirâzlarına devam etti; fakat müspet bir netice alamadı. Maarif'in açtığı kurslara katıldı; 1936 yılına kadar Türkçe öğretmenliği yaptı ve emekli oldu.

Ahmed Mikdâd Efendi'nin tecrübeleri bir zihniyet dönüşümünün tezâhürüydü ve şunu da ilave etmek gerekir ki o, Cumhuriyet rejiminin ilkelerine uymak, bu noktada muhalif bir tavırda görünmemek yolunda gayret etmiş bir ilmiye mensubuydu. Bu çalışmada onun birçok inkılâba destek verdiği açıkça ortaya konulmuştur. Buna rağmen Cumhuriyet sonrası umduğunu bulamadığı, türlü sıkıntılara uğradığı, bir ilmiye mensubu olarak ancak Türkçe öğretmenliği yaparak maişetini temin edebildiği görülmektedir. Bu manâda Ahmed Mikdâd Efendi'nin münferit bir hâdisenin kahramanı olmadığı anlaşılmaktadır; fakat bir tasnif yapmak gerekirse o, İslâm'la çatışan, ulemânın sahasını mümkün olduğunca daraltan bu yeni anlayışı tabiri caizse hafif sarsıntılarla atlatan zümredendir. Zîrâ bu devrede sürgün edilen, hapslere düşen, hattâ idama mahkum olan isimler de vardır. İskilipli Atıf Hoca'nın (1875-1926) ve Şeyh Esad Erbilî'nin (1847-1931) idam cezaları; Bediüzzaman Said Nursî'nin (1878-1960) sürgünleri ve hapis cezaları; edebiyat âleminde de ismini duyurmuş Tâhirülmevlevî'nin (1877-1951) aynı sûrette muhâkemesi ve hapsi çok meşhur misâllerdir.⁴⁰ Bu gibi misâllerden de anlaşıldığı gibi rejim muhalifi olmak, inkılapları tenkide cüret etmek yahut hasbelkader yalnızca bu gibi şüpheleri üzerine çekmek dahi mahkemelere düşmeye, sürgün edilmeye kâfi sebep sayılmıştır. Basit bir şüphe üzerine ciddî ithamlarla karşılaşan ve neticede sürgün edilen isimlerden biri de, Ahmed Mikdâd Efendi gibi *Cerîde-i Sûfiyye*'nin yazar kadrosunda yer alan, Elaziz Müftüsü Mehmed Kemâleddin Efendi'dir. (1867-

⁴⁰ Daha teferruatlı bilgi için bk. Sadık Albayrak, "İskilipli Mehmed Âtîf Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2000, XXII, 583-584; Hasan Kâmil Yılmaz, "Esad Erbilî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1995, XI, 348-349; Alim Kahraman, "Tâhirülmevlevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2010, XXXIX, 407-408; Alparslan Açıkgenç, "Said Nursî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2018, XXXV, 566-567.

1936) Birtakım baskınlar neticesinde ele geçirilen evraklardan hareketle millî hükümete muhalefet etmek, şapka meselesi başta olmak üzere teceddüt aleyhinde olmak, hilâfet ve şeriatin ilgâsını tenkit etmek gibi suçlamalarla Şark İstiklâl Mahkemesi'nde muhakeme edilmiş ve tek celsede Samsun'a sürgün edilerek hemen akabinde müftülükten de azledilmiştir. Bu hadisede bir zihniyet tezâhürü olarak dikkat çeken husus Kemaleddin Efendi'yi müftülükten azleden Elaziz Valisi'nin bir rapor yazarak şehre tayin edilecek yeni müftünün “Cumhuriyet prensiplerini özümsemiş, batı illerinde doğmuş, aydın ve seçkin” bir zât olması temennisinde bulunmasıdır. Bir buçuk yıl sürgünde kalan Kemaleddin Efendi'nin müderrislik de dahil tüm resmî vazifeleri sona erdirilmiş, vakıflarla münasebeti kesilmiş, arazileri dağıtılmış, maaş ve tahsisatlarına el konulmuştur. Memûriyet kanununa göre bir memurun en az altı ay hapis cezası almadıkça azledilemeyeceği hükmüne istinâden yapılan itirazlar ise Diyânet İşleri Riyâseti'nce dikkate alınmamıştır. Kemaleddin Efendi, yalnızca şüpheleri üzerine çekmiş ve şahsî evraklardan öteye geçmemiş birtakım tenkitlerde bulunmuş bir âlimin müşahhas misâli olarak ortadadır.⁴¹

Netice itibarıyla rejim taraftarı gözüken Ahmed Mikdâd Efendi ve şahsî bir muhalefet yürüttüğü yahut en azından inkılapları kabullenemediği anlaşılan Kemaleddin Efendi gibi isimler, tarafı ne olursa olsun medresede tahsil görmüş, icâzetli bir ilmiye mensubunun Osmanlıdan Cumhuriyet'e geçişte de inkılaplar devresinde de tüm gayretlerine rağmen kendini dâimâ mağlup tarafta bulmasının misâlleri olarak ifade edilebilir. Bu çalışma da Ahmed Mikdâd Efendi'nin şahsında ulemânın zikredilen devredeki faaliyet ve fikirlerine çeşitli misâller sunmaktadır.

⁴¹ Ahmet Karataş, “Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemaleddin Efendi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49 (Aralık 2015), s. 56-71; Kemaleddin Efendi'nin sürgünü ile alakalı daha teferruatlı bilgi için ayrıca bk. Ahmet Karataş, “Şairini Vazifesinden Edip Sürgüne Gönderen Bir Gazelin Hikâyesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59/2 (2018), s. 83-111.

1. AHMED MİKDÂD EFENDİ’NİN HAYATI

1.1. Doğumu ve Âilesi

Ahmed Mikdâd Efendi, rûmî 1288 tarihinde (m. 1872)⁴² Divriği’nin Kesme Köyü’nde doğmuştur.⁴³ Lakabı Fevzî’dir. Sicill-i ahval varakasinda “bin iki yüz seksen sekiz sene-i mâliyesi evâ’ilinde Divrik Kazası’nın Kesme Nahiyesi’nde tevellüd etdim” demektedir. 1288 sene-i mâliyesi yani rûmî yılı milâdî 1872 yılına denk düşmektedir. “1288 rûmî yılının evâili” ifadesi ile yılın ilk on günü kastedilmiş olmalıdır; buna göre Mikdâd Efendi’nin, milâdî 13-22 Mart 1872 tarihleri arasında bir günde doğmuş olması muhtemeldir. Bu ifadeye göre tevellüdünün 1872 Mart ayı ortalarında olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁴

Babasının adı Abdullah; dedesinin adı Mikdâd’dır. 1259 tarihli Divriği Nahiyeleeri nüfus defterinde Ahmed Mikdâd Efendi’nin babası Abdullah ve amcaları hakkında önemli kayıtlar vardır. Bu kayıtlara göre Ahmed Mikdâd Efendi’nin babası Abdullah 8 yaşındadır. Abdullah’ın 6 yaşındaki kardeşinin adı da Ebûbekir’dir. Defterde Abdullah ve Ebûbekir’in babası Mikdâd’ın kaydı yoktur. Aynı şekilde Mikdâd’ın kardeşi Hüseyin’in de, 7 ve 5 yaşındaki oğulları Mehmed ile Ömer’in isimleri kayıtlı olduğu halde, defterde ismi yoktur. Mikdâd ve Hüseyin’in diğer kardeşi Mehmed’in ise o tarihten önce vefât ettiği 8 yaşındaki oğlu İbrahim’in yetim sıfatıyla kaydedilmesinden anlaşılmaktadır.⁴⁵

⁴² Mikdâd Efendi’nin oğlu Kemal Poyraz, İbrahim Aslanoğlu’na gönderdiği mektupta babasının hicrî 1288’de doğduğunu söylüyorsa da bizzat Mikdâd Efendi, rûmî 1288 senesinde doğduğunu söylemektedir. (Mektup metni için bk. Aslanoğlu, *Divriği Şâirleri*, s. 61-62.)

⁴³ Ünal Tuygun, Erzincan’da doğduğunu söylüyorsa da bunun doğru olmadığı, Mikdâd Efendi’nin sicil varakasındaki beyanından ve diğer tüm mevsuk kaynaklardan anlaşılmaktadır. (Tuygun, *Erzincan’ın Manevi Mimarları*, s. 139.)

⁴⁴ Daha düşük bir ihtimal olarak yılın ilk ayları/zamanları kastedilmiş olabileceğinden Mart-Nisan 1872’de bir tarihi de zayıf ihtimal olarak zikretmekte fayda vardır. Doğum tarihi ile alâkalı A. Mikdâd Efendi’nin sicill-i umûmî varakasinda ise tezkere-i osmâniyesinden naklen hicrî 1288/rûmî 1287’de doğduğu aktarılmıştır. (T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (DH.SAİDd.) 00115/Belgenin aslı için bk. EK 3) Fakat Mikdâd Efendi’nin bizzat ifade ettiği rûmî 1288 senesi başı, hicrî 1289 yılına denk gelmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla, burada hicrî-rûmî tarihlerin karıştırılmış olmasından dolayı Mikdâd Efendi’nin beyânından farklı tarihler ortaya çıkmaktadır. Cumhuriyet devrinde de doğum yılı 1872 olarak kaydedilmiştir. Sonraları mevzuat gereği gün ve ay bilgisi de eklenince resmî evrakta doğum tarihi 01/07/1872 şeklinde yazılmıştır. Bu doğum günü ve ayı da esasen mevzuat gereği belirsizlik hâllerinde yılın ortasının yani Temmuz 1’in yazılmasından dolayıdır.

⁴⁵ BOA, Nüfus Defterleri (Nfs.d.), 2562 vr. 57a.

Annesi Sırma Hanım'dır. Esasen Mikdâd Efendi'nin anne adı iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Ahmed Mikdâd Efendi'nin nüfus tezkeresinde anne adı “Âyişe” olarak kayıtlıdır. Fakat Mikdâd Efendi *Ozanlar* adlı eserinde annesini şöyle zikretmiştir:

Eğinli Sırma Hanım da demişti

*Benim annem güzel şeker yemişti*⁴⁶

Ayrıca oğlu Kemal Poyraz da babası hakkında yazdığı mektupta ana adını “Sırma” olarak kaydetmiştir.⁴⁷ Bu durumda annesinin, resmî belgelerde “Âyişe” şeklinde kayıtlı olduğu hâlde resmî muâmelât dışında “Sırma” ismiyle tanınmış olması ihtimal dâhilindedir. Ayrıca Ahmed Mikdâd Efendi, son eşi Cemile Hanım'dan olan kızına da annesinin adı olan “Ayşe” ismini vermiştir. Yukarıdaki mısralarda da ifade edildiği gibi annesinin memleketi Mamûretü'l-azîz Vilâyeti'ne bağlı Eğin Kazası'dır.

Mikdâd Efendi'nin kızı Hâlide Suat'ın (1913-1987) torunu Belir Bulut Hanımefendi'nin nakline göre Mikdâd Efendi'nin iki kardeşi daha vardır.⁴⁸ Baba tarafı Poyrazoğulları olarak şöhret bulmuş, geniş ve nispeten varlıklı bir sülâledendir.⁴⁹ Nitekim soyadı kanunundan sonra da Mikdâd Efendi ve âilesi Poyraz soy ismini almışlardır. Mikdâd Efendi'nin babası Abdullah Efendi o bölgenin eşrâfından, toprak sâhibi zevâtındandır; Mikdâd Efendi, babasını “mîr-i ashâb-ı emlâkdan Abdullah Efendi” şeklinde tanıtmaktadır.⁵⁰ Nüfus defterlerinde, A. Mikdâd

⁴⁶ A. Miktat Poyraz, *Ozanlar*, (Ankara: İdeal Matbaa, 1935), s. 14.

⁴⁷ Aslanoğlu, *Divriği Şairleri*, s. 61.

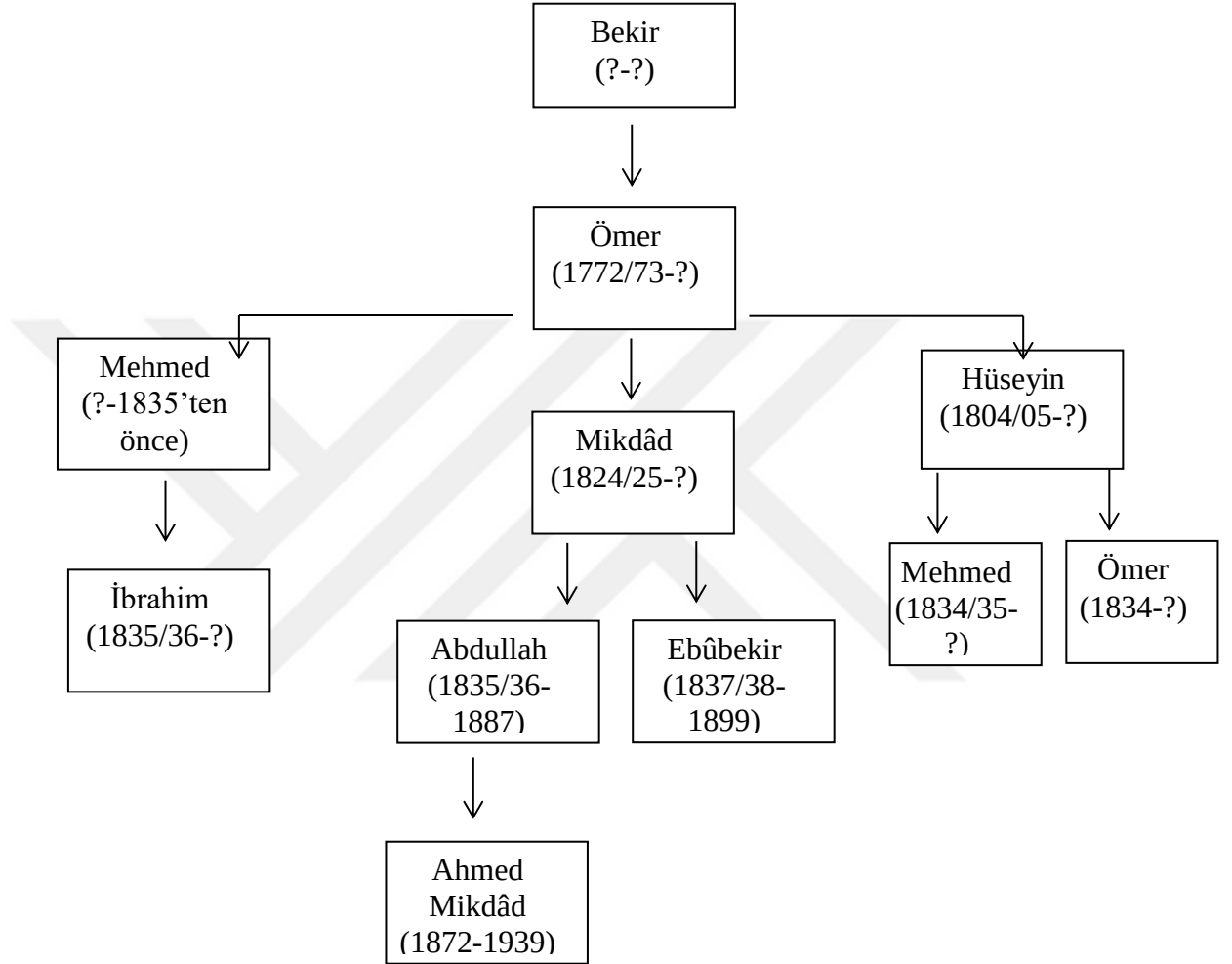
⁴⁸ Belir Bulut Hanımefendi ile 03/04/2020 tarihinde yaptığımız telefon görüşmesi.

Belir Bulut Hanımefendi'nin anneannesinden naklettiği bu bilginin aksine Ü. Tuygun Mikdâd Efendi'nin ailenin tek çocuğu olduğunu ifade etmektedir; ancak biz hiçbir resmî evrakta bu bilgiyi tasdik edecek yâhut yanlış gösterecek bir bilgiye ulaşamadık. Nitekim Ü. Tuygun da eserinde bu bilginin kaynağını göstermemiştir. (Tuygun, *Erzincan'ın Manevi Mimarları*, s. 139.) Bu manada âileden tevârüs eden bilgi kıymetlidir.

⁴⁹ Poyrazoğulları sülâlesi, sonraları muhtelif bölgelere yayılmakla birlikte, 1835'ten itibaren Divriği Kesme Köyü'nün resmî kayıtlarında görülür olmuştur. Hicrî 1250 tarihli ilk nüfus sayımına göre otuz Müslüman, otuz beş de gayrimüslim hanesinin bulunduğu Kesme Karye'sinde “Boyraz” lakabıyla kaydedilmiş bir; “Boyrazoğlu” lakabıyla kaydedilmiş üç hane mevcuttur. Poyrazoğulları bölgede tanınan ve zaman zaman mühim görevler de üstlenen bir sülâledir. Misâl olarak 1835'teki kayıtlara göre Poyrazoğulları'ndan Osman oğlu Halil karye kethüdâlığı vazîfesini ifâ etmektedir. (BOA, NFS.d.02548, vr. 130.)

⁵⁰ Mikdâd Efendi'nin sicill-i umûmî varakasında da babası “ashâb-ı emlâkdan Abdullah Ağa” şeklinde tanıtılmaktadır. (BOA DH.SAİDd.00115.)

Efendi'nin dedelerinin 18. asrın ortalarından itibaren Kesme Köyü'ndeki ikâmet kayıtlarına rastlanmaktadır. Bu kayıtlara göre Mikdâd Efendi'nin şeceresi şu şekildedir:

Ahmed Mikdâd Efendi on beş yaşında iken babası Abdullah Ağa; on dokuz yaşında iken de annesi Sırma Hanım vefât etmiştir. Annesi ve babası İstanbul Topkapı Mezarlığı'nda medfûndur. Elimizdeki bir şiirine göre Ahmed Mikdâd Efendi, ana-babasının vefâtından yaklaşık elli yıl sonra 1935 yılında İstanbul Topkapı Mezarlığı'na ziyâret maksadıyla gitmiş ve bu ziyarete dâir Anama ve Babama başlıklı iki şiir yazmıştır. Annesine ithâf ettiği şiirdeki şu ifâdeye göre babasından dört yıl sonra annesinin genç sayılacak bir yaşta vefâtı onu ciddî manâda etkilemiştir:

*N'olaydı ecelin gelmez olaydı
Hiç değil elliyi yaşın bulaydı
O zaman tesellî bana kolaydı
Benimle meliyor inekle danam⁵¹*

⁵¹ Şiirin tamamı için bk. Şiirleri/İstanbul Topkapı Mezarlığı'nda Anama

1.2. Tahsil Devresi

Mikdâd Efendi, ilk eğitimini kendi memleketindeki mekteb-i ibtidâide almıştır.⁵² Divriği’de, kendi ifadesiyle, “mukaddime-i ulûmu” gördükten sonra o dönem Mamûretü’l-azîz Vilâyeti’ne bağlı bir kaza merkezi olan annesinin memleketi Eğin’de (Kemâliye) tahsile devam etmiştir. O dönemde Anadolu’da dört yaşındaki çocukların sıbyân mekteplerine ya da ibtidâi mekteplere başlatılması yaygın bir gelenektir. Altı yaşını doldurduğu hâlde çocuğunu mektebe göndermeyenler ise cezalandırılmaktadır. Bu bilgilere göre Mikdâd Efendi, Divriği’de üç yıl tahsil gördükten sonra tahminen yedi yaşında iken, 1879 yılında Eğin’e gelmiş olmalıdır. Ahmed Mikdâd Efendi’nin oğlu Kemal Poyraz, babasının sekiz yaşında iken İstanbul’a götürüldüğünü söylediğine göre Divriği’de üç yıl ibtidâiye devam ettikten sonra kalan bir yılı da Eğin’de ikmâl ederek ibtidâi mektebini burada tamamlamış olması muhtemeldir. Zîrâ mekteb-i ibtidâi dört yıllık bir eğitim vermektedir.⁵³ Ahmed Mikdâd Efendi yine Eğin’de husûsî hocalardan sarf, nahiv, Farsça ve hesap derslerini okumuş; hâfızlığını da burada tamamlamıştır.⁵⁴

Mikdâd Efendi’nin oğlu Kemal Poyraz, Aslanoğlu’na gönderdiği mektupta babasının 8 yaşında iken ana-babasıyla birlikte İstanbul’a gittiğini ve ilk tahsiline burada başladığını söylüyorsa da Mikdâd Efendi bizzat doldurduğu sicill-i ahvâl varakasinda Divriği’deki ilk tahsilden ve Eğin’deki tedrisattan sonra İstanbul’a gittiğini söylemektedir.⁵⁵ Benzer bir bilgi Erol Kaya’nın eserinde de mevcuttur. Kronolojik bir yanlış anlamadan olsa gerek, bahsi geçen eserde, Mikdâd Efendi’nin

⁵² İbtidâi mektepleri, sıbyân mektepleri yerine ikâme edilmek üzere 1871 yılından itibaren yaygın olarak faaliyete başlamış ilköğretim kurumlarıdır. Sıbyân mektepleri talebelere temel dîni bilgileri vermekle mükellefti. Bunun yanında talebelere okuma-yazma, hesap gibi dersler de verilirdi. Üç yıllık ilk eğitim sürecini kapsayan ibtidâilerde ise elifba, tecvîd, ilmihâl, Kur’ân-ı Kerîm, kıraat, hesap, yazı, kavâid gibi derslerin yanında coğrafya ve tarih de okutulurdu. İlk mektebe başlama yaşı Anadolu’da dört, İstanbul’da beş-altı idi. 1846 yılındaki bir talimatla altı yaşını bitirdiği hâlde çocuğunu mektebe göndermeyenlerin cezalandırılacağı bildirilmektedir. (Sıbyân mektepleri ve ibtidâi mektepleri hakkında geniş bilgi için bk. A. Zeki Memioğlu, “İmparatorluktan Cumhuriyete İlk Öğretimimiz”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 23 (2003), s. 245 vd.; Nebi Bozkurt vd., “Mektep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2004, XXIX, 5-11; Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul: y.y., 1977, I, 460-475.)

⁵³ Osmanlılar’da ibtidâiler hakkında geniş bilgi için bk. Baltacı, “Mektep (Osmanlılarda Mektep)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2004, XXIX, 6-7.

⁵⁴ Mikdâd Efendi’nin bu ilk mektep hayatına dâir bilgiler terceme-i hâl varakası (*DİB Arşivi Ahmed Mikdâd Efendi Sicil Dosyası*) ile sicill-i umûmî varakasındaki (BOA DH.SAİDd.00115/Belgenin aslı ve metni için bk. EK 3) bilgilerden istifade edilerek ortaya konulmuştur.

⁵⁵ Aslanoğlu, *Divriği Şairleri*, s. 61.

1880’de İstanbul’a gittiği, mekteb-i ibtidâiyi burada tamamladığı, anne ve babası vefât edince Divriği’ye döndüğü, hattâ bu tarihte 27 yaşında olduğu; aynı yıllarda Eğin’de Kur’ân’ı hıfzettiği ve Eğin’de mevcut ileri seviyedeki medreselerden ve hocalardan muhtelif dersler aldığı; yine 27 yaşında iken yani 1899 yılı içinde daha ileri seviyede eğitim almak için tekrar İstanbul’a geldiği ve Fâtih’te “Cezerî” tadrîsi ile Kur’ân talimi yaptığı ve bu tahsilini de 1899 yılına yani 27 yaşına kadar sürdürdüğü ifade edilmektedir.⁵⁶ Halbuki Mikdâd Efendi sicill-i ahvâl varakasinda, nihayet 1899’da sürgün edilmesiyle neticelenen bu tahsil devresini bizzat şöyle ifade etmektedir: “Mekteb-i ibtidâ’îde mukaddime-i ‘ulûmu gördüm. Ba’dehu vatan-ı mâder Eğin kazasında hıfz-ı Kur’ân-ı Kerîm ile biraz sarf ve nahiv ile Fârisî, hesâb okuduktan sonra ikmâl-i tahsîl için der-i ‘aliyyeye gelerek esatize-i kirâm-ı zü’l-ihtirâm halkasına dâhil oldum fuhûlîn-i kirâmdan fûnûn-ı şettâyı bi’l-iktîtaf rûz u leyâlî çalışmakla iktisab-ı füyûz etdim ve husûsî müderrislerden fûnûn-ı medeniyye, vücûh-ı kırâ’at, hutût-ı mütenevvi’aya âşinâ oldum. Fâtih’de Cezerî tadrîsiyle ta’lîm-i Kur’ân etmek ve mütûn-ı ‘ulûmı yüzlerce talebeye müzakere eylemekden dolayı o vakitler müzakereci Ahmed Efendi nâmını kazandım ve ayrıca Buhârî ve tefsir istimâ’ıyla ruhsat aldım. O gayretle kalsam neler olurdu. Hayfâ ki ‘unfuvân-ı şebâbımda tebliğ-i ahkâm etmek, hak söylemek sebebiyle devr-i sabıkda 314 senesinde nefy edilmekle istikbalime sedd çekildi.”⁵⁷ Bu ifadelerden açıkça anlaşılmaktadır ki Mikdâd Efendi, memleketindeki mekteb-i ibtidâ’îde okuduktan sonra Eğin’e gitmiştir.

Memleketindeki ve Eğin’deki tahsil yıllarından sonra tahsiline devam etmek için anne-babası ve iki kardeşi ile beraber, Poyrazoğulları sülâlesi olarak da yabancıları olmadıkları, İstanbul’a gelmişlerdir. Nüfus defterlerindeki kayıtlara bakıldığında Poyrazoğlu sülâlesinin bazı mensuplarının İstanbul’a gitmiş bulunduğu görülmektedir. Hicrî 1250 tarihli nüfus defterinde Poyrazoğlu sülâlesinden Süleyman oğlu İsmail ve oğlu İbrahim’in Âsitâne’de bulunduğu mukayyedir.⁵⁸ Mikdâd Efendi’nin tahsilini tamamlamak için anne ve babasıyla İstanbul’a gitme yolunu tercih etmesinde orada bulunan akrabalarının da etkili olduğu söylenebilir.

⁵⁶ bk. Kaya, *Erzincanlı Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, s. 33.

⁵⁷ *Diyanet İşleri Başk. Arşivi Ahmed Mikdâd Efendi Sicil Dosyası*-Evrâkın aslı ve tam metni için bk. EK 2.

⁵⁸ BOA, NFS.d.02548, vr. 128.

Oğlu Kemal Poyraz'ın beyânına göre İstanbul'a geldikleri sırada Ahmed Mikdâd sekiz yaşındadır.⁵⁹ Aileden gelen şifâhî bilgilere göre Ahmed Mikdâd Efendi ve âilesi Üsküdar'da satın aldıkları evde ikamet etmişlerdir.⁶⁰ Özel bir mektep olan Maşrık-ı Füyûzât Mektebi'nin⁶¹ rüşdiye kısmında tahsiline devam ederek burada mürettep dersleri görmüş ve ardından medrese devresi ile birlikte husûsî hocalardan da ders almaya başlamıştır.⁶² Bu tahsil süreci içinde on beş yaşında iken babası Abdullah Ağa vefât etmiş; annesi Sırma Hanım rızâ göstermemesine rağmen tahsîlini Fâtih Medreseleri'nde⁶³ sürdürmüştür.⁶⁴ On altı yaşında iken tahsiline mâni olmayacak sûrette fahrî olarak dâhiliye nezâreti sicill-i ahvâl şubesine iki yıl boyunca devam etmiştir. Fakat kuvvetli bir hâmîsi olmadıkça maaş alacak duruma gelmesinin zor olduğu söylenince bu müdavemeti terk etmiştir.⁶⁵

İstanbul'a gelişinden itibâren aşağı yukarı on beş yıl sürecek ve nihayet İstanbul'dan nefyedilmesiyle neticelenecek bu devrede Mikdâd Efendi, önde gelen üstadlardan muhtelif dersler okuyarak yoğun bir çalışmayla modern ilimlere, Kur'ân-

⁵⁹ Aslanoğlu, *Divriği Şairleri*, s. 61.

⁶⁰ Mikdâd Efendi'nin torunu Belir Bulut Hanımefendi ile 03/04/2020 tarihindeki görüşme.

⁶¹ Maşrık-ı Füyûzât Mektebi, 1884'te Beyoğlu'nda kurulmuş bir özel okuldur. İbtidâî ve rüşdiye kısımları mevcuttur. Yatılı talebesi yoktur. Tek geliri talebeden alınan ücretler olan mektep, talebe sayısının azalmasıyla 1905'te kapanmıştır. (Nuri Güçtekin, "İstanbul'daki Müslim Özel Mektepleri (1873-1922)" (doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2013, s. 135-137; Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, III, 1024-1025.) Maşrık-ı Füyûzât Mektebi Talimât-nâmesi'ne göre mektebe kabul edilecek talebeler ahlâken ve sıhhaten zayıf olmamalı ve tâbiyeti Osmanlı olmalıdır. Bu şartlar dâhilinde mektebe kaydolana talebe malûmâtına ve liyâkâtine göre bir sınıfa devam ettirilirdi. Mektep ücreti ise velînin maddî kuvvetine göre üç farklı meblağ olarak (on beş, yirmi yahut otuz) belirlenir; kimsesizler ise Maârif Nezâreti'nce okutulurdu. Üç yıllık rüşdiye kısmında okutulan dersler şöyleydi: "Kur'ân-ı Kerîm ma'a Tecvîd-Ulûm-ı Dîniyye "İlm-i Hâl"-Kitâbet ve İmlâ-Lisân-ı Osmânî-Lisân-ı Arabî-Lisân-ı Fârisî-Lisân-ı Fransevî-İlm-i Hesâb-Hendese-Coğrafya "Umûmî ve Osmânî"-Târîh-Hüsn-i Hatt-ı Türki-Resim-Ma'lûmât-ı Fenniyye ve Medeniyye" (*Maşrık-ı Füyûzât Mektebi Şâkirânına Mahsûs Ta'limât-nâme*, s. 1-7.) Ahmed Mikdâd Efendi'nin Divriği ve Eğin gibi küçük kaza merkezlerinden sonra babası tarafından İstanbul'a getirilmesi ve bilhassa böyle maddî imkân gerektiren özel bir mektebe devam ettirilmesi, ilim ve tahsil yoluna olan istidâdına ve iştiyâkına da bir işarettir.

⁶² BOA DH.SAİDd.00115.

⁶³ Fatih Medreseleri, Sahn-ı Semân Medreseleri olarak Fatih Sultan Mehmed tarafından 1470 yılında kurulan yüksek eğitim kurumlarıdır. 1557 yılında inşâsı tamamlanan Süleymaniye Medreseleri faaliyete geçene kadar Sahn-ı Semân Medreseleri en yüksek seviyede eğitim veren kurumlardır; sonraları Süleymaniye Medresesi müderrislerine, pâyeye olarak Fatih müderrislerinin üstünde yer verilmiştir. İ. Hakkı Uzunçarşılı, kurulduğu dönem itibarıyla Sahn-ı Semân Medreseleri'ni "tefsir, usûl-ı fıkıh, fıkıh, kelâm ve Arap lisanîyatı üzerine tedrisât yapan İlâhiyât, İslam Hukûku ve Arap Edebiyatı fakültesi" olarak tanımlamıştır. (Geniş bilgi için bk. Fahri Unan, "Sahn-ı Semân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2008, XXXV, 532-534; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2014), s. 9-13, 39-43.)

⁶⁴ Aslanoğlu, *Divriği Şairleri*, s. 61.

⁶⁵ Terceme-i Hâl Varakası, A. Mikdâd Efendi *Sicil Dosyası/Dosya No: 23-2050* (bk. EK 2)

1 Kerîm kıraat/okuma usûllerine ve çeşitli hat/yazı türlerine âşinâ olmuştur. Fâtih Medreseleri'nde tahsîle devam ederken Cezerî tadrîsiyle⁶⁶ Kur'ân-ı Kerîm talimi yapmıştır. Medresede bir gelenek hâline gelmiş olan usûlle alt seviyedeki talebelere ilmî metinleri müzâkere ettirmekteki gayretiyle “Müzâkereci Ahmed Efendi” nâmını da kazanmıştır. Bu devrede çok ciddî gayret gösterdiğini, Buhârî ve tefsîr takrîrâtını takip ederek ruhsat dahi aldığını bizzat söyleyen Mikdâd Efendi, gayretinin, iştiyâkının devam etmiş olması hâlinde ciddî seviyelere de erişebileceğinden “o gayretle kalsam neler olurdu” ifadesiyle hayıflanarak bahseder.⁶⁷ Fâtih Medreseleri'nde vaaz vermeye başladığı sıralarda on dokuz yaşındadır. Annesi Sırma Hanım'ın vefâtı da vaazlara başladığı ilk zamanlara denk düşmektedir.⁶⁸

Uzun yıllar süren medrese tahsilinin sonunda Mikdâd Efendi için sürgün hayatı, daha doğrusu İstanbul'dan uzakta hayatını idâme ettirmek mecbûriyeti başlamıştır. Mikdâd Efendi, tekrar İstanbul'a gelmek için II. Meşrûtiyet'in ilanını beklemek durumunda kalmıştır. İstanbul'dan nefyedilmesinin tahsiline, ilim yolundaki ilerleyişine nasıl menfî tesir ettiğini, ilmiyedeki emsâline nispeten nasıl geri kaldığını ise yıllar sonra şöyle ifade etmiştir:

(...) meslek-i 'ilmîden beklediğim her türlü âmâl ve füyûzâtıdan mahrûm edilerek memleketime teb'îd edildim. Meslek-i celîl-i 'ilmde kemâl-i hevesle emr-i tadrîsin ifâsına bezl-i ihtimâm etdikse [de] bir tîr-i cellâda hedef olan tedbîrim geri kaldı. Bugün emsâlîme nisbeten mağdûrîn-i 'ilmiyyedenim.⁶⁹

⁶⁶ Cezerî tadrîsi, meşhûr kıraat ve hadis âlimi İbnü'l-Cezerî'ye izâfeten tatbik edilmiş bir usûldür. Milâdî 1350-1429 yılları arasında yaşayan İbnü'l-Cezerî'nin tam adı Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî'dir. Eserlerinin sayısı yüz civarındadır. En önemli eseri, on kıraat usûlünü ele aldığı *Kitabü'n-Neşr fî'l-Kirâati'l-Aşr* idi. Bu eseri 1019 beyit hâlinde nazma çektiği eseri de *Tayyibetü'n-Neşr fî'l-Kirâati'l-Aşr* adını taşımaktadır. Yine bu eseri ihtisâr ettiği *Takrîbu'n-Neşr fî'l-Kirâati'l-Aşr* adlı bir eseri de mevcuttur. İbnü'l-Cezerî, bu eserleriyle yaygın olan yedi kıraat anlayışını değiştirmeyi; on kıraatin de sahîh olduğu anlayışını yerleştirmeyi amaçlamış ve bunu büyük ölçüde başarmıştır. Bilhassa Türkiye'de kıraat ilminde süregelen icâzet geleneğindeki isnad zincirinin İbnü'l-Cezerî'ye dayanması bunun bir nişânesidir. (Daha geniş bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1999, XX, 551-557.) İbnü'l-Cezerî'nin “Cezeriyye” adıyla meşhur olmuş kıraate dâir muhallet eseri *Kitabü'n-Neşr fî'l-Kirâati'l-Aşr* medreselerde de ders kitabı olarak okutulan kitaplardandır. (bk. Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2008), s. 36, 43.)

⁶⁷ Ahmed Mikdâd Efendi Sicil Dosyası, *Terceme-i Hâl Varakası* (bk. EK 2)

⁶⁸ Aslanoğlu, *Divriği Şairleri*, s. 61.

⁶⁹ Ahmed Mikdâd, “İttihâd-ı İlmiyye-i İslâmiyye”, *Cerîde-i Sûfiyye*, I/2 (13 Mart 1325), s. 3.

Yıllar sonra II. Meşrûtiyet ilan edilip şartlar değişince tekrar İstanbul'a gelerek Bursa Gavsıyye Medresesi Müderrisliği⁷⁰ ru'ûsunu almıştır.⁷¹ İcâzetini de yine yakın tarihlerde Bâyezid dersiâmlarından Ahmed Hamdi b. Mustafa el-Çeharşenbevî Efendi'den almıştır.⁷² Mikdâd Efendi'nin icâzet silsilesi aşağıdaki şekildedir:

Hâtemü'n-nebiyyîn ve Seyyidü'l-evvelîn Hazreti Muhammed (s.a.v.)

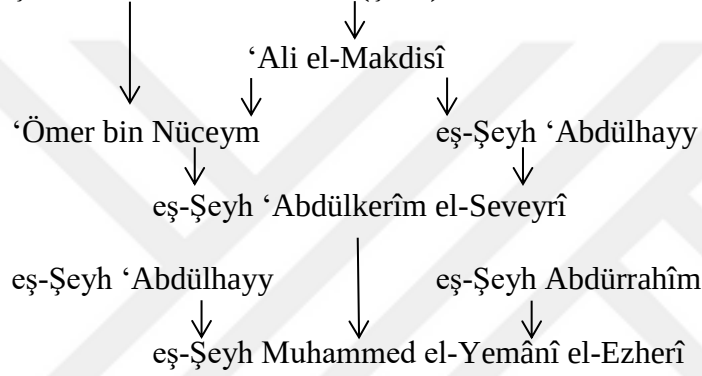

⁷⁰ Bursa Gavsıyye Medresesi yahut müderrisliği ibâresi Mikdâd Efendi'nin hem sicill-i ahvâl varakasında hem de ruûs sûretinde geçmektedir. (bk. EK 1) Fakat tüm araştırmalarımıza rağmen böyle bir medresenin mevcûdiyetine dâir bir ize, bilgiye rastlayamadık. Bu hususta kendisine danıştığımız, Bursa medreseleri hakkında yaptığı çalışmalarla temâyüz eden Prof. Dr. Mefail Hızlı hocamız da, ya şehir adının ya da medrese adının yanlış yazılmış olabileceğini, yahut da bir başka karışıklık neticesinde böyle bir durumun meydana gelmiş olabileceğini; ayrıca, bizzat o devirde yaşayan şahitlerin kaynaklığında hazırladığı makalesinden hareketle Bursa'da böyle bir medresenin bulunmasının çok düşük bir ihtimâl olduğunu ifade ettiler. (04.02.2020 tarihli yazışma) (bk. Mefail Hızlı, "Osmanlıların Bursa'ya Kazandırdıkları Medreseler", *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, Bursa Araştırmaları Vakfı, 29 (2010), s. 9-11.) Prof. Dr. Mefail Hızlı hocamıza samimî ve özverili yardımları için şükranlarımızı arz ederiz.

⁷¹ İlmiye teşkilâtında göreve başlama işlemi için gerekli belgeye de ruûs deniyordu. Medrese tahsilini tamamlayıp mülâzım olanlardan yedi senelik mülâzemet süresinden sonra girdikleri ruûs imtihanını başaranlar ruûs alırlardı. Bunlar ibtidâ-i hâric medreselerine tayin edildikleri için ruûslarına ibtidâ-i hâric ruûsu deniyordu. (bk. Recep Ahıskalı, "Ruûs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2008, XXXV, 272.)

⁷² Ru'ûs ve icâzetnâme sûretleri için bk. EK 1.

Şemsü'l-e'imme es-Serahsî
Burhânuddîn
Şemsü'l-e'imme el-Kerderî
Hâfızüddîn el-Kebîr
‘Alâeddîn ‘Abdülazîz el-Buhârî
es-Seyyîd Celâleddîn
eş-Şeyh ‘Alâeddîn el-Sayrâmî
eş-Şeyh Sirâcüddîn ‘Ömer bin ‘Ali
Kemâlüddîn ibnü'l-Hümâm
‘Abdilberr bin Şihne
Şihâbüddîn Ahmed Yûnus (Şiblî)

‘Abdülkerîm el-Konevî el-Âmidî
eş-Şeyh İsmâ'il el-Konevî
Ebî Tâlib el-Mekkî
‘Abdülmelik bin Yûsuf el-Cüveynî
el-Hüccetü'l-islâm el-Gazâlî
Fahreddîn er-Râzî
Kâtib el-Kazvî
Nasîrü't-Tûsî
Kutbeddîn eş-Şîrâzî
Kutbeddîn er-Râzî
Mevlânâ Mübârekşâh
es-Seyyîd eş-Şerîf el-Cürcânî
Muhyiddîn el-Kuşkenârî
Celâleddîn ed-Devvânî
Cemâleddîn Mahmûd eş-Şîrâzî
Mevlânâ Mirzâcân
Mevlânâ Hüseyin el-Halhalî

Muhammed eş-Şîrvânî
↓ ↓

Mevlânâ Monlâ Çelebi el-Âmidî Muhyiddîn

↓
‘Abdurrahmân el-Âmidî

↓
Muhammed bin Pîr ‘Ali

Mevlânâ Receb Efendi el-Âmidî

en-Nisârî el-Kayserî

eş-Şeyh ‘Osmân ed-Divrîkî

eş-Şeyh ‘Abdülkerîm el-Konevî el-Âmidî

eş-Şeyh İsmâ‘il el-Konevî

Muhammed el-‘Ayıntâbî

‘Ali el-Fikrî el-Ahîshavî

eş-Şeyh İbrâhîm el-İspirî

eş-Şeyh Süleymân bin Hasan el-Girîdî

eş-Şeyh es-Seyyîd Muhammed Gâlib bin el-Kadî Muhammed Emîn el-İstanbulî

es-Seyyîd Ahmed Şâkir el-İstanbulî bin Halîl el-Zağferânbolî

Ahmed Hamdi bin Mustafâ el-Çehârşenbevî

Ahmed Mikdâd Efendi

1.3. Sebepleri ve Neticeleriyle Sürgün

Ahmed Mikdâd Efendi, İstanbul'da medrese tahsiline devam ederken on dokuz yaşında başladığı vaazlarını resmî evrâka göre yirmi iki, kendi ifâdesine göre ise yirmi altı yaşına kadar devam ettirebilmiştir.⁷³ Nihayet önceki bölümde de ifade ettiğimiz gibi İstanbul'dan uzaklaştırılmış, sürgün edilmiştir. Aileden gelen bilgilere göre anne-babası önceden vefât etmiş olan Mikdâd Efendi'nin diğer iki kardeşi de başka şehirlere sürgün edilmiştir. Hatta Mikdâd Efendi'nin yıllar boyunca bu kardeşlerini aradığı ve fakat bulamadığı da söylenmektedir.⁷⁴

İstanbul'dan uzaklaştırılmasının sebebini ise otuz yedi yaşında iken doldurduğu sicill-i ahvâl varakasinda şöyle ifade etmektedir: *'Unfuvân-ı şebâbımda tebliğ-i ahkâm etmek, hak söylemek sebebiyle devr-i sâbıkda 314 senesinde nefy edilmekle istikbalime sedd çekildi.*⁷⁵ Bu ifadeden anlaşıldığı kadarıyla gençliğinin ilk zamanlarında Allâh'ın hükümlerini tebliğ etmek, doğruyu, hakikati dile getirmek sebebiyle 1314'te sürgün edildiğini ve önünün kesildiğini ifade etmektedir ki bu hadisede gadre, haksızlığa uğradığını da böylece beyân etmiştir.

İstanbul'dan uzaklaştırılmasından on yıl sonra *Cerîde-i Sûfiyye Mecmuası*'nda neşrolunan bir makalesinde ise Sultan II. Abdülhamid devrinde çekilen sıkıntılardan bahsederken kendi sürgününü misâl olarak göstererek ne gibi sebeplerle bu hadiselerin vukû bulduğunu şöylece ifade etmeye çalışmıştır:

Rumûzât-ı Kur'âniyye değil, ahkâm-ı meşrû'anın da tenkîdine mecâl olmazdı. Buna şâhid isterseniz on sene evvel Eyyûb Sultân Câmi'-i Şerîfi'nde (...) مَا آتَيْكُمُ الرَّسُولُ (...) (Peygamber size ne verdiyse ...) ilh. fermân-ı bâhirü'l-burhânını mehmâemken tefsîre cür'et-yâb olduğuma mukâbil meslek-i 'ilmîden beklediğim her

⁷³ Mikdâd Efendi'nin sürgünüyle alakalı belgelerde ilk sürgün tarihi 1310 olarak kaydolunmuştur. (bk. BOA, Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF.MKT), 755/46, vr. 1.)

⁷⁴ Ahmed Mikdâd Efendi'nin kızı Hâlide Suat'ın torunu Belir Bulut Hanımefendi, bu bilgileri 1987'de vefât eden anneannesinden naklen aktarmıştır. (03/04/2020 tarihli görüşme.)

⁷⁵ Sicill-i Ahvâl Varakası, *Ahmed Mikdâd Efendi DİB Arşivi Sicil Dosyası/Dosya No: 23-2050* (bk. EK 2)

⁷⁶ el-Haşr 59/7: (...) Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin. (...) (Bu çalışmada âyet meâlleri verilirken Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları tarafından neşrolunan Kur'an-ı Kerîm Meâli'nden istifade edilmiştir.)

*türlü ââm ve füyûâtđan mahrûm edilerek memleketime teb'îd
edildim. Meslek-i celîl-i 'ilmde kemâl-i hevesle emr-i tedrîsin
îfâsına bezl-i ihtimâm etdikse [de] bir tîr-i cellâda hedef olan
tedbîrim geri kaldı. Bugün emsâlime nisbeten mağdûrîn-i
'ilmiyyedenim. Bu işler bütün fâ'idesini kendi kardaşlarının
zararında arayan hafiye-i 'avenesinin millete müstevlî
olmasından ileri gelmiştir.*⁷⁷

Mikdâd Efendi, "teblîğ-i ahkâm" etmek, "hak söylemek" derken kastettiğı fiilini de yıllar sonra böylece açıklamıştır.

Mikdâd Efendi, yukarıda zikredilen hadise neticesinde, hakkı söylediğı için nefyedildiğini ifade ederken oğlu Kemal Poyraz ise "hürriyet lehine kullandığı isyankâr sözlerden dolayı" babası hakkında sürgün kararı verildiğini nakletmiştir.⁷⁸ Eyüp Sultan Câmîi'ndeki bahsi geçen vaazın doğrudan hürriyet lehine bir faaliyet sayılması zor görölse de esasen satır aralarında Mikdâd Efendi'nin "ahkâm-ı meşrû'anın da tenkîdine mecâl olmazdı" ifadesiyle devrin hükümlerine, yani hüküm sahiplerine karşı serbest bir şekilde hareket etmenin, fikir beyan etmenin, tenkitleri dillendirmenin önüne konulan engelleyici tavra o dönemlerde de karşı durduğu, tavrının o devreden itibâren açık bir muhalefeti aksettirmeye mâil olduğu söylenebilir. Bilhassa II. Meşrûtiyet'in ilanı sonrası yazdığı kitaplarında ve diğer makalelerinde, sansür, jurnal gibi usûllerle hürriyetlerin sınırlandırılmasına ciddi tenkitler getirmiştir. Mikdâd Efendi'nin hürriyeti ve bunun istinatgâhı olarak gördüğü Meşrûtiyet'i, İslâmî bir temelde, "hak" olarak görmesi, bu husûsa dâir müdâfaalarını ve tenkitlerini "teblîğ-i ahkâm etmek ve hak söylemek" olarak tavsif ettiğini de vuzûha kavuşturmaktadır.⁷⁹

⁷⁷ Ahmed Mikdâd, "İttihâd-ı İlmiyye-i İslâmiyye", s. 3.

⁷⁸ Aslanoğlu, *Divriği Şâirleri*, s. 61.

⁷⁹ Bu türlü tenkitler bir sonraki başlık altında tetkik edilecektir. Yine de bir misâl olarak Mikdâd Efendi'nin *Cevâhîru'l-efkâr fî-keşfi'l-esrâr* adlı eserinin mukaddimesindeki şu ifadeleri gösterilebilir: *İşte şu noktanın tasavvuruyla hayli vakit yorulmuş, menfâları görmüş, ma'rûz-ı elem olmuş bulunan ve şimdi Erzincân ders-i 'âmmîlerinden olan mahrem-i 'avâtîf-ı hakk 'abdu'llah Divrikli Boyrâzzâde Ahmed Mikdâd bin 'Abdullah Kesmevî müznibleri bütün dîn kardaş ve vatandaşlarının selâmet-i dîn ü dünyâsına ma'tûf bir mecellenin dest-i tertibe alınmasını mülâhazadan geçirmiş ve kararlaştırmış iken devr-i sâbıkdaki sansürlük usûlüyle evrâk-ı hikmetin tebeddüle uğraması ve belki melhûz olan felâket-i cedîdeye ma'rûz kalması mütâla'asıyla kalemi almakda tereddüd eder, biraz yazar bilâhare*

Ahmed Mikdâd Efendi'nin İstanbul'dan uzaklaştırılması, sürgün yerine/menfâsına varması hakkında ise farklı kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Bu sürecin iki mühim kaynağı oğlu Kemal Poyraz'ın mektubu ile arşivlerdeki resmî evraktır. Kemal Poyraz'ın mektubunda naklettiğine göre Mikdâd Efendi, evvelâ Harput'a sürgün edilir; fakat sürgün yerine nakli sırasında Sivas'ın Ulaş Nahiyesi civârında geceden istifâde ederek firâr eder ve Divriği'ye gelir. Divriği'de amcası Bekir Ağa tarafından himâye altına alınır ve bir süre burada ikâmet eder. Yine oğlunun ifadesi ile “bütün arzu ve düşüncesi tahsili, hürriyetin ilânı olan” Mikdâd Efendi üç ay sonra tekrar İstanbul'a gider ve hürriyet lehine yeniden faaliyete başlar. Bu faaliyetler üzerine tekrar takibâta uğrar; İzmir'e kaçarken tevkîf edilir. Zabtiye Nezâretinde 90 gün hapis kaldıktan sonra Sivaslı bir gardiyanın hemşehrilik namına kendisinden emin olmasından istifâde ederek firâr eder. Yeniden memleketi Divriği'ye döner; fakat geçen süre zarfında amcası Bekir Ağa vefât ettiğinden bu sefer Divriği'de hâmisiz kalır. Bu sırada da ilk evliliğini vefât eden amcasının hanımı ile yapar. İstanbul'a tekrar gider. Üçüncü defa takibâta uğrar ve nihâyet Erzincan'a giderek idâdî mektebinde İmlâ Muallimliği vazifesine başlar.⁸⁰ Kemal Poyraz babasının sürgün serencâmını böylece nakletmiştir.⁸¹

Bir diğer kaynak olan resmî evrâka göre ise oğlunun nakillerinden farklı bir sürgün hikâyesi karşımıza çıkmaktadır. Bu evraklar, garip bir şekilde, sürgün tarihini Mikdâd Efendi'nin beyân ettiğinden birkaç yıl erken göstermektedir. Onun hem sicil varakasındaki hem de yukarıda alıntı yaptığımız *Cerîde-i Sûfiyye*'de neşrolunan makalesindeki beyânına göre sürgün tarihi h. 1314/m. 1896-1897'dir. Bu evrâka göre ise Mikdâd Efendi, r. 1310/m. 1894-1895 senesinde sürgün edilmiştir. Sürgün sebebinin “bazı esbâbdan dolayı” şeklinde ifade edildiği bu belgelere göre ilk sürgün yeri Divriği'dir, ki Mikdâd Efendi de, oğlunun Harput'a gönderilmek istendiğini

yazılan satırları hatt-ı nedâmetle çizirdi. Şu hâl-i esef-me'âl üzre azar azar karaladığı evrâk-ı mukaddese mücellled şeklini alarak hacmiyle mütenâsib olan kitâb-ı ma'nâdârın sâde yüzüne bakar kalırdı! Hamdülillah eltâf-ı Bârî'nin ufk-ı mu'allâsından 'arz-ı cemâl eden şems-i hürriyet o karanlığı kaldırdı, nikâb-ı mekârihe bürünen rûy-i dil-ârâ-yı ümîd keşf-i melâhat etdi, gamnâk olan kalblerle demnâk olan gözler açıldı, parladı. Zincîr-i istibdâda merbût bütün âmâl ve makâsîd sâha-i hürriyyeti cevelâna başladı. [Ahmed Mikdâd, *Cevâhiru'l-efkâr fî-keşfi'l-esrâr*, (Dersaadet: Mahmûd Bey Matbaası, 1326), s. 4-5.]

⁸⁰ Aslanoğlu, *Divriği Şâirleri*, s. 61.

⁸¹ Bu sürgün vetiresi ile ilgili teferruat yalnızca oğlunun nakliyle bize ulaşmıştır. Mikdâd Efendi'nin, sicil varakasındaki, bu sürgün edilme devresine dâir kaleme aldığını beyan ettiği *Bir Âlimin Felâketi* adındaki eser de kayıp olduğu için oğlunun verdiği bilgilerle iktifâ etmek durumundayız.

söylemesinin aksine, “memleketime teb‘îd edildim” diyerek bu bilgiyi doğrulamaktadır.⁸² Daha sonraki durağı ise doğduğu, ilk tahsilini yaptığı Kesme Köyü olmuştur. Bir müddet Kesme’de ikâmetten sonra buradaki maddî zorluklardan kurtulabilmek ve mâişetini temin edebilmek için Erzincan’a gitmiş ve orada askerî rüşdiye imlâ muallimliğine tayin olunmuştur. Bu belgeler, Mikdâd Efendi’nin İstanbul’dan uzaklaştırılmasından yaklaşık on yıl sonraya aittir. Divriği Kaymakamlığı, Sivas Vilâyeti, Maarif Nezâreti ve Zabtiye Nezâreti arasında gerçekleştiği anlaşılan yazışmalara göre 1903 yılı sonlarına doğru, yani Mikdâd Efendi Erzincan’da Askerî Rüşdiye’de vazife yaptığı sıralarda, garip bir şekilde Yemen’e sürgün edilmesi gündeme gelmiştir. Divriği Kaymakamlığı, Sivas Vilâyeti’ne; Sivas Vilâyeti de Zabtiye Nezâreti’ne bu husûsu bildirmiş, nihâyet Maarif Nezâreti’nin görüşü sorulmuştur. Maarif Nezâreti ise Ahmed Mikdâd Efendi’nin Askerî Rüşdiye’de görev yaptığını; bu vazifeye tayininin Zabtiye Nezâreti’nce yapılmış olduğunu; İstanbul’dan uzaklaştırılması, memleketine ve ardından Erzincan’a gönderilmesinin de yine aynı nezâretçe takdîr olunduğunu ifade ederek kendilerinin Mikdâd Efendi hakkında bir malûmâta sahip olmadıklarını bildirmişlerdir. Anlaşıldığı kadarıyla Maarif Nezâreti kendilerinin hiçbir müdâhalesi olmayan böyle bir husûsta görüş sorulmasını lüzumsuz görmüştür. Ayrıca Mikdâd Efendi’nin Askerî Rüşdiye’de memuriyet vazifesine devam ettiği sırada Yemen’e memuriyet vazifesiyle gönderilmek istenmesinin de teâmüle muvâfık görülmediği ve garip karşılandığı anlaşılmaktadır.⁸³

Nihâyet bu yazışmalar neticesiz kalmış; Mikdâd Efendi Erzincan’daki vazifesine devam etmiştir. Fakat garip olan şudur ki şahsını ilgilendiren böylesine ciddî bir meseleyi Mikdâd Efendi hiçbir eserinde, yazısında mevzubahis etmemiştir. Onun mîzâcına, bu türlü hadiseler karşısındaki genel tavrına baktığımızda Yemen’e sürülmek gibi bir tehdit karşısında tamamen sessiz kalması anlaşılabilecek bir tavır değildir. Bu manada, Mikdâd Efendi’nin neticesiz kalan bu yazışmalardan ve Yemen’e sürülme teşebbüsünden haberdâr olmadığı kuvvetli bir ihtimâl olarak

⁸² Ahmed Mikdâd, “İttihâd-ı İlmiyye-i İslâmiyye”, s. 3.

⁸³ BOA MF.MKT 755/46, vr. 1; BOA MF.MKT 755/46, vr. 2; BOA MF.MKT 755/46, vr. 3. (Belgelerin tam metinleri ve orijinaleri için bk. EK 4, EK 5 ve EK 6)

karşımıza çıkmaktadır. Anlaşılan o ki ömrünün sonuna kadar da böyle bir teşebbüsten haberdâr olmamıştır.

1.4. Sultan II. Abdülhamid Devri ve Sonrasında Bir Muhâlif olarak Mikdâd Efendi

Ahmed Mikdâd Efendi'nin altmış yedi yıllık ömrünün neredeyse yarısı Sultan II. Abdülhamid saltanatına tekâbül eder. Nihâyet onun İstanbul'dan uzaklaştırılıp birtakım badirelerden sonra Erzincan'da uzun yıllar devam edecek memûriyet hayatına atılması da, bir önceki başlık altında teferruatıyla ortaya koymaya çalıştığımız gibi, Sultan II. Abdülhamid muhalifliği sebebiyle olmuştur.⁸⁴ Bu kısımda ise Mikdâd Efendi'nin II. Meşrûtiyet'in ilanından sonra açıkça ortaya koyduğu, genellikle geçmişe dönük, zaman zaman da devrine yönelik tenkitleri üzerinde durulacaktır. Bir manâda Mikdâd Efendi'nin 1908 sonrasına kadar bastırılan, cezalandırılan “muhâlif tavrı” tetkik edilecektir.

Mikdâd Efendi'nin İstanbul'da on dokuz yaşından itibaren başladığı vaazlarında, yedi yıl süren bu dönemde yıllar içinde hürriyet lehine beyânâtlara kadar varacak muhâlif bir çizgiye geldiği anlaşılmaktadır. Bu yıllarda sadece şifâhen ifade ettiği itirazlar İstanbul'dan uzaklaştırılmasına kâfi sebep sayılmıştır. Burada Mikdâd Efendi'nin itirâzlarının, muhâlefetinin nerede, hangi hâdiseler üzerine zuhûr ettiğini anlamak adına on altı yaşında iken fahrî olarak iki yıl devam ettiği Dâhiliye Nezâreti

⁸⁴ “Sansür, hafiye, jurnal, sürgün” gibi kelimelerle birlikte zikredilmesi bir âdet hâlini alan istibdat devri muhalif isimlerce Sultan II. Abdülhamid ile özdeşleştirilmiştir. Karal'ın ifadesine göre 1870 yılından itibaren Sultan Abdülaziz'in padişahlığı döneminde de benzer uygulamalar görülmüş ve tenkitlere, itirazlara konu olmuştur. [Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007), VIII, 245.]

Sultan II. Abdülhamid devrinde muhalif havanın katmerlenmesinin, tenkitlerin şiddetlenmesinin sebeplerinden biri anlaşıldığı kadarıyla sürgünlerdir. II. Abdülhamid devrinde, birçok müellif, gazeteci ve şairin sürgün edildiği bilinmektedir. Bu isimler arasında Namık Kemal, Ebuzziya Tevfik, Süleyman Nazif, Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, İsmail Safa, Tokadizâde Şekib gibi meşhur isimler de mevcuttur. Daha geniş bilgi için bk. Abdullah Acehan, *Sürgün Kalemler (1839-2000)*, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013).

Yıllar içinde yavaş yavaş oluştuğu ve yerleştiği anlaşılan bu muhalefetin sebepleri 1878'de Sultan II. Abdülhamid'in I. Meşrûtiyet devrini sonlandıran meclisi süresiz olarak tatil etme kararına kadar uzanmaktadır. Devletin oldukça zor günler geçirdiği dönemlerde başlatılan -muhâlif kanadın etkili isimlerini zora sokan- birtakım tedbirler de “devr-i istibdâd” tanımlamasının yaygınlaşmasına; devrin okur-yazar kesimi arasında bu muhalif rüzgarın esmeye başlamasına sebep olmuştur. Devletin işleyişinde görülen aksaklıklar ve mâlî darlık sebebiyle de genç memurlar ve subaylar arasında tepkiler, muhalif tavırlar oluşmaya başlamıştır. Dönemin aydın kesimi arasında bu hâlden çıkmak ve imparatorluğu kurtarmak için Meşrûtiyet'in olmazsa olmaz bir idare biçimi olduğu yönünde bir fikir birliğinin genel çerçeve itibarıyla böylece ortaya çıktığı söylenebilir. (Cevdet Küçük, “Abdülhamid II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1988, I, 221.) Sultan II. Abdülhamid'e karşı yapılan muhalefetle alakalı daha geniş bilgi için bk. Erol Özbilgen, “II. Abdülhamid'e Muhalefet”, *II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri*, haz. Coşkun Yılmaz, (İstanbul: Seha Neşriyat, 1992), s. 131-179.

Sicill-i Ahvâl Şubesi'ni terk ediş sebebini de zikretmek, kanaatimizce yerinde olacaktır. Zîrâ babasının vefâtından hemen sonra, anlaşıldığına göre, maddî kaygılarla böyle bir işe girişmiş olmasına rağmen iki yıllık emeğinin sonunda hiçbir maddî kazanç elde edemedi, üstelik adâlete, hakkâniyete, liyâkate olan inancı da sarsılarak bu görevi terk etmiştir. Yine sicill-i ahvâl varakasında ifade ettiğine göre 16 yaşında yaşadığı bu hayâl kırıklığından yıllar sonra İstanbul'dan uzaklaştırılıp Erzincan'da memûriyete tayini de onu pek memnûn etmemiştir. Çünkü sürgün neticesinde böyle bir memûriyete başladığı için Askerî Rüşdiye'de menfî bir tavırla karşılanmış; nâmındaki bu olumsuz vasıf onun terfîsinin önünde bir engel teşkil etmiştir. Emsâli terfî edip nişânlarla mükâfâtlandırılırken kendisinin bu nevi haklardan mahrûm kalması da onun muhâlif tavrını takviye etmiştir denebilir.⁸⁵

Sultan II. Abdülhamid devrinin sansüründen ve takibâtından ziyâdesiyle rahatsız olan Mikdâd Efendi, bu husustaki şikâyetlerini ifâde etmek, ilk defa yazıya dökmek için II. Meşrûtiyet'in ilanını beklemek zorunda kalmıştır. II. Meşrûtiyet'in ilanını Mikdâd Efendi için ne ifade ediyordu suâline en güzel cevaplardan birini bizzat kendisi İstanbul'dan nefyedilmesinden aşağı yukarı on yıl sonra, otuz yedi yaşında iken doldurduğu sicill-i ahvâl varakasında şöyle vermektedir: *İnkılâbda şems-i Meşrûtiyetle açılan gözlerim der-i 'aliyyeyi bir daha görmekle(...)* Mikdâd Efendi, II. Meşrûtiyet'in ilanını güneşin doğuşu, karanlıklardan çıkış olarak görmektedir; ayrıca Der-i Aliyye'yi yani İstanbul'u tekrar görebilmesi manâsına geliyordu ki bu onun için yıllar önce yaşadığı tüm hedeflerinden ansızın kopuş hâlini bir nevi telâfi etme fırsatıydı. Bunun yanında yıllardır susmak, içine atmak mecbûriyetinde kaldığı tenkitlerini, itirâzlarını da yazıya dökmek, dillendirmek imkânı demektir.

1908'den sonra neşretme imkânı bulduğu ilk eseri *Cevâhiru'l-efkâr fî-keşfi'l-esrâr* adını taşımaktadır. Bu eserin müellifi kısmında Ahmed Mikdâd Efendi'nin isminin önüne yazmayı münâsip gördüğü şu unvan esâsında onun bu yeni dönemde, hürriyete tam olarak inandığını ve buna istinâden geçmişte kendisini haksız muamelelere marûz bırakanlara bir meydan okumaya kadar vardığını ifade etmektedir: *Erzincân Meşâhîr-i 'Ulemâ-yı Benâmından Atabey Nizâmiye Medresesi Müderrisi ve Rüşdiye-i 'Askeriye İmlâ Mu'allimi Ahrârdan Fazîletlü Ahmed Mikdâd*

⁸⁵ Sicill-i Ahvâl Varakası, *Ahmed Mikdâd Efendi DİB Arşivi Sicil Dosyası/Dosya No: 23-2050*.

Efendi. Geçmişte “hürriyet lehine sözlerinden dolayı” sürgün edilmiş bulunan bir müderrisin böylesine âşikâre isminin önüne “ahrârdan” yani hürriyet taraftarlarından yazması câlib-i dikkat bir hadisedir. Bu ilk eserinin mukaddimesinde ise yine, tabiri câizse bulduğu bu ilk fırsattan istifâde ile, bilhassa sansür ve sürgün konusunda geçmişte yaşadığı tereddütleri, marûz kaldığı baskıları ve duyduğu rahatsızlığı şöyle dile getirmiştir:

Dünyâda bulunan bütün milel ü akvâm bir dîn ile “tedeyyün”e çalışır, neşr-i diyânete uğraşır. Biz ki islâmız. Rabbimiz “Allah” dînimiz İslâm, kitâbımız Kur’ân, Resûlümüz nebî-yi âhir zamân, kiblemiz de Ka’be-i Rahmân’dır, iki cihânda zıll-ı emânında yaşadığımız ‘adâlet-penâh dîn-i mübînin ‘ulüvv-i kadrini bilir, anladığımızı da bildirmek uğurunda çalışırız.

*İşte şu noktanın tasavvuriyle hayli vakit yorulmuş, menfâları görmüş, ma’rûz-ı elem olmuş bulunan ve şimdi Erzincân ders-i ‘âmlarından olan mahrem-i ‘avâtıf-ı hakk ‘abdu’llah Divrikli Boyrâzzâde Ahmed Mikdâd bin ‘Abdullah Kesmevî müznibleri bütün dîn kardaş ve vatandaşlarımın selâmet-i dîn ü dünyâsına ma’tûf bir mecellenin dest-i tertîbe alınmasını mülâhazadan geçirmiş ve kararlaştırmış iken **Devr-i Sâbık**daki sansürlük usûlüyle evrâk-ı hikmetin tebeddüle uğraması ve belki melhûz olan felâket-i cedîdeye ma’rûz kalması mütâla‘asıyla kalemi almakda tereddüd eder, biraz yazar bilâhare yazılan satırları hatt-ı nedâmetle çizardı. Şu hâl-i esef-me’âl üzre azar azar karaladığı evrâk-ı mukaddese mücelled şeklini alarak hacmiyle mütenâsib olan kitâb-ı ma’nâdârın sâde yüzüne bakar kalırdı!*

*Hamdülillah eltâf-ı Bârî’nin ufk-ı mu’allâsından ‘arz-ı cemâl eden **şems-i hürriyet o karanlığı kaldırdı**, nikâb-ı mekârihe bürünen rûy-i dil-ârâ-yı ümîd keşf-i melâhat etdi, gamnâk olan kalblerle demnâk olan gözler açıldı, parladı. **Zincîr-i istibdâda merbût bütün âmâl ve makâsıd sâha-i hürriyeti cevelâna başladı.***⁸⁶

Bu alıntıdan da anlaşıldığı üzere Mikdâd Efendi, uzun yıllar boyunca kalemi eline tereddütle almış; sansür endişesiyle te’lîften ve neşriyattan geri durmaya

⁸⁶ A. Mikdâd, *Cevâhiru’l-efkâr fî-keşfi’l-esrâr*, s. 4-5.

çalışmıştır.⁸⁷ Onun için Meşrûtiyet ile birlikte en çok arzu edilen “hürriyet” idi ki bu talep genel manada sansür ve sürgün tehdidinden uzak bir şekilde yazmak, konuşmak arzusunu bildiriyordu. Mikdâd Efendi’nin “şems-i meşrûtiyyetle açılan gözlerim ve zincir-i istibdâda merbût bütün âmâl ve makâsîd sâha-i hürriyyeti cevalâna başladı” derken yaptığı hürriyet vurgusu da bu manâda dikkat çekicidir.

II. Meşrûtiyet sonrası oluşan hürriyet havasında tabiri câizse soluğu İstanbul’da alan Mikdâd Efendi’nin buradaki en mühim faaliyetlerinden birisi 19 Mart 1909/26 Safer 1327 Cuma günü “Rehber-i Şerî’at-ı Muhammediyye, Kâfil-i Hukûk-ı ‘Osmâniyye, Hâdim-i Millet-i İslâmiyye” sloganıyla neşriyât hayatına atılan *Cerîde-i Sûfiyye*⁸⁸ mecmuasının yazı heyetinde yer almasıdır.⁸⁹ Sermuharrir Ali Fuad imzasıyla birinci sayının ilk sayfasında yayımlanan “Mesleğimiz” başlıklı yazıdan anlaşılana göre bu mecmuanın neşrindeki âmil de istibdat devrinde çekilen zorluklara tepki verme arzusu yahut başka bir deyişle yıllarca susmak zorunda kalan ulemânın ve ehl-i kalemin fikirlerini neşretme ihtiyacıdır.⁹⁰ Bu manâda Mikdâd Efendi’nin de en başından itibâren dâhil olduğu, *Cerîde-i Sûfiyye* etrafında birleşen yazar kadrosunun tavır ve fikir itibâtıyla bir mağduriyeti izâle maksadıyla faaliyete geçtiği ifade edilebilir. Mikdâd Efendi’nin yazıları, *Cerîde-i Sûfiyye*’nin ilk beş sayısının

⁸⁷ Sultan II. Abdülhamid devrindeki neşriyat siyaseti ve sansür uygulamaları hakkında daha geniş bilgi için bk. Abdullah Saydam, “Emniyet-i Memleket-Hürriyet-i Matbuat İkilemi ve II. Abdülhamid Dönemi Neşriyat Siyaseti”, *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, haz. M. Metin Hülagü vd., (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2011), I, 37-67; Ali Şükrü Çoruk, *Abdülhamid Döneminde Kitap ve Dergi Sansürü*, (İstanbul: Kitabevi Yay., 2017); Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, (İstanbul: Bağlam Yay., 2007).

⁸⁸ *Cerîde-i Sûfiyye Mecmuası*, 19 Mart 1909’da haftalık mecmua olarak yayın hayatına başlamıştır. 31 Ağustos 1919’a kadar on yılı aşkın süre ve toplam 161 sayı yayın hayatına devam edebilmiştir. Mecmuanın sahibi Hasan Kazım; başyazarı ise Ali Fuad’dır.(1867-1935) Geniş yazar kadrosu içinde Hüseyin Vassaf, Bursalı Mehmed Tahir, Rıza Tevfik, Müftü Kemaleddin Harputî Efendi, Ahmed Remzi, Tâhirü’l-Mevlevî, Erbilli Es’âd Efendi, Veled Çelebi gibi ulemâdan, üdebâdan ve mutasavvıfından mühim şahsiyetler yer almıştır. [Daha geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, “Cerîde-i Sûfiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1993, VII, 510; Atilla Kaşıkçı, “Bütün Yönleriyle Cerîde-i Sûfiyye İnceleme-Fihrist” (yüksek lisans tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, s. 20-45; Abdurrahman Acer, “Mesnevî-hân Ali Fuâd Efendi’nin Cerîde-i Sûfiyye’deki Makâleleri-İnceleme ve Metin” (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 54-65.]

⁸⁹ *Cerîde-i Sûfiyye’nin Hey’et-i Tahrîriyyesi: Sudûr-ı ‘Îzâmdan Haydar Molla Bey Efendi Hazretleri, Burûse Meb’ûs-ı Sâbıkı Mehmed Tâhir Bey Efendi Hazretleri, Meşâyih-ı Kirâmdan Sırrı Efendi, Mekteb-i ‘Askerî-i ‘İ’âdî Mu’allimlerinden Vahyi Bey Efendi, Erzincan ‘Ulemâsından Ahmed Mikdâd Efendi, Alay Müftisi Muhammed Fahreddin Efendi, Mutasavvıfından İsmâ’il Hakkı ve Safvet Efendiler, Mesnevîhân ‘Ali Fu’âd Efendi.* (*Cerîde-i Sûfiyye*, nr. 6/14, s. 1.)

⁹⁰ Ali Fuâd, “Mesleğimiz”, *Cerîde-i Sûfiyye*, I (19 Mart 1909), s. 1.

dördünün sütunlarında yer bulmuştur.⁹¹ Bu yazıları muhtevâ itibâıyla istibdat devrine tepkilerin ciddî sûrette bildirildiği yazılardır.⁹²

Bu mecmuada yayımlanan “İttihâd-ı İlmiyye-i İslâmiyye” başlığını taşıyan tefrikasında da *Cevâhiru’l-efkâr fî-keşfi’l-esrâr* adlı eserindekine benzer tenkitler serdetmiştir Mikdâd Efendi. Bu makalede dikkat çeken husus, hafiyesi ve sansürü ile istibdât devrinin ulemânın birliğinin önünde bir engel olarak görülmesidir. Mikdâd Efendi’ye göre bu engelin Meşrûtiyet’in ilânı ile artık ortadan kalkmış olması bu birliğin yeniden tesis edilmesinin önünü açmıştır. Bu hürriyet devresinde ulemâyâ çağrısı ise şöyledir: *Ey ma’âşir-i ‘ulemâ, bundan sonra bizim için mülâhaza edilecek bir şey var ise o da hukûk-ı ‘umûmiyyeye ri‘âyetle ahkâm-ı kitâbı meydâna koymak, âyât-ı ‘izâmı tahrîfe uğratmayarak tenkîs ve tezyîdden sakınmak, muktezâ-yı ‘ilmle ‘âmil olmakdır.* Bunun yanında Mikdâd Efendi, âlemin ıslahının dahi ulemânın ilmine bağlı olduğuna inanıyordu. O günkü ifsat hareketlerine, ortalığı karıştırma gayretlerine karşı da “şu sırada halkı i’tidâle da’vetle men’-i fesâda çalışmalıdır” diyerek toplumda muteber görülen, tesirli âlimlerin bir vazifesinin de bu olduğunu ifade etmiştir. Ulemânın el birliği ile ifâsına gayret etmesi gereken bir başka vazife de istibdât devrinde uyuşan, hantallaşan zihinleri ve bedenleri harekete getirmek; ilmî, fikrî ve iktisâdî sahalarda milleti uyandırmak, teşebbüsleri teşvik etmektir.⁹³

Mikdâd Efendi, bu istibdât devresi ile alâkalı görebildiğimiz en ağır tenkitlerini “Pend-i Müşfik” adlı makalesinde beyan etmiştir. Burada adâletin devlet ve millet için olmazsa olmaz olduğunu ifade ettikten sonra adalet temelinde tesis edilen hükûmete bir aralık bazı “hodbîn ve bedhâhânın” yani bencil ve kötü niyetlilerin girmesi neticesinde böyle bir tablonun meydana çıktığını söylemiş ve

⁹¹ Ahmed Mikdâd, “İttihâd-ı İlmiyye-i İslâmiyye”, s. 3; a.mlf., “İttihâd-ı İlmiyye-i İslâmiyye İkinci Nüshadan Ma’bâd”, *Cerîde-i Sûfiyye*, I/3 (20 Mart 1325), s. 3-4; a.mlf., “Pend-i Müşfik”, *Cerîde-i Sûfiyye*, I/4 (27 Mart 1325), s. 1-2; a.mlf., “Kudsî Bir ‘Âlem”, *Cerîde-i Sûfiyye*, I/5 (3 Nisan 1325), s. 4.

⁹² Zannediyoruz bu ilk dönemde, Ahmed Mikdâd Efendi imzalı makalelerin *Cerîde-i Sûfiyye*’de yer bulması Mikdâd Efendi’nin İstanbul’da bulunduğu süre içindedir. Beşinci sayıda neşrolunan “Kudsî Bir Âlem” başlıklı yazıdan sonra İstanbul’dan ayrıldığı, Erzincan’a döndüğü anlaşılan Mikdâd Efendi, yaklaşık üç yıl boyunca yazılarına ara vermiştir. Bir sonraki makalesi 11 Mayıs 1912 tarihli ve “İbretle Nazar” başlıklıdır. Bu yazıdan sonra *Cerîde-i Sûfiyye*’de makaleler, şiirler neşretmeye devam etmiş; aynı yıl kasım ayında da Balkan Harbi’ne iştirâk için İstanbul’a gelmiştir. (Bu hususta teferruatlı bilgi için bk. “Harplerde ve Cephelerde Mikdâd Efendi”)

⁹³ Ahmed Mikdâd, “İttihâd-ı İlmiyye-i İslâmiyye”, s. 3; a.mlf., “İttihâd-ı İlmiyye-i İslâmiyye İkinci Nüshadan Ma’bâd”, s. 3-4

adalet fikrinin, hakkâniyetin ortadan kalkmasıyla oluşan manzarayı “gülistân-ı medeniyet çakal ormanına döndü” cümlesiyle ifade etmiştir.⁹⁴

İttihat ve Terakkî hükümeti devrinde her ne kadar takibâtta, hafiye tehdîdinden, sansürden, sürgünden kurtulmuş olma düşüncesinin verdiği rahatlıkla genel bir memnuniyet izhâr ediyor görünse de bu döneme dair de çeşitli eleştirileri dile getirmekten çekinmemiştir. Trablusgarp Savaşı sonrası hamiyet fikri ve heyecanı ile kaleme aldığı *Feryâd-ı Dehşet-engiz der-Hakk-ı Trablusgarb* adlı eserinde, belki de Balkan hezimetine de yol açacak olan bağımsızlık, etnik kimlik tartışmalarının da tesiriyle, muhâlif/ayrılıkçı fikir sahiplerine şöyle seslenmektedir:

Bırakın gayri yeter şu vatani hıfz ediniz

Onun evlâdı değilse çıkınız siz gidiniz

Kalan evlâdı olan çâresine baksınlar

*Şerefi belli mu‘ayyen ocağı yaksınlar*⁹⁵

Bu eleştirilerle kastettiği kitleyi de açıkça beyan etmekten imtinâ etmeyen Mikdâd Efendi, yukarıdaki ilk beyte bir dipnot düşerek “muhâliflere” kaydını; ikinci beyitteki “muayyen ocak” ifadesine bir dipnot düşerek de “meb’ûsândır” kaydını düşmüştür. Mikdâd Efendi, ağır kayıpların yaşandığı bir zamanda muhâlefet fikri ile vatan savunmasının, birlikte hareketle müdafaa maksadının geri bırakılmasından duyduğu rahatsızlığı artık bu muhaliflere “bu vatanın evladı olmayı kabul etmiyor; onu savunmayı vazife bilmiyorsanız çıkıp gidiniz” diyecek kadar açık ve keskin ifadelerle dile getirmiştir. İkinci beyitte ise daha ziyâde mebusların bu tenkitlere ve ağır ifadelere muhâtap olduğu anlaşılmakla, bir başka eleştirisinin ise mebusluk vazifesinin layıkıyla yerine getirilmediği yönünde olduğu anlaşılmaktadır.

Son olarak Mikdâd Efendi’nin muhâlif tavrı ve şahsiyeti hakkında ifade etmemiz gereken bir başka mühim nokta da Sultan II. Abdülhamid devrini “devr-i istibdâd” olarak görmesine, o devrede marûz kaldığı sürgün ve sansür gibi zorluklar kendisini hiç istemediği bir yola mecbur etmesine rağmen, devleti ve Osmanlı

⁹⁴ Ahmed Mikdâd, “Pend-i Müşfik”, s. 1-2.

⁹⁵ A. Mikdâd, *Feryâd-ı Dehşet-engiz der-hakk-ı Trablusgarb*, (Dersaadet: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1327), s. 18.

sultanlarını hürmete, muhabbete şâyân görmesidir. Oğluna verdiği öğütler hep bu minvaldedir:

Devlete sıdk u diyânetle hemân et hizmet

Hele sultâna muhabbet ile kıl çok hürmet

Onların şânı büyük kadri müberhendir hem

*Cedd-i a 'lâları meşhûr-ı cihândır ifhem*⁹⁶

⁹⁶ A. Mikdâd, *Feryâd-ı Dehşet-engîz der-hakk-ı Trablusgarb*, s. 20.

1.5. Me'mûriyet Hayatının İlk Devresi (1912'ye Kadar- Müderreslik ve Muallimlik)

Ahmed Mikdâd Efendi'nin ilk resmî vazifesi, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, sürgün neticesinde ikâmete mecbur kaldığı memleketi Kesme Nahiyesi'nde mâişetini temîn edememesi üzerine Erzincan'a gitmesiyle başlamıştır. 1 Kânûnuevvel 1315/13 Aralık 1899 tarihinde başlayan Erzincan Askerî Rüşdiyesi İmlâ Muallimliği onun ilk resmî vazîfesidir. Fakat ilk memuriyet tecrübesi bu resmî vazifeye tayininden yıllar önce, henüz on altı yaşında iken gerçekleşmiştir. İstanbul'da tahsiline devam ettiği vakitlerde iki yıl boyunca fahrî olarak Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Şubesi'ne devam etmiştir. Bu fahrî görevi terk etme sebebini ise “kuvvetli hâmîsiz na'il-i ma'âş olamayacağımı bir efendinin ihtâr etmesi üzerine” şeklinde beyân etmiştir.⁹⁷ On beş yaşında iken babası vefât eden Mikdâd Efendi, muhtemelen maddî endişelerle böyle bir vazîfeye girişmiş; ancak iki yıl geçmesine rağmen maddî bir karşılığa nâil olamayıp üstüne bir de şubedeki memurlardan biri tarafından güçlü bir hâmîsi olmadıkça, yani bugünkü manâda ciddî bir referansı olmadıkça, maaş alacak duruma gelmesinin mümkün olmadığı yönünde ikâz edilince bu müdâvemeti, büsbütün ümidi keserek, terk etmiştir.

Erzincan Askerî Rüşdiyesi⁹⁸ İmlâ muallimliği vazifesine tayin olunduğunda yirmi yedi yaşındadır. Bu vazifesine 320 kuruş maaşla başlamıştır. Dört yıl sonra 1904 senesinde yine Erzincan'da Atabey Nizâmiye Medresesi⁹⁹ müderresliği yıllık üç

⁹⁷ Terceme-i Hâl Varakası, *DİB Arşivi A. Mikdâd Efendi Sicil Dosyası* (bk. EK 2)

⁹⁸ Erzincan Askerî Rüşdiye Mektebi, 1882'de başlayan bina inşaatının 1884'te tamamlanmasıyla faaliyete başlamıştır. İdari olarak Mekâtib-i Askeriye Nezâreti'ne bağlı olan mektep I. Cihan Harbi'ne kadar aynı isimle eğitime devam etmiştir. Rus işgâlinde sonra Numûne Mektebi olarak tekrar faaliyete geçmiştir. Cumhuriyet sonrasında sivil ortaokul olarak kullanılan bina 1939 Erzincan depreminden yıkılmıştır. Askerî Rüşdiye'de 3-4 yıllık bir eğitim verilmekteydi. Arapça, Farsça ve Fransızca dersleri yanında ilmihâl, akâid, hatt-ı Türkî, Türkçe İmlâ gibi dersler de okutulmaktaydı. Mektebin idaresi, temel dersler ile kültür dersleri askerî mektep mezunu muallimlerin uhdesindeydi. Arapça-Farsça dersleri, medrese mezunları tarafından; yazı dersleri ise mülkî mektep mezunu personel tarafından verilmekteydi. (Hacı Hasan İçli, “Tanzimat Sonrası Erzincan'da Eğitim” (yüksek lisans tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 74-80.)

⁹⁹ Esasen bu Atabey Nizamiye Medresesi, Atabey ve Nizamiye olmak üzere iki ayrı medresedir. Fakat Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde bu medreseler birleştirilmiştir. Her iki medresenin de Osmanlı öncesi inşâ edilmiş medreselerden olması muhtemeldir. (bk. İçli, “Tanzimat Sonrası Erzincan'da Eğitim”, s. 131-133.) Atabey Nizâmiye Medresesi, kırklı ve hâriç elli medreseleri sınıfında idi. Osmanlı medrese sisteminde, Anadolu'da beylikler döneminde hükümdârların veya onların ailelerinin yaptırdığı medreseler derece olarak kırklı (kırk akçe yevmiyeli) ve hâriç elli medresesi olarak tasnif edilmişti. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, s. 65-66.)

bin kuruş vakfiyesi ile kendisine tevcih edilmiştir. 21 Kasım 1905 tarihli nüfus tezkeresine göre orta boylu, ela gözlü, buğday tenli olan Mikdâd Efendi, bu memuriyet devresinde Erzincan Merkez Sâlihiye Mahallesi 5. sokak 1 numaralı hânede mukîmdir.¹⁰⁰

Mikdâd Efendi'nin resmî vazifeleri II. Meşrûtiyet'in ilanına dek aynı çizgide devam etmiştir. Bu tarihten hemen sonra ise İstanbul'a tekrar gitme imkânı bulmuş ve birtakım girişimlerle yıllardır sürdüğünü düşündüğü mağduriyetini izâle etmeye çalışmıştır. Maârif Nezâreti'ne arz ettiği 29 Kasım 1908 tarihli bir dilekçede özetle, hâlihazırda devam etmekte olduğu Askerî Rüşdiye imlâ muallimliği vazifesinden memnun olmadığını beyan ile, anlaşıldığı kadarıyla, bu vazifesine tayininin ve bu vazifede terfi ettirilmeyişinin kendisi açısından bir mağduriyet doğurduğunu da ifade ederek mesleğine münâsip bir memuriyete tayinini talep etmiştir.¹⁰¹ Zâhiren Erzincan'da Askerî Rüşdiye'de rahat bir şekilde memuriyet vazifesini ifâ eder gözüксе de, anlaşıldığı kadarıyla Mikdâd Efendi bu vazifeye tayininin bir sürgün neticesinde olduğu hakikatini asla unutmamıştır. Kendi içinde böyle bir rahatsızlık duyarken bir yandan da yukarıda ifade ettiğimiz gibi, nâmının “sürgün” ile birlikte yayılmış olması sebebiyle olsa gerek meslekdaşlarına, mevkidaşlarına göre rütbe ve nişân olarak gerilerde bırakılmıştır.¹⁰² Onun bu talebine istinâden Maârif Nezâreti tarafından evvelâ 160 daha sonra 200 kuruş maaşla Erzincan İ'dâdîsi'ne¹⁰³ Türkçe muallimi olarak atanmıştır. Aynı kadroda 500 kuruş

¹⁰⁰ Asıl metin için bk. EK 1.

¹⁰¹ BOA, Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO), dosya nr. 3443, gömlek nr. 258215. (Evrakın tam metni ve orijinali için bk. EK 8.)

¹⁰² *Rüşdiyye-i 'askerîyyede inkılâba değin değerli hizmetlerim mesbûk iken başkaları 'âdî sebeplerden dolayı nâ'il-i rütbe ve nişân oldukları hâlde nâimimda menfilik ismime zulm(?) sürdürmedi. Hamd olsun ki 'âdil-i mutlakın lutfuyla şems-i meşrûtiyyet doğdu da mazlûmları kurtardı.* (Sicill-i Ahval Varakası, *DİB A. Mikdâd Efendi Sicil Dosyası/Dosya No: 23-2050.*)

¹⁰³ Erzincan İdadi Mektebi, sancak merkezlerine idadi açılması emri 1881'de verilmiş olmasına rağmen uzun bir gecikmeyle, 1906'da eğitime başlayabilmiştir. Bu gecikmenin sebebi ise Erzincan ahâlisinin mülkî mekteplere rağbet göstermemesi; yalnız askerî mekteplere itibâr etmesidir. Mülkî idâdîlerin açılması yönünde emir gelmesine rağmen Erzincan'da talep olmadığından bu mektep uzun yıllar açılammıştır. Ancak askerî mekteplerin giriş şartları ağırlaştırıldıktan sonra mülkî mekteplere talep gelmeye başlamıştır. Birçok yazışmalardan sonra rüşdiye binasının kapısına idâdî levhası asılarak esasen usûlsüz olarak eğitime başlanmıştır. Yeni bir binanın inşasına teşebbüs edilse de daha sonra büyük bir konağın satın alınması ve bu binada eğitim verilmesi uygun görülmüştür. Mektebin usûlsüz olarak açılmasından dolayı başta fahri muallimler ardından da rüşdiye muallimleri vazifelendirilmiştir. Mektepte, Arapça, Farsça, Fransızca, Türkçe, Cebir, Hendese, Tarih, Coğrafya, İlm-i Eşyâ, Malumât-ı Zirâiye ve Sıhhiye, Ulûm-ı Dîniye ve Ahlâkiye, Hesap, Kitâbet gibi dersler okutulmuştur. Bu mülkî idâdîler, 5 ve 7 yıllık iki kısma ayrılmıştı. Yedi yıllık idâdîlerde ilk 3 yıl

maaşla fıkıh ve Arapça muallimi olarak devam ettiği vazifesi bir süre sonra mektep idâresinin arzusuyla kavânîn, iktisat ve malûmât-ı medeniyye muallimliği ile becâyış edilmiştir. Bu muallimliği de 500 kuruş maaşladır. Aynı yıllarda Erzincan merkezinde çeşitli komisyonlarda fahrî azalıklarda da bulunmuş; gece dersleri vermiştir. Kış gecelerinde talebeye ve hazır bulunanlara verdiği bu dersleri Diyanet İşleri Başkanlığı arşivinde bulunan dosyasındaki bir evrakta liste hâlinde şöyle kaydetmiştir:¹⁰⁴

<u>Cum'a Gecesi</u>	<u>Pazar Gecesi</u>	<u>Salı Gecesi</u>	<u>Perşembe Gecesi</u>
Kur'ân-ı Kerîm	Fârisî	'Akâ'id	'Arabî
Tefsîr ve Hadîs	Kozmografya	Coğrafya	Hikmet
Hıfz-ı Sıhhat	Ahlâk	Eşyâ	Kavâ'id-i 'Osmâiyye
Ma'lûmât-ı Medeniyye	Hendese	Hesâb	Târîh
Kitâbet	Hat	İmlâ	Edebiyât

Mikdâd Efendi bir süre, Atabey Nizâmiye Medresesi müderrisliği, Askerî Rüşdiye ve Mülkî İdâdî mektepleri muallimliği vazifelerini aynı anda uhdesinde bulundurmıştır. Kendi ifadesine göre faydalı hizmetleri ve iyi hâli sebebiyle umûmun teveccühünü kazanmış ve buna binâen de memûriyetinde infisâl görmemiştir. Anlaşılan o ki Mikdâd Efendi, Fatih medreselerinde müzâkerecilik/muîdlik yaptığı dönemde yirmili/hâşiye-i tecrîd ve otuzlu/miftâh müderrisliği derecelerini almış, kırklı ve hâriç elli medreselerden olan Atabey Nizâmiye Medresesi'ne tayini de terfian olmuştur. 1904 başlarından itibâren bu medresede kırklı ve hâriç elli müderrisliği vazifesine devam etmiş, 1909'da

rüşdiye dersleri okutulmaktaydı. (Daha geniş bilgi için bk. İçli, "Tanzimat Sonrası Erzincan'da Eğitim", s. 86-111.)

¹⁰⁴ Mikdâd Efendi bu tablonun altına ayrıca şu kaydı da düşmüştür: *Kış gecelerine mahsûs olmak üzere evkât-ı mu'ayyene-i mezkûresinde talebe ve huzzâr-ı sâ'ireye takrîr ettiğim ve inşâallâh ba'demâ her sene kış geceleri mî'âd-ı mahsûsunda takrîr edeceğim dîrûsun cedvelidir. (DİB Arşivi Ahmed Mikdâd Efendi Sicil Dosyası-Evrakın orijinali için bk. EK 1)*

Şeyhülislâm Mehmed Cemâleddîn Efendi'nin (ö. 1919) tensipleriyle terfi ettirilerek sahn müderrisliği derecesini almıştır.¹⁰⁵

Bu yıllarda neşrolunan bir eserinin mukaddimesinde Erzincan'da dersîamlık¹⁰⁶ vazifesinde de bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁷ Yine bu yıllarda Meşihât Dâiresi tarafından kendisine “müstehakkîn-i ilmiyye” tertibinden 200 kuruş maaş bağlanmıştır.

¹⁰⁵ Osmanlı Medrese geleneğinde medrese ve müderrislik dereceleri üç ayrı usûlle sistemleştirilmiştir. Bu sistemde, Hâşiye-i Tecdîd, Hâşiye-i Miftâh, Hâşiye-i Telvîh medresesi gibi kitap adlarına göre; yirmili, otuzlu, kırklı, ellili, altmışlı medrese gibi müderrisin yevmiyesine göre ya da hâriç, dâhil, Sahn, altmışlı, Süleymâniye, dârü'l-hadis medresesi gibi medresenin statüsüne göre bir derecelendirme yapılmıştır. 18. asırdan itibaren ibtidâ-i hâriç, hareket-i hâriç; ibtidâ-i dâhil, hareket-i dâhil; mûsıla-i Sahn, Sahn-ı Semân; ibtidâ-i altmışlı, hareket-i altmışlı; mûsıla-i Süleymaniye, hâmise-i Süleymâniye; Süleymâniye ve Dârü'l-hadis-i Süleymâniye medresesi şeklinde bir derecelendirme yapılmış ve devletin sonuna kadar da bu sistem câri olmuştur. Medresedeki dersleri görenek danışmend olan talebe, mülâzemet ve kazasker defterlerine kayıt olur ve sırası geldiğinde en aşağı derecedeki medrese olan “Hâşiye-i tecdîd” medresesi müderrisliğine tayin olunurdu. Kelâmdan “Hâşiyetü't-Tecdîd” adlı eserin okutulduğu bu en alt seviye müderrislik 20-25 akçe yevmiyeliydi. Hâşiye-i tecdîd müderrisi terfi edince 30-35 akçe yevmiyeli belâgatten “Miftâhu'l-'ulûm” adlı eserin okutulduğu “Miftâh” medresesi müderrisliğine atanır; daha sonra kırklı yahut hâriç elli medreseleri müderrisliği tevcih edilirdi. Bu kırklı ve hâriç elli medreseleri Anadolu'da beylikler döneminde hükümdârların veya onların ailelerinin yaptırdığı medreselerdi. (Mikdâd Efendi'nin müderrislik yaptığı Atabey Nizâmiye Medresleri de bu sınıftandır.) Bu dereceden sonra “Dâhil” medreseleri müderrisliği gelirdi. Fâtih medreselerinin tetimeme kısmı dâhil diye zikredilirdi. Bu dâhil medreseleri sahn müderrisliğine çıktığı için “mûsıla-i sahn” da tabir olunurdu. Bundan sonra “Sahn-ı semân” medresesi müderrisliği gelirdi. Süleymâniye medreseleri yapılarına kadar en üst derece Sahn-ı Semân medresesinde idi; daha sonraları en üst seviye medrese konumuna Süleymâniye ve onun da üstünde Süleymâniye dârü'l-hadis-i geçmiştir. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, s. 65-66; Mehmet İpşirli, “Medrese (Osmanlı Dönemi)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2003, XVIII, s. 330 vd.)

Ahmed Mikdâd Efendi'nin 1909 Şubatında aldığı “Sahn medresesi” ruûsu şu şekildedir:

Medrese-i Gavsiyye der-Burûse

Münhalle olan medrese-i mezbûre Kırk Medresesinden munfasıl Erzincan Mekteb-i Rüşdiyye-i 'Askeriyesi imlâ mu'allimi kıdvetü'l-'aliyyü'l-muhakkikîn Divrikli Ahmed Mikdâd Efendi zîde 'ilmuhu mahal ve müstehak olmağla bi'l-fi'il şeyhü'l-islâm ve müftîyü'l-enâm olup imtiyâz nişân-ı hümayûnuyla murassa' 'Osmânî ve mecîdî nişân ve nişânlarını hâ'iz ve hâmil olan Hâlid Efendizâde devletlü semâhatlü Muhammed Cemâle'd-dîn Efendi Hazretlerinin işâretleri mûcibince bâ-sahn tevcih olunmak.

14 Muharrem 1327 [m. 5 Şubat 1909] (Ruûs sûretinin orijinali için bk. EK 1)

¹⁰⁶ Medreselerde talebelere verdiği dersler yanında camilerde halka açık ders verme salâhiyetine de sahip müderrislere ders-i âm denilmiştir. Ders-i âm olabilmek medreseden mezûn olmak, icâzet sahibi olmak ve bir imtihânda daha başarılı olmak şartına bağlıydı. Halka açık ders veren müderrisler tabiatıyla halk üzerinde ciddî tesir sahibi olabilmekteydi. II. Abdülhamid devrinin ortalarına kadar ilmiyeden bir heyet tarafından yılda bir kere olmak üzere ders-i âmlık imtihânı yapılırdı. Daha sonraları ise medreselerde muayyen fasılalarla bu imtihânın yapılması, böylece yılda on beş kişiye bu unvânın verilmesi usûlü kabul gördü. Bu unvânı alan müderrislere dört yıl sonra ruûsları verilir ve iki yüz kuruş maaş bağlanırdı. (bk. Mehmet İpşirli, “Dersîâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1994, IX, s. 185-186.)

¹⁰⁷ A. Mikdâd, *Cevâhiru'l-Efkâr Fî-Keşfi'l-Esrâr*, s. 4.

Ahmed Mikdâd Efendi, 1912 yılı sonlarına kadar Erzincan'da aynı minval üzere memûriyet vazifesine devam etmiştir. Bir sonraki başlık altında teferruatıyla ele almaya çalışacağımız devletin içine girdiği Trablusgarb Savaşı ile başlayıp Balkan Harbi ile devam eden harpler devresi, Mikdâd Efendi için memûriyete bir fâsıla olmuştur. Bu fâsıla sonunda ise farklı vazifeler, farklı şehirler arasında geçen bir ikinci memûriyet devresi başlamıştır, ki bu ikinci memûriyet dönemi ve emekliliği yine ayrı başlıklar altında ele alınacaktır.

1.6. Harplerde ve Cephelede Mikdâd Efendi (Balkan Harbi, Kafkas Cephesi, Millî Mücadele)¹⁰⁸

Ahmed Mikdâd Efendi, Balkan Harbi'nin patlak verdiği sıralarda Erzincan Askerî Rüşdiyesi'nde Farsça muallimi olarak görev yapmaktadır.¹⁰⁹ 8 Ekim 1912'de Karadağ Prenslığı'nin Osmanlı Devleti'ne harp ilanı ile başlayan I. Balkan Savaşı'ndan¹¹⁰ aşağı yukarı 1 ay sonra 10 Kasım 1912'de, harbe katılmak üzere Erzincan'dan hareket eden nizâmiye fırkası (asıl silah altında bulunan askerlerden oluşan birlik) ile birlikte gönüllü olarak yollara düşmüştür.¹¹¹ Mikdâd Efendi böylece devletin içine düştüğü zorlu durum karşısında mesûliyet hissi ile kendisine vazîfe bildiği şekilde cepheleeri gezmeye, bir âlim olarak askere manevî kuvvet sağlayacak hitâplarda bulunmaya başlamıştır. Bu savaş sırasında gezdiği cepheleeri, üstlendiği hizmetleri Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphânesi 1089 numarada kayıtlı matbû *Tevhîd-i Kâinât* nüshasının son sayfasına el yazısıyla şu şekilde kaydetmiştir:

28 Teşrîn-i evvel 1328 [10 Kasım 1912] tarihinde fî-sebîlî'llâhi te'âlâ cihâd maksadıyla Erzincan'dan ayrıldım. Bi-mennihi'l-kerîm Çatalca hatt-ı müdâfa'asının bütün kıta'âtını görmek cihâda müte'allık va'z u nasîhat eylemekle şeref-i dîn-i mübîn uğurunda bezl-i makderetde bulundukdan

¹⁰⁸ Mikdâd Efendi, her fırsatta kalemi eline alan, her anını, her hatırasını yazıya dökmek husûsunda heveskâr olan bir yazardır. Bu harplerdeki hizmetleriyle alâkalı da *Harp Hatıraları* başlığı ile 17 defter doldurduğunu hem kendisi hem de oğlu Kemal Poyraz bildirmektedir. Hattâ *Tevhîd-i Kâinât* adlı eserinin arka kapağında bu hatıralarının kırk deftere yaklaştığını ifade etmiştir. Fakat bu defterler büyük ihtimalle Mikdâd Efendi'nin vefât ettiği Erzincan depreminde kaybolmuştur. (bk. *Ahmed Mikdâd Efendi DİB Arşivi Sicil Dosyası*; Aslanoglu, *Divriği Şairleri*, s. 63.)

¹⁰⁹ BOA, İrade Taltifat (İ.TAL.), dosya nr. 486, gömlek nr. 26.

¹¹⁰ I. Balkan Harbi 8 Ekim 1912'de Karadağ Prenslığı'nin Osmanlı'ya harp ilanı ile başlamış; daha önce aralarında ittifaklar tesis eden Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ın da müdâhil olmasıyla dört müttefik devletçik Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girmiştir. Büyük hezîmetle sonuçlanan, binlerce şehit verilen, Balkanlar'dan İstanbul'a ve Anadolu'ya büyük bir göç dalgasına sebep olan I. Balkan Harbi sonunda Osmanlı Devleti, Edirne ve Kırklareli'yi dahi kaybetmiştir. Mikdâd Efendi'nin bu şiiri de Bulgar muhasarasına beş aydan uzun bir süre dayanan Edirne'nin 26 Mart 1913'te teslim olmasından aşağı yukarı 15 gün sonra neşrolunmuştur. Balkan Devletçikleri arasındaki toprak paylaşımı anlaşmazlıkları neticesinde patlak veren Bulgaristan ile Romanya, Yunanistan, Sırbistan, Karadağ arasındaki II. Balkan Savaşı'na Edirne'yi geri almak için Bulgaristan'a taarruz ederek katılan Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın beş devlet karşısında yıkıma uğramasıyla Edirne'yi tek kurşun atmadan geri almıştır. Batı Trakya ve Dimetoka da bu savaşta geri alındıysa da buralar daha sonra terk edilmek zorunda kalmıştır. (Balkan Savaşları hakkında daha geniş bilgi için bk. Cevdet Küçük, "Balkan Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1992, V, 23-25; Öztuna, "Balkan Savaşları'nın Kısa Tarihi", *Bir Asır Sonra Balkan Savaşları (Utanç Verici Bir Hezîmetin Muhasebesi)*, ed. Mustafa Çalık, (Ankara: Cedit Neşriyat, 2015), s. 13-32.

¹¹¹ BOA İ.TAL., dosya nr. 486, gömlek nr. 26.

sonra Gelibolu cihetinde Bolayır ve Maydos kolordularını gezdim. Seddü'l-bahir, Kilidü'l-bahir'den Çanakkale'ye geçerek mevâki'-i müstahkeme uğramakla karadan yürüyerek Erenköy, Ayvacık, Edremit, Menemen'le İzmir'e kadar 'asâkiri ziyâretle onların kuvvâ-yı mürettebesini gördüm. Cuma Ovası, Urla, Söke ile Mağnisa'da mütehaşşid kıta'âta va'z ederek İstanbul Üsküdar Beyoğlu cihetleriyle Boğaziçi mevâki'i müstahkemesini dolaşdım lehü'l-hamd ¹¹² gelerek bugün cum'a namâzını müte'âkib Sultan Selîm Câmî'i kürsisinde va'z etdikden sonra ¹¹³ uğradım Tevhîd-i Kâ'inât ismindeki eserimden bu nüshayı li-vechi'llâhi te'âlâ v.....¹¹⁴

Müellifi ve Nâzımı Ahmed Mikdâd

1331 (Mühür)¹¹⁵

Esâsen Ahmed Mikdâd Efendi'yi böyle bir mücâhedeye, kendi ifadesiyle “fî-sebîli'llâhi te'âlâ cihâd maksadıyla” yollara düşmeye, cephe cephe, kıta kıta gezmeye sevkeden hassasiyetin Trablusgarp Savaşı¹¹⁶ ile görünür olduğunu ifade etmek gerekir. Zîrâ onun, devletin düştüğü bu müşkül duruma mukâbil ilk faaliyeti,

¹¹² Sayfa kenarında silik olduğundan okunamadı.

¹¹³ Metnin aslında mevcut noktalardır.

¹¹⁴ Sayfa kenarında silik olduğundan okunamadı; fakat metnin öncesine bakıldığında “vakfettim” gibi bir ifadenin manâya uygun düşeceği anlaşılmaktadır.

¹¹⁵ Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi Koleksiyonu, Demirbaş no: 22 Sel 1089. (Metnin orijinali için bk. EK 7)

¹¹⁶ 1878 Berlin Antlaşması'nda Osmanlı topraklarının paylaşımından eli boş dönen İtalya, askerî ve mâlî yönden zayıf olması hasebiyle coğrafi olarak kendisine yakın olan Trablusgarp Vilayeti'ni ve Bingazi Sancağı'nı gözüne kestirmişti. İttihat ve Terakki hükümetinin idare ve ordu politikasındaki zaafı ile büyük devletlerin bu işgale sessiz kalacağına sezişmesi neticesinde 1911 sonbaharında İtalya tarafından savaş ilan edildi. Preveze'de İtalya tarafından Osmanlı torpidosunun bombardımanı ile başlayan savaş Osmanlı ordusunun ve hükümetinin ciddi bir hazırlık yapmamış olmasından dolayı peşpeşe toprak kayıplarıyla neticelendi. Trablusgarp 9 Ekim'de teslim olmak zorunda kaldı. 8 Ekim'de Tobruk, 16 Ekim'de Derne, 21 Ekim'de Bingazi işgal edildi. Bazı Osmanlı gönüllü subaylarının gizlice Trablusgarp'a gelerek müdafaaya ve yerel güçleri tertibe başlamaları neticesinde İtalyanlar zayıf vermeye başladı ve sahil şeridine hapsedildiler. Bunun üzerine İtalya Trablusgarp'ın ilhakını kabul ettirmek için farklı arayışlara girerek Beyrut'u bombardıman altına aldı. 9 Martta Beyrut bombardımanı bitirildi; ancak Rodos, on iki ada ve çevre adaların işgali başladı; Çanakkale Boğazı'na, İzmir'e saldırılar düzenlendi. Savaşın geniş bir coğrafyaya yayılmasından sonra 18 Ekim 1912'de Uşi Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre Rodos ve Oniki Ada tahliye diledi; fakat Trablusgarp Savaşı'ndaki ağır mağlubiyet Balkan Harbi'ni tetikleyip bu savaşta da bir hezimet yaşanınca İtalya bu adaları terk etmekten vazgeçti. Trablusgarp Savaşı, ciddi toprak kayıplarıyla neticelenmesinin yanında esas olarak Balkan devletçiklerinin Osmanlılar'a karşı birleşmesine, Balkanlar'da Osmanlı varlığının son bulmasına yol açtığı için önemlidir. (Savaş hakkında ana hatlarıyla bilgi almak için bk. Kemal Beydilli, “Trablusgarp Savaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2019, Ek-2, 613-616.)

kaleme aldığı *Feryâd-ı Dehşet-engîz der-hakk-ı Trablusgarb* adlı eseridir. Kendisinden binlerce kilometre uzakta, vatan toprağının bir parçasında meydana gelen dehşetli çarpışmaların şiddetini ve heyecânını içinde duyarak, savaşın tüm şiddetiyle devam ettiği 22 Aralık 1911’de¹¹⁷ böyle bir eser vücûda getiren Mikdâd Efendi, cihâda olan iştiyâkını ve bu harbe iştirâk edemeyişinden duyduğu hüznü, cesâret telkîn eden üslûbuyla şöyle nazma dökmüştür:

*Korkunun mevte medârı olamaz ‘âlemde
Ne ise işte odur ‘ömr-i beşer âdemde*

*Birleşip hasma mukâbil çikalım ey ihvân
Bizi imdâdına da ‘vet ediyor bu evtân*

*Yaşasın şîr-i mücâhid koca ‘askerlerimiz
O hamîyyetli gönüllü dîni tam erlerimiz*

*Düşmanın bağına çekdi dâğ-ı tenkîl-i cihâd
Ebedî kodu cihânda ne mukaddes bir ad*

*Levha-i ‘arşa yazılsın o mübârek esmâ’
Onların cânı ile şâd oluyor vech-i semâ’*

*Titredi rûy-i zemîn hûn-ı şehîdâna bakıp
Semt-i cennâta revân oldu vücûdlardan akıp*

*Derne, Bingâzi, Humus, Şehr-i Trablus meşhed
Olduğu türlü delâ’il ile de müsteşhed*

*Tozlarından ola da gözlere sürme edelim
Yoksa mümkün ola da biz de cihâda gidelim*

*Olalım ‘âlicenâb millete mülhak u mu’în
Edelim düşmanı mermi ile dâ’im tel’în*

¹¹⁷ Mikdâd Efendi, eserinin sonuna itmâm tarihini, hattâ saatini dahi kaydetmiştir. Bu kayda göre eserini 3 Kânûnevvel Cumartesi gecesi saat 9:20’de (22 Aralık 1911) tamamlamıştır. (Ahmed Mikdâd, *Feryâd-ı Dehşet-engîz der-hakk-ı Trablusgarb*, s. 21.)

Mütemâdî edelim hayr du‘â vird-i zebân

Onların hâmi vü yardımcısı olsun Yezdân¹¹⁸

Trablusgarb Savaşı sırasında bu hislerle dolu olan Mikdâd Efendi, “mümkün ola da biz de cihâda gidelim” diyerek bu husûstaki şevkini, arzusunu ifade etmiştir. Hâkezâ oğlu Kemâl Poyraz da babası hakkında vefâtından yıllar sonra yazdığı mektupta onun şehâdet rütbesini çok arzu ettiğini beyân etmiştir,¹¹⁹ ki Mikdâd Efendi’nin eserlerinin genelinde bu arzusunun tezâhürlerini görmek mümkündür.

10 Kasım 1912’de cihâd maksadıyla Erzincan’dan yola çıkan Mikdâd Efendi, *Şerefü’l-Mücâhidîn* adlı eserinde bildirdiğine göre 17 Kasım 1912’de Karadeniz Ereğli’ye varmış ve buradan İstanbul’a gitmek üzere “Zahîr” adlı bir gemiye binmiştir.¹²⁰ Bu gemi yolculuğu sonunda evvelâ Çatalca’daki müdâfaa hattının bütün kıtalarını dolaşmış ve askerinin manevîyatını kuvvetlendirmeye mâtûf vaazları ve nasihatleriyle hizmet etmeye, faydalı olmaya çalışmıştır. Daha sonra Gelibolu taraflarındaki Bolayır ve Maydos kolordularını gezmiş; Seddülbahir ve Kilitdülbahir’den Çanakkale’ye geçerek buradaki müdâfaa mevkilerine uğramıştır. Buradan da güneye doğru yürüyerek Erenköy, Ayvacık, Edremit, Menemen ve İzmir’deki askerî birlikleri ziyâret etmiştir. Cuma Ovası, Urla, Söke ve Manisa’daki birliklere de uğradıktan sonra İstanbul’a dönmüş ve Üsküdar, Beyoğlu, Boğaziçi müdâfaa mevkilerini gezerek nihâyet, tam tarihini bilemiyorsak da, bir cuma namazının ardından Sultan Selim Camisi’nde vaaz etmiş; caminin kütüphânesine yakın tarihlerde neşrolunan eseri *Tevhîd-i Kâinât*’ın bir nüshasını vakfetmiştir. Adı geçen eserinin kapağında isminin önüne yazdığı şu ibâre de bu hususta dikkate şâyândır: *Fî-sebîli’llah cihâd için İstanbul ve mevâki’-i harbiyyeyi dolaşarak va‘z u nasîhat eden Erzincan İ‘dâdî-i Mülkî ve Rüşdî-i ‘Askerîsi mu‘allimlerinden Atabey Nizâmiye Medresesi Müderrisi Divrikli Ahmed Mikdâd.*

¹¹⁸ Ahmed Mikdâd, *Feryâd-ı Dehşet-engîz der-hakk-ı Trablusgarb*, s. 10-11.

¹¹⁹ Aslanoğlu, *Divriği Şairleri*, s. 62.

¹²⁰ (...) *Balkanlar Muhârebesi’ne gitmek üzere Bahr-i Siyâh’da Ereğli sahillerinde Zahîr nâm sefinenin birinci kamarası üzerinde bulunuyorum. 4 Teşrîn-i sâni 328 [h. 7 Zilhicce 1330/m. 17 Kasım 1912] senesi sâ‘at 2, dakîka 47 pazar günü İstanbul’a müteveccihen hareket ediyorum.* (A. Mikdâd, *Şerefü’l-Mücâhidîn*, (Dersaadet: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1331), s. 46.)

10 Kasım 1912’de başlayan bu gönüllü vâizlik devresinde Mikdâd Efendi, Sultan Selim Camisi’ndeki gibi farklı camilerde de vaazlar vermiştir. Buna dâir bir kayıt devrin resmî gazetesi *Takvîm-i Vekâyî*’nin 9 Şubat 1913 tarihli 1368 numaralı sayısında mevcuttur. Bu kayda göre Mikdâd Efendi, Bâyezid Câmisi’nde vaaz etmiş ve bu vaazın ardından câmi cemaatinden devletin harpte girdiği büyük külfeti hafifletmek ve askere destek olmak maksadıyla maddî yardım toplanmıştır. Bahsi geçen gazetenin o devrede günlük olarak neşrolunduğunu nazar-ı dikkate alırsak Mikdâd Efendi’nin vaazının üzerinden en fazla birkaç gün geçmiş olabileceğini ifade edebiliriz.¹²¹

Ahmed Mikdâd Efendi, buraya kadar ifade etmeye çalıştığımız vaazları, nasihatleri ve cephelerdeki hizmetleri ile iktifâ etmeyerek kalemiyle de milletin hamiyetini, manevî kuvvetini şevke getirmek için çabalamıştır. Hatta bu husûsta bir cihâd risâlesi dahi neşretmiştir.¹²² Bu eserinin adı *Şerefü’l-Mücâhidîn*’dir.¹²³ Bursalı Mehmed Tâhir,¹²⁴ *Cerîde-i Sûfiyye Mecmuası*’nda neşrolunan “Fezâ’il-i Cihâd Hakkında Mü’ellefât-ı ‘Osmâniyye’”¹²⁵ başlıklı yazısında bu türlü te’lifâtı sıraladığı listeye Ahmed Mikdâd Efendi’nin eserini şöyle kaydetmiştir: “*Şerefü’l-Mücâhidîn*, el-yevm Çatalca Harbi’nde bulunan gazetemiz muharrirlerinden ve Erzincan

¹²¹ Gazetede yayımlanan “Mevâdd-ı Umûmiye/Mâliye Nezâreti Vezne-i Umûmî Müdiriyyetinden (Îâne-i Harb)” başlıklı listede Mikdâd Efendi’ye dâir kayıt şöyledir: *Erzincan ‘ulemâ-yı be-nâmından Ahmed Mikdâd Efendi Hazretleri tarafından Bâyezîd Câmî’-i şerîfinde icrâ kılınan va’zı müte’âkib sâmi’inden ihdâ edilen 10 para 262 kuruş* [“Mevâdd-ı Umûmiye/Mâliye Nezâreti Vezne-i Umûmî Müdiriyyetinden ‘Îâne-i Harb”, *Takvîm-i Vekâyî*, 1368 (9 Şubat 1913), s. 1.]

¹²² Cihâd risâleleri hakkında geniş bilgi ve Osmanlı cihâd risâlelerinin bir listesi için bk. Abdullah Taha İmamoğlu, “I. Dünya Savaşına Bibliyografik Bir Katkı: Osmanlı’da Cihad Risaleleri”, *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi, 100. Yılında I. Dünya Savaşı ve Mirası Bildiri Kitabı*, ed. Halil Çetin-Lokman Erdemir, (Çanakkale: Çanakkale Valiliği Yayınları, 2015), I, 151-179.

¹²³ Erzincan İ’âdî-i Mülkî ve Rüşdî-i ‘Askerîsi Mu’allimlerinden Atabey Nizâmiye Medresesi Müderrisi Divrikli Ahmed Mikdâd, *Şerefü’l-Mücâhidîn*, Dersaadet 1331.

¹²⁴ Bursalı Mehmed Tâhir, 22 Kasım 1861 Bursa doğumlu meşhur bibliyografya ve biyografi âlimidir. En mühim eserlerinden birisi Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan XX. asrın ilk çeyreğine kadar 1691 müellifin tercüme-i hâlini ihtivâ eden “Osmanlı Müellifleri”dir. *Sırât-ı Müstakîm, Sebîlürreşâd, Cerîde-i Sûfiyye* gibi mecmualarda birçok makale neşretmiştir. 28 Ekim 1925’te İstanbul’da vefât etmiştir; Aziz Mahmûd Hüdâyî Dergâhı hazîresinde medfûndur. (Daha teferruatlı bilgi için bk. Ömer Faruk Akün, “Bursalı Mehmed Tâhir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1992, VI, 452-461.)

¹²⁵ Bu yazı evvelâ *Sebîlürreşâd Mecmuası*’nda (Bursalı Mehmed Tâhir, “Fezâ’il-i Cihâd Hakkında Mü’ellefât-ı ‘Osmâniyye”, *Sebîlürreşâd*, II/IX, 46/228 (15 Safer 1331/24 Ocak 1913), 347-348.) daha sonra da eklemelerle *Cerîde-i Sûfiyye*’de neşrolunmuştur. (Bursalı Mehmed Tâhir, “Fezâ’il-i Cihâd Hakkında Mü’ellefât-ı ‘Osmâniyye”, *Cerîde-i Sûfiyye*, 24/16 (6 Rebi’ülevvel 1331/13 Şubat 1913), s. 8-9.) *Sebîlürreşâd*’da neşrolunan yazıda Mikdâd Efendi’nin eseri zikredilmemiştir. Bursalı Mehmed Tâhir bilâhare, *Sebîlürreşâd*’da aynı mevzu etrafında kaleme aldığı makalelerini bir araya getirmiş ve cihâd risâleleri listesini de daha da genişleterek bunları *Menâkıb-ı Harb* adlı bir müstakil eser hâlinde bastırmıştır. (Bursalı Mehmed Tâhir, *Menâkıb-ı Harb*, Dersaadet: y.y., 1333.)

müderislerinden Divrikli Ahmed Mikdâd Efendi tarafından matbu‘dur.” Bursalı Mehmed Tâhir’in bu makalesi 13 Şubat 1913’te (h. 6 Rebi’ülevvel 1331) neşredildiğine göre, yine aynı hicrî yıl içinde neşredildiğini bildiğimiz Mikdâd Efendi’nin bu eseri, cepheleri dolaştığı sıralarda vaazlarında kullandığı notların tertîbi ile teşekkül etmiş olmalıdır. Bursalı Mehmed Tâhir de zâten, Mikdâd Efendi’nin o tarihte hâlâ Çatalca’da gönüllü olarak bulunduğunu ifade etmiştir.

Savaşın ciddî bir hezîmete döndüğü sıralarda bu hâlden müteessir olan Mikdâd Efendi, *Cerîde-i Sûfiyye Mecmuası*’nda şiirler de neşretmiştir. Mikdâd Efendi tarafından Çatalca’da gönüllü olarak vaaz ve nasihatlere devam ettiği, askerî birlikleri ve cepheleri gezdiği sıralarda yazılmış ve neşrolunmuş ilk şiir “Şiirler” başlığını taşımaktadır. Birlik, beraberlik ve cihat çağrısı yapılan şiirin ilk kıtaları şöyledir:

Kardaş gelin birleşelim

Yurdumuza yerleşelim

Güzel güzel görüşelim

Yücelere erişelim

Hakka lââyık iş edelim

Başkasını biz n’edelim

Doğru güzel yol gidelim

Eğriliği terk edelim

Ecdâdımız kimdir bilin

Dediğine bakma elin

Kardaşlığı muhkem kılın

*Yürekdeki kîni silin*¹²⁶

Yine aynı mecmuada “Enîn” yani inleme, inilti başlığını taşıyan bir şiir neşretmiş ve Balkanlar’da vuku bulan bu elîm hezîmet karşısındaki hislerini nazmen şöyle beyân etmiştir:

¹²⁶ Mikdâd Efendi, hece ile ve son derece sade bir dille yazılmış bu şiirin sonuna ismini “Çatalcada Gönüllü Ahmed Mikdâd” şeklinde kaydetmiştir. (“Şiirler”, s. 8.)

*Mütemâdî yakalım bağrımızı âh bin âh
Vatanın cânını yakmışdı cehâlet eyvâh*

*Bu da çok sürmedi hayfâ çözülp gitdi vatan
Hani ya kadrini ibcâl ederek elde tutan*

*Yetişin bunca mezâlim yapıyor Bulgarlar
İnkişâf etdi haremlerdeki mestûr 'ârlar*

*Nerede kan bu mudur böyle uyuşduk kaldık
Ne için gaflete hayretlere birden daldık*

*Babamız böyle miydi düşmanını görse meğer
Anların bir kılıcı bin yüreğe korku eker¹²⁷*

Mikdâd Efendi'nin bu şiirin daha bu ilk beş beytinde “Yetişin bunca mezâlim yapıyor Bulgarlar” diyerek bunları ayrıca zikretmesi de muhtelif bölgelerde ve bilhassa Edirne’de yapılan Bulgar mezâlimi sebebiyledir. Hunharca öldürülenler, katledilenler bir tarafa, sadece Edirne muhasarası sırasında açlık ve sefâlet sebebiyle 225.000’den fazla müslüman vefât etmiştir.¹²⁸ Böyle dehşet verici bir tablo karşısında Mikdâd Efendi’nin şiirine uygun gördüğü “Enîn” başlığı da daha bir anlam kazanmaktadır.

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası’nın 1 Eylül 1913 tarihli nüshasından Ahmed Mikdâd Efendi’nin vatan hizmetinde gösterdiği gayret ve faydadan dolayı Erzincan ahâlisi tarafından takdîr edildiğini de öğreniyoruz. Mikdâd Efendi, bahsi geçen mecmuada bu takdîre mukâbelede bulunarak “Bir Teşekkür” başlıklı iki satırlık bir metinle Erzincanlılar’a şükrânlarını arz etmiştir.¹²⁹

Ahmed Mikdâd Efendi, *Cerîde-i Sûfiyye*’nin 62 numaralı nüshasına “On Aylık Seyahat-i Askeriyyemden Bir Levha yâhud Macar Kal’asında Bir Gün Müsâferet” başlıklı bir makale de yazarak on ay sonunda Boğaziçi’ne hâkim bir

¹²⁷ Ahmed Mikdâd, “Enîn”, *Cerîde-i Sûfiyye*, II/24-20 (28 Mart 1329), s. 5.

¹²⁸ Küçük, “Balkan Savaşı”, s. 25.

¹²⁹ Bahsi geçen teşekkür metni şöyledir: ‘Umûm kıta’ât-ı ‘askeriyyeyi geşt ü güzârımla ifâ-yı mevâ’izde bulunduğumu takdîr eden Erzincan ahâlî-i muhteremesine bi’l-mukâbele ‘arz-ı şükrân eylerim. Ahmed Mikdâd (Ahmed Mikdâd, “Bir Teşekkür”, *Cerîde-i Sûfiyye*, 60 (1 Eylül 1913), 136.)

mevkide temâşâsını ve bu manzara karşısındaki hissiyâtını nakletmiştir. Mikdâd Efendi, bu yazıda Anadolu Kavağı'ndaki Macar Kalesi'nde ya da diğer adıyla Macar Tabyası'nda geçirdiği bir günden bahsetmektedir. O günki manzaraları tasvirden sonra Boğaziçi'ne duyduğu hayranlığı da “Boğaziçi işitmekle değil; görmekle anlaşılacak öyle bir mu‘ammâ-yı fitratdır” diyerek ifade etmiştir.¹³⁰

Mikdâd Efendi'nin harp sırasındaki bahsi geçen ciddî gayretleri ve tesirli vaazları evvelâ başkumandanlık makâmının ve onların işâretleriyle de, bilâhare, devlet erkânının dikkat nazarlarını celbetmiştir. Bu işâret neticesinde kendisine gümüş iftihar madalyası verilmesi uygun bulunmuştur. Sadrazam Mehmed Said Paşa imzasıyla irâde edilen madalya itâsı, 8 Teşrînevvel 1329'da Harbiye Nezâreti'ne tebliğ edilmiş; ardından da 16 Teşrînevvel 1329'da Dîvân-ı Hümâyûn tarafından icrâ kılınmıştır.¹³¹

Bu madalya itasından yaklaşık 4 ay evvel Mikdâd Efendi, o tarihte Binbaşı rütbesiyle vazife yapan M. Kemal'in de iltifatlarına mazhar olmuştur. Ahmed Mikdâd Efendi, Kasım 1912'den 27 Ekim 1913'e kadar Gelibolu'da görev yapan Binbaşı M. Kemal¹³² ile ilk defa 19 Mayıs 1913 tarihinde kurmay heyetini ziyâreti sırasında görüşmüştür. Bu görüşme esnâsında *Şerefî'l-Mücâhidîn* adlı eserini de heyete takdim ettiği anlaşılmaktadır. İki ismin Gelibolu'da gerçekleşen sonraki görüşmesinde kaleme alındığı anlaşılan 7 Haziran 1913 tarihli takdîrnâmede, M. Kemal bahsi geçen eseri okuduğunu, cennetin tasvîr ve tavsif edildiği kısımların dikkatini çektiğini; askerlerin telkinlerle ciddî kahramanlıklara sevkedilebileceğini söyleyen Mikdâd Efendi'nin bu hususta haklı olduğunu ifade etmiştir. Mikdâd Efendi hakkında takdîrkâr ifadelerin de kullanıldığı takdîrnâme şöyledir:

Gelibolu 25/Mayıs/[1]329/7 Haziran 1913

¹³⁰ Ahmed Mikdâd, “On Aylık Seyahat-i Askeriyemden bir Levha yâhud Macar Kalasında Bir Gün Müsâferet”, *Cerîde-i Sûfiyye*, II/62 (6 Eylül 1329), s. 107-108.

¹³¹ BOA, İ. TAL., dosya nr. 486, gömlek nr. 26, vr. 1, 3-4. (Belgelerin tam metinleri ve asılları için bk. EK 9 ve EK 10).

¹³² Balkan Harbi sırasında Binbaşı M. Kemal'in vazife ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Mithat Atabay, “Balkan Muharebeleri Sırasında Mustafa Kemal'in Çanakkale Bölgesindeki Faaliyetleri”, *Çanakkale 1915, Mustafa Kemal Atatürk ve Modern Türkiye, Uluslararası Atatürk'ü Çağdaş Yorumlama ve Anma Programı II* (8 Ocak 2010), (Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yay., 2010), s. 27-47.

Ahmet Mikdâd Efendi'yi 6/Mayıs/[1]329'da (19 Mayıs 1913) kuvâ-i mürettebe erkân-ı harbiyesini teşriflerinde görmüş ve ondan sonra idi Şerefü'l-Mücâhidîn namındaki eserlerini okumuştum. Bu eserde cennetin tasvir ve tavsifine ait satırları nazar-ı dikkatimi celbetti. Bütün ezvâk-ı maddiye...

Şimdi hocaefendi hazretleriyle tekrar görüştüğüm zaman efrâd-ı askeriyenin telkinât-ı lâzime ile pek büyük kahramanlıklara sevkedilebileceklerini buyuruyorlar ki, pek doğrudur. Ancak telkinât esasen talim ve terbiye ve idare ve ahlak ve içtimaiyatça istidad-ı lazım hasıl olduktan sonra müessir olabilir.

Mikdat Efendi Hz.leri bütün bu nikât-ı nazarı ihâta eden bir zekâ-yı fitrî sahibi olmakla mümtazdır. Kuvâ-i mürettebeye mensup kıtâatta müsâhabat ve nesâyihinden alelumûm izhâr-ı memnuniyet edilmiştir. Kendilerine beyân-ı teşekkür olunur. Kuvâ-i Mürettebe Erkân-ı Harbiyesi Binbaşı M. Kemal¹³³

¹³³ Bu takdîrname, Mikdâd Efendi tarafından 1931'de Diyânet İşleri kadrosundan resen emekliliğe sevkî sonrası ilgili makâmlara takdîm edilmiştir. Mikdâd Efendi'nin bu husustaki takdîmi şöyledir: *Büyük Reis-i Cumhur Gazi Hazretleri'nin Balkan Harbi'nde aziz ve mübeccel kalemiyle zîrdeki takdîrnameyi acizleri hakkında lütfen yazmaya rağbet atıfını bahşetmiştir.* (Belgenin orijinali için bk. EK 11)

Metnin ilk paragrafının sonundaki yarım cümleye bakıldığında bunun ihtisâr edilmiş bir sûret olduğu anlaşılmaktadır. Bu belgenin eksiksiz hâline ulaşılamamıştır. Fakat bu sırada Binbaşı M. Kemal'in çok yakın tarihlerde bu husustaki tavrına dair ulaşılan şu belgeler dikkat çekicidir.

Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa tarafından Çanakkale Boğazı Kuvâ-i Mürettebe Kumandanlığı'na çekilen 7 Nisan 1913 tarihli telgrafta meâlen şöyle denilmekte ve cevap beklenilmektedir: *Osmanlı askerine, cihâdın faziletleri hakkında vaaz ve nasihatlerde bulunmak üzere Şeyhülislam tarafından seçilecek ulemâdan birkaç kişinin buraya gönderileceği Savunma Bakanlığı'ndan bildirildiğinden, oraya birkaç kişinin vaaz ve nasihat etmek üzere gönderilmesi hakkında yüksek düşüncelerinin bildirilmesi temenni olunur.*

Bu telgrafta, Binbaşı M. Kemal tarafından 8 Nisan 1913 tarihinde menfî görüş bildiren şu cevâp gönderilmiştir:

Osmanlı askerlerine her bakımdan subay ve kumandanlarınca ve buradaki alay müftüsü tarafından vaaz ve nasihatler edilmekte ve başka türlü vaazların daha fazla fayda getireceği sanılmamaktadır. Bilakis bu gibi teşebbüslerin, düşman gözünde ordunun manevi kuvvetinin düşme derecesini ilana ve hükümet tedbirlerinin pek acınacak hususlarla sınırlı kalışını ispata vesile olacağı görüşünde bulunduğumu arz ederim.

Mustafa Kemal [Atatürk, *Atatürk'ün Bütün Eserleri* (1903-1915), (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003) I, 150, aynı sayfanın dipnotu.]

Binbaşı M. Kemal'in bu cevâbı ile Mikdâd Efendi'yi ve eserini, tabir yerindeyse, kısa bir muhalefet şerhi ile takdîr edişini vuzûha kavuşturmak mümkündür.

Balkan Harbi'ndeki hizmetleri neticesinde Mikdâd Efendi bir taltif de ilmiye pâyesiyile almıştır. 12 Şaban 1332/6 Temmuz 1914'te kendisine Sahn ve daha üst seviyedeki müderrislere verilen mevleviyet olan İzmir pâyeliği¹³⁴ verilmiştir.¹³⁵

Bu harp devresinde verdiği vaazlarla öne çıkan Mikdâd Efendi'ye 14 Mart 1913'ten itibaren vâiz kadrosundan 300 kuruş maaş bağlanmıştır. 1913 Eylül sonu itibâriyle resmen sona eren Balkan Harbi sonrası Mikdâd Efendi, vaazları ile hem resmî makamlarca hem de Erzincan ahâlîsine adı duyulmuş bir vâiz olarak Erzincan'a dönmüştür. Erzincan'da muallimliğe ve müderrisliğe devam ederken çok geçmeden I. Cihan Harbi başlamış; doğudan Ruslar'ın taarruzlarına karşı Kafkas Cephesi'nde ciddî çarpışmalar yaşanmıştır. Nihayet mağlûbiyetler neticesinde 16 Şubat 1916'da Erzurum'un Ruslarca işgâli gerçekleşmiş; Ruslar'ın bu ilerleyişi devam ederek 25 Temmuz 1916'da Erzincan'ın işgâline kadar varmıştır. Bu sıralarda şehir nüfusunun ekseriyeti göç etmiş; ancak dört bin kadar nüfus Erzincan'da kalmıştır.¹³⁶ Ahmed Mikdâd Efendi'nin Kafkas Cephesi'nde de Balkan Harbi'ndeki faaliyetlerini devam ettirdiği bilinmektedir.¹³⁷ Kafkas Cephesi'ndeki vazifesini “ordu ve talimgâhlar nâsıhlığı” şeklinde tanımlamıştır.¹³⁸ 18 Aralık 1917'de Ruslar'la Erzincan Mütârekkesi yapılıncaya bu cephedeki çarpışmalar sona ermiştir. Ancak Ruslar'ın ardından Ermeni çeteler mezâlime başlamıştır. Bu mezâlim de 13 Şubat

¹³⁴ İlmiye rütbelerinden biridir. Osmanlı'da mühim yerleşim merkezlerinin adli/kazâî idaresine tecrübeli ulemâ tayin edilirdi, buna da mevleviyet denilirdi. Bu tayin, rütbelere göre yapıldı. En alttan en üste mevleviyetler şu şekilde sıralanırdı: Devriye mevleviyetleri, mahreç mevleviyetleri, bilâd-ı hamse mevleviyetleri, Haremeyn mevleviyetleri. Sahn medreseleri ve daha üst seviyedeki müderrislere mahreç mevleviyetlerinden biri verilirdi. İzmir mevleviyeti de bunlar arasındadır. Geniş bilgi için bk. M. Zeki Pakalın, “İzmir Pâye-i Mücerredî”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004), 109; Fahri Unan, “Mevleviyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2004, XXIX, 467-468.

¹³⁵ *İlmiye Sâlnâmesi 1334*, s. 102

¹³⁶ Hüseyin Bulut, *Milli Mücadelede Erzincan*, (Erzincan: Erzincan Bel. Yay., ty.), s. 27.

¹³⁷ Mikdâd Efendi'nin oğlu Kemal Poyraz babasının harplerdeki hizmetlerini şöyle özetlemiştir: *1328'de ordu ve talimgâhlar nâsıhlığı vazifesiyle Kafkas Harbi'ne gönüllü olarak iştirâk etti. Bir gümüş harp madalyası ile döndü. Aynı vazife ile Balkan Harbi'ne de girdi.(...) Bu harpte de bir iftihâr madalyası aldı ve kisve-yi ilmiyenin İzmir pâyeliğine kadar yükselip Erzincan Atabey Nizâmiye müderrisliğine tayin edildi.* (Aslanoğlu, *Divriği Şairleri*, s. 62.) Fakat Kemal Poyraz'ın bu ifadelerinde bir karışıklık olduğu aşîkârdır. Zîrâ 1328'de başlayan harp Balkan Harbi'dir. Kafkas Harbi yahut I. Cihan Harbi Kafkas Cephesi daha sonra açılmıştır. Resmî kayıtlara göre Mikdâd Efendi madalyayı da İzmir pâyesini de Balkan Harbi'nde almıştır. Müderrisliğe tayini de yine daha öncedir.

¹³⁸ Mikdâd Efendi, 1931'de resen emekliliğe sevkî sonrasında Şûrâ-yı Devlet'e tevcihen yazdığı itiraz dilekçesinde vâizlik vazifesi ile alâkalı şunları söylemektedir: *Başta Gazi Hz.leri olmak üzere bugünün ricâl-i askeriyesinde malumdur ki ben umum harplerde ordu ve talimgâhlar nâsıhlığıyla cepheleri gezmiş dinî, vatanî hizmetlerimi senelerce ifa etmiş bir küt'a takdîr-nâme zîrinde (Mustafa Kemal) imzâsı bizzat Gazi Hz.lerinin olduğu vaziyet-i ilmiye ve içtimaiyemin yüksek bir şâhididir.* (DİB Arşivi Ahmed Mikdâd Efendi Sicil Dosyası/Dosya No: 23-2050.)

1918’de nihâyet bulmuş; böylece Mikdâd Efendi’nin ordu ve talimgâhlar nâsihliği vazifesi de sona ermiştir.¹³⁹

Tevsîk edemediğimiz bir bilgiye göre Kafkas Cephesi’nde vaaz ve nasihatleri ile çok etkili ve faydalı olan Mikdâd Efendi, Kazım Karabekir Paşa’nın takdîrini de kazanmıştır. Hitâbeti çok kuvvetli olduğundan asker üzerinde ciddî tesir uyandırması hasebiyle Kazım Karabekir Mikdâd Efendi için “Hoca sen öyle bir hatipsin ki casusları dahi yoldan çevirirsin!” ifadesini kullanmış ve onun tesirli vaazlarının hakkını teslim etmeye çalışmıştır.¹⁴⁰

Mikdâd Efendi, I. Cihan Harbi’nin hemen ardından başlayan Millî Mücadele devresinde de büyük fedâkarlıklarla hizmette bulunduğunu bizzat ifade etmektedir.¹⁴¹ 30 Ekim 1918 Mondros Mütârekesi’nin ardından başlayıp 11 Ekim 1922 Mudanya Mütârekesi ile sona eren Millî Mücadele yahut İstiklâl Mücadelesi devresinde de faaliyetlerde bulunduğuna göre onun ömrünün neredeyse on yılı cephelerde, asker arasında yahut cephe gerisinde mücadele şeklinde geçmiştir.¹⁴² Tevsîk edemediğimiz, fakat aileden gelen bilgilere göre Mikdâd Efendi’nin yine bu devrede dikkat çekici bir başka faaliyeti de 1920 sonlarında açılıp 21 Aralık 1920’de süresi dolan istiklâl marşı yarışmasına katılmasıdır.¹⁴³

¹³⁹ Kafkas Cephesi ve Erzincan’daki Ermeni faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Bulut, *Millî Mücadelede Erzincan*, s. 25-53.

¹⁴⁰ Mikdâd Efendi’nin torunu Belir Bulut Hanımefendi ile yaptığımız 03/04/2020 tarihli görüşme.

¹⁴¹ Mikdâd Efendi, Diyanet İşleri Riyâseti’ne yazdığı 29/6/1931 tarihli dilekçede harplerdeki hizmetlerini de zikretmiştir:

Ankara Diyanet Reisliği Huzuruna: Esasen Balkan, Harb-i Umûmî ve İstiklâl mücadelelerinde büyük fedakârlık mukâbili verilmiş olan vazifem hakkında kanun hilâfi her mânîyi göğüslemekle kaydının tashihini niyâz ederim. Bilakis müsebbiplerinden bütün zararlarımı cumhûriyet adâletinden isteyeceğimi arz eylerim. 29/6/1931 Sabık ordular Nasıhı Mikdat (DİB Ahmed Mikdâd Efendi Sicil Dosyası)

¹⁴² Millî Mücadele ile alakalı geniş bilgi için bk. İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi*, (İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), s. 197-287; Küçük, “Millî Mücadele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2005, XXX, 76-83.

¹⁴³ Bu bilginin kaynağı, Mikdâd Efendi’nin torunlarından Dara Tan Beyefendi’dir. (30/03/2020 tarihli görüşme.) İslam Ansiklopedisi’nde Orhan Okay’ın verdiği bilgilere göre 21 Aralık 1920 itibarıyla süresi sona eren istiklâl marşı yarışması için 724 şiir gönderilmiştir. Fakat bu 724 şiir beğenilmemiştir ve bu şiirler ile şairleri hakkında da bilgi yoktur. (Orhan Okay, “İstiklâl Marşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2001, XXIII, 355-356.) Fakat Mahir İz hatıratında Mehmet Akif’in kaleme aldığı marşın üstünlüğünü göstermek maksadıyla yarışmaya iştirâk eden beş şairin marşlarını nakletmektedir. [Mahir İz, *Yılların İzi*, (İstanbul: Kitabevi, 2009), s. 148-153.] Ahmed Mikdâd Efendi’nin bahsi geçen yarışmaya katıldığı şiire dâir bir bilgimiz yoktur. Bu hususta yaptığımız bilgi edinme başvurusuna karşılık olarak TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı tarafından 11.12.2020 tarihinde “yarışmaya başvuranlar ile ilgili olarak arşivimizde herhangi bir belge veya

Mikdâd Efendi, ömrünün son devresinde yazdığı şiirlerinden birinde harp zamanı hislerini ve hizmetleri neticesinde elde ettiği şöhretini şöyle nazma dökmüştür:

*Ulusum ne zaman savaşa girse,
Başkanım yürüyüş emrini verse,
Yiğitler kükreyip kavgaya girse,
Mertlik anbarından bir mağ getirdim.*

*Ordu nâsıhlığı yaptığım zaman
Düşmanlar elimden demişti aman.
Divrikli Hocaydı adım o zaman
İlime şerefli bir dağ getirdim.¹⁴⁴*

doküman bulunmamaktadır” cevabı verilmiştir. Bu noktada ifade etmemiz gereken bir bilgi ve ihtimal de şudur: Ahmed Mikdâd Efendi 1935’te neşrolunan *Ozanlar* adlı eserinin sonuna “Ulusum Büyük Türk’e Armağan” ithafıyla yazdığı bir “İstiklal Marşı” eklemiştir. 12/10/1933’te Trabzon’da yazıldığı belirtilen bu marş “Yurdumun üstüne nurlar saçacak al sancak” mısrasıyla başlamaktadır. Bu manâda M. Âkif’in İstiklal Marşı’ndan ilhamla yazıldığı anlaşılmaktadır. Mikdâd Efendi’nin 1920 sonunda yarışma için yazdığı beğenilmeyen şiirinden hareketle yıllar sonra böyle bir şiir kaleme aldığı bir ihtimal olarak düşünülebilir.

¹⁴⁴ Aslanoğlu, *Divriği Şairleri*, s. 64-65.

1.7. Memûriyet Hayatının İkinci Devresi (Vâizlik-Muallimlik ve Türkçe Öğretmenliği)

1912 sonundan 1922 sonlarına kadar neredeyse tek gündemi savaş olmuş bir devletin memuru olarak Mikdâd Efendi'nin bu devredeki hizmetlerini, cephelerdeki ve cephe gerisindeki gayretini bir önceki bölümde teferruatıyla ortaya koymaya çalıştık. Bu süreçte Mikdâd Efendi için esas resmî vazifeleri olan müderrislik ve muallimlikten daha ziyâde vâizlik ve nâsıhlık temeyyüz etmiştir. Hâkezâ Mikdâd Efendi'ye Balkan Harbi sırasında vaazlara devam etmesinden dolayı 300 kuruş maaş bağlandığını da ifade etmiştir.¹⁴⁵ Bu vâizlik vazifesi ile ilgili Mikdâd Efendi 5/1/1932 tarihli bir dilekçesinde şunları söylemektedir: *Mezkûr vâizlik de ordu nâsıhlığıyla Balkan Harbi'nde göstermiş olduğum yararlıklara mükâfaten ahkâm-ı dîniyye muallimliği nâmıyla tevcih buyrulan bir vazifemdir...*¹⁴⁶ Buradan anlaşılana göre Mikdâd Efendi'ye harp sırasında yine muallimlik sınıfından “ahkâm-ı dîniyye muallimliği” adıyla bir vazife verilmiş ve 300 kuruş da bu vazife mukâbili olarak tahsis edilmiştir. Hizmet cetveline göre Erzincan'da vaizlik vazifesinin uhdesine verilmesi ise 15 Haziran 1916'dan sonradır. Erzincan'ı Askerî Rüşdiyye ile İdâdî mektebi muallimi ve Atabey Nizâmiye Medresesi müderrisi olarak 10 Kasım 1912'de cihâd maksadıyla terk eden Mikdâd Efendi, aşağı yukarı dört yıl sonra vâizlik vazifesini de uhdesine almıştır. Mikdâd Efendi, vâizliğe resmen başladığı tarihten itibaren muallimlik ve müderrislikten çok bu vazifesi ile tanınır olmuş ve halk üzerinde tesir gücünü elde etmiştir.¹⁴⁷ Bu vazîfe sayesinde 3 Mart 1924 Tevhîd-i Tedrîsât kânûnu ile medreselerin kapatılması sonrasında da ilmiye mesleğini sürdürme imkânı bulmuştur. Bu tarihten itibaren de vâizlik ve muallimlik hizmetini devam ettirmiştir. Hizmet cetveline göre Mikdâd Efendi, 1 Temmuz 1918 itibarıyla Erzincan Orta Mektebi'ne tayin olunmuştur. Bu görevi mukâbili maaşı ise 500 kuruştur. 1931 yılbaşında Bayburt'a geçinceye kadar da adı geçen mektebin Türkçe muallimliği kadrosunda vazifesine devam etmiştir.

¹⁴⁵ İstanbul Müftülüğü'nün 11/9/1935 tarih ve 417 sayılı yazısında bu husus şöyle bildirilmektedir: *Beş yüz kuruş ahkâm-ı şer'iyeye muallimlik maaşından üç yüz kuruşun 1 Mart 1329 (14 Mart 1913) tarihinde mevâiz-i dîniyyeye müdâvim Erzincan ulemâsından Ahmet Miktat Efendi'ye tahsisi Şûrâ-yı İlmiyye'nin 18 Mart 1329 (31 Mart 1913) tarihli ve 3 nolu müzekkeresi iktizâsından olduğu(...)*

¹⁴⁶ Ahmed Mikdâd Efendi DİB Arşivi Sicil Dosyası/Dosya No: 23-2050.

¹⁴⁷ Mikdâd Efendi'nin halk üzerindeki tesirine dâir mühim bir hâdise “Cumhuriyet Devrimleri ve Mikdâd Efendi” başlığı altında nakledilecektir.

Mikdâd Efendi, muallimlik vazifesi ile birlikte 1930 sonlarına kadar Erzincan'da vâizlik yapmış; 1931 yılı başında Bayburt'a geçerek, yıl ortalarına kadar da Bayburt'ta bu vazifesini sürdürmüştür. Resmî kayıtlara göre 1927 başından itibâren Erzincan Gerekerek Mahallesi'ndeki Kürt Hacı Murad Câmii'nde vâizlik vazifesine tayin edilmiştir. Özlük dosyasındaki evraklara bakıldığında onun bu câmide vazife almasının da buradan Bayburt'a geçmesinin de birtakım çekişmelerle, şikâyetlerle olduğu anlaşılmaktadır. Bu meseleye dâir ilk belge 13/11/1930 tarihli Mikdâd Efendi aleyhine bir şikâyet dilekçesidir:

Diyânet İşleri Cânib-i Âlîsine

Marûzâtımdır:

Erzincan'ın Gerekerek Mahallesi'nde Kürt Hacı Murat Câmî-i Şerîfi'nin yirmi senedir bâ-berât-ı âlî hatibi ve bi'l-fiil îfâ-yı hizmet etmekte iken memûriyetle hâriçte bulunduğum sırada üzerimden ref' edilerek câmi-i mezkûrun imâmı olduğu hâlde hizmet görmeyerek ötede beride gezmekte olan Miktat Efendi'ye tevcih edilmiş, bendeleri ise tekâüdüm icrâ edilerek memleketim olan Erzincan'da bulunacağımdan, hitâbet hizmetimle berâber imâmet hizmetinin mûmâileyhten ref' ile uhde-i âcizâneme tevcihine müisâade buyrulmasını istidâ ve istirhâm eylerim efendim.

Erzincan'da Gerekerek Câmî-i şerîfinin

hatib-i evveli Terzibaba hafidi

Mütekâit Hâfız Vehbi¹⁴⁸

Erzincan'ın mühim tarihî şahsiyetlerinden Terzibaba'nın (ö. 1848) torunlarından olduğunu ifade eden Hâfız Vehbi Efendi,¹⁴⁹ Mikdâd Efendi'yi bu câmide hem imamlık hem vâizlik vazifesinde olduğu hâlde görevini lâıykıyla yapmadığından dolayı şikâyet etmiş ve kendisinin yirmi yıl deruhte ettiği bu vazifenin daha önce kendisinden alınarak Mikdâd Efendi'ye verildiğini beyân

¹⁴⁸ Ahmed Mikdâd Efendi DİB Arşivi Sicil Dosyası/Dosya No: 23-2050.

¹⁴⁹ Hakkında bir bilgiye ulaşamadığımız Vehbi Efendi, 31 Ağustos 1906 tarihli bir fotoğrafta Mikdâd Efendi ile aynı karede yer almıştır. [bk. "Fotoğraf Albümü" kısmı 3. fotoğraf; Akansel, Kaybolan Şehir Eski Erzincan'dan Fotoğraflarla Anılar, (Erzincan: Ermat Ofset, 1999), s. 20-21.]

etmiştir. Bu duruma binâen Hâfız Vehbi Efendi'nin talebi ise vazifesini ciddîye almadığını iddia ettiği Mikdâd Efendi'nin uzaklaştırılması ve bu vazifenin tekrar kendisine tevdi edilmesidir. Bu dilekçe üzerine 16/11/1930 tarihinde Diyânet İşleri'nce Erzincan Müftülüğü'ne bir yazı yazılmış ve bu caminin vaziyeti, Vehbi Efendi'nin bahsi geçen durumu, Mikdâd Efendi'nin camiye bir vekil bırakıp bırakmadığı sorulmuştur. Erzincan Müftülüğü'nden cevâben yazılan yazı ise şöyledir:

Huzûr-ı sâmillerine

Zât İşleri Müdürlüğü ifâdesiyle

16/11/1930 tarih ve 4367/2810 nolu emirnâme-i sâmileri ariza-i cevâbiyyesidir.

Müstedî Vehbi Efendi'den hitâbetin ref'i 30/12/1926 tarih ve 10623/3 nolu emirnâme-i sâmileriyle yapılmıştır. Mezûniyeti temdît buyrulan Ahmet Miktat Efendi resmî vekil bırakmamıştır. Mezkûr câmi beş vakte küşâdedir. Maazâlik bu vakıf evkâf idâresi tarafından zapt ve idâreye alınarak imam hatip ve müezzine senevî 40 lira tahsîsât verildiği için hademenin hepsi ifâ-yı vazîfeden istinkâf eylemektedir. Müstedî Vehbi Efendi'nin henüz bu hâle vukûfu yoktur. Müstedî fetvâhâneye mürâcaat ettiği vakit icâbî ifâ kılınacağıнын arzıyla istidâsı leffen iâde kılndı efendim 6/12/1930 Erzincan Vilâyeti Müftüsü

Şikâyeteye konu olan meselenin Mikdâd Efendi'nin kullandığı uzun izin müddetleri olduğu anlaşılmaktadır. Mikdâd Efendi'nin 1930 yılı içinde kullandığı izinlere dâir evrâka bakarak Hâfız Vehbi Efendi'nin şikâyetinin yersiz olmadığı ifade edilebilir. Fakat Mikdâd Efendi'nin bu izinlerini çeşitli mazeretler beyân ederek aldığı da anlaşılmaktadır. Bu yıl içindeki izinlerine dâir ilk belge 23/1/1930 tarihli bir dilekçedir. Mikdâd Efendi bu dilekçeyle İstanbul'a gitmek için izin talep etmiştir. Sebebini ise şahsî işlerinin görülmesi ve yürütülmesi şeklinde beyân etmiştir. Fakat bu talebi şubat başında girecek olan ramazan ayı sebebiyle “Ramazanda olamaz”

ifadesiyle geri çevrilmiştir.¹⁵⁰ Sonraki talebini ramazan sonrası 6/3/1930 tarihinde yapınca kabul görmüş ve izne ayrılmıştır.¹⁵¹ Fakat komisyon kararı beklendiği için bu iznin verilmesi de ancak 7/4/1930 tarihinde, yani talebinden bir ay sonra mümkün olmuştur. Bu bir ayın ardından Mikdâd Efendi'nin talebiyle izni 2 ay daha uzatılmıştır.¹⁵² Bu süre zarfında İstanbul'a gidip gitmediğiyle ilgili bir bilğimiz yoktur. Fakat izin kaydının çıkarıldığı listenin alt kısmında "930 senesi zarfında 7 ay me'zûnen Ankara'da bulunmuştur" kaydı mevcuttur. Bu mevzuda açık bir belge olmamakla birlikte Mikdâd Efendi'nin bu Ankara'da geçirdiği süre zarfında, yıl başında veya hemen öncesinde gerçekleştiğini zannettiğimiz Erzincan Orta Mektebi'nden tasfiyesi kararını iptal ettirmeye çalıştığını söyleyebiliriz. Anlaşılan o ki Mikdâd Efendi, bu meseleyi halletmek için Maarif Vekâleti'ne yaptığı başvurular neticesinde Bayburt'a tayinini talep etmek durumunda kalmış ve böylece muallimlik vazifesine devam etmiştir. Mikdâd Efendi hakkında, Diyanet İşleri Reisliği'nden Maarif Vekâleti'ne yazılan bir yazıda kullanılan "Erzincan orta mektep muallimliğinden tasfiyeye tabi tutulup bilâhare tashih-i kararla Bayburt'a tahvil ve tayin edilmiş olan muallim Miktat Efendi..." ifadesi bu noktaya bir işarettir.¹⁵³ Bu devrede, izni 8 Ağustos 1930 itibarıyla sona erdiği hâlde görevine dönmeyip Ankara'da Maarif Vekâleti Orta Tedrîsât Dâiresi'nin açtığı Türkçe muallimleri kursuna katılması da zikrettiğimiz hadiseyi doğrular niteliktedir. Maarif

¹⁵⁰ T.C. Erzincan Vilayeti Müftülüğü Sayı 80/24 Huzur-ı Sâmîlerine Hulâsa -Vâiz Miktat Efendi'nin mezuniyet talebine dâir: Merkez-i vilâyet vâizlerinden Ahmet Miktat Efendi mesâil-i zâtiyesinin rüyet ve temşiyeti için İstanbul'a gitmek üzere bir mah mezuniyet istidâ etmektedir. Şimdiye kadar mezuniyet almamış olan mûmâileyhin matlûbunun isâfına müsâade buyrulması marûzdur efendim.

Erzincan Vilâyeti Müftüsü M. Sadık 23/1/1930

Bu yazıya Diyânet İşleri Reisliği'nden gelen 8/2/1930 tarihli ve 392/296 numaralı cevap şöyledir: Ramazân-ı şerîfte mezûniyet verilemez bayramı müteakip talep eylediği takdirde muktezâsının teemmül olunacağı...

¹⁵¹ T.C. Erzincan Vilayeti Müftülüğü Sayı 80/24 Huzur-ı Sâmîlerine Hulâsa -Vâiz Miktat Efendi'nin mezuniyet talebine dâir: Merkez vâizlerinden Hâce Ahmet Miktat Efendi bir mah mezuniyet talebinde ısrâr etmektedir. Ramazân-ı şerîf de geçtiğinden mûmâileyhin isâf-ı istirhâmına müsâade buyurulması ricâ olunur efendim. Erzincan Vilâyeti Müftüsü M. Sadık 6/3/1930-Komisyon: Vâiz Miktat Efendi'ye bir mah mezuniyet itâsı tezekkür kılındı. 2/4/1930

¹⁵² Diyânet İleri Reisliği Cânib-i Sâmîsine Marûz-ı dâiyânemdir: Bir aylık iznim munkatı olmakta fakat işlerim henüz hitâm bulmamaktadır. Bilhassa Artvin'de bulunan âilem ile çocuğumu beraber alıp Erzincan'a getirmek mecburiyetinde olduğumdan lütfen iki ay daha mezuniyetimin temdidine müsâade-i ekremîlerini istirhâm eylerim efendim hazretleri. Erzincan Vâizi Ahmet Miktat 3/6/1930

¹⁵³ Diyânet İşleri Reisliği 1113-Maarif Vekalet-i Celilesi Zât İşleri Müdürlüğüne: Erzincan orta mektep muallimliğinden tasfiyeye tabi tutulup bilâhare tashih-i kararla Bayburt'a tahvil ve tayin edilmiş olan muallim Miktat Efendi'nin uhdesinde vaizlik vazifesi bulunduğundan idâre-i âliyelerince mevcûdiyeti tabi'i bulunan tercüme-i hâlinin bir sûret-i musaddakasının irsâli ricâ olunur efendim. 17/5/1931

Vekâleti'nden Diyânet İşleri Reisliği'ne yazılan 5 Ağustos 1930 tarih ve 25513/6192 numaralı yazıda Mikdâd Efendi'nin Ankara'da açılan Türkçe muallimleri kursuna katıldığı, bu kursun 21 Ağustos'ta sona ereceği ifade edilmekte ve bu süre zarfında izinli sayılması talep edilmektedir.¹⁵⁴ Maarif Vekâleti'nin bu talebine mukâbil Diyânet İşleri'ndeki ilgili komisyon tarafından 10/8/1930 tarihinde alınan 193 numaralı kararla Mikdâd Efendi'nin izni 21 Ağustos'a kadar uzatılmıştır.¹⁵⁵ Fakat kurs sona erip Mikdâd Efendi'nin izni de hitâm bulduğu hâlde görevine dönmemiş; bir başka dilekçe ile izninin tekrar uzatılmasını talep etmiştir. Mikdâd Efendi'nin bu dilekçesi ise şöyledir:

Diyânet İşleri Reisliği Cânib-i Sâmişine

Marûz-ı âcizânemdir.

Maarif Vekâleti'nce kurs müddetim bitmişse de bazı husûsâtım halledilmesine taalluk ettiğinden icrâsında hemen hareket edeceğim tayinim muâmelesini takip ve intâç etmek üzere eylül gâyesine kadar mezûniyetimin temdîdine müsâade-i sâmilelerini istirhâm ederim efendim.

23/8/1930

Erzincan Vâizi Ahmet Miktat

Dilekçedeki ifadelere göre o tarih itibâriyle Mikdâd Efendi'nin Bayburt'a tayini henüz kesinleşmemiştir. Resmî muameleler devam etmektedir. Mikdâd Efendi'nin bu eylül sonuna kadar iznini uzatma talebi Diyânet İşleri'ndeki komisyonca reddedilmiş; yalnızca Eylül 15'e kadar izinli sayılacağı kendisine

¹⁵⁴ T.C. Maarif Vekâleti Ort. Ted. Dâiresi 25513/6192-5 Ağustos 1930-Diyânet İşleri Reisliğine: Erzincan Ortamektep Türkçe muallim-i sâbıkı ve aynı zamanda Diyânet vâizi bulunan Miktat Bey Ankara'da açılan Türkçe muallimleri kursuna iştirâk etmiştir. Kurs 21 Ağustos'ta bitecektir. Kendisinin bu müddet zarfında mezûn addedilmesini ricâ ederim efendim. Maarif Vekili

¹⁵⁵ T.C. Diyânet İşleri Reisliği-Karar 193: Erzincan Vâizi Miktat Efendi'nin müddet-i mezûniyeti 8 Ağustos 1930 tarihinde hitâm bulmuş ise de mûmâileyhin Ankara'da Maarif Vekâleti'nce açılan Türkçe muallimleri kursuna iştirâk etmesinden nâşi 21 Ağustos 1930 tarihine kadar mûmâileyhin mezûn addedilmesi ricâsını hâvî Maarif Vekâleti'nden vârit ve Ağustos 1930 tarih ve 25513/6192 nolu tezkere ile talep edilmekte olduğundan mûmâileyhe verilen mezûniyetin 21 Ağustos'a kadar temdîdine ve evrâkın dosyasında hıfzına komisyonca karar verildi. 10/8/1930

bildirilmiştir.¹⁵⁶ Mikdâd Efendi'nin dosyasındaki evraklardan bu sıralarda sıhhatini kaybettiğini ve Ankara'da uzun süre tedâvî gördüğünü, süresi dolmuş olan iznini bu raporlarla uzatmaya devam ettiğini de öğreniyoruz. Nihâyet nisan ayından itibaren görevinden uzak kalması sebebiyle Hâfız Vehbi Efendi tarafından resmî makamlara şikayet edilmesi de bu sıralarda gerçekleşmiştir.¹⁵⁷

Mikdâd Efendi'nin sağlık sorunları ile ilgili ilk rapor Dr. Avni İbrahim imzalı ve 15 Eylül 1930 tarihli. Bahsi geçen rapora göre sol baldırının ön yüzünde zuhûr eden dümeli şîripençevî (kan çıbanı yahut aslan pençesi adıyla bilinen rahatsızlık) yürümesine ve hareketine mânidir. Bu sebeple yirmi gün tedâvî altında tutulacağı bildirilmiştir.¹⁵⁸ Yirmi günlük rapor ile tedâvîsi yapılan Mikdâd Efendi, bu sefer de şeker hastalığı teşhisi ile tedâvî altına alınmış, 11/10/1930 tarihinde yine aynı doktor tarafından bir buçuk aylık bir başka raporla istirahatinin ve tedâvîsinin lüzûmu bildirilmiştir.¹⁵⁹ Bu raporla birlikte Ahmed Mikdâd Efendi'nin vazife başına dönüşü 1931 yılbaşını bulmuştur.

1931 yılbaşı itibarıyla Mikdâd Efendi, Bayburt Orta Okulu Türkçe muallimidir ve vâizlik vazifesi de Bayburt'tadır. Vâizlik vazifesi için 1/1/1931 tarihinde Bayburt müftülüğünde vazife başı yaptığı kayıtlıdır.¹⁶⁰ Dört ay kadar burada göreve devam ettikten sonra tekrar izin talep etmiştir Mikdâd Efendi. Bu izin

¹⁵⁶ T.C. Diyanet İşleri Reisliği-Karar 210: *Erzincan Vâizlerinden Mikdâd Efendi'ye verilen mezûniyetin eylül gâyesine kadar temdîdi talebini hâvî 23 Ağustos 1930 tarihli arzuhal üzerine dosyası tetkik olundukta kânûnî mezûniyetini fazlası ile istimâl edip hakkını iskât etmiş ve kânûnî bir mazeret de göstermemiş olduğundan temdîdine imkân-ı kânûnî görülememiş olduğunun mûmâileyhe tebliği komisyonca tezekkür kılındı. 26/8/1930 (Eylül on beşe kadar mezûn olması muvâfıktır.)*

¹⁵⁷ Vehbi Efendi'nin bahsi geçen dilekçesi neticesinde yapılan yazışmalarla Mikdâd Efendi'nin zâten o tarihlerde muallimlikle birlikte vâizlik vazifesi de Bayburt'a aldırıldığı anlaşılmıştır. Bu vazife tâlibi olan Vehbi Efendi'ye verilmemiş; bir imtihan açılarak liyâkatli bir şahsın burada görevlendirilmesi talep edilmiştir.

¹⁵⁸ *Doktor Avni İbrahim Dâhilî ve Kadın Hastalıkları Müttehassısı Rapor: Erzincan vâizi olup elyevm mezûnen Ankara'da bulunan Ahmet Mikdâd Efendi'nin sol taraf-ı süflîsi sâkanın kuddâm ve vahşisinde zuhûr eden [dümelişîripençevî] mâni-i meşy ü hareketi olmağla taht-ı tedâvîye alınmış ve şimdilik yirmi gün müddetle tedâvî ve istirahatine ihtiyâc-ı tıbbîsi bulunduğu dâir rapordur. Dr. Avni 15 Eylül 1930 (Raporun orijinali için bk. EK 12)*

¹⁵⁹ *Rapor: Erzincan vâizi olup mezûnen Ankara'da bulunan Ahmet Mikdâd Efendi'ye, evvelce sol sâkında mevcut olan [dümelişîripençevî] hastalığından dolayı (20) günlük bir rapor verilmiş idi. Her ne kadar 5 Teşrîn-i evvelde mezkûr rapor müddeti munkatı olmuş ise de idrarda zuhûr eden glikoz [şeker hastalığı] neticesi zafiyet-i fevkalâdesinden nâşî târih-i rapordan itibaren [bir buçuk] mâh daha temdîdi tedâvî ve istirahatine dâir rapordur. 11/X/1930 Dr. Avni*

¹⁶⁰ *Diyanet İşleri R. aliyyesine 10/12/1930 tarih ve 5009/4642 nolu Th. C.: Erzincan vâizlerinden 600 k. maaşlı vazifesi kazamıza tahvil edilen Ahmet Mikdâd Efendi tarihten iki ay mukaddem vazifesine başlamış olduğu arz olunur ef. 1/3/1931 Bayburt Müftülüğü Hüseyin*

talebini hâvî dilekçesinde, talebinin kabul görmesi maksadıyla da olsa gerek, şahsı ve âilesi hakkında da mühim bilgiler aktarmak durumunda kalmıştır. Dilekçe metni şöyledir:

Diyânet İşleri Reisliği Yüksek Huzûruna

Ma'rûzdur

Ma'lûm-ı sâmilere olmak üzere bir seneden beri vazîfe uğrunda yorulmak ve o yolda diyâr-ı gurbete düşmek evlâd u 'â'ilemden mehcûr ve munkatı' bir hâlde yaşamak dolayısıyla sefâlete düşmek yüzünden 'hayli bir ta'âdî-i dimâğîyyeye uğradım. Ben şu hâl ve vaz'iyetde iken oğlum Özdemir Cevâd'ın vefâtını haber aldım. Erzincan'da sayfiyyemin divârı delinmekle orada bırakılmış olan ba'zı eşyâımızın sirkatin işitdim. Bundan başka hâlen Artvin'de bulunan 'â'ilemi oradan getirtmek mecbûriyyetindeyim. Diğer efrâd-ı 'â'ilemle beraber bu senelik Erzincan'da ikâmet etdireceğim. Artık şu mikdâr bir zamân-ıistirâhata çok muhtâcım her zamân hakkımda ibzâl buyrılan âtîfet-i devletlerinden niyâzım budur ki dînî-zirâ'î-iktisâdî vâazlarımdan bir kısmını da Erzincan'da yapmak ve bi'l-vesîle sayfiyyeye münhasır işlerimi görmek ve mekteblerin ta'tîl müddetini orada geçirmek üzere me'zûniyyetime merhamet ve müsâ'ade buyrulmasını niyâz ve istirham eylerim efendim.

Bayburt Vâ'izi A. Mikdâd (8/4/1931)

Bu dilekçesinde kısaca, Nisan 1930'dan bu tarafa devam eden koşturmacadan hayli yorulduğunu ifade etmiş; ayrıca Artvin'de bulunan âilesini Erzincan'a götürmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu sıralarda Erzincan'daki yazlığının duvarının delindiğini ve birtakım eşyalarının çalındığını; üstüne bir de oğlu Özdemir Cevad'ın vefât ettiğini haber almıştır. Bu sebeplerle de izin verilmesini, vaazlarına Erzincan'da devam etmesine müsâade edilmesini talep etmiştir. Son bir yılda bir yandan sağlık sorunları, bir yandan hakkındaki türlü şikâyetler, bir yandan Erzincan Orta Mektebi'nden tasfiye edilmesi, bir yandan âilevî sıkıntılar, gurbetteki yalnızlığı, oğlunun vefâtı... Tüm bunlar Mikdâd Efendi için bu bir yılın ziyâdesiyle zorlu

geçtiğine kâfi delil sayılabilir. Fakat yine de Mikdâd Efendi'nin bu son izin talebi Diyânet İşleri Reisliği tarafından 22/4/1931 tarih ve 54 numaralı kararla reddedilmiştir.¹⁶¹ Reddedilme sebebi olarak ise 9 aylık iznin ardından vazifesine dönmüş olması ve vazife başında yalnızca 4 ay geçirmiş olması gösterilmiştir. Mikdâd Efendi'nin reddedilen bu son talebi üzerine ilgili memur tarafından çıkarıldığı anlaşılan yıl içindeki izin sürelerini ve tarihlerini gösteren liste ise şöyledir:

Tarihi	Ay	Gün
2 Nisan sene [1]930	1	-
Mayıs sene minhü(1930)	2	-
min 8 Ağustos sene minhü(1930) ilâ 21 Ağustos sene minhü(1930)	-	12
21 Ağustos ilâ 15 Eylül sene minhü (1930)	-	24
15 Eylül sene minhü (1930) ilâ 10 Teşrîn-i Evvel sene minhü (1930)	-	26 (Bilâ-me'zûniyyet mürûr ettirmiştir.) ¹⁶²
10 Teşrîn-i Evvel sene minhü (1930) ilâ 27 sene minhü (1930)	-	20
27'den ilâ 15 Kânûn-ı Evvel sene minhü (1930)	1	15
Toplam	7	
930 senesi zarfında 7 ay me'zûnen Ankara'da bulunmuştur. ¹⁶³		

1930 Nisan sonunda bu izin talebi reddedilen Mikdâd Efendi, çok geçmeden mayıs başında bütçe kanununa istinâden 30 yıllık hizmet müddetini doldurduğu

¹⁶¹ *Diyânet İşleri Reisliği Zat İşleri Müdürlüğü-Karar 54: Miktâr-ı münâsîp mezuniyet itâsını bâ-arzuhal talep eden Bayburt Kazası Vâizi Mikat Ef. arzusuyla tahvil edildiği kazâ-yı mezkûra 9 aylık mezuniyetinden avdetle işe başladığından bu ana kadar ancak 4 ay mürûr eylediğine göre mezuniyet itâsının muvâfık olmadığı tezekkür kılındı. 22/4/1931*

¹⁶² 15 Eylül-10 Ekim arasındaki 26 günlük kısım “bilâmezuniyet mürûr ettirmiştir”(izinsiz olarak geçirmiştir) şeklinde kaydedilmişse de Mikdâd Efendi'nin şirpençe rahatsızlığı sebebiyle aldığı 20 günlük rapor bu günleri kapsamaktadır. Yalnız kalan altı günün izinsiz olarak geçirildiği anlaşılmaktadır. Mikdâd Efendi'nin bu ilk raporunun ilgili makamlara henüz ulaşmadığı 20/9/1930 tarihinde Diyânet İşleri Reisliği'nden Erzincan Müftülüğü'ne 2804/2308 nolu bir yazı yazılarak 15 Eylül 1930 itibarıyla izni biten Mikdâd Efendi'nin bu tarihten sonra vazifesine dönmediği günlere ait maaşının verilmemesi istenmiştir.

¹⁶³ Toplam 7 ay yazılmışsa da esasen yedi aydan fazla olduğu anlaşılmaktadır. Temmuz başı ile Ağustos 8 arası ise izinsiz gözükmekle birlikte “dokuz aylık izinden avdetle” işe başladığı ifade edildiğine göre bu süre zarfında da vazife başında değildir. (bk. *Ahmed Mikdâd Efendi Sicil Dosyası, DİB Arşivi Dosya No 23-2050.*)

gerekçesiyle vâizlikten uzaklaştırılmıştır. Bayburt Vâizi olarak görev yaptığı sıralarda Diyânet İşleri Riyâseti'nden Bayburt Müftülüğü'ne gelen ilgili yazı şu şekildedir:

Bayburt Müftülüğü'ne

Hizmet müddeti otuz seneyi tecavüz eden Vaiz Miktat Efendi'nin vazifesi 931 mali senesi tasarrufata karşılık olmak üzere 1/6/931 tarihinden itibâren lağv edildiğinden bütçeden çıkarılmıştır. İktizâsının ona göre ifâsı beyân olunur ef.

30/5/1931

Mikdâd Efendi için bu karar çok ciddî bir inkisâra sebep olmuştur. Yıllardır büyük bir şevk ve memnûniyetle sürdürdüğü anlaşılan vâizlik vazifesinin böyle bir sûretle elinden alınmasını ömrünün sonuna kadar kabullenememiştir. Fakat, bir sonraki başlıkta teferruatıyla ortaya koymaya çalışacağımız, vazifesini geri almak için bütün mücâdelesine, teşebbüslerine rağmen resmî vâizlik devresi Mikdâd Efendi için bu kararla tamâmen kapanmıştır. Bu tasfiye kararı sonrası hazırlandığı anlaşılan hizmet cetvellerine göre Mikdâd Efendi, kısa fâsılalarla birlikte toplam 31 yıl 6 ay resmî hizmette bulunmuştur. İlk göreve başladığı tarih 13 Aralık 1899; tasfiye edildiği tarih ise 2 Mayıs 1931'dir.¹⁶⁴

Diyânet İşleri Reisliği Sicil Kalemine Mahsus Hizmet Cetvelidir					
An	İlâ	Sene	Ay	Maaş	Unvân-ı Me'muriyeti
1 Kânûn-ı Evvel 315 [13 Aralık 1899]	2 Temmuz 320 [15 Temmuz 1904]			320	Erzincan 'Askerî Rüşdiyyesi İmlâ Mu'allimliği
1 Temmuz 320 [14 Temmuz 1904]	8 Haziran 325 [21 Haziran 1909]			400	Erzincan 'Askerî Rüşdiyyesi Türkçe Mu'allimliği

¹⁶⁴ Ekteki hizmet cetveli, Mikdâd Efendi'nin özlük dosyasında bulunan iki farklı hizmet cetveli birleştirilmek sûretiyle tarafımızca oluşturulmuştur. Bu cetvellerden birinde yalnızca tarihler ve ilk memuriyet bilgileri yazılmış; bunun dışında bir bilgi verilmemiştir. Bu cetvel, anlaşıldığı kadarıyla, Mikdâd Efendi'nin Diyânet İşleri'ne bağlı vaizlik kadrosundan tasfiye edilmesine itirazları sonrası toplam görev süresine dâir bir hesaplama maksadıyla hazırlanmıştır. Tabloda tarihlere azamî dikkat gösterilmiş olması bu sebeple olsa gerektir. Diğer cetvel ise maaş ve unvan bilgileri tam olmakla beraber 1923 başına kadar ulaşmaktadır.

9 Haziran 325 [22 Haziran 1909]	Gâye-i T.Evvel 325 [13 Kasım 1909]			560 (160 İ'dâdîden)	Erzincan 'Askerî Rüşdiyye ve İ'dâdî Mu'allimliği
1 Teşrîn-i Sâni 325 [15 Kasım 1909]	15 K. Evvel 325 [28 Aralık 1909]			600 (200 İ'dâdîden)	“
16 K. Evvel 325 [29 Aralık 1909]	15 Temmuz 326 [28 Temmuz 1910]			900 (500 İ'dâdîden)	“
16 Temmuz 326 [29 Temmuz 1910]	28 T. Sâni 327 [11 Aralık 1911]			“	“
29 Teşrîn-i Sâni 327 [12 Aralık 1911]	1 Haziran 332 [14 Haziran 1916]			“	“
2 Haziran 332 [15 Haziran 1916]	Gâye-i Haziran 334 [30 Haziran 1918]			800	İlâve-Erzincan Vâizi
1 Temmuz 334 [1 Temmuz 1918]	Gâye-i K. Evvel 334 [31 Aralık 1918]			500	Erzincan Mektebi Muallimi
1 K. Evvel 335 [1 Aralık 1919]	19 K. Evvel 335 [19 Aralık 1919]			700	
20 K. Evvel 335 [20 Aralık 1919]	Gâye-i Eylül 338 [30 Eylül 1922]			700	
1 T. Evvel 338 [1 Ekim 1922]	Gâye-i Şubat 338 [28 Şubat 1922]			900 (Zam)	(500) Vâizlik
1 Mart 338 [1 Mart 1922]	Gâye-i K. Evvel 338 [31 Aralık 1922]			900	(200) Vâizlik
6 T. Sâni 930 [6 Aralık 1930]	2 Mayıs 931			600	Bayburt Vâizliği ¹⁶⁵
Mukayyed Hizmet		31	6		

Esâsen ifade ettiğimiz gibi Mikdâd Efendi için memûriyet hayâtı yukarıdaki listedeki 2 Mayıs 1931 tarihi itibârıyla nihâyete ermiş değildir. Diyânet İşleri

¹⁶⁵ Hizmet cetvelinin bu son satırı ile bir üst satır arasında orijinal metinde bir fâsıla olmaksızın yalnızca tarihler yazılı olduğundan tarafımızca buraya alınmamıştır. Bu son satırdaki “Bayburt Vâizliği ve 600 kuruş” ifadeleri ise daha önce naklettiğimiz belgeye istinâden tarafımızca eklenmiştir; metnin aslında yoktur.

Başkanlığı'nda yapılan hesaplamada hizmet süresi 30 yılı aşmış gözüktüğü için buradaki vazifesi sona ermiştir; fakat yaşı henüz 65'e ulaşmadığı için Maârif Nezâreti'ndeki vazifesine devam etmiştir. 1931 yılı içinde Bayburt Ortaokulu'nda bir süre daha Türkçe öğretmenliği vazifesine devam ettikten sonra Artvin'e tayin edilmiştir. Artvin'de de aşağı yukarı bir yıl memuriyete devam ettikten sonra 1933 yılında, emekli olduğu 1936 yılına kadar vazifeye devam edeceği, Trabzon Kız Ortaokulu'na tayin olmuştur. 1936 yılındaki emekliliğinin ardından 30 yılı aşkın süre vazife yaptığı Erzincan'a dönmüştür.¹⁶⁶

¹⁶⁶ Mikdâd Efendi'nin oğlu Kemal Poyraz, babasının 1933'te Bayburt; 1934'te Artvin Ortaokulu'nda; 1935'te de Trabzon Kız Ortaokulu'nda Türkçe öğretmeni olarak görev yaptıktan sonra emekli olduğunu ifade etmektedir. (Aslanoğlu, *Divriği Şairleri*, s. 62.)

1.8. Cumhuriyet Devrimleri ve Mikdâd Efendi

Bilhassa vâizlik vazifesini uhdesine aldıktan sonra halk üzerinde ciddî bir tesir gücü elde etmiştir Mikdâd Efendi. Uzun yıllar Erzincan'da bu vazifeyi devam ettirmesi hasebiyle de bu şehirde adının duyulduğu anlaşılmaktadır. Hatta onun şöhreti, geçmişte kendisine takılan “Divrikli Hoca” lakabı ile yayılmıştır. Dönemin şâhitleri de bu hususu doğrulamakta, bilhassa iki hocanın halk üzerinde ciddî tesir gücüne sahip olduğunu ifade etmektedir. Bunlar Divriğili Hoca, yani Ahmed Mikdâd Efendi ve Çermeli Hoca'dır.¹⁶⁷ Mikdâd Efendi'nin halk arasındaki şöhretine delâlet etmesi bakımından dönemin şâhitlerinden Refik Canay'ın ifadeleri mühimdir: *Camii Kebir vardı, büyük. Divrikli Hoca meşhur. Divriğili müthiş bir adamdı. Divrikli Hoca lakabı o. Çok kültürlü, bilgili bir hocaydı. Vaazı bütün o verirdi. Vaazı o yapardı, bu Camii Kebir'de yapardı.*¹⁶⁸

Ahmed Mikdâd Efendi'nin yahut halk arasındaki lakabıyla Divrikli Hoca'nın bu tesir kuvveti, Cumhuriyet sonrasında yapılan devrimleri halka kabûl ettirmek ya da en azından ciddî tepkilerin, isyanların patlak vermesine mani olmak maksadıyla kullanılmak istenmiştir. Mikdâd Efendi'nin de esâsen, bu hususta kendisinin halk indindeki itibârından faydalanmak isteyenlerden farklı düşündüğünü ifade etmek pek mümkün değildir. Hâsılıkelâm Divrikli Hoca da dâimâ Cumhuriyet rejimine muvâfık hareket etmesiyle, bu yönde vaazlar vermesiyle tanınmıştır. Bu bahiste, 1931'de vâizlikten çıkarıldıktan sonra tekrar vazifeye dönmek maksadıyla Trabzon Valiliği'ne yazdığı arzuhâldeki ifadelerini zikretmek yerinde olacaktır: “Ben Cumhuriyet umdeleri dâiresinde etmiş olduğum vaaz ve nasihatlerimin maddî ve manevî mükâfâtını beklerken...” Görüldüğü üzere kendisi de vaaz ve nasihatlerinin Cumhuriyet umdeleri dâiresinde olduğunu, bu ilkelerin aksine bir kelam etmediğini bildirerek bu hususta fikrini beyan etmiştir. Bundan sonra devrin Trabzon Valisi

¹⁶⁷ Mikdâd Efendi ile Çermeli Hoca hakkındaki bu ifadeler 1930 Erzincan doğumlu Süleyman Eğinlioğlu'nun şahitliğiyle kayıtlıdır. [Erol Kaya, *Şehre Tanıklık Edenler Erzincan Sözlü Tarih Çalışması*, (İstanbul: Erzincan Üniversitesi Yayınları, 2012), II, 404.]

“Çermeli Hoca” lakabıyla meşhur Mustafa Efendi, 1840'ta doğmuştur. Erzincan'ın Çerme (Bahçeyazı) Köyü'nden olduğu için kendisine Çermeli Hoca denmiştir. Erzincan ulemâsından olan Mustafa Efendi, Ulu Cami'de hocalık da yapmıştır. 1935'te vefat etmiştir. Kabri Terzi Baba Mezarlığı'ndadır.” [Y. Nadi Akın, *Geçmişten Cumhuriyete Unutulmayan Erzincanlılar*, (Erzincan: Özsoy Matbaası, 2005), s. 88.]

¹⁶⁸ “Refik Canay, 1922 Erzincan doğumlu” (Erol Kaya, *Şehre Tanıklık Edenler Erzincan Sözlü Tarih Çalışması*, II, 346.)

Rıfat Danışman imzalı üst yazıda da “Cumhuriyet rejimine muvafık vaazından istifade edilen” Mikdâd Efendi’nin bu tavrına istinâden talebinin karşılanması istihâm edilmiştir. Bu ifadeler Mikdâd Efendi’nin Cumhuriyet rejimi ve devrimleri karşısındaki genel tavrını, fikrini göstermek bakımından mühimdir. Bunlardan başka, bizzat devrin şâhitlerinden biri tarafından nakledilen bir hâdisе de vardır ki, başka hiçbir kaynakta yer almayan bu hâdisе Divrikli Hoca’nın devrimlere bakışını müşahhas olarak gösteren en önemli kayıtlardandır. Bu hâdisе şapka devrimi ile alâkalıdır.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’in 27 Ağustos 1925’te Kastamonu/İnebolu’da bir nutukla duyurduğu şapka inkılabı, 25 Kasım 1925’te çıkarılan “Şapka İktisâsı Hakkında 671 Sayılı Kanun” ile resmîleşmiştir.¹⁶⁹ Bu inkılabın duyulmasıyla çeşitli tepkiler, isyanlar patlak vermiştir. Hatta Rize’de, Erzurum’da çok ciddî hâdiseler yaşanmıştır.¹⁷⁰ Bu tepkileri bastırmak için basın-yayın araçları ile ilanlar verilmiş; vilayetlere, kazalara genelgeler gönderilerek halkın tepkisini yatıştıracak tedbirlerin alınması talep edilmiştir. Aynı dönemde Diyânet İşleri Reisliği’nin 3 Ocak 1926 tarihli tamimi şöyledir:

Bihi

3 Kânûnusânî 926 târîh ve 40/27 adedli ta’mîm sûretidir.

Meclis-i ‘âlî-yi millîde kânûniyet iktisâb etmiş ve infâz-ı ahkâmı ta’mîmen teblîğ edilmiş olan şapkanın ba’demâ bir kisve-i millîye ve medeniye olarak kabûlü zarûrî ve tabî’i olduğu gibi edâ-yı salât hengâmında da cevâmi’-i şerîfede telebbüsünde hiçbir mahzûr-ı şer’î kalmamış olduğu âşikâr bulunmasına nazaran esnâ-yı salâtta ba’zı kimselerin başları açık veya bir takye telebbüs sûretiyle intizâm-ı eşkâl ihlâl edilmekde olduğundan bu husûsda muhâfaza-i yeknesakîyi te’mîn edebilecek sûrette halkı tenvîr etmeleriçün

¹⁶⁹ Şapka inkılabının ilanı hakkında geniş bilgi için bk. M. Serhat Yılmaz, “Atatürk’ün Kastamonu Gezisi ve Şapka İnkılabı”, Kastamonu Eğitim Dergisi, 13/1(2005), s. 223-232. Ayrıca kanun hakkında bk. Özdemir, “Cumhuriyet Döneminde Şapka Devrimi ve Tepkiler”, (yüksek lisans tezi), Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 58-62.

¹⁷⁰ Bu tepkiler hakkında geniş bilgi için bk. Özdemir, “Cumhuriyet Döneminde Şapka Devrimi ve Tepkiler”, s. 94-101.

*vilâyet ve mülhakât vâ'izlerine teblîgât icrâsı lüzûmu ta'mîmen
teblîğ ve beyân olunur efendim.*¹⁷¹

Şapka inkılâbının Erzincan'daki inikâsını ve Mikdâd Efendi'nin bu hâdisedeki rolünü nakleden Hüseyin Hüsnü Gürel (1930-2012)¹⁷² bir tarih vermiyorsa da bu vakanın yukarıdaki tamîm mûcibi gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Buna göre nakledilen hâdis 1926 yılı içinde gerçekleşmiştir. Bahsi geçen olay H. Hüsnü Gürel tarafından şöyle aktarılmıştır:

***Divrikli Hoca Atatürk'ün Şapka İnkılabında Erzincan Halkını
İdamdan Kurtarmıştır.***

Atatürk şapka inkılabını yaparken; Erzurum, Konya, Yozgat gibi birçok yerlerde isyanlar çıkmış ve birçok insan idam edilmiştir. Erzincan'da da Atatürk'ün şapka inkılabına isyan çıkarmak için gerici yobazlar bazı girişimlerde bulunmuşlardır. Gerici yobazların isyan girişimine engel olmak gayesi ile ilericiler Erzincan'da toplantılar yapmıştır. Bu toplantılarda; Erzincan'da Divrikli; Çermeli ve Bektaşî Hocalar gibi üç çok akıllı, bilgili hocalarımızın bulunduğunu; cuma günü bu hocalarımızı Yeni Cami'ye davet ederek; şapka isyanı yapmanın doğru olup olmadığı konusunda vaaz vermeleri istenmiştir. Benim akrabam Bektaşî hocası ile Çermeli Hoca; mazeret göstererek; cuma günü Yeni Cami'ye gelmemişlerdir. Divrikli Hoca; cuma günü Yeni Cami'ye gelerek; insanlığın ilk gününden beri ve Müslümanlığın Mekke ve Medine'de kurulduğu zamandan beri ve günümüze kadar; insanların kavuk, külah, serpuş, takke, fesler ile başlarını örttüklerini; Peygamberimiz Muhammed devrinde; devletin başı Hazreti Muhammed olduğunu; devlet başkanlarının ve kanunların

¹⁷¹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) Diyanet İşleri Başk. Fonu Yer No: 2-13-23[kutu-gömlek-sıra] vr. 2. (Karşılaştırmak için bk. Özdemir, "Cumhuriyet Döneminde Şapka Devrimi ve Tepkiler", s. 96-97.)

¹⁷² Yüksek İnşaat Mühendisi Hüseyin Hüsnü Gürel, 1930 Erzincan doğumludur. 1939 Erzincan depreminde üçüncü sınıfa devam ettiğini ifade etmiştir. (<http://milliservet.blogspot.com.tr/2010/05/> Erişim: 27/03/2020) Tarihlerle bakılarak kendisinin bu hadiseyi başkalarından nakletmiş olması muhtemeldir.

öngördüğü yenilikleri kabul etmek gerektiğini; Yüce Atatürk'ün devlet başkanı sıfatı ile istediği ve esasen devletimizin yenilikçi kanunu olarak; şapka ve fötr giymeyi kabul edilmesinin uygun olduğu konusunda vaaz vermiştir. Bu vaaz verilirken kış mevsimi olduğundan Divrikli Hocamız palto giymişti. Divrikli Hoca; paltosu içerisinden bir şapka çıkarmış bu şapkayı başına giyerek ve Allahaismarladık diyerek; camiden ayrılıyor. Bu yüce hocamızın bu tutumuna hiçbir kimse karşı çıkmamıştır. Rahmetli Divrikli Hocamız'ın verdiği bu vaaz ile Erzincanlılar şapka isyanı yapmamışlar ve idamdan kurtulmuşlardır. Divrikli Hocamız; hem Camilerde imamlık ve hem de Erzincan Ortaokulunda Türkçe öğretmenliği yaparken; 1939 Erzincan depreminde enkaz altında kalarak vefat etmiştir. Divrikli Hoca gibi Yüce bir insan; Erzincanlılar'ı şapka isyanı yapmaktan ve idamlardan kurtarmıştır. Divrikli Hoca gibi akıllı ve bilgili yüce hocalar bulunmuş olsaydı Erzurum, Konya, Yozgat gibi yerlerde şapka isyanları yapılmayacak ve hiçbir yerde idamlar yapılmayacaktı. Divrikli Hoca; rahmetle saygı ile daima anılacaktır.¹⁷³

Ahmed Mikdâd Efendi, Çermeli Hoca ile esas kimliğini tespit edemediğimiz Bektaşî Hocası'nın geri durduğu, bir mazeretle imtinâ ettiği şapka inkılabı hakkında menfî fikriyatı ortadan kaldırma vazifesini tek başına yerine getirmiştir. Üç hocadan ikisinin geri durmasına karşı tek başına halk üzerinde böyle bir tesir uyandırabilmesi Mikdâd Efendi'nin şahsiyeti ve halk nezdindeki itibârı açısından mühim bir delildir.

¹⁷³ <http://milliservet.blogspot.com.tr/2010/05/> (Erişim Tarihi: 27/03/2020) Aslî şekliyle aktarılan bu metne birtakım yazım yanlışlarının tashihi dışında müdahale edilmemiştir. Mikdâd Efendi'nin “hem camilerde imamlık ve hem de Erzincan Ortaokulunda Türkçe öğretmenliği yaparken; 1939 Erzincan depreminde enkaz altında kalarak vefat” ettiği bilgisi tarihlerin karıştırılması neticesinde hâsıl olmuş bir hata olarak kabul edilmelidir. Ahmed Mikdâd Efendi, zikredilen bu vazifeleri yapmıştır; fakat 1939 depreminde vefât etmesinden yaklaşık dört yıl evvel emekli olmuştur.

Ahmed Mikdâd Efendi, şapka meselesine benzer bir tavrı “harf devrimi” sonrasında gerçekleşen “Öztürkçecilik” hareketinde de göstermiştir.¹⁷⁴ 1935 yılında neşrolunan *Ozanlar* adlı eserinin sonuna “Söylev” başlığı ile eklediği not, Mikdâd Efendi’nin bu yoldaki çabasını göstermeye zannediyoruz kâfi olacaktır:

Söylev

Bütün okullarda ayaklı sözleri ayaksızlara çevirmek yoksulluğuna karşı Ozanlar’ın hangi bir parçası elverişli olacağından o türlü açığın kapanmış olması büyük bir erimdir. Bundan başka bilgiler ozanlarımız için topluca bilgi edinecekleri gibi ayaklı sözler demek yollarını da kolayca öğrenmiş bulunacaklardır. Ancak eserimin birinci bitiğine giremeyen yol arkadaşlarımın kısaca sözleriyle soyadları bildirilirse ikinci bitikte yazılıp serpin olarak yayılması bence bir ödevdir. Bunda görülecek yanlışlıkların basım yurdunda yapılmış olduğuna verilmesini saygılarımla dilerim.

16/8/1935 Ankara

Trabzon Kız Orta Okul Türkçe Öğretmeni

A. M. Poyraz¹⁷⁵

Metne dâir kısa bir değerlendirme yapmak gerekirse Mikdâd Efendi’nin “erim, bilgiç, bitik, serpin” gibi kelimeleri özellikle kullanmak arzusunda olduğu açık olarak ortadadır. Matbaa yerine “basım yurdu” tabirini tercihi de dikkat çekicidir. Tamamen yabancı olduğu bu kelime ve terkipleri, çeşitli kılavuzlar yoluyla alarak kullandığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁶ Nitekim bugün hiç kullanılmayan, özel gayretlere rağmen dile yerleşmemiş kelimelerden “serpin”, “nesr, mensur, mesure” kelimelerine karşılık olması için uydurulmuştur.¹⁷⁷ Bu tavır, Mikdâd Efendi’nin

¹⁷⁴ Cumhuriyet devrinde dil meselesi, Öztürkçeleştirme, harf devrimi ve sonrası hakkında geniş bilgi için bk. Agah Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1960), s. 388-482 vd.

¹⁷⁵ A. Mikat Poyraz, *Ozanlar*, s. 47.

¹⁷⁶ Bu kılavuzlara örnek olarak 1935’te basılan *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* ve *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu* gösterilebilir. Her iki kılavuz da Türk Dil Kurumu yayınıdır.

¹⁷⁷ *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*, (İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1935), s. 251.

dildeki bu değişime ayak uydurmaya çalıştığının göstergesi olarak zikredilmeye değer bir noktadır.

1.9. Vaizlikten Tasfiyesi ve Ömrünün Sonuna Kadar Süren Mücâdelesı

Önceki üç bölümde Mikdâd Efendi'nin memuriyet hayatı farklı yönleriyle, farklı vazifelerin öne çıktığı devreler olarak ele alınmaya çalışıldı. Esâsen bu bölüm de bir önceki başlık altında incelenebilir, önceki kısmın bir parçası sayılabilirdi. Fakat Mikdâd Efendi'nin özlük dosyasında bu mevzu ile alâkalı kırktan fazla evrak mevcuttur ve bunların ilki 28 Mayıs 1931 tarihli iken, sonuncusu ise Mayıs 1939 tarihlidir, ki bu tarih onun vefâtından yaklaşık sekiz ay önceye denk gelmektedir. Yani Mikdâd Efendi'nin memuriyet hayatı içinde başlayan bu mücâdelesı neredeyse vefâtına kadar devam etmiştir. Bu manâda memuriyet hayatının sınırları dışına da taşan bir hadisedir. Bu mevzû için böyle ayrı bir başlık açma kanaati zikrettiğimiz husûsiyetlere istinâden hâsıl olmuştur.

Bir önceki bölüm sonunda da kısaca ifade ettiğimiz gibi 1931 yılbaşı itibâriyle Mikdâd Efendi'nin Erzincan'daki vâizlik vazifesi Bayburt'a tahvîl olunmuştur. Aynı yıl içinde 1931 bütçe kanununa istinâden de hizmet müddeti 30 yılı aştığı gerekçe gösterilerek vâizlik vazifesi lağvedilmiştir. Diyânet İşleri Reisliği, 30/5/1931 tarihli bir yazı ile haziran başı itibâriyle Mikdâd Efendi'nin vâizlik vazifesinin ilgâ edildiğini Bayburt Müftülüğü'ne bildirmiştir.¹⁷⁸ Diğer taraftan Bayburt Müftülüğü'ne gönderilen yazının bir benzeri de Maârif Vekâleti'ne gönderilmiş; hizmet müddeti otuz yılı aştığı için vâizliği tasarrufa tâbi tutulan Mikdâd Efendi hakkında tekâüde sevk muâmelesinin Maârif Vekâleti'nce yapılmasının lüzûmu bildirilmiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁸ *Diyânet İşleri Reisliği 1260-Bayburt Müftülüğü'ne: Hizmet müddeti otuz seneyi tecavüz eden Vaiz Miktat Efendi'nin vazifesi 931 mali senesi tasarrufata karşılık olmak üzere 1/6/931 tarihinden itibâren lağv edildiğinden bütçeden çıkarılmıştır. İktizasının ona göre ifası beyan olunur ef. 30/5/1931*

¹⁷⁹ *Diyânet İşleri Reisliği 1377/1249-Maârif Vekâletine: Tasdikli sicil hulasası vekâlet-i celîleleri zât işleri müdüriyetinin 24/5/[1]931 tarih ve 63965 nolu tezkeresiyle gönderilen Bayburt Vaizi ve Bayburt Orta Mektep Türkçe Muallimi Miktat Bey'in müddet-i hizmeti 30 seneye bâliğ olduğu hulâsa-i mezkûrenin tetkikinden anlaşılmış ve derdest-i tebliğ ve intac-ı kanun mucibince de 30 sene memuriyet veren memurların mecburen tekaüde sevkleri muhakkak bulunmuş olmakla mumaileyhin de bu meyanda tekaüde sevk iktiza etmektedir. Bu itibârla vaizlik vazifesi tasarruf edilen Miktat Bey'in idâre-i âliyelerinden aldığı maaş miktarı ziyâde bulunduğundan olbâbdaki talimatname ahkâmına tevfiқан muamele-i tekaüdiyesinin vekâlet-i celîlelerince icrası lâzım gelmektedir. İktzası ifa ve neticesi inba buyrulmak üzere mürsel hülâsa raptan iade kılındı efendim. 28/5/[1]931*

18/06/1931’de Diyânet İşleri Reisliği’ne bir telgraf çeken Mikdâd Efendi, itirâzlarını doğrudan yetkili makâma arz ederek kararın tashihini talep etmiştir; fakat 23/06/1931 tarihinde Bayburt Müftülüğü’ne gelen cevapta hizmet müddetinin 13 Aralık 1899’da başladığı Erzincan Askerî Rüşdiye’si imlâ muallimliği vazifesinden bu yana 31 sene 6 aya ulaştığı ve bu manâda kararın yerinde olduğu ifade edilmiştir.¹⁸⁰ Bu tebligâta Mikdâd Efendi bir itiraz dilekçesi ile karşılık vermiş; özetle 1899 itibarıyla başlatılan hizmet müddeti hesâbının yanlış olduğunu, zîrâ kendisinin ilmî vazîfeye 14 Mart 1913’te tayin edildiğini ifade ederek bu hesapla henüz 18 yıllık hizmeti olduğunu beyân etmiştir.¹⁸¹ Mikdâd Efendi bu itirazla muallimliğe başladığı 1899 tarihinin değil, Balkan Savaşı sırasında verilen ahkâm-ı dîniye muallimliği vazifesinin esas alınmasını talep etmiştir. Ona göre 1913’e kadar devam ettirdiği 14 yıllık muallimlik ilmî vazife değildir. Bu itirâzın hemen ardından Bayburt eşrâfından olduğu anlaşılan yirmi kişinin imzasıyla Diyânet İşleri Reisliği’ne bir dilekçe yazılarak Mikdâd Efendi’nin vazifesini layıkıyla ifâ ettiği ve büyük faydalar sağladığından bahisle bu ilgâ kararının tashih edilmesi talep edilmiştir:

Diyanet İşleri Reisliği Yüksek Huzuruna

Arz-ı Mahsustur:

Beldemize tahvil ve tayin kılınan Vaiz Miktat Efendi’nin vazifeye mübaşereti anından beri edilen ahlâkî istifadeler büyük mikyaslarla ölçülecek bir mâhiyettedir. Mumaileyhin selaset-i beyanı halk üzerinde büyük hisler ve tesirler vücuda getirmiş,

¹⁸⁰ Diyânet İşleri Reisliği 1739/1680- Bayburt Müftülüğü’ne: Maarif Vekâleti’nden devren alınan dosyasındaki mevcut hülâsa-i müseccelede 1 kânunuevvel [1]315 tarihinde Erzincan askerî rüştiye imla muallimliği ile hizmet-i devlete dahil olduğu ve muttasılan memuriyette bulunduğu cihetle elyevm hizmet müddeti 31 sene altı aya balığ olmuş bulunduğunun 18/6/[1]931 tarihli telgrafla müracaatta bulunan Bayburt Vaizi Miktat Ef. ’ye tebliği temennî olunur efendim. 23/6/[1]931

¹⁸¹ Diyânet İşleri Reisliği Yüksek Huzûruna Maruzdur: 1719/1260 adedli tebliğnamelerinde hizmet müddetimin otuz yılı mütecaviz olmasına mebni tasarrufata karşılık olmak üzere 1/6/[1]931’den itibâren vazifemin lağvedilmiş olduğu tefhim edildi! Halbuki ilmî vazifeye 1329 Martının 1’inde tayin kılınmış olmaklığuma nazaran bugün 18 yıllık bir memurum. Binaenaleyh mes’elede pek büyük bir fark ve yanlışlık bulunduğu derkârdır. Mademki memuriyetimin lağvı 30 seneyi tecavüz etmiş bulunmamasına istinat ettiriliyor o halde lağvı o müddetle meşruttur, şart olmayınca meşrut vukua gelir mi? Hem de âcizleri gibi vazifesini ifaya muktedir ve bütün harplerde dîni vatanî vazifelerini ifa etmiş ve bu cihetle Gazi Hazretleri’nin takdiratına mazhar olmuş bir meslek adamını yanlışlığa feda etmekliğe razı olmayacağınızdan kaydımın tahkikini niyaz eylerim efendim. 18/6/[1]931 Bayburt Vaizi A. Miktat

iktisadî, ticarî ve ziraî mevzular dairesindeki ictimâî vaaz ve nasihatleri ammenin istifade ve hoşnudunu mucip olmuştur.

Esasen vaaz ve nasihata teşne bulunan memleketimiz namına bu nimeti bizlere bahşeden Cumhuriyet hükûmetimize ve bahusus reislik makamınıza şükranlarını arz etmekle beraber vazifesinin kemakân ibka ve temadisinin, memleketimiz ufkunda parıldamakta olan bir irfan güneşinin mütemadi ışıldamasına ve tekrar kaydının tashihine müsaade buyurulmasını kemâl-i ciddiyetle istirham eyleriz ef.

Bayburt 21/6/1931¹⁸²

23/06/1931 tarihli kararın doğruluğunu bildiren cevap yazısına tekrar itirâz eden Mikdâd Efendi'ye 29/06/1931 tarih 1821 numaralı yazı ile tekrar cevap verilmiş ve kendisinin ifâde ettiği gibi 18 değil; 1899 sonundan bu tarafa 30 yıldan fazla vazife yaptığı beyân edilmiştir.¹⁸³ Bu defa ikinci bir telgrafla Diyânet İşleri Reisliği'ne cevap veren Mikdâd Efendi, daha tehditkâr bir üslupla bu haksız kararın müsebbiplerinden hesap soracağını ifade etmiştir.¹⁸⁴ Bu son telgraftaki ifadelerle bakıldığında Mikdâd Efendi'nin itirâzlarında şahsına karşı garazkâr bir muâmele, bir kasıt aramaya başladığı yahut birilerinden şüphelendiği sezilmektedir. Hâkezâ 01/07/1931 tarihinde yazdığı bir dilekçesinde bu husus daha belirgindir. Mikdâd Efendi bu dilekçesinde ilk vazifesi olan muallimlikten itibâren hizmet müddeti hesabının yanlış olduğunu; vâizlik ve muallimlik vazifelerinin birbiriyle hiçbir alâkası olmadığını ifade etmiştir. Buna ek olarak bu hesaplamanın açıkça şahsına bir

¹⁸² Bayburt eşrâfî adına yazılan bu dilekçenin altında “Kildizâde Mehmet Nuri, Kasımağazâde Mikdat, Molla Hasanzâde H. Ahmet, Zakzık Ağasıâde Hamit” gibi 20 ismin imzası/mührü vardır. (bk. *Ahmed Mikdâd Efendi Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi Sicil Dosyası/Dosya No: 23-2050*)

¹⁸³ *Diyânet İşleri Reisliği 1821-Bayburt Müftülüğü'ne: Miktat Ef.'nin on sekiz seneden ibaret olduğundan bahs ettiği ilmi hizmetine 15 kânununevvel 1315 tarihinde başlayarak bilâ-fâsıla devam eden muallimlik vazifesi de inzıam ederek müddet-i hizmeti yekûnu otuz küsur seneye bâliğ olduğu evvelki telgrafnamesine cevâben li-ecli't-tebliğ tarafınıza isâr olunmuş idi. Keyfiyetin tekrar istida ile müracaatta bulunan mumailiye tefhimi temenni olunur efendim. 29/6/[1]931*

¹⁸⁴ *Ankara Diyanet Reisliği Huzuruna: Esasen Balkan, Harb-i Umumi ve İstiklal mücadelelerinde büyük fedakarlık mukabili verilmiş olan vazifem hakkında kanun hilafı her maniyi göğüslemekle kaydının tashihini niyaz ederim. Bilakis müsebbiplerinden bütün zararlarımı Cumhuriyet adaletinden isteyeceğimi arz eylerim. 29/6/1931 Sabık ordular Nasıhı Miktat*

saldırı, bir kasıt olduğunu da söylemiştir.¹⁸⁵ Diyânet İşleri Reisliği'nden 02/07/1931 tarihinde Mikdâd Efendi'nin son telgrafına, Başvekâlet makâmının emrine istinâden bu kararın verildiği cevabı verilmiştir.¹⁸⁶ İtirâz ve cevap yazışmaları temmuz başına kadar bu sûrette devam etmiştir. Fakat zannediyoruz bu sıralarda, Mikdâd Efendi'nin ısrarlı başvuruları, itham edici dilekçeleri devam edince aleyhine bir soruşturma başlatılmıştır. İleride nakledeceğimiz bir belgede bu hususa işaretle başvurularında ısrar etmesi hâlinde geçmişte başlatılan takibâtın devam ettirileceği de bildirilmiştir. Nihâyet yaklaşık bir buçuk aylık fâsılanın ardından Mikdâd Efendi bu sefer itirâzını Başvekâlet makamına yöneltmiş, uzunca bir dilekçe ile talebini bildirmiştir:

Yüce Türk Milletinin Yüce Başvekilinin Yüce Huzuruna

Dileklerim:

Yüce ve önlü milletimizi medeni milletlerin ilim, fen ve medeniyet yolunda kat ettikleri uzun yollara eriştirmek için bu koca inkılabı yapan ve bütün âlem-i medeniyeti hayretlere gark eden, ulu Gazimizin işaret ettiği nurlu yol üzerinde, milletimizin biliktidar zimami idaresini deruhde eden ve kemal-i kudret ve hevesatla en muaddal hayat meselelerini hallederek, milletimizi önündeki korkunç uçurumlara düşmekten vikaye ile kemal-i kiyâset ve zeka ile idare eden büyük "İSMET" atf-i li-hâze'l-nazar eyle de gör ismet ve fazileti çiğnemek için ne su-i kastlar tertip ediliyor.

Ordunun meşhur vaiz ve mürşidi Miktat'ın sada-yı ilm ve faziletini boğmak için senin yüce makamına dayanarak bu hak sesini susturmaya çalışıyorlar. Ey büyük rapli (?) büyük İsmet Pş. Hz.leri biliyorum siz buna müsaade etmez ve edemezsiniz.

¹⁸⁵ Diyânet İşleri Reisliği Yüksek Huzûruna Marûzdur: 23/6/[1]931 ve 2213/1680 sayılı tezkere-i samide hizmet müddetimin otuz bir sene altı aya balığ bulunduğu tefhim kılındı. Ancak mes'ele muallimlik müddetinden itibâr edilmiş ki bunda açıktan şahsıma bir teaddi mütesavverdir. Çünkü vaizliğimin muallimliğimle hiçbir alakası yoktur. Binaenaleyh şu noktayı teemmülle lütfen kaydımın yeniden tashihini ve nezih olan hakkımın açıktan tecavüze maruz bırakılmamasını istirham eylerim efendim. 1/7/[1]931 Bayburt Vaizi A. Miktat

¹⁸⁶ Diyânet İşleri Reisliği 1862/1760-Bayburt Müftülüğüne: Kanun hilâfı her maniye göğüsleyerek kaydımın tashihini ve bilakis müsebbiplerinden bütün zararlarını Cumhuriyet adaletinden isteyeceğini ba-telgraf bildiren Mikdat Efendi'ye hizmet-i memuriyeti 30 seneye balığ olan memurların tekaüde sevk olunmak üzere çıkarılmasının Başvekâlet-i Celileden telakki olunan emre müstenit bulunduğunun tekrar tebliğini temenni ederim efendim. 2/7/[1]931

İlim ve fazilet ve onları memlekette yerleştirmek için milletimizin yaptığı bu kadar fedakarlık yetmez mi? Bu zamanda manevi teselliye pek ziyâde ihtiyacı olan halkı bu gıda-yı maneviden mahrum etmeye çalışanları ve bu hareketlerini suretâ bir şekl-i kanûnî ve irade-i vekâletpenâhî ile takviye etmeye uğraşanları ve umur-ı mevdualarını hüsn-i ifa etmeyenlerin bu tarz-ı hareketlerini hüsn-i telakki buyurmayacağınıza eminim. Bitişik mübelleğ emir sûretinden keyfiyet müsteban buyrulacağı vech üzre meclis-i millinin bu sene kabulünü muvafık görmediği “otuz sene hizmet eden memurların tekaüde sevki” maddesine istinaden ve tezkere-i riyâsetpenâhîye iktidaen bendenizi tekaüt değil vaizlik vazifeme nihayet verdiler. Halbuki bu vazifeyi kayden sabit olduğu üzre on sekiz senedir biliktidar ifa etmekteyim. Bunu diğer yerlerde vâki’ diğer müteferrik hizmetlerimle otuz sene itibâr ve iktisat ve tasarrufu kaidesine ittiba ederek “BAYBURT” Vaizliği vazifemi ilgâ ettiler.

Eğer bu muamele-i resmiyyeyi Diyanet İşleri memûrîn Kalemi Müdürü B. F. bîtarafâne ve adâletperverâne yapmış olsaydı milletimizin iktisâdî menfaati nâmına kemâl-i inkiyat ve tevekkülle bunu kabul eder ve boynumu büker otururdum. Fakat sırf bir garaz-ı şahsîye binâen ve fırsat kollayarak bunu marru’larz Md. B. F.’nin yapması ve sırf şahsımı istihdâf etmesi dâîlerini dâğdâr-ı teessür etmiştir. Bunun sebebi âcizleri bir sene evvel Ankara’da câmilerde halkı medenî rejimi kabûle ve medenî milletlerin isrine iktifâ etmesine çalışırken, bendenizi hakkı olmadığı halde vaaz etmekten men etmeye çalışan bu zâtın emirlerini –haksız ve sebepsiz olduğundan- ifa etmediğimden, şühût huzûrunda “ben sana yapacağımı bilirim” diye bendenize kin ve husûmet besledi. Aradan bir sene geçtikten sonra sırf şahsımı istihdâf ederek memûriyyetimi lağv etti. Benim gibi vatan ve milletine maddî manevi büyük hizmetler etmiş ve edegelmekte bulunmuş ve vaaz u irşâd ile bir mevki-i şöhret ve ihtirâm kazanmış olan bir adama

karşı li-garazen böyle gaddarâne muamelede bulunmak vatan ve millete bir ihânet teşkil etse yeri vardır. Zât-ı devletlerini bu kadar suhan-i umûr içinde fazla meşgûl etmeyi ve sözü uzatmakla başınızı ağrıtmayı lüzumsuz görüyorum. Dileğim Diyânet İşleri Memûrîn Kalemi Müdürü B. F.'nin hakkımda revâ gördüğü bu vâizlik vazifemin lağv muamelesini ke'en-lem-yekûn addiyle yeniden vazifeme tavzîfimi ve bu sûretle hizmet-i vataniyye ve irşâdiyye-i medeniyyemin temâdîsi ile Cumhuriyet'in âlî mefhûmunun tecellîsine müsaade-i devletlerini arz ve istirhâm eylerim Efendim Hazretleri.

1/8/931 Bayburt Vâiz-i Sâbıkı Ahmet Miktat¹⁸⁷

Mikdâd Efendi görüldüğü üzere ilk kez bu dilekçesinde açıkça kendisine bir sûikast yapıldığını ifade etmiştir. Mikdâd Efendi'ye göre kendisine yapılan bu muâmelenin sebebi Diyânet İşleri Memûrîn Kalemi Müdürü B. F.'nin şahsî garazıdır.¹⁸⁸ Bu garaza sebep olan hâdise ise bir yıl önce, yani 1930 yılı yaz sonunda, Ankara'da câmilerde vaaz etmesine mâni olmaya çalışan B. F.'nin emrini yerine getirmemesidir. Hattâ B. F.'nin tahriki ile Zât İşleri Müdürü Tevfik Bey, Mikdâd Efendi'yi “Ben ona yapacağımı bilirim” diyerek tehdit etmiştir ve bundan bir yıl sonra vâizliği lağvedilmiştir. Gariptir ki otuz küsur sene evvel Eyüp Sultan Câmii'nde verdiği bir vaaz neticesinde İstanbul'dan sürgün edilen Mikdâd Efendi, bu defa da kendi iddiasına göre Ankara'da bir vaaz sebebiyle vâizlik vazifesinden olmuştur. Bu ciddî iddiaları hâvî dilekçe Başvekâlet tarafından Diyânet İşleri Reisliği'ne havâle edilmiştir. Mikdâd Efendi'nin bu iddialarına karşı Diyanet işleri Reisliği'nden Bayburt Müftülüğüne yazılan 18/8/1931 tarihli cevâbî yazı ise şöyledir:

Diyânet İşleri Reisliği

¹⁸⁷ Mikdâd Efendi, dilekçesine çektiği sıkıntıları anlattığı iki şiirini de ilave etmiştir. “Duygu Demetleri nâm eserimin 9'uncu defteri 128'inci sahifesinden” notuyla kaydedilen şiirler çalışmamızın şiirler kısmına eklenmiştir.

¹⁸⁸ Ahmed Mikdâd Efendi, ileriki sayfalarda naklettığımız bir dilekçesinde B. F.'nin Bekârzâde Ömer Efendi olduğunu açıkça ifade etmiştir. Bekârzâde Ömer Efendi hakkında dönemin Diyanet İşleri Memûrîn Kalemi Müdürü olduğu dışında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Başvekalet-i celileden muhavvel 1/8/931 tarihli arzuhal sahibi kazanız sabık Vaizi Ahmet Miktat Efendi'ye:

1. Sırf kasdî tasarrufla ve icra makamından verilen salahiyetlere istinaden açığa sevk olunduğunun.

2. 1931 senesi bütçe kanunun 15'inci maddesinin (c) fıkrasında açıkta kalacak memurlara 788 nolu kanunun 85'inci maddesi hükmüne tevfikân açık maaşı verilir. Bunlardan fiilen 30 seneyi doldurmuş olanlar vekâletlerce tekaüde sevk olunur denildiğinin.

3. Tekaiüt kanunun vaz ettiği esasata tevafuk eden hizmet müddetlerinin mütenevvi sahalarda olsa dahi aynı hükümet memurluğu bulunması hasebiyle ayrı ayrı hesabına kanuni imkan ve mantığın müsait bulunmadığı.

4. Kanunen bağlanmasını talep edebileceği açık veya tekaüt maaşının ise halen maarif idaresince muvazzafl bulunmasına mebni tahsisine yine kanunun mesağ vermediği.

5. Tekaiüdünü dilediği takdirde memurken tekaüdünü isteyenler gibi maarife müracaatta muhtar bulunduğunu.

6. Fimabat [fî-mâ-ba'd] idareimizce görüşülecek hiçbir işi olmadığından makam işgal mâhiyetinde olan bîmana taleplerden kat'iyen tevakkî eylemesi lüzumunun ve aksi halde cevapsız bırakılması pek tabîi bulunduğunun son olarak bir defa daha tebliği mütemennadır efendim.

Mikdâd Efendi'ye verilen cevapta iddialar reddedilmekte, tamamen kanuna muvâfık sûrette muâmelelerin yapıldığı; kanûnen farklı vazifeler dahi olsa aynı hükümet memurluğu olduğundan bu vazife müddetlerinin ayrı ayrı hesaplanmasının mümkün olmadığı; Maârif Vekâleti'ndeki öğretmenlik vazifesi devam ettiğinden emekliye sevkine ve emekli maaşı tahsisine imkân olmadığı ifade edilmiştir.

Anlaşılan o ki Diyânet İşleri Reisliği de Mikdâd Efendi'nin ısrarlı mürâcaatlarından rahatsızlık duymaya başlamış; artık neticesiz kalacak başvurulardan geri durulmasını da bu yazıyla talep etmiştir; fakat Mikdâd Efendi, cevap yazılarına devam ederek 02/09/1931 tarihli yazısında Diyânet İşleri Reisliği'nin müdâfaa kabîlinden bu son yazısında ifade edilen şahsî garazın sözkonusu olmadığı savunmasına karşı iddiasında ısrar etmiştir. Mikdâd Efendi'nin kanaatine göre şahsî garaz olmasa kendisi gibi kıymetli bir ilim adamının, vâizin harcanması kâbil olamaz. Böyle bir garazla kendisinin en sevdiği meslekten mahrûm bırakılmasına da bu yazıyla sitem etmiştir.¹⁸⁹ Mikdâd Efendi bu dilekçeden iki gün sonra ise Diyanet'in cevabını beklemeden Başvekalet'e de şu cevâbî dilekçeyi göndermiştir:

Ankara'da Başvekalet Yüksek Huzuruna

Maruzdur

Diyanet İşleri yüksek dairesinde bazı ağraza feda edilen masun bir hakkımın ihkakı zımında yüksek vekaletinize takdim etmiş olduğum birinci istidamın cevabı bana tefhim edildi. O kadar arzu ihtiyaçlarım neticesi telakki ettiğim hulasa makamı işgal mâhiyetinde olan fuzuli müracaatlarımdan tevakki etmediğim takdirde bütün cevapsız kalacağı mealindedir. Ben kanunun hilaflı uğratılmış olduğum açık mezalimden her dakika hükümetime şekvalarımı arz etmek haysiyetindeyim. Büyük hükümetim de benim her çeşit yaralarımın bir türlü merhemle tedavi etmek mevkiindedir. Binaberin benim haklı müracaatlarımdan kanun dairesinde is'afına borçlu olan daire-i müşarünileyhanın bu türlü elim ihtaratına mütehammil olamayan hür vicdanım şu dakikada beni iştikaya sevk

¹⁸⁹ *Diyanet İşleri Reisliği Yüksek huzuruna Maruzdur: 2795-2038 sayı ve 18/8/1931 tarihli emirlerini tebellüğ ettim. Birinci maddesinde kasdi tasarrufla açığa çıkarılmış olduğum beyan buyruluyordu. Filhakika öyle olsa bile benim gibi bir vaiz bir ilim adamı kolayca sarfolunmaz hemen harcanmazdı. Her şeyden ziyâde hâmi-i Diyânet mevkii bulunan yüksek reislik makamınız herhalde bir mübelliğ ve nâşir-i diyaneti kolayca dışarı atmazdı. Binaenaleyh meselede şahsiyet bariz bir haldedir. Ledelicaz huzurunuzda ve hangi bir muvacehede fîlen isbata hazırım. Katiyen malum ve mesmû-u devletleridir ki umum ordular nasıhlığı zamanlarında vaaz u masihatlarım bütün ricâl-i hükûmetin hususıyla muhterem "Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'nin" şifahi ve tahriri takdirlerine mazhar olmuştu. Bugün de muhitimde umum halkın ve hükûmetin teveccühlerine hamdolsun nâil bulunmaktayım. Henüz kanuniyet şeklini almamış olan bir maddeye tevfikân kaç aydan beri halkı vaazdan beni de en sevdiğim bir meslekten mehur bırakmaya madeletin ve Hakkın razı olmayacağını arz eylerim ef. Sabıkan Erzincan ve Bayburt Vaizi A. Miktat 02/09/1931*

etmiştir. Hususiyle henüz kanuniyet şeklini almamış olan resim halindeki bir maddeye tevfikân diyanet işlerinde ancak on sekiz yıllık hizmet müddetimi otuzu mütecaviz göstermekle açığa çıkarılmaklığım büsbütün mağduriyetimi intaç ederek feryatlarımı artırmıştır. Harplerde ordu nasıhlığı ile vaaz u irşadatının sayhaları daha şahikalar üzerinde taninendaz olurken ucuz ehliyetler ve gayri-müfit uzuvlar gibi yırtılıp atılmaklığıma şefik vicdanları da hiç kail değildir. Cumhuriyet'in yüksek umdeleri eshab-ı mesalihden hiçbir ferdi cevapsız bırakmakla ihmal etmezken şu derkenar benim içtimai mevkiimi tezyif ve tahfif etmekle rencide buyurmuştur. Elbette başvekaletin yüce makamında muhavvel hangi bir istida sahibine kanun dairesinde cevaplar itası ile her memur mükelleftir. Şu türlü uğratılmış olduğum su-i akıbet benim gibi bir vatanperveri mutlak dağdar-ı teessür kılar. Binaberin diyanet işleri dairesinin hakkımızda itidal üzere hareket buyurmalarının teminiyle vazifeme ircaım hususunun muhafazasını istida eylerim efendim.

Sabık Erzincan ve Bayburt Vaizi Ahmet Miktat

10/9/931

Mikdâd Efendi bu son dilekçesinde, Diyânet İşleri Reisliği'nin kendisine hitâben gereksiz ve manâsız dilekçelerden, başvurulardan geri durması, aksi hâlde bunların cevapsız bırakılacağı ifadesine oldukça içerlemiş gözükmetedir. Hatta bu ifadeler sebebiyle böyle bir cevap dilekçesi yazdığını da ifade etmiştir. Bu yazı da yine Diyânet İşleri Reisliği'ne havâle edilince nihâyet Mikdâd Efendi'ye ciddî bir uyarı gelmiştir. 22/9/1931 tarih 2824/2390 numaralı Diyanet İşleri Reisliği'nden Bayburt Müftülüğü'ne yazılan yazıda "Sabık Vaiz Mikdâd Efendi'nin beyhûde yere makâmâtı iz'âcı fâide-bahş olamayacağının, bademâ şathiyât-ı lisâniyede bulunacak olursa kanûnî takibâta devam edileceğinin kendisine tebliği beyân olunur ef." denilmektedir. Mikdâd Efendi ısrara devam ederse daha önce başlatılan kanûnî takibâtın devam ettirileceği böylece ifade edilmiştir. Bu sûretle Mikdâd Efendi'nin teşebbüsleri bir süre kesilmişse de 1932 başından itibâren yeniden başlamıştır.

Mikdâd Efendi'nin bu sıralarda memuriyet vazifesi ile Artvin'e geçtiği anlaşılmaktadır. Müftülük, Diyânet İşleri Reisliği, Başvekâlet taraflarınca talepleri geri çevrilen Mikdâd Efendi, bu sefer işi yargıya taşıyarak şûrâ-yı devlete (danıştaya) bu meselenin halli için başvurmuştur. Artvin'de yazılan dilekçe şu şekildedir:

Devlet Şûrâsı Reisliği Yüksek Huzûruna

Maruzdur.

Âcizleri Diyanet İşleri Vâizlerindendirim. Şu vazifemi hüsn-ü ifâ ederken mensup olduğum daire bir takım şahsî sebepler yüzünden kanun hilâfına beni açığa çıkardı. Vukû bulan müdâfaatım da neticesiz kaldı. Binânealeyh madelet kapısı olan yüksek makamınıza aşağıdaki mevat üzere dava açmaklığımı intaç etti.

- 1. Pek mütehassıs ve ehli bulunduğum vâizlikten azlen ihraç olundumsa kendi hesâbıma azlimi mucip hiçbir sebep ve şâibem yoktur. Olsaydı şimdiye kadar bana tebliğ ederlerdi.*
- 2. Tekâüde sevk edildimse ilmiye kadrosunda hizmet müddetim daha on sekiz yıldan ibarettir. Yaşım da altmışa bâliğ değildir. Memurin kanununda altmış beşe kadar istihdâmım da musarrahtır.*
- 3. Tasarruf kanununa tevfikân memuriyetime hitam verildiyse o madde eshabı kifayet ve iktidar hakkında değil, belki vazifeye gayri muktedir aciz bîsûd insanlar hakkında tatbiki masruftur ki ben öyle vasıflarla alakadar değilim. Vatanın en buhranlı zamanlarında sebkeden hıdemat-ı hasenemi hiç değilse derhatır buyurmakla henüz ilmen, cismen en kıvamlı bir çağımızda böyle bir sû-i âkıbete uğramaklığım şîâr-ı âtîfetten olmasa gerektir.*
- 4. Başta Gazi Hz.leri olmak üzere bugünün ricâl-i askeriyesince malumdur ki ben umum harplerde ordu ve talimgahlar nasıhlığıyla cepheleri gezmiş dînî, vatânî hizmetlerimi senelerce ifa etmiş bir kıt'a takdirnâme zîrinde (Mustafa Kemal) imzâsı*

bizzat Gazi Hz.lerinin olduğu vaziyet-i ilmiye ve içtimaiyemin yüksek bir şahididir.

5. Dördü matbu olmak üzere muhtelif dillerde manzum ve mensur 36 eserim ve ayrıca 17 defter dolusu hatırat-ı harbiyenin ve şimdi II'nci defterini ikmal etmekte olduğum manzum (Duygu Demetleri)'nin sahibiyim. Geceli gündüzlü funun-ı muhtelifede tettebbuat ve telifatla meşgulüm.

6. Otuz iki yıldan beri ayrıca sivil ve askerî mekteplerde muallimlikle hizmetlerimden vatan ve hükûmetin istifâdesi herkese malûmdur.

7. Mezkûr vaizlikte ordu nâsıhlığıyla Balkan Harbi'nde göstermiş olduğum yararlılıklara mükâfatan ahkâm-ı dîniye muallimliği namıyla tevcih buyrulan bir vazifemden hiç ümit etmem ki, Büyük Cumhuriyet'im öyle bir tensibi reva görsün.

8. Beni asılsız nisbetlerle açıkta mağdur etmeye çalışan daire-i müşarun ileyha ile teati edilen bi'l-cümle evrak ve sicillerimin tetkikiyle müktesep hukukumun ziyaa uğratılmamasını ve vazifeme ircaımla müterakim maaşlarımın itası hususunun karar alınmasını Büyük Cumhuriyet'in müşfik ve âdil kanunlarından istirham eylerim efendim.

Artvin'de Sâbık Erzincan ve Bayburt Vâizi Divrikli A. Miktat

05/01/1932

Mikdâd Efendi, Şûrâ-yı Devlete yazdığı bu marûzâtın bir kopyasını da Başvekâlet'e göndermiştir. 7 Haziran 1913'te Gelibolu'da Binbaşı Mustafa Kemal'den aldığı takdirnâmenin 3 Ocak 1932 tarihli aslına uygundur mühürlü bir sûretini de "Büyük Reis-i Cumhur Gazi Hazretleri'nin Balkan Harbi'nde aziz ve mübeccel kalemiyle zîrdeki takdirnâmeyi âcizleri hakkında lütfen yazmaya rağbet

âtıfetini bahşetmiştir.” takdîmiyle arzuhâle eklemiştir.¹⁹⁰ Mikdâd Efendi, Başvekâlet’e tevcîh ettiği dilekçeye bir de Başvekil İsmet Paşa’ya husûsî taleplerini arz ettiği bir dilekçe eklemiştir. Hatta bu dilekçenin sonuna eklediği iki beyitle de bu meselenin hallini talep etmiştir.¹⁹¹ Başvekâlet’e arz edilen dilekçe 27/2/1932’de Diyanet İşleri Reisliği’ne havâle edildiği gibi şûrâ-yı devlete arz edilen dilekçe ile idârî davâ açılmış ve Diyânet İşleri Reisliği’nden konu ile alâkalı müdâfaa istenmiştir. Nihâyet 9/3/1932 tarihinde Diyânet İşleri’nden beklenen müdâfaa gelmiştir. Müdâfaanâmenin tam metni şöyledir:

Şûrâ-yı Devlet Riyase-i Celîlesine

Deâvi Dâiresi husûsî hey’et ifadesiyle muharrer 29/2/[1]932 tarih ve $\frac{329/114}{4769}$ nolu tezkere-i celîlelerine merbût Sabık Erzincan Vaizi Mikdat Efendi’ye ait dava arzuhali mütalaa olundu.

Müstedî 1931 senesi Maliye Bütçesi’nin tevazününü teminen ve icra makamından verilen salâhiyetlere istinâden açığa sevk olunmuştur. Bu kâbil ahvâlde açıkta kalacak memurların tâbi olacağı ahkâm bütçe kanununun 15’inci maddesinin (c) fıkrasında musarrahtır. Riyâset-i acizi mumâileyhin ahvâl-i müsecclesinin derpiş ve hizmet müddetini tesbit ederek mezkûr fıkranın ikinci bendi mucibince muamele tesisini yani gerek vaizlikte ve gerekse maarif idaresindeki hizmetleri yekûnu 30 seneye bâliğ olmakla icrâ-yı tekâüdünü ve bu sûretle hükm-ü kanunun yerine getirilmesi cihetini tensip etmişti.

¹⁹⁰ Takdirnâme sûreti için bk. EK 11.

¹⁹¹ Bahsi geçen dilekçe aşağıda nakledilmiştir; fakat anlaşılan o ki resmî makamlarca Mikdâd Efendi’nin bu samimi dilekçesi dikkate alınmamış ve muhâtabına ulaştırılmamıştır.

Yüksek huzurlarına Arz-ı ta’zimâtımdır: Paşa Hazretleri! Cenâb-ı Hak ömrünüzü afiyetinizi uzun etsin. Ben sizi çok sevenlerdenim ve size pek yakın toprak hemşehriniz olan sabık ordu nâsıhı Hoca Miktat’ım. Sizin lutfunuzdan kereminizden umarım ki benim istid’amı tetkik buyurup şahsî bir garaz yüzünden uğratılmış olduğum şu türlü felaketten kurtarılmaklığımı irade buyursunuz Büyük Başvekilim Efendim. Artvin 5-1-[1932] Duacılarından Divrikli A. Miktat

Şiir

*Eğer olmazsa bana böyle ta’zim luft u kerem
Olurum gayrı derunum ile ben sonra verem*

Beni Cumhuriyet’in şanına sen bahşeyle

O Diyânet işinin sahibine bir söyle (Belgenin orijinali için bk. EK 13)

Fakat davacı aynı zamanda maarif kadrosunda vazifedâr olduğundan olbâbdaki kanun ve talimatname ahkâmı mucibince tekaüt maaşının tesbit ve tahsisine esas olacak muamelenin ifası vazifesi kendisine teveccüh eden maarif vekâlet-i celîlesi keyfiyetten haberdâr edilmiş ve kendisine de tekaüdünü icra ettirmek niyetinde ise halen idaresinde vazifedar bulunmakta olduğu maarif vekâletine memurken tekaüdünü isteyenler gibi müracaatla tekaüdüne mütedair muameleyi ifa ettirmesi lüzumu tebliğ ve aksi halde riyâsetçe yapılacak hiç bir muamele mevcut olmadığı hususu tefhim edilmişti. Bu tebliğ ve tefhimi takiben vuku bulan müteaddid iade-i memuriyet taleplerine yine aynı vechile cevap ita ve merasim-i kanuniye izah kılınmıştır.

Müstedî ilmiye kadrosundaki hizmetim yekûnu daha on sekiz yıldan ibaret demekle tekaüde sevkini kanunsuz gibi göstermek istiyor ise de tekaüt kanununun vaz ettiği esasata tevafuk eden hizmet müddetlerinin mütenevvi sahalarda olsa dahi aynı hükûmet memurluğu bulunması hasebiyle ayrı ayrı hesabına kanunî imkân ve mantık müsait değildir.

Binâenaleyh evvel emirde daha bir çok emsâli gibi sırf bütçenin tevzini zaruretiyle ve verilen salâhiyete istinâden açığa sevk ve bilahare indettetik hizmet müddeti 30 seneye bâliğ olduğu görölerek hakkında Bütçe kanununun 15'inci maddesinin (c) fıkrasının ikinci bendi mucibince muamele tesis olunan davacının bir takım garip düşünce ve mülâhazalarla ve alelhusus garaz ve husumet-i şahsiye tasavvur ve vehmiyle ikame eylediği işbu dava külliyyen bâesas, kanun ve mantıkla nâkâbil-i tarif ve izahtır. Marûzât-ı salifeye nazaran davanın reddini diler müdâfaanamenin nüsha-i sâniyesini raptan takdim eylerim efendim.

Bu uzun müdâfaada da farklı bir tavır, verilen karar hususunda bir yumuşama mevcut değildir. Mikdâd Efendi'nin şahsî garaz iddiasına cevap verilen kısım ise dikkate şâyandır. Diyânet İşleri Reisliği tarafından bu hususta “davacının

bir takım garip düşünce ve mülâhazalarla ve alelhusûs garaz ve husûmet-i şahsiye tasavvur ve vehmiyle ikâme eylediği işbu dava külliye bîesas, kanun ve mantıkla nâkâbil-i ta'rîf ve izâhtır" denilerek böyle bir iddia kesin olarak reddedilmektedir. Mikdâd Efendi, tahmin edileceği üzere, iddialarının vehimden ibâret addedildiği bu ifadelerle mukâbele etmeden duramamıştır. Hatta bu ifadeleri, daha önceki arzuhâlinde bir hâdiseyi sebep olarak zikrederek kendisine şahsî bir kasıttan bulunduğunu iddia ettiği, ismini de B. F. şeklinde gizlediği kişiyi ve aralarında vukû bulan hâdiseyi apaçık bir sûrette beyân etmeye de vesîle kabul etmiştir. 05/04/1932'te Artvin'de bu yazıyı tebellüğ eden Mikdâd Efendi iki gün zarfında bir cevap yazmış ve 07/04/1932'de şûrâ-yı devlete irsâl etmiştir. Bahsi geçen cevâbî maruzât şöyledir:

Şûrâ-yı Devlet Riyaseti yüksek huzuruna

Marûzdur

Deâvî dairesi husûsî heyet-i aliyesi ifadesiyle Diyanet İşleri Reisliği yüksek makamına tevdi buyurulan 29/2/1932 tarih ve 339'114/4763 numaralı tezkere-i celîleye bitişik iddianamenin riyaset-i müşarünileyhâca ba'delmütalaa serdetmiş olduğu 9/3/1932 tarih ve 433'299 numaralı cevâbî müdâfaasını 5/4/1932 tarihinde Artvin'de tebellüğ ettim.

Müdâfaanın son fıkrasında (davacının bir takım garip düşünce ve mülâhazalarla ve alelhusus garaz ve husumet-i şahsiye tasavvur ve vehmiyle ikame eylediği işbu dava külliye bîesâs, kanun ve mantıkla nâkâbil-i tarif ve îzahtır) buyurulmasına nazaran aşağı dairelerde vukûa getirilmiş olan şahsiyattan Reisliğin haberdâr olmamış bulunduğu ve binaenaleyh bîesâstır buyurulması esâsın tenvîrine ihtiyaç neşet ettirmiş olmasını müşîrdir ki hakkın tecellîsiyle kanunun taaliisi namına meçhul kalmış olan o şahsiyet meselesini şimdi arz ve izah ediyorum.

Benim Vaizlikten açığa ihrâcım la vazifeden ayrılığım Reislik makamının müdafaanamesi zîrinde (Ö) işaretiyle imzası bulunan Bekârzâde Ömer Efendi meselesiyle alâkadardır. Şöyle ki mumaileyh **Ömer Efendi bir cuma günü Ankara'nın Hacı Bayram Camii'nde vekâleten hutbe okumuştur. Ben de onun hutbede kıraat etmiş olduğu bir âyet-i kerîmeyi vaizliğim hasebiyle namazdan sonra hâzırûna tefsîr etmiştim. Ömer Efendi hariçte bana muâraza ile güya kendisini tenkitkâr harekette bulunmuş olduğum bahanesiyle beni vaaz etmekten mene kalkıştı. Tabû bu kendi salâhiyeti dahilinde olmadığından o vakit Zât İşleri Müdürü Teyfik Bey'i hakkımda iğrâ etmekle hikâyesi uzun maceralar türetmişti ki bunlara mezkûr câmi hatibi Mehmet Efendi ve askerî mütekâütlerinden Hisarlı Hacı İbrahim Hakkı Efendiler şâhitlerdir ve o zaman meseleyi Diyanet İşleri Reisliği ile Ankara Müftülüğü'ne şifâhî arz etmiştim. Bundan başka Tüccar Salim Efendi mağazasında Zat İşleri Müdürü Teyfik Bey'in (Ben ona yapacağımı bilirim) demesi de Salim Efendi ve rüfekâsının mesmuu olmuştur. İşte bu sûretle benim hakkımda hayırlı bir âkıbet beklemekte olan mumaileyhima tasarruf kanununu görünce hemen fırsat bilmekle sabık Zât İşleri Müdürlüğü tarafından ismim listeye idhâl buyurulmuştur ki şu haksız muâmeleye ne bir vicdan ne de madeletin râzı olmayacağını ve yüksek Cumhuriyet'in bu türlü açık bir şahsiyata karşı bîtaraf kalmayacağını bildiğimden zîrdeki mevat üzere hukukumun müdafaa ve muhafazasını âdil kanunlarımızın müşfik nazarlarına arz ediyorum.**

1. Diyanet İşleri'nde 18 yıldan ibaret olan müddetimi büyütme için etraftan yardımcı zamanlar toplamak zahmetini icap ettiren hangi bir saik; tasarruf mülâhazasından ziyâde şahsiyete daha kariptir.

2. Her vekâlet kendi mensubatından kıymetli ve kudretli memurlarını ikdâr ve ikram ederken fiiliyat ile kendisini tanıtmış, her suretle hükûmetin teveccühünü kazanmış, harplerde bütün ordulara irşatkâr nasayhta bulunmak vazifesine tahammül etmiş (Gazi Hazretlerinin bile takdiratına mazhar olmuş) ve halen dînî, içtimâî hizmetlerin küllisine elverişli bir kıvamda ve çağda bulunan bir memuru derhal çıkarmak aynı ifadeyle yine şahsiyete matuftur.
3. Dâire-i Celîle kendi hissesine düşen hangi bir tasarruf karşılığına doldurmamak için yalnız 600 kuruş maaşlı bir memuru, bir ilim adamını sarfetmekten ziyâde o boşluğu kapamak esbabını başka sûretlerle temin etmek iktidarını haiz iken benim gibi müfit bir uzvu kesmek acısına tahammül ettiren yine o elim şahsiyettir.
4. Diyanet İşleri'nde hizmet müddetlerini doldurmuş çok efendiler bugün en yüksek mevkilerde müreffeh iken benim gibi fa'al ve cevval bir memur hakkında âkâbetler düşünmek de o şahsiyetin bariz edillesindendir.
5. Bugün medeniyetin şu yirminci asrında dünyanın bütün hükûmetleri kendi vatanperverlerini bir sûretle saadetlere isat [is'âd] ederken hiç ümit etmem ki büyük Cumhuriyet'im böyle ordu nasıhlığıyla dünyaya kendisini tanıtmış ve (Reis-i Cumhur Hazretlerinin elyazalarıyla takdirata mazhar olmuş) bir kimseyi öyle şahsiyata kurban versin, binaberin beni karşılamakta olan her hâileden o büyük varlığın şanına iltica eylerim.
6. İlmî meslekte senelerce güz kış bütün hizmetlerimin bir hatıra-i mükâfatı olan vaizlik nisbetimin böyle yok yere inkitâna acımak ve onu kurtarmakla daha bir müddet hayatına teselli-bahş olucu bir yadigâr saklamak ve bilvesile hükûmetimin umdeleri dâhilinde müfit mevzılarda bulunabilmek için hukukumun

*lütfen iadesini birinci müdafaam vechile istirham ediyorum
Efendim.*

Artvin’de Erzincan ve Bayburt Sabık Vaizi Divrikli Ahmet Mikdat

7/4/1932

Mikdâd Efendi nihâyet bu arzuhâlinde başına gelen bu hâlin mesûlü saydığı ve daha önce nisbeten imâ yoluyla, üstü kapalı bir şekilde işaret ettiği şahsı açıkça ifade etmiştir. Önceki dilekçesinde Diyânet İşleri Memûrîn Kalemi Müdürü B. F. şeklinde şifrelediği ismin esasında Bekârzâde Ömer Efendi olduğunu açıklamış ve bu kişi ile aralarındaki husûmetin ortaya çıkışını da şöyle izah etmiştir: Bekârzâde Ömer Efendi, Ankara’da bir cuma günü Hacı Bayram Câmisi’nde vekâleten hutbe okumuştur. Bu hutbede zikredilen bir âyeti Mikdâd Efendi namazdan sonra cemâate tefsîr etmiştir. Ömer Efendi bu hareketi kendi şahsına bir tenkit addederek Mikdâd Efendi’ye cephe almış ve onu câmilerde vaazdan men etmeye teşebbüs etmiştir. Mikdâd Efendi aralarındaki husûmetin bu hâdisе sebebiyle ortaya çıktığını ifade ederek, o dönemde kendisinin vaazdan men edilmesinin Ömer Efendi’nin yetkisinde olmadığından Zât İşleri Müdürü Tefik Bey’in bu mevzuda Ömer Efendi tarafından kışkırtıldığını da belirtmiştir. Hatta Mikdâd Efendi, câmi hatibi Mehmet Efendi ve askeriyeden emekli Hisarlı Hacı İbrahim Hakkı Efendi’yi bu hâdiselerin şâhidi olarak zikretmiştir. O devrede kendisi de Diyânet İşleri Reisliği ile Ankara Müftülüğü’ne sözlü olarak bu hususta bilgi vermiştir. Mikdâd Efendi’nin ifadelerine göre sonraları Zât İşleri Müdürü Tefik Bey ile Ankara’da Tüccar Sâlim Efendi Mağazası’nda karşılaşmışlar ve burada Tefik Bey kendisini “Ben ona yapacağımı bilirim” diyerek tehdit etmiştir. Bu tehdidi mağaza sâhibi Sâlim Efendi ve çevresindekiler de duymuştur. İşte tüm bu çekişmeler ve tehditler neticesinde, Tefik Bey ve Ömer Efendi, Mikdâd Efendi’yi bertaraf etmek için fırsat kollarken buna muvâfık bir kanun câri olunca hemen Mikdâd Efendi’nin ismi de listeye dâhil edilerek bu tehditler hayata geçirilmiştir. Mikdâd Efendi’ye göre tüm hâdiseler, sebep ve neticeleri ile böylece vukû bulmuştur. Bu ikinci dilekçe de şûrâ-yı devletçe işleme konulmuş ve Diyânet İşleri Reisliği’nden cevap istenmiştir. 5/5/1932’de gelen cevap yine aynı minval üzere Mikdâd Efendi’nin davasının temelsiz olduğu, husûmet

iddialarının vehimden ibâret olduğu şeklindedir. Diyânet tarafından bu cevap ile davanın reddi talep edilmiştir.¹⁹²

Tüm bu yazışmalardan sonra nihâyet 29/5/1932 tarihinde şûrâ-yı devlet tarafından muhakeme sona ermiş ve karar verilmiştir. 32/114 esas; 694 karar nolu ilâm şöyledir:

Dava Eden: Artvin'de Sabık Erzincan ve Bayburt Vaizi Miktat Efendi

Dava Edilen: Diyanet İşleri Reisliği

Davanın Hulâsası: Açığa çıkarılmasına ve tekâüde sevkine teşebbüs edilmesine itirazdan ibarettir.

Dava Edilenin Müdafaaları: 1931 senesi bütçe kanununun madde-i mahsûsasındaki salâhiyete binâen açığa çıkarıldığını ve Maarif'teki hizmetiyle birlikte hizmet müddeti 30 seneye balığ olduğundan tekâüde sevk edilmesi için Maârif Vekâleti'nden talepte bulunmasının tebliğ edildiğinden ibârettir.

Müddeî Umûmînin Mütalâasının Hulâsası: Müddeinin vazifesine nihayet verilmesi hakkındaki muâmele muvâfık-ı kânûn olduğundan tasdîki ve tekâütlüğü hakkındaki muâmelenin mevzuâta muhâlif bulunduğundan ke'en-lem-yekûn addi merkezindedir.

Kazâya memur Şûrâ-yı Devletin Daavî Dâiresi Husûsî Heyeti tarafından icâbı müzâkere olundu: Müddeî Miktat Efendi'nin

¹⁹² Diyânet İşleri Reisliği 968/670-Şûrâ-yı Devlet Riyâset-i Celîlesine Deâvî Dâiresi husûsî hey'et ifadesiyle yazılan 4/28/1932-5/1/1932 tarih ve 114/32-10925 nolu tezkere-i aliyeleri cevabıdır: Erzincan Vilâyeti'nin ve Bayburt kazası sabık vaizi Miktat Ef. tarafından verilen ikinci arzuhalî mütalaa olunarak birinci müdafaanamede mufasssalar arz edildiği vechile mumaileyhin gerek vaizlikte ve gerekse Maârif idaresindeki hizmetleri yekûnu 30 seneye balığ olduğu indettetik anlaşılmasına binâen birçok emsâli gibi müstedi dahi 1931 senesi maliyesi bütçesinin tevâzününü teminen ve icra makamından verilen salâhiyetlere istinâden açığa sevk edilmiş ve tekâüt kanununun vaz ettiği esâsâta tevâfuk eden işbu muâmele mumaileyh tarafından garip bir şekilde karşılanarak bir takım mülâhazalarla ve bazı memurlar hakkında husumet tasavvur ve garazkârlık ve vehimle ikame eylediği işbu dava külliyyen bîesâs olduğu cihetle hakkında yapılan muâmelenin kanunu mahsûsuna tevfiikan icrâ edildiğinin kabulüyle davanın reddini talep ve müdafaanamenin nüsha-i sânisini tebellüğ ilmühaberiyile raptan takdîm eylerim efendim. 5/5/1932 Diyanet İşleri Reisi

Erzincan, Bayburt Vaizi olması ve kendisinin memuriyetle Artvin’de bulunması hasebiyle 1931 senesi bütçe kanununun madde-i mahsûsası mûcibince verilen salâhiyete müsteniden vazifesine nihâyet verilmesi hakkında mütte haz muâmele kânûna muvâfık olmakla tasdikine, ancak cihet-i ilmiyedeki hizmeti 18 seneden ibâret olup Maârif hizmetindeki müddet-i istihdâmının da nazar-ı dikkate alınarak tekâütlüğünü talep etmesi hakkında kendisine yapılan tebliğ ile bu hususa Maârif Vekâleti’nin tahrik edilmesi Vekâletin takdirine bağlı ve Diyanet İşleri Riyâseti’nin müdahalesini asla icap ettirmeyecek bir keyfiyet bulunması dolayısıyla gayrı câiz görülmüş ve müddeî de tekâütlüğünü talep etmemiş olduğundan bu hususta yapılmasına teşebbüs edilen muâmelenin de ke’en-lem-yekün addine 29/5/1932 tarihinde ittifakla karar verildi.

Netice olarak Mikdâd Efendi’nin Diyânet İşleri vâizlik kadrosundaki vazifesinin ilgâ edilmesi kararı kanuna uygun bulunmuştur. Fakat tekâüde sevki için Maârif Vekâleti’ne yapılan talebin haksız olduğu ve bu girişimin yok hükmünde kabûlüne hükmolunmuştur. Bu karar metnine bakarak Mikdâd Efendi’nin şahsî husûmet iddialarının dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır. Mikdâd Efendi için vâizliğe dönüş yolu böylece kapanmıştır. Fakat bu kararı tebellüğ ettikten aşağı yukarı iki buçuk ay sonra Mikdâd Efendi bir dilekçe daha yazarak Artvin’de tekrar vâizlik kadrosuna dâhil edilmesini talep etmiştir. Vazifesinin tasarrufa tabi tutularak ilgâ edilmesinin kanuna uygun görülmekle birlikte tekâüde sevkinin mahkemece yok hükmünde addedildiğini hatırlatan Mikdâd Efendi, bu karara müsteniden kadro talebinde bulunmuştur.¹⁹³ Gelen cevapta ise Mikdâd Efendi’nin talebine dayanak

¹⁹³ *Erzincan Müftülüğü Vesatet-i Aliyesiyle Ankarada Diyanet İşleri Riyaseti Yüksek huzuruna Maruzdur: Devlet şûrâsı deavi dairesinde açmış olduğum idari davada vaizlikten tekaüde sevkim ciheti reddedilmekle vazifemin tasarrufa tabi tutulmasının kabulü tefhim buyurulmuştu. Binaenaleyh hakk-ı müktesebimin mahfuz kalmasını tebşîr eden mezkûr karar tekrar makam-ı samilerine müracaatımı tervic etmekle zirdeki mevad üzere hakkımın teemmülünü niyaz eylerim.*

1. Vaizlikte mevcut vazifedarlar arasında en muktedir ve kifayetli bulunduğum ve hiçbir taksirin sahibi olmadığım müsellemdir.

2. Bana tevdi edilmiş olan o vazifemi sefer zamanlarında bile hakkıyla yapmış Gazi Paşa Hazretleri gibi en yüksek ve münevver zâtın takdirnamelerine mazhar olmuş bir ilim adamıyım.

3. Mezkûr vazifeden ayrılışımı mucip hiçbir sebeple alâkadarlığım yoktur.

kabul ettiği karara dayanılarak talebin kabûlünün mümkün olmadığı ifade edilmiştir.¹⁹⁴

1932 sonlarında Mikdâd Efendi, Trabzon Kız Orta Mektebi Türkçe muallimi olarak tayin olunmuştur. 26/12/1932'de bir dilekçe yazarak Artvin'deki talebini Trabzon'da tekrar etmiştir. Mikdâd Efendi bu arzuhâli vilâyet makamına yazmıştır.¹⁹⁵ Anlaşılan o ki Trabzon vâilîliği tarafından dilekçesi tetkik edilen ve hakkında araştırma yapılan Mikdâd Efendi, fayda sağlayabilecek bir şahıs olarak görülmüş ve talebi Vali Rıfat Danışman imzalı bir yazı ile Diyânet İşleri Reisliği'ne bildirilmiştir.¹⁹⁶ Mikdâd Efendi'nin Cumhuriyet rejimine muvafık vaazlarıyla fayda sağlamış bir vâiz oluşuna dikkat çekilen bu yazıya gelen cevap yine menfidir. 18/01/1933 tarihinde Diyânet İşleri'nden Trabzon Vilâyeti'ne gelen cevapta bütçe kanunu gerekçe gösterilerek maaş tahsisi ve kadro ihdâsı reddedilmiştir.¹⁹⁷ Trabzon'da birkaç kez daha girişimde bulunmuştur Mikdâd Efendi. Bu dilekçelerden birini de T.B.M.M. Arzuhâl Encümeni'ne arz etmiştir. Fakat tüm teşebbüslerine rağmen lehine bir netice elde edememiştir. Bu vaziyet karşısında göreve iadesinden

4. Her nasılsa tasarruf kanununa tâbi tutulmasını bir emr-i vâki addedersem de o mükteseb hakkımın tekrar iadesi için elbette kanunî çarenin mülâhaza buyurulmasını yine teemmülü devletlerine terk ederek bulunduğum mahallerde dînî vatanî hizmetlerimin tevâlîsine delâlet ve inâyetle kadroya idhâlimi madelet nâmına istirhâm eylerim efendim. 25/8/1932 Artvin'de Sâbık Bayburt ve Erzincan Vâizi Hoca Miktat

¹⁹⁴ Diyânet İşleri Reisliği 2654/2141-Artvin Müftülüğü'ne: Elyevm vilâyette ikamet eden Sâbık Erzincan Vaizi Hoca Miktat Efendi tarafından gönderilen 25/8/[1]932 tarihli arzuhalinde bulunduğu mahallerde dînî vatanî hizmetlerinin tevâlîsiyle kadroya idhâli istirham olunmakta ise de mumailiyeğin sabık vazifesine tasarruf dolayısıyla nihayet verildiği ve bu bapta devlet şûrâsına müracaatı üzerine mezkûr davanın aleyhine halledildiği ve [1]932 senesi bütçe kanununun 17'nci maddesine tevfikân da tavzifine imkân olmadığı cihetle keyfiyetin mumailiyeğe tefhimi temenni olunur efendim. 7/9/1932

¹⁹⁵ Trabzon Vilâyeti Yüksek Makamına Maruzdur: Millet ve memleketimin tealisi uğrunda ilmi hizmetlerim hükümetçe malumdur. Sâbık harplerde umum ordular nâsıhlığıyla vatanî hizmetlerimin yüksek şahitlerinden biri de Gâzî Hazretleri'dir. Ben Cumhuriyet umdeleri dâiresinde etmiş olduğum vaaz ve nasihatlerimin maddî ve maneî mükâfâtını beklerken geçenki tasarruf senesinde Diyânet İşleri Dâiresi'nce vâizliğime ait bulunan tahsisâtım inkıtâa uğratılmakla bi-hakkın ifâ etmekte olduğum vazifemden mahrûm bırakıldım. Büyük milletimin yüksek varlığı benim gibi emektarları takdir ve taltif edegelmekte iken yok yere uğratılmış olduğum şu neticeyi elbette tasvip etmeyeceğinden şâyân-ı ... o mükteseb hakkımın tekrar iadesiyle Trabzon'da ifâsına delâlet buyurmalarını istirhâm eylerim efendim. 26/12/1932 Diyânet İşleri Vâizlerinden Trabzon Kız Orta Mektebi Türkçe Muallimi Divrikli Ahmet Miktat

¹⁹⁶ Trabzon Vilâyeti Mektûbî Kalemî 7/1/1933-Ahmet Miktat Efendi'nin kesilen vaizlik maaşı hakkında Diyanet İşleri Riyasetine: Kesilen vaizlik tahsisatını tekrar bağlanması hakkında Trabzon Kız Orta Mektebi Muallimi Ahmet Miktat imzasıyla verilen 26/12/1932 tarihli istidaname leffen takdim kılınmıştır. Cumhuriyet rejimine muvafık vaazından istifade edilen mumailiyeğin isafî mes'ulüne müsaade buyurulmasını ricâ ederim ef. Trabzon Valisi Rıfat

¹⁹⁷ Diyânet İşleri Reisliği 105/141-Trabzon Vilâyetine C. 7/1/1933 tarih ve 14012/5 no'ya: 1932 senesi bütçe kanununun 17. maddesi mucibince Ahmet Miktat Efendi'nin kesilen vâizlik maaşının kendisine verilmesi sûretiyle vâizliğe tayini mümkün olamayacağını arz eylerim ef.

epeyce ümit kesen Mikdâd Efendi, maddî sıkıntı çekmesinden dolayı olsa gerek, 1934 Ağustos’unda Erzincan Müftülüğü’ne bir dilekçe yazarak vazifeye iadesini yahut da emsalleri gibi ikramiye itası ile tekaüde sevkini talep etmiştir.¹⁹⁸ Lakin bu talebi de reddedilmiştir. Zira mahkemeden çıkan karara göre Mikdâd Efendi’nin tekâüde sevk işlemlerinde yetkili olan resmî kurum Maarif Vekâleti’dir; vazifeye iadesi ise peşinen reddedilmiştir.¹⁹⁹

Bu gelişmeler üzerine teşebbüslerini azaltmakla birlikte yine de haklılığını ispat etme çabasını bırakmayan Mikdâd Efendi 1935 Eylül’ünde Trabzon’da muallimliğe devam ederken yine bu toplam hizmet müddetinin otuz yıldan ziyâde gösterilişinin peşine düşmüş ve 1 Mart 1329’da kendisine verilen ahkâm-ı şeriyye muallimliği vazifesinin kayıtlarının çıkarılmasını talep etmiştir. Bunun üzerine Diyânet İşleri Reisliği tarafından İstanbul Müftülüğü’ne bu kayıtların çıkarılmasına dâir bir yazı yazılmıştır. Bu yazıda Mikdâd Efendi’ye hangi cihetten vazife verildiği, ne kadar maaş tahsis edildiği, bu maaşın ne kadar süre devam ettiği ve ne zaman kesildiği de sorulmuştur.²⁰⁰ Bu soruşturmaya, İstanbul Müftülüğü tarafından cevâben bir yazı yazılmıştır;²⁰¹ fakat Diyânet İşleri Reisliği bu bilgileri kâfi görmemiş ve tekrar bir yazı ile maaşın ne zamana kadar devam ettiğinin kesin olarak bildirilmesini

¹⁹⁸ Erzincan Vilâyeti Yüksek Huzuruna: Acizleri memûrîn-i ilmiyeden altı yüz kuruş maaşla Diyânet İşleri vâizi iken 1931 senesinde tahsisatım tasarrufa tabi tutuldu. Binaenaleyh 1 Mart 1329’dan itibâren on sekiz yıllık bir hakkı mükteseb sahibi bulunduğuma ve umum harplerde ordu nâsırlığıyla o vazifemi asker safları arasında yaptığuma mükâfâtım ya tahsisatımın tekrar iadesiyle istihdâmıma karar verilmesi veya emsâlim gibi kânûnen lâzım gelen ikrâmiyenin itâsıyla ilişkiğimin katine delâlet buyurulmasını istihdâm eylerim efendim. Sâbıkan Erzincan ve Bayburt vâizi A. Miktat 6/8/1934

¹⁹⁹ Diyânet İşleri Reisliği 2516/2870-Erzincan Müftülüğüne C. 15/8/1934 tarih ve 43/10 nolu tahrirata: Vilâyetiniz sabık Vâizi Ahmet Miktat Efendi tarafından verilip makamınızdan gönderilen 6/8/1934 tarihli arzuhal tetkik edildi. Mumaileyhin evvelce Bayburt Orta Mektep Türkçe muallimi olduğu cihetle tekaüt muamelesinin ikmalî hakkında 25/5/1931 tarih ve 1249/1377 nolu tahriratla bir kîta sicil hulasasıyla birlikte Maarif Vekâleti’ne irsal kılındığından bu babta dâiremizce yapılacak bir muamele de olmadığından mumaileyhin Maarif Vekâleti’ne mürâcaat etmesinin tebliği beyan olunur ef. 26/8/1934 Diyanet İşleri Rs. V.

²⁰⁰ İstanbul Müftülüğüne 3432: 329-330 seneleri arasında 300 kuruş maaşla Erzincan Vaizliğine tayin edildiği ifadesinden ve tedindeki evrak-ı müsbitelerden anlaşılan Bayburt vaizliğinden munfasıl Ahmet Miktat’ın mezkûr müderrisliğe tayin ve infikâkiyle maaş miktarının ve maaşın hangi cihetten ne gibi unvanla tahsis olunduğunun tez elden bildirilmesini dilerim. 05/09/1935

²⁰¹ Diyanet İşleri Reisliği İstanbul Müftülüğü 417-Diyanet İşleri Reisliğine 5/9/1935 günlemeçli ve 2677/3432 sayılı yazıya karşılıktır: Beş yüz kuruş ahkâm-ı şeriye muallimlik maaşından üç yüz kuruşun 1 Mart 1329 tarihinde mevâiz-i dîniyeye müdâvim ulemâsından Ahmet Miktat Efendi’ye tahsisi şûrâ-yı ilmiyenin 18 Mart 1329 tarihli ve 3 nolu müzekkeresi iktizâsından olduğu ve infikâkı hakkında bir malûmât olmadığı kaydının tetkikinden anlaşıldığı arz olunur 9/11/1935 İstanbul Müftüsü M. Fehmi

talep etmiştir.²⁰² İstanbul Müftülüğü'nden bu defa gelen cevap yine aynı sûrettedir. Mikdâd Efendi'nin bu maaşı ne kadar müddetle aldığı ve maaşın ne zaman kesildiğine dâir bir kayda rastlanmamıştır.²⁰³ Bu hususta birkaç arşive daha bakıldığı ve çeşitli kurumlardan bilgi istendiği lakin bu teşebbüslerin de neticesiz kaldığı anlaşılmaktadır. Mikdâd Efendi'nin maaş kaydını nazar-ı dikkate aldirmek sûretiyle hizmet müddetinin 30 yılı aşmadığını yahut da bilakis bu müddetin söylendiği gibi çok daha fazla olduğu mukayyetse tekâüt maaşına müstehaklığını ispat etme tasavvuruyla yaptığı bu teşebbüs de böylece neticesiz kalmıştır.

Ahmed Mikdâd Efendi, 1936'da son görev yeri olan Trabzon Kız Orta Mektebi Türkçe muallimliğinden 65 yaşını doldurduğu için emekliye sevk olunmuştur. Böylece 1931'deki Diyânet İşleri kadrosundan çıkarılışının üzerine 5 yıl daha Maarif Vekâleti bünyesinde çalıştıktan sonra memuriyeti sona ermiştir. Emekliliğinden sonra Erzincan'a yerleşen Mikdâd Efendi, bu devrede dahi vâizlik vazifesine olan bağlılığından, muhabbetinden bir şey kaybetmemiştir. Öyle ki 1939 Ocak ayında Erzincan'da vâizlik vazifesine tayini için tekrar başvuruda bulunmuştur. Bu arzuhâle gelen cevâba bakarak Mikdâd Efendi'nin "genel nâsıhlık" şeklinde tavsif ettiği bir vazifede istihdâmını talep ettiği anlaşılmaktadır. Bu talepten ise Mikdâd Efendi'nin büyük ihtimalle hâlihazırda sürdürdüğü serbest vâizliğine bir kadro talep ettiğini ifade etmek mümkündür. Diyânet İşleri'nden gelen cevap Mikdâd Efendi için artık şaşırtıcı elbette değildir. Bu talep 65 yaşın üzerinde olduğu ve genel nâsıhlık diye bir teşkilat da mevcut olmadığı gerekçe gösterilerek reddedilmiştir.²⁰⁴

²⁰² *Diyanet İşleri Reisliği 2888/3621-İstanbul Müftülüğüne C. 11/9/1935 tarih ve 417 sayılı yazınıza: Mevâiz-i dîniyeye müdavim bulunmasından dolayı 1 Mart 1329 tarihinde ahkâm-ı şeriye muallimlik maaşından 300 kuruş maaş tahsis edilen Erzincanlı Ahmet Miktat'ın bu maaşı hangi tarihe kadar aldığı ve tekaüt aidatına tabi olup olmadığı Maarif Vekâleti'nden tekrar sorulmaktadır.*

İlmiye muhasebe maaş ve kayıt defterlerinin yeniden tetkik ile infikâk tarihine dâir elde edilecek kayıt ve malumatın tez elden bildirilmesini dilerim. Diyanet İşleri Reisi V. 17/9/1935

²⁰³ *Diyanet İşleri Reisliği İstanbul Müftülüğü 526-Diyanet İşleri Reisliğine 5/9/1935 günlemeçli ve 2816/3621 sayılı yazıya karşılıktır: Erzincanlı Ahmet Miktat'ın maaşı Erzincan'a muhavvel bulunmuş olduğu cihetle evvela bildirilen malûmâtta başka bir kayda tesâdüf edilemediği ve bu kere elde edilen 376 sayılı sicil dosyası ilişik olarak gönderildiği arz olunur .12/11/1935 İstanbul Müftüsü M. Fehmi*

²⁰⁴ *Diyanet İşleri Reisliği 482/395-Başvekkâlet Yüksek Makamına*

Erzincan Salahiyye mahallesinde mukim eski vâizlerden Miktat Poyraz tarafından Cumhuriyet başkanlığı yüce makamına gönderilip 19/1/1939 tarih ve 5-552 sayılı derkenarıyla dairemize havale buyrulan 13/1/1939 tarihli arzuhal okundu: Filhakika, mumaileyhin dairemize ait hizmetleri de dahil hesap edilerek ahiren Maarifçe muallimlikten tekaüde sevk edildiği anlaşılmıştır. Genel nâsıhlık diye bir teşkilat ve müessesemiz olmadığı gibi esasen 1288 doğumlu olmak itibarıyla kanunî istihdam

Mikdâd Efendi'nin 1939'daki bir başka başvurusu da emekli maaşının artırılması talebine dâirdir. Fakat Mikdâd Efendi, bu dilekçesine de yeniden memuriyet kadrosuna alınmak arzusunu eklemeyen duramamıştır. T.B.M.M. Arzuhal Encümeni'ne yazdığı arzuhâl, 5116/5473 sayı ile 3 Mayıs 1939 tarihinde Diyânet İşleri Reisliği'ne havâle edilmiştir. Bu yazıda Mikdâd Poyraz'ın dileği “tekâüt maaşının tezyidi ile terfihinin temini hakkında” şeklinde kaydedilmiştir. Diyânet İşleri Reisliği'nden cevap 9/5/1939 tarihinde gelmiştir. Bu yazıda da Mikdâd Efendi'nin 65 yaşını geçmiş olması hasebiyle resmî vazifeye tayininin kânûnen mümkün olmadığı ifade edilmiştir.²⁰⁵ Bu cevap yazısı Mikdâd Efendi'nin vefâtından yaklaşık sekiz ay önceye aittir ve onun vâizlik vazifesine, memuriyete olan bağlılığını göstermesi bakımından mühimdir. Elbette bir başka cephe itibâriyle Mikdâd Efendi'nin maddî sıkıntı içinde olduğu, bu sebeple resmî vazifeye tayin olunmak istediği de ifade edilebilir. Ayrıca bu yazı, Mikdâd Efendi'nin fiilen 1936'da sona eren memuriyet hayatına dâir de son belgedir.

çağını çoktan tecavüz etmiş bulunduğundan kendisine bir vazife verilmesine imkân kalmamış olduğunu saygı ile arz ederim. 9/2/1939 Diyânet İşleri Reisi

²⁰⁵ Diyânet İşleri Reisliği 1511/1600-Türkiye B. M. Meclisi Arzuhal Encümeni Yüksek Reisliğine Erzincan'ın Salihîye mahallesinde mukim Mikdâd Poyraz'ın 3/5/1939 tarih ve 5116-5473 sayılı yazılarıyla gönderilen ilişik arzuhali mütalaa edildi: Arzuhal sahibi, uhdesinde muallimlik dahi bulunduğu halde Bayburt kazası vâizi iken 1931 senesi maliyesi bütçesinin tevâzününü temin maksadıyla icrâ makamından verilen salahiyetlere istinâden açığa çıkarılmış olup bu bapta şûrâ-yı devlete vukubulan müracaatı neticesinde de hakkındaki muamelenin kanuna mutabakatı tasdik edilerek 29/5/1932 tarih ve 32-114/694 nolu kararla davası reddedilmiş, bilahare 65 yaşını eylemesi hasebiyle eski müderrislik ve vâizlikteki hizmetleri de dahili hesap edilmek sûretiyle Maarifçe tekâüdü icrâ olunmuştur. Mumailayhin evvelce de yüksek makamınıza verip 16/10/1933 tarih ve 1702/44667 sayılı yazınızla Maarif'e ve oradan da aidiyeti hasebiyle dairemize havale edilmiş olan arzuhali üzerine keyfiyet 6/11/1933 tarih ve 3215 sayılı yazımızla da arz ve izah edilmiştir. Vâizlik resmî bir memuriyet olduğundan 65 yaşını mütecaviz bulunan dilekçinin bu vazifeye tayinine kanunen imkan ve salahiyet görülemediğini saygı ile arz ederim. 9/5/1939

1.10. Emeklilik Devresi, Erzincan’a Dönüşü ve Vefâtı

1936 yılı itibâriyle yaş haddinden emekli olan Mikdâd Efendi’nin son resmî vazifesi Türkçe öğretmenliği; son görev yeri ise Trabzon Kız Orta Okulu’dur. Oğlu Kemal Poyraz, babasının emeklilikten sonra Erzincan’ın Vaskird Köyü’ne döndüğünü ifade etmektedir.²⁰⁶ Yukarıda naklettiğimiz 1939 Mayıs ayına ait resmî evraka göre ise Mikdâd Efendi, Erzincan merkez Salihîye Mahallesi’nde mukimdir. Mikdâd Efendi’nin önceki bölümde naklettiğimiz 1931’de Bayburt’ta vaizlik yaparken izin talebi için yazdığı bir arzu hâlde “yazlığının duvarının delinerek eşyalarının çalındığı” ifadesi onun Erzincan merkezde uzun yıllar ikamet ettiği bir evinden başka, ki bu ev Salihîye Mahallesi 5. sokak 1 numaralı hânedir, Vaskird’de bir yazlığının olduğuna delil sayılabilir. Bu bilgilere dayanarak Mikdâd Efendi’nin kışları Salihîye Mahallesi’ndeki evinde; yazları da Vaskird Köyü’ndeki yazlığında geçirdiğini ifade edebiliriz.

Mikdâd Efendi’nin emeklilik devresi yaklaşık dört yıl sürmüştür. Bu dört yılı da anlaşıldığı kadarıyla Vaskird Köyü-Salihîye Mahallesi arasında geçirmiştir. Geçmişte yaşadığı birtakım rahatsızlıklara rağmen vefatına kadar dinç ve sağlıklı olduğu anlaşılmaktadır. 1939 yılı başlarında hâlâ vâizlik vazifesine dönmek arzusundan vazgeçmeyen Mikdat Poyraz bu sıralarda yazdığı bir şiirinde kendini hâlâ genç görüşünü şöyle nazma dökmüştür:

Mikdat ne bahtiyar tâlihînin vardır;

Henüz o gençliğin özüne yârdır.

İftihâr edenin âhiri nârdır,

De ki şahin değil, bir zağ getirdim. (13/1/1939)²⁰⁷

Mikdâd Efendi’nin vefâtı Anadolu’da gerçekleşmiş en büyük depremlerden biri neticesinde olmuştur. 27 Aralık 1939 saat 02:00’da meydana gelen Büyük Erzincan Depremi sebebiyle Erzincan ve çevresinde vefât eden otuz binden fazla

²⁰⁶ Vaskird’in ismi Cumhuriyet sonrası Işıkpınar olarak değiştirilmiştir. [Abdülkadir Gül-Adem Başbüyük, *Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi [Osmanlı’dan Cumhuriyete Erzincan Kazası]*, (Konya: Salkımsöğüt Yayınları, 2011), s. 155]

²⁰⁷ Aslanoglu, *Divriği Şairleri*, s. 65.

insan arasında Mikdâd Efendi de vardır.²⁰⁸ Mikdâd Efendi, bu depreme Salihîye Mahallesi'ndeki evinde yakalanmış olmalıdır.²⁰⁹

Bir depremde vefât eden Mikdâd Efendi, yıllar önce Tevhîd-i Kâinât adlı eserinde depremin aslını, esrârını şöyle ifade etmiştir:

*'Acabâ zelzelenin aslı nedir sor andan
Ne kavî dehşeti vardır ki geçer nâs cândan
Koca dünyâ nazarında bir avuc toprakmış
Gibi salları da yıkar hâneleri bir yandan
Kimi esbâb-ı tabâî 'de kalır bahsinde
Kimi te'sîrini tasdîk ediyor Deyyân'dan
Kudretü'llah anı te'sîriyle tahrîk ediyor
Koca dağlar temelinden kopuyor, seyrediyor
Nerede fîsk u me'âsî çoğalırsa nâ-gâh
Türlü dehşetli tezelsül orayı sarsıdıyor
Hele esbâbına baksan ya havâdır ya buhâr
Dediler ammâ hakîkatde o hikmet ne diyor²¹⁰*

Ahmed Mikdâd Efendi'nin torunlarından Belir Bulut Hanımefendi'nin verdiği bilgilere göre bu depremde Mikdâd Efendi ile birlikte son eşi Cemile Hanım, Cemile Hanım'dan olan ikiz kızları ile bir oğlu ve önceki hanımından olan bir kızı can vermiştir. Mikdâd Efendi'nin o sırada Samsun'da olan kızı Hâlîde Suat İliktekin,

²⁰⁸ 1939 yılında 26 Aralık'ı 27 Aralık'a bağlayan gece, saat 02:00'da merkez üssü Erzincan olmak üzere 7.9 şiddetinde gerçekleşen bu depremde resmî kayıtlara göre 32.968 kişi vefât etmiş; 116.720 binâ da tahrip olmuştur. 27 Aralık 1939 Erzincan Depremi hakkında daha teferruatlı bilgi için bk. Meliha Avni-İ. Fahreddin Sertelli, *1939 Anadolu Zelzelesi*, (İstanbul: Eminönü Halkevi Neşriyat, 1940); İlhan Haçin. "1939 Erzincan Büyük Depremi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30/88 (2014), s. 37-70; Murat Arpacı, "Şehrin Çöküşü ve Hafıza Mekânının İnşası: 1939 Erzincan Depremi Üzerine", *Kebikeç*, 45 (2018), s. 221-238.

²⁰⁹ Ünal Tuygun, Ahmed Mikdâd Efendi'nin vefâtı ile ilgili şu bilgileri vermektedir: *Mikdâd Efendi vefâtından bir hafta önce felâketler hakkında vaaz etmiştir. Depremde vefâtından sonra Selahîye Mahallesi'ndeki (doğrusu Salihîye Mahallesi olmalıdır) evinin bahçesine defnedilmiştir. 1970'li yıllarda ise naaşı Terzi Baba Mezarlığı'na nakledilmiştir.* (Tuygun, *Erzincan'ın Manevi Mimarları*, s. 139-141.) Kaynağı zikredilmeyen bu bilgilere ihtiyatlı yaklaşmak gerekiyorsa da Mikdâd Efendi'nin torunlarından Belir Bulut Hanımefendi, Mikdâd Efendi'nin vefâtı sırasında Samsun'da olan kızı Hâlîde Suat'ın deprem sonrası Erzincan'a gelerek babasının kabrini aradığını fakat bulamadığını ifade etmiştir. Bu bilgilere bakarak Mikdâd Efendi'nin kabrinin Terzi Baba Mezarlığı'na sonradan nakledilmiş olması ihtimal dâhilindedir.

²¹⁰ A. Mikdâd, *Tevhîd-i Kâinât*, (İstanbul: Matbaa-i Hayriyye, 1331), s. 38-39.

deprem sonrasında ailesini aramak için Erzincan'a geldiğinde kabirlerini dahi bulamadığını ifade etmiştir.²¹¹

Ahmed Mikdâd Efendi, ikinci eşi Naime Hanım ve oğlu Yahya Kemal ile yan yana Erzincan Terzi Baba Mezarlığı 9. ada 228. parselde medfûndur.

²¹¹ 08/04/2020 tarihli görüşme.

1.11. Eşleri, Çocukları ve Âile Hayatı

Mikdâd Efendi, ilki memleketi Divriği’de, diğer ikisi de Erzincan’da olmak üzere üç evlilik yapmıştır. Oğlu Kemal Poyraz’ın naklettiğine göre Mikdâd Efendi ilk evliliğini vefât eden amcasının hanımı Hatice ile yapmıştır. Ahmed Mikdâd Efendi’nin kızı Hâlide Suat’ın (1913-1987) torunu Belir Bulut Hanımefendi, yaptığımız görüşmede anneanesi Hâlide Suat Hanım’dan naklen bu evliliğin sebebini şöyle açıklamıştır: “Amcası Bekir Ağa, hastalanmış ve vefâtından hemen önce yeğeni Mikdâd Efendi’ye bir mektup bırakmıştır. Bu mektupta vefâtından sonra karısı Hatice’nin başka biriyle evlenmesine rızâsının olmadığını, âilede başka erkek de olmadığından vefâtından sonra karısıyla kendisinin (Ahmed Mikdâd Efendi’nin) evlenmesini arzu ettiğini bildirmiştir.”²¹² Mikdâd Efendi de Divriği’ye tekrar döndüğünde amcasının vefatını öğrenmiş ve bu mektubu emir telakki ederek ilk evliliğini yaşça da kendinden büyük olan Hatice Hanım ile böylece yapmıştır. Evlilik tarihi tam olarak belli olmamakla birlikte Mikdâd Efendi İstanbul’dan sürgün edilip Divriği’ye geldikten sonra olduğuna göre 1898-1899 arasında bir tarihte olmalıdır. Bu ilk evliliğinden Naciye isminde bir kızı olmuştur Mikdâd Efendi’nin. İlk karısı Hatice Hanım, Erzincan’a geldikten kısa bir süre sonra vefât etmiştir. (1900-1901)

Mikdâd Efendi, Hatice Hanım’ın vefâtından hemen sonra Naime adlı bir kızla ikinci evliliğini yapmıştır(1900-1901). Yine Belir Bulut Hanımefendi’nin anneanesinden naklettiği bilgilere göre Mikdâd Efendi, Erzincan’ın önde gelen ailelerinden birinin kızı olan Naime Hanım’ı görmüş ve beğenmiştir. Ardından Naime Hanım, Mikdâd Efendi için istenmiş; fakat kızın ailesi bu evliliği uygun görmemiştir. Sebep olarak da Mikdâd Efendi’nin Erzincan’a sürgün olarak gelmiş olması ve bu vasfıyla duyulan kötü nâmı gösterilmiştir. Ailenin reddetmesine rağmen, Naime Hanım bilâhare kaçarak Mikdâd Efendi ile evlenmiştir. Naime Hanım’ın ailesi bu durumu kabullenmeyerek peşlerine düşmüş; lakin etraftan Mikdâd Efendi’nin sevenleri araya girince aile, karı-kocayı kendi hâline bırakarak bu davadan vazgeçmiştir. Ancak ailenin, vazgeçmiş görünmekle birlikte, öfkesi hiçbir zaman dinmemiştir; zira yirmi yılı aşkın bir evlilik sonunda 1922’de Naime Hanım vefât edince annesi gelerek Mikdâd Efendi’ye “kızım öldü, bari torunlarımı bana

²¹² Belir Bulut Hanımefendi ile 03/04/2020 tarihinde yaptığımız telefon görüşmesi.

ver” demiş ve çocukları alıp götürmek istemiştir. Mikdâd Efendi bu talebi geri çevirince bir daha da görüşmemişlerdir.²¹³ Mikdâd Efendi’nin bu evliliğinden üç kızı beş oğlu olmuştur.

Ahmed Mikdâd Efendi, Naime Hanım’la evliyken 1911 veya 1912’de üçüncü evliliğini Cemile Hanım ile yapmıştır. Yani 1922’de Naime Hanım vefât edene kadar aşağı yukarı on yıl boyunca Mikdâd Efendi iki hanımı da nikâhında tutmuştur. Hicrî 1332 (m. 1916) tarihli *1 Nolu Erzincan Şer’iyye Sicili*’ndeki kayıtlara göre son karısı Cemile Hanım ile Mikdâd Efendi arasında iki hanımla evli olmanın getirdiği bazı anlaşmazlıklar da zuhûr etmiştir. Bu anlaşmazlıklar neticesinde Cemile Hanım zevci Ahmed Mikdâd Efendi’yi dava etmiş ve 12 Muharrem 1333/30 Kasım 1914 tarihinde mahkeme huzurunda karı-koca bir araya gelmiştir. Buradaki ifadesinde Cemile Hanım, Mikdâd Efendi’nin kendisini ve küçük kızı Ayişe Fevziye’yi 8 ay evvel baba evine gönderdiğini ve ihtiyaç sahibi olmalarına rağmen nafakalarını temin etmediğini; ayrıca fizîkî şartları yetersiz olmasına rağmen kendisini diğer karısı ile aynı hânede iskân ettiğini şikâyet mevzuu etmiştir. Bu şikâyetlerini beyân eden Cemile Hanım’ın Mikdâd Efendi’den talepleri ise kendisine ve kızına yetecek kadar nafaka vermesi ve kendilerini bir mesken-i şer’ide²¹⁴ iskân ettirmesidir. Cemile Hanım’ın bu iddia ve talepleri karşısında Ahmed Mikdâd Efendi, karısının mesken-i şer’îye, yani evine gelip kocasına itâat etmediği hâlde nafakasını teminden geri duracağını bildirerek bu fiilinde haklı olduğu iddiasında bulunmuştur. Bunun üzerine Cemile Hanım, bahsi geçen hânenin mesken-i şer’î olmadığını iddia etmiştir. Hasılıkelâm mesele iskân olunmak istenen evin mesken-i şer’î olup olmadığı meselesinde düğümlenince mahkeme tarafından Şer’iyye Kâtibi Ömer Lutfi Efendi hânenin keşfi için görevlendirilmiştir. Ayrıca Cemile Hanım ve kızının ihtiyaçları göz önüne alınarak evin keşfine kadar günlük altı kuruş nafaka bağlanması takdir olunmuştur.

²¹³ Belir Bulut, 03/04/2020 tarihli telefon görüşmesi.

²¹⁴ Mesken-i şer’î, hukûkî bir ıstılah olarak “*hukûken ev kabul edilebilecek mesken*” manasına gelmektedir. *Mesken-i şer’î, zevcin zevcesine tahsis edeceği mekândır ki nâsın ve örf ve âdetin ihtilâfıyla muhtelif olur. Meselâ zevce-i mûsire-i şerîfe için müstakillen hâne tahsis edilmek lâzım geleceği gibi mütevassıtu’l-hâl zevce hakkında dahi ma’a murâfık yani beyt-i helâ ve matbahıyla beraber müstakil kilidi bulunan oda tahsis edilmek lâzım gelür. Fakat zevce-i fakîreye helâ ve matbahı müşterek kilidi bulunan bir oda mesken-i şer’î olabilir.* [Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Tarih ve Hukûk İstılâhları Kâmûsu*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2018), s. 827.]

Ahmed Mikdâd Efendi'nin Sâlihiye Mahallesi'ndeki evindeki keşif de ilk celseden bir veya iki gün sonra yapılmıştır. Sâlihiye Mahallesi muhtarı ile imamının da hazır bulunduğu keşifte evin durumu şöyle tarif edilmiştir: Üst katta kapı, kilit ve anahtarları ayrı iki oda; alt katta ise kiler ve mutfak mevcuttur; ayrıca avlu, ahır ve bitişğinde bir hela vardır. Evdeki eşyalar ise bir soba ile aslî ve zarûrî ihtiyaçları karşılamaya kâfi levâzım şeklinde tespit edilmiştir. Netice olarak keşfe gelen kâtibin ve hazır bulunanların kanaati bu meskenin Cemile Hanım'ın iddiasının aksine "mesken-i şer'î" olduğu yönündedir. Daha açık bir ifadeyle bu hânedeki iki ayrı oda ile yeterli eşyanın mevcudiyetinin iki hanımı iskân ettirmeye müsâit olduğu keşif zaptına kaydedilmiştir.

Yaklaşık iki ay sonra mahkeme huzûrunda tekrar bir araya gelinmiştir. Hânenin mesken-i şer'î olduğu takdir olunduktan sonra Cemile Hanım'a toplam on iki kuruş eden birikmiş nafaka bedelini talep edip etmediği sorulmuştur. Cemile Hanım ise bu bedelden hiçbir şey talep etmediğini, Mikdâd Efendi'nin de haklılığını kabul ettiğini bildirmiştir. Mahkeme kadısı da Cemile Hanım'ı kocasının hukûkuna riâyetle evine dönerek eşine itâat etmesi husûsunda ikaz etmiş ve davayı neticelendirmiştir. Bu sûretle on ayı aşkın bir süre devam eden anlaşmazlık mahkemede çözülmüştür.²¹⁵ Naime Hanım'ın 1922'de vefâtıyla Cemile Hanım,

²¹⁵ Hicrî 1332 yılına ait 1 nolu Erzincan Şer'iyye Sicili'ndeki kayıtlar şöyledir:

*Medine-i Erzincan'ın Dana Mahallesi'nde sâkine zâtı zeyl-i zabıttâ muharrerü'l-esâmî kimesnelerin ta'rifleriyle ma'rife Cemile Hâtun ibnete Mahmûd bin 'Ali Erzincan Livâ mahkemesinde meclis-i şer'imizde Sâlihiye Mahallesi'nde sâkin Divrikli Hoca Ahmed Mikdâd Efendi ibn-i 'Abdullah bin Mikdâd muvâcehe-i da'vâ eyledi: Ben iki bin beş yüz bir gurûş mehr-i müeccel ile işbu hâzır-bi'l-meclis Hoca Ahmed Mikdâd Efendi'nin zevce-i menkûhe-i medhûlün-bihâsı olup mûmâileyhin firâşından hâsıla ve benden mütevellide sağire kızım 'Âyişe Fevziye'yi sekiz mâh mukaddem nezdinden çıkarıp vâlidem hânesine göndererek târîh-i mezkûrdan şimdiye kadar benimle sağire kızım 'Âyişe Fevziye'ye nafaka cinsinden dahi nesne vermediğinden ve ben ve sağire kızım mezbûre dahi nafaka ve kisve-bahâya eşedd-i ihtiyâc ile muhtâclar olduğumuzdan ve mûmâileyhin diğer zevcesi olup ikimizi bir hânedeki iskân eylediğinden zevcesi benimle sağire kızı kadr-i ma'rûf nafaka ve kisve-bahâ i'tâ etmesini ve ayrıca bir mesken-i şer'ide beni iskân etdirmesini da'vâ eyledi.

*Müddeâ-aleyh mûmâileyh Ahmed Mikdâd Efendi dahi cevâbında mezbûre Cemile Hanım ber-vech-i muharrer zevce-i menkûha-i medhûlün-bihâsı olduğunu ikrâr ve i'tirâf edip ancak mezbûreye tahsis etmiş olduğu mesken-i şer'îye gelip itâ'at etmediği cihetle cezâ-yı ihtibâsı olan nafaka kisveden imtinâ ederim deyü cevâb vermekle ne diyeceği mezbûreden su'âl olundukda mûmâileyhâ mezbûre cevâbında mezkûr hâne mesken-i şer'î olmadığını beyân eyledi. 12 Muharrem 1333

*Müddeâ-aleyh irâ'e eylediği hane mesken-i şer'î olmağa sâlih olup olmadığının bi'l-mu'âyene ma'rîfet-i şer'ile keşf olunması zımında şer'iyye katibi 'Ömer Lutfi Efendi'ye tevdi' olunarak mesken-i şer'inin irâ'esine kadar be-her-yevm zevce-i mezbûre ile sağire-i mezbûrenin infâkına altışar gurûş nafaka taraf-ı şer'ce farz ve takdîr olunmuştur. 12 minh.

*Medine-i Erzincan'ın Sâlihiye Mahallesi'nde sâkin Divrikli Hoca Ahmed Mikdâd Efendi ibn-i 'Abdullah'ın zevce-i menkûha-i medhûlün-bihâsı gâ'ib 'ani'l-mahalli Dana Mahallesi'nde sâkine

Mikdâd Efendi'nin tek eşi olarak kalmıştır. 1939'daki depremde Mikdâd Efendi ile vefât edenler arasında Cemile Hanım da vardır. Bu evlilik vefâtlarına kadar 27-28 yıl sürmüştür. Üçüncü eşi Cemile Hanım'dan da üç evlâdı olmuştur. Cemile Hanım son eşi olması hasebiyle Mikdâd Efendi'nin diğer iki eşinden olan dokuz çocuğuna da annelik yapmak durumunda kalmıştır. Belir Bulut Hanım'ın Mikdâd Efendi'nin kızı olan anneannesinden dinlediklerine göre Cemile Hanım bu çocuklara hiçbir zaman üveylik hissi yaşatmamış; önceki eşlerinden olan çocukları kendi evlatlarından ayırmamıştır. Belir Hanım, anneannesinin Cemile Hanım'ı dâima hayırla yâd ettiğini ifade etmiştir.²¹⁶

Zikrettiğimiz bu bilgilere göre Mikdâd Efendi'nin üç eşinden on iki evlâdı olmuştur. Fakat 1935'te yazdığı bir şiire göre o tarihte hayatta olan on çocuğu vardır.²¹⁷ Bu tarihten önce vefât ettiği anlaşılan iki çocuğundan biri Özdemir

Cemîle Hatun ibnete Mahmûd tarafından mûmâileyh Ahmed Mikdâd Efendi'nin zevce-i âharı ile ma'an iskân ve imtizâc gayri kâbil olup ayrıca bir mesken-i şer'î tedârikiyle infâk ve iksâ edilmesinin taleb ve iddiâsıyla mûmâileyh Ahmed Mikdâd Efendi tarafından dahi zevce-i mezbûre Cemîle Hatun için tahsîs ve irâ'e olunan menzil mesken-i şer'îye sâlih olup olmadığının mahallinde keşf ve mu'ayenesiçün kibel-i şer'-i şerîfden me'zûnen bi'l-iltimâs irsâl ve mûmâileyh Ahmed Mikdâd Efendi'nin menziline varılıp mahalle-i mezkûre imâmı Hâfız Mustafâ Efendi ibn-i Hacı Edhem ve muhtar ve mütekâ'id Hacı İsmâ'il Efendi ibn-i Mustafâ Hulûsî hâzıran oldukları hâlde mûmâileyh Ahmed Mikdâd Efendi'nin ber-vech-i muharrer irâ'e ve tahsîs eylediği menzil ba'del-keşf ve'l-mu'âyene mûmâileyh Ahmed Mikdâd Efendi'nin zevce-i uhrâsı sâkine olduğu menzilden mâ-'adâ mahalle-i mezkûrede vâki' galk ve miftâhı müstakil ve birbirine muttasıl fevkânî iki oda ve kılar ve matbahı tahtânî, ahur ve havlı ve ittisâlinde helâyı müştemil ve kavm-ı sâlih meyânında tedârik ve ittihâz edilen bir bâb menzil mezbûre Cemîle Hatunun iskânına sâlih mesken-i şer'î olup derûnunda dahi mefrûsât ve soba ve havâic-i asliye ve levâzım-ı zarûriye tehyi'e ihzâr edildiği müşâhede olmağın zabt ve imlâ olundu. 12 Muharrem 1333 ve 18 Teşrin-i Sani 1330

Mevla Şer'iyye Serkâtibi Ömer Lütfî-Hâzır-ı mûmâileyh İmam Hâfız Mustafa Efendi-Hâzır-ı mûmâileyh Muhtar Hacı İsmâ'il Efendi-Muhzır Âkif Efendi

**Tarafeynden elyevm vürûd eden ve zâtı ma'rife olan mezbûre Cemîle Hatun ile mûmâileyh Ahmed Mikdâd Efendiler hâzır-bi'l-meclis olarak mûmâileyh Ahmed Efendi tarafından irâ'e olunup taraf-ı şer'ce keşf olunan menzil-i mezkûrenin iskâna sâlih mesken-i şer' olduğu tasvîb ve tahkîk edilip târih-i zabtdan i'tibâren mesken-i şer'inin ba'de'l-irâ'e keşfiyle tahkîkine kadar kibel-i şer'-i şerîfden farz ve takdîr buyrulan be-her-yevm altışar gurûşdan yevmî on iki gurûş nafaka-bahânın taleb ve iddia etmesi su'âl olundukda nafaka-i mukaddere-i mezkûreden bir habbe ve bir nesne taleb ve iddia etmeyip mûmâileyh Ahmed Mikdâd Efendi'nin zimmetini ibrâ eylediğini beyân ve ifâde etdikden sonra mezkûr mesken-i şer'inin iskâna sâlih olduğunu ta'yin etmenin mûcibince zevci mûmâileyh Ahmed Mikdâd Efendi ile menzil-i mezkûra nakl ve ma'an sâkine olup zevcine itâ'at ve inkiyâda ve hukûk-ı zevciyyete ri'âyete mezbûre Cemîle Hatun'a tenbih olunduğu... 17 Kânûnusânî 330 ve 15 Rebi'ulevvel 333 Zevci-i mûmâileyh Ahmed Mikdâd - Zevce-i mezbûre Cemîle [Hicrî 1332/m. 1916 tarihli 1 nolu Erzincan Şer'iyye Sicili, vr. 7-8; Karşılaştırmak için bk. Sema Gökbayır, "Osmanlı Hukuk Sisteminde Fıkhn Belirleyiciliği Erzincan Şer'iyye Sicilleri Evlenme Boşanma Kayıtları Örneği", (yüksek lisans tezi), Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 52-54.]*

²¹⁶ 03/04/2020 tarihinde yaptığımız görüşme.

²¹⁷ Mikdâd Efendi'nin "Babama" başlıklı şiirinin ilgili dördlüğü şöyledir:

*Diledim beraber alıp getirem
Hayatta on torun sana yetirem*

Cevâd'dır. Bu evlâdı, 1931 senesinin ilk aylarında Erzincan'da vefât etmiştir.²¹⁸ Diğer evlâdı ise tespit edilememiştir.

İlk Eşi Hatice'den Naciye adında bir kızı olmuştur Mikdâd Efendi'nin. İkinci eşi Naime'den olduğunu bildiğimiz çocukları ise Kemal, Abdülhâdi ve Hâlîde Suat'tır. Kemal Poyraz, babasının ifadesine göre 1906 civarında doğmuş olmalıdır.²¹⁹ İbrahim Aslanoğlu'nun eserinde zikretmesine göre de jandarma başgediklisidir.²²⁰ Mikdâd Efendi, oğlu Kemal'in de şiir yazdığını *Ozanlar* adlı eserinde şöyle bildirmektedir:

*Kemâl Miktat güzel yazmakta eş'âr
Evet onda derince duygular var
Benim oğlum Kemâl'in fıkri fevvâr
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde*²²¹

Onları toplayıp armağan verem

Oğullar gelmedi kız bulamadım (Şiirin tamamı için bk. Şiirler/14)

²¹⁸ Ahmed Mikdâd Efendi'nin oğlunun vefâtını bildirdiği dilekçesi şöyledir:

Diyanet İşleri Reisliği Yüksek Huzûruna Ma'rûzdur

Ma'lûm-ı sâmilere olmak üzere bir seneden beri vazîfe uğrunda yorulmak ve o yolda diyâr-ı gurbete düşmek evlâd u 'â'ilemden mehcûr ve munkatî' bir hâlde yaşamak dolayısıyla sefâlete düşmek yüzünden 'hayli bir ta'âdî-i dimâğîyyeye uğradım. Ben şu hâl ve vaz'îyyetde iken oğlum Özdemir Cevâd'ın vefâtını haber aldım. Erzincan'da sayfiyyemin divârı delinmekle orada bırakılmış olan ba'zı eşyâımızın sirkatin işitdim. Bundan başka hâlen Artvin'de bulunan 'â'ilemi oradan getirtmek mecbûriyyetindeyim. Diğer efrâd-ı 'â'ilemle beraber bu senelik Erzincan'da ikâmet etdireceğim. Artık şu mikdâr bir zamân-ı istirâhata çok muhtâcım her zamân hakkımda ibzâl buyrılan âtufet-i devletlerinden niyâzım budur ki dînî-zirâ'î-iktisâdî vâazlarımından bir kısmını da Erzincan'da yapmak ve bi'l-vesîle sayfiyyeye münhasır işlerimi görmek ve mekteblerin ta'tîl müddetini orada geçirmek üzere me'zûniyyetime merhamet ve müsâ'ade buyrulmasını niyâz ve istirham eylerim efendim. Bayburt Vâ'izi A. Mikdâd (8/4/1931)

²¹⁹ Mikdâd Efendi, 22 Aralık 1911'de *Feryâd-ı Dehşet-engîz der-hakk-ı Trablusgarb* adlı eserini yazarken oğlunun henüz beş yaşına erişmiş olduğunu ifade etmiştir. Buna göre Kemal Poyraz 1906 civarında doğmuştur. Hâkezâ mezar taşında da doğum tarihi hicrî 1324 olarak kaydedilmiştir. (Ahmed Mikdâd, *Feryâd-ı Dehşet-engîz der-hakk-ı Trablusgarb*, s. 19.)

²²⁰ İbrahim Aslanoğlu, *Divriği Şairleri*, 61.

Bu cihâd mesleğidir, sâlikini şâd eyler

Anı medh eyleyerek şânını Kur'ân söyler

Ana dâhil olanın kadri büyüktür her dem

Oğlı 'askerde kalan başka şerefler n'eyler

Cümle ashâb-ı kirâm etdi cihâdî birden

O yola girdi bütün hep yiğitler iyiler (A. Mikdâd, *Tevhîd-i Kâinât*, s. 66.) Ahmed Mikdâd Efendi, bu bendde ifade ettiği üzere oğlu Kemal Poyraz'ı askerlik mesleğine dâhil etmiş ve kendi ifadesiyle büyük bir şeref elde etmiştir. Muhtemelen askerî rüşdiyede uzun yıllar hocalık yapmış olması da bu hususta etkili olmuştur.

²²¹ A. Miktat Poyraz, *Ozanlar*, s. 14.

Erzincan Terzi Baba Kabristanı'nda annesi Naime Hanım ve babası Ahmed Mikdâd Efendi ile yan yana medfûn bulunan Yahya Kemal Poyraz mezar kitabesinde yazılana göre 08.07.1966'da vefât etmiştir.²²² Ailenin yaşayan mensuplarından Belir Bulut Hanımefendi'nin verdiği bilgiye göre Naime Hanım'dan doğma diğer kardeş Abdülhâdi Poyraz da 1983'te Ankara'da vefât etmiştir.²²³ 1913'te doğan kızı Hâlîde Suat ise Erzincan'ın önemli bir ailesine mensup olan Ebubekir Sıtkı İliktekin ile evlenmiştir. Mikdâd Efendi'nin kızından üç torunu olmuştur. Bunlar Yüksel, Aysel ve Gürsel İliktekin'dir. Halide Suat İliktekin 04/02/1987'de Ankara'da vefât etmiştir. Mikdâd Efendi, 30/3/1935 tarihinde kızı Hâlîde Suat [İliktekin] için bir şiir yazmıştır. Bir mektuba ek olarak gönderildiği anlaşılan şiirin ilk kıtası şöyledir:

*Uyanır kalkarım sabahtan erken
İçimde sızı var bakarım Suad
Kalbimi haşlayan bu nedir derken
Işığı yakarım bakarım Suad*²²⁴

Ahmed Mikdâd Efendi, *Ozanlar* adlı eserinde annesini, oğlu Kemal Poyraz'ı şairlikleri husûsiyetiyle zikrettiği gibi kızı Hâlîde Suat'ı da zikretmiştir:

*Suât'ın nazmını gördüm güzeldir
O da vezninde manalar düzeldir
Benim şu kızlarım şi'ri düzeldir
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde*²²⁵

Bu dörtlükten anlaşılan göre Ahmed Mikdâd Efendi'nin annesi, oğlu ve kızı Hâlîde'den başka diğer kızlarından da şiire merakı olanlar mevcuttur.

Belir Bulut Hanımefendi, anneannesi Hâlîde Suat İliktekin ile dayıları Kemal ve Abdülhâdi Poyraz dışında tüm kardeşlerin babaları Mikdâd Efendi ve anneleri Cemile Hanım ile birlikte 1939 depreminde vefât ettiklerini bildirmiştir. Bu

²²² Mezar taşının fotoğrafı için bk. "Fotoğraf Albümü"

²²³ 07/04/2020 tarihli görüşme.

²²⁴ Şiirin tamamı için bk. "Şiirleri". Hâlîde Suat İliktekin hakkındaki bilgiler torunu Dara Tan Beyefendi'den alınmıştır. (30/03/2020'de yaptığımız telefon görüşmesi.) Ayrıca Mikdâd Efendi'nin kızı için yazdığı bu şiir de Dara Beyefendi'nin şahsî arşivindedir. Verdikleri kıymetli bilgiler ile şiiri bize ulaştırmak lütfunda bulundukları için kendilerine müteşekkirimiz.

²²⁵ A. Miktat Poyraz, *Ozanlar*, s. 33.

dört kardeşin üçü Cemile Hanım'dan olan ikiz kızları ile bir oğludur. Bu ikiz kızlar da henüz on dört yaşındadır. Diğer çocuk ise önceki hanımından olan kızıdır. Bu acı hâdise karşısında anneanesi Hâlîde Suat'ın “Ben bir gecede bütün ailemi kaybettim” dediğini de nakletmiştir Belir Hanım. Depremden sonra aileden bu üç kardeş dışında kimse kalmamıştır. Hâlîde Suat, Samsun'da evli olduğundan, diğer iki kardeş de memûriyet sebebiyle şehir dışında bulunduğu için canlarını kurtarmışlardır.²²⁶

Mikdâd Efendi'nin on iki çocuğundan yedisinin ismi tespit edilebilmiştir: Nâciye, Kemâl, Hâlîde Suat, Abdülhâdî,²²⁷ Özdemir Cevâd, Âyişe Fevziye ve Bedrettin. On iki evlâdı olduğunu oğlunun ifadesiyle bildiğimiz Mikdâd Efendi'nin daha önceden vefât ettiğini sandığımız diğer çocuklarının isimleri tespit edilememiştir.

Ahmed Mikdâd Efendi'nin aile hayatından ve bilhassa çocuklarından bahsederken dile getirilmesi gereken bir mühim kaynak *Feryâd-ı Dehşet-engiz der-Hakk-ı Trablusgarb* adlı eseridir. Bu eser Trablusgarp Savaşı sonrası vatan sevgisi ve hamiyet fikri ile cihat, vatan savunması, birlik/beraberlik gibi hususların ele alındığı bir manzûme hüviyetindedir. Fakat bununla birlikte “Nidâ” başlığını taşıyan son bölümde Mikdâd Efendi, henüz beş yaşındaki oğlu Kemal'e genel muhtevâdan kopmaksızın nasihatlerde bulunmaktadır. Ayrıca bu yazdıklarının Kemâl'in şahsında tüm vatan evlâdına hitap ettiğini de ifade etmiştir.

Sana ey nûr-ı hayâtım veledim Yahyâ Kemâl

Bunu yazmakla şu tarz-ile buyurdum ikmâl

Hele sen beş yaşına şimdi erişdin ancak

Bunu evlâd-ı vatan nâmına yazdım el-hak

Beyitleri ile başlayan “Nidâ” başlıklı bölümün son kısmı şöyledir:

²²⁶ 03/04/2020'de yaptığımız görüşme.

²²⁷ Ahmed Mikdâd Efendi'nin oğlu Abdülhâdî Bey bir tarihte, Erzincan emekli vâizi Ali Küçükler'e (d. 1935) İbrahim b. Mehmed el-Kemâhî el-Üskübürdî'nin el yazması *Kasîde-i Bürde* şerhini hediye etmiştir. [Ömer Menekşe, *Kemah Alimleri*, (İstanbul: y.y., 1996), s. 49.]

*Sana hürmet edene et ebedî incitme
Seni zemm eyleyen sen de görüp zemm etme*

*Seni Mevlâ'ya emânet ediverdim ebedî
Kalayım ben de rızâsıyla onun tek vahdî*

*Pederin **Ahmed Mikdâd**'a kulak ver ne diyor
İşte ikmâl-i mebâhisle sözü hatm ediyor²²⁸*

Bu nasihatlerin içinde dikkat çeken noktalardan birisi şâirliğin büyük şeref olduğu ifadesidir. Oğlunun da şiirle uğraşmasını, şair olmasını istemiştir Ahmed Mikdâd Efendi. Çocukları da onun bu arzusuna uymuşlar ve şiirle iştigâl etmişlerdir. Bir başka mühim husus ise, esasen daha ziyâde Mikdâd Efendi'nin şahsiyetine dâir olmakla birlikte, oğluna yaptığı devlete sadâkatle hizmet etme, sultana çok hürmet etme nasihatıdır. Mikdâd Efendi'nin başından geçen sürgün gibi hadiselerle rağmen devletine hizmetten ve sultana hürmetten vazgeçmediği; evlatlarını da bu hassasiyetle yetiştirmeye gayret ettiği anlaşılmaktadır.

Tüm bu misallerden hareketle Ahmed Mikdâd Efendi'nin evlatlarına ziyâdesiyle düşkün bir baba olduğunu ifade edebiliriz. Bu bahiste Mikdâd Efendi'nin “evlâdın derdi bile güzeldir” veciz cümlesini sıklıkla tekrar ettiğini de bilmekte fayda vardır.²²⁹

²²⁸ A. Mikdâd, *Feryâd-ı Dehşet-engîz der-hakk-ı Trablusgarb*, s. 19-21.

²²⁹ Belir Bulut Hanımefendi'den naklen (08/04/2020 tarihli görüşme.)

1.12. Çağdaşı olan Âlimlerle Münâsebetleri

Ahmed Mikdâd Efendi, medresedeki tahsil devresinden itibâren ilim çevrelerinden uzak kalmamaya çalışmıştır. Daha önceki bölümlerde ifade ettiğimiz gibi İstanbul'dan sürgün edilmiş ve tahsili yarım kalmış; fakat sonraki dönemde bulduğu ilk fırsatla İstanbul'a giderek ilim halkalarına dâhil olmuş ve icazetini almıştır. Talebelik yönüyle tahsile, ilme ve ulemâya böyle bir kıymet verirken, bir âlim olarak da elinden geldiği nisbette talebeye, halka hizmette bulunmuştur. Bunun en güzel misâli de sürgün olarak giderek memuriyete başladığı Erzincan'da bir yandan talebe yetiştirirken bir yandan da gece dersleri vererek halka, ilim meraklılarına hizmet etmesidir. Bu sûretle tahsili mektebe hapsetmeyerek, bir nevi halka açık eğitim öğretim faaliyetlerinde bulunmuştur Mikdâd Efendi. Erzincan'da bu gibi gayretlerle adını duyurmuş olması hasebiyle şehrin ileri gelenleri tarafından da itibâr görmüştür. Bilhassa devrindeki Erzincan ulemâsı ile ortak meclislerde bulunmuş; bu türlü meclislere müdâvemet etmiştir.

Mikdâd Efendi'nin çağdaşı olan âlimlere baktığımızda özellikle birkaç ismin öne çıktığı görülmektedir. Bunlar Çermeli Hoca namıyla bilinen Mustafa Efendi (1840-1935) ile Müftü Osman Fevzi Efendi (1862-1939)'dir.²³⁰ Osman Fevzi Efendi, mebusluk vazifeleri ile Erzincan dışında çokça bulunmuş olması hasebiyle Çermeli Hoca ile Mikdâd Efendi kadar halk arasında tanınmış değildi. Bu hususta, şapka devriminden sonra tepkileri yumuşatmak maksadıyla Mikdâd Efendi ile Çermeli Hoca'nın vazifelendirilmiş olduğunu da hatırlamak gerekir.

Ahmed Mikdâd Efendi, Erzincan şehrinin önde gelen hocalarının yanında bir vesile ile yine devrinin mühim âlimlerinden olan Bediüzzaman Said Nursî (ö. 1960) ile de mülâkî olmuştur. Bu görüşmeyi, mecliste hazır bulunan Bekir Sıdkı

²³⁰ Çermeli Hoca hakkında daha önceki sayfalarda bilgi verilmiştir. bk. s. 72 dipnot.

Müftü Osman Fevzi Efendi: Erzincan'ın önde gelen sülalelerinden Topçuoğulları'na mensuptur. 1862'de Erzincan'da doğmuştur. Babası Hoca Hacı Mehmed Sıddık Efendi'den ve başka âlimlerden ders okuyarak icazet almıştır. 1884 yılında Erzincan Müftülüğü vazifesine tayin edilmiştir. 1908-1912 arasında Erzincan Livası Mebusu olarak görev yapmıştır. Erzurum Kongresi'nde bulunmuş; 1920'de de milletvekili seçilerek meclise girmiştir. 1926'da müftülüğünden emekli olmuştur. 1939'da depremten bir gün önce vefât etmiştir. Terzi Baba Kabristanı'nda medfûndur. (Akın, *Geçmişten Cumhuriyete Unutulmayan Erzincanlılar*, s. 84-87.) Ayrıca son devir Erzincan ulemâsı hakkında bk. Aynı eser, s. 69-90; Kaya, *Erzincanlı Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, Erzincan 2017.)

Dokgöz'ün (1864-1949) oğlu Hasan Dokgöz (d. 1925) babasından naklen şöyle aktarmıştır:

Bediüzzaman'ın ziyareti sırasında babam, Zeki Paşa'nın Başçavuşu olarak orada hizmet ediyormuş. Ramazan'a denk geçmiş bu ziyaret.

Babam bana şöyle anlatmıştı:

Bediüzzaman'ı Zeki Paşa davet etti Erzincan'a. Zeki Paşa bana dedi ki: Aşçıya söyle şu şu yemekleri yapsın... Ben de gittim söyledim, o yemekler hazırlandı. Ramazan ayıydı, iftara az vakit kalmıştı. İftar sofrasındayız, saate bakıldı, vakit yakın. Orada Erzincan'da bulunan ulema da vardı meşayih de...

Oruç açma mevzuunda, önce namazı mı kılalım yoksa iftarı yaptıktan sonra mı namazı kılalım diye Zeki Paşa ortaya bir soru attı. Bediüzzaman'a soralım dediler. O sırada çok genç bir hoca, askeri lisede Türkçe hocası Divrikli Hoca Mikdâd, “Efendim, birer hurma veya zeytin alalım sonra namazımızı kılalım” dedi. Paşa, Bediüzzaman Hazretleri'nin yüzüne baktı, sonra: “Sus hele sen ağzı bezekli talebe” dedi. Hoca ya da molla falan demedi, talebe dedi.

Zeki Paşa, “Hocam siz ne buyurursunuz?” deyince, Bediüzzaman Hazretleri “Evvel taam, sonra kelam” dedi. Oradan Çermeli Hocaefendi de; “Efendim bir delil, ayet veya hadis söylerseniz memnun oluruz” dedi. “Yâ Molla, âyet yok, hadis var” dedi Bediüzzaman. Cenab-ı Peygamber (a.s.m.) ashabı otururken “Kim iki rekât kusursuz namaz kılarırsa ona bir deve vereceğim” diyor. Ashab kalkıyor, hepsi de namaz kılıyorlar, artık kaç kişilerse... Kılamadıklarını söylüyorlar. “Yâ Ali, sen de mi kılamadın?” diyor. “Yâ Resulullah, ben de kılamadım. Acaba Kusva ismindeki devesini verir mi diye aklıma geldi.” diyor. Bediüzzaman Hazretleri “Nasıl tatmin oldunuz mu?” diye sordu. Zeki Paşa

*“Efendim bizi müstefid ettiniz” dedi. Bediüzzaman “Onlar deveyi düşünüp kılamadılar da biz mi kılacağız? Acaba hangi yemek gelecek, tatlı mı gelecek diye...” onları ikna etmişti. Bunları bana babam böyle anlatmıştı.*²³¹

Nakledilene göre bir mecliste bir araya gelen ulemâ ve meşâyih arasında Mikdâd Efendi ile Bediüzzaman Said Nursî de mevcuttur. Hasan Dokgöz bu hadiseyi nakletmeden önce şu izahâtı da yapmaktadır:

Bediüzzaman Hazretleri Erzincan'a 1896 yılında 21 yaşlarında iken teşrif ediyorlar. O yıl, önce Erzurum'a geliyor... Erzurum'da iken Zeki Paşa davet ediyor ve üç ay müddetle Erzincan'da kalıyor Bediüzzaman Hazretleri.

Tekkeye, yani Terzi Baba'nın Tekkesine gidiliyor her gün. O zaman, Osman Fevzi Efendi imiş tekkenin şeyhi. Bediüzzaman Hazretleri orada da kalıyor. Fevzi Efendi ilk Erzincan Mebusudur. 1939'da vefat etti. Onun da Kabri Terzi Baba Mezarlığındadır. O tekke sonradan yıkıldı...

*Bediüzzaman Hazretleri diyor ki: "Paşa, sen burada hizmet ediyorsun, memnun musun?" "Efendim memnun olmasam kalmazdım" diyor Zeki Paşa.*²³²

Burada verilen bilgilere göre bahsi geçen meclis 1896'da Bediüzzaman Said Nursî 21 yaşında iken kurulmuştur. Fakat bu tarihte bir hata vardır; zîrâ Mikdâd Efendi, 1899 sonu itibâriyle Erzincan'da ikâmete başlamış ve askerî rüşdiyede vazife almıştır. Ayrıca 1878 doğumlu olan Bediüzzaman Said Nursî, o tarih itibâriyle 18 yaşındadır. Bunlara bakarak bu görüşmenin 1899 veya sonrasında gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Bediüzzaman'ı ve diğerlerini davet eden Zeki Paşa ise 1887-

²³¹ Ömer Özcan, *Risâle-i Nur Hizmetkârları Ağabeyler Anlatıyor* 5, (İstanbul: Nesil Yayınları, 2011), s. 264-265.

²³² Ömer Özcan, *Risâle-i Nur Hizmetkârları Ağabeyler Anlatıyor* 5, s. 264.

1908 arasında Erzincan’da 4. Ordu Komutanı olarak vazife yaptığına göre 1899-1908 arasında bir tarihte olduğunu ifade edebiliriz.²³³

Mikdâd Efendi açısından tatsız addedilebilecek bu hadisenin bir değerlendirmesini yapmak gerekirse bu türlü hâtıralar aktarılırken şahısları tebcil, yüceltme maksadıyla birtakım noktaların öne çıkarıldığı, bilakis birtakım noktaların da görmezden gelindiği vâkidir. Dolayısıyla Bediüzzaman Said Nursî’nin hatırasına hürmet maksadıyla bu hâdisenin gayri ihtiyârî oluşmuş bazı hatalı nazarlarla aktarılmış olması da ihtimal dâhilindedir. Zîrâ 1835 doğumlu, yetmişine merdiven dayamış bir paşaya henüz yirmili yaşlarda bir âlimin “Paşa, sen burada hizmet ediyorsun, memnun musun?” şeklinde hitâbı pek de makûl ve makbûl olmasa gerektir. Ayrıca Ahmed Mikdâd Efendi, Bediüzzaman Said Nursî’den altı yaş büyüktür. Dediğimiz gibi bir şahsa hürmet maksadıyla kasıtsız ve samîmî bir tavırla muhataplarının hafife alınması, hatta zaman zaman tahkir edilmesi görülen şeylerdir. Netice olarak Ahmed Mikdâd Efendi’nin Erzincan’daki ilk yıllarından itibaren ilim meclislerine; şehrin ileri gelenlerinin hazır bulunduğu davetlere müdâvemet ettiği âşikârdır.

²³³ Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1929) hakkında geniş bilgi için bk. Akansel, *Eski Erzincan’da Tarihi Kışla ve Askeri Yapılar*, (Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 1999), s. 50-52.

1.13. Ahmed Mikdâd Efendi'nin Hayat Kronolojisi

Tarih	Hadise
Mart 1872/r. 1288	Doğdu.
1876	Mekteb-i ibtidâide ilk tahsiline başladı.
1879	Bir yıl da Eğin'de tahsil görerek ibtidâîyi tamamladı.
1880	Sekiz yaşında iken ana-babası ve iki kardeşi ile İstanbul'a göçtü.
1880	İstanbul'da Maşrık-ı Füyûzât Mektebi'nde tahsiline devam etti.
1887	Babası Abdullah Ağa vefat etti. Topkapı Mezarlığı'na defnolundu.
1888	Fahrî olarak Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Şubesi'nde vazife aldı.
1890	Maaşlı kadroya dâhil olamayacağını anlayınca Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Şubesi'nden ayrıldı.
1891	Tahsiline devam ederken Fatih Medreseleri'nde vaaza başladı.
1891	Anası Sırma Hanım vefat etti. Topkapı Mezarlığı'na defnolundu.
1896-97 [h. 1314]	Vaazlarda hürriyet lehine, padişah aleyhine konuşunca takibata uğradı. Memleketine sürgün edildi.
1898-99	İlk evliliğini Hatice Hanım ile yaptı. İlk evlâdı Nâciye doğdu.
13 Aralık 1899 [r. 1 K. evvel 1315]	Erzincan Askerî Rüşdiyesi İmlâ muallimliği vazifesine tayin olundu.
1900-1901	İlk eşi Hatice Hanım vefât etti.
1901	Naime Hanım ile ikinci evliliğini yaptı.
1904	Atabey Nizamiye Medresesi Müderrisliği tevcih edildi.
1906	Naime Hanım'dan Yahya Kemal adını verdiği oğlu oldu.
1908	Erzincan İdâdîsi'ne Türkçe muallimi olarak tayin edildi.
1908-1909	<i>Cevâhiru'l-efkâr fî-Keşfi'l-esrâr</i> adlı eserini neşretti.
1909	Sahn müderrisliği derecesi verildi.
1911-1912	Üçüncü eşi Cemile Hanım ile evlendi.
22 Aralık 1911	<i>Feryâd-ı Dehşet-engiz der-hakk-ı Trablusgarb</i> adlı eserini tamamladı.
10 Kasım 1912	Balkan Harbi'ne gönüllü olarak katılmak üzere İstanbul'a gitti.
Aralık 1912 Ocak 1913	<i>Şerefü'l-Mücâhidîn</i> adlı eserini neşretti.
1913	Naime Hanım'dan Halide Suat adını verdiği kızı dünyaya geldi.
29 Ekim 1913 [r. 16 T. evvel 1329]	Savaş sırasındaki hizmetleri sebebiyle bir kıta gümüş iftihar madalyası ile taltif edildi.
6 Temmuz 1914	İlmiye rütbelerinden İzmir mevleviyeti verildi.
1916-1917	Erzincan Vaizliği vazifesi uhdesine verildi.
1916-1917	Kafkas Cephesi'nde ordu ve talimgâhlar nâsıhı olarak vazife yaptı.
1918-1922	Millî Mücadele'de hizmetlerde bulundu.
1 Temmuz 1918	Erzincan Orta Mektebi'ne Türkçe Muallimliği vazifesiyle tayin olundu.

1922	İkinci eşi Naime Hanım vefât etti.
1927	Erzincan Gerekerek Mahallesi Kürt Hacı Murad Camii'ne vâiz olarak atandı.
1930	Erzincan Orta Mektebi'nden tasfiye edildi.
Ağustos 1930	Ankara'da Maarif Vekâleti Orta Tedrîsât Dâiresi'nin açtığı Türkçe muallimleri kursuna katıldı.
15 Eylül 1930	Ankara'da rahatsızlanarak tedâvi altına alındı. (Şirpençe ve şeker hastalığı tedâvisi gördü.)
1 Ocak 1931	Bayburt Vaizi ve Bayburt Orta Okulu Türkçe Muallimi olarak vazifeye döndü.
Şubat-Mart 1931	Oğlu Özdemir Cevad vefât etti.
1 Haziran 1931	Bütçe kanunu gerekçe gösterilerek 30 yıllık görev müddetini doldurduğu için vaizlik vazifesinden tasfiye edildi.
Ocak 1932	Artvin'e tayin edildi.
Aralık 1932	Trabzon Kız Orta Mektebi Türkçe muallimi olarak vazifelendirildi.
1934	Soyadı kanunundan sonra "Poyraz" soyismini aldı.
1935	<i>Ozanlar</i> adlı eserini Ankara'da neşretti.
1936	Trabzon'da emekli oldu.
1936	Erzincan'a döndü.
27 Aralık 1939	Büyük Erzincan Depremi'nde karısı Cemile Hanım ve dört evlâdı ile birlikte enkaz altında kalarak vefât etti.

2. SANATI, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

2.1. Şahsî Husûsiyetleri ve Fikrî Yapısı

Osmanlı devrindeki adı ve lakabı ile Divrikli Boyrazzâde Ahmed Mikdâd Efendi'nin, yâhut Cumhuriyet sonrasındaki ismi ile Ahmet Miktat Poyraz'ın şahsî husûsiyetlerini tespit için en genel; fakat en kestirme ve sağlam yol kanaatimizce onun hakîkî manâda kalem ve kelâm ehli olduğunu beyân etmekten geçer. Zîrâ gençlik, hatta çocukluk yıllarından itibâren şahsiyetinin şekillenmesinde bu iki haslet ziyâdesiyle müessir olmuştur. Burada, kalemin işaret ettiği yazmak istidâdı ve arzusu onun velûd bir müellif oluşunu; kelâmın işaret ettiği konuşmak, anlatmak istidâdı ise Mikdâd Efendi'nin hatiplik, vâizlik ve muallimlikte muvaffakiyetini temin etmiştir. Daha medrese yıllarından itibâren bu iki vasıta onun şahsiyetini şekillendirecek birçok hadiseye de sebep olmuştur.

Mikdâd Efendi'nin başına gelen çeşitli sıkıntıların bir sebebi doğru bildiğini ifade etmekten çekinmeyen bir şahsiyet oluşudur. Bilhassa gençlik yıllarında bu sebeple sürgün edilmiş; bu sürgün üzerine de belli bir dönem sükût etmek zorunda kalmıştır. Fakat bulduğu ilk fırsatta yine doğru bildiğini söz ve yazı ile ifade etmekten, fikriyatını izhâr etmekten geri durmamıştır. Bunun en güzel misâli de 1899 sonunda memleketine sürgün edilip sükût etmek zorunda kalmasına rağmen meşrûtiyetin ilanının hemen sonrasında, bulduğu ilk fırsatta soluğu İstanbul'da alarak kalemi ve kelâmıyla tenkitlerini, düşüncelerini beyân etmesidir. Mikdâd Efendi, ilerleyen yaşlarında da kalemi bırakmamış; vaazları, dersleri terk etmemiştir. Vefât ettiği 1939 yılı başında hâlâ resmî makamlara müracaatla vâizlik vazifesi talebinde bulunması buna güzel bir misaldir. Kısacası Ahmed Mikdâd Efendi, ölene kadar kalem ve kelâm ile tebliğe, irşâda devam etmiştir.

Kaleme aldığı eserlerden hareketle ilmî şahsiyeti hakkında söyleyebileceklerimiz sınırlıdır. Fakat Mikdâd Efendi'nin küçük yaşlarda hâfızlığını tamamladığı, Arapçayı iyi derecede bildiği, bu dille eserler verdiği malûmumuzdur. Farsçaya da âşinâ olduğunu bizzat kendisi ifade etmekle birlikte, bu dile dâir bilgisinin âşinâlıktan öte olduğu *Cânistân* adlı manzûm bir Farsça eser kaleme almış olmasından anlaşılmaktadır. İlmî şahsiyeti hakkında fikir edinmek açısından bu

bilgiler yeterli değildir; fakat onun talihsizliği, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, eserlerinin kâhir ekseriyetinin kaybolmuş olmasıdır. Bu eserlerinden ele geçenlerin genellikle edebî eserleri ve kısa risâleler ile derlemeler olduğu göz önünde bulundurulursa ciddî ilmî eserlerinin elde olmadığı anlaşılabacaktır. Dolayısıyla onun ilmî şahsiyetini görmek için elde olan eserlerini tetkik etmekle ve kaybolan eserlerinin isimlerine bakmakla iktifâ etmek mecburiyetindeyiz. Elde olan eserlerine bakarak onun İslam'ın iki temel kaynağı olan *Kur'ân-ı Kerîm*'e ve hadîs-i şerîflere vukûfiyeti görülebilir. Burada hâfızlığını ve daha sonraları hazırladığını bildiğimiz *Kur'ân ve Buhârî Lügatları* adlı eserini de zikretmek gerekir; bu eseri de kayıptır. Yine bu alana vukûfiyetini gösteren bir başka eseri de *Felekü'd-dîn fî-Sûretü't-Tîn* adlı tefsîridir. Bu eseri Arapça olarak kaleme almıştır. Elde olan eserlerinden *Şerefü'l-Mücâhidîn* adlı cihâd risâlesi de bu hususta zikre şâyândır. Üç bölümden müteşekkil bu eserin birinci bölümünde cihâda dâir âyetler derlemesi ve tefsîrleri; ikinci bölümde aynı mevzûda hadisler ve şerhleri ve son bölümde ise cihâda dâir muhtelif şâirlerden Arapça beyitler ve tercümeleri mevcuttur. Bu usûl ve muhtevâ da onun ilmî seviyesine işaret olarak görülebilir.

Yazdığı makalelerden, neşrolunan eserlerinden anlaşılan Mikdâd Efendi, Osmanlı Devleti'nin mekteplerinde ve medreselerinde yetişmiş bir âlim olarak tüm sözlerini müslümanların o çetin zamanlardan çıkması gâyesine hasretmiştir. Eserlerinde “cihâd” bahsinin ciddî bir yer işgâl etmesi buna bir delildir. Cihâd anlayışı da sadece savaş meydanlarında hasma karşı harekât manâsında değildir. Kendisinin 1912 Kasım'ında Balkan Harbi'nin başlamasından hemen sonra Erzincan'dan çıkarak kıta kıta, cephe cephe gezerek askerî birliklere vaazlar, nasihatler vermesi; hatta bu sıralarda bir cihâd risâlesi telif etmesi onun bu cihetteki gayretine güzel misallerdir. Mikdâd Efendi'nin cihâd ve şehitlik arzusu da onun şahsî hususiyetleri arasında zikredilmeye değer bir özelliğidir. Daha önce de aktardığımız gibi oğlu Kemal Poyraz, onun dâimâ şehitliği arzu ettiğini ve nihâyet zelzele şehîdi olduğunu ifade etmiştir. Bu cihâd ve şehitlik arzusu bahsinde binlerce kilometre ötede gerçekleşen Trablusgarb Savaşı için “mümkün ola da biz de cihâda gidelim” diyen de yine Ahmed Mikdâd Efendi'dir.

Ahmed Mikdâd Efendi'nin hayatında tasavvufî bir çevrede bulunduğuna, bu yönde bağlantıları olduğuna dâir bir bilgi yoktur. Fakat onun eserlerinde tasavvufî tesirler olduğu da âşikârdır. Bilhassa nefis, nefis terbiyesi, nefsin hâlleri, nefsin mertebeleri, rûhun tasfiyesi gibi bahisler eserlerinde yer bulmuştur. Tasavvuf klasiklerinden *Avârif*, *İhyâ*, *Tenbihü'l-Gâfilîn* gibi eserlerden istifade ettiğini de kendisi çeşitli yazılarında ifade etmiştir.

Konuşmak ve yazmak için elbette en başta dinlemek, iyi bir dinleyici olmak gerekir. Ahmed Mikdâd Efendi, bu hususta da yaşadığı beldelerde ismini duyurmuştur. Belir Bulut Hanımefendi, anneannesinden naklen dedesinin bu yönünü anlattıktan sonra onu “beldesinin Marko Paşa'sı” tabiriyle tanımlamıştır.²³⁴ Mikdâd Efendi, cemiyet içinde sevilen, itibârı yüksek bir şahsiyet olduğundan olsa gerek dertlilerin, müşkülât sahiplerinin meselelerini halletmek için başvurduğu bir makam olarak görülmüştür. Hatta kızına yazdığı mektuba eklediği şiirin sonunda bu dert dinleme işini şöyle dile getirmiştir:

*Söyle ki derdini dinleye Miktat
Odur dertlileri durup dinleyen
Ezelden beridir eylemiş mu'tad
Odur başkasını görüp inleyen*

Mikdâd Efendi'nin bir başka husûsiyeti de hayırseverliğidir. Belir Hanım'ın anneannesinden naklettiği bir hâtıra onun bu güzel hasletini tam olarak anlatmaya kanaatimizce kâfidir: Mikdâd Efendi, bir kış günü kızı Hâlîde Suat'ı mektebe götürürken karşıdan gelen paltosuz, bir gömlek bir pantolon bir adam görmüştür. Bu hâl üzerine adamı çağırarak kendi paltosunu o adama vermiş; daha sonra kızı Hâlîde Suat'ı okulun kapısından içeri gönderirken de “kızım sen erken çık da eve git, bana

²³⁴ Belir Bulut ile 03/04/2020 tarihli görüşme. Bilindiği üzere Türkçe'de “dardini Marko Paşa'ya anlat” ifadesi bir deyim olarak halk diline yerleşmiştir. Şahitlerin ifadelerine göre, üst düzey bir hekim olan Marko Paşa [ö. 1888] hemen herkesin şikayetlerini sabırla dinler, talepleri yerine getirmeye gücünün yetmeyeceğini bilse dahi dertlerini dinleyerek bir nevi şikayetçileri teskin ederdi. Ahmed Mikdâd Efendi de bu yönüyle Marko Paşa'ya benzetilmiştir. Geniş bilgi için bk. Despina Anaç, *Marko Paşa [Pitsipios] 1824-1888*, (İstanbul: Türk Kızılay, 2019), s. 83-84.

giyecek bir şeyler getir de ben sonra çıkayım” diye tembihlemiştir. Hâlîde Suat, okuldan çıkınca babasının dediğini yapmış ve böylece beraber eve dönmüşlerdir.²³⁵

Ahmed Mikdâd Efendi, eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla hem Osmanlı Devleti’ni hem de Türkiye Cumhuriyeti’ni sahiplenmekten vazgeçmemiştir. Sürgün edildiği, sıkıntılara göğüs germek, durmaksızın şehir şehir gezmek durumunda kaldığı zamanlarda dahi devlete karşı bir küskünlüğü, kırgınlığı olmadığı anlaşılmaktadır. İstibât devri olarak gördüğü Sultan II. Abdülhamid devri sonrasında ciddî tenkitler serdettiği dönemlerde evlatlarına, sultana bağlılık ve muhabbet, devlete sadâkatle hizmet nasihatinde bulunmuştur.²³⁶ 1931’de kanunî engeller sebebiyle kendi arzusu dışında vâizlik kadrosundan tasfiye edilip vefâtına kadar bu meselenin halli için uğraştığı hâlde, devlete karşı bir kırgınlık göstermemiş; hizmet etme arzusunu ömrünün sonuna kadar resmî makamlara bildirmiştir.

Herhangi bir vesikasına ulaşamamakla birlikte aileden gelen bilgilere göre hayırseverliğini ve cömertliğini vatan hizmetinde gösteren Mikdâd Efendi, babasından ve amcasından kalan malı mülkü bilhassa Millî Mücâdele döneminde orduya, askere bağışlamış; devlet faydasına tahsis etmiştir. Hattâ kendi mallarını böylece hîbe ettiği gibi varlıklı bir ailenin evlâdı olan damadı Ebubekir Sıtkı İliktekin’i de aynı yönde teşvik ettiği; kayınpederinden gelen bu talebe binâen Ebubekir Sıtkı Bey’in de aynı sûrette askerin faydası için birçok mülkünü, mahsûlünü hîbe ettiği ifade edilmiştir.

Ahmed Mikdâd Efendi’nin çevre bilinci ve sevgisi de şâyân-ı takdirdir. Yine Belir Hanım’ın anlattığına göre yediği meyvelerin çekirdeğini asla çöpe atmaz; mendilinin içinde biriktirir ve ardından ilk fırsatta topraktan aldığı bu çekirdekleri, tohumları kendi ifadesiyle “toprağa iade eder”. Belir Hanım, ailede bunun bir gelenek hâline geldiğini de ifade etmiştir. Mikdâd Efendi’nin çocukları ve hatta torunlarının çocukları da aynı usûlle toprağa iade geleneğini devam ettirmişlerdir.²³⁷

²³⁵ Belir Bulut ile 03/04/2020 tarihli görüşme.

²³⁶ Bu hususta bk. A. Mikdâd, *Feryâd-ı Dehşet-engîz der-hakk-ı Trablusgarb*, s. 19-21.

²³⁷ Belir Bulut ile 03/04/2020 tarihli görüşme

2.2. Şairliği ve Şiirlerinin Husûsiyetleri

2.2.1. Şairliği ve Şiire Dair Görüşleri

Erzincan eşrâfından Nizamettin Özbek, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibâren Erzincan'dan hatıralarını anlattığı *Erzincandan Kemahtan* adlı eserinde, etrafını Ordu Müfettişliği, ortaokul, belediye, genel kitaplık, askerî mahfel, hükümet konağı ve vali konağının çevrelediği “Saray” denilen dikdörtgen meydanı şöyle anlatır: *Bizim çocukluğumuzda bütün tören ve kutlamalar bu meydanda yapılırdı. Divrikli Hoca, vezni, kafiyesi ve hatta anlamı da serbest manzumelerini burada okurdu.*²³⁸ Esasen Nizamettin Özbek, bu cümleyle Mikdâd Efendi'nin şiirlerinin bir yönünü özetlemiştir diyebiliriz. Onun şiirdeki genel çizgisine bakarak şiirlerini Nizamettin Özbek'in işaret ettiği sûrette serbest tarzda yazmadığı; fakat şiirde vezinden ve kafiye den ziyâde manâya öncelik verdiği anlaşılmaktadır. Bilhassa Cumhuriyet sonrasında kaleme aldığı şiirler için bu tespitin daha doğru olduğu ifade edilebilir.

Cumhuriyet döneminde kaleme aldığı şiirlerle ilgili bu tespiti yaptıktan sonra elimizdeki eserlerinden hareketle onun şairliğini iki dönemde tetkik etmek kanaatimizce daha doğrudur. İlk dönemde genellikle aruzla ve mesnevî tarzında yazdığı manzumelerle öne çıkmaktadır. İkinci dönemde ise daha çok dördlüklerle ve koşma tarzında şiirler yazmıştır. Fakat şunu da ifade etmemiz gerekir ki bu iki dönem yani daha ziyâde aruzla yazdığı ilk dönem ve halk şiirine, âşık tarzına yakın, daha çok hece ölçüsü ile şiirler yazdığı ikinci dönem kesin olarak birbirinden ayrıdır; bu iki dönem arasında şiir tarzı zâviyesinden keskin bir değişim vardır da denilemez. Zira Mikdâd Efendi, aruzla yazdığı ilk dönemde de hece ile şiirler yazmıştır. *Cerîde-i Sûfiyye*'de neşrolunan “Şiirler” başlıklı manzûme sekizli hece ölçüsü ile yazılmıştır. Aynı şekilde ikinci dönemde de aruzla şiirler yazmıştır. 1935'te neşredilen *Ozanlar* adlı eser buna bir misâldir. *Ozanlar* aruzla kaleme alınmış 272 kıtadan müteşekkil hacimli bir eserdir. Bu eserde dil ve üslup olarak halk şiirine bir yaklaşma vardır; fakat aruzdan da vazgeçilmemiştir. Bu manâda onun şairliğinde eski ve yeni arasında kalma durumunun gözlemlendiği de ifade edilebilir.

²³⁸ Nizamettin Özbek, *Erzincandan Kemahtan*, (Ankara: Emel Matbaası, 1982), s. 8.

Ahmed Mikdâd Efendi'nin halk şiiri tarzında yazdığı manzûmeler hem söyleyiş hem de muhtevâ veçhesinden önceki dönemdeki şiirlerine göre zayıftır. Bilhassa *Ozanlar* adlı eserinin bazı kısımlarının zorlama bir üslûpla kaleme alındığı âşikârdır. Bu dönemdeki şiirlerinin zayıflığı ile alâkalı olarak bu tarzda çok şiir yazması sebebiyle irticâlen söylenmiş manzûme seviyesinden yukarıya çıkamadığını ifade edebiliriz. Bizim sadece bir şiirine ulaşabildiğimiz *Duygu Demetleri* adını verdiği şiir defterlerinin sayısı kendi ifadesine göre otuzu bulmuştur. Bu kadar çok şiir yazan bir şairin şiirlerinin üzerinde kâfi miktarda çalışmamış, tefekkür ve teemmül edememiş olması gayet tabiidir. Bizim çalışmamıza eklediğimiz şiir de esâsen bu tespitimizi doğrular niteliktedir. Bir misâl olarak Mikdâd Efendi, kızı Halide Suat'a gönderdiği bir mektuba eklediği "Kızım Suad" başlıklı manzumenin sonuna o şiiri acele olarak yazdığını; kendi defterine yani *Duygu Demetleri* adını verdiği defterlerine kaydedemediğini, bu sebeple gönderdiği şiirin kaybedilmemesi gerektiğini ve bilâhare bunu defterine kaydedeceğini ifade etmiştir. Yine yıllar sonra İstanbul'da ana-babasının kabirlerini ziyâret maksadıyla gidip onların kabirlerini bulamaması üzerine yazdığı iki şiir de kızına ithâfen kaleme aldığı şiirden seviye olarak çok farklı değildir.

Netice olarak konuyu vuzûha kavuşturmak ve Mikdâd Efendi'nin şiire bakışını daha iyi anlamak için şunu ifade etmeliyiz ki onun neredeyse hiçbir şiirinde sanatlı söyleyiş gayreti; derin hayaller, buluşlar; anlaşılması güç mazmunlar yoktur. Defaatle ifade ettiğimiz gibi Mikdâd Efendi şiirlerinde dâimâ bir ders vermeyi; nasihatte bulunmayı; müşkülli halletmeyi kendisine gâye edinmiştir. Şiiri dâimâ bir hitâbet vasıtası olarak görmüş ve meramını anlatmak yolunda kullanmıştır. Ayrıca onun fikriyatında âlim bir şâir olmak insanı kıymetlendiren, ona şeref bahşeden bir hususiyettir. Aynı sûrette dîvânları okumak ve ezberlemek de insanı şerefliendiren, ona itibâr katan fiillerdendir. Ahmed Mikdâd Efendi, bu minval üzere *Feryâd-ı Dehşet-engiz der-hakk-ı Trablusgarb* adlı eserinde oğluna şöyle nasihat etmiştir:

Yalınız hüsn-i nazarla bakasın sözlerime

Basasın sen de benim bu sühanım izlerime

*Olasın şâ‘ir-i dâna bulasın kadr ü şeref
Edesin hıfz-ı devâvîn olasın müsteşref*²³⁹

2.2.2. Şiirlerinde Dil ve Üslup

Ahmed Mikdâd Efendi, hem klasik tarzda hem de halk şiiri tarzında yazdığı şiirlerinde umumiyetle sade bir dil kullanmıştır. Bu noktada dikkat çeken bir husûsiyet sade bir dille yazılan şiirlerin âdetâ bir vaaz havasında yazılmış olmalarıdır. Nesrinde girift terkipleri, günlük dilde sık karşılaşılmayan kelimeleri kullanmaktan çekinmeyen Mikdâd Efendi’nin bu tarz şiirlerindeki dil ve üslup tercihi, onun vaaz ve nasihatte bulunma arzusunun bir tezâhürü olarak görülebilir. Başka bir ifade ile Mikdâd Efendi için mühim olan anlaşılmaştır. Fikir ve mülahazalarını en sarih şekilde yazıya dökmek maksadıyla basit, vazih, herkesin aşına olduğu bir dil ve üslup tercih etmiştir. *Cerîde-i Sûfiyye*’de neşrolunan “Nevâ-yı Vahdet” başlıklı manzûmenin şu kısmı bu hususta güzel bir misâldir:

*Tut halkasını Ka‘be-i ezkâr-ı Hudâ’nın
Bak fırsatına vakti ile farz edânın*

*Sünnet yoluna eyle fedâ mâl ile cânı
“Allah” yolunu tut da gidip emrini tanı*

*Kur‘ân’a da bak doğruluğu eyle ta‘allüm
Zinhâr ebedî kizb ü lağv etme tekellüm*

*Mahlûka ezâ eyleme haksızca gazabdan
Sabr et ki amân çıkmayasın râh-ı edebden*

*Tut şer‘-i şerîf üzre olan habl-i metîni
Hakdan hibedir bizlere bil böylece dîni*²⁴⁰

Ahmed Mikdâd Efendi’nin bu türlü manzumeleri üslup ve muhtevâ olarak klasik nasihatnâme türü eserlere oldukça benzemektedir. Yine *Cerîde-i Sûfiyye*’de

²³⁹ *Feryâd-ı Dehşet-engiz der-hakk-ı Trablusgarb*, s. 19-20.

²⁴⁰ “Nevâ-yı Vahdet”, *Cerîde-i Sûfiyye*, II/24-9 (19 Teşrinievvel 1328), s. 6.

neşredilen “Şiirler” başlıklı manzumesi de sade bir dil, açık bir üslup, rahat bir söyleyiş gibi hususiyetleri haizdir:

*Kardaş gelin birleşelim
Yurdumuza yerleşelim
Güzel güzel görüşelim
Yücelere erişelim*

*Hakka lâyük iş edelim
Başkasını biz n’edelim
Doğru güzel yol gidelim
Eğriliği terk edelim²⁴¹*

Ahmed Mikdâd Efendi’nin nesri ve nazmı arasındaki dil ve üslup farkına yukarıda işaret etmiştik. Bu husustaki farklılaşmanın sebebi olarak onun nesirlerinde daha ilmî, teknik konuları ele alması; işaret edilen manzûmelerinde ise tatbikâta geçmesini arzu ettiği tavsiyelerini yahut tashih edilmesini arzu ettiği günlük hayata dâir tespitlerini açık ve anlaşılır bir şekilde beyân etmesi gösterilebilir. Nitekim Mikdâd Efendi, ilmî-felsefî konuları işlediği şiirlerinde de nesrindekine benzer bir dil ve üslup tercih etmiştir. İsminden de anlaşıldığı üzere dînî-felsefî bir manzum eser hüviyetinde olan *Tevhîd-i Kâinât*’ın ilk bendi bu bahiste mühim bir misâldir:

*Hele bir sor de ki: Ey ‘âlem-i lâhût-ı ezel!
Ceberût mu idi ya sen mi idin en evvel?
Melekût bahr-i ‘amîki ne zamân mevc etdi
Ne vakit oldu bu nâsût melekden efdal?
Neye mebnî bu teberrüc* ne için böyle zuhûr
Neye dâ’ir bunu kim yaptı muvâfık-ı ekmel?²⁴²*

Mevzu edilen mesele ile alâkalı olarak mecbûren böyle bir dili ve üslûbu tercih ettiği anlaşılan Ahmed Mikdâd Efendi, burada hem bu tercihi telâfî hem de okuyucuya bir kolaylık olması için metin içinde geçen okuyucunun âşinâ olmadığını düşündüğü kelimelere dipnot düşerek manâlarını vermiştir. Yukarıdaki bentte

²⁴¹ *Cerîde-i Sûfiyye*, 24/18 (28 Şubat 1328), s. 8.

²⁴² *Tevhîd-i Kâinât*, s. 2.

“teberrüc” kelimesine bir dipnotla “meydana çıkmak” manâsını verdiği gibi metin boyunca bu türlü dipnotlara devam etmiştir.

Ahmed Mikdâd Efendi’nin sade bir lisanla kaleme aldığı manzumelerinin yanında nispeten girift terkiplerle kurulmuş şiirleri de mevcuttur. Yine üslûp noktasında bir başka hususiyet ise onun şiirinde zaman zaman göze çarpan bazı kelimelerin Türkçe metinlerde nâdiren görülmesidir. *Cerîde-i Sûfiyye* sütunlarında yer bulan na’t türündeki bu manzume hem üslup, hem dil husûsîyetleri zâviyesinden mühim bir misâldir. Bu misâlde diğer şiirlerine nispetle daha ağıdalı bir üslûp ve “şezâ” gibi nadiren kullanılan Arapça bir kelime dikkat çekmektedir:

Ey sa’âdet melce’i zî-fezâ’il akderi

Ey kerâmet menba’ı, ey sıhr-ı pâk-i Haydarî

Ey cemâli nûr-i Kur’ân, pür-şezâ-yı ‘anberî

*Ey ‘Arab sâdâtının fahri, hatîb-i minberi*²⁴³

Yukarıda da beyan ettiğimiz gibi bu manzumedekine benzer bir üslup ve dil Ahmed Mikdâd Efendi’nin daha ziyâde nesirlerine hâkimdir. Bilhassa ilmî-felsefî mevzularda kaleme aldığı makalelerinde terkiplerle birleşen ıstılahlar, bu metinlerin daha dar bir okuyucu grubuna hitap ettiği hissini uyandırmaktadır. Bu türlü şiir ve makalelerle ulemâ, üdebâ ve münevver tabaka karşısında ilmî ve edebî olarak rûştünü ispat etmeye gayret eden bir Ahmed Mikdâd Efendi manzarası göz önüne gelmektedir. “Katarât-ı Hakîkat” başlığı ile *Beyânülhak*’ta neşrolunan makale burada güzel bir misâldir:

İklîm-i ceberûtun ehl-i melekûtu arasında hil’at-ı kudsiyyeti iktisâ ederek sonra jengdâr eden Hazret-i Ebu’l-beşer, nelere uğramadı. Mescûd-ı melek olmak rengiyle parlayan kisve-i dil-ârâsı, kurbet-i şecer yüzünden revakını gâ’ib etdi. Tebdîl-i câme hikmetiyle ‘uryân oldu, yerlere indi, disâr-ı tevbe ile tezeyyün ederek zemîn ve zamânda yetiştirdiği neşr etdiği evlâd ve

²⁴³ “Vasf-ı Cenâb-ı Peygamber”, *Cerîde-i Sûfiyye*, 83 (30 Kânûnusânî 1329), s. 367.

*ensâlini hayme-i hayâta bırakıp diyâr-ı ebedîye gitdi. Sarây-ı bekâyı tercih etdi.*²⁴⁴

²⁴⁴ “Katarât-ı Hakikat”, *Beyânülhak*, 1/6 (27 Teşrîniyevvel 1324), s. 114.

2.2.3. Nazım Şekilleri

Ahmed Mikdâd Efendi, şiirlerinde klasik edebiyatın mesnevî formunu sıklıkla kullandığı gibi halk edebiyatının koşma nazım biçimini de kullanmıştır. Klasik tarzda ve aruz vezniyle şiirler kaleme aldığı dönemlerde bilhassa şaire geniş bir alan sağlaması bakımından mesnevî tarzını tercih ettiği görülmektedir. Ahmed Mikdâd Efendi'nin *Cerîde-i Sûfiyye*'de neşrolunan Balkan Harbi'ndeki acı manzarayı mevzu ettiği "Enîn" başlıklı 27 beyitten müteşekkil şiiri mesnevî formunda kaleme aldığı manzûmelerine güzel bir misâldir. Aynı sûrette yine *Cerîde-i Sûfiyye*'de neşrolunan "Vasf-ı Cenâb-ı Peygamber" adlı na't türündeki manzûme de 17 beyitten müteşekkil mesnevî formunda bir şiirdir. "Nevâ-yı Vahdet" başlığıyla *Cerîde-i Sûfiyye* sütunlarına giren tevhid türündeki 78 beyitlik mesnevî de Ahmed Mikdâd imzasını taşımaktadır. Mikdâd Efendi'nin neşrettiği ilk manzum eser olan *Feryâd-ı Dehşet-engîz der-hakk-ı Trablusgarb* da 154 beyitten müteşekkil bir mesnevîdir. *Şerefî'l-mücâhidîn* adlı eserinin sonuna eklediği sekiz beyitlik manzume de klasik tarzda bir gazeldir.

Ahmed Mikdâd Efendi'nin şiirde şekilden ziyâde manâyı aradığı ifade edilebilir. Bunu, yukarıda ifade etmeye çalıştığımız mesnevî tarzında şaire geniş alan sağlayan nazım şekillerini tercih etmesiyle delillendirebileceğimiz gibi bazı şiirlerinde tesadüf edilen özgün denebilecek, şekil olarak kaidelerin dışına çıkma tavrı ile de delillendirebiliriz. Bu tavrın misâllerinden birisi Ahmed Mikdâd Efendi'nin "Bedî'a" adlı makalesinin sonuna eklediği 18 beyitten müteşekkil manzumesidir. Bu manzume matla beyti olmaksızın gazel/kaside tarzında yazılmıştır. Mikdâd Efendi, mahlas beytinin ardına şu beyit ile zeyl yapmıştır:

Mikdâd gibi binlerce zebân olsa güvâhı

Bitmez ebedî gizli olan kenz-i mesâ'il

Bir söz ki sana şimdi derim dinle ki vallâh

Birdir ebedî Hâlık-ı 'âlem yüce Allâh²⁴⁵

²⁴⁵ "Bedî'a", *Cerîde-i Sûfiyye*, I/6-18 (2 Haziran 1328), s. 1.

Bu misâlde görüldüğü üzere Ahmed Mikdâd Efendi, vezni aynı olmak kaydıyla kafiyesi farklı ve kendi için kafiyele bir beyti şiirinin sonuna ekleyerek onun için esas olanın manâ olduğunu göstermiştir.

Mikdâd Efendi hece ölçüsü ile de şiirler yazmıştır. *Cerîde-i Sûfiyye*'de neşredilen ilk şiirlerinden biri “Şiirler” başlığını taşımaktadır. Sekizli hece ölçüsü ile kaleme alınan on altı dörtlükten oluşan bu şiir her dörtlüğü kendi içinde kafiyeleşimi ile halk edebiyatı şekillerinden farklı bir görüntü arz etmektedir. “Bay Baba Salim’e”, “Kızım Suad”, “Sılaya Dönüş”, “İstanbul Topkapı Mezarlığında Anama”, “Babama” başlıklı şiirler ise 11’li hece ile yazılmış koşma formunda manzumelerdir.

Ahmed Mikdâd Efendi’nin *Tevhîd-i Kâinât* adlı eseri şekli itibarıyla klasik tarzdan ayrılmaktadır. Aruzla yazılan 198 bentten müteşekkil bu eserin her bendi altı mısradan oluşmaktadır. Bu altı mısra ise kafiyeleşimi itibarıyla gazel formundadır.

2.2.4. Vezin

Ahmed Mikdâd Efendi, şiirlerinde hem aruzu hem hece ölçüsünü kullanmıştır. Gençlik devresinden itibaren ekseriyetle aruzu kullanmıştır. Sonraki dönemlerinde ise hece ölçüsünü eskiye nispetle daha sık kullandığı ifade edilebilir.

Hece olarak sekizli ve on birli heceleri kullanmıştır. Aruzda ise Türk şairlerin sıklıkla kullandığı vezinleri tercih etmiştir. Bunlar:

fâ ‘i lâ tün/fâ ‘i lâ tün/fâ ‘i lâ tün/fâ ‘i lün
mef ‘û lü/me fâ ‘î lü/me fâ ‘î lü/fe ‘û lün
me fâ ‘î lün/me fâ ‘î lün/fe ‘û lün

Ahmed Mikdâd Efendi’nin kullandığı vezinler ve şiirler şöyle eşleştirilebilir:

11’li hece: Bay Baba Sâlim’e²⁴⁶, Kızım Suad, İstanbul Topkapı Mezarlığı’nda Anama, Babama, Sılaya Dönüş²⁴⁷

²⁴⁶ *İkbal/Olcay Gazetesi* (23 Mayıs 1935), s. 3.

²⁴⁷ Aslanoğlu, *Divriği Şairleri*, s. 64-65.

8’li hece: Şiirler²⁴⁸

fâ ‘i lâ tün/fâ ‘i lâ tün/fâ ‘i lâ tün/fâ ‘i lün (fe ‘i lâ tün/fe ‘i lâ tün/fe ‘i lâ tün/fe ‘i lün): Enîn²⁴⁹, Vâsî Cenâb-ı Peygamber Salla’llahu ‘aleyhi ve-sellem²⁵⁰, Başvekil İsmet Paşa’ya Şiir

mef ‘û lü/me fâ ‘î lü/me fâ ‘î lü/fe ‘û lün: Bedî’a²⁵¹, Nevâ-yı Vahdet²⁵²

me fâ ‘î lün/me fâ ‘î lün/fe ‘û lün: Duygu Demetleri’nden iki şiir

Ahmed Mikdâd Efendi müstakil olarak neşrettiği manzum eserlerinde ise birden çok vezin kullanmayı tercih etmiştir. 1935’te basılan *Ozanlar*’ın başındaki “Öğün” başlıklı şiir “fâ ‘i lâ tün/fâ ‘i lâ tün/fâ ‘i lâ tün/fâ ‘i lün” kalıbı ile yazılmışken “Şairler” başlıklı esas kısım ise me fâ ‘î lün/me fâ ‘î lün/fe ‘û lün vezni ile kaleme alınmıştır. Eserin sonuna eklenen “Ulusum Büyük Türk’e Armağan İstiklâl Marşı” başlıklı şiir de “fâ ‘i lâ tün/fâ ‘i lâ tün/fâ ‘i lâ tün/fâ ‘i lün” kalıbı ile yazılmıştır. *Ozanlar*’dakine benzer şekilde *Feryâd-ı Dehşet-engîz der-hakk-ı Trablusgarb* adlı eserin de ilk 61 beyti “mef ‘û lü/me fâ ‘î lü/me fâ ‘î lü/fe ‘û lün” kalıbıyla geri kalan kısımlar ise “fe ‘i lâ tün/fe ‘i lâ tün/fe ‘i lâ tün/fe ‘i lün” kalıbıyla yazılmıştır. Bu iki eserde vezinlerin değişimi belli bölümlere hasredilmiş görülmektedir. *Tevhîd-i Kâinât* adlı eserde ise vezin değişimlerinin tamamen düzensiz, keyfî bir sûrette yapıldığı görülür. Eserin genelinde “fe ‘i lâ tün/fe ‘i lâ tün/fe ‘i lâ tün/fe ‘i lün” kalıbı hakimken şairin sıklıkla “mef ‘û lü/me fâ ‘î lü/me fâ ‘î lü/fe ‘û lün” kalıbına müracaat ettiği görülür. Hatta bir mısradaki “fe ‘i lâ tün/ fe ‘i lâ tün/ fe ‘i lâ tün/ fe ‘i lâ tün” kalıbının kullanıldığı görülmektedir.²⁵³ İfade ettiğimiz gibi bu hususta bir keyfilik yahut rahat söyleyiş arayışı göze çarpmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Ahmed Mikdâd Efendi, kastettiği manâyı en rahat şekilde nasıl söze dökebilirse o şekilde kağıda aktarmaktadır. Aruz konusunda çok başarılı olmadığı göze çarpan Mikdâd Efendi’nin esasen böyle bir gayretinin de olmadığı söylenebilir.

²⁴⁸ *Cerîde-i Sûfiyye*, 24/18 (28 Şubat 1328), s. 8.

²⁴⁹ *Cerîde-i Sûfiyye*, 24-20 (28 Mart 1329), s. 5.

²⁵⁰ *Cerîde-i Sûfiyye*, 83 (30 Kânûnusânî 1329), s. 367-368.

²⁵¹ Ahmed Mikdâd Efendi, bu manzûmeyi *Cerîde-i Sûfiyye*’de neşrolunan “Bedî’a” adlı makalesinin sonuna dercetmiştir. [*Cerîde-i Sûfiyye*, 18/2 (2 Haziran 1328), s. 1.]

²⁵² *Cerîde-i Sûfiyye*, 24/9 (19 Teşrinievvel 1328), s. 5-7.

²⁵³ *Tevhîd-i Kâinât*, s. 62.

2.2.5. Şiirlerinde Muhtevâ

Ahmed Mikdâd Efendi'nin şiirleri sanat endişesinden uzaktır. Bilhassa Cumhuriyet devrine kadar yazdığı manzumelerinde ya o günkü meseleleri ya da dînî-felsefî konuları ele almıştır.

Cumhuriyet'ten önceki dönemde yazdığı manzumelerde cihâd, ittihâd, vatan, millet gibi dînî-içtimâî mevzular ağırlıktadır. Bir farklılığı tespit adına mukayese yapmak gerekirse onun şiirinde muhtevâ olarak klasik Osmanlı şiirinin âşıkâne söyleyişine rastlanmaz. Bu dönemde kaleme aldığı eserlerin neredeyse tamamı bir amaca matuftur. Şiirine konu olan meseleler de ifade ettiğimiz gibi devletin ve milletin içinde bulunduğu müşkül durumlara dâirdir. Meselâ neşrolunan ilk manzum eseri *Feryâd-ı Dehşet-engîz der-hakk-ı Trablusgarb*, Trablusgarp Savaşı üzerine yazılmıştır. Yine *Cerîde-i Sûfiyye*'de neşrolunan "Enîn" başlıklı şiir, Balkan Harbi'ndeki manzaradan hareketle yazılmış bir şiirdir. Bu türlü manzumelerde savaşın tesiri açıktır.

Sonraları kaleme aldığı *Tevhîd-i Kâinât* adlı eseri ise dînî-felsefî mâhiyette bir manzum eserdir. Aynı zamanda bu eserde içtimâî mevzulara da sıklıkla yer vermiştir. Ele alınan bu meseleler arasında kadınların tesettüründen ulemânın kifâyetsizliğine; teaddüd-i zevcât meselesinden sefâletin, cehâletin sebeplerine; müskirâtın zararlarından erkeklerin evlilikteki vazifelerine kadar birçok mevzu vardır. Mikdâd Efendi'nin bu türlü eserlerinin yanında tevhîd ve na't türünde manzûmeleri de mevcuttur.

Bu Osmanlı dönemindeki manzumelerine dâir üzerinde geniş olarak durulması gereken bir konu harpler ve cihattır. Onun şiirlerinde dâimâ Trablusgarp, Balkan, Kafkas harplerini görmüş, bunların bir kısmına bizzat katılmış bir şair olarak bu acı hadiseleri, büyük hezimetleri, binlerce şehidi/gaziyi, düşman karşısında düşülen acziyeti gözünün önünden hiç ayıramayan, içine sığdıramayan, hazmedemeyen bir ruh hâli müşâhede edilir. Şiirinde zaman zaman bu acı manzaranın sebeplerini aramıştır. Şu beyitler onun bu meseleye dâir tespitini göstermesi bakımından mühimdir:

*Mütemâdî yakalım bağrımızı âh bin âh
Vatanın cânını yakmışdı cehâlet eyvâh*²⁵⁴

*Bilmek ne büyük lutf-ı Hudâ-yı müte ‘âldir
Cehlile vusûl bil ki onu emr-i muhâldir*²⁵⁵

Görüldüğü üzere ona göre bu mağlubiyetlerin, sefâletin sebebi cehâlettir. Ahmed Mikdâd Efendi, çok sade bir dille, açık bir üslupla yazdığı şiirlerinde cehâletin, gereksiz çekişmelerin izalesi için çareler aramış, dersler verme gayretine girişmiştir. “Şiirler” başlığı ile Cerîde-i Sûfiyye’de beşredilen manzumesi buna güzel bir misâldir:

*Ecdâdımız kimdir bilin
Dediğine bakma elin
Kardaşlığı muhkem kılın
Yürekdeki kîni silin*

*Biz kardaşız bir babadan
Gitmeyin eğri sapadan
Yaradan verdi cabadan
Etdi sağlıkla âbâdân*

*Unutmayın sırdaşlığı
Terk etmeyin kardaşlığı
Muhkem tutun yoldaşlığı
Bırakmayın dîndaşlığı*

Yine aynı şiirdeki şu iki dörtlük de Ahmed Mikdâd Efendi’nin anlayışını ve üslubunu göstermesi veçhesinden mühimdir.

*Kanlı kefendir şânımız
Şehîdlikdir nişânımız*

²⁵⁴ “Enîn”, *Cerîde-i Sûfiyye*, 24-20 (28 Mart 1329), s. 5.

²⁵⁵ “Nevâ-yı Vahdet”, *Cerîde-i Sûfiyye*, II/24-9 (19 Teşrinievvel 1328), s. 7.

Mezâr bizim gülşenimiz

Hep karanlık rûşenimiz

Dedikoduyu atalım

İşi birlikde turalım

Geçenleri unutalım

*Düşmanları uyutalım*²⁵⁶

Bu özeleştiri ve nasihat kabîlinden söyleyişler dışında hamâsî ifadeler de Mikdâd Efendi'nin şiirinde yer bulur. Hatta zaman zaman bu hamâsî tarzda eşine az rastlanacak söyleyişler de kaleminden dökülmüştür. *Şerefî'l-Mücâhidîn* adlı cihât risâlesinin sonuna eklediği şu gazel tarzı şiir hamasî söyleyişe güzel bir misâldir:

Ben yiğit oğlu yiğit bir kahramân-ı 'âlemim

Gerçi sûretde kıyâfetde mücerred âdemim

Kan saçar bayrak açar düşmanları mahveylerim

Şimdi arslanlar yiğitlerdir refîk ü hemdemim

Düşmanı andıkca kalbim çarpıyor birden bire

Katl-i a 'dâ-yı melâ 'indir hemîşe her demim

Top tüfek gülle şarapneldir bana eğlence hep

Kan akıtmak baş kesip kahreylemekdir mahremim

Harb eder düşmanları mahveylerim darbem ile

Dağ başı yâhûd mağaradır makarr u meskenim

Râhat-ı dünyâ benim zevkimde hîçdir bil anı

Düşmanı serdikde râhat zevk ü şâdî ederim

Kan içer âdem yerim ben aç kalırsam kavgada

Rûh-ı a 'dâdır gıdâm olmaz ta 'âm-ı diğërim

²⁵⁶ “Şiirler”, *Cerîde-i Sûfiyye*, 24/18 (28 Şubat 1328), s. 8.

Dağ demez âteş demez Mikdâd geçer hep sedleri
*Düşmanı ta 'kîb eder tâ şark u garba giderim*²⁵⁷

Bu tarz şiirlerinin temel mülâhazası da eskilerin gayret-i dîniye diye ifade ettiği İslâmî hassasiyetler; tebliğ; irşad; şeriatı, îmânı ve vatanı muhafaza gibi gâyelerdir. Bu minvalde Mikdâd Efendi için cihâda yol açan temel hareket noktalarından birisi Türkler'in İslam dışında bir inanç kabûl edemeyeceği fikridir:

Türkler ebedî terk edemez Hakk'ını hâşâ
*Birden bire o gösterecek halka temâşâ*²⁵⁸

Tevhîd-i Kâinât'taki şu iki bentte de Mikdâd Efendi'nin bir müslüman olarak cihâda bakışını görmek mümkündür. Bu iki bentte onun âlemde en büyük zevk ve şeref vesilesi olarak cihâda müteallik vazife ve hareketleri gördüğü anlaşılmaktadır:

Var mı insâna veren burada zevk u şeref?
Ola anınla ebed sâhibi de müsteşrif
O ne yoldur ki eder işleyeni Hakka karîb
Anı ta 'kîb ederek doğru gidendir eşref
Bileyim tâ ki anı da gideyim maksûda
Bunu dünyâda bulunmaz mı 'aceb bir a 'ref?

Al silâh, bin atına, çık da yürü, ol arslan
Eyerin arkasına er gibi birden yaslan
Bir cihâd eyle ki kalsın ebedî şân alsın
Sana kardeş idi düşman ipiyle hep asılan
Tut yürü kabzasını seyf-i celâdet göster
*İntikâm etmeyi ister ne kadar var kesilen!*²⁵⁹

Okuduğu kitaplar dışında tasavvufî bir bağı olmadığını bildiğimiz Mikdâd Efendi'nin şiirlerinde zaman zaman bu neşve de kendini göstermiştir. Bilhassa

²⁵⁷ Şerefî'l-Mücâhidîn, s. 60.

²⁵⁸ Feryâd-ı Dehşet-engiz der-hakk-ı Trablusgarb, s. 6.

²⁵⁹ Tevhîd-i Kâinât, s. 66. (Bu hususta diğer bazı örnekler için bk. Tevhîd-i Kâinât, s. 66-69.)

Allah'ın tecellîlerini nazar-ı dikkate alarak maddî âlemi temâşâ edişinden mülhem kaleme aldığı yazı ve şiirlerinde bu tesir âşikârdır. Hatta Mikdâd Efendi bir şiirinde bu âlemi temâşâ işini, dünyanın lezzeti ve cennetteki zevklerin bir numûnesi olarak tavsif etmiştir:

Her vara bakıp Hâlık'ını anda temâşâ

Benzetmeyerek seyr ediyor vechini hâşâ

Lezzât-ı cihân bil ki cinân işte bu zevkdir

*Mikdâd'a göre şevk-i 'azîm işte bu şevkdir*²⁶⁰

Mikdâd Efendi'nin bu maddî âlemi temâşâsı onu tevhid türünde manzûmeler yazmaya da sevk etmiştir. *Cerîde-i Sûfiyye*'de neşrolunan “Nazar ve Dua”²⁶¹ başlıklı makalesinde bu temâşâsını teferruatıyla tasvir etmeye çalışırken yine aynı mecmûada yayımlanan “Bedî'a” başlıklı makalesinde ise bu usûlle kalem oynatışının ve nihayet tefekkürünü tevhîd türünde bir manzûmeyle taçlandırışının misâlini ortaya koymuştur. “Bedî'a” başlıklı makalenin sonuna eklediği şiirin ilk beyitleri şöyledir:

Birsin ne diyim birliğine var mı ki şübhe

Mir'ât-ı cihân birliğine şâhid-i 'âdil

Bir zerre bile vahdetini etmede isbât

*Bin türlü delîl bulmadadır zerrede 'âkil*²⁶²

Bu tecelliyât-ı ilâhîyi temâşâ bahsinde ifade etmemiz gereken önemli bir konu da *Tevhîd-i Kâinât* adlı eserinin bir nevi sebab-i telifi, yazılış sebebi hakkındadır. Eserlerini tanıttığımız bölümde ifade ettiğimiz gibi adı geçen bu eser soru-cevap usûlüyle teşekkül etmiş bir eserdir. Bu eserin ilk suâlinin muhâtâbı ise yapraklarını dökmüş bir dut ağacıdır:

Hele eşcâra su'âl et ki seni kim yaptı

Türlü ezhâr u varakla ne 'aceb donatdı

²⁶⁰ “Nevâ-yı Vahdet”, *Cerîde-i Sûfiyye*, II/24-9 (19 Teşrinievvel 1328), s. 7.

²⁶¹ “Nazar ve Duâ”, *Cerîde-i Sûfiyye*, II/ 24-8 (4 Teşrinievvel 1328), s. 4-5.

²⁶² “Bedîa”, *Cerîde-i Sûfiyye*, I/6-18 (2 Haziran 1328), s. 1.

*Her zamân meyvelerin dâne-i erzâk-ı ‘ibâd
‘Arsa-i ‘âleme tohmun ‘acabâ kim atdı
Kimi kalın, kimi ince ile alçak, yüksek
Öyle bin türlü mülevven boyanı kim katdı*

Bu bent için Mikdâd Efendi şu dipnotu düşmüştür: *Tevhîd-i Kâ’inât’ın birinci su’âlî budur, bâkî su’âl ve cevâblar bundan sonra tulû’ etmiştir. Buna da sebeb Erzincan Rüşdiyye-i ‘Askeriyyesi cephesinde bir ince dut ağacıdır ki [1]326 senesi dersihânen yapraksızlığını düşünerek Kânûn-ı evvelde bahâr hayâtını hâtırladım da hîn-i tefekkürde şu cereyân vukû’ buldu.*

Mikdâd Efendi’nin dut ağacının lisânıyla verdiği cevap ise şöyledir:

*Bizi o Rabb-i Kerîm etdi ‘ademden icâd
Verdi o meyvemize halk ederek yüz bin dad
Cedd-i a’lâ bulunan ‘âlî şecerden sorduk
Eylemiş mahz-ı keremden bize ol Hakk imdâd
İtmeseydi bizi tezyîn-i meded kudret-i Rab
İdemezdi bizi ezhâr ile evrâk dilşâd²⁶³*

Yapraksız bir dut ağacı manzarasından yola çıkan Mikdâd Efendi, yüz doksan sekiz bentte ve yaklaşık 1200 mısradâ zâhiri ve bâtını ile âlemi konuşurma gayretine girmiştir. Bu gayret ve kabiliyet onun şâirliğinin ve şiire bakışının kanaatimizce dikkate değer bir veçhesidir.

Ahmed Mikdâd Efendi, tevhid türünde bir şiir yazdığı gibi yine Osmanlı şâirlerinin neredeyse tamamının iştirâk ettiği bir geleneğe dâhil olarak na’t da yazmıştır. Bilindiği üzere şâirlerin na’t türündeki manzûmeler kaleme almalarındaki genel amaç şefaât dilemektir. Mikdâd Efendi de bu geleneğe uyarak manzûmenin son kısmında şefaât ve mağfiret talebinde bulunmuş; na’t türündeki şiirini bu arzusuna bir vesile saymıştır:

*Ey esâs-ı ümmeti tahkîm eden savlet-veri
Ey nidâsıyla şefâ’at istiyor bu kemteri*

²⁶³ A. Mikdâd, *Tevhîd-i Kâinât*, s. 29-30.

*Ey ilâhî lutf u ikrâm et de bu gayretgeri
Eyle bâb-ı fahr-i 'âlemde anın hizmetgeri*

*Ey Rahîm ihsân buyur da rahmet-i nusretveri
Eyle anı rûh-ı pür-taksîrimin vuslatveri*

*Ey Kerîm Allah görür elbet bu güzel münşiri
Eyle âsân **Ahmed Mikdâd**'a rûz-i mahşeri²⁶⁴*

Bilhassa Cumhuriyet sonrası dönemde kaleme aldığı şiirlerinin muhtevâsı hakkında ise genellikle şahsî, âilevî konuların sıklıkla mevzubahis olduğunu ifade edebiliriz. Âile efrâdından ve âile dışından muhtelif şahsiyetlere ithâf ettiği şiirleri de mevcuttur. Bilhassa ömrünün son on yılında, Diyanet İşleri kadrosundan tasfiye edilmesinden sonra kaleme aldığı şiirlerinde ümitsizlik, hüzn, hayal kırıklığı gibi hisler kendini gösterir. Duygu Demetleri adıyla kaleme aldığı şiir defterlerine yazdığını beyan ettiği şiirin ilk ve son kıtaları şiirin geneline hâkim olan hüzn ve ümitsizlik havasını göstermektedir:

*Hayatın yaz kışından çok usandım
Nedir bitmez tükenmez geldi, gitti
Hayatı bir saadet yurdu sandım
Hayatımda hayatım dinle n'etti (...)*

*Ne yaptım sa umutlarım oldu bitti
Hayatımda geçirdim türlü etvar
Emeller doğdu **Miktat** sonra yitti
Şu müstakbelde bilsem ki neler var?²⁶⁵*

Bu dönemde kaleme aldığı şiirlerinde hüzn ve hayal kırıklığı yanında ihtiyarlığın etkileri de görülmektedir. Ahmed Mikdâd Efendi vefat ettiği 1939 yılının başında kaleme aldığı bir şiirinde, bedenen yaşlandığını fakat fikren ve fiilen henüz ihtiyarlık çağına erişmediğini, daha genç olduğunu şöyle ifade etmiştir:

²⁶⁴ A. Mikdâd, "Vasf-ı Cenâb-ı Peygamber Salla'llahu 'aleyhi ve-sellem", *Cerîde-i Sûfiyye*, III/83 (30 Kânûnusânî 1329), s. 367-368.

²⁶⁵ *DİB Ahmed Mikdâd Efendi Sicil Dosyası/Dosya No: 23-2050*

*Saçımdaki akı görüp aldanma;
İhtiyar diyenin sözüne kanma;
İftira edip de ateşe yanma,
Henüz pek yerinde bir çağ getirdim.*²⁶⁶

Ozanlar adıyla 1935'te tabedilen manzum eserinde ise kendi şairliğini methetmek vesilesiyle 261 şairin adlarını zikretmiş; bir nevi manzum bir şairler sözlüğü, şuarâ tezkiresi kaleme almıştır. Dil ve üslup olarak zayıf olan bu eser, Ahmed Mikdâd Efendi'nin şiir zevkini, takip ettiği şairleri göstermesi itibâriyle önemlidir. Fakar şunu da ifade etmemiz gerekir ki Ahmed Mikdâd Efendi bu eserinde şairler arasında bir tefrik yahut taksim yoluna gitmemiş; aklına gelen, az çok eserlerine âşinâ olduğu her şairi bir kıta ile zikretmiştir.

²⁶⁶ Aslanoğlu, *Divriği Şairleri*, s. 64-65.

2.3. Eserleri

Ahmed Mikdâd Efendi, gençlik yıllarından itibaren kalemi elinden düşürmemiş velûd bir yazardır. Bunun en büyük delili de aşağıda bir listesini vermeye çalıştığımız eserleridir. Onun farklı kaynaklardan teyit edebildiğimiz kadarıyla eserlerinin sayısı 36’dır. Bu 36 eserin yanında bir de doldurduğu defterler mevcuttur. Eserleri ile alâkalı en geniş bilgiyi Şûrâ-yı Devlet’e yazdığı 05/01/1932 tarihli bir dilekçesinde şöyle vermektedir: *Dördü matbu olmak üzere muhtelif dillerde manzum ve mensur 36 eserim ve ayrıca 17 defter dolusu hatırat-ı harbiyenin ve şimdi II’nci defterini ikmal etmekte olduğum manzum (Duygu Demetleri)’nin sahibiyim. Geceli gündüzlü fûnun-u muhtelifede tettebbuat ve telifâtla meşgulüm.*

Bir not olarak ekleyelim ki Mikdâd Efendi 1935’te bastırmaya muvaffak olduğu son eseri *Ozanlar*’ın arka kapağına eklediği “yazarın diğer eserleri” listesinde 1932 başında ikinci defterini ikmâl ettiği *Duygu Demetleri* adlı eserinin otuz defter olduğunu kaydetmiştir. Yine *Tevhîd-i Kâinât* adlı eserinin arka kapağında da *Harp Hatıraları*’nın kırk deftere yaklaştığını ifade etmiştir.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi otuz altı eserin ve otuzu şiir; kırka yakını harp hatıraları olmak üzere sayısı seksene yaklaşan defterlerin yazarı Ahmed Mikdâd Poyraz’ın velûd bir müellif olduğunda şüphe yoktur. Fakat birçok velûd ve şöhret bulmamış kalem ehlinin eserlerinin başına gelen “elde edilebilen eserleri” ve “elde edilemeyen eserleri” tasnifi onun eserlerinin de başına gelmiştir. Ahmed Mikdâd Efendi’nin matbaa gören beş eseri dışında diğer bütün eserleri kaybolmuştur. Tüm araştırmalarımıza rağmen bu eserlerin, defterlerin izine rastlanamamıştır. Aileden Belir Bulut Hanımefendi’nin anneannesi Halide Suat İliktekin’den (Mikdâd Efendi’nin kızı-ö. 1987) naklettiğine göre bu eserlerin tamamı 1939 Büyük Erzincan Depremi’nde yıkılan evleriyle birlikte yok olmuştur. Ailenin elinde mektuplara eklendiği anlaşılan birtakım manzum parçalar dışında hiçbir şey kalmamıştır. Netice olarak 27 Aralık 1939 gecesini Erzincan’da gerçekleşen depremde Mikdâd Efendi, karısı Cemile Hanım ve dört çocuğu ile birlikte onlarca yıllık emeğin semeresi, ilim, tarih ve edebiyat mirasının da enkaz altında kaldığı anlaşılmaktadır. Ahmed Mikdâd

Efendi'nin basılanlar; basılamayanlar ve kaybolanlar; mecmua ve gazetelerde neşrolunanlar ile diğer eserleri şöyle tasnif edilebilir:

2.3.1. Manzum Eserleri

1. *Feryâd-ı Dehşet-engîz der-hakk-ı Trablusgarb*

Erzincan Müderrislerinden İ'dâdî-i Mülkî ve Rüşdî-i 'Askerî Mu'allimlerinden Divrikli Ahmed Mikdad, *Feryâd-ı Dehşet-engîz der-hakk-ı Trablusgarb*, Dersaadet: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1327, 21 s.

Eserin Mâhiyeti: Bu eser, yüz elli dört beyitten müteşekkil bir mesnevîdir. Ahmed Mikdâd Efendi'nin tabedilen ilk manzûm eseridir. Ahmed Mikdâd Efendi'nin eserin sonuna düştüğü kayda göre “9 Kânûnuevvel 327 Cumartesi gecesi” (22 Aralık 1911) tamamlanmıştır. Aruzun “mef ‘û lü/me fâ ‘î lü/me fâ ‘î lü/fe ‘û lün” kalıbı ile başlayan eser “Tezkîr” bölümünden itibaren “fe ‘i lâ tün/fe ‘i lâ tün/fe ‘i lâ tün/fe ‘i lün” kalıbı ile devam etmiştir.

Eserin Muhtevâsı: Trablusgarp'ta başlayıp İzmir'e, Çanakkale'ye kadar yayılan çarpışmalarda oluşan zayıat neticesinde maneviyâtı bozulan millete kuvvet aşlamak maksadıyla yazılmış bir eserdir. Tarih itibâriyle savaş nihayet bulduktan sonra yazıldığı anlaşılan bu mesnevî, zulme uğrayan, ağır kayıplar veren müslümanlara ümitsizliğe kapılmama, zafer için gayret etme yönünde telkinlerle doludur. Mesnevînin ilk beyti eserin sebep-i telifi hakkında bir fikir vermektedir:

Zâlim bulacak etdiğini sen gene sabr et

*Allâh'a tevekkül ederek doğru selîm git*²⁶⁷

Mesnevî, Ahmed Mikdâd Efendi tarafından bölümlere ayrılmıştır. On beş beyitlik bir mukaddimeden sonra “Hitâb”, “İhtâr”, “Tenbih”, “Tezkîr”, “Tavsîf”, “Îkâz”, “Beyân” ve “Nidâ” başlıkları ile bölümlenmiştir. Her başlık, bölümün temel sebep-i telifini aksettirmektedir. Buna göre mukaddime kısmında mazlûmların önünde sonunda gâlip geleceği, İlâhî kudret tarafından bunların intikamının alınacağı fikri işlenmektedir:

²⁶⁷ Ahmed Mikdâd, *Feryâd-ı Dehşet-engîz der-hakk-ı Trablusgarp*, s. 2.

*Evler yıkanın hânesi olmaz mı beyâbân
Yıkamaz mı onun lânesini gerdîş-i ezmân²⁶⁸*

Yine bu mukaddime kısmında medeniyet sahibi olmak iddiasındaki ehl-i salibin savaş sırasındaki cinayetleri, zulümleri de mevzubahis edilmiş; beşeriyetin gereği ve medeniyetin şartı olarak zulümden, haksız cinayetlerden berî olmak gösterilmiştir:

*Vahşet mi nedir böyle mezâlim ki yapıldı
Ma ‘sûmlara binlerce şarapnel ki atıldı
Bilmem bu mudur ‘âlem-i insânda temeddün
İster mi bunu şimdi ‘aceb bir mütemeddin
Hâşâ diyemem çünkü beşer cevher-i yekdir
O da haksız yere kan dökmeyerek yüksektir²⁶⁹*

Bu mukaddimedden sonra gelen “Hitâb” başlıklı kısmın muhatabı ise Osmanlıların düşmanlarıdır. Ahmed Mikdâd Efendi, bu başlık altındaki beyitlerle yine mukaddimedeki nihâî zaferin kendilerine ait olacağı fikrini tekrarlamıştır:

*Evlâdı isek biz vatanın mâderimizdir
Ölsek de uğurunda bizim makberimizdir
Karşında duran şîr-i jiyân ‘askerimizdir
Zabt eylediğin yer gene her dem yerimizdir²⁷⁰*

Ahmed Mikdâd Efendi, “İhtâr” başlıklı kısımda da kendi milletine uyarılarda bulunmakta ve şehâdet mertebesinin ulviyetine işaret ederek harbe teşvîk etmektedir:

*Dünyâya mı meftûn olalım işte memât var
Uhrâda ise türlü sa ‘âdetle hayât var²⁷¹*

²⁶⁸ Ahmed Mikdâd, *Feryâd-ı Dehşet-engîz der-hakk-ı Trablusgarp*, s. 2.

²⁶⁹ *Feryâd-ı Dehşet-engîz der-hakk-ı Trablusgarp*, s. 3.

²⁷⁰ *Feryâd-ı Dehşet-engîz der-hakk-ı Trablusgarp*, s. 4.

²⁷¹ *Feryâd-ı Dehşet-engîz der-hakk-ı Trablusgarp*, s. 8.

“Tenbîh” başlıklı bölümde ise cesaret ve hamiyet telkin edilerek Osmanlılar vatan müdafaasına, harbe, cihâda davet edilmektedir:

Birleşip hasma mukâbil çikalım ey ihvân

Bizi imdâdına da ‘vet ediyor bu evtân

Yaşasın şîr-i mücâhid koca ‘askerlerimiz

*O hamiyyetli gönüllü dîni tam erlerimiz*²⁷²

“Tezkir” başlıklı kısmın ilk ikisi dışında tüm beyitleri “görürüz” ifadesi ile başlamaktadır. Ahmed Mikdâd Efendi, bu ifade ile başlayan beyitlerde Osmanlıların muzafferiyetlerle dolu eski devirlerini padişah isimlerini de zikrederek hatırlatmaktadır:

Hele bir hâli görüp mâzî nedir fîkr etsen

Devr-i ahlâfa bakıp bir selefî zîkr etsen

Görürüz Fâtîhi Yavuz ile ‘Osmân Hânı

*Görürüz Haydar-ı kerrâra misâl hâkânı*²⁷³

Mazîyi hatırlatan bölümden sonra ise “Tavsîf” başlığı altında dokuz beyit yer almıştır. Ahmed Mikdâd Efendi bu bölümde, yukarıda zikrettiği şahısların devrindeki muzaffer mücahitlerin vasıflarını saymakta, o vasıflarda mücâhitlerin noksanlığını ve onların ruhları tarafından kınandıklarını beyan etmiştir:

Kimi zâhir kimi bâtın ile meşgûl dâ’im

Kimi her demde cihâd üzre olurdu kâ’im

Nerede onlar ki olur ‘âleme burhân-ı celî

Her biri ‘asrına nisbetle birer şahs-ı velî

Bizi onlar ebedî levm ederek şerm eyler

*‘Acabâ hakkımıza hangi zemînden söyler*²⁷⁴

²⁷² Feryâd-ı Dehşet-engîz der-hakk-ı Trablusgarp, s. 10.

²⁷³ Feryâd-ı Dehşet-engîz der-hakk-ı Trablusgarp, s. 12.

²⁷⁴ Feryâd-ı Dehşet-engîz der-hakk-ı Trablusgarp, s. 15.

“Îkâz” ve “Beyân” başlıklı bölümler de Ahmed Mikdâd Efendi’nin mülâhazalarına göre millette bulunan yanlış tavır ve fikirler ile bunların tashih yolunu muhtevîdir. Bir nevi ikazlar hastalıkları; beyanlar ise reçeteyi bildirmek gayesindedir. “Îkâz” başlıklı kısmın ilk beyitleri şöyledir:

*Hani fıkret ile hikmet hani gayret ‘irfân
Hani ‘iffetle temeddün hani san ‘at iz ‘ân

Hani miskîne terahhum hani şefkat-i re’fet
Hani evtâna muhabbet hani sohbet-i ülfet²⁷⁵*

Ahmed Mikdâd Efendi “Beyân” başlıklı kısmın son iki beytinde devrin siyâsî çekişmelerinden duyduğu rahatsızlığı izhar ederek hem muhaliflere hem de millet vekillerine seslenmiştir:

*Bırakın gayri yeter şu vatânı hıfz ediniz
Onun evlâdı değilse çıkınız siz gidiniz

Kalan evlâdı olan çâresine baksınlar
Şerefi belli mu ‘ayyen ocağı yaksınlar²⁷⁶*

“Nidâ” başlıklı son bölüm ise Ahmed Mikdâd Efendi’nin bu kısmı yazarken henüz beş yaşında olduğunu ifade ettiği oğlu Yahya Kemal’e hitâben kaleme alınmıştır. Bu on sekiz beyitlik bölümde Mikdâd Efendi, vatan sevgisi, dine bağlılık, iyi arkadaş edinme, milletin hakkına riâyette azamî sûrette dikkatli olma, devlete sadakatle hizmet etme, sultana muhabbetle hürmet etme gibi hususlarda nasihatlerde bulunmuştur. Esasen Ahmed Mikdâd Efendi’nin bu başlık altında nazma çektiği nasihatlerini oğlunun şahsında tüm vatan evlatlarına tevcih ettiği anlaşılmaktadır:

*Devlete sıdk u diyânetle hemân et hizmet
Hele sultâna muhabbet ile kıl çok hürmet

Onların şânı büyük kadri müberhendir hem
Cedd-i a ‘lâları meşhûr-ı cihândır ifhem²⁷⁷*

²⁷⁵ Feryâd-ı Dehşet-engîz der-hakk-ı Trablusgarp, s. 15.

²⁷⁶ Feryâd-ı Dehşet-engîz der-hakk-ı Trablusgarp, s. 18.

2. Tevhîd-i Kâinât

Fî-sebîlî'llah Cihâd için İstanbul ve Mevâki'-i Harbiyeyi Dolaşarak Va'z u Nasîhat Eden Erzincan İ'dâdî-i Mülkî ve Rüşdî-i 'Askerîsi Mu'allimlerinden Atabey Nizâmiye Medresesi Müderrisi Divrikli Ahmed Mikdad, *Tevhîd-i Kâinât*, İstanbul: Matbaa-i Hayriyye, 1331, 79 s.

Eserin Mâhiyeti: Yüz doksan sekiz altılı bentten oluşan bu eser dînî-felsefî ve içtimâî mevzûların işlendiği, soru-cevap şeklinde hazırlanmış manzûm bir eserdir. Bir altılı bentte soru; sonrakinde cevap olmak üzere yazılmıştır; ki eser bu yönüyle orijinaldir. Kanaatimizce bu eser, Mikdâd Efendi'nin ilmen ve nazmen en kuvvetli eseridir. Aynı zamanda Mikdad Efendi'nin tabettirmeye muvaffak olduğu en hacimli eseri de budur. Eser aruzun “fe ‘i lâ tün/fe ‘i lâ tün/fe ‘i lâ tün/fe ‘i lün” kalıbıyla yazılmıştır. Bununla birlikte bazı mısralarda “mef ‘û lü/me fâ ‘î lü/me fâ ‘î lü/fe ‘û lün” kalıbı da kullanılmıştır.

Eserin Muhtevâsı: Eserde âlemin yaratılışı; mahlûkâtın cinsleri ve üstünlükleri; Allah'ın sıfatları, cihât ve askerlik gibi birçok mesele hakkında sualler sorulup cevapları verilmektedir. Bunların yanında namazın terk edilmesi; ilmin garip bırakılması; tesettüre hakkıyla riâyet edilmemesi gibi içtimâî tenkitler de yapılmaktadır. Ahmed Mikdâd Efendi'nin düştüğü nota göre eseri kaleme almaya başladığı ilk suâl bendi şudur:

*Hele eşcâra su'âl et ki seni kim yaptı
Türlü ezhâr u varakla ne 'aceb donatdı
Her zamân meyvelerin dâne-i erzâk-ı 'ibâd
'Arsa-i 'âleme tohmun 'acabâ kim atdı
Kimi kalın, kimi ince ile alçak, yüksek
Öyle bin türlü mülevven boyanı kim katdı²⁷⁸*

Bu bendin ardından sorduğu soruların cevaplarını vererek diğer bende geçmekte; soru-cevap usûlüyle bentler devam etmektedir. Bu bendin ve diğer bentlerin telif sebebini ise Mikdâd Efendi şöyle ifade etmiştir: *Tevhîd-i Kâ'inât'ın*

²⁷⁷ *Feryâd-ı Dehşet-engîz der-hakk-ı Trablusgarp*, s. 20-21.

²⁷⁸ Ahmed Mikdâd, *Tevhîd-i Kâinât*, s. 29.

*birinci su'âli budur, bâkî su'âl ve cevâblar bundan sonra tulû' etmiştir. Buna da sebeb Erzincan Rüşdiyye-i 'Askeriyyesi cephesinde bir ince dut ağacıdır ki [1]326 senesi dershânenen yapraksızlığını düşünerek kânûnuevvelde bahâr hayâtını hâtırladım da hîn-i tefekkürde şu cereyân vukû' buldu.*²⁷⁹

Ahmed Mikdâd Efendi'nin bu manzûm eseri muhtevâ olarak geniş bir çerçeve arz etmektedir. Umûmî manzara itibârıyla hemen hemen iki bentte bir mevzu değişmekte yahut aynı mevzunun bir başka veçhesine geçmektedir. Başka bir ifade ile bir sual bendinden sonra cevap bendi gelmekte, sonraki sual ise başka bir meseleye dönmektedir. Eserin muhtevâsını bent numaralarını da not ederek konularına göre bir liste hâlinde şöyle kaydedebiliriz; bu konular aynı zamanda Ahmed Mikdâd Efendi'nin suallerinin de muhataplarıdır: Âlemin yaratılışı (1-4. bentler); Allah'ın tecellîleri (5-6); Allah'ın sıfatları (6-12); rüyetullah (13-16); Hz. Peygamber ve şefaat (17-18); Allah'ın sıfatları (19-22); Kur'ân-ı Kerîm (23-28); Kur'ân'ın nüzûlü (29-30); Kur'ân'ın hükümleri (31-32); Kur'ân'ın kırâati (33-34); Kur'ân ile amel etmeyenler (35-36); Arşın ve kürsînin mâhiyeti (37-40); semâvâtın mâhiyeti (41-42); gök cisimlerinin mâhiyeti (43-44); Beytullah (45-46); güneş (47-48); ay (49-50); yıldızlar (51-52); bulutlar (53-54); şimşek (55-56); yıldırım (57-58); gökkuşağı (59-60); yağmur (61-62); sel (63-64); rüzgar (65-66); dağlar (67-68); bağlar bahçeler (69-70); ağaçlar (71-72); servi ağacı (73-74); nebâtlar (75-76); sular (77-78); yaz mevsimi (79-80); kış mevsimi (81-82); kuşlar (83-84); zerre (85-86); değirmen taşı (87-88); buğday (89-90); kar (91-92); yağmur/kar/dolu tanesi (93-94); deprem (95-96); çağılayanlar, pınarlar (97-98); çiçekler (99-100); ateş (101-102); demir (103-104); savaş topları (105-106); şarapnel, kurşun (107-108); mescidler, medreseler (109-112); tesettür (113-116); medreseler (117-118); ilim (119-120); temizlik, abdest, namaz (121-122); ibadetler (123-124); uhuvvet, ülfet, kardeşlik (125-128); milletin kurtuluşu (129-130); minareler (131-132); çanlar (133-134); gemiler (135-136); evler, meskenler (137-138); dünyanın faniliği (139-140); yollar (141-142); hürriyet (143-144); hayat (145-146); ölüm (147-148); kabirler (149-150); berzâh âlemi (151-152); mahşer (153-154); cennet (155-156); cehennem (157-158); cehennemden kurtuluş (159-160); hakka yaklaşma, selamet yolları (161-164);

²⁷⁹ *Tevhîd-i Kâinât*, s. 29.

dünyada en şerefli yol (165-166); askerlik (167-168); askerlikten kaçmak (169-170); düşmanlar (171-172); terakkî yolu (173-174); karı-koca ilişkileri (175-176); teaddüd-i zevcât, çok hanımla evlenme (177-178); kocanın vazifeleri (179-180); kadının vazifeleri (181-182); kötü ahlâk sahipleri (183-186); kötü ahlâkın ıslahı (187-188); zâlimler (189-190); şahitlik (191-192); mahkemeler (193-194); tevhîd (195-196); şairin şükrü ve hayır duası (197-198).

Eserde birçok içtimâî tespit ve tenkit yapıldıktan sonra Ahmed Mikdâd Efendi'nin kurtuluş için sunduğu reçete şu altı mısra ile ifade edilmiştir:

*Biri Allah ile Peygambere her dem hürmet
Biri de kardeşi kardeş bilerek çok ülfet
Biri düşmanlara karşı ebedî durmaktır
Biri de mahkemede 'adl ü 'inâyet, nısfet
Birinin adı mu'ayyen çalışıp kesb etmek
Biri evlâd okudup bellilemek bir san 'at²⁸⁰*

Eserin dikkat çeken bir özelliği de Mikdâd Efendi'nin kitabının sonuna düştüğü nottur. Bu notta *Tevhîd-i Kâinât*'ın tefeül için kullanılabileceği ifade edilmektedir: *Şurada iki fâ'ideden bahs edeceğim. Birinci fâ'ide: On sekizinci sahîfede (Onu ta'zîm ederek ehl-i semâvât birden/Eyledi cümle melek zât-ı 'azîmine sücûd) beytinde Cenâb-ı Hakk'a secde ile hâcetini istemek! İkinci fâ'ide: Bir şey niyet etdikde: Evvelâ (Peygamber) 'aleyhi's-selâm efendimiz hazretlerine üç def'a salavât-ı şerîfeden sonra Tevhîd-i Kâ'inâtı açmalı sağ tarafda birinci (c) işâretine bakmalı, bu usûl bakıcıların işfâlinden kurtarır.*²⁸¹

3.Ozanlar:

Eserin Mâhiyeti: Ahmed Mikdâd Efendi'nin vefatından 4 yıl önce, 1935'te yeni harflerle basılan bu manzum eser 278 dörtlükten müteşekkildir. Halkiyat araştırmacısı İbrahim Aslanoğlu'nun tespitine göre eser, umûmî manzarası itibarıyla Ahmed Mikdâd Efendi'nin en zayıf eseridir.²⁸² Esasen Mikdâd Efendi de eserinin

²⁸⁰ *Tevhîd-i Kâinât*, s. 52.

²⁸¹ *Tevhîd-i Kâinât*, s. 79.

²⁸² Aslanoğlu, *Divriği Şairleri*, s. 63.

bazı kısımlarında zorlama bir üslupla yazmanın verdiği sıkıntıyı ifade etmiştir. Bu hükme misâl olarak şu dörtlüğü gösterebiliriz:

*Şu mısradan usandım ben de bezdim
Onun ağzında isyân sözü sezdim
Dolandım uçurumda hayli gezdim
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde²⁸³*

Eserin “Ozanlar” başlığını taşıyan ana bölümü aruzun “me fâ ‘î lün/me fâ ‘î lün/fe ‘û lün” kalıbıyla yazılmıştır. Baş taraftaki “Öğün” başlıklı iki kıta ile kitabın sonundaki “İstiklal Marşı” ise “fâ ‘î lâ tün/fâ ‘î lâ tün/fâ ‘î lâ tün/fâ ‘î lün” kalıbıyla yazılmıştır. Ahmed Mikdâd Efendi’nin diğer manzumelerine nazaran birçok veçhe itibâriyle zayıf görülen *Ozanlar*, aruz vezninin kullanımında da zayıf kalmıştır. Eserin genelinde aruz kusurları görülmektedir.

Ahmed Mikdâd Efendi bu eserini 16/03/1935’te Bayburt’ta tamamlamış; aynı yıl Ankara’da neşretmiştir.

Eserin Muhtevâsı: Her dörtlükte bir şairin faziletinden, şiirlerinin ve şairliğinin yüceliğinden bahsedilmekte ve son mısrada “Fakat Miktat’a benzer mi şiirde” tekrar mısrasıyla üstünlük onları övene, yani Mikdâd Efendi’ye teslim edilmektedir. Ahmed Mikdâd Efendi’nin bu usûlle kendini methetmek, şairliğiyle iftihar etmek gayesinden ziyâde mümkün olduğunca geniş bir çerçevede şairleri zikretmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. Ahmed Mikdâd Efendi, birçok kıtada özel bir hüküm vermeksizin adını zikrettiği şairi methetmekle iktifâ etmiştir. Bunun yanında bazı şairlere dair kanaatlerini de zaman zaman dörtlüklere aksettirdiği görülmektedir. Bu hususa bir misal olarak Ömer Seyfettin’in açık, anlaşılır sade bir lisanla şiir yazdığının ifade edildiği şu kıta gösterilebilir:

*Ömer Seyfi yazar nesriyle nazmı
Kolaydır şi’rinin efkârda hazmı*

²⁸³ A. Miktat Poyraz, *Ozanlar*, s. 22.

Mükemmeldir onun fikrinde azmi

*Fakat Miktat'a benzer mi şiirde*²⁸⁴

Ahmed Mikdâd Efendi, bu gibi kanaatlerini bildirdiği dörtlükler yanında kendi hayatına dair birtakım malumatı da bu eserinde zikretmiştir. Nesîmî'nin şiirlerini küçük yaşta okuduğunu beyan ettiği dörtlük şöyledir:

Nesîmî'nin güzel nazmı mükemmel

Okumuştum onu buluşdan evvel

Hakikatte şiir bâbında ekmel

*Fakat Miktat'a benzer mi şiirde*²⁸⁵

Ahmed Mikdâd Efendi, ailesindeki şairler hakkında da dörtlükler yazmıştır. Annesi Sırma Hanım, kızı Halide Suad, oğlu Kemal bu şairler arasındadır.²⁸⁶

Eserin başında “Öğün” başlıklı iki kıta; sonunda da “Söylev” başlıklı bir not ile Mehmet Âkif'i takliden yazıldığı tahmin edilen on kıtadan müteşekkil bir “İstiklâl Marşı” yer almaktadır.

Toplamda iki yüz elliye yakın şairin zikredildiği eserde bir seçme yapılmadığı, bilakis Mikdâd Efendi'nin okuduğu, âşinâsı olduğu, hatırına gelen tüm şairleri zikretme gayretinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu şairler zikredilirken Yunus Emre'den Mevlânâ'ya; Fuzûlî'den Şeyh Gâlib'e; Ömer Hayyam'dan Hâfız'a; Karacaoğlan'dan Ruhsatî'ye; Nazım Hikmet'ten Necip Fazıl'a çok geniş bir çerçeve çizilmiştir. Mikdâd Efendi “Tehattur eylediğim ozanı yazdım” mısrasıyla bir kâide gözetmediğini de bizzat ifade etmiştir.²⁸⁷ Eserde zikredilen şairlerin isimleri yahut mahlasları ile zikredilme sayıları, yalnızca birden çok kez zikredilenler parantez içinde gösterilmiştir, şöyledir:

A: Abdullah, Abdullah Cevdet, Abdül'aziz, Ahmet Ferid, Ahmet Haşım, Ahmet Mithad, Ahmet Paşa, Ahmet Râsim, Ahmet Remzî, Ahmet Sâbit, Ahmet Şükrü, Aka

²⁸⁴ Ozanlar, s. 7.

²⁸⁵ Ozanlar, s. 12.

²⁸⁶ bk. Ozanlar, s. 14, 33.

²⁸⁷ Ozanlar, s. 44.

Gündüz, Âkif, Ali, Ali Cânip, Ali Naci, Ali Reşâd, Ali Ulvî, Ârif, Arif Hikmet, Ârif Nihad, Âşık Çelebi, Âşık Ömer, Âşık Paşa, Atâullah, Avnî.

B: Baba Sâlim, Bahrî, Bâkî, Bedrettini Âli, Behiç Bey, Besim Atalay, Burhanettin Kadı.

C: Celâl, Celâlettin, Celâlî, Celâl Sahir, Cemâl, Cem Sultan, Cevdet, Ceyhûnî.

D: Dede Korkut, Dertli, Dilgiray.

E: Ebussuud, Eğinli Sırma Hanım, Ekrem Reşid, Emin, Emin Bülend, Emin Recep, Emrah, Enver, Ercümen [Ekrem], Erdede, Esrâr Dede.

F: Fâik, Falih Rıfkı, Faruk Mümtaz, Faruk Nâfiz, Fatin, Fazıl Ahmet, Fazıl Berki, Fazlî, Fevziye, Figânî, Fuzûlî.

G: Galip(3), Gamlî, Gedâî.

H: Hakkı Süha, Hakkı Tahsin, Hâlî, Halide Edip, Halide Nusret, Halil, Halit Fahri(2), Halit Ziyâ, Hamdi Atila, Hamdullah Suphî, Hamit, Hamza Sadi, Hanım Leylâ, Hasan Âli Bey, Hassan, Haşmet, Hatip Sâdık, Hayâtî, Hayrî(3), Hıfzı Tevfik, Hoca Hâfız, Hurûfî, Huzûrî, Hüseyin, Hüseyin Nâil, Hüseyin Rahmi, Hüseyin Rif'at, Hüseyin Suat(2), Hüseyin Vâiz, Hüznî.

İ: İbrahim Alâettin(2), İbrahim Dede, İbrâhim Hakkı, İhsan Raif, İlhamî Bekir, İrşâdî Baba, İsalyesevi, İsmâ'il Hakkı, İzzet Ali, İzzet Melih, İzzet Paşa.

K: Kânî, Karacaoğlan, Kâzım Nâmi, Kemâlettin, Kemalettin Kâmi, Kemâl Miklat, Kemal Müftî, Kemal Ümmî, Kenzî, Köprülü Fuad, Kuddûsî(2).

L: Lâedrî, Latîfî, Libâs, Lütfî.

M: Mecit, Mehmet Asım, Mihrinnisâ, Mir'atî, Mithat Cemal, Molla Câmî, Molla İzzet, Muhammet Behçet, Muhammet Ekrem, Muhammed Faruk, Muhammet Fuad, Muhammet Rif'at, Muhammet Sıtkı, Muhittin, Mustafa Suphî, Müfit Ratip, Müştâk.

N: Nâbî, Nahîfî, Nâil(2), Nâilî Kadîm, Nazım Hikmet, Nazî, Nazif, Necdet, Necip Fâzıl, Necmettin, Nedim, Nef'î, Nejat Tevfîk, Nesîmî(2), Nesip, Nevâî, Nevres, Neyzen Tevfik, Nigâr Hanım, Nigârî, Nihat Arif, Niyazî, Nizamettin-i Yümnî, Nizâmî, Nûrî(2).

O, Ö: Orhan Seyfi, Ömer Bedrettin, Ömer Hayyam(2), Ömer İhyâ, Ömer Seyfi.

R: Rahmî, Recâizâde Ekrem, Recep Vahyî, Refik Halit, Reşat Nuri, Revânî, Rızâ, Rıza Polat, Rıza Tevfik, Rif'at, Rif'at Ahmed, Rûhî, Ruhsatî, Rûşen Eşref, Rûzî.

S: Sâbit, Sabri Es'ad(2), Sadettin Nüzhet, Sadî, Sadrettini Âli, Sait Fennî, Salih Zeki, Sâlim, Sami, Semâî, Seyrânî, Sezâî, Sıtkı, Sıtkı Korkmaz, Sinân Ümmî, Siracettin, [Halide] Suâd, Sultan Veled, Süleymani Nesip, Süleyman Nazif, Sürûrî.

Ş: Şahâbettin Süleyman, Şâhî, Şâir Eşref, Şehâbettin(2), Şeh Sâdî, Şekib, Şem'î, Şems-i Tebrîzî, Şevketî, Şeyh Attar, Şînâsî, Şükûfe Nihal.

T: Tahir Mevlevî, Tunalı Hilmi.

V: Vâlâ Nûrettin, Vasfi Mâhir, Vâsıf(2), Vehbi, Veled Çelebi.

Y: Yahyâ, Yâhya Kemâl, Yakup Kadri(2), Yaşar Nâbî, Yaşar Nezihe(2), Yavuz Sultan Selim, Yazıcıoğlu, Yazıcızâde, Yesârî, Yunus Emre, Yusuf İzzet.

Z: Zaifî, Zeki, Zihnî, Ziyâ, Ziyâ Nûrî.

Ahmed Mikdâd Efendi'nin eserinde zikrettiği ilk şair divan edebiyatının en büyük şairleri arasında sayılan Fuzûlî'dir. Fuzûlî'nin peşine gelen şairler de yine aynı geleneğin büyük şairleri olarak kabul edilen Nâbî, Bağdatlı Rûhî, Nedim ve Nefî'dir. Kitabın ilk beş şairinin divan edebiyatının en meşhur şairleri arasından seçilmiş olması Ahmed Mikdâd Efendi'nin edebî müktesebâtı ve şiir anlayışı hakkında mühim bir işarettir. Divan şiiri geleneğini iyi bildiği ve takdir ettiği anlaşılan Ahmed Mikdâd Efendi, eserinin muhtelif dörtlüklerinde Şeyh Gâlib, Ahmet Paşa, Bâkî gibi yine divan şiirinin büyük isimleri arasında sayılan şairleri de zikretmiştir.

2.3.2.Mensur Eserleri

1. Cevâhîru'l-efkâr fî-keşfi'l-esrâr

Erzincân Meşâhîr-i 'Ulemâ-yı Benâmından Atabey Nizâmiye Medresesi Müderrisi ve Rüşdiye-i 'Askeriye İmlâ Mu'allimi Ahrârdan Fazîletlü Ahmed Mikdâd Efendi, *Cevâhîru'l-efkâr fî-keşfi'l-esrâr*, Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1326, 16 s.

Eserin Mâhiyeti: On altı sayfalık bir risaledir. Mikdâd Efendi'nin neşrolunan ilk eseridir. Ahmed Mikdâd Efendi, sicil varakasında iki forması matbu olan bu eserin toplam elli forma olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bu eserin arka kapağına “bu kitâbın şevâhidi âyât-ı beyyinât ayrıca tefsîr ve tahrîk edilerek son formada meydân-ı bedâheti tenvîr edecektir” notunu düşmüştür. Fakat bu son formayı bastırmaya muvaffak olamamıştır.

Eserin Muhtevâsı: Ahmed Mikdâd Efendi, eserinde ele aldığı konuları kitabının başında şöyle açıklamıştır: *Mazmûnu hükm-i Kur'ân, hülâsası şifâ-yı cândır. Muhteviyyâtı kütüb-i tefâsîr ü ehâdis ile kütüb-i fıkhiye külliyâtından telhîs edilerek karîhamın hıfz etmiş olduğu bir zübde, bir hülâsadır ki, mâzînin a'mâk-ı mechûlesine doğru bakılınca muzlim görünür değil mi? İşte oradan başlayarak Hazret-i Âdem Safiyyullah'dan Nûh Neciyyullah'a oradan İbrâhîm Halîlullah ile Mûsâ Kelîmullah 'Îsâ Rûhullah'a kadar vekâyi'-i câriyenin enmûzeci bi'l-beyân oradan Hazret-i Muhammed Resûlullah Habîbullah sallallahu 'aleyhi ve sellem zamân-ı sa'âdetine gelerek cihân-ı diyânetin ufk-ı a'lâsından şems-i risâletin tulû'u, erkân-ı imânın suyû'u, hull u hurmetin şer'en, hikmeten, 'aklen isbâtı, mekârim-i ahlâk mehâsin-i evsâf mezâyâ-yı dîniyye hulefâ-yı râşidîn, Emevîler, 'Abbâsîler, Selçûkîler'den icmâlen bahisden sonra Devlet-i 'Osmaniye'nin zuhûru şu devr-i terakkî, inkılâb-ı kebîr-i 'Osmaniye'de idâre-i meşrûtanın meşrû'iyeti hürriyetle, müsâvâtın şer'e tatbîk ile, edillesinin beyânı, eşrât-ı sâ'at 'âlem-i berzah, harâb-ı 'âlem, kıyâm-ı mahşer, mahkeme-i kübrâ bahisleriyle “فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ” âyetinin tefsîri cennet ve cehennemın evsâfi bunların şer'en, felsefeten isbâtı.*²⁸⁸

²⁸⁸ Erzincân Meşâhîr-i 'Ulemâ-yı Benâmından Atabey Nizâmiye Medresesi Müderrisi ve Rüşdiye-i 'Askeriye İmlâ Mu'allimi Ahrârdan Fazîletlü Ahmed Mikdâd Efendi, *Cevâhîru'l-efkâr fî-Keşfi'l-esrâr*, s. 6-7.

Ahmed Mikdâd Efendi, yukarıda kendi ifadelerinden de anlaşıldığı gibi tefsir, fıkıh ve hadis kaynaklarını tetkik ederek Hz. Âdem aleyhisselamdan Osmanlıların Meşrûtiyet devrine kadar geniş bir çerçevede tahliller, tespitler yapmış ve kısa, öz bir metin olarak bu eseri ortaya koymuştur.

Kitabın mukaddimesinde müellif, kitabın sebep-i telifinden ve telifte yaşadığı tereddütlerden de bahsetmiştir. Bu mukaddimeye göre Ahmed Mikdâd Efendi'nin esas gayesi bu kitapla irfan ve marifetullah yollarından uzak kalarak dünyaya bağlanıp acınacak hâle düşen insanlara kalbin bu türlü hastalıklarına karşı şifa usûllerini göstermektir. “Mekteb-i feyz ü irfândan ders-i ibret alamayıp da bu riyâ-yı sivâda kalanlar” tabiriyle vasıflarını beyan ettiği bu insanların feci kalp hastalıklarına tutulduğunu ifade etmiş; şifa bulma yolunu ise şöyle bildirmiştir: “Gıdâ-yı rûh olan ahkâm-ı diyânet verilir, şükûfe-i hakâyık yedirilir ise tedricen kesb-i sıhhat eder, kuvvetlenir de evc-i irfâna gider.” Ahmed Mikdâd Efendi'ye göre her türlü feyiz, terakkî ve selâmet bir dini kabule, o dinin hükümleri ile idâme-i hayata bağlıdır. Bütün milletler bir dini kabul eder ve onun yayılması için uğraşır. Ahmed Mikdâd Efendi de neşr-i diyânet, tebliğ ve irşat gayesiyle böyle bir eser kaleme almak arzusunu uzun zamandır taşıdığını fakat sansür endişesiyle tereddüde düştüğünü bildirmiştir. Nihâyet Meşrûtiyetle birlikte, kendi ifadesiyle “şu vüs'at, şu bereketten müstefid” olarak, bu kitabı neşretmiştir.²⁸⁹

Kitabın “Hulâsa” başlıklı kısa bölümünde Ahmed Mikdâd Efendi, eserinin hitap ettiği okuyucuyu tüm beşeriyet, bütün cihân olarak ilan ederken şu veciz ifadeleri kullanmıştır: “Takîb ettiği meslek sanki kaviyyü'l-bünye uzun mevzûn bir hatîb-i belîğ dünyânın yüksek mahallerinden sayılan Himalaya dağları zirve-i bâlâsında durup bütün cihâna va'z u nasîhat noktasında neşr-i efkâr-ı diyânet ve siyâset edercesine beyân-ı hakîkatdir.”²⁹⁰ Müellif kitabını Himalaya Dağları'nın zirvesinden bütün dünyaya seslenen, hakikatleri bildiren bir hatip olarak kaleme aldığını ifade etmiştir.

2. Şerefü'l-mücâhidîn

²⁸⁹ *Cevâhiru'l-efkâr fî-Keşfi'l-esrâr*, s. 3-6.

²⁹⁰ *Cevâhiru'l-efkâr fî-Keşfi'l-esrâr*, s. 8.

Erzincan İ'dâdî-i Mülkî ve Rüşdî-i 'Askerîsi Mu'allimlerinden Atabey Nizâmiye Medresesi Müderrisi Divrikli Ahmed Mikdâd, *Şerefü'l-Mücâhidîn*, Dersaadet: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1331, 60 s.

Eserin Mâhiyeti: Ayet ve hadislerle cihadın ve mücahitlerin faziletlerinin anlatıldığı bir cihad risalesidir. Ahmed Mikdâd Efendi'nin bu eseri Balkan Harbi devam ettiği sıralarda neşrolunmuştur. Dolayısıyla Mikdâd Efendi'nin, bu eserini cephelerdeki askerlere vaaz ve nasihat etmek maksadıyla hazırladığı ifade edilebilir.

Eserin Muhtevâsı: Mikdâd Efendi, bu eserinde cihâdın faziletini, şehitliğin, gaziliğin ne kadar büyük şerefler olduğunu anlatırken savaş hukûkuna ve harp sanatına dâir inceliklere de değinmiştir. Bu manâda *Şerefü'l-mücâhidîn*, cephedeki askerin maddî-manevî kuvvet kazanmanın yollarını gördüğü; savaşın, mukâtelenin hududlarını öğrendiği bir el kitabı hüviyetindedir.

Bu risale kısa bir girişten sonra mukaddime, üç bölüm ve bir fezlekeden müteşekkildir. Ahmed Mikdâd Efendi, mukaddimeden önce yazdığı kısa girişte kendini tanıtmış ve eserinin telif sebebini beyan etmiştir. Ahmed Mikdâd Efendi, meallerini de kendisinin verdiği, “Ey benim Resûl-i Ekremim, i'lâ-yı kelimetu'llah için mü'minleri cihâda teşvik et...” (el-Enfâl 8/65) âyeti ile “Hazret-i Allah bana emretti ki efrâd-ı nâsa harb edeyim tâ ki onlar Hakk'ı tevhîd ile Resûlü'nü tasdik edeler.” (Ebû Dâvud, “Cihâd”, 95 [Hadis nr. 2641]) hadisine işaret ederek bu sûretle cihâdın Hz. Peygamber'den hulefâ-yı râşidîne onlardan da bütün ümmete intikal etmiş bir emir olduğunu bildirmiş; ümmeti bu hususta bilgilendirmek ve cihâda teşvik etmek maksadıyla da bu eseri kaleme aldığını ifade etmiştir.

Mukaddime kısmında ise daha ziyâde cihâdın şartları, harbin incelikleri ve gayesi ile hudutları temel maddeler halinde tespiti çalışılmıştır. Buna göre cihâd Müslümanlardan başlarsa farz-ı kifâye, düşmanın taarruzu ile başlarsa farz-ı ayn olur. Mücâhitler fırkası düşmana karşı gelmekte yetersiz kalır, kuvveti zafere iktifâ etmezse cihâd tedricî olarak ümmetin diğer fertlerine farz olur, hattâ icap ettiği hâlde kadınlar dahi cihâda katılır. Harbin taarruzî ve tedâfüî, saldırı ve savunma olmak üzere iki tarzı vardır. Harb sırasında en mühim husus emirlere harfîyen itaat etmektir. Düşmana görünmemek, iyi nişan almak, soğukkanlılığı muhafaza etmek, şehâdetin

en yüce makam olduğu itikadı ile metânetten ayrılmamak mücahitlerin en ziyâde dikkat etmesi lazım gelen umdelerdir. Harbin zaferle neticelenmesi hâlinde düşman memleketindeki kadınlara, çocuklara, ihtiyarlara, din adamlarına, hastalara ve sakatlara dokunmamak, katiyen zarar vermemek cihadın adabından, İslam'ın emirlerindendir. Ahmed Mikdâd Efendi, mukaddime kısmında bu türlü emir ve yasaklarla dikkat edilmesi lazım gelen noktaları bildirdikten sonra cihâdın zâhiren mukâtele ve tahribâtтан ibâret görünmesine rağmen netice itibâriyle dâima Müslümanların lehine ve hayrına olduğu hakikatının unutulmaması gerektiğini ifade etmiştir.

“Fezâ'il-i Cihâd Hakkında Âyât” başlıklı birinci bölümde cihâd âyetleri ele alınmıştır. Ahmed Mikdâd Efendi usûl olarak önce âyet-i kerîmenin meâlini vermiş, ardından âyetin işaret ettiği noktayı ifade etmiş ve kimi zaman bir hadis-i şerîf ile kimi zaman da sahabe-i kirâmdan yahut islam tarihinden nakillerle âyet-i kerîmenin icmâlen tefsirini yapmıştır. Bu bölümde ele alınan ilk âyet Tevbe Sûresi'nin 111. âyetidir. Ahmed Mikdâd Efendi, âyetin meâlini verdikten sonra “bu âyet-i celîlenin mezâmîn-i cemîlesi lede'l-mülâhaza şunu îmâ ve işâret buyurur ki” ifadesiyle âyetin kısaca ve daha sarîh bir sûrette manâsına işaret edip akabinde sahabe-i kirâmdan bir rivâyet naklederek konuyu izaha çalışmıştır. Bu usûlle tefsiri yapılan cihâda müteallık diğer âyetler şunlardır: el-Bakara 2/195; el-Enfâl 8/45, 60; el-Zilzâl 99/7; Âl-i İmrân 3/123-124, 142, 146-147, 160, 169-170; es-Saf 61/10-12; el-Hucurât 49/15; el-Haşr 59/14; el-Fetih 48/17, 22-23; el-Âdiyât 100/1-5; en-Nisâ 4/72-73, 78, 84; Muhammed 47/4, 7; es-Sâffât 37/171-173; et-Tevbe 9/14-15.

“Fezâ'il-i Cihâd Hakkında Ehâdis” başlıklı ikinci bölümde de cihâdın fazileti hakkında hadisler verilmiştir. Bu hadisler daha ziyâde mücâhidlerin cihâda mukâbil kazanacakları ecir ve sevap hakkındadır. Hadisler Müslim, Nesâ'î, Tirmizî, Buhârî, Ebû Davud gibi muteber kaynaklardan seçilmiştir. Nakledilen hadîs-i şerîf sayısı otuzdur.

“Cihâda Müteallik Ebyât” başlıklı üçüncü ve son bölümde ise cihâda dâir Arapça seçme beyitler verilmiştir. Ahmed Mikdâd Efendi seçtiği beyitleri aktardıktan sonra tercüme ve şerh usûlüyle bu bölümü oluşturmuştur. Bu bölümde, tespit edebildiğimiz kadarıyla, beş farklı şairden on üç beyit seçilmiş ve şerh edilmiştir.

Fezleke başlıklı son kısımda ise Ahmed Mikdâd Efendi, zaferin kesin olarak müslümanlara ait olduğunu ifade ederek kitabının yine âyet ve hadislerle de işaretlerle bir hulasasını yapmıştır. Bu başlık altında dikkat çeken bir husus, Ahmed Mikdâd Efendi'nin eş'âr-ı harb dediği ve savaşa manen hazır olmak, kalbi teşci etmek için bolca okunmasını hattâ ezberlenmesini tavsiye ettiği şiirlere misâl olmak üzere gazel tarzında kaleme aldığı bir manzûmesini buraya dercetmesidir. Hamasî üslubu ve söyleyişi ile dikkat çeken bu manzûmenin ilk beyitleri şöyledir:

Ben yiğit oğlu yiğit bir kahramân-ı 'âlemim

Gerçi sûretde kıyâfetde mücerred âdemim

Kan saçar bayrak açar düşmanları mahveylerim

*Şimdi arslanlar yiğitlerdir refik ü hemdemim*²⁹¹

Ahmed Mikdâd Efendi'nin *Şerefü'l-Mücâhidîn* adlı bu cihâd risalesi, esasen Osmanlı devri telifâtı içerisinde pek çok benzeri bulunan bir eserdir. İlk olarak Bursalı Mehmed Tahir tarafından bir listesi yapılan cihâd risâlelerinin sayısı 38'dir. Bilahare Abdullah Taha İmamoğlu tarafından yapılan araştırmada bu sayı 55'e ulaşmıştır.²⁹² Yine Abdullah Taha İmamoğlu, Kırım Harbi (1853-1856) hakkında kaleme alınmış müellifi meçhul bir cihâd risâlesinin de çevriyazısını neşretmiştir. *Cihâd Emr-i Hak'dır* başlıklı 1908'de İstanbul'da tabolunan bu risâle Ahmed Mikdâd Efendi'nin eserinden farklı olarak daha ziyâde tarihi vakaların, kahramanlık hikayelerinin ele alındığı bir risâledir.²⁹³

2.3.3. Elde Edilemeyen Eserleri

Mikdad Efendi, 1935'te Ankara'da basılan *Ozanlar* adlı eserinin arka kapağına basılan ve basılmaya hazır bekleyen eserlerini kaydetmiştir. Yukarıda saydığımız beş matbu eserinin yanında 19 eseri daha basılacaktır notuyla bu listeye eklenmiştir. Bundan önce bir başka liste de *Cevâhiru'l-efkâr fî-keşfi'l-esrâr* adlı

²⁹¹ Ahmed Mikdâd, *Şerefü'l-Mücâhidîn*, s. 60.

²⁹² Abdullah Taha İmamoğlu, "I. Dünya Savaşına Bibliyografik Bir Katkı: Osmanlı'da Cihad Risaleleri", *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi, 100. Yılında I. Dünya Savaşı ve Mirası Bildiri Kitabı*, ed. Halil Çetin-Lokman Erdemir, (Çanakkale: Çanakkale Valiliği Yayınları, 2015), I, 151-179.

²⁹³ Abdullah Taha İmamoğlu, "1853-1856 Kırım Savaşına Dair Bir Cihad Risalesi", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), s. 39-48.

eserinin arka kapağındaki “Müellifin tab’ ve neşr olunacak âsârı” başlıklı listedir. Bu listede de 10 eser zikredilmiştir. Bu konuda bir diğer kaynak da Mikdâd Efendi’nin sicil varakasında zikrettiği eserleridir.²⁹⁴ *Tevhîd-i Kâinât* adlı eserinin arka kapağında da “müellifin âsâr-ı sâ’iresi” başlıklı bir liste mevcuttur. Ayrıca *Divriği Şairleri* adlı eserde de Mikdâd Efendi’nin eserleri zikredilmiştir.²⁹⁵ Tüm bu kaynaklara göre Mikdâd Efendi’nin basılamayan ve kaybolan eserleri şunlardır:

1. *Kur’ân ve Buhârî Lügatları*²⁹⁶
2. *Türkün Gülistanı*
3. *Feryâd-ı Cihân ber Erzincan*
4. *Cânistan (Fârisî Manzûm)*
5. *Dürretü’l-emced Metin ve Şerh (Manzûm Mensûr Arabî)*
6. *Mir’ât-ı Mikdâd*
7. *Tevevül Şerhi*
8. *Fen Dosyası*
9. *Tebyînü’s-sıfât (Sıfât ve Esmâ-yı ilâhiyye Arabî)*
10. *Ravzatü’s-Salât (‘Ale’n-nebî ‘aleyhi’s-selâm)*
11. *Tescîlü’l-‘akâid (Mezâhib-i muhtelifeyi beyân eden Arabî)*
12. *Hediyyetü’z-zâkirîn (Arabî)*
13. *Hurşîd-i Ma’ârif (Manzûm Türkî)*
14. *Divançem*²⁹⁷

²⁹⁴ Mikdâd Efendi sicil varakasında eserlerini şöyle saymaktadır: ... yalnız iki forması matbû’ elli formalık “*Cevâhir-i Efkâr*” nâm kitâbımdan başka, “*Bahr-i Ferâ’id*”, “*Dürretü’l-Emced*”, “*Felekü’d-dîn*”, “*Nazmu’l-mantık*”, “*Tebyîn-i Sıfât*”, “*Tescîl-i ‘Akâ’id*”, “*Fıkh-ı Evsat Tercemesi*”, “*Misbâh-ı Dîn*”, “*Hurşîd-i Ma’ârif*”, “*Envâr-ı İslâm*”, “*Rehber-i Mürîd*”, “*Bir ‘Âlimin Felâketi yâhud Kanlı Kederler*” nâm eserlerim gayri matbû’dur. (Metnin tamamı için bk. EK 2)

²⁹⁵ Aslanoğlu, *Divriği Şairleri*, s. 63.

²⁹⁶ Mikdâd Efendi, *Tevhîd-i Kâinât* adlı eserinin arka kapağına bu eserle alakalı şu notu eklemiştir: *Lügât-ı Kur’ân ve Buhârî nâm eserimi -inşâallah- hitâm-ı harbde ikmâl eder, cümlesinin tab’ ve neşrine çalışırım ve minâ’llahi’t-tevfik.*

²⁹⁷ *Tevhîd-i Kâinât* adlı eserinin arka kapağındaki listede iki eser *Hurşîd-i Ma’ârif*: *Dîvânçem* şeklinde kaydedilmiştir. Bu kayda bakarak bu ikisinin aynı eser olduğunu ifade edebilirsek de diğer kaynaklarda bunlar müstakil olarak zikredilmiştir.

15. *Besâlet Kuşâğı* (Manzûm)
16. *Kisve-i Me'âd* (Mevâ'iz-i dîniyye mesâ'il-i fıkhiyye Türkî)
17. *Mikyâsü'l-beyân* (Ferîde Şerhi Arabî)
18. *Felekü'd-dîn fî-Sûretü't-Tîn* (Tefsîr Arabî)
19. *Nevâ-yı Mizan*
20. *Îsâgocî Tercemesi* (Manzûm Türkî)²⁹⁸
21. *Misbâhü'd-dîn* (Mensûr Türkî)
22. *Harp Hatıraları* (17 defter)²⁹⁹
23. *Duygu Demetleri* (30 defter)³⁰⁰
24. *Bir Âlimin Felâketi yâhud Kanlı Kederler*
25. *Bahr-i Ferâ'id*
26. *Nazmu'l-Mantık*
27. *Fıkh-ı Evsat Tercemesi*
28. *Envâr-ı İslâm*
29. *Rehber-i Mürîd*
30. *Câmi'u'l-Ecvibe*
31. *Lüccetü'l-Beyân*
32. *Hitâb-ı Cihân* (Manzûm)

2.3.4. Mecmua-Gazete Yazıları

Ahmed Mikdad Efendi'nin tespit edebildiğimiz, muhtelif mecmualarda neşrolunmuş on sekiz adet makale ve manzûmesi mevcuttur:

²⁹⁸ *Nevâ-yı Mizân* ve *Îsâgocî Tercemesi* adlı eserler de *Tevhîd-i Kâinât*'ın arka kapağında aynı eser olarak kaydedilmiştir. Fakat diğer kaynaklarda müstakil eserler olarak zikredilmektedir.

²⁹⁹ *Tevhîd-i Kâinât*'taki listede bu eser *Nasâyih ve Hâtırat-ı Harbiyye* ismiyle kayıtlıdır. Ayrıca Ahmed Mikdâd Efendi aynı yerde, bu hatıratın kırk deftere yaklaştığını da ifade etmiştir.

³⁰⁰ Bu defterden şahsî arşivlerde ve sicil dosyasında kalmış birkaç parça şiir çalışmamıza eklenmiştir.

1. “**Katarat-ı Hakikat**”, *Beyânülhak*, c. I, sy. 6 (27 Teşrînievvel 1324/9 Kasım 1908), s. 114-115.

Mikdâd Efendi’nin bu makalesi *Cevâhiru’l-efkâr fî-keşfi’l-esrâr* adlı eseriyle aynı minval üzeredir. Hakikat damlaları manasındaki başlıktan da sezildiği gibi Mikdâd Efendi, karîhasını âyet ve hadislerle delillendirerek yaratılış, hayat, ölüm, dünya, ukbâ gibi meselelerin hakikatine dâir fikirlerini yazıya dökmüştür.

2. “**Lem'a-i Diyânet**”, *Beyânülhak*, c. I, sy. 7 (3 Teşrînisânî 1324/16 Kasım 1908), s. 137-138.

Bu yazı muhtevâ itibâriyle, “Katarat-ı Hakikat” başlıklı yazının devamıdır. Mikdâd Efendi, önceki yazısında bahsi geçen rûhu tasfiye etme, mâsivâdan sıyırma meselesinin çok mühim olduğunu bu makalede ifade etmiş; fakat bu işe memur olan ilmiye sınıfının dönem şartları sebebiyle bunu layıkıyla ele alamadığını, vazifenin önemini idrakten de uzak olduğunu ifade etmiştir. Bu manâda Sultan II. Abdülhamid dönemi sonrası ilmiye sınıfına yöneltilmiş bir tenkit yazısı olarak kabul edilebilir.

3. “**İttihâd-ı İlmiyye-i İslâmiyye**”, *Cerîde-i Sûfiyye*, c. I, sy. 2 (13 Mart 1325/26 Mart 1909), s. 3.

4. “**İttihâd-ı İlmiyye-i İslâmiyye: İkinci Nüshadan Ma’bâd**”, *Cerîde-i Sûfiyye*, c. I, sy. 3 (20 Mart 1325/2 Nisan 1909), s. 3-4.

Mikdâd Efendi, iki nüshada tefrika edilen bu makalesinde ulemânın öneminden ve vazifelerinden bahsederken, “istibdâd devri”nde kendi sürgün hadisesini örnek göstererek, bu sınıfın nasıl susturulduğunu, âlimlerin nasıl vazifelerinden koparıldığını ifade etmiştir. Dolayısıyla bu makale, Mikdâd Efendi’nin yıllar sonra yazmaya imkan bulduğu “istibdâd devri” tenkitlerini hâvîdir. Tenkitler ifade ettiğimiz gibi ilim ve ulemâ misalleri üzerinden yapılmıştır. Bu tenkitlerden sonra Mikdâd Efendi, ulemâ-yı İslâm’a seslenerek bu meşrûtiyet ve hürriyet döneminde millete ahkâm-ı Kur’ân’ı anlatmanın ve ilmin gerektirdiği sûrette hareket etmenin en mühim vazifeler olduğunu ifade etmiştir. Mikdâd Efendi, makalenin başlığındaki tabirle, ulemânın bu serbest dönemde fiiliyat ve fikriyatta birlik olmasını kastetmiştir. Ulemânın temel vazifeleri şöyle ifade edilmiştir: *Emr-i*

diyânetin teblîği gibi usûl-i ticâretle zirâ'ati bu halkın sem'-i kabûlüne îsâl etmeliyiz. Selâmet-i millete bâdî olacak her türlü şirketlere teşvîk etmeliyiz. Ahkâm-ı kitâbı teblîğe hâzır olalım. Ol bâbda hâtır gözetmeyelim. Hâtır belâsıyla ketm-i hakikat bâ'is-i inkırâz-ı ümmetdir.

5. **“Pend-i Müşfik”**, *Cerîde-i Sûfiyye*, c. I, sy. 4 (27 Mart 1325/9 Nisan 1909), s. 1-2.

Bu makale de Mikdâd Efendi'nin “istibdâd devri” tenkitlerini hâvîdir. Buradaki eleştirileri “adâlet” kavramı üzerinedir. Ahmed Mikdâd Efendi, devletin kuruluşundan itibaren adalet üzere tesis edilen nizâma sonraları, bilhassa “istibdâd devrinde”, hâlel getirildiğini beyân ederken şu dikkat çekici ifadeleri kullanmıştır: (...) *'adl üzre mü'esses bünyân-ı hükûmetimize bir aralık ba'zı hodbîn ve bedhâhânın girmesiyle kavâ'id-i ma'delet sadme-i mezâlîme uğrayarak gülistân-ı medeniyet çakal ormanına dönmüşdü.* Bu tenkitlerden sonra sözü yine ittihâda, birlikte gayrete getiren Mikdâd Efendi, önceki yazılarında da ifade ettiği gibi bu yeni hürriyet ve Meşrûtiyet devresini büyük bir fırsat olarak görmektedir. Birlik ve beraberlik yolunda birçok nasihatler sıraladıktan sonra yazısını şu cümle ile sonlandırmıştır: *Vücûd-ı vâhid olalım, fâ'idemizi zarar-ı âharda aramayalım.*

6. **“Kudsî Bir ‘Âlem”**, *Cerîde-i Sûfiyye*, c. I., sy. 5 (3 Nisan 1325/16 Nisan 1909), s. 4.

Mikdâd Efendi'nin Ayasofya Camii'nde mübârek bir gecenin ihyâsı sırasında duyduğu hazzı, kendisinde hâsıl olan letâîfî, manevî zevki ve ardından yaşadığı hâlleri anlattığı bir makaledir. Tarihe bakılırsa bu mübârek gece bir mevlid gecesidir.

7. **“İbretle Nazar”**, *Cerîde-i Sûfiyye*, c. I, sy. 6-16 (28 Nisan 1328/11 Mayıs 1912), s. 1.

Anlaşıldığı kadarıyla bu makale, Ahmed Mikdâd Efendi'nin Erzincan'da Fırat Nehri'nin harekâtına bakarak Allah'ın âleme tecellîleri üzerine tefekkürünün mahsûlüdür. Diğer bazı makalelerinde olduğu gibi burada da âlemin görüntüleri

karşısında hayrete kapılışını, ardından acziyetini ve küçüklüğünü; buna mukâbil Allah'ın kudretini ve büyüklüğünü itirâf ve teslim edişini beyân etmiştir.

8. “Bedia”, *Cerîde-i Sûfiyye*, c. I, sy. 6-18 (2 Haziran 1328/15 Haziran 1912), s. 1.

Bu makale de diğer makalelerine benzer sûrette, âlemi temâşâ ederken tecellîlerini gördüğü büyük kudret karşısında acziyetini, küçüklüğünü itirâf sadedindedir. Bu hususu şöyle ifade etmiştir: *Anladım ki burada 'acz: iktidâr, sükût: tekellüm, sükûn: hareket, yerine geçer; belki de bilememek 'irfân olur...*

9. “Âh Mine'l-Mevt”, *Cerîde-i Sûfiyye*, c. II, sy. 24-1, (20 Haziran 1328/3 Temmuz 1912), s. 3-4.

Bu yazı ölüm üzerine bir tefekkürün mahsûlü olarak görülebilir. Ölümü bir ibret levhası olarak gören Mikdâd Efendi, bu makalede diri olmak bakımından insan ile hayvanât ve nebâtâtı bir mukâyeseye tâbi tutmuş; zikrullah ile hayat sahibi olan tüm varlıklar arasında zikirden geri kalan insanın hayvanât ve nebâtâttan başka cemâdâttan dahi gerilere düşeceğini bildirmiştir. Buradaki tefekkür mahsûlü cümleler anlaşıldığı kadarıyla Mikdâd Efendi'nin *Tevhîd-i Kâ'inât* adlı eserine de bir zemîn oluşturmuştur. Bu makalede neşrettiği iki bendi, bilâhare basılan mezkûr eserine de almıştır.

10. “Hayat”, *Cerîde-i Sûfiyye*, c. II, sy. 24-4 (2 Ağustos 1328/15 Ağustos 1912), s. 3-4.

Bir önceki makalede ölüm üzerine fikriyatını yazıya döken Mikdâd Efendi, bu makalesinde de hayatın hakikati üzerine kalem oynatmıştır. Hayat-ı beşerî, hayât-ı hakîkî, rûhun hakîkati gibi meseleleri ele alırken âyetlerin delâleti ve tefsîriyle tespitlerde bulunmuştur. Hayat hakkında bir girişten sonra makalede, ağırlıklı olarak cihâd ve ölüm mevzûsu ele alınmıştır. Bu makale de Mikdâd Efendi'nin *Şerefî'l-Mücâhidîn* adlı cihâd risâlesinin bir parçası kabul edilebilir.

11. “Fıtrat”, *Cerîde-i Sûfiyye*, c. II, sy. 24-7 (17 Eylül 1328/30 Eylül 1912), s. 7-8.

Ahmed Mikdâd Efendi, bu makalede âlemin ve ardından beşeriyetin yaratılışını özetlemiştir. Hz. Âdem'den (a. s.) başlayarak nihâyet Hz. Muhammed'e (s.a.v.) kadar gelen hak-bâtıl mücadelesi de özetlenerek Son Peygamber'in tebliğine mukâbil kâfirlerin inkârda ısrâr etmeleri ile “cihâd” vazifesinin başladığı ifade edilmiştir. Yine cihâda teşvik maksadıyla yazılan bu yazı şu âyet meâli ile sonlandırılmıştır: “Ey mü'minler! Siz Allah'ın dînine yardım ederseniz Allah da size yardım eder.” (Muhammed Sûresi 47/7)

12. “Nazar ve Duâ”, *Cerîde-i Sûfiyye*, c. II, sy. 24-8 (4 Teşrinievvel 1328/17 Ekim 1912), s. 4-5.

Erzincan'da Vasgird Vadisi'ndeki dağları temâşâ ederken gönlüne gelen letâifi bu makalede ifade etmiştir Mikdâd Efendi. Allah'ın yarattıkları karşısında, eserden müessire bir yol izleyerek kendi acziyetini, küçüklüğünü itirâf ettiğini bildirerek duâya başlamıştır. Duâsının sonu şöyledir: *Lutfunla, kereminle şu 'abd-i gaflet-penâhı silsile-i 'ârifine ilhâk et, hikmet-i fitrata âşinâ eyle, esrâr-ı cemâdâtı anlat, tesbîh-i nebâtâtı işitdir. Tâ ki bileyim, âşinâ-yı hakikat olayım ey Vâhibü'l-'atâyâ! Gâfirü'l-hatâyâ! Ey ilah-ı Mennân, Rabbi müste'ân! Bu dediklerim, benim istediklerim keremine nisbet lâ-şey', lâ-vücûddur.*

13. “Nevâ-yı Vahdet”, *Cerîde-i Sûfiyye*, c. II, sy. 24-9, (19 Teşrinievvel 1328/1 Kasım 1912), s. 5-7.

Mikdâd Efendi'nin hayat, ölüm, fitrat, mahlûkât, insan gibi meselelerde daha önce yazıya döktüğü fikriyatını “Nevâ-yı Vahdet” başlığı ile nazma çektiğini ifade edebiliriz. “Nevâ-yı Vahdet”, 78 beyitlik bir mesnevîdir. Aruzun “mef 'û lü/me fâ 'î lü/me fâ 'î lü/fe 'û lün” kalıbı ile yazılmıştır.

14. “Şiirler”, *Cerîde-i Sûfiyye*, c. II, sy. 24-18 (28 Şubat 1328/13 Mart 1913), s. 8.

Mikdâd Efendi'nin Çatalca'da gönüllü olarak askere vaaz ve nasihatte bulunduğu, askerlerin manevî kuvvetini artırmak için çalıştığı zamanlarda yazdığı bir şiirdir. 8'li hece ölçüsü ile yazılan bu şiir 16 dörtlükten müteşekkildir. “Vermeyelim yurdu ele” mısrasından da açıkça anlaşıldığı gibi Mikdâd Efendi, bu şiiri de cihâda

teşvik ve askeri teşcî maksadıyla yazmıştır. Son derece sade bir dille kurulmuş bir manzûmedir.

15. “Enîn”, *Cerîde-i Sûfiyye*, c. II, sy. 24-20 (28 Mart 1329/10 Nisan 1913), s. 5.

Ahmed Mikdâd Efendi’nin bu manzûmesi Balkan Harbi’nin ortaya çıkardığı elîm manzara hakkındadır. 27 beyitten müteşekkildir; mesnevî tarzındadır. Aruzun “fe ‘i lâ tün/fe ‘i lâ tün/fe ‘i lâ tün/fe ‘i lün” kalıbıyla yazılmıştır.

16. “On Aylık Seyâhat-ı Askeriyyemden Bir Levha Yâhud Macar Kal’asında Bir Gün Müsâferet”, *Cerîde-i Sûfiyye*, c. III., sy. 62 (6 Eylül 1329/19 Eylül 1913), s. 157-158.

Mikdâd Efendi, 10 Kasım 1912’de Balkan Harbi için hazır kıta bekleyen askerî birlikleri ziyâret etmek ve desteklemek maksadıyla Erzincan’dan ayrılmıştır. Bu tarihten itibaren geçen on aylık sürede birçok il gezdikten sonra Anadolu Kavağı’ndaki Macar Kalesi’nde bir gece misafir olmuş ve bu kısa makaleyi yazmıştır. Bu makalede Boğaziçi’nden manzara tasvirleri yaparak bu âhenkli görüntülere olan hayranlığını yazıya dökmüştür.

17. “Vasf-ı Cenâb-ı Peygamber Sallallahu Teâla Aleyhi ve sellem”, *Cerîde-i Sûfiyye*, c. III, sy. 83 (30 Kânûnusânî 1329/12 Şubat 1914), s. 367-368.

Mikdâd Efendi’nin Hz. Muhammed’e (s.a.v.) na’tıdır. On yedi beyitlik bu na’t, aruzun “fâ ‘i lâ tün/fâ ‘i lâ tün/fâ ‘i lâ tün/fâ ‘i lün” kalıbıyla yazılmıştır. Mesnevî tarzında kâfiyelenmiştir. Muhtevâ ve şekil olarak Osmanlı şiirinin klasik na’t örneklerinden biridir.

18. “Bay Baba Salim’e”, *İkbal/Olcay Gazetesi-Trabzon* (23 Mayıs 1935), s. 3.

Ahmet Miktat Poyraz’ın Trabzon’da öğretmenlik yaptığı sıralarda şehrin mühim ve meşhûr sîmâlarından Baba Salim lakaplı Mehmet Salim Öğütçen’e ithâfen yazdığı âşık tarzı şiiridir. On birli hece ile yazılan şiir altı dörtlükten müteşekkildir.

Latin harflerine geçildikten sonra gazete ve mecmualarda yayımlanan ulaşabildiğimiz tek eseri bu şiiirdir.

2.3.5.Diğer Eserleri

Ahmed Mikdâd Efendi'nin mecmua ve gazetelerde neşrolunmamış, şahsî arşivlerde ve Diyanet İşleri Başkanlığı arşivindeki özlük dosyası içinde kalmış bazı şiiirleri de mevcuttur. Mikdâd Efendi'nin bu şiiirlerin sonuna düştüğü notlara bakılırsa bunların birçoğu kaybolup giden defterlerinden kopyadır. Ayrıca başka yerde bulunmayan şiiirlerinden birisi de İbrahim Aslanoğlu'nun eserindedir. Bu şiiirleri şöyle sıralayabiliriz:

1.“Duygu Demetleri” adını verdiği şiiir defterlerinden çıkma iki şiiir. Bu şiiirler Mikdâd Efendi'nin Diyanet İşleri Başkanlığı arşivindeki sicil dosyasından alınmıştır. 01/08/1931 tarihlidir.

2.“Başvekil İsmet Paşa'ya” ithâfen şiiir. Bu şiiir de Diyanet İşleri Başkanlığı'ndaki dosyasında bulunan bir dilekçeye eklenmiştir. 05/01/1932 tarihlidir.

3.“Kızım Suad” başlıklı şiiir. Bu şiiir Mikdâd Efendi'nin torunlarından Dâra Tan'ın şahsî arşivindedir. 30/03/1935 tarihlidir.

4.“İstanbul Topkapı Mezarlığı'nda Anama” başlıklı şiiir. Bu şiiir Mikdâd Efendi'nin torunlarından Belir Bulut'un şahsî arşivindedir. 28/6/1935 tarihlidir.

5.“Babama” başlıklı şiiir. Bu şiiir Mikdâd Efendi'nin torunlarından Belir Bulut'un şahsî arşivindedir. 28/6/1935 tarihlidir.

6.“Sılaya Dönüş” başlıklı şiiir. 13/01/1939 tarihli bu şiiir, Aslanoğlu'nun *Divriği Şairleri* adlı eserindedir.³⁰¹

³⁰¹ Aslanoğlu, *Divriği Şairleri*, s. 64-65.

3. AHMED MİKDÂD EFENDİ’NİN KÜLLİYÂTI

Metnin Oluşturulmasına Dair Notlar

Metinler, yakın döneme ait olduğundan, Latin harflerine aktarılırken transkripsiyon sistemi kullanılmamıştır. Bunun haricinde anlam karışıklıklarının önüne geçmek için “ع” (ayın) harfleri “‘” (ters kesme) işareti ile; “ء” (hemze) “’” (kesme) işareti ile; “ق” (kaf) harfinden sonra gelen uzun “â” için “ā”, uzun “î” için “ī” şekli kullanılmıştır.

“غ”, “ط” gibi harflerin geçtiği kelimeler bugünkü söyleyişe yakın olan imlâ ile karşılanmaya çalışılmıştır. (غافل: dalga / طار: dar / طمر: damar / طوقوز: dokuz / غافل: figân / غافل: figân vs.)

Metinlerde “kavga, türlü” gibi bazı kelimelerin muhtelif imlâlarla yazıldığı görülmüştür. (غوغا - غوغا / درلى - تورلو) Buna benzer kelimeler aktarılırken bugünkü kullanıma yakın olan imlâ tercih edilmiştir.

Benzer bir hususla Ahmed Mikdâd Efendi’nin isminin imlâsında da karşılaşılmıştır. Latin harflerine geçildikten sonra “مقداد” Mikdâd ismi “Miktat, Mikdat, Mikdât, Mikdad, Miktat, Mikdat, Mukdat” gibi muhtelif yazımlarla metinlerde ve evraklarda yer almıştır. Latin harflerine aktarılırken harf değişikliğinden önceki metinlerde “Mikdâd” ismi aslî harfleriyle muhâfaza edilmiştir. Latin harflerine geçişten sonraki metin ve evraklarda ise Mikdâd Efendi’nin imzâsında da ekseriyetle tercih ettiği, bugünkü söyleyişe de daha uygun olan “Miktat” imlâsı tercih edilmiştir.

Latin harfleri ile yazılışı aynı, fakat farklı manâlara sahip kelimeler anlam karışıklığının önüne geçmek maksadıyla aslî harfleri ile parantez içinde gösterilmiştir. (اعزام]-[اعظام] - i’zâm [تبحر]-[تبخر] - tebahhur [vs.])

Osmanlı Türkçesinde imlâsı kalıplaşmış fakat telaffuzda devir-dönem farklılıklarının görüldüğü eklerin yazımında Yavuz Kartallıoğlu’nun makalesi

dikkate alınmıştır.³⁰² Bu makalede, özetle, bilhassa 18. asır sonundan itibaren eklerin genelinde dudak uyumunun gerçekleştiği; fakat bu eklerin imlâsının değişmediği ifade edilmektedir. Benzer şekilde itmet, virmek gibi fiiller de asırlardır aynı imlâ ile yazılmasına rağmen metinlerin kaleme alındığı dönemde dahi günlük telaffuzda etmek, vermek şeklinde kullanıldığı göz önüne alınarak bugünkü imla ile yeni harflere aktarılmıştır. Aynı durum kapu, karşı, hizmet gibi sözcükler için de geçerlidir. Bu gibi durumlarda Redhouse sözlüğünde mevcut olan, kelimenin günlük dildeki telaffuzuna dair kayıtlardan istifade edilmiştir.³⁰³ Arapça, Farsça kelime, birleşik kelime ve tamlamaların imlâsında ise İsmail Ünver'in makalesi dikkate alınmıştır.³⁰⁴

³⁰² Yavuz Kartallıoğlu, “Osmanlı Türkçesindeki Ekler Dudak Uyumuna Göre Nasıl Okunmalıdır?”, *Turkish Studies* 3/6 (2008), s. 465-480.

³⁰³ James W. Redhouse, *A Turkish And English Lexicon*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2011).

³⁰⁴ İsmail Ünver, “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, *Turkish Studies* 3/6 (2008), s. 8-33.

3.1. Şiirleri ve Manzûm Eserleri

3.1.1. Şiirleri³⁰⁵

3.1.1.1. Bedî'a³⁰⁶

mef 'û lû/me fâ 'î lû/me fâ 'î lû/fe 'û lûn

1. Birsin ne diyim birliğine var mı ki şübhe
Mir'ât-ı cihân birliğine şâhid-i 'âdil
2. Bir zerre bile vahdetini etmede isbât
Bin türlü delîl bulmadadır zerrede 'âkil
3. Kur'ân'a bakar vahdet-i zâtında ilâhî
Tevhîd ederek secde kılar zâtına her dil
4. “Âh” diyerek dîde-i gerdûn da döker yaş
Dağlar ovalar çağlayarak sanki olur seyl
5. Şu levha-i nîl-gûn-ı semâvât ise işte
Yazmış ediyor subh u mesâ ismini tertîl
6. Otlarda bulutlarda bütün 'unsur-ı ekvân
Her demde eder meclis-i ezkârını teşkîl
7. “Âh” diyerek na'ra vurur gökde bulutlar
Ol demde eder 'âleme bir cezbeyi teşmîl
8. Enzâra hemân 'arz-ı cemâli etdi vücûdun
Lutfunla edip türlü delâ'ilini tekmîl
9. Nâtık ile sâmit görünen hey'et-i mevcûd
Her şey kılıyor nâmını takdîs ile tebçîl

³⁰⁵ Şiirler tarihî sıraya göre dizilmiştir.

³⁰⁶ Ahmed Mikdâd Efendi, bu manzûmeyi *Cerîde-i Sûfiyye*'de neşrolunan “Bedî'a” adlı makalesinin sonuna dercetmiştir. [*Cerîde-i Sûfiyye*, 18/2 (2 Haziran 1328), s. 1.] Ahmed Mikdâd Efendi'nin bütün şiirlerini bir yerde toplamak maksadıyla bu manzûme buraya da alınmıştır.

10. İn'âmını mebzûl buyurup halk-ı cihâna
Etdin ebedî nev'ini her fasl ile tebdîl
11. Bin sofrâ-i in'âmını etdikde küşâde
Merzûk ederek cümle-i mahlûkunu her yıl
12. Yaptın ne büyük kubbe-i isnâ ki o yüzden
Etdin ebedî me'ser-i eltâfını tenzîl
13. Yüksek ne büyük kubbe-i dünyâ-yı dil-ârâ
Asdın ne güzel kudret ü hikmetle kanâdil
14. Bakmak ne müfîd gözleri etmekde muhayyer
Bakdıkça eder 'arz-ı vücûd türlü muhâyîl
15. Müşrik de eğer dîde-i insâfını açsa
Tevhîd ederek şirki olur âfil ü zâ'il
16. 'İrfân gözünü kim ki açar çarh-ı cihâna
'İbret alarak Hakka bulur türlü vesâ'il
17. **Mikdâd** gibi binlerce zebân olsa güvâhı
Bitmez ebedî gizli olan kenz-i mesâ'il
18. Bir söz ki sana şimdi derim dinle ki vallâh
Birdir ebedî hâlık-ı 'âlem yüce Allâh

3.1.1.2. Nevâ-yı Vahdet³⁰⁷

mef 'û lü/me fâ 'î lü/me fâ 'î lü/fe 'û lün

1. Eşyâya nazar hâlîka mir'ât-ı beyândır
Her zerrede âyât-ı vücûd 'ayn-ı 'ayândır
2. Bak varlığına türlü temâsîle bürünmüş
Âsârı anın şekl-i dil-ârâda görünmüş

³⁰⁷ *Cerîde-i Sûfiyye*, 24/9 (19 Teşrinievvel 1328), s. 5-7.

3. İnkâr, ne revâ vahdet-i zâtında Hudâ'nın
Var varlığına şâhid-i 'âdilleri anın
4. İşte ne büyük, kubbe-i 'ayyûk-ı semâvât
Bir bakmada insân görüyor türlü delâlât
5. Fikr et nereden bunca kevâkib ile ezvâ'
Tahlîl ediyor subh u mesâ hâlıkı envâ'
6. Şu yerdeki eşcâr u giyâh cümlesi birden
“Allah” diyerek secde eder her yerden
7. Taşlar, kayalar hâlıkı bilmekle mübâhî
Her şey ediyor birliğe 'arz-ı güvâhî
8. Dikkatle işit, bak ne diyor lahn-ı tuyûrı
“Allah” diye ibrâz ediyor sûr-ı sürûrı
9. Güller açıyor bülbüle bin dâm-ı belâyı³⁰⁸
Hasretle ana etdiriyor âh u nevâyı
10. Kimdir gülü tezyîn ediyor bülbülü şeydâ
Kimden oluyor bunca güzel iş daha peydâ
11. Mâhîleri kim saldı bütün ka'r-ı miyâha
Kim verdi şeref tâcını sultân ile şâha
12. Kimdir yediren hilkate ma'cûn-ı hayâtı
Mahlûku eden mazhar-ı esmâ vü sıfâtı
13. Kimdir getiren âdemi iklîm-i 'ademden
Kimdir ki mukaddesdir ebed ân ile demden
14. Kimdir ki eder subh u mesâ mihri dırahşân
Kimdir oluyor leyl ü nehârında nûr-efşân

³⁰⁸ Metinde “بلا”(bâlâ) şeklinde geçmekle birlikte manâya muvâfık olan ”بلا”(belâ) olmalıdır.

15. Kimdir ediyor habbeyi bir devha-i a‘zam
Kimdir ki odur Bâkî, ebed müsta‘zam
16. Kimdir ki eder katreyi sultân-ı cihânyân
Kimdir ki odur evvel ü âhirde de Deyyân
17. Kimdir ki olur kudreti her ‘âleme nâfiz
Kimdir ki eder hükmünü her nesnede tenfîz
18. Kimdir o büyük var mı anın havfı ehaddan
Kimdir yaradır dürr ü güher mâ’-i cemâddan
19. Kimdir o güzel hüsnüne her dildeki sevdâ
Kimdir ediyor ‘âlemi her anda hüveydâ
20. Kimdir görünen vech-i dil-ârâdaki behcet
Kimdir oluyor cümle vücûd-ı zâtına hüccet
21. Kimdir veriyor bâğ u bisâtına mehâsin
Kimdir okuyor savt-ı bülendiyle de Yâsîn
22. Kimdir görünür âyine-i bûd u nebûdda
Kimdir sürünür rûy-i ‘ibâd hâke sücûdda
23. Kimdir ki dene zâtına “Allah” kerîmsin
Ortak sana yok evvel ü âhirde de birsin
24. Birsin ezeli hâlık-ı erkân-ı cihânsın
Ammâ ki bu fitratda neden sırr u nihânsın
25. Zâhir ile bâtın demeğe bince delîl var
Ta‘yîn-i hüviyyetde fakat bahs ü beyân dar
26. “Allah” demeli başka söze aslâ mecâl yok
Yanlış olarak anlayan efkâr ise pek çok

27. Birsin ebedî birliğini eyledim ikrâr
Hüccet ile isbâta neden etmeli ısrâr
28. Bir zerre bile vahdetine şâhid-i ‘âdil
Bir bakmada anlar bunu elbetde ki ‘âkil
29. Tanzîm-i cihân vech-i nizâmınla karâr-gîr
Kimdir edecek belki de bir zerreyi tanzîr
30. Göklerde bulutlarda gezer cûd u nevâlin
Olmaz ebedî evvel ü âhirde zevâlin
31. Bir lahzada bin varı eder kudreti nâ-bûd
Oldur ebedî yer ile göklerdeki ma‘bûd
32. Bir zerre ile ‘âlemi halk etmede birdir
Mahlûk bilemez hikmet-i hâlık zehî sırdır
33. Eşyâya nazar et de düşün hikmet-i Mevlâ
Elbetde budur şân-ı ‘ubûdiyyete evlâ
34. Dem vurma sakın sırr-ı hüviyyet ile zâtdan
Her demde gözet zâtını esmâ vü sıfâtdan
35. Mir’ât-ı Hudâ yaptığı dergâh-ı ‘alâdır
Îmân ile ‘irfân da o mir’âta cilâdır
36. Aç perdesini kenz-i kemâl zerrede mestûr
Evsâf-ı cemâl hâme-i kudret ile mezkûr
37. İb‘âdına bak cism-i mücerred diye geçme
Gafletle tutup perde-i ‘irfânını açma
38. Bak zerreye gör istediğin iste de anla
Bir köşesine sıdk ile ihlâs ile yanla

39. ‘Ummân görünür zerre olan çeşm-i mübîne
Takvâ ile muhkem yapış ammâ ki bu dîne
40. Sil gözlerini, sûretini eyle münezzeh
Kalbinde düşün eyleyerek tâhir ü enzeh
41. Tut halkasını Ka‘be-i ezkâr-ı Hudâ’nın
Bak fırsatına vakti ile farz edânın
42. Sünnet yoluna eyle fedâ mâl ile cânı
“Allah” yolunu tut da gidip emrini tanı
43. Kur’ân’a da bak doğruluğu eyle ta‘allüm
Zinhâr ebedî kizb ü lağv etme tekellüm
44. Mahlûka ezâ eyleme haksızca gazabdan
Sabr et ki amân çıkmayasın râh-ı edebden
45. Tut şer‘-i şerîf üzre olan³⁰⁹ *habl*-i metîni³¹⁰
Hakdan hibedir bizlere bil böylece dîni
46. İnsâna şeref-res olacak şer‘-i şerîfdır
Kadrin bilen âdem ise bir merd-i zarîfdır
47. Hak yolları besbelli olur fikr edilince
Meydâna çıkar şer ise bir hatve gidince
48. Tâğûta küfür ‘aynı savâb ile îmândır
Bu mes’eleye dikkat eden çünkü yamandır
49. İğvâ ederek âdemi putlarla eder pîs
Bin hîlesi var ‘âlemi soymakda o telbîs

³⁰⁹ Metinde “اولا” şeklinde yazılmakla birlikte manaya uygun olarak “اولان” “olan” şeklinde düzeltilmiştir.

³¹⁰ “habl” kelimesi ip, urgan manâsına gelmekle Âl-i İmrân Sûresi’nde geçen “hablu’llah” (Âl-i İmrân 3/103) terkiibini ve Kur’ân’ın Allah’ın ipi oluşunu ifade eden muhtelif hadîs-i şerîfleri telmihen kullanılmış bir ifadedir. (M. Zeki Duman, “Hablullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1996, XIV, 380.)

50. Bin s filerin s fını soymuş da çıkarmış
Evvelce de çok h neyi bir demde yıkar mış
51. Vakt  ki cih n şemsi gelip etdi temerküz
Artık o kadar bulmadı ibl s dahi merkez
52. G fil olanı avlamada etmedi te'h r
Uysak olanı etmededir d 'im  tesh r
53. O kelb-i m b r şerri zuh r etmede her an
D ny da keser nice milel emrine kurb n
54. Nerden gelecek kimse anın fendini bilmez
Bin herzeyi birden yiyerek ağızını silmez
55. Lağıv etmede ecl f-ı zam n ' rı düşünmez
Bin m nkire bir lahzada gitmekde  şenmez
56. Erb bı gerek t  ki anı eyleye irş d
Tahl s-i gir b n ile bu kalbi edip ş d
57. Emm re olan nefsi tutup kahr ede birden
Tash h-i fikr etdirerek salına serden
58. "Allah" dedire başkasını etdire nisy n
Enz r-ı m r d nda ola m -siv  seyy n
59. Bir v hidi tevh de bula r h-ı sel met
T  görmeye o r z-ı ned metde mel met
60. D rb n-i bas retle görüp z t u sıf tı
Tavs f ede t  vasfı ile Hazret-i Z tı
61. Tevh d yoluna kim ki girer Hakk'a erer ol
Vuslat arayan z ta budur doğıru sel m yol

62. Bilmek ne büyük lutf-ı Hudâ-yı müte‘âldir
Cehl-ile vusûl bil ki anı emr-i muhâldir
63. Bildim diyerek mezlakada çukuru kaldı
Geçmekde iken lücce-i hüsrâna da daldı
64. “Allah” dedi bir sûreti kendince edindi
Tadrî‘-i cinân eyledi bir köşede sindi
65. Teşbîhe girip eyledi bin türlü rezâlet
Şeytân da bunu eyledi ıdlâline âlet
66. Tevfikine mazhar olanı kimse şaşırmaz
Onlar da durup yok yere şu haddi aşırılmaz
67. ‘İrfân gözünü levha-i ‘ayyûka çevirmiş
Cismi burada kalbini Allah’ına vermiş
68. Erler eridir sûk u menâzilde gezerken
Hak dil-beridir nân u nemek halk ile yerken
69. Deryâdil-i esrâr-ı muhabbet olarakdan
Bir an bile gaflet edemez Hazret-i Hakdan
70. Gaflet ona nisbetle büyük cürm ü kusûrdur
Esved ise de kalbi anın hıttâ-i nûrdur
71. Hikmetle dolu kalbi anın türlü cevâhir
Seyyân bulunur anda ebed bâtın u zâhir
72. Dünyâları yaksan da ebed zerrece doymaz
Sünnetle ‘amel eyleyerek kimseye uymaz
73. Zemm eyleyene medh edici zannını besler
Tahkîr edeni lutufla tekrîm ile sesler

74. Ölmekle hayât sanki müsâvî nazarında
Kâim bulunur Hakka anın hep huzurunda
75. Saklar ki anı kimse görüp etmeye meşgûl
Tâ olmaya bu dağdağada ‘âleme me’ mûl
76. Fıtratdaki makdûru görür seyre olur râm
Ağzın açamaz söyleyemez olsa da ibrâm
77. Her vara bakıp Hâlıkını anda temâşâ
Benzetmeyerek seyr ediyor vechini hâşâ
78. Lezzât-ı cihân bil ki cinân işte bu zevkdir
Mikdâd’a göre şevk-i ‘azîm işte bu şevkdir

3.1.1.3. Şiirler³¹¹

8’li hece

1. Kardaş gelin birleşelim
Yurdumuza yerleşelim
Güzel güzel görüşelim
Yücelere erişelim
2. Hakka lââyık iş edelim
Başkasını biz n’edelim
Doğru güzel yol gidelim
Eğriliği terk edelim
3. Ecdâdımız kimdir bilin
Dediğine bakma elin
Kardaşlığı muhkem kılın
Yürekdeki kîni silin

³¹¹ *Cerîde-i Sûfiyye*, 24/18 (28 Şubat 1328), s. 8. Mikdâd Efendi bu şiirin sonuna ismini “Çatalcada Gönüllü Ahmed Mikdâd” şeklinde kaydetmiştir. *Cerîde-i Sûfiyye*’deki başlık “Şiirler” şeklindedir.

4. Biz kardaşız bir babadan
Gitmeyin eğri sapadan
Yaradan verdi cabadan
Etdi sağlıkıla âbâdân
5. Unutmayın sırdaşlığı
Terk etmeyin kardaşlığı
Muhkem tutun yoldaşlığı
Bırakmayın dîndaşlığı
6. Çalışalım iş yapalım
Eğri yollardan sapalım
Yalnız Hakka tapalım
Dünyâda ad kapalım
7. Kötülükden sakınalım
Doğruluğu takınalım
Kendimize bakınalım
Yurdumuza biz konalım
8. Bize düşman bir güvedir
Yurdumuz hâli yuvadır
Çünkü güzel bir ovadır
Karıncamız bir devedir
9. Vermeyelim yurdu ele
Savurur harmanı yele
Şanlarımız gider seyle
Büyük küçük millet bile
10. Gözümüzü merd açalım
Yaramazlıktan kaçalım
Düşmana merdlik saçalım
Etmeye tâ bir de çalım

11. Kanlı kefendir şânımız
Şehîdlikdir nişânımız
Mezâr bizim gülşenimiz
Hep karanlık rûşenimiz

12. Dedikoduyu atalım
İşi birlikde tutalım
Geçenleri unutalım
Düşmanları uyutalım

13. Târîhlere bir bakınız
Gönül mumunu yakınız
Yiğid kılıncı takınız
Düşman iline akınız

14. ‘Osmânlıyı gösterelim
‘Âleme heybet verelim
Kavgâya birden girelim
Düşmanı ölmüş görelim

15. Sancağı bir kaldıralım
Tâ yürekden saldıralım
Düşmanı birden kıralım
Dağ gibi karşı duralım

16. **Mikdâd** dedi bu sözleri
Açalım yâ hû gözleri
Ağardalım da yüzleri
Tanındıralım özleri

3.1.1.4. Enîn³¹²

fe ‘i lâ tün/fe ‘i lâ tün/fe ‘i lâ tün/fe ‘i lün

1. Mütemâdî yakalım bağrımızı âh bin âh
Vatanın cânını yakmışdı cehâlet eyvâh
2. Bu da çok sürmedi hayfâ çözülp gitdi vatan
Hani ya kadrini ibcâl ederek elde tutan
3. Yetişin bunca mezâlim yapıyor Bulgarlar
İnkişâf etdi haremlerdeki mestûr ‘ârlar

³¹² *Cerîde-i Sûfiyye*, 24-20 (28 Mart 1329), s. 5.

“Enîn” yani inleme, inilti başlığını taşıyan bu şiir, Balkanlardaki devletçikler ile Osmanlı Devleti arasındaki harbin ilk safhası Osmanlılar için ciddi bir hezîmetle neticelendiği sıralarda neşredilmiştir. I. Balkan Harbi 8 Ekim 1912’de Karadağ Prenslîği’nin Osmanlı’ya harp ilanı ile başlamış; daha önce aralarında ittifaklar tesis eden Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan’ın da müdâhil olmasıyla dört müttefik devletçik Osmanlı Devleti’ne karşı savaşa girmiştir. Büyük hezîmetle sonuçlanan, binlerce şehit verilen, Balkanlar’dan İstanbul’a ve Anadolu’ya büyük bir göç dalgasına sebep olan I. Balkan Harbi sonunda Osmanlı Devleti, Edirne ve Kırklareli’yi dahi kaybetmiştir. Mikdâd Efendi’nin bu şiiri de Bulgar muhasarasına beş aydan uzun bir süre dayanan Edirne’nin 26 Mart 1913’te teslim olmasından aşağı yukarı 15 gün sonra neşrolunmuştur. Balkan Devletçikleri arasındaki toprak paylaşımı anlaşmazlıkları neticesinde patlak veren Bulgaristan ile Romanya, Yunanistan, Sırbistan, Karadağ arasındaki II. Balkan Savaşı’na Edirne’yi geri almak için Bulgaristan’a taarruz ederek katılan Osmanlı Devleti, Bulgaristan’ın beş devlet karşısında yıkıma uğramasıyla Edirne’yi tek kurşun atmadan geri almıştır. Batı Trakya ve Dimetoka da bu savaşta geri alındıysa da buralar daha sonra terk edilmek zorunda kalınmıştır. Mikdâd Efendi’nin bu şiirde “Yetişin bunca mezâlim yapıyor Bulgarlar” mısrasıyla Bulgaristan’ı ayrıca zikretmesi de muhtelif bölgelerde ve bilhassa Edirne’de yapılan Bulgar mezâlimi sebebiyledir. Hunharca öldürülenler, katledilenler bir tarafa, sadece Edirne muhasarası sırasında açlık ve sefâlet sebebiyle 225.000’den fazla müslüman vefât etmiştir. (Balkan Savaşları hakkında daha geniş bilgi için bk. Küçük, “Balkan Savaşı”, V, 23-25; Öztuna, “Balkan Savaşları’nın Kısa Tarihi”, *Bir Asır Sonra Balkan Savaşları (Utanç Verici Bir Hezîmetin Muhasebesi)*, s. 13-32.) Balkan Savaşları, edebî âlemde de ciddi bir akis uyandırmıştır. Mikdâd Efendi’nin şiiri gibi onlarca şiir mecmualarda neşrolunmuş; Türk edip ve şairleri manzum-mensur birçok eserle bu elîm hezîmeti ve acı hadiseleri kayıt altına almıştır. Bu ağır hezîmeti manzumelerine mevzu olarak alan şairler arasında Mehmed Âkif, Ali Cânîp [Yöntem], Aka Gündüz, Rıza Tevfik [Bölükbaşı] gibi meşhûr isimler de yer almaktadır. Misal olarak, Mehmed Âkif Balkanlar’da müslümanlara yapılan zulmü *Sebilü’r-Reşad* mecmuasında neşrolunan şiirinde şöyle ifade etmiştir:

Îlâhî, altı yüz bin Müslüman birden boğazlandı

Yanan can, yırtılan ismet, akan seller bütün kandı

Ne masum ihtiyarlar süngüler altında kıvrandı!

Şu küllenmiş yığınlar hep birer insan, birer candı (Sebilürreşâd-27 K. Evvel/Aralık 1912)

Yine Ömer Seyfettin, Fuad Köprülü gibi edipler de öykülerinde Balkan hezîmetini işleyen isimler arasında yer almaktadır. Daha teferruatlı bilgi için bk. Haluk Harun Duman, “Balkan Felâketinin 100. Yılında Savaşın Edebiyattaki Yankıları”, *Bir Asır Sonra Balkan Savaşları (Utanç Verici Bir Hezîmetin Muhasebesi)*, s. 189-206; Aynı mlf., *Balkanlara Veda*, (İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yay., 2017.)

4. Nerede kan bu mudur böyle uyuşduk kaldık
Ne için gaflete hayretlere birden daldık
5. Babamız böyle miydi düşmanını görse meğer
Anların bir kılıcı bin yüreğe korku eker
6. Haykırın işte zamânı daha durmak var mı
Koşdurun atları bilmem ki bu 'âlem dar mı
7. Yıkılan hâneleri yapmaya gayret yok mu
Yoksa biz kâfi değil düşmanımız pek çok mu
8. İşte ben bayrağımı elde tutup da yürüdüm
Bana her sâhadan a'lâ görünür bir yurdum
9. Nerde izhâr-ı diyânetle olan şöhret-gîr
Ana da işte benim bu sühanım bir tezkîr
10. Geliniz bir olalım ya ölelim ya kalalım
Düşmanı kahr ederek yurdu elinden alalım
11. Geliniz hak yoluna 'azm-i cihâd eyleyelim
Birleşip derdimize ba'zı devâ söyleyelim
12. Ne de korkak ne de miskîn demesin kimse bize
Birleşirsek vuramaz kimse bizim ensemize
13. Şu hilâflarla şikâklar neye mebnî oluyor
İşte nâmûs-ı 'umûmî ara yerde ölüyor
14. Yetişir parçaladı hep ciğeri ellerimiz
Böyle hâllerle bu elden çıkıyor illerimiz
15. Kimini kesdi bıçak ya kimini asdı resen
Ne kadar yağma edildi hele 'iffet bilsen

16. O gelinler ile kızlar o kadar nûr-ı cemâl
Bir sürü hınzıra olmuş ne felâket pâ-mâl
17. Her biri türlü ezâlarla görür bin zillet
Yetiş imdâdına artık ne olur ey millet
18. En güzel nesl-i necîb bir köpeğin annesine
Şimdi hizmet ediyor amma kimin o nesine
19. Duracak vakti geçirdik daha yokdur müddet
Bu sefer mi buna sabr eyleyecek bu ümmet
20. Çıkınız dîne hakâret edeni kahr edelim
Şu uğurda yürüyüp düşmana doğru gidelim
21. Boyalı köşk ü sarâylar bize bir şey vermez
Böyle gamgîn olana dest-i zafer pek ermez
22. İleri hep ileri ey vatanın evlâdı
Hani gayretle hamîyyet hani ecdâd adı
23. Sökelim düşmanı gayretlenerek bir kökden
Yetişir lutf-ı ilâhî bize imdâd gökden
24. Yıkılan mescidi yapmak ne büyük hürmetdir
Yırtılan perdeyi dikmek ebedî zimmetdir
25. Dökülen kanları tathîre şitâb etmeliyiz
Bu sebeble hepimiz harbe çıkıp gitmeliyiz
26. Bu felâket ne de müdhiş arada var nâmûs
Minberin burc-ı bülendinde asılmış nâkûs
27. O rezîl ellere geçmiş ne kadar mâl ü menâl
Kiminin kanı hedermiş kiminin ırzı helâl

3.1.1.5. Vâsıf-ı Cenâb-ı Peygamber Salla'llahu 'aleyhi ve-sellem³¹³

fâ 'i lâ tün/fâ 'i lâ tün/fâ 'i lâ tün/fâ 'i lün

1. Ey hakikat ma'deni, ey dü-cihân peygam-beri
Ey şerî'at mahzeni, ey kâ'inâtın reh-beri!
2. Ey habîbi Hazret-i Hakk'ın şefâ'at-perveri
Ey fetânet burcunun bir mâhitâb-ı enveri
3. Ey Hudâ'nın Mustafâsı, ey gönüller dil-beri
Ey melekler muktedâsı, ey nebîler ekberi
4. Ey sa'âdet melce'i zî-fezâ'il akderi
Ey kerâmet menba'ı, ey sıhr-ı pâk-i Haydarî
5. Ey cemâli nûr-i Kur'ân, pür-şezâ-yı 'anberî
Ey 'Arab sâdâtının fahri, hatîb-i minberi
6. Ey semâya sâye-endâz, ey zemînin serveri
Ey asâlet tahtının şâh-ı celâdet-perveri
7. Ey veren zînet zamâna geldiği günden beri
Ey cemâliyle eden zâhir Bilâl ü Kanber'i
8. Ey şerâfet merkezi, ey kenz-i 'irfân izhari
Ey kıvâm-ı her dü-'âlem, ey tecellî mazhari
9. Ey kılan Mûsâları, 'Îsâları hâişveri
Ey eden ashâbını ensârını dânişveri
10. Ey fütûhâtıyla ma'mûr eyleyen her kişveri
Ey veren a'dâya dehşet satvet-i âteşveri
11. Ey metânetle eden hâ'if cünûd-ı kayseri
Ey gazâda eyleyen rehber hûbûb-ı sarsarı

³¹³ Cerîde-i Sûfiyye, 83 (30 Kânûnusânî 1329), s. 367-368.

12. Ey cenâb-ı seyyidü'l-kevineyn 'âlî gevheri
Ey sadâkat dürr-i yektâsı ferîde cevheri
13. Ey Ebû Bekr ü 'Ömer, 'Osmân u Haydar-ı saf-deri³¹⁴
Ey edenler Hakk'a nusretle münevver her yeri
14. Ey esâs-ı ümmeti tahkîm eden savletveri
Ey nidâsıyla şefâ'at istiyor bu kemteri
15. Ey ilâhî lutf u ikrâm et de bu gayretgeri
Eyle bâb-ı fahr-i 'âlemde anın hizmetgeri
16. Ey Rahîm ihsân buyur da rahmet-i nusretveri
Eyle anı rûh-ı pür-taksîrimin vuslatveri
17. Ey Kerîm Allah görür elbet bu güzel münşiri
Eyle âsân **Ahmed Mikdâd**'a rûz-i mahşeri³¹⁵

3.1.1.6. Şerefü'l Mücâhidîn'den³¹⁶

fâ 'i lâ tün/fâ 'i lâ tün/fâ 'i lâ tün/fâ 'i lün

1. Ben yiğit oğlu yiğit bir kahramân-ı 'âlemim
Gerçi sûretde kıyâfetde mücerred âdemim
2. Kan saçar bayrak açar düşmanları mahveylerim
Şimdi arslanlar yiğitlerdir refik ü hemdemim
3. Düşmanı andıkca kalbim çarpıyor birden bire
Katl-i a'dâ-yı melâ'indir hemîşe her demim
4. Top tüfek gülle şarapneldir bana eğlence hep
Kan akıtmak baş kesip kahr eylemekdir mahremim

³¹⁴ Vezin aksamaktadır.

³¹⁵ Bu mısra da vezin aksamaktadır.

³¹⁶ Bu manzûme A. Mikdâd Efendi tarafından “Şerefü'l-Mücâhidîn” adlı risalesinin son kısmına dercolumuştur. Ahmed Mikdâd Efendi'nin bütün şiirlerini bir yerde toplamak maksadıyla bu manzûme buraya da alınmıştır. (A. Mikdâd, Şerefü'l-Mücâhidîn, s. 60.)

5. Harb eder düşmanları mahveylerim darbem ile
Dağ başı yâhûd mağaradır makarr u meskenim
6. Râhat-ı dünyâ benim zevkimde hîçdir bil anı
Düşmanı serdikde râhat zevk ü şâdî ederim
7. Kan içer âdem yerim ben aç kalırsam kavgâda
Rûh-ı a‘dâdır gıdâm olmaz ta‘âm-ı diğërim
8. Dağ demez ateş demez **Mikdâd** geçer hep sedleri
Düşmanı ta‘kîb eder tâ şark u garba giderim

3.1.1.7. Duygu Demetleri’nden³¹⁷

me fâ ‘î lün/me fâ ‘î lün/fe ‘û lün

1. Hayatın yaz kışından çok usandım
Nedir bitmez tükenmez geldi, gitti
Hayatı bir saadet yurdu sandım
Hayatımda hayatım dinle n’etti
2. Bana şu derbederlik oldu erzan
Bugün bunda yazın ağyar elinde
Hikâyem kalbimi etmekte lertzân
Bütün haysiyetim elin dilinde
3. Niçin bu cüstücû-yı devr-i âlem
Yerinde pâyidâr olsam n’olurdu
Felaketler içinde nev’-i âdem
Hayatı terk edeydi kurtulurdu

³¹⁷ Bu şiir, Ahmed Mikdâd Efendi’nin Diyanet İşleri Başkanlığı’ndaki 23-2050 arşiv numaralı özlük dosyasından alınmıştır. Dosya tasnif edilmediği için evraklara numara verilmemiştir. Muhtemeldir ki Mikdâd Efendi bu şiiri içinde bulunduğu müşkül durumu daha açık şekilde ifade etmek arzusuyla bir dilekçesine veya dilekçelerine ek olarak kaleme almış ve bu şiir böylece özlük dosyasına girmiştir. Mikdâd Efendi tarafından bu şiirin sonuna şu not eklenmiştir: *Duygu Demetleri nam eserimin 9’uncu defteri 128’inci sahifesinden 1-8-931 Sabıkan Erzincan şimdi Bayburt Vaizi M*

4. Evet varlıkta sa'y etmek revâdır
Hayatın böyledir aslında şartı
Çalışmak derdi fakra bir devâdır
Gezer deryada ihtiyaçla martı
5. Beşerdir şu anâsırda müessir
Deler dağlar geçer derya denizler
Yaşayısta ne hikmettir bulur der
Çalışmakla parıldar hoş benizler
6. Didişmekle boğuşmak türlü gayret
Gece gündüz bütün mevsimde yaz güz
Beşerde bir muammadır bu siret
Hava derya kara her yer bütün düz
7. İlim, irfan, mesâi fenni tetkik
Bütün bunlar beşerde oldu mevcut
Derin mefkûreye dalmakla tahkik
Bu işler lutf-ı Hakla oldu bir cut
8. Çalıştırdı cihanda verdi kudret
Yesinler ta ki erzakı mukadder
Nazargâhı teemmülde ne hıret
Sakın olma hayatında mükedder
9. Ne yaptımsa umutlarım oldu bitti
Hayatımda geçirdim türlü etvar
Emeller doğdu **Miktat** sonra yitti
Şu müstakbelde bilsem ki neler var?

3.1.1.8. Başvekil İsmet Paşa'ya Şiir³¹⁸

fe 'i lâ tün/fe 'i lâ tün/fe 'i lâ tün/fe 'i lün

1. Eğer olmazsa bana böyle ta'zim lutf u kerem
Olurum gayrı derûnum ile ben sonra verem
2. Beni Cumhûriyetin şânına bahşeyle
O Diyanet işinin sahibine bir söyle

3.1.1.9. Kızım Suad³¹⁹

11'li Hece

1. Uyanır kalkarım sabahtan erken
İçimde sızı var bakarım Suad
Kalbimi haşlayan bu nedir derken
Işığı yakarım bakarım Suad
2. Kızım ne hâldesin sesin çıkmıyor
Ne ise derdini söyle babana
Seni düşünmeden kalp ayıkmıyor
Hayalim gidiyor yazı yabana

³¹⁸ Ahmed Mikdad Efendi, vaizlik vazifesinin elinden alınarak, Diyanet İşleri kadrosundan çıkarılması üzerine 5-1-1932 tarihinde Artvin'de Başvekil İsmet Paşa'ya hitaben bir istidâ kaleme alarak bu iki beyti sayfanın alt kısmına eklemiştir. Bahsi geçen istidâ şöyledir:

Yüksek huzurlarına Arzı ta'zimatımdır

Paşa Hazretleri! Cenâbı Hak ömrünüzü afiyetinizi uzun etsin. Ben sizi çok sevenlerdenim ve size pek yakın toprak hemşehriniz olan sabık ordu nasıhı Hoca Mikdad'im. Sizin lutfunuzdan, kereminizden umarım ki benim istidamı tetkik buyurur şahsi bir garaz yüzünden uğratılmış olduğum şu türlü felaketten kurtarılmaklığımı irade buyurursunuz Büyük Baş Vekilim Efendim. Artvin 5-1-1932

Duacılarından Divrikli A. Miktat (Ahmed Mikdâd Efendi DİB Arşivi Sicil Dosyası [Dosya No: 23-2050]/Belgenin aslı için bk. EK 13)

³¹⁹ Mikdâd Efendi, 30/3/1935 tarihinde Osmanlı harfleri ile yazdığı bu şiirin sonuna şu notu düşmüştür: *Kızım bu bir şiirdir. Buna bakıp da müteessir olma. Ancak öyle haberinizi kesip mektuplarınızın arasını uzatma. Haydi Cenâb-ı Hakk'a emanet olsun.*

Babanız Ahmet Miktat Poyraz 30/3/1935

Şiirin arkasında ise "Bu manzumeyi müstacel yazdım ve defterime de henüz çekmedim. Binaenaleyh zayı etmeyiniz ki bilahare bir suretini kaydedeyim." notunu düşmüştür. (Manzûmenin el yazısı aslı için bk. EK 14)

Şahsî arşivindeki bu şiiri lütfederek bize ulaştıran Mikdâd Efendi'nin kızı Hâlide Suat İliktekin'in torunlarından Dara Tan Beyefendi'ye müteşekkirimiz.

3. Kalbimin kulağı mikrofon aldı
Dinledi dinledi seni inledi
Kederli yüreğin gölgeler saldı
Uzaktan uzağa derin inledi
4. Belki bir yaran var saklama derdin
Derdini saklayan derman bulamaz
Babacığım beni unutma derdin
Bir baba kızından ayrı olamaz
5. Uyurum görürüm rüyada seni
Uyanır anarım gece gündüzde
İhmâl eder miyim dünyada seni
Kımıldar gezerken derede düzde
6. Seninçün ben bugün çalışıyorum
Yoksa neme lazım gidip gelmeler
Kızıl alev aldım alışıyorum
Nedir yüce dağlar geçip delmeler
7. Kızım sen yücesin, hürsün, büyüksün
Kimseler hürleri esir edemez
Sanma ki kimsenin sırtına yüksün
Korkma zararına kimse gidemez
8. Hayatı kazandın okur yazarsın
Ortayı bitirdin san'atı aldın
Dilersen her çeşit maden kazarsın
Hüner ülkesine gölgeler saldın
9. Söyle kızım söyle söyle dinleyim
Söyle ki sözünden kıvanç alayım
Gülersen sevinem yoksa inleyim
Olur mu ki öyle dertli kalayım

10. Söyle ki derdini dinleye **Miktat**

Odur dertlileri durup dinleyen
Ezelden beridir eylemiş mu'tâd
Odur başkasını görüp inleyen

30/3/1935

3.1.1.10. Bay Baba Sâlim'e³²⁰

11'li Hece

1. Gönül gönül diye düştün feryâde,
Gönül sâhiplerin başladım yâde,
Kimisi karada, kimisi deryâde,
Her biri sen gibi gönül yüzünden.
2. Her yere bir gönül ben vere vere,
Gezdim bırakmadım ne dağ ne dere.
Henüz o yoldayım demek ki nere?
Dolandım acunu dere yüzünden.
3. Gönül ülkesinin tahtı yücedir,
O tahta çıkanın bahtı yücedir.

³²⁰ *İkbâl/Olcay Gazetesi* (23 Mayıs 1935), s. 3.

İkbâl Gazetesi Trabzon'un yerel gazetelerindendir. 1909 Eylül'ünde yayın hayatına başlamıştır. Sahibi Osman Nûri [Eyüboğlu]'dur. 1935'e kadar İkbâl adıyla yayına devam eden gazete o yıl, dildeki tasfiye/sadeleştirme hareketine bağlı olarak olsa gerek, *Olcay* adını almıştır. İsim değişikliğinin yapıldığı sıralarda birkaç sayı *İkbâl/Olcay* şeklinde iki isimle neşrolunmuştur. Yayın hayatına fasılalarla 1948'e kadar devam etmiştir. 8 Mart 1941'de gazetenin sahibi Osman Nûri Eyüboğlu vefat ettikten sonra gazetenin basıldığı aynı adlı matbaanın raflarında muhafaza edilen koleksiyonun satılması, dağıtılması neticesinde gazetenin bu eksiksiz koleksiyonu yok olmuştur. Kütüphanelerde ve şahsi arşivlerde muhtelif sayıları mevcuttur. Teferruatlı bilgi için bk. Hüseyin Albayrak, *Dünden Bugüne Trabzon Basını*, (Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yadımlaşma Vakfı Yay., 2010), II, 1-21; Aynı eser, I, 83-93.

Baba Salim [Öğütçen]: Asıl adı Mehmet Sâlim'dir. 1887'de Trabzon'da doğdu. Küçüklüğünden itibâren âşık tarzı şiir söylemeye meraklıydı. Trabzon'da esnafılık, fırıncılık, tatlıcılık gibi muhtelif işlerle uğraşırken şiirler söylemeye devam etti. Saz çalmakta da mahirdi. Yerel dergi ve gazetelerde çok sayıda manzume neşretti. Baba veya âşık lakaplarıyla tanındı. Şiirlerini *Divan'ı Baba Salim* adıyla kitaplaştırarak 1952'de neşretti. 29 Aralık 1959'da İstanbul'da vefat etti. Hayatı ve sanatı hakkında teferruatlı bilgi için bk. Baba Salim, *Divan'ı Baba Salim*, (Eskişehir: y.y., 1952); Elif Şebnem Kobyay, "Baba Salim Divanı", (yüksek lisans tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008; Hamamizade İhsan, *Baba Salim*, (İstanbul: y.y., 1930); Nesib Yağmurdereli, *Baba Salim Hayatı ve Şiirleri*, (Trabzon: y.y., 1946).

Eğeri murassa râhı yücedir,
İşit felsefeyi ozan sözünden.

4. Ne mutlu ona ki gönöl veremez,
Ülkü ağacının gülün deremez.
Kolunu uzatsa gene eremez,
Düşer her gördüğü sevgi gözünden.

5. Sâde bir güzele gönöl vermeli,
Onun sevgisine varıp ermeli.
O gülün goncesin alıp dermeli,
Hangisi güzeldir, onun yüzünden.

6. **Mikdâd** ne hoş dedin neler söyledin,
Yürekte derdim belli eyledin,
Anlayan bilir ki n'ettin neyledin,
Gözlerime sürsem onun tozundan.

3.1.1.11. İstanbul Topkapı Mezarlığı'nda Anama³²¹

11'li Hece

1. Geldim ki kabrini görem de gidem
Şu yaslı kalbimi tesellî edem
Söyle ki sesini bir dem işidem
Nerde yatıyorsun ey garîb anam
2. Uzun yıldan beri görmedim seni
Belki görmeyeli unuttun beni

³²¹ 13 ve 14 numaralı şiirler, Mikdâd Efendi'nin anne-babasını ziyâret maksadıyla medfün bulundukları İstanbul Topkapı Mezarlığı'na gidişi neticesinde yazılmıştır. Şiirden anlaşıldığı kadarıyla ne annesinin ne de babasının kabrini bulabilmiştir. Ayrıca şiirlerin sonuna şu notu da eklemiştir: *Duygu Demetleri yigirmi ikinci defteri son sahifelerinden / 28/6/1935 İstanbul'dayım. A.Miktat Poyraz*

Bu iki şiir, Ahmed Mikdâd Efendi'nin kızı Hâlide Suat İliktekin'in torunlarından Belir Bulut Hanımefendi'nin şahsî arşivindedir. Bu şiirleri bize ulaştırma lütfunda bulundukları için kendilerine müteşekkirimiz.

Yolunda yıpratdım şu yorgun teni
Söyle ki kendimi bahtiyâr sanam

3. Serviler kesilmiş yerin düzelmiş
Demek şu felâket sana ezelmış
Yüreğim dayanmaz çünkü nezelmiş
Bırak beni anam derdime yanam
4. Nerde saçlarımı okşayan elin
Nerde nenni diyen o tatlı dilin
Nerde o perçemin o sırma telin
Bırak anneciğim ağlayam, kanam
5. Süt verip avutdun beni bir zaman
Kim bilir o zaman ne kadar yaman
İdim ki elimden demişdin aman
Ko beni ağlayam yaşlara banam
6. N'olaydı ecelin gelmez olaydı
Hiç değil elliyi yaşın bulaydı
O zaman tesellî bana kolaydı
Benimle meliyor inekle danam
7. Sen beni doğurdun beni büyüttün
Ne güzel ninniler deyip uyutdun
Benimçin ne kadar acılar yutdun
Hangi bir işinle ben seni anam
8. **Mikdâd** neler dedin neler söyledin
Mezârda anneni ta'cîz eyledin
Demek bilmiyorsun n'etdin n'eyledin
Diyerek söyleyen yok mu utanam

3.1.1.12. Babama

11'li Hece

1. Ey baba aradım kabrini bulam
Mezârın görem de bahtiyâr olam
Derîn hasretimden belki kurtulam
Aradım taradım iz bulamadım
2. Diledim kabrine erken geleyim
O yüce dağları geçip deleyim
Belki huzûrunda ‘afv dileyim
N’edem ki yorulmaz diz bulamadım
3. Ne kadar senedir uzak ildeyim
İşlerim komadı çünkü eldeyim
Vazîfem ağırdır coşkun seyldeyim
Yırtığı dikmeye biz bulamadım
4. Belki daha önce gelir gezerdim
Seni görme ile neler sezerdim
Yerimde durmayıp hemen tezerdim
Fakat o fırsatı tiz bulamadım
5. Engele bakmayıp gelirdim sana
Çünkü sevimlidir babayla ana
N’olsa da kıyardım şu tatlı cana
Nedense gelmeye hız bulamadım
6. Diledim beraber alıp getirem
Hayatta on torun sana yetirem
Onları toplayıp armağan verem
Oğullar gelmedi kız bulamadım
7. Ağladım ağladım için içine
Seslerim ulaştı tâ gitdi de Çin’e
Kederli bir adam nasıl geçine
Gözyaşım silmeye bez bulamadım

8. Engelim çoğalmış başımdan aşmış
İşlerim öylece köpürmüş taşmış
Mikdâd'ın şu başı belâlı başmış
Onları bırakıp cezb olamadım

3.1.1.13. Sılaya Dönüş³²²

11'li Hece

1. Tamam kırk senedir gurbete gittim
Görseniz orada ben neler ettim?
Yeşil ağaç gibi töredim, bittim;
Yüzümün üstünde bir ağ getirdim.
2. Yükümü yükledim, katara geldim;
Gelirken dağları devirdim, deldim.
Zirveden aşağı kükremiş seldim,
Paslı yüreklere ben yağ getirdim.
3. İlim meclisleri bağ-ı cinândır;
Bunu bilmeyene söyle, inandır.
Yüreğin içinde ışığı yandır
Sevgili yurduma bir bağ getirdim.
4. Saçımdaki akı görüp aldanma;
İhtiyar diyenin sözüne kanma;
İftira edip de ateşe yanma,
Henüz pek yerinde bir çağ getirdim.
5. Ulusum ne zaman savaşa girse,
Başkanım yürüyüş emrini verse,
Yiğitler kükreyip kavgaya girse,
Mertlik anbarından bir mağ getirdim.

³²² Aslanoğlu, *Divriği Şairleri*, s. 64-65.

6. Ordu nâsıhlığı yaptığım zaman
Düşmanlar elimden demişti aman.
“Divrikli Hoca”ydı adım o zaman
İlime şerefli bir dağ getirdim.
7. **Miktat** ne bahtiyar tâlihın vardır;
Henüz o gençliğin özüne yârdır.
İftihar edenin âhiri nârdır,
De ki şahin değil, bir zağ getirdim.

13/1/1939

3.1.2. Manzum Eserleri

3.1.2.1. Feryâd-ı Dehşet-engîz Der-hakk-ı Trablusgarb³²³

Mukaddime

mef ‘û lû/me fâ ‘î lû/me fâ ‘î lû/fe ‘û lûn

1. Zâlim bulacak etdiğini sen gene sabr et
Allâh’a tevekkül ederek doğru selîm git
2. Gördün mü ki zâlim ede tahlîs-i girîbân
Elbette kırar boynunu bir sesle de devrân
3. Evler yıkanın hânesi olmaz mı beyâbân
Yıkamaz mı onun lânesini gerdiş-i ezmân
4. Eytâm u erâmîle eden renc ü hakâret
Çekmez mi ki o lahd-ı perîşânîde zahmet
5. Cümle insâfını atmış da çekilmiş târa
Vurmaz mı kader sînesine bir acı yara
6. Allah diyenin hâmîsi Allah-ı Celîldir
Bîçârelerin hasmı nihâyetde zelîldir [s. 3]
7. Mağrûr-ı cesâret olana etme tekâpû
Hiç var mı tecebbürle eden ‘âlemi tâpû
8. Her kim ki eder Hakk’a tevekkül rûşende
Elbette muvaffak olacak cümle işinde

³²³ Trablusgarp Savaşı’nın akisleri edebî âlemde de görülmüş, bu savaş birçok şiire, hikâyeye, tiyatroya, mektuba ve hatıratı konu olmuştur. Müstakil olarak basılmış manzûmelere misâlen Recep Vahyî’nin *Manzum Türkiye-İtalya Harbi* [Recep Vahyî, *Manzûm Türkiye-İtalya Harbi*, (İstanbul: y.y., 1328), 40 s.] ve Ahmed Mikdâd Efendi’nin bu eseri zikredilebilir. Trablusgarp Savaşı’nın edebiyata yansımaları hakkında geniş bilgi için bk. Hasan Ulucutsoy, “Türk Savaş Edebiyatı ve Propaganda (1828-1912)” (doktora tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2019, s. 344-449; Ömer Çakır, “Ana Çizgileriyle Türk Harp Edebiyatında Trablusgarp Savaşı”, *Osmanlı Devleti’nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, haz. Mehmet Ersan-Nuri Karakaş, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2013), s. 667-682.

9. Tertûbe bakıp ‘âkıbeti eyleme teslîm
Ma’nâya hulûl eyleyemez maddeyi ta’lîm
10. Tedbîri bozar kudret-i Rab lahza içinde
Binlerce misâl var buna bu dîn-i mübîninde
11. Bahriyyesine müsteniden düşman-ı cellâd
Etmekde bugün gösteriyor ‘âlemi ber-bâd
12. Etsin gene etsin ki olur kendi harâbe
Kudret dökecek ‘askerini zîr ü türâba
13. Vahşet mi nedir böyle mezâlim ki yapıldı
Ma’sûmlara binlerce şarapnel ki atıldı
14. Bilmem bu mudur ‘âlem-i insânda temeddün
İster mi bunu şimdi ‘aceb bir mütemeddin
15. Hâşâ diyemem çünkü beşer cevher-i yekdir
O da haksız yere kan dökmeyerek yüksekdir

Hitâb [s. 4]

mef û lü/me fâ î lü/me fâ î lü/fe û lün

16. Ey ‘âlem-i insâniyyetin şânını bilmez
Haksızlığa cellâd kılıcın kanını silmez
17. ‘Osmânlıların seyf-i celâdetleri vardır
Eylerse hurûş kürre-i ‘âlem bile dardır
18. Sen kahrına mağrûr olarak ortaya çıkdın
Binlerce ocak söndürerek evleri yıkdın
19. Sıbyâna kadar seyf-i gadr eyledin irsâl
Hele şu hâke serildi bu kadar bin nevsâl

20. Evlâdı isek biz vatanın mâderimizdir
Ölsek de uğurunda bizim makberimizdir
21. Karşında duran şîr-i jiyân ‘askerimizdir
Zabt eylediğin yer gene her dem yerimizdir
22. O gördüğün erler ki bizim hep erimizdir
Kavgâda bizim Haydar-ı kerrâr pîrimizdir
23. Bir dâne bile kalsa bu millet sana birden
Yine elbette çeker süngüsünü her yerden
24. Ölmek bize bir şân u şerefdir sen bil [s. 5]
Öğren de bunu sonra bizim toprağa serpil
25. Evlâdımızın şânı gibi kanı büyükdür
Bir katresi de düşmana en doğrusu yüküdür
26. Bir mahkemede yan yana durdukda olur bu
Ammâ ki dolar süngü ile bir kere her sü
27. Kanlar uyşuk zann ederek etme tekebbür
Kur’ânda bize Hak veriyor nush-ı tedebbür³²⁴
28. Bir sıçramada “Roma”dayız anı gelince³²⁵
Ol-bâbda Hudâ nusreti fermânı gelince
29. Şândır kanımız şöhetimiz hûn-feşândır
Ölmek bize dünyâda büyük ‘âli nişândır
30. Cennet kapısı dâ’imâ ervâha küşâde
Hûrî ile vildân bize her demde âmâde

³²⁴ İşaret edilen ayetler şunlardır: *Ey iman edenler! (Düşmana karşı) tedbirinizi alıp, küçük birlikler hâlinde, yahut topluca savaşa gidin.* (el-Nisâ 4/71); *Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah’ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah’ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz. Allah yolunda her ne harcarsanız karşılığı size tam olarak ödenir. Size zulmedilmez.* (el-Enfâl 8/60)

³²⁵ Bu mısra hakkında A. Mikdâd Efendi eserinin başına şu notu düşmüştür: *Bir sıçramada “Roma”dayız anı gelince mısraında oradayız denirse bütün düşmanlara şâmil olur.*

31. Allâh ki bize emr-i cihâdı ede ısdâr
Eyler mi bizi dest-i mezâlim ile ızrar
32. Biz hazret-i ‘Îsâ’yı da bildik ve inandık
Fermân-ı ilâhîye boyun vermeye kandık
33. Hakdır ebedî cümle kitâblarla nebîler [s. 6]
Îmânda beraber bulunur bizde sabîler
34. Tevfîk-i Hudâ bizlere olmuş idi hem-dem
Nusret bizedir lutf-ı ilâhî ile her dem
35. Türkler ebedî terk edemez Hakk’ını hâşâ
Birden bire o gösterecek halka temâşâ
36. Arslan ufacık mes’elede tavrını bozmaz
Kaplan ise tedbîre bakar kendini yormaz
37. ‘Osmânlıların nesli necîb aslı kerîmdir
Ammâ ki onun darbesi gâyet de elîmdir
38. Ecdâdımızın kârına hürmet ne güzeldir
Kavgâda ölüm bizlere taksîm-i ezeldir
39. Bir kabza-i hâkinde olur bin kurbân
Bu bâbda verir *hubb-i vatan*³²⁶ ‘âleme fermân
40. Takdîr ona şâyeste vü hürmet yine takdîr
Kardaşlarımız eyledi hep ölmeyi tahkîr

İhtâr [s. 7]

41. Millet duruyor ‘âkıbeti seyr ediyor hâ
Birden çıkacak karşına bil ejderhâ

³²⁶ “Vatan sevgisi imandandır” manasına gelen “حُبُّ الْوَطَنِ مِنَ الْإِيمَانِ” ifadesinden iktibasen kullanılmıştır. Hadis ulemâsının genel görüşü bu ifadenin mevzû olduğu yönündedir. Bir kısım âlimler lafzen mevzu olmakla birlikte manâ itibârıyla sahih olduğunu söylemişlerdir. [Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, Hadis No: 1102, (Dımaşk: Mektebetü’l-İlmi’l-Hadîs, t.y.), s. 393-394.]

42. Biz âdemîyiz âdemi takdîr ederiz biz
Âdemliğe uymaz işe bed' eylediniz siz
43. 'Osmânlıların mesleği her demde kemâldir
Nâsiyesi pâk tıyneti bir hüsn ü cemâldir
44. Hasmıyla hemân ceng ü cidâl etme sürûrdur
Fıtratda besâlet bize bir hassa-i nûrdur
45. Dağlar başı bağlar gibi gülzâr u ferahdır
Harb etme bize sanki tenezzühle merahdır
46. Millet severek harbe bugün eyledi âğâz
Kalbden çıkıyor harbe olan neş'eli âvâz
47. Âfâka yetiştirdi bütün sûr-ı sürûru
Şimdi cângâhını hep kapladı gayret nûru
48. Sıbyân bile o his ile o nûr-ı fikirle [s. 8]
Dünyâyı bütün dolduruyor harbi zikirle
49. Gâzîlere bir şân u şeref kırmızı esvâb
Hep onlara meftûh bulunur perde-i ebvâb
50. Cennet bize âmâde melekler de müheyyâ
'Ukbâda Hudâ eyleyecek 'âlemi ihyâ
51. Dünyâyı mı meftûn olalım işte memât var
Uhrâda ise türlü sa'âdetle hayât var
52. Osmânlıların şânı büyük himmeti çokdur
Meydân-ı vegâda duracak misli de yokdur
53. Kalb-i milletde alev-rîz şecâ'atdır harb³²⁷
Cenge âmâde bulunmakda bütün yek mezheb

³²⁷ Bu beyit "fâ i lâ tûn fâ i lâ tûn fâ i lâ tûn fâ i lûn" vezniyle yazılmıştır.

Tenbîh

54. İnsâna şeref-bahş olacak fikr-i cesâret
Korku da takar gerdene zincîr-i esâret
55. Biz ölmede öldürmede yektâ-yı zamânız
İnsâfa gelen hasma da bir dâr-ı emânız
56. Evtânımızı düşmana vermek bize ‘ârdır [s. 9]
Bil ki o yolda ölüm istemeyen bedkârdır
57. Arslan gibi evlâd-ı vatan kükreyecektir
Dünyâyâ anın satveti dehşet verecektir
58. Tahkîr ederiz öyle hayâtı ki o züldür
Allah bizi zilletle yaşatma ya da güldür
59. Evlâd u ‘ıyâl mâl u menâl servete bakmaz
‘Osmânlıların hiç biri â‘dâyı bırakmaz
60. Dağlar da siper olsa da meydâna girilse
Sür‘atle gidip âteş-i deryâyâ girilse
61. Gayret yaracak mâni‘ayı gayri sebep yok
İşte efkâr-ı ‘umûmîde bu hiddet pek çok

fâ i lâ tûn/fâ i lâ tûn/fâ i lâ tûn/fâ i lûn

62. Hele sancâğ-ı şerîf toplayacak en sonda
Kat‘-ı da‘vâ-yı hakikat edilir bil onda
63. Kahramân ‘askerimiz mevte harîsdir her dem
Bu şehîdlik orada bunda kalır mı âdem
64. Harbimiz, satvetimiz var ne de ‘âlî şânımız
Yaşasın *hubb-i vatan* hep ana kurbân cânımız

65. Ölmeye teşne iken böyle şerefli millet [s. 10]
Düşünür mü ‘acabâ sabr ederek bu devlet
66. Öyle âlây-ı mukaddes ki şehîdler cümle
Edecekdir bize imdâd ile yüz bin hamle
67. Kudretü’llahı penâh eyleyerek biz birden
Edelim düşmana savletle hücum her yerden
68. Çekelim seyf-i şecâ‘at diyelim yâ Settâr
Saçalım üste bin türlü şarapnel ile nâr
69. Korkunun mevte medârı olamaz ‘âlemde
Ne ise işte odur ‘ömr-i beşer âdemde
70. Birleşip hasma mukâbil çıkalım ey ihvân
Bizi imdâdına da‘vet ediyor bu evtân
71. Yaşasın şîr-i mücâhid koca ‘askerlerimiz
O hamiyetli gönüllü dîni tam erlerimiz
72. Düşmanın bağına çekdi dâğ-ı tenkîl-i cihâd
Ebedî kodu cihânda ne mukaddes bir ad
73. Levha-i ‘arşa yazılsın o mübârek esmâ’
Onların cânı ile şâd oluyor vech-i semâ’
74. Titredi rûy-i zemîn hûn-ı şehîdâna bakıp [s. 11]
Semt-i cennâta revân oldu vücûdlardan akıp
75. Derne, Bingâzi, Humus, Şehr-i Trablus meşhed³²⁸
Olduğu türlü delâ’il ile de müsteşhed

³²⁸ Trablusgarp Vilayeti, beş sancaklık bir idârî birlikten müteşekkildi. Bunlar Trablusgarp, Humus, Bingazi, Cebel-i Garbî ve Fizân sancaklarıydı. Derne ise Bingazi Sancağı’nın kazalarından birisidir. Teferruatlı bilgi için bk. Ahmet Kavas, “Trablusgarp”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2012, XLI, 288-291.

76. Tozlarından ola da gözlere sürme edelim
Yoksa mümkün ola da biz de cihâda gidelim
77. Olalım ‘âlicenâb millete mülhak u mu‘în
Edelim düşmanı mermi ile dâ’im tel‘în
78. Mütemâdî edelim hayr du‘â vird-i zebân
Onların hâmî vü yardımcısı olsun Yezdân
79. Yetişir lutf-ı ilâhî çözüdür ‘ukdeleri
Yine gâzîlerimiz zabt ederek noktaları
80. İsteriz lutf-ı Hudâdan dileriz nusretini
Gözleriz leyl ü nehâr bahş olacak kudretini
81. Vatanın kabza-i hâkini Hudâ-yı müte‘âl
Feyz ü servetle buyursun ebedî mâlâmâl
82. Bezl ü ihsân ediniz ehl-i vatan birçok mâl
Olabilsin bu mukaddes ebedî ‘âle’l-‘âl
83. Mülk ü millet ile devlet ebedî var olsun [s. 12]
Vatanın her tarafı feyz-i terakkî dolsun
84. Bize düşman olanı Hak ede her an makhûr
Bir taraftan vatanı hem ede Allâh ma‘mûr
85. İrtikâb etdiğimiz zenbi buyursun mağfûr
Etmesin ‘âleme karşı bizi mağlûb menfûr
86. Bize işlerde metânet ile gayret versin
Düşmanı ağlatarak dostumuzu güldürsün
87. Ola nusretle mu‘în fazl-ı Hudâ her demde
Ede lutfuyla kerem koymayarak bir gamda

Tezkîr

fe i lâ tün/fe i lâ tün/fe i lâ tün/fe i lün

88. Bize biz bakmalınız gayriye mi var hâcet
Bu bedîhî söze ister mi ‘acep bir hüccet
89. Hele bir hâli görüp mâzî nedir fikretsen
Devr-i ahlâfa bakıp bir selefi zikretsen
90. Görürüz Fâtîhi Yavuz ile ‘Osmân Hânı
Görürüz Haydar-ı kerrâra misâl hâkâmı
91. Görürüz ‘âlemi dehşetle eden pür-zelzâl [s. 13]
Görürüz sâha-i satvetde hezâr Rüstem-i Zâl
92. Görürüz kuvvet ü miknetle olan şöhret-gîr
Görürüz mes’elede vaz‘ edeni bin tedbîr
93. Görürüz ‘akl-ı selîm halk-ı kerîm erbâbın
Görürüz ‘ilm ü kemâl hüsn ü cemâl ashâbın
94. Görürüz hakk-ı tevâbî‘de eden bezl-i meded
Görürüz ‘adl u metânetde olan gayra sened
95. Görürüz ehl-i mürüvvet ile ‘âlî sîret
Görürüz türlü mehâsin ile pek ‘ulviyyet
96. Görürüz cânını kurbân edeni hak yolda
Görürüz de kalırsız anlara nisbet solda

Tavsîf

97. Kimi ‘âlim kimi ‘âmil kimi düstûr-ı celîl
Kimi ‘ârif kimi ‘âbid kimi dünyâda delîl
98. Kimi sahrâ-yı cihâdda yalnız pür-dehşet [s. 14]
Kimi hengâm-ı vegâda kesilir bir vahşet

99. Kimi kâ'im kimi râki' kimi sâcid idi hep
Kimi mescidle mübâhî kimi yapmış mektep
100. Kimi hayrât u müberrât kimi infâk-ı fakîr
Kimi tertîl-i kırâ'atla ederdi tefsîr
101. Kimisi Hakk'a 'ibâdet ederek tâbe-seher
Kimi haşıyyetle durur kıbleye karşı titrer
102. Kimisi hâlini ağlar kimi feryâd eyler
Kimi 'ukbâya döner haşre münâsib söyler
103. Kimi zâhir kimi bâtın ile meşgûl dâ'im
Kimi her demde cihâd üzre olurdu kâ'im
104. Nerede onlar ki olur 'âleme burhân-ı celî
Her biri 'asrına nisbetle birer şahs-ı velî
105. Bizi onlar ebedî levm ederek şerm eyler
'Acabâ hakkımıza hangi zemînden söyler

Îkâz [s. 15]

106. Hani fikret ile hikmet hani gayret 'irfân
Hani 'iffetle temeddün hani san'at iz'ân
107. Hani miskîne terahhum hani şefkat-i re'fet
Hani evtâna muhabbet hani sohbet-i ülfet
108. Hani tevkîr-i mu'azzam hani tebcîl-i kerîm
Hani ta'zîr-i şekâvet hani tekdîr-i le'im
109. Hani nâmûs-ı hamîyyet hani şevk u gayret
Hani efkâr-ı tenevvür hani miknet-i 'izzet
110. Hani o havf-ı İlâhî hani takvâ-yı mübîn
Hani sünnetle te'âmül hani insâf u yakîn

- 111.Hani erkân-ı diyânet hani üslûb-ı kavîm
Hani tenvîr-i menâsik hani hâli takvîm
- 112.Hani tahkîm-i süğûr ya hani techîz-i cüyûş
Hani terdîf-i te‘âvün hani teklîf-i berdûş
- 113.Hani evtânı himâye hani gayret-i sîret [s. 16]
Hani infâk-ı kesîr ya hani bezl-i meberret³²⁹
- 114.Hani deryâda gemiler hani zırhlı toplar
Hani esbâb-ı terakkî hani o matlûblar
- 115.Hani heybetli diretnot³³⁰ hani esbâb-ı zafer
Hani sancağ-ı tecellüd hani nusret-me’ser
- 116.Hani bahriyyeye hizmet hani tahkîm-i kılâ‘
Hani tertîb-i mu‘asker hani hayrî esmâ‘
- 117.Hani o satveti izhâr hani ‘Osmân Gâzî
Hani o hakk-ı temeddün hani ya Bingâzî
- 118.Hani o şehr-i Trablus hani Derne vü Humus
Hani efkâr-ı ‘umûmî hani heybet-i nâmûs
- 119.Hani nusret bize Hakdan onu Allâh versin
Bize hep düşmanı makhûr olarak göstereyin

Beyân

- 120.Vatanı milleti her kim seviyorsa elbet
İstemez anlara gelsin idi bir nikbet³³¹

³²⁹ Metinde “ميرت” şeklinde geçmekle birlikte doğrusu “ميرت” olmalıdır.

³³⁰ Dretnot (ing. dreadnought), İngilizler tarafından imal edilip kullanılan (1906) zırhlı bir savaş gemisidir. Sonraları bu türlü savaş gemilerine de isim olmuştur. [İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Kubbealtı, 2010), s. 306.]

³³¹ Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

121.Kimi hâlden kimi kâlden edecektir bahsi [s. 17]

Bu ‘Arab mesleğidir harbe uyar pek yahşi

122.Onların kendine mahsûs olarak var teşcî‘

Biz de Türkâna hamâset ile etdik tescî‘

123.Okuyan nûr-ı basar tâ olalar pek hassâs

Kavmini milletini hem ede bizden ihsâs

124.Hani erbâb kezâ lafzı ile istifhâm

Etmesin sû-yı telakkîyi demâdem ifhâm

125.Bu tabi‘î olacaktır ki tese’ül edelim

Hele bir yokluğumuz bahsine doğru gidelim

126.Bize varlık veremez madde bütün cem‘ olsa

Bizi ma‘nâ edecektir müterakkî bulsa

127.İkisi de bulunursa ne güzeldir o şeref

Maddeyi cem‘ edecek ma‘nâ olur pek eşref

128.İki söz var burada ehl-i kemâlât dinler

Biri birlik ki bunu bilmeyen âdem inler

129.O biri de vatanı pek severek gayretdir

Bu sözüm dinleyene doğrusu da ‘ibrettdir

130.Geliniz bir olalım kaldıralım kavgâyı [s. 18]

Atalım şahıs olan ‘av‘aveli sevdâyı

131.Tutalım râh-ı selâmet iyi kardaş olalım

Vatanın çâre-i tahlîsine dermân bulalım

132.Dedikodu ile birden gidecektir bu vatan

Yakışır mı bu siyâsetde bize buğz u şat[a]n

133.Sevelim birbirimizle olalım pek ihvân
Birimiz başka değil bil ki ‘umûmen insân!

134.Ne tecâhül ne tesâhül neye dâ’ir kavgâ
Neye mebnî oluyor ‘âdi mesâ’il da‘vâ

135.Bırakın gayri yeter şu vatanı hıfz ediniz
Onun evlâdı değilse çıkınız siz gidiniz*³³²

136.Kalan evlâdı olan çâresine baksınlar
Şerefi belli mu‘ayyen ocağı** yaksınlar³³³

Nidâ [s.19]

137.Sana ey nûr-ı hayâtım veledim Yahyâ Kemâl***³³⁴
Bunu yazmakla şu tarz-ile buyurdum ikmâl

138.Hele sen beş yaşına şimdi erişdin ancak
Bunu evlâd-ı vatan nâmına yazdım el-hak

139.Yetişir sade şeref nâmına olsun lâhık
Sonra elbette olursun ana bir gün lâyık

140.Sana her hangi hitâbımla edersem tahrîr
Onu ‘aynen edeceksin ebediyyen takrîr

141.Eserim nâmına takdîre ebed hâcet yok
Bilirim sehv ü hatâsı da nihâyet pek çok

142.Yalınız hüsn-i nazarla bakasın sözlerime
Basasın sen de benim bu sühanım izlerime

³³² *Muhâliflere (mlf.)

³³³ **Meb‘ûsândır (mlf.)

³³⁴ ***Fî 9 Kânûnuevvel 327 Cum‘a ertesi gecesi sâ‘at dokuzda tesvîde devâm ederken mahdûmum Kemâl gözlerini açarak bilâ-tekellüm harekât-i kalemiyyemi tuhaf bir vaz’iyyetle seyretmesine mebnî bu ceryân vukû’ buldu. (m. 22 Aralık 1911) (mlf.)

143.Olasın şâ‘ir-i dâna bulasın kadr ü şeref [s. 20]

Edesin hıfz-ı devâvîn olasın müsteşref

144.Vatanın kadrini ta‘zîm edesin her yerde

Ebedî açmayasın kendiliğinden perde

145.Dînini mezhebini şöyle kavî muhkem tut

Dîn ü dünyâyı zarar-gîr edecek bahsi unut

146.Sana kâfî yetişir cümle umûrunda zahîr

Edesin fikrini her türlü fesâddan tathîr

147.Dînine ked verecek cevheri aslâ alma

Seni tahkîr edecek meclise zinhâr dalma

148.İşini şahsını bilmez ile kat‘â gezme

Şekerin acı sularda ebediyyen ezme

149.Milletin hakkına hürmetle ri‘âyet ediver

Eyleme kimse için zerre kadar bir tezvîr

150.Devlete sıdk u diyânetle hemân et hizmet

Hele sultâna muhabbet ile kıl çok hürmet

151.Onların şânı büyük kadri müberhendir hem [s. 21]

Cedd-i a‘lâları meşhûr-ı cihândır ifhem

152.Sana hürmet edene et ebedî incitme

Seni zemmeyleyeni sen de görüp zemmetme

153.Seni Mevlâya emânet ediverdim ebedî

Kalayım ben de rızâsıyla onun tek vahdî

154.Pederin **Ahmed Mikdâd**’a kulak ver ne diyor

İşte ikmâl-i mebâhisle sözü hatmediyor

Fî 9 Kânûn-ı Evvel 327 Cum‘a ertesî gecesi
Sâ‘at/dakîka: 9:20³³⁵

³³⁵ m. 22 Aralık 1911

3.1.2.2. Tevhîd-i Kâ'inât

Bismillahirrahmânirrahîm [s. 2]

fe 'i lâ tûn/fe 'i lâ tûn/fe 'i lâ tûn/fe 'i lûn

(s)

1. Hele bir sor de ki: Ey 'âlem-i lâhût-ı ezel!
Ceberût mu idi ya sen mi idin en evvel?
Melekût bahr-i 'amîki ne zamân mevc etdi
Ne vakit oldu bu nâsût melekden efdal?
Neye mebnî bu teberrüc*³³⁶ ne içün böyle zuhûr
Neye dâ'ir bunu kim yaptı muvâfık-ı ekmel?

(c)

2. Başka şey yok idi ancak yalnız bir Allah
Var idi cümleyi halk etdi o Kâdir vallah
Cümle eşyâyı füyûzâtına mazhar kıldı
Şu 'anâsırla bu esbâbı yaratdı billah
Bir de esmâ vü sıfâtıyla anın ef'âli
Ezelîdir ki kadîmdir ana lâyıık tâ Allah

(s) [s. 3]

3. Nereden çıkdı bu deryâ-yı mezâhir kudret!?
Ne içün etdi nisâr türlü mehâsin fibrât?
Ne de müdhiş, ne de 'âlî bu semâ-yı 'azamet
Veriyor 'âleme dehşetle hakîkat hayret!
Neye mebnî koca dağlar ile yüksek tepeler?
Ne zamândan beri olmuşdu melâhat-sûret!

(c)

³³⁶ *Meydana çıkmak. (mlf.)

4. Hele fikr et azamet ‘âleminin sûretini
Gösterir Hâlık’ının hikmetini, kudretini
Ne bedîhî bu cemâlindeki envâr-ı celâl
O celâlinde cemâli okuyor ‘ibretini
Bu zevâhir ana mir’ât-ı tecellî vü vücûd
Gösterir Hâlık’ının sâye-nisâr sîretini

(s)

5. Ne büyük nûr-ı tecellî bu ne mir’ât-ı zuhûr?
Şems-i esmâ vü sıfâtıyla şu ‘âlem pür-nûr
Bu bedâyi’ ediyor şân-ı ‘azîmden ihbâr
Neye baksan oluyor hikmet-i fitrat manzûr [s. 4]
Bu zarâfet ne imiş böyle gönüller müştâk?
Bu tarâvetde neden hüsn ü melâhat meşhûr

(c)

6. Bu zuhûr varlığına oldu anın bir mir’ât
Neye baksa ediyor ‘ârif-i billâh isbât³³⁷
Zerrât-ı cihân âyet-i vahdet okumakda³³⁸
İnkâr edeni dâ’imâ ‘aczi eder iskât³³⁹
Enzârını dönder de bakıp tekrâr et³⁴⁰
Her zerre-i mahlûku anın lutfuna mişkât

(s)

7. Neye biz benzedelim tâ ki onu biz bilelim;
Onu bilmekle bulup sâcid-i kudret olalım
O hakikat şehi kimdir ki bütün var ondan
Şunu izhâr ü beyân-ile muvazzah kılalım

³³⁷ Sehven ”اثنای” şeklinde yazılmış.

³³⁸ “mef ‘ûlü me fâ ‘îlü me fâ’îlü fe ‘ûlün”

³³⁹ Vezin aksamaktadır.

³⁴⁰ Vezin aksamaktadır.

Edelim kesb-i fazîlet bulalım kadr ü şeref
Açalım çeşm-i basîret de şu kalbi silelim

(c) [s. 5]

8. Anı teşbîh edemez ferd-i cihândan bir kes
Ana dâ'ir çıkamaz nutk u lisândan bir ses
Buna mebnî olamaz bahs ü beyân hîç aslâ
İşidilmez ebedî arz u semâdan bir his
Yalınız Kâdir ü Kayyûm u Kerîm Allah'dır
Ana bir misl ü nazîr hem ebedî yokdur bes

(s)

9. Ne vakit verdi bu eşyâya 'anâsır u vücûd
Ne zamân oldu şu mahlûka hakîkat ma'bûd
Ne zamân etdi tecellî ne ile verdi şeref
Ne vakit oldu bu hey'et-i avâlim mevcûd?
Ne kadar hükmünü icrâ edecek 'âlemde
Olacak mı 'acabâ cümle-i mahlûk mefkûd?

(c)

10. Hikmeti verdi bu eşyâya mehâsin ü cemâl
Kıldı takdîr-i ezel ba'zıları ehl-i kemâl
Ezelî Hâlık u Ma'bûd idi Allah evvel
Yaradıp halkı tamâmiyle buyurdu ekmel [s. 6]
Bir de hengâm-ı kıyâmetde bu 'âlem zâ'il
Başka 'âlemleri Allah edecektir ecmel

(s)

11. Bu şu'ûnât ne 'aceb mesleği ta'kîb ediyor?
Neye mebnî çıkıyor sahn-ı cihândan gidiyor
Bu ne 'ibret, bu ne hayret, bu nedir bu sîret
Ne 'aceb cism-i cemâdî 'azamet söylüyor

Bu cevâhir ile i'râz olacaktır nâ-bûd
'Acabâ hükm-i ezel bahs-i 'amîki ne diyor?

(c)

12. Bu 'avâlim giderek mahvolacak bir demde
Çıkacak ehl-i kubûr kalmayacaktır gamda
Adı mahşer ise de hayli 'azîm bir dehşet!
Geçirir cümle halâyık orada, âdem de,
Ehl-i ikrâr alacak dâr-ı cinânında makar
Ehl-i inkâr kalacak dâr-ı sa'îr-i hemmde

(s) [s. 7]

13. Görecek mi 'acabâ Rabb-i Kerîmi insân!
Olacak mı orada mazhar-ı cûd u ihsân?
Bulacak mı ana vuslat bu gönüller bir an
Edecek mi ebeden hüzn ü firâkı nisyân
Ne zamân şevk-i müheyyici edecektir teskîn
Ne vakit vasl u firâkı olacaktır yeksân?

(c)

14. Onu görmekte Kelîm³⁴¹ etdi tazarru' vü niyâz
Erinî³⁴² fıkrasını zikre buyurdu âğâz
Dağa oldukda tecellî pârelendi derhâl
Oldu o vâdî-i da'vâ-yı mukaddes dem-sâz
Bu şerâfet yalnız dâr-ı cinânda olacak
Edecek kullarını zât-ı Kerîm'i i'zâz

³⁴¹ "Kelîm", "Kelîmu'llah", Cenâb-ı Allâh ile konuşan manâsında Hz. Musa (a.s.)'nın lakabı idi. Detaylı bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, "Mûsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2006, XXXI, s. 210-213.

³⁴² Bu altı mısradâ, Hz. Musa'nın A'râf Sûresi'nde anlatılan Rabbini görmeyi istemesi hadisesi nazma dökülmüştür. "Erinî" ifâdesi "bana görün" anlamına gelmektedir.
el-A'râf 7/143: *Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, "Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım" dedi. Allah da, "Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin." dedi. Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, "Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim" dedi.*

(s)

15. Ne cihet hangi taraf rü'yet-i Mevlâ olacak
Ne zamân 'âşık u şeydâları maksad bulacak?
Daha var mı o vakit yoksa yakın mı bilelim [s. 8]
Ne vakit nâr-ı firâkdan bu 'ibâd kurtulacak?
Hele mahdûd mu sefer rûz-ı sa'âdet ne zamân
Ne vakit perde-i firkatle hicâb yırtılacak

(c)

16. Bu cisimde bu hayât kaldığı müddet böyle
'Acabâ var mı visâline takarrüb söyle
Ne vakit cismi atar sâde kalırsa ervâh
O zamân vuslatı ta'kîb edecektir şöyle
Bir de mahşerde çıkıp ten ile birleşdikde
Ebedî vuslat-ı Hakk'a edecektir öyle

(s)

17. Bulunur mu ana îsâl edecek bir esbâb
O sebeble ede ibrâz-ı takarrüb ahhâb
Buna kuvvet mi sebeb yoksa merâtib ile câh
Şu menâsıb mı yeter ya da şeref-gîr ensâb?
Buna kim hangi sebebden olacaktır nâ'il
'Acabâ var mı cihânda ana dâ'ir ebvâb

(c) [s. 9]

18. Fahr-i 'âlem gibi şâfi' bulunur mu orada
O risâlet gibi bir bâb daha var mı burada
O Kerîm'in kerem ü lutf-ı celîliyle ebed
Her zamân vuslat[a] kurbet olacaktır şurada
Bunu 'âlemde basîr anladı bilmez a'mâ
Hele mümkün ola anlar döneler başvura da

(s)

19. ‘Acabâ Rabb-i Kerîmi ne ile vasf edelim
Ne cihetden yürüyüp semt-i beyâna gidelim
Bu cehâletle geçen ‘ömr-i ‘azîzi tahlîs
Edemezsek ebedî rûz-ı cezâda n’edelim
Bu mu‘ammâyı edip hall bilelim zâtını biz
Bu uğurda dolaşıp cân u teni incidelim

(c)

20. *Lem yelid*³⁴³ vasfı anın zâtı da oldu mechûl
Ne ile zâtını tahdîd edecek ferd-i cehûl!
O ne bir şey’e, ne bir şey ona benzer aslâ [s. 10]
Olamaz zât-ı ilâhîye müşâbih me’mûl
Anı bilmekde olur ism ü sıfâtı kâfî
Bu da mümkün bu kadar şer‘-i münîrden menkûl

(s)

21. Bu ‘Azîm’in azamet ‘âlemine bir bakalım
Şem‘-i ‘irfân-ı takarrüble çerâğı yakalım
Çıkalım evc-i fenâdan görelim kudretini
Nehr-i ‘irfâna düşüp semt-i visâlden akalım
Hele mümkün mü ki bir dem ola vuslat hem-dem
Sadr-ı tasdîke bulup ‘akd-i cevâhir takalım

(c)

22. Öyle deryâ-yı muhîte ne ile ‘azm ederiz
Ne sebeble nereden bahr-i ‘amîke gideriz
Hangi kuvvetle bu kâbil ola sîmurga visâl
Evc-i ‘ulyâ-yı semâdan ne ile sayd ederiz

³⁴³ İhlas Sûresi’nin 3. âyetinden iktibas edilen “*Lem yelid*” ifadesi “doğurmamıştır” manasına gelmektedir. el-İhlas 112/3: *O’ndan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir).*

Beht ü hayretde kalır bunda bu efkâr u ‘ukûl
Ne desek mebhas-i mezkûrda bütün sâde deriz

(s) [s. 11]

23. Hele bir Hazret-i Kur’ân’a de ki: Hükm-i celîl
İki ‘âlemde de sensin ebedî Hakk’a delîl
Ne büyük cûd-ı Hudâ’sın! Ne ‘azîm fazl-ı kebîr
Çünkü oldun ezeli şeref-i kurba sebîl
Kim ki: Makdûr-ı cahîmdir hele bilmez kadrin!
Yoluna cânını kurbân ediyor merd-i nebîl

(c)

24. Hangi bir belde-i ‘âlem ki: Bana râm oldu
Oraya lutf ederek kıldı Hudâ dîn yurdu
Gösterip ‘adl-i hakîmi kodu bir tarz-ı kadîm
Kişver-i ‘âleme bir meclis-i ‘âdil kurdu
Hükm-i ‘ulviyyetime kim ki eder ünsiyyet
Ebedî buldu şeref nûr-ı hidâyet gördü

(s)

25. Ne belâğat, ne letâfet, ne de yüksek ma’nâ
Ne büyük şân-ı mukaddes ile kılmış ra’nâ
Sana mahlûk diyemem çün şerefindir akdem [s. 12]
Hele bir noktayı keşf etmede ‘âciz dânâ
Seni o leyle-i enverde buyurdu tenzîl
Ki ana şâhid-i ‘âdil yetişir *enzelnâ*³⁴⁴

(c)

26. Bana Hak *habl*-i metîn vasfını kıldı hil‘at
Bana her kim yapışırsa ne büyük bir devlet

³⁴⁴ Kur’ân-ı Kerîm’in birçok âyetinde geçmekte olan bu ibare “indirdik” manasındadır.

Ehl-i Kur'ân olacak rûz-i kıyâmetde şefî'
Ana Mevlâ verecek türlü meziyyet ni'met
Bana her şeyde uyan ferd-i selâmet-encâm
Ana meftûn hakâyık anadır 'ulviyyet

(s)

27. Ne büyük bahr-i muhîtsin ne de müdhiş mevcin!

Ne cesîm 'âlî fezâsın ne de yüksek evcin
Ne geniş râh-ı Hudâ'sın ne de vâzıh bir yol
Ne kadar ehl-i dînin var ne de ekser fevcin
Ne güzel zikr-i cemîlin geziyor dillerde
Ne kadar hüsn ü mezâyân ne misâldir revcin

(c) [s. 13]

28. Devr-i Âdem'de suhuf geldi ki emru'llahdır

Yine Tevrât ile İncîl'i veren Allah'dır
Ne kadar hükm-i diyânet ile ahkâm-ı şer'î
İşidildiyse bütün hâkimi hükmu'llahdır
Beni de cûdu ile halka buyurdu ihsân
Cümle ahkâm-ı şerîfim kerem ü lutfu'llahdır

(s)

29. Nereden böyle nüzûlün ne taraftan geldin?

Ne zamân 'arş-ı 'azîmden bu zemîne indin
Ne zamân oldu Hicâz mazhar-ı nûr-ı ebedî
Ne vakitden beridir Ka'be'yi putdan sildin
Ne kadar yıl oluyor lutf edeli Allah'ım
Ne vakit sadr-ı risâletde tenevvür kıldın

(c)

30. Ezelîyim beni tavsîfe mecâl yok aslâ

Ebedîyim ki zevâl yok bana kat'â hâlâ

Bu hakikatde mecâzlar ile var bin esrâr [s. 14]

Beni nâsûta müşâbih kılamazsın kellâ

O vakit Ka‘be’yi tathîre tasaddî etdim

Ki dedi fahr-i rûsul lâya mukârin illâ

(s)

31. Ne celîl hükm-i ilâhî ne cemîl bir hikmet

Ne kebîr fazl-ı Hudâ’dır ne mu‘azzam ni‘met!

Ne de vâsi‘ ne de coşkun ne büyük bir deryâ

Ne derin sırr-ı hakikat, ne mu‘azzam zimmet!

Ne de yüksek, ne de ‘âlî ne celîldir Kur’ân

Ne büyük lutf-ı ilâhî ne şerîf bir ‘ibret

(c)

32. Bende esmâ vü sıfâtı ki Hudâ’nın vardır

Her yerim lutf-ı kerîmiyle bütün esrârdır

Bana îmân edenin kadr ü şerefdir hâli

Ehl-i küfrün ebedî meskeni her dem nârdır

Kalbini nûr-ı hidâyetle eden pür-tenvîr

Merci‘i *dâr-ı selâmdır*³⁴⁵ ki yeri gülzârdır

(s) [s. 15]

33. Okuyan bir de okur kimseyi etmez meftûr

O letâfetli beyânın mı verir halka fütûr

Seni dünyâlara rahmet ediverdi Allah

Oldu bu rûy-i zemîn ile semâvat pür-nûr

Bir taraftan okuyup hıfz ediyor hâfızlar

Bir taraftan oluyor mushafa âyât mastûr

(c)

³⁴⁵ “دَارُ السَّلَامِ” (*dârü’s-selâm*) el-En‘âm 6/127’de ve Yûnus Sûresi 10/25’te geçen “selâm yurdu/cennet” manâsında bir ibâredir.

34. Bu revâc ile bu kıymet yine Hak'dan geldi
Şöhretim tâbe-kıyâmet kalacak hem kaldı
Beni rehber ederek cümle işinde müdâm
Emrime râm olan insân ebedî feyz aldı
'Asr-ı tenzîlde husûmet edenin yok adı
Ama î mân edenin 'arakı bütün gök saldı

(s)

35. Bu kadar 'ilm ü ma'ârif ile yüz bin ahkâm
Veriyor 'âleme günde hezâr ders-i enâm
Okuyup âyeti tefsîr ederek ma'nâyı [s. 16]
Oluyor bunca beşer sâha-i 'irfânda be-nâm
Ne garîb hâl-i perîşân-ı ümemdir bilmem
Nice insânlara İslâm yalnız kalmış nâm

(c)

36. O su'âl yevm-i cezâda edecektir tehdîd
Olacaktır bana 'âsî olana levm-i şedîd
Çekecektir orada etdiğini her insân
Görecektir ebedî darbe ile habs-i medîd
Başka yok çâre-i tahlîse mecâl hiç aslâ
Eyledi hükmünü Allah ne güzel bir tahdîd

(s)

37. Şu 'azîm 'arşa su'âl et de ki: Ey 'arş-ı kebîr
Seni vasf etmede bilmem sana elyak ta'bîr
Seni var eyleyen Allahu 'azîmü'ş-şânı
Hangi bir nutk u lisânla edeyim ben tekbîr
Ne büyük Rabb-i kerîmdir ki seni halk etdi
Seni tevcîh-i hitâbıyla buyurdu tenvîr

(c) [s. 17]

38. Bana *kün*³⁴⁶ emri ile geldi evâ'ilde nidâ
Beni kürsî ile şu göklere 'arş etdi Hudâ
O Kerîm'in kerem ü kudreti etdi mevcûd
Şu bedâyî' ile eşyâyı buyurdu peydâ
O hakîkat güzeli kıldı cihânı mir'ât
Şu mezâhirde buyurdu 'ukalâyı şeydâ

(s)

39. Bir de kürsîye su'âl et ki: Nedir bu vüs'at
Nereden geldi sana böyle cesîm bir kısmet
Bu kadar 'âlî semâvât sana nisbet zerre
Ne büyük lutf-ı Hudâ bu ne 'azîm bir kısmet
Ne 'aceb şân-ı 'azîmin ile oldun meşhûd
Ne kebîr 'avnu'llahı ne celîl 'ulviyyet!

(c)

40. Beni bu revnak u ziynetle eden nâ'il-i cûd
Heme 'âlemleri kudretle o kıldı mevcûd
Başka yok 'âlemi ihyâ edecek feyzinden
Ne ki olmuş ise var eyledi ancak ma'bûd
Anı ta'zîm ederek ehl-i semâvât birden [s. 18]
Eyledi cümle melek zât-ı 'azîmine sücûd

(s)

41. Yedi kat göklere bir sor, de ki: Ey semt-i celîl
Sizi de kudretine etdi o burhân u delîl
Ne mübârek, ne de yüksek sizi yapmış Mevlâ
Ki onun vahyini tenzîl ediyordu Cibrîl

³⁴⁶ “Kün” ibaresi “ol” manasına gelmektedir. Nahl Sûresi'nin 40. ayetinden iktibasen kullanılmıştır: *Biz bir şeyin olmasını istediğimiz zaman sözüümüz sadece, ona, “ol” dememizdir. O da hemen oluverir.* (el-Nahl 16/40)

*Beyt-i ma'mûr*³⁴⁷ da sizde o buyurdu te'sîs
Ediyor bunca melek lahzada yüz bin tebcîl

(c)

42. Bizi Allahu ehad etdi mekân-ı 'âlî
Ebedî arza onun ni'meti mütevâlî
Bir zerre de o lutfuna her dem fukarâdır*
Varlıkda onun mazhar-ı efdâl u nevâlî*
Yokdur tapacak gayrısı dünyâyı dolaşsan*
Var mı diğeri arz u semâvâtına vâlî!?*³⁴⁸

(s)

43. Bir de şu evc-i fezâyı dolaşan ey ecrâm!
Size de etdi Hudâ türlü mehâsin ikrâm
O 'azîmin ne büyük zât-ı 'azîm olduğunu [s. 19]
Bilmeyenler sizi i'zâmde (اعظم) ederler ibrâm
Sizi bir zerre görür o 'azamet nezdinde
Eyleyen fikrini deryâ-yı muhîte i'zâm (اعزام)

(c)

44. Hele 'ulvî ile süflî ne ki var 'âlemde
Ona nisbet olamaz zerre bile âdemde
Ne ki mevcûd eser-i cûd-ı kerîmindendir
Cümle ekvânı yapar sonra yıkar bir demde
Yaradır hâcetini kullarının fazliyle
Keşfeder zarr u belâyâyı bırakmaz hemmde

³⁴⁷ *Beyt-i ma'mûr* yahut *beytül-ma'mûr*, Hz. Âdem'le yeryüzüne indirilip Tûfan'dan sonra tekrar göğe çıkarıldığına inanılan yedinci kat gökteki köşk manasına gelmektedir. [İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2007), s. 71.] Tasavvufî literatürde ise genellikle Allah'ın tecellî ettiği, doldurduğu mü'min kulun gönlü, âriflerin, insan-ı kâmillerin kalbi manasında kullanılır. Nitekim "Yerlere ve göklere sığmadım ama mümin kulumun kalbine sığdım." kutsi hadisiyle de bu eve işaret edildiği ifade edilmiştir. [Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2012), s. 74.] Ahmed Mîkdâd Efendi de "beyt-i ma'mûr" terkiibini yedinci kat gökteki köşk manasına atfen kullanmıştır.

³⁴⁸ * Bu dört mısranın vezni "mef 'ülü mefâ 'ilü me fâ 'ilü fe 'û lün"dür.

(s)

45. Beyt-i ‘âlîye de hürmetle su’âl et ki neden
Bu celâlin ile bu şân-ı ‘azîmin nereden?
Bu şeref ile bu heybet bu kadar ‘izz ü kemâl
Bu kabûl ile telakkî bu teveccüh kimden
Sahn-ı ‘âlemde bütün arz u semâvât kıble
Ediyor vech-i vecîhini sabâh erkenden

(c) [s. 20]

46. Hazret-i Kâdir u Kayyûm u Kerîm Deyyân’ın
Bana bin türlü tecellîsi nümâyân anın
Bende vaz‘ etdi celâliyle cemâli her an
Eyledi mürci‘-i ‘âlîsi beni dünyânın
İbtidâ ben de onun halkı ile var oldum
Kıldı o mazhar-ı takdîri beni Kur’ân’ın

(s)

47. Şemse kıl ‘atf-ı nazar de sana kim verdi
Tâc-ı zerrîn ile her gün ediyor kibr ü riyâ’!
Ufka yükseldiğini bir görerek cevî-i havâ
İnci elmâs gibi leme‘ân ediyor sath-ı semâ
Berr ü bahr-ile bütün var oluyorlar berrâk
Öyle zümrüd gibi cevher gibi parlar deryâ

(c)

48. Ben de seyrimde hakikat ne imiş keşf edemem
Hikmetin sâhil-i encâmına aslâ gidemem
Yalnız halk olalı emr olalı seyyârem
Ne vakit seyrimi ikmâl ederim ben bilmem
Ağlarım havf-ı Hudâ’dan beni nâs etdi ele [s. 21]
Eylerim geşt ü güzâr amma gözüm ben silmem

(s)

49. Kamere sor ki nedir bedr-i tamâm ezmânı?

Ne için vakt-i hilâl cism-i celî kitmânı
Neye benzin sarıdır yoksa riyâzet mi çeker
Ne için rûy-i beşer sende olur cismânî
Ne kadar ‘asr-ı firâvân ne kadar yıl evvel
Dolaşırsın da gelirsın bu kadar ekvânı

(c)

50. Kudretu’llah ne imiş rûy-i semâda her bâr
Ediyor devrini ikmâle bu ecrâm tekrâr
Ben de anlar gibi cevân ederek devvârım
Ederim vahdetini hazret-i Hakk’ın ikrâr
Gece gündüz geçiyor an u zamân devr ediyor
Ben de anlarla geçip son ederim istikrâr

(s)

51. Semt-i ‘ulyâ-yı semâda görünen yıldızlar
Zümrüdîn reng-i semâyı ne güzel yaldızlar
Türlü eşkâl ü berkâtla olur cilde-nümâ [s. 22]
Sanki sahrâya çıkıp raks ediyorlar kızlar
Kimi zâhir kimi bâhir kimi her dem seyyâr
Olmadık mahrem-i esrâr-ı semâvât bizler!

(c)

52. Arza nisbetle büyük hayli büyük halk olduk
Koca sahrâ-yı semâyâ mütevâfık dolduk
İçimizde küçücük kevkeb-i seyyâr varsa
O da aydır ki anı arza yakın biz bulduk
Koca Neptün ile Merîh ü ‘Utârid ü Zühal
Gece parlak idiler şemsi görüp hep solduk!

(s)

53. O bulutlar ne gezer cevî-i havâda her dem
Bir alay bârikalar türlü sadâlar hem-dem
Arza bir ‘âlî tahakküm ile feryâd koparır
Sanki mâlik idi bu mülk-i zemîne akdem
Neye me’yûs neye gamgîn neye dâ’im ağlar
Ne için vech-i dil-ârâ-yı semâda pür-gam.

(c) [s. 23]

54. Bizi hep semt-i belâda ediyor Hak i‘zâm
Edelim halka Huda’nın ni‘metiyle ikrâm
Koca dağlar gibi sıkletli miyâhı birden
Arza indirmeden evvel edilir bir ifhâm
Emr-i Yezdân ile biz Rûm u ‘Acem hep gezeriz
Eyleriz berr ü bahr geşt ü güzâr bin en‘âm

(s)

55. Şimşeğe sor ki nedir neşr-i envâr-ı serî‘
Ne güzel halk ediyor vech-i semâda semî‘
Ne o haşmet, ne o satvet, neye ufkî sür‘at
Ne için ‘arz ediyor şöyle dîdâr-ı lemî‘³⁴⁹
Bir de dehşetli gürültü ile tehzîz-i fezâ’
Oluyor amma mukaddem ona bürhân telmî‘

(c)

56. Berk-i hâtif dediler nâmıma ki bir andır
Kudret-i fâtıra ‘ulviyyetine hem şândır!
Bana hallâk-ı cihân böyle tecellî etdi
Bâ-lutf-ı Hudâ her tarafım nûr-feşândır* [s. 24]

³⁴⁹ Parlak. (mlf.)

Şimşekli ru‘ûd bir de sehâb-ı müterâkim*
İnzâl-i matar etmede o hâris-i cândır*³⁵⁰

(s)

57. Ne ‘aceb sâ‘ikadır şiddetini neşreyler
Gökleri sallayarak hışm u kahırdan söyler
Atılır dağlara kahıyla verir dehşetler
Şererinden yıkılır bunca şehirler köyler
Koca bir ‘âlî cibâli de hedef etse eğer
Tepesinden delerek zirvesini mahveyler!

(c)

58. Gökde dağlar gibi dehşetli bulutlar birden
Çarpışıp da çıkıyor âteş-i hiddet serden
İşte Allahu ‘azîm kudretini seyret ki
Ne kadar sun‘-ı bedî‘ o çıkarır bir yerden
‘Acabâ nâr-ı cehennem neye tatbîk edilir!?
Bir kığılcımla bu dünyâ kesilir hep ferdin

(s)

59. Hele o kavs-i kuzah ki adı kavsı’llahdır
Onu o renge koyan da yine emru’llahdır [s. 25]
Rengini devresini gökde olan çevresini
Şeklini hey’etini hep yaradan Allah’dır
Ne imiş allı yeşilli arasında sarısı
Ne ‘acîb şekl-i garîbi ne bedî‘ sun‘u’llahdır*

(c)

60. Havada pus ile yağmur karışırsa bir de
Şems-i tâbân da çıkarsa yüzünü bir yerde

³⁵⁰ * Bu üç mısranın vezni “mef ‘ûlü mefâ ‘ilü me fâ ‘ilü fe ‘û lün”dür.

‘Aks eder devri havaya beni teşkîl eyler
Gösterir herkese sîmâ-yı ‘acîb enverde
Cümle elvân-ı semâ hep ne büyük hikmetdir
Nice bin türlü eser eyledi o perverde

(s)

- 61.** Yağmurun hâlini bir sor de ki ey feyz-i kesîr
Eyledin arza inip dâneleri pek teksîr
Vermeseydi seni Hak fazlı ile kullarına
Olacaktı bu ma‘îşet işi bir emr-i ‘asîr
Ufk-ı ‘umrânda zuhûrun meded-i hâl-i ‘ibâd
Savletin neşr-i mu‘allâ eser-i Rabb-i kadîr

(c) [s. 26]

- 62.** Bu kadar rızk-ı ‘ibâdı bize kılmış tevdî‘
Ne kadar neşr-i bedâî‘ ediyor bak o Bedî‘
Katre katre müteselsil bizi inzâl eyler
Ederek fazlı ile rızk-ı ‘ibâdı tevsî‘
Bu ne hikmet, bu ne kudret, bu nedir bu ‘azamet
Biz de hayretdeyiz ama ne ‘aceb bu tercî‘³⁵¹

(s)

- 63.** Seyllere sor ki nedir bu galeyân-ı heybet
Türlü âheng ile feryâd ederek bir haşmet
Dağların kütlesini vâdîlere neşretmek
Kalb-i ahvâl-i tabâî‘de nedir bu hizmet
Seyr-i sür‘atle cesâretle yüce dağlardan
Cereyânında senin var mı ‘aceb bir hikmet

(c)

³⁵¹ İndikten sonra buhâr olup havaya çıkmak. (mlf.)

64. Mazhar-ı ‘avn-i ilâhî olan eşyâyı gözet
Her biri türlü mehâsinle kazanmış ‘izzet
Ben de onlar ile oldum şu celâle mazhar
Dest-i kudret bana giydirdi vakâr u ‘azamet [s. 27]
Gâh olur vâdîleri seng-i firâvâna makarr
Veririm hedm-i ‘avâlî ile gâhî dehşet

(s)

65. Yellere sor da hakikat ne imiş bil ondan
Esiyor türlü sadâsıyla yürekden cândan
Yıkıyor ba‘zı dırahtân-ı kebîri arza
Saçıyor satvetini bahs ediyor bir şândan
Her vakit ses çıkarır savtını eyler a‘lâ
En büyük dehşetini neşrediyor akşamdan

(c)

66. Karn-ı evvelde Semûd oldu perîşân ber-bâd
Bunca kuvvetle bana olmadı hâ’il bünyâd
Kaldırıp tâ temelinden sökerek hâneleri
Sanki çörçöp gibi ‘âdî görünürdü bana ‘Âd
Her zamân seyr ü sefer ile ‘umûm-ı dünyâyı
Gezerek ben ederim nağmelerimden ‘îrâd

(s)

67. Dağların hâlini bir sor de ki ey ‘âlî cibâl!
Ne kadar ‘âlî tekebbür ne büyük yüksek hâl [s. 28]
Kudret-i Bârî’ye timsâl-i hakîkî olmuş
Böyle saf saf görünüş böyle duruş bu eşkâl
Ne için semt-i semâya müteveccih başınız
Ne ola bunda ‘aceb fikr-i zehâb-ı âmâl!

(c)

68. Bizi bu ‘arsa-i imkânda eden şöhret-gîr
Ne ‘Azîmdir o mukaddes ne Celîl ü ne Kebîr
İsm-i Kâbiz ile bir kerre tecellî etdi
Eyledi lutf-ı Kadîr’i nice yüz bin tedbîr
O Kerîm’in daha yüksekdeki âsârına biz
Bakarak eyliyoruz lahzada yüz bin tekbîr

(s)

69. Bağlara ‘atf-ı su’âl et de de ki ey gülzâr!
Ne için bülbülü güller ediyorlar bî-zâr?
Neye mebnî çıkıyor pây-i süreyyâya dıraht
Neye mâ’il sana hep ‘atf edilen bu enzâr
Bir de o bâd-ı sabâ etse vezân dallarına
Ne için savt-ı mahûfunla olur kalb-endâz

(c) [s. 29]

70. Bizi Hak ziynet-i dünyâ ile kıldı tezyîn
Donatıp gülleri etrâfıma etdi telvîn
‘Andelîbân-ı hurûşân ile biz zikre müdâm
Oluyor eyliyoruz subh u mesâ bin telhîn
Mübdî’in lutf-ı hakîmine de istidlâldir
Bunca evrâk u semer bunca delîl ü tebyîn

(s)

71. Hele eşcâra su’âl et ki seni kim yaptı
Türlü ezhâr u varakla ne ’aceb donatdı
Her zamân meyvelerin dâne-i erzâk-ı ‘ibâd
‘Arsa-i ‘âleme tohmun ‘acabâ kim atdı

Kimi kalın, kimi ince ile alçak, yüksek
Öyle bin türlü mülevven boyanı kim katdı³⁵²

(c) [s. 30]

72. Bizi o Rabb-i Kerîm etdi ‘ademden îcâd
Verdi o meyvemize halk ederek yüz bin dad
Cedd-i a‘lâ bulunan ‘âlî şecerden sorduk
Eylemiş mahz-ı keremden bize ol Hakk imdâd
Etmeseydi bizi tezyîn-i meded kudret-i Rab
Edemezdi bizi ezhâr ile evrâk dil-şâd

(s)

73. Serviye sor ki nedir bu revîş-i isti‘lâ
Evc-i bâlâyı da etmekde serin istîlâ
Daha var mı sana menzil çıkasın ‘ayyûka
Edesin kâmetini fahr u gurûrla a‘lâ
Ne kadar kat‘-ı merâhil edebilsen yine sen
Küre-i cevî-i havayı geçemezsin lâ lâ

(c)

74. Gökleri seyr ederek kudretini Allah’ın
Göreyim ben olayım mahremi zikru’llahın
Herkesin maksadını halk edenin hikmetini
Anlayıp da bilelim saltanatın ol şâhın
Bende yok meyve çiçek tâ ki olam mazhar-ı Hak [s. 31]
Belki ‘irfân ile makbûlü olam dergâhın

(s)

³⁵² *Tevhîd-i Kâ’inât’ın birinci su’âlî budur, bâkî su’âl ve cevâblar bundan sonra tulû’ etmiştir. Buna da sebep Erzincan Rüşdiyye-i ‘Askeriyyesi cephesinde bir ince dut ağacıdır ki [1]326 senesi dershânedan yapraksızlığını düşünerek Kânûnuevvelde bahâr hayâtını hâtırladım da hîn-i tefekkürde şu cereyân vukû’ buldu. (mlf.)*

75. Bir de sor sebz ü nebâtâta ki nerden geliyor
Bu kadar şekl-i dil-ârâyı o nerden alıyor?
O güzel bûy-i kemâli nereden aldı çiçek
Cevherîn kisve ile yümn ü yesâr sallanıyor
Ne imiş nerde imiş şimdi yetişmiş gelmiş
Her bahar baş çıkarıp fasl-ı harîfe kalıyor

(c)

76. Bize o cûd-ı Hudâ verdi vücûd ‘âlemde
Oldu meftûn-ı mehâsîn-i nebât âdem de
Ravza-i cennete vermiş idi evvel meyli
Bizi arzulayarak etdi hubût bir demde
Kudret-i Bârî-i ensâb(اب اسند) bize de verdi vücûd
Kıldı dilşâd u hırâmân komadı bir gam da

(s)

77. Sulara aslını bir sor ki nedir bu cereyân
Ne imiş lücce-i ‘ummân [u] miyâh u seyrân
Ne içün mevcelerin birbirini def‘ eyler [s. 32]
Neye mebnî ne arar leyl ü nehâr bu sereyân
Ne cihet hangi taraf maksad-ı ‘azmin râhı
Nereden bunca inilti ile efgân her an!

(c)

78. Katreler kütleleri o da ufak enhârı
Eyliyor kudret-i Rab rûy-i zemînde cârî
Mazhar-ı feyz-i Hudâyız bizi bizden sorma
Eylemiş böyle tecellî bize ‘âlî Bârî
Onu görmek ile her dem ederiz secde rükû‘
Onun ‘aşkıyla hemîşe dolaşıp gülzârı

(s)

79. Yaz gelir lâle vü sünbül ile güller açılır
Zümrüdîn ‘arsalara nûr-ı ilâhî saçılır
Türlü şebnemlere bâlîn-i sa‘âdet ü firâş
O güzel hoş kokulu bâğ-ı safâya kaçılır
Orada türlü fevâkih ile telzîz-i dimâğ
Hele elhân-ı tuyûr ile bu cândan geçilir

(c) [s. 33]

80. Ne görürsen bana nisbet edemezsin herhâl
Çünkü emriyle anın devrediyor bu ahvâl
Şu cihânda ne kadar câh u makâsıd varsa
Onu ashâbına Allah ediyor hep efdâl
Ne ki takdîr ediyor her ne ki mevcûd elde
Hep lutfu ile etdi Hudâ ‘âleme îsâl³⁵³

(s)

81. Kışa dikkatle su’âl et ki nedir bu sermâ
Nereden toplanıyor fırtına dehşet-fermâ
Bu kadar ‘âlî sadâlar kimi tehdîd ediyor
Hele o karlarına şakk-ı şefe yok ammâ
Neye enhâr ile şu gölleri tecmîd etdin
Bu revâ mı ola me’sûr-ı felâket cemmâ

(c)

82. Yaradan fasl-ı şitâyı bunu tanzîm etdi
Emr-i takdîr-i ezel buldu mahallin bitdi
Bu fasıllar ne ‘aceb kudret-i Yezdân’a delîl!
Biri geldikde hemân diğeri andan gitdi

³⁵³ “mef ‘ûlü mefâ ‘ilü me fâ ‘ilü fe ‘û lün”

Bu ne hikmet bu ne san‘at, bu nedir bu kudret [s. 34]

Emredip ‘âlem-i ‘ulvîye neler indirdi³⁵⁴

(s)

83. Kuşlara sor ki nedir bu ebedî lahn u nevâ
Oluyor nağmelerin kalb-i garîbâna devâ
Perr ü bâl ile fezâda ediyorsun tayrân
Ne için ‘aks-i sadâlarla dolar cevî-i havâ
Bu kadar ‘âlî sarâyılar ile yüksek evler
Şurda dursun da neden dağlara etdin îvâ

(c)

84. Nağme-i kuds-i ezel verdi bize bir elhân
Eyleriz tâbe-seher türlü niyâz u efgân
Kudret-i fâtıranın türlü ‘aceb hikmetini
Görüyorlar da tuyûr hem oluyorlar nâlân
Bizi tayrân ile seyrâna muvaffak etdi
Eyledi mazhar-ı esmâ-yı me’âlû’r-rahmân [s. 35]

(s)

85. Hele şu zerreye sor bir ne ‘aceb devrânın
Gece gündüz harekâtınla senin seyrânın
Türlü eşkâl ile elvân ediyorsun ibrâz
Cümle erbâb-ı nazar hep kalıyor hayrânın!
Neye mebnî güneşe pencereden ‘aks ediyor
Ne için her tarafa neşrediyor fev[e]rânın

(c)

³⁵⁴ Burada mütehayyir kaldım, hiçbir şey yazamadım. Yazdığım da uymadı. Dedim ki yâ Rab ‘âlimler, şâ‘irler ‘âciz kalınca senin lutfundan istimdâd ederler. ‘Âciz kaldım lutf et, nâ-gâh kalbime emr edip ‘âlem-i ‘ulvîye misrâ‘ı sânih oldu! (mlf.)

86. Evc-i imkânda Hudâ'nın ne kadar ihsânı
Ediyor muntazaman devrini ikmâl hani
O güneşler, o kamerler, o kevâkib, o şehâb
Veriyor hüsn ü cemâl parlادیyor ekvânı
Biz de bir mihver-i matlûbda dönüp seyrederiz
Ederiz rûz u leyâl biz de tamâm devrânı

(s)

87. Şu değirmen taşına sor ki nedir tezkârın
Neye mebnî dönüyorsun ne olur son kârın
Sağ tarafda ne ola dâ'imâ meylin orada
Ne için böyle uzun leyl ü nehâr ezkârın [s. 36]
Hele bir kaç kere dönmekde zarar yok ammâ
Ne sebep maksad-ı aslîde olan tekrârın

(c)

88. Bir karâr üzre sebât eyleyecek bir Hak'dır
Ebedî çünkü odur gayrisi yok olacaktır
'Âlem de döner hey'et-i 'ulyâ da döner hep*
Her şeyde dönüp merci'-i 'âlî bulacaktır*
Dönmekde cihân zerre bile cevî-i havâda*
Her şey dönerek kalmayacak Hak kalacaktır*³⁵⁵

(s)

89. Hele bir sor ki o buğday neye ince oluyor
Ne için parçalanıp tekneleri dolduruyor
Zümrüdîn rengi melâbis idi bir dem ne güzel
Neye mebnî yetişip benzi sararmış soluyor
Bir de tahmîr ile o parçalanıp tabh edilir
Şu fırında daha bilmem ki o ekmek n'oluyor

³⁵⁵ * Bu dört mısranın vezni “mef ‘ûlü mefâ ‘ilü me fâ ‘ilü fe ‘û lün”dür.

(c)

- 90.** Bir vakit bahr-i muhîti ediyorduk seyrân
Bir vakit cevî-i havâda oluyorduk tayrân [s. 37]
Bir zamân katre olup arza süzıldük indik
Yükselip neşr-i hırâmân ile etdik hayrân
Bir de fermân-ı ilâhî yetişir vakt-i hasâd
Buyurur cümle nebâtâtı o birden vîrân

(s)

- 91.** Bir de şu karlara sor ki ne ‘aceb bu ahvâl
Ne beyâz reng-i dil-ârâ, ne tuhaf bir eşkâl
Bir vakit rûy-i zemîn oldu çemenzâr bostân
Bu aralıkda onu sen ediyorsun işgâl
Yetmiyormuş gibi şu seng ü türâbiyle cibâl
Ana bir kat daha ilhâk ediyorsun eskâl

(c)

- 92.** Bizde bir emr-i ‘azîm var ki o görmez tağyîr
Kudret-i fâtıranın sâhibi etmiş takdîr
Buna kânûn-ı ilâhî denilir bu fende
Mütenâkıs, mütezâyid olamaz bu tasvîr
Bir katre değil belki de hiç zerresi olmaz*
Vaz‘ eylediği dâ’ireden hâric-i takrîr*

(s) [s. 38]

- 93.** Hele kar ile dolu bir de matar dânesine
Sor da öğren ki bu kaçdır iniyor hânesine
Ne zamân etdi tebahhur (تبخّر) ne cihetden geliyor
Düşüyor fırlanarak bir de geri lânesine
Ne kadar yerde kalır o ne vakitler kalmış!
Kime rızk oldu olur da yetişir çâresine

(c)

94. Bizi Allah yaradır semt-i semâda her dem
Aslımız cevî-i havâ sisleridir bil akdem
O da enhâr ile şu sath-ı bihârdan çıkıyor
Oluyor evc-i semâda müterâkim hem-dem
Böyle yerler ile gökler dahi enhâr u bihâr
Türlü me'vâ-yı merâci'de olur bin secdem

(s)

95. 'Acabâ zelzelenin aslı nedir sor andan
Ne kavî dehşeti vardır ki geçer nâs cândan
Koca dünyâ nazarında bir avuc toprakmış
Gibi sallâr da yıkar hâneleri bir yandan
Kimi esbâb-ı tabâyî'de kalır bahsinde [s. 39]
Kimi te'sîrini tasdîk ediyor Deyyân'dan

(c)

96. Kudretü'llah anı te'sîriyle tahrîk ediyor
Koca dağlar temelinden kopuyor, seyrediyor
Nerede fîsk u me'âsî çoğalırsa nâ-gâh
Türlü dehşetli tezelzül orayı sarsıyor
Hele esbâbına baksan ya havâdır ya buhâr
Dediler ammâ hakikatde o hikmet ne diyor

(s)

97. Çağlayanlar ile menba'lara bir sor ne diyor
Neye sür'atle akıp mahrecini terk ediyor
Neye taşdan taş başlar vuruyor sızlanıyor
Ne için ye's ü te'essüfle mükedder gidiyor
Neye birden atıyor kendisini dağlardan?
Ne 'azîm hırs u telâşla cânın incidiyor

(c)

- 98.** Ne ki varsa bu cihânda yaradıp verdi vücûd
Kimi câmid, kimi nâmî, kimi seyyâl mevcûd
Ne kadar bin sene kalsa bu ‘anâsır ebedî **[s. 40]**
Kudretu’llah edecektir anı elbet mefkûd
Şimdi her dem sonumu ağlayarak çağlıyorum
Türlü feryâd u figânımla Hudâ’mdır maksûd

(s)

- 99.** Güz gelip yaprağını dökdü ağaçlar birden
Soldu ezhâr u çemen geçdi bütün hep serden
Yine ihyâ edecek Kâdir-i mutlak elbet
Haberin var mı çiçek böyle ‘azîm bir sırdan
Hele bir söyle bana nerde gezip seyretdin
Şimdi bir bir çıkıyor tâzelerin bir yerden

(c)

- 100.**Ebedî Bâkî vü Kahhâr u Hakîm emreyler
Dökülür yaprağımız çâre nedir kul n’eyler
Yine izniyle anın biz buluruz tâze hayât
Böyle bin def’a olan vâkı‘ayı hâl söyler
İşte mahşerde bunun misli dirilmek vardır
Orada gösterilir cümle ‘amel çok şeyler

(s) **[s. 41]**

- 101.**Âteşe sor ki nedir bu heves-i istihrâk
Ne bulursan ediyorsun anı birden ihrâk!
Merkezin sâde odun bir de ma‘den kömürü
Nereden dûd-ı firâvânı edersin işrâk
Dünyâda nef‘-i kesîri ediyorsun îsâr
Rûz-ı hasretde seni Hak ede bizden ırâk

(c)

102.Cümleyi halk ederek etdi Hudâmız i‘mâr

Onu inkâra tasaddî ediyorlar ısrâr
Kimi müşrik, kimi mülhid, kimisi münkir-i Hak
Kimi ‘âsî kimi fâcir kimi bağlar zünnâr
Beni şiddetli yaratdı ki yakam cânlarını
İntikâm eyleyecek hazret-i Kâdir Kakhâr

(s)

103.Demire sor ki nedendir böyle kuvvetlenişin

Türlü eşkâl ü sanâyi‘de senin kullanışın
Çivi mismâr u sanâyi‘ ile mikyâs pergâr
Zırhlı toplar ile süngü ba‘zı hançer oluşun
‘Asr-ı evvelde olurdun harbe gömlek ile tâc [s. 42]
Ne ‘acebdir o senin bâkî muhalled kalışın!

(c)

104.Bize Cebbâr ‘Alîm verdi metânet kuvvet

Bizi o eyledi bürhân-ı besâlet satvet
Bizdedir türlü menâfi‘ ederiz neşr-i meded
Nice bin türlü fevâ’id ile var bin hikmet
Zulmü ref‘ etmeye me’mûr u müsahhar imişiz
Eyleriz vakt-i tehâcümde bu dîne nusret

(s)

105.Topların savt-ı şekîmiyle anın feryâdı

Neye mebnî yıkıyor kal‘aları bünyâdı?
Ne için dâneleri gayz-ı dehenden atıyor
Ne cihet hangi sebep oldu anın top adı
İki metroyu geçer cism-i müdevvel atvel
Fenn-i mikyâs ile ta‘yîn edilir eb‘âdı

(c)

106.Dediler meclis-i şûrâ-yı hakikatde müdâm

Bu hakikat nâmına kurdu cihân yüz bin dâm

Müte‘addid olamaz hakk u hakikat birdir [s. 43]

Anı isbâta bu toplar edecektir ikdâm

Fasl-ı da‘vâ-yı hakikat edilirken nâ-gâh

Nice milyonca nüfûs hep olacaktır i‘dâm

(s)

107.Bu şarapnel ile dâne neye mebnî bağırrır

Ne için savt-ı mahûfuyla helâkı çağırır

Neye mebnî uçarak na’ire-i gayzından

Neye birden bire müdhiş düşerek pek ağrır

Yüce dağlar arasında neye vahşî gürlür

Ne sebep sîne-i kasvetdeki hıkdı dağılır

(c)

108.Neye gayz etmeyelim çünkü misâlsizdir Hak

Anı teşbîhe tasaddî ediyorlar ancak!

Halkı tevhîde çağırarak ile nîrân saçarız

Belki ikrâr edeler hâlıkı bi’l-istihkāk

Bir zamân düşmana bir dem takılıp kalsak da

Yine o hizmeti her dem biz ederiz ihkāk

(s) [s. 44]

109.Hele mescid ile bir medreseye sor de ki siz

Ne için zâviyeniz böyle mu‘attal işsiz?!

Neye mebnî sizi terk etmededir bu millet!

Ne cesâret ki bırakmış sizi ümmet ıssız

Böyle metrûk u harâbe sizi görmek ne revâ³⁵⁶
Dîn ü dünyâda sa‘âdet biliyorduk sizi biz!

(c)

110.Sahneler üzre melâ‘ib ile yüksek localar
Geçirir hayli vakitler ile mes‘ûd geceler
Türlü âheng-i terennüm ile tenkîr-i düfûf
Edilen meclise tercîh edilir mi hocalar
Nerede tedrîs ü tederrüs ile mescid, mekteb!
Şu ‘atâletde garîk oldu yiğitler kocalar

(s)

111.Yetişip meclis-i teblîğ durup da de ki ey!
Burada neşr-i mevâ‘iz kahevâtta hey hey
Okunur nass-ı ilâhî edilir teblîğler
Yine herkes katıyor meclis-i lehve ney mey
Gece gündüz ne edersen ediver teblîğde [s. 45]
Yine bin nağmenize şimdi müreccah bir ney

(c)

112.Bize Kur’ân-ı Kerîm verdi emir her yerde
Bozamaz nağme-i teblîği diğerk bir yerde
Bize tavzîf edilen pend-i belîğ etmektedir
Okuyup eyleyerek doğruluğu perverde
Böyledir meslek-i ‘âlî-i diyânet-perver
Bunu tervîc ediyor şer‘-i şerîf enverde

(s)

113.Şu tesettür ne içün böyle ucuz mal oldu
Ne zamân rûy-i dil-ârâ-yı hayâ pek soldu!

³⁵⁶ Mescidi i ‘mâr cemâ‘ate devâmladır. (mlf.)

Neye mebnî atıyor perdesini bu nisvân?
Ne sebep çarşı pazar türlü kıyâfet doldu
Ne vakit tevbe, nedâmet edecektir millet
Yetişir sehv ü hatâsı da nihâyet buldu

(c)

114.Hele sabr et bakarak ‘âkıbet-i ahvâle

Deme zinhâr sıkılıp lâ vü ne‘am bu hâle
Söyle ‘isyânda kalan var mı selâmet bulmuş [s. 46]
Gözünü aç da nazar eyle bütün emsâle
Yalnız hak yolunu herkese göster gitsin
Bir de irşâd ile ta‘rîf ediver ensâle

(s)

115.Bu hatâ mı ‘acabâ sûtreyi biz kaldırsak

Pek hafif başlarına ince bezi aldırsak
Bir de meclislere alsak da getirsek serbest
Anlara sâz ile kânûn-ı lehv çaldırsak
Aradan hill ü harâm nâmını birden atsak
Her ne isterse gönül arzusuna saldırsak

(c)

116.Bu cihet feyz ü terakkîye uzak bir yoldur

Ama keyfine uyup da yürüyen pek boldur
O ne tıynet ki hayâdan ola mehcûr u ba‘îd!
Hele islâma uzaktır ki diğerk bir yoldur
Bunu tervîc ile efkârı edenler ıdlâl
Ne kadar eğri hatâ! Sağ dediğı pek soldur

(s) [s. 47]

117.Neye menfûr ‘acabâ medreselerden hisler

Ne için yükseliyor bahsedilirken sesler

Biri bahsetmeye başlar ise birçok yerden
Yetişir nutk u beyân birbirini hep besler
Şimdi ‘âlemde mi böyle ‘acabâ her esnâf!?
Yoksa mermilere mi sâde hedef bî-kesler!?

(c)

118.Halkı irşâda medâris idi me’ mûr akdem
Oradan ders-i diyânet alır elbet âdem
Bunu şeytân yıkacak, hedm edecek tezyîfle
Ana karşı müteyakkız olalım biz her dem
Hele zâhirdeki âdem yalnız âletdir
Ne felâket ana olmuş koca iblîs hem-dem

(s)

119.Bir de sen hâlini anlat, de kütübhâne-i dîn
Nerede şimdi ‘aceb sizde midir ‘ilm-i güzîn
Hani tedrîs-i mesâ’il, hani tahrîr-i ‘ulûm
Nerededir ‘ilm ü ma‘ârif bu kadar bin tedvîn
Tarz-ı eslâf sizi takdîr ediyordu her dem [s. 48]
Ediyor mu ‘acabâ şimdi bu ahlâf tahmîn?

(c)

120.Bu kadar yüz senedir böyle fezâ’il-engîz
Oluyor ‘ilm ü kemâlât u hüner pek leb-rîz
Nice dâhîlere mürşidliğe etdim himmet
Anların fevti ile şimdi gözümdür eşk-rîz
Takdîr ediyor böyle Hudâ ehli ehilden*
Tâli‘ katıyor tıyn-i felâketlere ibrîz³⁵⁷ *³⁵⁸

(s)

³⁵⁷ Altın. (mlf.)

³⁵⁸ * Bu iki mısranın vezni “mef ‘ülü mefâ ‘ilü me fâ ‘ilü fe ‘û lün”dür.

121.Şu tahâret ne için süngere olmuş müncer

Yoksa bir başkasına şimdi takallüd mü hüner?!³⁵⁹

Ne için kolları dirseklere doğru yuymaz

Emre ‘isyân mı zuhûr etdi bu ümmetde meğer!

Günü akşam ediyor nerde vuzû, nerde salât!

İşte milletde esef! Böyle ‘azîm bir münker

(c) [s. 49]

122.Bilmeyenler bu gidişlerle giderken anlar

Her biri zulmet-i kabrinde yakındır yanlar

Orada türlü ‘azâblar ile var işkence:

Bozulur kibr ü gurûrlar ile yüksek şânlar

Tıkılır zâviye-i kabr-i elîmde inler

Burada Hakkı koyup gayrısına uyanlar

(s)

123.Bu namâz ile oruç, hacc u zekât ‘âlemde

Ne güzel farz-ı ilâhî oluyor âdemde

Şuğl-i dünyâyı koyup farz olanı vaktinde

İşlemek âdeme elbetde gerek her demde

Kim ki fermânını Hakk’ın severek işlerse

Onu dünyâda da ‘ukbâda da koymaz gamda

(c)

124.Şöyle bir emre itâ‘at ebedî kurbetdir

‘Ömrü o yolda geçirmek ne büyük sünnetdir

Bilemez kadr-i diyânet ne imiş çok insân!

‘Aklını toplayana bu ne büyük rif‘atdır

Dîn ü dünyâyı da bilmek ne güzel devletdir [s. 50]

Böyle imrâr-ı hayât bil ki ‘azîm ni‘metdir

³⁵⁹ Benzemek. (mlf.)

(s)

125.Ne ‘acîb tarz-ı ma‘îşet ne garîb bir darlık!

Ne tuhaf şân-ı temeddün ne büyük bir varlık!

Ne için kardeşe kardeş demiyor hâlin ne?!

Bu mudur kardeşe ülfet, bu mudur hoş yârlık?

Hele ölmüşleri hammâl çekiyor çok yerde

Ne kadar sû-yi te‘âmül çıkıyor bu aralık!

(c)

126.Yakışır âdeme âdem ile ülfet etmek

Biri inlerse anın yanına diğer gitmek

Ölüsüyle dirisi bir olarak birleşmek

Hele kardeşliği muhkem kılarak perkitmek

Yaraşır mı? Ola kardeş ile kardeş düşman

Arada bir bozuşup birbirini incitmek

(s)

127.Haydi kardeş barışıp kalmayalım şu gamda

İttifâk eyleyerek birleşelim biz hem de

Cüz’î şeyler ile küllî zararı def’ edelim [s. 51]

Uzadıp kolları birlik olalım bu demde

İki köylü birisi o birini hiç bilmez!

Bu mudur! Hâssa-i matlûbe benî âdemde!

(c)

128.Bu hayât mes’elesi doğru güzel bir sözdür

Ne çıkar fazla kelâmdan burası bir özdür

Ayrı yollarda giden gitti bütün mahvoldu!

Bu taraf doğru gider çünkü önü düpdüzdür

Düşmanın dâmına düşmekde sa‘âdet olsa

Yine kardeşle geçen derd ü belâ gündüzdür

(s)

129. Beni dinler mi ‘aceb cân u gönülden millet
İşidir mi bu benim sözlerimi hep ümmet?
Vereyim ellerine habl-i selâmet-encâm
Anı tutmak iledir ni‘mete her dem vuslat
Bulayım dertlerine çâre-i ‘âcil birden [s. 52]
Göreler anda imiş istenilen her ni‘met

(c)

130. Biri (Allah) ile (peygamber)e her dem hürmet
Biri de kardeşi kardeş bilerek çok ülfet
Biri düşmanlara karşı ebedî durmaktır
Biri de mahkemede ‘adl ü ‘inâyet, nısfet
Birinin adı mu‘ayyen çalışıp kesb etmek
Biri evlâd okudup bellilemek bir san‘at

(s)

131. Şu minâre ne için böyle sipihre yetmiş³⁶⁰
‘Alemleri sanki süreyyâya rekâbet etmiş
O güzel kadd-i bülendiyle dinelmiş durmuş
Yüce timsâl-i diyânet gibi çıkmış, gitmiş
Hele kuvvetde, rasânetde ‘azîm muhkemdir
Heybeti hey’etini rekz ederek perkitmiş

(c) [s. 53]

132. İsmi, kudretini hazret-i Hakk’ın tezkâr
Ederim leyl ü nehâr nâmını her dem tekrâr
Türlü işgâl ile ümmet sıkılıp kalmışken
Bir de (Allah) diyerekden atılır her bir kâr

³⁶⁰ Gök. (mlf.)

O vakit secde kılar kıbleye dönmüş yüzler
Serilir ‘arsa-i ‘abdiyyete olsa hünkâr

(s)

133.Hele bir çân ile nâkûsa su’âl et ki neden
Bu terennüm bu tezelzül bu inilti nereden?
Ne için darbelerin sâmi‘ayı darb eyler
Neye mebnî çıkıyor âh u enîn her yerden?
Muttasıl neşrediyor sayhaların fikr-i zelev
Oluyorsun bu terennümle dalâl-perverden

(c)

134.Cümle mahlûk yaradan hâlıkını zikreyle
Her biri kendi lisânıyla senâsın söyle
Anı temcîde müheyyâ bu ma‘âbid ile deyle
Anı takdîse mahaldir bu şehirler köyle
Ben de tahmîd ile takdîsini tertîl ederim [s. 54]
Lîk esbâb-ı dalâl olduğuma kalb inler!

(s)

135.Koca dağlar gibi deryâda demirden gemiler
Anları ‘arsa-i deryâda yapanlar kimler
Öyle heybetli sadâlarla verir dehşetler
İki top atsa eğer sâhile birden semler
Ne mahûf şekl-i garîbdir ki ‘aceb heybetli
Görebilseydi olurdu mütehayyir cemler

(c)

136.Dağları sath-ı arâzîde yaratdı Cebbâr
Ana nisbetle açık kaldı bütün sath-ı bihâr
Koca dağlar gibi ‘âlî ne garâ’ib gemiler
Etdi o sath-ı bahir üzre tamâm istikrâr

Kudret-i Fâtıra vermiş ne büyük isti'dâd
Ediyor halk-ı za'îfi anı her dem imrâr

(s)

137.Hele meskenlere me'vâlara bir sor ne zamân?

Sizi o Rabb-i Kerîm verdi bize dâr-ı amân!
'Acabâ şükre mukârin mi olur sizde 'amel? [s. 55]
Yoksa her dem mi olur ben bilemem fıska mekân
Meselâ etse zuhûr sende mekrler şerler
Bulunur mu ki ola hayra makarr bir imkân

(c)

138.Hele biz kendimizi halk edene hamd ederiz

Türlü takdîs ü mahâmid ile her dem gideriz
Anların cürm ü ma'âsîsine lâıyk tekdîr
Edilirse o vakit ben bilemem biz n'ederiz
Hakkı tevhîd edeni seyr ederek mes'ûduz
Fısk u cevriyle devâm eyleyene pür-kederiz

(s)

139.Bir de dünyâyâ su'âl et ne kadar cân gelir

O gelen tâze civânlar ne kadar eğlenir?
Ne imiş maksad-ı 'azmi ne ile naklediyor
Neye mebnî gelebilmiş de ne vermiş alıyor
Ne kadar ta'ab u meşakkatle eder kat'-ı mekân
Sana gelmiş de fakat ne için az kalıyor?

(c) [s. 56]

140.Bana herkes geliyor mülk ediyor kendince

Ben de her gördüğümü sevmedeyim kendimce
Mevt-i mübrem bizi tekzîb ederek fekk eyler
O gider başka müsâferet gelir ardınca

İşte ‘âlem de buna benzediğinden fânî
Böyle takdîr-i ezel hikmeti gâyet ince

(s)

141. Yolların aslını bir sor de ki ey hatt-ı medîd
Ne sebebdan edilir şu‘belerin pek temdîd?
Ne cihet hangi taraf olsa bu ‘arkın gidiyor
Ediyorsun taraf-ı maksadı her dem tahdîd
Seni tahkîm ile meşgûl oluyorken ‘âlem
Bir de kuvvet vererek ferş ediyor seng ü hadîd

(c)

142. Cism-i insâna damarlarına kadar dal atıyor
Ne de çok şu‘beleri pâ-y u sere uğratıyor
Ben de ‘âlemde yere ‘ark u damar neşrederim
Köyleri şu‘belerim şehre livâyâ katıyor
Bu mürûr ile ‘ubûr hep oluyor nakle delîl [s. 57]
Bu takallübdeki âmâl ne kemâl öğrediyor!

(s)

143. Hele hürriyyete sor de ki ey cûd-ı Hudâ
Seni lutfuyla Hudâ eyledi birden peydâ
Doğrusu millete verdin ne güzel tâze hayât
Sana olmuş idi evvel ne fikirler şeydâ
Seni hıfz eyleye Mevlâ kalasın tâ ebedâ
Edelim biz de senin haklarını hüsn-i edâ

(c)

144. Beni bilmekte hakikat ne büyük ma‘nâ var
Gözlerim ‘âleme neşretmededir bin envâr
Beni yanlış bilerek anladılar serbestlik
Demediler ki içinde bulunur bin esrâr

Kimi serkeşliğe başlar, kimi sıçrar, oynar!
Bana bühtân ile isnâdı çoğalttı eşrâr!...

(s)

145.Şu hayâta de ki ey nûr-ı bekâ-yı tıynet!
Veriyorsun bu ‘anâsırla vücûda ziynet
Ne de zengîn, ne de i‘lâsını kılmış Hallâk [s. 58]
Ne güzel gösteriyor kudret-i Bârî hikmet
Ne olur bâkî mü’ebbed kalabilsen hayfâ
Giderek sin oluyor mahv u hebâ her ni‘met!

(c)

146.Beni bu ‘âleme neşretti Hudâ-yı Bâkî
Beni bu meclis-i hilkatde buyurdu sâkî
Kimi meftûn-ı sivâ oldu şaşırdı ‘aklın
Kimi ‘ulviyyete pervâz ile oldu râkî
Kimi semlendi cihânda ebedî oldu helâk
Kimisi buldu Hudâ lutf-ile bin tiryâkî

(s)

147.Bir de sor dâhiye-i mevt-i ‘azîme de ki sen
Niye beni aramazsın koca çirkîn ü hasen?
Demiyorsun bu gelindir bu da nâmzed bu şerîf
Bu da mahzûn u garîbdır bu da ma‘tûh u esen
Nice sultân u ağa bir nice dâhî vü zarîf
Alıyorsun bunu ‘add eyleyerek müstahsen!

(c) [s. 59]

148.Beni mîzân-ı ‘adl seyf-i hayât kıldı Hudâ
Ederim rızkı bitirmişleri teb‘îd ü cüdâ
Ne fakîrdır ne de zengîn ne büyükdür ne küçük
Demeyip vakti gelen kimsede oldum peydâ

Kimi teslîm-i kader eyleyerek me'cûrdur
Kimi feryâd u figân-ile olurlar şeydâ

(s)

149.Şu mekâbir nice ecsâda olur dâr-ı keder
Yine herkes koşarak lahd-i perîşâna gider
Bu kadar mal u menâsıb ile hürmet servet
Burada kaldı o bilmem ki sebebsiz ne eder
‘İlm ü ‘irfân u ‘amel ile imân ger yoksa
O kabr hufresi memlû olacaktır ejder

(c)

150.Hele fânî olacak bende bu ecsâd u şemâ’il*
Tedrîci olur bunca vücûd gâ’ib ü zâ’il*
Dünyâda eden fahr u sürûriyle mübâhât*
Lahdinde görür türlü felâketle rezâ’il*
Bir çokları olmakda bugün türlü mu‘azzeb* [s. 60]
Lakin oluyor ba‘zıları lutfuma nâ’il*³⁶¹

(s)

151.Bir de şu ‘âlem-i berzah nereden var olmuş
Ne zamândan beridir o ne vakit nâm bulmuş
Nehr-i fitrat akıyor çağlayarak ‘âlemden
Oranın bahr-i kebîrine bütün var dolmuş
Burada neşr-i mehâsinle olan cilde-nümâ
Bu kadar hüsn ü melâhât orada hep solmuş

(c)

152.Hazret-i Kâdir ü Kakhâr bunu ikmâl edecek
Ne kadar pîr ü civân varsa ‘umûmen gidecek

³⁶¹ * İlk mısranın vezni “fe ‘ilâtün fe ‘ilâtün fe ‘ilâtün fe ‘ilâtün”; diğer beş mısranın vezni “mef ‘ûlü mefâ ‘ilü me fâ ‘ilü fe ‘û lün”dür.

Orada şekl ü şemâ'il bozulup mahv olacak
Daha bin türlü kederler yüreği incidecek
Yine ervâh orada türlü şu'ûnât geçirir
Bir de mahşerde hulûliyle teni pür gidecek

(s)

153.Hele mahşer ne imiş böyle teşehhür etmiş!

Onu arzu ederek pîr ü civân hep gîtmiş
Ne vakit cem' olacak bunca halâyık birden [s. 61]
Çünkü nâ-bûd olarak nâm u nişânlar bitmiş
Cümle a'zâ dağılıp hâk ile yeksân olmuş
O vücûdlar erimiş zerreleri hep bitmiş!

(c)

154.Ne zamân emr-i ilâhî yetişirse birden

Çıkacak lahzada bi'l-cümle halâyık yerden
Kimi berrî, kimi bahrî, kimi ins ü kimi cin
Atarak toprağı herkes o dakîka serden
O zamân bizleri Mevlâ ede mahfûz u selîm
Kurtara cümleyi lutfuyla demâdem şerden

(s)

155.Bir de şu dâr-ı na'îm cennet-i a'lâya su'âl

Ediver de de ki anlat bana bir hikem-me'âl
Seni fazliyle Hudâ etdi mehâsîne karîn
Seni bir dâne şeref yaptı 'inâyet her hâl
Ne de vâsi', ne de şâmil, ne de rengîn oldun!
Ne de mergûb-ı kulûbsun ne 'aceb bu ahvâl

(c) [s. 62]

156.Beni mü'minlere ikrâma mahal kıldı Hudâ

Ehl-i inkârı ebed eyledi teb'îb ü cüdâ

Etdi kudretle makâmât-ı cinânı o binâ
Verecekdir edene emri bu dünyâda edâ
Beni tezyîn ile o türlü mehâsin vermiş
Edecekdir beni mahşerde ‘ibâdına fedâ

(s)

157.Bir de şu nâr-ı cahîme de ki ey kahru’llah!

Seni hışmıyla mı, kahrıyla mı halk eyledi Allah*
Ne de muhrik, ne de mühlik, seni etmiş kudret
Neye mebnî yanıyorsun bana anlat Allah!
Seni duymakla bütün zevk u sürûr telh oldu
Başka bilmem yalnız (lâ kuvvete illâ bi’llah!)*³⁶²

(c)

158.Beni düşmanlara taslît edecekdir Kakhâr

Etme a‘dâ-yı ilâhîye temâyül zinhâr
Öyle dehşetli harâretli ateşler saçarım
Edemez zerre-i nîrânımı itfâ enhâr
Halkı kurtarmağa bir çâre olursa ancak [s. 63]
Hakkı tevhîde devâm oldu hemân leyl ü nehâr

(s)

159.Var mı insânları tahlîs edecek bu nârdan

Bulunur mu ‘acabâ kurtaracak şu ‘ârdan?
Şimdi dünyâda selâmet ise de kalblerimiz
Ne çıkar sonu felâket olacak bir kârdan
Bulalım bâri selâmet olalım nâ’il-i fevz
Alalım başımızı kurtaralım şu dârdan

(c)

³⁶² * İkinci mısranın vezni “fe ‘ilâtün fe ‘ilâtün fe ‘ilâtün fe ‘ilâtün”dür. Son mısranın vezni ise aksamaktadır.

160.O selâmet kapısı dîn-i mübîndir anla
Oradan gir de ‘akâ’id sarayında yanla
Kalbi ölmüslere bakma seni de mahveyler
Rûhuna bak da eğer yoksa cânı bir cânla
Yürü, git doğru selâmet bulasın dâreynde
Kalbini nûr-ı diyânetle demâdem şânla...

(s)

161.İsterim Hakka takarrüb ile bir ‘ulviyyet
Bunda lâzım mı ki dâ’im buluna bir niyyet?
Ne ile maksada ermek ‘acabâ mümkündür [s. 64]
Beni irşâd ediver göstererek bir sîret
Şimdi insânlara bir hâl gelivermiş eyvâh
Dînini pek tutana hep ediyorlar hayret

(c)

162.Bu felâket ne fenâ sû-yi sirâyet etdi
Sanki birden ölerək hubb-i diyânet gitdi
Şimdi herkes gece gündüz demiyor lehv ediyor
O fenâlık daha evvelce olup hep bitdi
O karanlıkda açar kabri görünce gözler
Hele dünyâda merâsim ile âdâb yitdi

(s)

163.Bana göster göreyim râh-ı selâmet-encâm
Gideyim de olayım belki hitâmında be-kâm
Nerede istediğim hâle münâsib yollar
Anı öğret ki gidip tâ alayım ben bir nâm
Anı vâ‘iz mi bilir ya da müderris, müftü
Anı ‘âlim mi bilir yoksa ferâsetli imâm?

(c) [s. 65]

164.Kalbini vermeyesin mel‘abe-i sevdâya
Sonra eyvâh diyerek başlamadan bir vâye
Bu hayât böyle senin varlığına yâr olmaz
Anı vaktiyle edin elde büyük sermâye
‘Aklını topla peşin al yolunu vaktinde
Deme kalsın edeyim işlerimi şu aya

(s)

165.Var mı insâna veren burada zevk u şeref?
Ola anınla ebed sâhibi de müsteşref
O ne yoldur ki eder işleyeni Hakka karîb
Anı ta‘kîb ederek doğru gidendir eşref
Bileyim tâ ki anı da gideyim maksûda
Bunu dünyâda bulunmaz mı ‘aceb bir a‘ref?

(c)

166.Al silâh, bin atına, çık da yürü, ol arslan
Eyerin arkasına er gibi birden yaslan
Bir cihâd eyle ki kalsın ebedî şân alsın
Sana kardeş idi düşman ipiyle hep asılan
Tut yürü kabzasını seyf-i celâdet göster [s. 66]
İntikâm etmeyi ister ne kadar var kesilen!

(s)

167.Neye mahbûb-ı kulûbdur o güzel ‘askerlik
Ne için pek sevilir böyle yiğitlik, erlik
Bir gören süngüsünü isteyerek bir de bakar
Başka var mı ‘acabâ öyle iyi bir dirlik?!
Çıkdı ‘asker olarak memleketi terk etdi
Orduya geldi şu kardeş ne mübârek birlik!

(c)

168.Bu cihâd mesleğidir, sâlikini şâd eyler
Anı medheyleyerek şânını Kur'ân söyler
Ana dâhil olanın kadri büyüktür her dem
Oğlu 'askerde kalan başka şerefler n'eyler
Cümle ashâb-ı kirâm etdi cihâdı birden
O yola girdi bütün hep yiğitler iyiler

(s)

169.Ne için 'askere da'vet olunurken ümmet
Türlü esbâb arıyor gitmemeye bu millet
Niye 'askerliğe eğri bakıyor insânlar [s. 67]
Ne fenâ sû-yi tabî'at ne de müzmin 'illet
Ana dâhil olana türlü meziyyet, 'izzet
Oluyor ammâ geride kalanındır zillet!

(c)

170.Seni 'askerliğe ister ise devlet var git
Orada dîn ile dünyâna güzel hizmet et
Hele bir dostuna zinhâr gözünü kaldırma
Düşmanın sînesini süngü ile pek incit
Emre dikkat ediver de ebedî hulf etme
Hele 'askerliğe dâ'ir verilen emri işit

(s)

171.Neye düşman giriyor memleketi zabt ederek
Bu kadar cân u teni mahvederek inciderek
Bu ne hikmet ki tedâbîr oluyor bunda 'akîm
Boş bulup köyleri düşman geliyor biz giderek
Hele etfâli bütün süngülere hep takmış
Atılır çaylara 'iffet ile nîsvân n'ederek!!!

(c) [s. 68]

172.O sefâlet nereden geldiğini bilseydi
Sebebi anlayarak tevbe eden olsaydı
Hele oldu olacak bari bu işden ‘ibret
Alarak bir uyanıp ders-i hayât alsaydı
Şu gidişler bizi mes’ûl edecekdi etdi
Her ne olduysa yazık yurdlarımız kalsaydı!

(s)

173.‘Acabâ tevbe ile eğriliği terk etsek
Bir de Hak yol ne ise müttefiken biz gitsek
Dîn ü dünyâımıza sâhib olarak kurtarsak
Arayıp doğru yola râbitayı perkitsek
Dîni muhkem tutarak emrini icrâ her dem
Bir de kadrin bilerek tarlamızı hîrek³⁶³ etsek

(c)

174.Bu terakkî yoludur işte buna kıl ikdâm
Bu uğurda çalışıp olmalıdır pek mikdâm
Dîn ü dünyâyı kazanmakda mesâ’î şartdır
Anı sayd etmede yokdur ebedî hiç bir dâm [s. 69]
Çalışıp işlerine her ne olursa yapmak
Mazhar-ı hayr du‘âdır ebedî öyle adam

(s)

175.Niye bir zevceye zevci ediyor rencîde
Zevcini zevce de ister ki ebed incide
Gece gündüz getirir zevcesine zevc her dem
Yine bu zevcesinin gözleri hep incide
Hele bayramda anın istediği gelmezse
Tartılır sözleri inci gibi bir sencîde

³⁶³ Sürmek.(mlf.)

(c)

176.Bu cehâlet ebedî sınıf-ı nisâda vardır

Anların kalbi bu yüzden bilirim pek dardır
O gibi zevceyi insân niye bilsin bir yâr
Öyle bir yâra desin yâr ki ana bir yârdır
Hele bir zevc ile zevce olacaktır hem-hâl
Olmayan zevceyi terk etmeli zinhâr ‘ârdır³⁶⁴

(s) [s. 70]

177.Bu te‘addüd ne güzel zevceleri rabteyler

Zevci olmazsa biri diğerine laf söyler
İkisi, üçü olur birbirine pek hem-dem
Yalnız olsa biri o tek ü tenhâ n’eyler
Biri ateş yakarak çorbasını tabh eyler
Biri esvâb dikerek işleyecek çok şeyler

(c)

178.Hele kavgaya giden erlere bir yâr azdır

Bunu sen mermere hakkeyleyerek bir kazdır
Birisi o birine dâ’imen eyler yardım
Burası ince bilip anlayacak bir râzdır³⁶⁵
Nesli artırmaya doğru gidecek bir yoldur
Biri kış olsa anın diğeri elbet yazdır

(s)

179.Zevc olmalıdır, zevceye elbetde müsâ‘id*

İcrâ ederek haklarını kendine ‘â’id*
Âdem ise zevc zevce de âdem ana karşı*
Erkek yalnız ba‘zı cihetler ile zâ’id*

³⁶⁴ *Mükerrer nasihatden sonra. (mlf.)*

³⁶⁵ *Sırdır. (mlf.)*

Fıtratda müsâvâtına dikkat ediver de* [s. 71]

Hükmet burada hangisidir diğere râ'id³⁶⁶ *³⁶⁷

(c)

180. Zevc etmelidir zevceye bir hükm ü hükûmet*

Bilmekle fakat zevce anı cânına minnet*

İbzâl ederek lutfunu erkek ana her hâl*

Şu hak ana elbetde olur bir iyi zimmet*³⁶⁸

Nice insân bulunur bilmeyerekden ülfet

Ediyor türlü eziyyet! Ne ‘acebdir ümmet

(s)

181. Hakk-ı meşrû‘unu Allah soracak nisvânın

Verecek ecvibesin kocası ancak anın

Bunların hakkına meşrû‘ olarakdan dikkat

Ediver çünkü odur vâlidesi insânın

Hele evlerde ziyâde yarıyor her işde

Ziyneti, belki bekâsı da budur dünyânın!

(c) [s. 72]

182. Hele nisvâna ricâlin yakışır eltâfi

Edilir anlara hürmetle ri‘âyet sâfi

Hadd-i meşrû‘u geçirmek ise gâyet ‘ârdır

Edilen lutfâ göre anlayalım evsâfi

Evinin işleriyle uğraşarak sabreyler

Zevcinin hizmetidir seyr ü temâşâ kâfi

(s)

³⁶⁶ Reîs. (mlf.)

³⁶⁷ * Bu bendin vezni “mef ‘ülü mefâ ‘ilü me fâ ‘ilü fe ‘û lün”dür.

³⁶⁸ * Bu dört mısranın vezni “mef ‘ülü mefâ ‘ilü me fâ ‘ilü fe ‘û lün”dür.

183.Niye mûskir içiyor ba‘zı cehâlet-endâz
Atıyor arkaya nerede oruc nerde namâz!..
Yalınız bir köşede laf ile bin cânbâzlık
Yapıyor zemm ile gıybet oluyor bir gammâz
Düşünüp söyleyerek iftirâ bühtân eyler
Dayanır kahvede ağzın bozarak bir lemmâz³⁶⁹

(c)

184.O gidişle sonu ber-bâd olacaktır anın
Ana yaklaşma sakın sonra yakar şu cânın
Zararı kendisine ‘â’id kalacak elbetde
Âteşidir ısıdan hammâmını külhânın [s. 73]
Bil kadrini de herkese herkes gibi bak sen*
Hıfz eyleyerek sakla hemân böylece şânın*

(s)

185.İnsân ne için ağzına uymaz sözü söyler*
Nereden böyle iyi âdeme ‘âdî huylar!
Ne için küfrediyor âdeme âdem birden
Ne zamân böyle bu zevk oldu ‘aceb bu soylar
İki evlâd birinin babasıdır o birinin³⁷⁰
Çekişir birbiriyle sonra kapıyı boylar!

(c)

186.Hüsn-i ahlâk bize elzem ebedî olmuştur
Çünkü ahlâk-ı beşer hayli vakit ölmüştür
Hele ecdâdı geçirdik bu da ensâl devri
İse de nesl-i cedîd kahvelere dolmuştur
İki âdem biri oynar birisi raks eyler
Ne tuhaf birbirini hep arayıp bulmuştur!

³⁶⁹ Müstehzî. (mlf.)

³⁷⁰ Babası. (mlf.)

(s) [s. 74]

187.Bunları va‘z u nasîhat ile birleştirmek

Hele mümkün mü? (Kötek) ile de yerleştirmek

Şu fenâlık ne ile def‘ edilir ben bilmem

Yoksa bir tarla bulup cümlesine eşdirmek³⁷¹

Belki taksîrini herkes düşünüp anlarsa

Bu şifâdır ki olur her çıbanı deşdirmek

(c)

188.İki evli köye bir mektebi açmak kâfi

Bir de san‘atla ticâret bu husûsda vâfî

İkisi birleşerek dîn ile mezc oldukda

Olacak izn-i Hudâ ile şu derde şâfî

Biri karga olarak ölse bile meclisde

Kuru sözlerle bu bitmez bilemem çok lafı

(s)

189.Hele şu haksıza bir sor de ki ey zâlim sen!

Sen misin zulüm ederek nice insânı kesen!..

Bu kadar nâsa içirdin tîğ-i cevrenden su

O güzel tâze çiçekler yerine zulmü esen? [s. 75]

Sana benzer ne mezâlim yapıyordu mislin

‘Acabâ şimdi kabirde n’oluyor sen bilsen

(c)

190.Hikmeti kudretini etse de imhâl birden

Çıkacak zâlimi tenkîl edecek bir yerden

Nice ‘ifrît gibi gaddâr-ı cihânı takdîr

Ayırıp gövdesini etdi cüdâ bu serden

³⁷¹ Çünkü her fenâlık boş gezmeden çıkar. (mlf.)

İntikâm etme zamânı gelicek hışmından
Yetişir sâ'ika-i kahr-ı ilâhî sırdan

(s)

191.Bir de şâhidlere sor ki niye şâhid oldu
Bu kadar sözü o şâhid nerelerden buldu
Doğru şâhid arayanlar bulamazken bir zât
Ne için mahkemeler böyle lebâleb doldu!
Var mı hakkıyla şehâdet edeni bir göster?
Yalnız hak sâhibi benzi sarardı soldu!

(c) [s. 76]

192.Görmedi ağzını şâhid anı etdi kanlı
Çıkdı o mahkemeden sanki muzaffer şanlı
Bilmedi öldüğünü şimdi cinâyet etdi
O sözü söylemeden kendi idi pek cânlı
Ama doğru bilerek bildiğini söylese
Olacak yevm-i kıyâmetde şerefli anlı³⁷²

(s)

193.Hele bir mahkemeye sor ki nedir bu da'vâ!
Hakkı isbât edenin var mı elinde fetvâ
Ne için birbirini inciliyor insânlar
Ne sebep dinleniyor rûz u leyâl bu kavga
Neye mebnî kaçıvermiş o kadın zevcinden
Neye o etmededir sende bütün gün îvâ³⁷³

(c)

194.Açarım perdeyi birden alırım da'vâyı
Okurum elde olan beyyineyi fetvâyı

³⁷² Şöhretli! 'İndehu doğru şâhidlere ecr-i 'azîm vardır. (mlf.)

³⁷³ Durmak, durdurmak. (mlf.)

İki kardeşi birisi o biriyle hasm olsa [s. 77]

Bulurum arasını fasl ederim kavgayı

Bunu haksızlara tatbîk edebilmek müşkül

Hakka râzı olana ben veririm büşrâyı³⁷⁴

(s)

195.Bu müfâdı okuyan ehl-i kemâle de ki bak!

Okumakla bunu elbet edeceksin ihkāk

Bunda tevhîd-i ilâhî ile var bin hikmet

Hüsn-i niyetle oku etmeyerek bahs-i şikāk

Bunda telhîs-i merâm işte budur bil evvel

Hakkı tevhîd ile ol sâcidi bi'l-istihkāk

(c)

196.Bu kadar ‘âlî vü sâfil ona hüccet ü delîl

Bir de ihlâsda dedi tevhîdini Rabb-i celîl

Şirke meyyâl olanı dâr-ı cehennemde müdâm

Edecekdir ebedî türlü sefâletle zelîl

Takacaktır ana zencîr ile ağılâl-i nekâl

Edecekdir anı me’vâ-yı belâda tezlîl

(s) [s. 78]

197.Şu fakîr **Ahmed Mikdâd**’a nidâ et de ki ey!

Seni îkâza medâr söylüyorum ben bir şey

Bu su’âl ile cevâb mes’elesi bahs-i tavîl

Bunda ikmâl-i mebâhisle buyur zâ’idi tay

Ne serî’ hâme ile bahre girişdin birden

Başladın mevceleri neşre deyip bir yâ Hay

(c)

³⁷⁴ Berâ’et veya hüküm ile müjdelemek. (mlf.)

198. Hamd ü minnetle Hudâya ederim hatm-i kelâm

Eylerim Hazret-i Peygambere bin türlü selâm

Bana ihvân-ı kirâmdan okuyan hayr du‘â

Görmesin rûz-ı nedâmetde felâketle melâm

İki ‘âlemde de mes‘ûd u be-kâm et yâ Rab

Seni tevhîd ile takdîs edeni yâ ‘Allâm

[s. 79] Şurada iki fâ’ideden bahs edeceğim. Birinci fâ’ide: On sekizinci sahîfede

Anı ta‘zîm ederek ehl-i semâvât birden

Eyledi cümle melek zât-ı ‘azîmine sücûd

beytinde Cenâb-ı Hakk’a secde ile hâcetini istemek!

İkinci fâ’ide: Bir şey niyyet etdikde: Evvelâ Peygamber ‘aleyhi’s-selâm efendimiz hazretlerine üç def’a salavât-ı şerîfeden sonra *Tevhîd-i Kâ’inâtı* açmalı sağ tarafda birinci (c) işâretine bakmalı, bu usûl bakıcıların iğfâlinden kurtarır.³⁷⁵

³⁷⁵ *Tevhîd-i Kâ’inât*’ın sonuna eklediği bu notla bir nevi kaleme aldığı eserin kıymetini bildirmeyi arzu eden Mikdâd Efendi, eserinin on sekizinci sayfasındaki beyitten sonra secde edilerek Allah’tan hâcetin istenebileceğini; ayrıca bu eserin tefeül amacıyla da kullanılabileceğini ifade etmektedir. Fal bakmak manasına gelen tefeül eskiden bakla, kahve telvesi vs. yanında Kur’an-ı Kerîm’den rastgele bir sayfa açmak sûretiye de yapılırdı. Hâfız Dîvânı da tefeül için kullanılan kitaplardandı. Divan’dan tefe’ül, açılan bir sayfa ve o sayfanın başında, ortasında veya sonundaki beytin manasına bakmak sûretiyle yapılırdı. (Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 434.) Mikdâd Efendi de aynı usûlle, kendi eserinin de kullanılabileceğini, usûlünü de tarif ederek beyan etmekte ve bu yolla bakıcıların, yani falcıların, aldatmasından halâs olunacağını bildirmektedir.

3.1.2.3. Ozanlar

Öğün

fâ 'i lâ tün/fâ 'i lâ tün/fâ 'i lâ tün/fâ 'i lün

1. Söz diyarı her taraf baştan başa mülküm benim
Kâinata sığmayan bir bilgedir ülküm benim
Evrenin bahr-i muhitinde yüzer fülküm benim
Hep ozanlar tahtıgâhımda otağın kurdular
2. Onları bir bir sırayla deftere yazdım hele
Her birin ayrı deyişlerle adın aldım ele
Bunları saymak yerinde pek derin bir mes'ele
Saf çekip ülküm diyarında sıraya durdular

Şairler³⁷⁶

me fâ ‘î lün/me fâ ‘î lün/fe ‘û lün

1. **Fuzûlî** Türk idi aslında şâir
Tanınmıştı evet beyne’l-’aşâir
Neler yazmıştı o divana dâir
Fakat Miktat’a benzer mi şiirde
2. O **Nâbî** ki meşâhirden sayılmış
Onun fikriyle bin efkâr ayılmış
Duyan eş’ârını görmüş bayılmış
Fakat Miktat’a benzer mi şiirde
3. O **Rûhî** ki bütün Bağdad’ı almış
Onun sıyt-ı bülendi sâye salmış
O nazmında derin ummana dalmış
Fakat Miktat’a benzer mi şiirde
4. **Nedimler** geldi dikti şi’re lâle
Birinde saz o bir elde piyâle
Oturmuş dinleyenler sanki hâle
Fakat Miktat’a benzer mi şiirde
5. O **Nef’î** ki şiirde kâbı vardı
Nice efkârı asrında uyardı
Dilerse karayı ağa boyardı
Fakat Miktat’a benzer mi şiirde
6. Dedi şöhretli **Hamit** nice sözler [s. 6]
Parıldadı onun sözüyle gözler

³⁷⁶ Mikdâd Efendi, “Şairler” başlığı altında 278 kıtada iki yüz elliye yakın şairin ismini zikretmektedir. Adı geçen şairlerin neredeyse tamamı meşhur, hakkında çok sayıda araştırma, inceleme yapılmış isimlerdir. Bu sebeple çalışmamızın hacmini gereksiz bir dipnot kalabalığı ile genişletmemek için bu şairler hakkında bilgi verilmemiştir. Adı zikredilen şairlerin alfabetik listesi için bk. Eserleri/Manzum Eserleri/Ozanlar

Onun aşkıyla güldü nice yüzler
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

7. **Eminler** yazdı Türkçe nazm u mensûr
Işıldattı karanlıklarda bir nûr
Çevirdi Türkler'in şi'rine bir sûr
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

8. **Reşat Nuri** yazar nazm u kasâit
Olur yazdıkları efkârı sâit
O üslup ki bütün kendine âit
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

9. **Faruk Nâfiz** henüz unvan çağında
Onun da gülleri vardır bağında
Neler kalmış tutulmuştur ağında
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

10. Güzel **Necdetleri** gördüm de bildim
İyi görmek için gözümü sildim
Cihânı çok dolaştım sanki yeldim
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

11. **Celâl Sahir** de mahirdir sözünde
Şiirde parlayan nur var gözünde
Derin duygu görünmüştür gözünde
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

12. Dediler **Âkif**'in şi'ri ne yüksek
Evet üslupta asrında kalır tek
Eder şi'rin bütün muğlak işin fek
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

13. **Hatip Sâdık** da nâtık hem de şâir
Yazar o parçalar çok aşka dâir

Cihândır bu olur eşhâsı sâir
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

14. Evet hatırda kalmış idi bunlar
Unutulmuş olan şair de şunlar
Umarım affeder naçizi onlar
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

15. **Besim Atalay** da güzelce yazmış
Ne altınlar ne cevherler ki kazmış
Onu zannetme ki şi'rinde azmış
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

16. **Ömer Seyfi** yazar nesriyle nazmı
Kolaydır şi'rinin efkârda hazmı
Mükemmeldir onun fikrinde azmı
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

17. O **Yakup Kadri** de yazmıştı eş'âr
Onun şi'rinde gerçekten neler var
Sanarsın âsiyâbın sengi devvar
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

18. Şair **Zihnî** de geldi aktı gitti
Cihânda bir ışıık o yaktı gitti
O gitti ya iyi ad taktı da gitti
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

19. **Celâli** söylemiş türlü deyişler
Onun sözü yürekte kalbe işler
O göstermiş nazımda hoş gidişler
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

20. Geçen **Kuddûsîlerle** o **Niyazî**
Ederlerdi şiirlerle niyazı

Gönüllerde kımıldar işve nazı
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

21. İştmiştiim adın **İrşâdî Baba**

Sakın zannetme ki eş'ârı kaba
Beğenmişti onu ecdâd ü aba
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

22. O **İzzet Paşa** derler ki yazarmış

Nazımlarla ne cevherler kazarmış
Onun şi'rile ne yüzler kızarmış
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

23. **Ebussuud'a** âit şi'ri gördüm

Ona lââyık çelengi başa ördüm
Büyük âlim diye gözüme sürdüm
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

24. **Yunus Emre** demiş nurlu kelâmı

Okuyup da ona etme melâmı
Görürsen söyle benden çok selâmı
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

25. Okudum **Vehbi**'nin manzûm kitâbın

Teemmül eyledim manâ nisâbın
Düşündüm nazmının bin bir hesabın
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

26. **Yavuz Sultan Selim** yavuz şâirdi

Onun şi'ri süreyyaya da erdi
O şi'rin başına çok sâye verdi
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

27. **Yazıcıoğlu**'nun şânı büyüktür

Onun şi'ri cihânlara da yüktür

O aslında koyu İslâm ve Türk'tür
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

28. **Celâlettin** gibi bir şems-i enver
Onun eş'ârı meydanda münevver
Yazıcızâde misli o da server
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

29. **Kitab-ı Ahmediye** sahibi hem
Onun eş'ârı da kıymetlidir hem
Komaz yürek içinde derd ile hem
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

30. O **Molla Câmi**'nin eş'âr u şânı
Parıldar fazlının yüzde nişânı
Bütün şi'rinde gördüm in ü ânı
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

31. O **Şeyh Attar**'ımın bendini gördüm
Görünce sanki ben kendini gördüm
Şu mezkûru bütün yüzüme sürdüm
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

32. Daha bunlar gibi binlerce âlî
Büyük adamların **Ali** misâli
Görüp âsârını oldum übâli
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

33. Bütün şâirleri hürmetle yazdım
Cevâhirle gümüş altını kazdım
Şu mısraî getirmek ile azdım
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

34. O **İbrahim Alâettin** şâir
Güzel şeyler çağırmiş hüsne dâir

Onun şi'ri fezâ-i fikre tâir
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

35. **Kemalettin Kâmi** de hoş eserdir
Şiir yazmakta o bir yüce serdir
Ozanlar sırasında uslu erdir
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

36. Görürüm o **Hüseyn** adlı **Suad'**ı
İlişir gözüme o nûrlu adı
Şiirde bal gibidir tatlı tadı
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

37. **Muhammed Faruk'**un farkı güzeldir
Şiirde kedleri her dem düzeltir
Sühankârlık ona her dem ezeldir
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

38. **Nazım Hikmet** yazar şiir şuûru
Parıldar sözlerinde bilgi nûru
Bilir lââyık olan hangi umûru
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

39. Pesent ettim akın, **Yâhya Kemâl'**i
Nazımlarda parıldar hoş cemâli
Şiirler sanki onun özce malı
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

40. O **Köprülü Fuad'**ın şi'ri hikmet
Verir kâri'lere irfân ve gayret
Hakikat var sözünde hayli kudret
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

41. **Siracettin** şâir de hayli mâhir
Sanarsın şi'rinin her beyti sâhir

Meânisi mükemmel fikri bâhir
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

42. **Nihat Arif** yazar bin türlü şeyler
Onu gören diğer eş'ârı n'eyler
Sanarsın ki karışmış neyle meyleyler
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

43. O **Cevdet** içtihadı hayli yazdı
Şiirde coştı çok altını kazdı
Sanarsın sözlerin keskince sazı
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

44. Güzel nazmın oku **Ali Reşâd**'ın
Eğer isterse şâir ola adın
Çoğalsın şi'r ü şuûrunda dâdın
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

45. Şu **Orhan Seyfi**'yi görsen sözünde
Belâgatlar saçar sözün özünde
Fesâhat şimşegi parlar sözünde
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

46. **Muhammet Behçet**'in şi'rine dikkat
Edince sen görürsün türlü rikkat
Güzel şâir o nefsinde hakikat
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

47. **Muhammet Sıtkı** coşkun şi'ri vardır
Ona defterlerin yaprağı dardır
Şiirler kendine uygunca yârdır
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

48. O **Hıfzı Tevfik**'in şi'rine bir bak
Şiir kandilini ondan alıp yak

Sanarsın sözlerin emrâza tiryak
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

49. **Hasan Âli Bey**'in eş'ârı parlak
Parıldar yüzünün ağında bir ak
Dilersen nûrunu al da gönül yak
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

50. **Nesîmî**'nin güzel nazmı mükemmel
Okumuştum onu buluşdan evvel
Hakikatte şiir bâbında ekmel
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

51. **Behîç Bey** de güzel şâir hakikat
Onun şi'rinde vardır nice rikkat
Okurken tarzına bir eyle dikkat
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

52. **Halil**'in yazdığı yüksek deyişler
Bakın şi'rinde vardır ince işler
Yürekte en derin duyguya işler
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

53. **Cemâl**'in şi'ri tıpkı zi-cemâldir
Cemâl şâir hakikat zi-kemâldir
Onun manzûmları kıymetli maldır
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

54. O **Halit Fahri**'nin sözünde özü
Müsâvîdir şiirde nûrlu yüzü
Parıldar kim okursa hisli gözü
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

55. **Şehabettin** yazar kıymetli sözler
Parıldar sözlerle özle yüzler

Onun şi'rine meftûn cümle gözler
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

56. **Ali Cânîp** şuûrlu şi'ri meşhûr
Onun şi'ri parıldar sanki bir nûr
Eder elfâzı manâsını pür-nûr
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

57. **Rıza Tevfik** yazar canlı vezinler
Gönüllerde yüreğin kalbi inler
Değil insan onu taşlar da dinler
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

58. O bayan **Halide Nusret** de şâir
Onun şi'rinde hikmet oldu fâir
O vezninde eder insanı hâir
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

59. **Hanım Leylâ** da yüksek şi'ri vardır
Onun şi'ri bütün eş'âra yâdır
Oku eş'ârını fikrine kâdır
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

60. O **Halide Edip** geldi yetişti
Onun şi'ri fikir nârında pışti
Kadınlık nâmına kıymetli işti
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

61. Ne hanımlar daha vardır ki diller
Öten bülbüllere benzer ki iller
Eser durmaz gider süratli yeller
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

62. *Eğinli Sırma Hanım*³⁷⁷ da demişti

Benim annem güzel şeker yemişti
Şiirde sanki olmuş bir yemişti
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

63. *Kemâl Miktat*³⁷⁸ güzel yazmakta eş'âr

Evet onda derince duygular var
Benim oğlum *Kemâl*'in fikri fevâr
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

64. Büyük *Sami* şiirde bir imamdır

Onun şi'ri mükemmeldir tamamdır
Elinde hamesi fikre zimamdır
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

65. O *Ahmet Haşim*'in şi'ri yamandır

Deme şi'ri bütün zann ü gümândır
Hata etme hakikatte emândır
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

66. *Fazıl Ahmet* gibi şâir mi vardır

Ona şi'rin yakası ince dardır
Onun şi'ri gönüllerde ne yâdır
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

67. *Ömer Bedrettin*'in eş'ârı hoştur

Sanarsın ki uçar bir türlü kuştur
Evet irfân yolu mâil yokuştur
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

³⁷⁷ Eğinli Sırma Hanım, Mikdâd Efendi'nin annesidir. Mikdâd Efendi'nin nüfus tezkeresine göre esas adı Aîşe'dir. Divriği Kesme Nahiyesi'nden Abdullah Ağa'nın eşidir. Kocasından dört yıl sonra 1891'de İstanbul'da vefât etmiş; Topkapı Mezarlığı'na defnolunmuştur.

³⁷⁸ Kemal Poyraz (1906-1966), Ahmed Mikdâd Efendi'nin oğludur. 1906'da Erzincan'da doğmuştur. Jandarma başgediklisi olarak görev yapmıştır. 1966'da vefât etmiştir. Erzincan Terzi Baba Mezarlığı'nda annesi Naime Hanım ve babası Ahmed Mikdâd Efendi ile yan yana medfûndur.

68. Evet **Hakkı Süha** da hoş yazandır

Şiirde altını yerden kazandır

Yetişmiştir iyi sözlü ozandır

Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

69. **Fazıl Berki** de hoş manzum yazarmış

O da altın gümüş yerden kazarmış

Onun da muntazam eş'ârı varmış

Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

70. **Recâizâde Ekrem Ercümend'i**

Biri oğlu biri babası kendi

Bütün âlem hakikatte beğendi

Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

71. Oku şi'r-i **Veled Çelebi**'yi sen

Sözünde intizâmı doğru ahsen

Budur sözüm suâl eyler gidersen

Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

72. **Ziyâ**'nın sözleri akımlı olmuş

İyi üslupları nerden o bulmuş

Şiirler kaynamış meydana dolmuş

Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

73. **Revânî** şi'rini üsluplu söyler

Sözünün rengi hoştur belli eyler

Okuyanlar bilir o sözde n'eyler

Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

74. **Kemâlettin** yürür şi'rin yolunda

Vukûfu var sözün sağ ve solunda

Şiirde avcıdır şahin kolunda

Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

75. **Atâullah** da yüksek şi'ri vardır
Onun şi'ri atına saha dardır
Sühan-ârâ demek vasfına yârdır
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde
76. Görenler **Şâhi'**nin şi'rinde sözün
Bilirler şâirin kıymetli özün
Parıldatır o sözleriyle gözün
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde
77. Şâir **Fazlî'**ye de dikkatli sen bak
Yürekte bir karanlık varsa nûr yak
Olur muzlim gönülde derde tiryâk
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde
78. **Yaşar Nâbî** denen şiirde âlî
Güzeldir nâmının evsâfı hâlî
Değildir o müfit olmakta hâlî
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde
79. **Sinân Ümmî** neler yapmış bu işte
Şiirler yoluna doğru gidişte
Bütün mensûrunu manzûm edişte
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde
80. Unuttum **Şems-i Tebrîzî'**yi birden
Gelir mi öyle şâir kalbe birden
Neler kalmış o şirin sözlü erden
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde
81. Hele **Âşık Paşa'**nın şi'rini gör
O nazmın başına türlü çelenk ör
O türlü sözlere hürmet yüzün sür
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

82. O *Molla İzzet*'in eş'ârı vardır
Onun şi'riyle herkes ona yârdır
Şiirlerle o efkârı uyardır
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde
83. O *Şâir Eşref*'i sorun bilenden
Onun şi'riyle gözyaşın silenden
Sorun hiciv diyârından gelenden
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde
84. *Nazif*'in şi'rini takdir ederler
Onun yolunda şâirler giderler
Onun hakkında lâyük sözü derler
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde
85. O *Hamdullah Suphî* her sözünde
Ne cevherler saçar sözü özünde
Görüşüm ki zekâ parlar gözünde
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde
86. *Muhammet Ekrem*'in sözü derindir
Onun sözü melihtir hem şirindir
Şiirde mevkii vardır berindir
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde
87. Şu *Ahmet Râsim*'in şi'ri yamandır
Onun şi'rinde irfânı gümândır
Onun irfân cibâli pek dumandır
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde
88. *Hüseyin Rahmi* de şâirdir güzeldir
Onun bağında sünbüller ezeldir
Güzel tatlı deyişlerle düzeldir
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

89. Denir **Vâlâ Nûrettin** o da şâir
Onun şi'rile parıldar meşâ'ir
Olur öyle sevimli çok meşâhir
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde
90. Oku **Emin Bülend**'in sözlerini
Göresin o fesâhat özlerini
Parıldatır okuyan gözlerini
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde
91. Adı **Mihrinisâ** şâir güzeldir
Nazımda kedleri koymaz düzeltir
Bütün halka inâyetler ezeldir
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde
92. Denir **Sâbit** mükemmel sözlü şâir
Onun şi'ri bugün emsâlde sâir
Değildir sözleri şiddetli câir
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde
93. Adı **lâedrî** kendisi de yedrî
Olan şâir eder şi'rile hedri
Pardıldar şi'rinin yüzünde bedri
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde
94. **Aka Gündüz** akar gece ve gündüz
Onun nazmı akar yolunda dümdüz
Yazar çizer demez mevsime yaz güz
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde
95. O **Rûşen Eşref** in şi'rinde var hâl
Bütün fazlı eder kendine öz mal
Hakikat şâirin vezni de hoş hâl
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

96. Hele şu **Bahrî**'nin bahrine gir bak
Bütün şi'ri gönül derdine tiryâk
Gönül şem'in onun şi'riyle sen yak
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

97. Okudun mu o **Müşâtak**'ın sözünü
Parıldatır okuyanın gözünü
Oku şi'rin de gör nazmın özünü
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

98. O **Rahmî** şi'rini uygunca yazmış
Sanarsın ki gümüş altını kazmış
Deme zinhâr onun şi'rine azmış
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

99. Evet **Kuddûsî** de söyler şiirler
Onun şi'rine de hikmetli derler
Şenelmıştır onunla nice yerler
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

100. **Dede Korkut** güzel şi'riyle söyler
O şi'rinde ne işler belli eyler
Terennüm eylemiştir meyle neyler
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

101. O **İsalyesevî** şi'rinde düzgün
O şirin gözleri aşk ile süzgün
Açıktır herkese idrâki çözgün
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

102. O **İbrahim Dede** şâirdi gitti
Şiirlerle nasîhatler de etti
Gönüllerde güzel tesiri bitti
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

103.*Nevâî* şi'rile şöhret şîardı

Onun şi'rinde ince duygu vardı
Nazımlarda düşünce saygı vardı
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

104.Hele *Sıtkı* sözünde gizli işler

İşitenler teaccüp dili dişler
Şâirlerde muhâliftir gidişler
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

105.Hele *Bâkî* büyük şâiri dinle

Onun şi'ri maânisine inle
Gönülde ağla da gürekte çinle
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

106.*Nizâmî*'nin sözünde çok nizâm var

Hakikat kâfiyede intizâm var
Dürüst olmak için bir iltizâm var
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

107.*Hüseyin Vâiz* de şâirdi güzeldi

Şiirde kudreti ona ezeldi
Onun şi'rile çok şâir düzeldi
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

108.*Sürûrî* çokların ma'lûmu olmuş

Onun şi'rile âlem sanki dolmuş
Şiirde gâyeye varmış da bulmuş
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

109.Dediler *Hâlî* hâlinde bulmuş

Yazıp çize büyüce şâir olmuş
Nazımlarla divanı cümle dolmuş
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

110. Hele **Emrah** şiiirlerde coşarsa
Nazımlarla yürür dağlar aşarsa
Döker meydana kalpte her ne varsa
Fakat Miktat'a benzer mi şiiirde

111. O yüce **İbrâhim Hakkı**'ya sen bak
Onun aydınlığıyla kandilin yak
Akarsan yoluna hiç durma git ak
Fakat Miktat'a benzer mi şiiirde

112. Biraz da **İsmâ'il Hakkı**'yı söyle
O da onun gibi dolmuştu öyle
Büyüktü ilmile şi'ri de böyle
Fakat Miktat'a benzer mi şiiirde

113. İkisi de evet meşhûr-ı âlem
Hakikatta ne yüksek şanlı âdem
Yürekte hürmetim tab'ımda her dem
Fakat Miktat'a benzer mi şiiirde

114. Dedim amma dilim öyle alışmış
Biraz çılgın şiiirlerde çalışmış
Şu mısraı demekte hür salışmış
Fakat Miktat'a benzer mi şiiirde

115. **Hurûfî**'nin tuhaftır kıl u kâli
Onun öyle rumuzludur makâli
Nazımlarda husûsî başka hâli
Fakat Miktat'a benzer mi şiiirde

116. **Hayâtî**'ye nazar kıl sözleri ne?
Sözünde parlayan o gözleri ne?
Nazımlarda derince özleri ne?
Fakat Miktat'a benzer mi şiiirde

117.Hüseyin'in şi'rini gören severdi

O şi'rinden nice insana verdi
Ne dağlar aştı da yollar devirdi
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

118.Semâî şi'rini coşkunca derdi

Nazımlarla güzel şükûfe derdi
Sözü tatlı idi çok helva yerdı
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

119.İşittin mi Abdullah okurdu

Nazımlarla kumaşlar dokurdu
O şi'rinde güzel üslûbu kurdu
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

120.Latîfî'nin sözü tıpkı şekerdi

O nazmîle güzel duygu ekerdi
Onun şi'ri koşarken bir şekerdi
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

121.O Lütîfî de güzel sözler demişti

Hayata çok şiirler söylemişti
Şiir nazmında hoşluk eylemişti
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

122.Hele Abdül'azîz'i dinledin mi

Yürekte âh edip de inledin mi
Şu yalçınlar gibi bir çinledin mi
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

123.Büyük Osmani Bedrettini Âli

Onun şi'rile matlûbu maâli
Güzeldi mesleki şi'rinde hâli
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

124.Şu mısradan usandım ben de bezdim

Onun ağzında isyân sözü sezdim
Dolandım uçurumda hayli gezdim
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

125.O *Gâlip* şâirin şi'ri de kâmil

Onun şi'rinde kudsî duygu âmil
Onun şi'rin okurken olma gâfil
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

126.*Yusuf İzzet* gibi şâir mi vardı

Onun şi'ri gönüllerde de yârdı
Latîf nazmına insanlar uyardı
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

127.*Karacaoğlan*'ın şi'ri de manzûm

Olurdu kıymeti âlemde ma'lûm
Bütün manâları olmakla mefhûm
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

128.İşittin mi o *Şem'i*'nin sözünden

Belâgatlar akar şi'rin özünden
Ne şimsekler çakar aydın gözünden
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

129.*Nahîfî*'nin güzeldir şi'ri sözü

Açar da parlatırdı kalbi gözü
Parıldardı anın yüzünde özü
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

130.*Âşık Ömer* çalardı çağırırdı

Giderdi kavgalarda bağırırdı
Yüreklere büyük hisler verirdi
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

131.Acep **Dertli** nedir derdi içinde
Onun şi'ri okunmuş belki Çin'de
Nazımlar yollamıştır doğru Hind'e
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

132.Dediler **Ruhsatî**'nin sözü hoştur
Fakat hayrın önü biraz yokuştur
Nazımlarda uçar kanatlı kuştur
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

133.Hele **Mithat Cemal**'in şi'ri nerde
O olmuştur cihan gözüne perde
Okur herkes onu denizde yerde
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

134.**Recep Vahyî** de yazmıştır şiirler
Ona bir şâir-i hoşgû da derler
Onun şi'rin sever kadınla erler
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

135.**Yaşar Nezihe**'nin şi'rini gördüm
Onu idrâk edip sırrına erdin
O bahçeden biraz da deste erdin
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

136.Şu **Tahir Mevlevî** söyler kelâmı
Bilir zâhir şiirde elf ü lâmı
Görürsen kendini ilet selâmı
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

137.**Ali Ulvî** yazar şi'rinde çok şey
Çocuklar zannederler seslerin ney
Katar o sözlere bir parça ney mey
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

138. **Ömer İhyâ** da parlak şi'ri vardı

Şiirde kendisi manzuma yârdı
Muhitinde fikirleri uyardı
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

139. Şu **Hayrî**'nin acep şi'rini gördün

Onun şi'rin görüp aslına erdin
Nasıl hisler yürekte kalbe verdin
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

140. **Tunalı Hilmi** de şâirdi gitti

Hayatı âleme terk etti gitti
Şiirde çok yararlıklar da etti
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

141. Dediler **Erdede** yazmış deyişler

Onun sözü hakikat kalbe işler
Okuyanlar taaccüp dili dişler
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

142. O **İbrahim Alâeddin**'i şâir

Eder şi'ri gören insanı hâir
Neler yazdı güzel duyguya dâir
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

143. Hele **Vâsîf** desin şi'rin de dinle

Gönül derdini kaynatsın da inle
Çıkan feryâdına sinende çinle
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

144. O **Nevres** şâiri gördün mü söyle

Nedir şiirinde deryâ gibi öyle
Akar sür'atle coşkun fikri şöyle
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

145.O *Ahmet Şükrü* coşkundur sözünde

Parıldar nûr-i irfânı gözünde
Vezinler derç olmuştur özünde
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

146.*Yesârî*'nin derin eş'ârı vardır

Onun tatlı sözün kalbine sardır
O fikri gözleri her dem uyardır
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

147.*Gedâî*'nin dahi şi'ri güzeldir

Kavâfiyi ne üslupta düzeltir
O coşkunkluk ona her dem ezeldir
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

148.O *Hüznî*'nin de şi'ri öyle düzgün

Selâsetli ibâre öyle çözgün
Neler var incelikte öyle süzgün
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

149.O *Gamlî*'yi acep duydun mu söyle

Yazan var mı şiirde nazmı öyle
Neler yazmış demiş o şöyle böyle
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

150.*Sait Fennî* gibi şi'ri de fennî

Edivermiş o nazmında tefennî
Neler yazmış da etmiş o tegannî
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

151.O *Kenzî* çok fikirli ince sözlü

Onun şi'ri parıldar nûrlu özlü
Güzel şâir sözünün içi özlü
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

152.O **Ahmet Mithad**'ın ne şi'ri vardır

Şâirlik sanki ona doğru yârdır
Onun şi'ri gönülde cân uyardır
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

153.**Fâik** söylerdi manzûm hem yazardı

Şiirde ince madenler kazardı
Coşar da bazı demlerde azardı
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

154.**Kemal Müftû** de yazmış nice eş'âr

Onun şi'rinde parlar nice ay var
Sözünde kurulu binlerce yay var
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

155.O **Hayrî** de neler yazmış da çizmiş

O da şi'rinde bazı demde kızmış
Ne inciler ne mercanlar da dizmiş
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

156.O **Seyrânî**'yi gördün mü ne söyler

O şi'rinde ne hikmet belli eyler
Hakikatte yazar bin türlü şeyler
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

157.O **Rûzî**'nin şiirde bahsi vardır

Onun şiiri de ne hisler uyardır
Sanarsın nazm u nesri ona yârdır
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

158.Nasıl **Ceyhûnî**'yi duydun mu bildir

O bir sözlü şâirdir tatlı dildir
Sanarsın ki akar sür'atlı seldir
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

159.O *Ahmet Remzî*'nin şi'ri güzeldir

O şi'rinde neler söyler düzeldir
Şu vergiler kula Hak'tan ezeldir
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

160.O *Rif'at* şâirin nazmında iş var

Onun şi'rinde bir başka gidiş var
Onun fikrinde bambaşka didiş var
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

161.O *Hayrî*'yi görenler oldu hayrân

Onun şi'ri eser âfâkı seyrân
Aşar şebhâlını eyler de teyrân
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

162.*Nûrî* düzgün yazar nazmında dolgun

Onun şi'ri maânîsinde bulgun
Hakikatta o vezninde ne olgun
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

163.O *Gâlip* şâirin sözü birinci

Sanarsın sözlerin sağlam pirinci
Onun vezni hakikatta bir inci
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

164.O *Nazî*'de ne nazlı bir şiir var

Onun fikri bütün evzânda devvâr
Daha onda neler neler var
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

165.O *Enver* şâirin şi'ri de meşhûr

Onun şi'rinde parlar çünkü bir nûr
Onun bünyân-ı şi'ri öyle ma'mûr
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

166.O *Sâlim* de neler yazmış da koymuş

O şi'rin dağlarında maden oymuş
Tamamile yemiş de sanki doymuş
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

167.*Mecit* yazmış nazımda nice gevher

Sanarsın parlayan kıymetli cevher
Güzel üslupta sanki nehr-i Kevser
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

168.*Figânî* ne fîgân etti bağırdı

İçinde coştı bin şarkı çağırdı
Hakikatta güzel şâir ağırdı
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

169.*Huzûrî* söyledi çok nazm ü mensûr

Sözünde parladı doğrusu bir nûr
Sanrsın kendi ancak vezne me'mûr
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

170.*Şinâsî* doğrusu şâirdi kendi

Onun şi'rini akrânı beğendi
Şiirde demleri uzun çekerdi
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

171.O *Sadrettini Âli* ne mükemmel

Onun şi'ri hakikatta ne ekmel
Büyük sıytı parıldar çünkü ecmel
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

172.Ne yüksekti sözü *Ekrem Resid*'in

Hele irşâdını bir dem işidin
Görün onda olan şi'rin çeşidin
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

173.Hüseyin Nâil güzel şeyler yazarmış

Ne altınlar ne elmaslar kazarmış
Şiirde öyle müthiş bir azarmış
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

174.Nejat Tevfik öter bülbül misâli

Onun başka şiirlerde o hâli
Değil bir ben bütün ister ahâli
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

175.O Sabri Es'ad'ı belki tanırsın

Onu gül dalında bülbül sanırsın
Sözünden başka sözden usanırsın
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

176.Salih Zeki gibi bir merd-i eş'âr

Hakikat bil o şâirde neler var
O bahsi yapmaya elde zaman var
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

177.Emin Recep sanarsın bir pınardır

Ona karşı şiir yazmak da ardır
Daha onda nice şerler de vardır
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

178.O Sadettin Nüzhet de ediptir

Hakikatte sevimli bir hatiptir
Şiirler noktasında o lebibtir
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

179.Ârif Nihad'ı gördün mü ne müthiş

Onun şi'rinde duygular mühim iş
Verir kalbe münevver hiss-i teşvîş
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

180.O *Ahmet Sâbit*'in şi'ri yamandır

Görürsen al oku mutlak amandır

Atar sözün okun altın kemândır

Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

181.Bilir misin ki *İzzet Ali* kimdir

Şiirde çok şuurly bir hâkimdir

Evek iş'âra nisbetle hekimdir

Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

182.*Zaîfî*'nin kavîdir şi'ri, vezni

Atar ekdârı def eyler de hüznü

O pîrândan evet almıştı izni

Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

183.Hele *Âşık Çelebi*'yi göreydin

Onun o tatlı şi'rine ereydin

O deryânın içine bir gireydin

Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

184.*Ziyâ Nûrî*'yi görsen öyle hızlı

Onun şi'rinde aşkın yüzü gizli

Evet akımda öyle coşkun izli

Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

185.*Süleyman Nazîf*'in şi'rini gördüm

Ona hürmetle nazmin göze sürdüm

Başına muhteşem çelengi ördüm

Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

186.O *Necmettin* desin de sen de dinle

Onun yanık sözünü dinle inle

Hakikatta yürek içinde çinle

Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

187.O *Haşmet* şâirin şi'rinde tat var

Hakikatta ona uyar da at var
Onun şi'rile doldu sanki edvâr
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

188.*Sezâî*'nin sözü methe sezâdır

Onun şi'rini yazmamak ezâdır
Gönüllerde hakikat neş'ezâdır
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

189.O *Nâil* şâiri bir dinledin mi

Onun sözüle kalp de inledin mi
Yürekte inleyip de çinledin mi
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

190.Nasıl o *Dilgiray* söylerdi vezni

Nasıl şi're verirdi fikri vezni
Gönülde kaynatıp duygulu hüznü
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

191.O *Nûrî*'nin nasıldı nurlu nazmı

Şiirde pek ederdi rey ü azmı
Yürekte vardı azmıle cezmi
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

192.Ömer *Hayyam* şiirlerde denizdi

Hakikat âlemine doğru izdi
Nazım deryasına girdi de gezdi
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

193.*Hoca Hâfız* idi Şiraz'da şâir

Arasa misli yoktu hep aşâir
Onun fikri eder efkârı hâir
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

194.O *Şeh Sâdî* ne coşkun bir nehirdi

Ne nehri o nazımlarda bahirdi
Bütün sözü yüreklerde sihirdi
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

195.Bayan *Fevziye*'nin şi'ri de vardır

Fikirlerde nice hisler uyardır
Zekâsı fitratında uslu yâdır
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

196.*Suâd*'in³⁷⁹ nazmını gördüm güzeldir

O da vezninde manalar düzeldir
Benim şu kızlarım şi'ri düzeldir
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

197.*Rızâ* şâir de yazdı nice eş'âr

Onun şi'rinde bin türlü hüner var
Olur şi'ri bütün eş'âra hoş yâr
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

198.*Refik Halit* yazar bin türlü şeyler

Sanarsın neş'e vermiş neyle meyleyler
Çeker o neş'eli seslerle heyler
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

199.*Falîh Rıfka* kudurmuş bir kemandır

Onun şi'ri ne müthiş pek yamandır
Hemen dinle onun şi'rin emandır
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

200.*Müfit Ratip* ne yüksek yazı yazmış

Sanarsın mermere unvanı kazmış

³⁷⁹ Ahmed Mikdâd Efendi'nin kızlarından Hâlide Suad (1913-1987), Erzincan'da doğmuştur. Annesi Mikdâd Efendi'nin ikinci hanımı Naime'dir. Ebubekir Sıtkı İliktekin (1905-1981) ile evlenmiştir. 04/02/1987 tarihinde Ankara'da vefât etmiştir.

Sakın sanma onun eş'ârı azmış
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

201.Hele bir def'a o **Halit Ziyâ**'yı

Elen al da gözet kıvrımlı yayı
Sanarsın parlıyor bedrinde ayı
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

202.Nedir **İzzet Melih**'in nazm ü nesri

Olur mu kıt'asında zerre kesri
Yeter tenvîre eş'ârı bu asri
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

203.**Yaşar Nezihe**'ye bir bak da dinle

Onun a kimli şi'rin cânda dinle
Sakın bakma benim yüzüme kinle
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

204.O **İhsan Raif** in şi'ri ne hoştur

Sakın sanma onun içi de boştur
Sanarsın dört kanatlı, vahşi kuştur
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

205.**Ali Naci** şiirde hüd'âkârdır

Onun hep sözleri olgun nigârdır
Onun şi'ri hataya tövbekârdır
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

206.**Nigâr Hanım** ne yüksek bir seviyye

Gözüm görmektedir anda reviiyye
Onun irfânının arşı Semiyye
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

207.**Süleymani Nesip** de öyle müthiş

Onun hakkında yazdım ben büyük fiş

O şi'rile eder efkârı tethiş
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

208.Halit Fahri güzeldir hem revişte
Şiir bahsinde belki türlü işte
Evet vardır şerefler o gidişte
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

209.Sana Ahmet Ferid'i söyleyim ben
Onun şi'rindeki bürhanı gör sen
Şiirler yüzüne olmuş güzel ben
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

210.Nedir o Hakkı Tahsin yaptı gözler
Onunla parladı kalplerde gözler
Parıldar öylece binlerce yüzler
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

211.Şevkefî şâiri bilen de vardır
Onun şiirleri güzelce yârdır
Onu bul da yürekte câna sardır
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

212.O Muhittin güzel sözlü şirindir
Onun şi'rinde saha çok derindir
Evet fikri de parlaktır berindir
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

213.Nedir o Mustafa Suphî-i devrân
Vurur şi'rile dalga yerde her an
Sanarsın ki okur o canlı fermân
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

214.Yakup Kadri de yüksek şânı vardır
Şiirde doğrusu bir ânı vardır

Yazılmış çok eser bürhânı vardır
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

215. Kâzım Nâmi nedir o bahr-i fevvâr
Olur şi'rile meşhûr sanki devvâr
Onun şi'rinde bilsen ki neler var
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

216. Nasıl bilmem ki o Abdullah Cevdet
Eder mahşerde elbet şi'ri avdet
Onun şi'rinde var bin türlü kudret
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

217. Şehâbettin hakikat bir şihaptır
Hayatta sanki şi'ri âfitâbdır
Belâgatte akan coşkunca âbdır
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

218. Şahâbettin Süleyman da güzeldir
Güzellik şi'rine her dem ezeldir
Nasıl derse onu öyle bezeldir
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

219. Muhammet Fuad'ın eş'ârı cevher
Sanarsın ki şiirde nehr-i kevser
Parıldar şu'lesile öyle her yer
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

220. Zeki yazmış vezinler ki güzeldir
Güzellik şi'rine her dem ezeldir
Belâgatler onu başka düzeldir
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

221. Ârif müthiş nazımlar vezneder ki
O nazmında akar coşkun gider ki

Şiirler alanın öyle dider ki
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

222.Fatin uygun yazardı hem de yüksek
Sanarsam yazmada kendi kalır tek
Eder şi'rin muammâsın bütün fek
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

223.Hele **Esrâr Dede** desin de dinle
O nazmın şi'rini anla da inle
İçinde âh çekip derdinle çinle
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

224.Libâs'ın şi'rini görseydi gözler
Parıldardı yürekte doğru özler
Halâm söylerdi hep yazlarla güzler
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

225.Ozan **Abdullah**'ın şi'rini gördüm
Ona mahsus çelengi elde ördüm
Açılmış güllerin gözüme sürdüm
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

226.Hele **Ahmet Paşa** desin de anla
Onun sözüyle kalbin bir de cânla
Neler söyler vakarla hem de şanla
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

227.Nesîmî'nin güzel şi'rinde öz var
O nazmında güler bir nurlu yüz var
Hakikatlar görür parlakça göz var
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

228.Hele o **Nâilî Kadîm** ki öyle
Onu âlem bilir bir sen de söyle

Neler yazmış nazımla şöyle böyle
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

229.*Vâsıf* söyler akımlı sözleriyle
Oku şi'rin şu ibret gözleriyle
Görenler gördü gitti özleriyle
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

230.Ozan *Kânî* neler yazmış da gitmiş
Ne kudretler şiirde belli etmiş
Bütün ezvâkına ermiş de yetmiş
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

231.*Hüseyin Rif'at* gibi ozan mı vardır
Onun eş'ârına alan da dardır
Nazımlar kendisine uslu yârdır
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

232.O *Rif'at Ahmed*'i sen söyle dinle
Onun şi'rin oku aşkınla inle
Neler geldi de gitti belki binle
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

233.*Şekib*'in şi'ri müthiş bir akındır
Onun şi'ri gönüllerde yakındır
O parlak şi'rine elfâzı kindir
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

234.O *Burhanettin Kadı* yazdı eş'âr
Onun şi'rinde bilsen ki neler var
Onun eş'ârı efkâre güzel yâr
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

235.O *Cem Sultan* da yazdı nice şeyler
Sanarsam kattı eş'âra da neyler

O gurbette çekerdı nice heyler
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

236.*Muhammet Rif'at*'ın şi'rin işittim
Onu yazmaklığı özce iş ettim
Ona şu kıt'ayı düzgün fiş ettim
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

237.Şiirler yazdı ki *Sultan Veled* hem
Bütün sözü yerinde kadri var hem
Onun şi'rinde tamdır okka dirhem
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

238.*Nesip* eş'ârına vermiş düzenler
Bilir elbet onun şi'rin süzenler
Alır hisler o gül bağın gezenler
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

239.*Celâl* görsen ne müthiş bir ozandır
Onun sözü yüreklerde suzandır
Savaşlarda şiir süün bozandır
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

240.*Hüseyin Suat* sevimli bir ozandır
Güzel, uygun dileklerin yazandır
Oku eş'ârını fikre kazandır
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde³⁸⁰

241.O *Mehmet Asım*'ın şi'rinde nûru
Parıldar doğrusu nazmın şuûru
Olur mu ehl-i irfânın kusûru
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

³⁸⁰ Metinde bu dörtlükten sonra gelen altı kıt'a daha önce geçmiş olan kıt'aların tekrarıdır. Bu tekrarın sehven olduğu düşünülerek bu altı kıt'a buraya alınmamıştır.

242. Ne yüksek söz yazar mir-i **Nigârî**

Sanarsın geçti yazmakta nigari
Şiir yazmak onun bin türlü kârî
Fakat Miktat’a benzer mi şiirde

243. **Baba Sâlim** şiirde bir coşarsa

O nazmında vezinlerle koşarsa
Sözün dizginini bir dem boşarsa
Fakat Miktat’a benzer mi şiirde

244. **Arif Hikmet**’te bilsen ki neler var

Onun şiirinde hikmetler eler var
Sakın zannetme anda sendeler var
Fakat Miktat’a benzer mi şiirde

245. **Galip** yüksek şiir yazmış divanlar

Koparmış o divanda bin şivanlar
Okuyan şi’rini şanını anlar
Fakat Miktat’a benzer mi şiirde

246. Ozan **Avnî** de yazmış ince sözler

Onun emsâlini görmüş mü gözler
Parıldar sözleriyle cümle özler
Fakat Miktat’a benzer mi şiirde

247. Okudun mu **Yahyâ**’nın divanın

Oku ki parlata cisminde cânın
Kımıldar mı damarda pıhtı kanın
Fakat Miktat’a benzer mi şiirde

248. **Necip Fâzıl** yazar üslûbu kollar

Açıktır her taraf şi’rinde yollar
Ona birdir bütün sağlarla sollar
Fakat Miktat’a benzer mi şiirde

249.O *Vasfi Mâhir*'i seyret neler der

Bütün o sözlerinde hep şeker yer

Onun şi'rin oku da bilgine er

Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

250.O *Sabri Es'ad*'ın şi'ri metîndir

Onun şi'rine uygun söz çetindir

Onun şi'ri sanarsın *Şevket*'indir

Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

251.O *Neyzen Tevfik*'in şi'ri akımlı

Onun manzûmları doğru bakımlı

Bütün üslûbu uygun hoş takımlı

Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

252.*Rıza Polat* güzel sözlü ozandır

Şiirde sözlerin düzgün yazandır

Onun şi'rin oku fikre kazandır

Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

253.O *Nâil* de neler yazmış göreydin

Onun şi'rine bir çelenk öreydin

Onu saygı gözüne bir süreydin

Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

254.O *Sıtkı Korkmaz*'ı yamanca gördüm

O'nun eş'ârını kemanca gördüm

Bütün kudretlerin hamanca gördüm

Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

255.*Nizamettin-i Yümnî* de güzeldir

Onun kadrine eş'ârı ezeldir

O nazmında bütün gedler düzeldir

Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

256.O *Mir'atî* ne ince söz demiştir
Sanarsın ki onun şi'ri yemiştir
O nazmında ne hoş da eylemiştir
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

257.Şukûfe parçası *Nihal* ozandır
Onun o sözleri kalbi suzandır
Ne altınlar ne cevherler kazandır
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

258.O *İlhâmi Bekir* de hoş gazeldir
Onun şi'ri ona elbet ezeldir
O eş'ârın akımda çok nezeldir
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

259.*Faruk Mümtaz* yazar manzumla mensûr
Sanarsın sözlerinde parlıyor nûr
O rindâne yazışta çekti bir sûr
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

260.*Kemal Ümmî* de öyle yola gitmiş
Kemâlini şiirler belli etmiş
Hakikat şiirini yazmış da bitmiş
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

261.O *Hamdi Atila* nazmında yazmış
Görenler zanneder ki ince sazmış
Ne altınlar ne cevherler ki kazmış
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

262.O *Hamza Sadi*'nin şi'ri güzeldir
O nazmında şiir veznin düzeldir
Şâirlerde o fırtat ki ezeldir
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

263.Cihân şâirlerin şi'ri okunsa
Nice bin türlü şalları dokunsa
Şiir deryâları meydana konsa
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

264.Bütün meydan okursun şâirâna
Gider de sözlerin bir gün Îrân'a
Eder **Sadî**'lerin yurdun vîrâne
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

265.**Ömer Hayyam** duyarsa bir kımıldar
Senin şi'rinde eslâfa kadîh var
Hayır zımnında bin zıkr ü medih var
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

266.İşittim şark u garbın nazm u nesrin
Senin bambaşkadır şi'rinde neşrin
Şiir yaptığın bu haşr u neşrin
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

267.Eder **Hassan** Habîb-i Ekrem'i yâd
Onun methiyle eyler halka feryâd
Habîb-i Kibriyâ'ya çok verir ad
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

268.Evet **Hassan**'a benzer şi'r-i Miktât
Eder halka muhabbet ile feryâd
Resûl-i ekrem'in vasfın eder yâd
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

269.Şu **Miktât**'ın şiirde hızı vardır
Yazarsa şi'rini evrâkı dardır
Arap, Acem dili de ona yârdır
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

270.Tehattur ettiğim ozanı yazdım
Cevâhirle gümüş, altını kazdım
Evet bu sözlerimle hayli azdım
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

271.Gidenlerden dedim bir de kalandan
Dilini saklaya Tanrı yalandan
Neler geldi de gitti bu alandan
Fakat Miktat'a benzer mi şiirde

272.Nedir **Miktat** gene yazdın şiirler
Sesinle neş'elendi cümle yerler
Sana şâirlerin üstâdı derler
Cihân benzer mi Miktat'a şiirde

Bayburt: 16/3/1935

Ulusum Büyük Türk'e Armağan

İstiklâl Marşı

fâ 'i lâ tün/fâ 'i lâ tün/fâ 'i lâ tün/fâ 'i lün

1. Yurdumun üstüne nûrlar saçacak al sancak
O muzaffer yücelik orduları çağlayacak
Ulusun gözlerine başka ufuklar açacak
Ona eğri bakanın sînesini dağlayacak
2. Vatanım ağlama artık sana gülmek yaraşır
Yüce bir varlığı kurduk sana da al istiklâl
Sana düşmanlık edenler de uzaktan bakışır
Parlasın şân ü şereflerle güzel nazlı hilâl
3. Yurdunun üstüne doğmuş da güneşler parlar
Geceler gündüze kalboldu ışık nûru yanar
Hep geniş oldu bucaklar da yıkıldı dârlar
Seni insan mı sever gökte melekler de anar
4. Niye çırpınmadasın öfke ile al bayrak
Korkma o nazlı hilâlin ebedî parlayacak
Seni indirmeye gelmek dileyen oldu ırak
Yaşasın sesleri göklerde coşup harlayacak
5. Yaşa Cumhuriyet'in kırmızı timsâli yaşı
Vatanın şânları senle yücelir hem de büyür
Sana dünyâda ne zillet ne zevâl yok hâşâ
Hangi bir çağda asırda dileğin varsa buyur
6. O nedir enli bakışlarla gözettin garbı
Yüce satvetleri mi hatırına aldı hilâl
Yoksa indirmeye mi yav başına bir darbı
Eylesin haklarını öyle ise istihlâl

7. Ne büyük şân ü şereftir sana cumhuriyyet
O senin yıldızını parlatacak şanlatacak
Sana bir tarz-ı vakârdır o geniş hürriyyet
Korkma rengin ebedî kanlı savaş anlatacak
8. Yaşa ey şanlı zaferli yüce unvânı şeref
Yaşa ey milleti yükseltici gâzî sancak
Çağlayıp dalgalanan ordularındır eşref
Sanadır, hep sanadır saygısı yurdun ancak
9. Yüce Tanrı'ya mı varmak diliyorsun o nedir
Çırpınırsın da celâlinle uçarsın yüceye
Şöyle bir naz u gurûrunla coşarsın bu nedir?
Bakmayıp yaz ile kışta ne de gündüz geceye
10. Yetişir eyledi Miktat'ı celâletli bakış
Sana meftûn ebedî yollarına düştü gider
O nedir öyle temevvüçle semâlarda akış
O kızıl çehreni görmekle söner kalpte keder

Öğretmen

A. Miktat Poyraz

13/10/1933 Trabzon

SÖYLEV

Bütün okullarda ayaklı sözleri ayaksızlara çevirmek yoksulluğuna karşı *Ozanlar*'ın hangi bir parçası elverişli olacağından o türlü açığın kapanmış olması büyük bir erimdir. Bundan başka bilgiçler ozanlarımız için topluca bilgi edinecekleri gibi ayaklı sözler demek yollarını da kolayca öğrenmiş bulunacaklardır. Ancak eserimin birinci bitiğine giremeyen yol arkadaşlarımın kısaca sözleriyle soyadları bildirilirse ikinci bitikte yazılıp serpin olarak yayılması bence bir ödevdir. Bunda görülecek yanlışlıkların basım yurdunda yapılmış olduğuna verilmesini saygılarımla dilerim.

16/8/1935 Ankara

Trabzon Kız Orta Okul Türkçe Öğretmeni

A. M. Poyraz

3.2. Mensur Eserleri ve Muhtelif Mecmualarda Neşrolunmuş Makaleleri

3.2.1. Mensur Eserleri

3.2.1.1. Cevâhiru'l-Efkâr fî-Keşfi'l-Esrâr

Bismillâhirrahmânirrahîm

” رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ ”³⁸¹

Mukaddime

Deryâ-yı lâhûtun ceberût mevceleri arasında yuvarlanarak sâhil-i melekûta yanaşıp da meydân-ı nâsûtu mekân zuhûr eden insân, sâha-i imkânda büyük bir kahramân-ı belâya karîn oldu. İnsânı şu sahrâ-yı felâketden alıp da evc-i me‘âlîye yetiştirecek ‘irfândır. Şems-i ‘irfân bir ‘ankâ-yı ikbâldir ki konduğu yerleri, beldeleri, kabîleleri evc-i me‘âlîye îsâl eder. Çünkü dîn ve dünyâca her türlü meziyyet o noktada mazmûn ve mündemicdir. Ser-levha-i ‘irfânı teşkîl eden ma‘rifetu’llah mes‘ele-i mühimmesi gibi bir nûr-ı ma‘nevî, bir fazîlet-i ‘ulvîyi iktisâb edenler o deryâ-yı ‘irfânın gavvâs-ı le‘âlîsindendir.

[s. 3] Mekteb-i feyz ü ‘irfândan ders-i ‘ibret alamayıp da bu riyâ-yı sivâda kalanları kimler acımaz. Emrâz-ı kalbin savlet-i fâci‘asına zebûn olan ervâh-ı beşer tedâvîlere, sıhhî mü’essir devâlara muhtâcdır. Gıdâ-yı rûh olan ahkâm-ı diyânet verilir, şükûfe-i hakâyık yedirilir ise tadrîcen kesb-i sıhhat eder, kuvvetlenir de evc-i ‘irfâna gider. Ma‘lûm-ı ‘âlemdir ki evvelâ iklim-i ceberûtun ehl-i melekûtu arasında hil‘at-i kudsiyeti iktisâ ederek sonra kirliden Hazret-i Ebu’l-beşer nelere uğramadı. Mescûd-ı melâ’ike olmak rengiyle parlayan kisve-i dil-ârâsı kurbet-i şecer sebebiyle kirlenmesinden tebdîl-i câme hikmetiyle ‘üryân oldu, yerlere indi. Disâr-ı tevbeye bürünüp tezyîn-i sıfât ederek zemîn ü zamânda yetiştirdiği, neşrettiği evlâd u ensâlini bu hayme-i hayâta bırakıp diyâr-ı ebedîye gitdi, sarây-ı bekâyı tercîh etdi. ‘Üryân cesedle sahn-ı vücûda gelen evlâdını setr edecek libâs-ı takvâ, zemîn-i

³⁸¹ el-A’râf 7/89: (...) Ey Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında gerçeğe hükmet. Çünkü sen hükmedenlerin en hayırlısısın.

sefâletden ref` edecek de sîmurg-ı diyanetdir. Binâberîn nezd-i ‘ukalâda [s. 4] ityân-ı edillenden âzâdedir ki hissî, ma‘nevî her türlü fevz ü selâmet bir dîn ile tedeyyün etmektedir. Dîn, ‘âlem-i beşeriyetin rûhu, cihân-ı medeniyetin ziyâsıdır. Dîn, efkâr uyandırır, ebvâb-ı terakkî açar, hâmî-yi medeniyet, nâşir-i feyz ü rif`atdır.

Dünyâda bulunan bütün milel ü akvâm bir dîn ile “tedeyyün”e çalışır, neşr-i diyânete uğraşır. Biz ki islâmız. Rabbimiz “Allah” dînimiz İslâm, kitâbımız Kur`ân, Resûlümüz nebî-yi âhir zamân, kıblemiz de Ka‘be-i Rahmân’dır. İki cihânda zıll-ı emânında yaşadığımız ‘adâlet-penâh dîn-i mübînin ‘ulüvv-i kadrini bilir; anladığımızı da bildirmek uğurunda çalışırız.

İşte şu noktanın tasavvuruyla hayli vakit yorulmuş, menfâları görmüş, ma‘rûz-ı elem olmuş bulunan ve şimdi Erzincân ders-i ‘âmmılarından olan mahrem-i ‘avâtıf-ı hakk ‘abdu’llah Divrikli Boyrâzzâde Ahmed Mikdâd bin ‘Abdullah Kesmevî müznibleri bütün dîn kardaş ve vatandaşlarımın selâmet-i dîn ü dünyâsına ma‘tûf bir mecellenin dest-i tertîbe alınmasını mülâhazadan [s. 5] geçirmiş ve kararlaştırmış iken devr-i sâbıkdaki sansürlük usûlüyle evrâk-ı hikmetin tebeddüle uğraması ve belki melhûz olan felâket-i cedîdeye ma‘rûz kalması mütâla‘asıyla kalemi almakda tereddüd eder, biraz yazar bilâhare yazılan satırları hatt-ı nedâmetle çizardı. Şu hâl-i esef-me’âl üzre azar azar karaladığı evrâk-ı mukaddese mücelled şeklini alarak hacmiyle mütenâsib olan kitâb-ı ma‘nâdârın sâde yüzüne bakar kalırdı!

Hamdülillah eltâf-ı Bârî’nin ufk-ı mu‘allâsından ‘arz-ı cemâl eden şems-i hürriyyet o karanlığı kaldırdı, nikâb-ı mekârihe bürünen rûy-i dil-ârâ-yı ümîd keşf-i melâhat etdi. Gamnâk olan kalblerle demnâk olan gözler açıldı, parladı. Zincîr-i istibdâda merbût bütün âmâl ve makâsıd sâha-i hürriyyeti cevelâna başladı.

Şu vüs‘at, şu bereketden müstefîd olan fakîr-i mûmâileyh der ki eser-i mezkûru *Cevâhirü’l-efkâr fî-keşfi’l-esrâr* [s. 6] tesmiye ederek sahne-i neşre çıkardım, enzâr-ı ‘âlimîne bezl-i melâhat etmeye başladı.

Bu kitâb-ı müstetâbı menfânın karanlık zevâyâsında rişte-i tahrîre bağladım, meydân-ı mülâhazamı sünûhât-ı rabbâniyyenin cilvegâhı etdim. Miyâh-ı imdâdın feverânı riyâz-ı kalbimi irvâ ederek fikrim bir sûk-ı semerât şeklini aldı. Her türlü

şükûfe-i hakâyıkı hakikat-şinâsân-ı ümmete ‘arz ve ihdâ eyledim. ‘Ulviyyet-i lafzânîsi ne kadar bâlâ ise muhteviyyât-ı me‘ânîsi onun yüzlerce fevkinde a‘lâdır. Lebîbler lafzında hayrân, necîbler ma‘nâsını seyrân ile bir melâhat-ı hârika göreceği gibi lebîb ü necîb olanlar da lafzıyla ma‘nâsında halâvet-i fevka’l-‘âde hissedecektir.

Mazmûnu hükm-i Kur’ân, hülâsası şifâ-yı cândır. Muhteviyyâtı kütüb-i tefâsîr ü ehâdîs ile kütüb-i fıkhiyye külliyyâtından telhîs edilerek karîhamın hıfz etmiş olduğu bir zübde, bir hülâsadır ki, mâzînin a‘mâk-ı mechûlesine doğru bakılınca muzlim [s. 7] görünür değil mi? İşte oradan başlayarak Hazret-i Âdem Safiyyullah’dan Nûh Neciyyullah’a oradan İbrâhîm Halîlullah ile Mûsâ Kelîmullah ‘Îsâ Rûhullah’a kadar vekâyî‘-i câriyenin enmûzeci bi’l-beyân oradan Hazret-i Muhammed Resûlullah Habîbullah sallallahu ‘aleyhi ve sellem zamân-ı sa‘âdetine gelerek cihân-ı diyânetin ufk-ı a‘lâsından şems-i risâletin tulû‘u, erkân-ı îmânın şuyû‘u, hıll u hurmetin şer‘en, hikmeten, ‘aklen isbâtı, mekârim-i ahlâk mehâsin-i evsâf mezâyâ-yı dîniyye hulefâ-yı râşidîn, Emevîler, ‘Abbâsîler, Selçûkîler’den icmâlen bahisden sonra Devlet-i ‘Osmaniyye’nin zuhûru şu devr-i terakkî, inkılâb-ı kebîr-i ‘Osmaniyye’de idâre-i meşrûtanın meşrû‘iyyeti hürriyyetle, müsâvâtın şer‘e tatbîk ile, edillesinin beyânı, eşrât-ı sâ‘at ‘âlem-i berzah, harâb-ı ‘âlem, kıyâm-ı mahşer, mahkeme-i kübrâ bahisleriyle

”فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ“³⁸²

âyetinin tefsîri cennet ve cehennemden evsâfı bunların şer‘en, felsefeten isbâtı.

Hulâsa[s. 8]

Okuyan memnûn kalacak, her şeyden icmâl alacaktır. Bir hâssası da, ebvâb ve fusûl meşgalesinden âzâde gâyet sâde olarak mübtedâsı müntehâsına merbût nevusûl bir kitâb-ı müstetâbdır ki elbette takdîr edenler kıyâsetle mevsûf dirâyetle ma‘rûf olanlardır!

Ta‘kîb ettiği meslek sanki kaviyyü’l-bünye uzun mevzûn bir hatîb-i belîğ dünyânın yüksek mahallerinden sayılan “Himalaya” dağları zirve-i bâlâsında durup bütün cihâna va‘z u nasîhat noktasında neşr-i efkâr-ı diyânet ve siyâset edercesine beyân-ı hakîkatdır. Ve mina’llahi’t-tevfîk.

³⁸² eş-Şûrâ 42/7: (...) Bir grup cennette, bir grup ise cehennemdedir.

[s. 10]³⁸³ Bismillahirrahmânirrahîm

” رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا “³⁸⁴

Hamd ü salâta sezâvâr Allahu te‘âlâ ve Resûlü bilir ki destgâh-ı itlâf olan ‘âlem milyonlarca âdemleri âsiyâb-ı endûhundan geçirmiş, nice Cemlerle Cemşîdlere câm-ı zehr içirmiştir. Ahvâl-i ‘acîbe-i dünyâ mâzînin a‘mâk-ı mechûlesinden başlayarak sâbıkla lâhiki müsâvî tutmuş, âbâ vü ecdâdı ahfâdıyla yutmuş iken bu gâfil insânların perde-i gaflete bürünen fikirleri hâlâ açılmamış da şu hâl-i ‘ibret-me’âlden âgâh olmamış!

Gözler görmekde, elsine-i ‘âlem söylemekde iken şu‘ûnât-ı munkalibeden bî-haber ki termîm-i beden hulyâsında yollara düşmüş; ibkâ-yı hayât sevdâlarıyla binlerce mehâlike koşmuştur! Şu dershâne-i ‘âleme gelmekdeki maksada âşinâ olmayan insân, elest bezmindeki ‘ahd ü mîsâk mes’elesini büsbütün unutmuş, hele cânib-i Bârî’den vürûd eden fermân-ı diyânetin hilâfını tutmuştur.

Deryâ-yı ‘ömrün dağdağalı mevcelerine kapılarak helâk akındılarına doğru cereyân eden sefîne-i hayât elbetde gark olacak, deryâ-yı emelin ka‘r-ı nâ-yâbını bulacak, hayfâ ki tedrîsât-ı diyânetden bir bahs-i nâfi‘ elde edemediğinden sahn-ı ibtilâda şaşırıp kalacaktır. Dest-i kudretin dokuduğu nesc-i hikmeti bırakıp da nessâc-ı dünyânın kaba palâslarına [s. 11] aldanmış, mağrûr olmuş bir gedânın hâlini kimler acımaz! Cevher-i ‘akla mâlik olup da teneke parçalarını iddihârdan büyük mezellet nedir! Hayfâ ki zehârif-i nâsût gözlerine parlak görünmüş de koca insânı meftûn etmiş, aldatmış, zincîr-i sevdânın esîri eylemiş. Lâhûtîler arasında rif‘at-i mekân sâhibi olan insânın iklîm-i nâsût çalılıklarına takılıp da libâs-ı ‘iffetinin yırtılması musîbet-i ‘azîmeye mübtelâ olmasıdır.

Şimdi onu kurtaracak, tahlîs edecek emr-i Bârî’dir. Hayfâ ki fermân-ı Rahmân’ın lisân-ı hikmetinden anlamamak ‘illetleriyle zebûn olan vücûd-ı âdem

³⁸³ Eserin 9. sayfası boştur.

³⁸⁴ el-Kehf 18/10: (...) *Ey Rabbimiz! Bize katından bir rahmet ver ve içinde bulunduğumuz şu durumda bize kurtuluş ve doğruluğa ulaşmayı kolaylaştır.*

Metinde “هَبْ لَنَا” yerine Âl-i İmrân 3/8’deki “هَبْ لَنَا” ibaresi geçmektedir.

büyük tehlikeler içindedir. ‘İllet-i müzminesi derecât-ı tedâvînin fevkinde bir keyfiyyet-i hârikadır. Sâde yüzde bir ümîd kalır ki o da himye-i riyâzetle tedâvî-i emrâz cihetinde imâle-i nazar edilerek tadrîcen telâfi-i ‘âfiyete rûy-i şitâb gösterile. Ma‘âza’llah onun da vakti geçerse kasr-ı hayâtın birdenbire inhidâma uğraması vekâyi‘-i melhûze cümlesindendir. Ma‘neviyyât öyle bir vücûddur ki ufacık bir infî‘âli vehâmet-i ‘azîmeye müncerdir. Başarıyla maddiyyâtı dâ‘imâ taht-ı nazarında bulunduran insâna yakışmaz mı ki basîretiyle ma‘neviyyâtının suver-i bâtınasını mir‘ât-ı hayâlinde temâşâ etmesin! Mukârin-i Hak olan şu da‘vâ nisbetindeki müdde‘â-yı mezkûrenin akvâ-yı vücûbdan iken dûrbîn-i basîreti paslanan insânların öyle bir menfa‘at-ı mühimmeye destres olamaması kendilerini hâ’in ü hâsir bırakmışdır, Lokmân-ı ‘akl her türlü tedâvîlerle cihet-i çâresini ta‘yîn etmek isterse de nefs-i emmârenin dest-i cür‘etinden yakasını kurtaramaz ki işine baksın. Buhrân-ı tabî‘ata dûçâr olarak dehşetli ‘ârızaya uğrayan [s. 12] hey‘et-i beşer mâr-ı hevânın savletine dayanamaz. Serâpâ sahn-ı cihânı kaplayan inhimâk-ı şehvât gâ‘ilesinin dalgaları arasında seyâhat kâbil-i imkân mıdır! Eski gemilerin gideceği yollar değil, belki müceddeden yapılıp da henüz havz-ı tecrübeden çıkarılmış sefâ‘in-i mükemmele olmalı ki o bahr-i atlâsa tevcîh-i maksad ede, oradan mersâ-yı matlûba gide; cânib-i saltanat-ı risâletden Ebû Zer tarafına inhâ buyurulan fermân-ı nübüvvet-penâhîdeki tecdîd-i sefine mes‘elesi ne kolaydır. Demir leblebileri çiynemek kadar nefs-i emmârenin gücüne gider. Hayli zamândır müşehhiyât-ı enfûs ormanlarında şikâr-ı menâhî arzularıyla seyr ü harekete alışan sefh-i bî-şu‘ûrun bir nasîhatla sâhil-i inkıyâda gelmesi ne kadar uzak. Taraf-ı semâdan kudret kebâblarıyla beslenen eshâb-ı Tîh gibi emeksiz yemekleri tenâvül ederek büyüyen nefs-i mezbûrenin ufacık zincîrlerle zabtı müşküldür. Acı acı şeylerin zevkiyle şiddetli mücâhedelerin terbiyesine verilmedikçe ıslâh-ı ahvâl edemeyeceği tabî‘dir. Hâl-i ihmâlde bırakılarak tabî‘î yaşayışlar içinde hodbînliğe alışan nefs-i belîde nasıl tefhîm-i makâl edilir! Önündeki it‘ame-i nefîse mevcûd iken hâlâ burnunu mezbeleye uzatıyor, cîfelere göz atıyor, efvâh-ı kudsiyânın tertîlât-ı Kur‘âniyyesi’nden aslâ müte‘essir olamayan nefs-i hasîsi zindân-ı inkıyâdın zâviye-i istikâmetinde zincîrlere sarmadıkça sâhil-i salâha yaklaşması kâbil olamaz.

Ekfân-ı ma‘siyyete sarılan emvât-ı kefere gibi ‘isyân libâslarına bürünerek kendi kendini öğmüş, beğenmiş; fakat uzakdan görenler şakâvetin son kademesine indiğine karâr vermiştir!

Nefis aslında bir merkeb-i ra‘nâ ise de bizim gibi sâhibleri helâl yemlerle besleyemediğinden harâm arpaları tenâvül ede ede kudurmuş [s. 13] sâhiblerini tepeleyerek üzerlerine yüklenmiş, kendi yularını onların başına takmış istediği tarafa dönderiyor da hâlâ biz meclis-i mel‘abede türrehât-ı akvâl ile icrâ-yı âheng ediyoruz. Eyvâh ki isti‘dâd-ı fitrî nisbetince yüz kadar nefsi bir kıl ile bağlamağa kâdir olacak insânları nefis-i emmâre önüne katmış kovalıyor!

‘Acabâ insân için insânı ağlayacak kendiden başka kim var, hâlbuki bir sekr-i dâ‘im içinde müstağrak olan beşerin mir’ât-ı hayâlini bürüyen gaflet bulutları hâlâ müncelî olmamakda, insân kâr ve zararının tenkîdi nokta-i nazarında bir müdür-i zî-tedbîr iken şu imtiyâz-ı ezelîden müstefîd olmayarak kûşe-i ‘atâletde bir gedâ-yı bî-nevâyâ dönmüştür.

Bu deryâ-yı hayretin emvâc-ı buhrânı arasında bin türlü ârızaya uğrayarak cereyân eden zevrak-ı emelin sabâh-ı encâmı resîd-i helâk olacaktır.

Bahr-i muhît-i hayretde bir levha-i halâs tutmuş, birbirini ta‘kîb eden emvâc-ı mütevâliye sadmeleriyle ‘aklı gitmiş mübtelânın yüzde nîm dâhil-i felâh olması melhûz iken hâlâ deryâ-yı bî-pâyânın sâhil-i mevhûmunu istinâdgâh-ı hakîkî bilerek kalbini eğlendirir, fakat uzakdan seyreden ‘âlim-i ‘âlembîn onun ‘adem-i selâmetine karâr verir.

”وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا“³⁸⁵

Beyân-ı celîlesince insân hâmili bulunduğu ma‘nâ-yı dakîki sû-yi idâreye uğratarak sahîfe-i vezâ‘ifinde sebt ve tahrîr edilmeyen birçok esâsları vazîfe bilmekle o kadar yorulmuş, zebûn olmuştur ki licâm-ı hürriyetiyle habl-i [s. 14] isti‘dâdı nefis-i emmârenin dest-i cür‘etine geçmiş âb-ı sâfi zannıyla semm-i kâtil içmiştir.

”فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ“³⁸⁶

³⁸⁵ el-Ahzâb 33/72: (...) Onu insan yükledi. Çünkü o çok zâlimdir, çok câhildir.

Ey gözleri hâb-ı gafletle dolmuş, ey Allah için sakladığı kalbin ezhârı solmuş aç gözlerin aç da ‘ibretle âfâka bak, nazarına ilişecek muğlakâtı, kâ’inâtın şerh-i ekberi olan vücûdunda tatbîk eyle, izâle-i şükûk et, Bârî-i ensâbın kudretini temâşâ kıl, bu ‘âlemin sahn-ı mücellâsı sûret-i kudretin mir’ât-ı pür-cilâsıdır ki o mir’ât-ı zî-beyyinâta bakanlar kudret-i samediyyeti müşâhede eder.

“ وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ”³⁸⁷

Zerrât-ı kâ’inât hâlık-ı lem-yezelin vahdâniyyet-i kibriyâsına birer şâhid-i ‘âdildir ki âyât-ı azametini okur, bürhân-ı vahdeti meydâna kor. Hangi zerrenin ahvâlî soruldu da eser-i mübdi‘ olduğunu demedi, hangi şey bakıldı da sâni‘-i hakîmin numûne-i kudreti olduğunu söylemedi. Hayvânât, nebâtât, ma‘deniyyâtın envâ‘ı o ferd-i müte‘âlin evsâf-ı zî-kemâlini mâdih, mülhidîn-i bî-dînin meslek-i nâ-be-câsına kâdihtir.

“ انْظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا تُغْنِي الْآيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ”³⁸⁸

[s. 15] Fermân-ı celîlü’ş-şânı üzere milyonlarla hikmet-şinâsân habbe-i vâhideyi tahlilde hall ü ‘akde kâdir, beyân-ı hakîkate muktedir iken hüviyyet-i hakîkî bahsine gelince sırât-ı kavîmden inhirâfen evhâm-ı sakîm oyunlarına kalkışır, kendi hayâlini ‘âmmeye kabûl etdirmek sadediyle uğraşır!

“ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ فَأَنَّى تُصِرُّونَ ”³⁸⁹

Fehvâ-yı kadîmince Hak te‘addüd etmediğinden hilâf-ı hakîkat olarak ‘ukûl-i beşerin ilâhiyâta ta‘alluk eden cihât-ı ‘umûmiyyesinin butlânını anlayamaz. İmâm-ı A‘zam’ın “biz Cenâb-ı Hakk’ı kitâb-ı kadîmindeki beyânı üzere bilir, o vahdâniyyet-i ilâhiyyeden bahs ederiz” me’âlindeki cevâb-ı savâbları reh-nümâ-yı tavâ’if-i müslimîn olmuştur. Binâberîn mülhidîn-i bî-dînin mesâ’il-i ilâhiyyât nokta-i nazarındaki tefevvühât-ı bâtılası hilâf-ı hikmet ve şerî‘atdır.

³⁸⁶ el-Hasr 59/2: (...) Ey basiret sahipleri, ibret alın.

³⁸⁷ ez-Zâriyât 51/20-21: Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve kendi nefislerinizde birçok alametler vardır. Hâlâ görmüyor musunuz?

³⁸⁸ Yûnus 10/101: (...)Göklerde ve yerde neler var, bir baksanıza. Fakat âyetler ve uyarılar, inanmayan bir topluma hiçbir fayda sağlamaz.

³⁸⁹ Yûnus 10/32: (...)Hak’tan sonra sadece sapıklık vardır. O hâlde, nasıl oluyor da (Hak’tan) döndürülüyorsunuz?

İnsân nokta-i vahdâniyyeti iz‘ân ve onun levâhıkına î mân ile mükellef olmakdan başka muktezâ-yı emr-i ilâhî tatbîk-i ‘ameliyyâta müheyyâ iken ‘âdetâ tabâyi‘-i behîmiyyeti iktisâb ederek sâde yemek içmek gâ’ilesiyle uğraşüyor da mülâhaza-i âhiretde hayretde, dalâletde kalıyor.

Vakit bulamıyor yok iken var, mefkûd iken mevcûd olmağlığın hikmet-i sarîhine vâkıf olamıyor.

Vah!.. İnsân, sen böyle mi olacaksın, sen mâkâm-ı ‘âlî-i *elestü bi-rabbiküm*de hitâb-ı müstetâb-ı ilâhiyyesinin şeref hil‘atini iktisâ ile âhâlî-i mele’-i a‘lâya kıblegâh-ı ta‘zîm oldun, o bezm-i ‘âlinin manzar-ı rıdvânında sür‘atle miknet buldun, fakat Rabb-i kadîrin sadme-i takdîrine ma‘rûz olup sefâlete [s. 16] uğradın. Bâğ-ı safânın terkiyle ‘âzim-i diyâr-ı cefâ oldukda mahz-ı lutf-ı ilâhîden meb‘ûs bir melek-i kerîm lisân-ı selâmet-resânından ber-muktezâ-yı “ فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ ”³⁹⁰ irşâdıyla şâd oldun. Sana mürâselât-ı ilâhiyye dâ’imâ teslîmât-ı Rabbâniyyeyi îsâl eyler. Envâ‘-ı kemâlâtı ihtihâle meydân okur, menâfi‘-i dîn ü dünyânı gözün önüne kuraydı!

” يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوَاتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَلِكَ خَيْرٌ “³⁹¹

Fermân-ı ‘âlîsine umûr-ı ma‘âş ve ma‘âdın ıslâhı, menâfi‘-i ‘adîdenin halk ve îcâdı, berr ü bahrin teshîri gibi, bin türlü taltîfât-ı Rabbâniyyeye mazhar buyurulmuş iken hayâtın merkeb-i muvakkati olan cism-i nâ-bâkîyi memlûk-ı ebedî zannetdin, kendi re‘y ve tedbîrin sevdâlarına gitdin, pâyidâr olsun da muhkem dursun ümîdiyle termîmine emekler verdin, hâlbuki âbâ vü ecdâdın gitdi, sonra gelenler de onlara teba‘iyyet etdi. Senin de ma‘rûz-ı fenâ olacağını anlamadın mı, milyonlarla terk-i hayât eden kâfile-i emvâtı görmedin mi!

” كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ”³⁹²

³⁹⁰ el-Bakara 2/37: *Derken, Âdem (vahy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb'ine yalvardı. O da) bunun üzerine tövbesini kabul etti. (...)*

³⁹¹ el-A‘râf 7/26: *Ey Âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik. Takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) elbisesi var ya, işte o daha hayırlıdır. (...)*

³⁹² er-Rahmân 55/26-27: *Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır.*

Şu ‘âlemde bekā ile fenâdan gayrısı yokdur. Fenâyı fânîlere taksîm eden mâlik-i kudret, bekā ile kendi vasıflanarak ma‘rûz-ı fenâ olmakdan tekaddes buyurdu.

Deryâ-yı bekā-yı ilâhî nezd-i müte‘âlîsinde bekā-yı kâ’inât zerre değildir.

3.2.1.2. Şerefü'l-Mücâhidîn

[s. 2] الحمد لله الذى فرض علينا الجهاد بالاجتهاد والصلوات والسلام على سيدنا محمد الذى ارسل كافة للناس على منهج لكل قوم هاد و على آله و اصحابه الذين جاهدوا فى كل ناد بعدذا³⁹³

Erzincan İ'dâdî-i Mülkî ve Rüşdî-i 'Askerîsi Mu'allimlerinden Atabey Nizâmiye Medresesi Müderrisi Divrikli Boyrazzâde Ahmed Mikdâd bin 'Abdullah Kesmevî şark ile garb arasında hâzır bulunan bütün ihvân-ı dîne nidâ eder de der ki: Ey mü'minler bin üç yüz otuz sene evvel taraf-ı Hak'dan nâzil olan Hazret-i Kur'ân mûcibiyle Cenâb-ı Fahr-i 'Âlem Cezîretü'l-'arab'ın kürsî-i risâleti olan Mekke şehrinden tebliğ-i ahkâma başladı. Çok sürmedi envâr-ı İslâm Afrika'ya taşdı, oradan dolaşdı rub'-ı meskûnda varmadığı mahal kalmadı.

Tâ o vakitler bir hakikat-i mu'allâ karşısında izhâr-ı istikbâr eden düşman, bir sür'at-i berkıyye ile cihânın her tarafından ittihâdlar topladı. Sahne-i 'âlemde şems-i tâbân gibi parlak bir nûr-i ziyâ-feşânın itfâ edilmesine bütün kuvvetiyle çalışdı. Rahmetü'l-'âlemîn olarak ba's olunan Hazret-i Peygamber ahvâl-i hâzıra karşısında bâ-fermân-ı ilâhî [s. 3] mücâhidten-li'l-'âdemîn olmaya karâr verdi. İşte o zamân idi ki Maşrık-ı Hicâz'da parlayan bir seyf-i celâdet bütün âfâkı kaplayarak berk-i hâtif gibi ebsâr-ı dünyâyı kamaştırdı. O zamân idi ki Cenâb-ı Hak,

”يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ“³⁹⁴

emriyle Hazret-i Peygamber'e buyurdu ki: “Ey benim Resûl-i ekremim, i'lâ-yı kelimetu'llâh için mü'mînleri cihâda teşvîk et.” İşte buna mebnî Fahr-i 'Âlem efendimiz birçok evâmir-i seniyyeleriyle ashâb ve ümmet-i kirâmını cihâda teşvîk buyurmuş, ez-cümle şu hadîs-i şerîf de sâdır olmuş:

”أمرت أن أقاتل الناس حتى يشهدوا أن لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله“³⁹⁵

“Hazret-i Allah bana emretti ki efrâd-ı nâsa harb edeyim tâ ki onlar Hakk'ı tevhiid ile Resûlü'nü tasdik edeler.” Bu sûretle ahkâm-ı cihâd, hazerât-ı hulefâ-yı

³⁹³ Gayretle cihâd etmeyi üzerimize farz kılan Allah'a hamd olsun. Salât ve selâm bütün kavimlere hidâyet edici ve önder olarak gönderilen Hazret-i Muhammed Efendimize ve onun bütün cihetlerde cihâd eden âline ve ashâbına olsun.

³⁹⁴ el-Enfâl 8/65: Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. (...)

³⁹⁵ Ebû Dâvud, “Cihâd”, 95 [hadis nr. 2641]

râşidîne onlardan da ilâ-yevmü'l-kıyâm bütün ümmet-i merhûmeye şer'an intikâl etdi. Bugün her kim bizim hukûk-ı meşrû'amızdan birine te'addî ve tecâvüz ederse derhâl cihâda kıyâm muktezâ-yı emr-i Cenâb-ı Rabbü'l-enâmdır. İşte bu esas bütün efrâd-ı mükellefe-i muvahhidîne ma'lûm olmak ve ber-mûcib-i emr-i ilâhî terğîb-i cihâda bâdî bulunmak üzere şu vesîkayı kaleme aldım, bir mukaddime ile üç bâb ve bir fezlekeye hasrettim.

[s. 4]Mukaddime

Cihâd bizden başlarsa farz-ı kifâye, düşmandan bed' ederse farz-ı 'ayn olur. Düşmana mukâbele eden hangi bir fırka-i mücâhidîn kifâyet etmezse 'alâ-merâtibihim tadrîcen farz 'umûma sirâyet ederek icâbında kadınlar bile cihâd eder. Bu da iki sûretledir: Birinci ta'arruzîdir ki müsta'înen bi'llâh bütün esbâb ve ihtiyâtla düşman üzerine hücum ederek hudûdu tecâvüzle dâhile yürümek; ikinci tedâfü'îdir ki kendi hudûdumuzu tahkîm ile edilen ta'arruzlara sabır ve metânetle mukâbele etmektir. Birincide muzafferiyet yüzde yüz, ikincide yüzde seksen ise de her zamân ahvâle göre hareket mühimmât-ı harbiyyenin üssü'l-esâsıdır.

En ziyâde dikkat edilecek bir cihet varsa o da emre kat'îyyen itâ'atle âmirin vereceği emri harfiyyen icrâ ve hilâfindan hazer eylemektir.

Bir de düşmanı görmek, fakat düşmana görünmemek ve gâyet iyi nişân almaktır. Ses ve şamata etmeyerek kalbe halecân getirmeyerek ecel gelmedikce insânın ölmeyeceğini bilerek; ölse de şehîd olacağını "cennet"e gireceğini i'tikâd ederek metîn olmaktır. Şu türlü [s. 5] sabır ve metânetle izhâr-ı celâdet eden bir 'askere dağlar dayanmaz. Cenâb-ı Hakk'ın nusreti onlarla beraberdir. Zâten millet-i necîbe-i İslâmiyyeye her vakit lâzım olan takvâ ve diyâneti harb zamânlarında en ziyâde tahkîm etmelidir. Husûsuyla mücâhidîn-i kirâm bu noktaya sarılmalı, Hak'dan yardım gözetmelidir ve emîn olmalıdır ki nusret mü'minlerindir. Bilmelidir ki Hakk'a mukâbele edecek silâhlar söğüt dalları mertebesindedir.

Bu sûretle izhâr-ı kuvvet ve miknet eden fırka-i muvahhidîn, zümre-i müşrikîne dâ'imâ galebe eder, düşman çok da olsa (كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً)³⁹⁶ âyet-i kerîmesi sırrına mazhar olur. Bu âyetle Cenâb-ı Hak buyurur ki: Dünyânın daha evvelki zamânlarında çok def'a gâyet azlık olan mücâhidler, büyük ve cesîm ordulara izin ve keremimle galebe etdi. Bu haber-i ilâhî ebedî olarak şunu te'mîn eder ki gâlibiyyet meftûn-ı hakîkatdır, mecbûr-ı kesret ve kuvvet değildir. Hak üzre olmayan kesret dâ'imâ mağlûb-ı kılletdir, bi-izni'llâh gâlib olduğumuz takdirde gâlibiyyetimizi kendi kuvvetimize 'atfetmeyerek Cenâb-ı Hak'dan bilmek, 'ucub ve ri'yâdan sakınmak, takvâyı artırmak misilli teşekkürât-ı 'ubûdiyyetkârîde bulunmak, düşman karşısında gâyet uyanık ve müdebbir olmak lâzımdır.

İstîlâ edeceğimiz düşman memâlikinde zafer-yâb olacağımız nisvân, sıbyân, ruhbân, topal, a'mâ ve ihtiyârları öldürmemek ve maktûllerin burun, kulak, dudak, el, ayak gibi bir 'uzvunu [s. 6] kesmemek âdâb-ı cihâd ve evâmir-i İslâmiyyedendir.

Ancak bu türlü eşhas içinde silâhla müdâfa'ada bulunanlar katledilir. Şe'â'ir-i cihâda ri'âyetle hukûk-ı mukaddese-i diyânet ve muhâfaza-i nâmûs ve vatan uğurunda harb eden bir mücâhidin 'indehû iktisâb edeceği ecir ve mesûbât hâric-i tavsîfdır.

Hazret-i Peygamber 'aleyhi's-selâm mücâhidler ile enbiyâ arasındaki derecenin yakınlığına şu hadîs-i şerîfle işâret buyurmuşdur ki *İhyâ'*³⁹⁷ da mestûrdur:

” قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَقْرَبَ النَّاسِ مِنْ دَرَجَةِ النَّبِيِّ أَهْلُ الْعِلْمِ وَالْجِهَادِ “³⁹⁸

ya'ni peygamberlik derecesine insânların en yakını 'âlimler ile mücâhidlerdir. Çünkü 'âlimler nâsı enbiyânın getirdiği şerî'ate sevk ve delâlet eder, mücâhidler de o yolda kılıçlarıyla cihâd eyler.

Cihâdın fazîleti ile mücâhidînin derece-i meziyyeti hakkında vârid olan bütün âyât ve ehâdis ve âsâr 'aynen nakledilse birkaç büyük mücelled kitâb teşkil

³⁹⁶ el-Bakara 2/249: (...)Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır.(...)

³⁹⁷ Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) tam adı *İhyâu 'Ulûmi'd-dîn* olan muhalled eseri.

³⁹⁸ İmâm Gazâlî, *İhyâu 'Ulûmi'd-dîn*, (Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1432), I, 23.

eder Ebu'l-Leys Semerkandî'nin *Tenbîhü'l-Gâfilîn*³⁹⁹ nâm kitâbındaki rivâyet-i âtiye fezâ'il-i cihâda bir numûnedir.

Müşâru'n-ileyh der ki ben babamdan o da 'Abdu'r-rahman bin 'Abdu'llâh'dan o da Muhammed bin Harb Medenî'den o da 'Ömer bin Mansûr'dan o da Nadr bin Ma'bed'den o da Ebî Kulâbe'den o da 'Osmân radiya'llâhu 'anhadan işitmiş, Resûlu'llâh salla'llâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem buyurur:

”رَبَّاطُ يَوْمٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَفْضَلُ مِنْ صِيَامِ الْفِ يَوْمٍ وَ قِيَامِ الْفِ لَيْلَةٍ“⁴⁰⁰

Me'âli: “Muhâfaza-ı dîn [s. 7] ve vatan uğurunda düşman hudûdunu bir gün beklemek bin gün bin gece oruç tutmak ve namaz kılmaktan efdaldır.”

Bir gün sahâbe-i kirâmdan 'Abdu'r-rahmân bin 'Avf otuz köleyi birden âzâd eder. Orada bulunanlar bunun sehâvetinden ve bu sevâbın çokluğundan ta'accüb ederek hayretde kalır. Hazret-i 'Abdu'r-rahmân, bir âdem fî-sebîli'llâh at üzerinde yürür iken uykusu gelir, parmağına takdığı kamçı düşer, onun sukûtuyla korkar uyanır. İşte onun kamçı düşmesiyle korkusu benim 'amelimden efdaldır der. Erbâb-ı 'ukûl ve eshâb-ı iz'ân için bu türlü rivâyât fezâ'il-i cihâda kâfidir. Dünyâda en evvel cihâd eden Hazret-i Şît 'aleyhi's-selâmdır ki müşrik olan Kâbil'den birâderi Hâbil'in kanını almak üzere kıyâm buyurdu ve fî-sebîli'llâh cihâd etdi.

Cihâdın sûreti katl-i 'ibâd ve tahrîb-i bilâda ma'tûf ise de hakikat ve sûreti i'lâ-yı kelimetu'llah ve nusret-i dînu'llâha müsteniddir ki me'mûriyyet-i dünyâ bununla dâ'im, 'adl ve âsâyiş bu sâyede kâ'imdir. Binâberîn nefislere güç gelerek nazarlara girye görünen muharebeler netâyici i'tibârıyla ehl-i îmân hakkında hayırlıdır. Çünkü kalanlar gâzî gidenler şehîddir. Şu sûretle mukaddimeden fâriğ olarak ebvâba şürû' edelim.

[s. 8] Birinci Bâb Fezâ'il-i Cihâd Hakkında Âyât”

³⁹⁹ Fakih, müfessir ve sûfi Ebu'l-leys Semerkandî'nin (ö. 373/983) vaaz ve nasihat eseri.

⁴⁰⁰ Ebu'l-leys Semerkandî, *Tenbîhü'l-Gâfilîn*, (Kahire: Mektebetü'l-Îmân, 1415), s. 390.

”إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةُ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِالَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْقَوْمُ الْعَظِيمُ“⁴⁰¹

Tahkīku’llâhi te‘âlâ ve tekaddes cennet bedelinde mü’minlerden nefislerini mallarını satın aldı. Çünkü onlar fî-sebîli’llâh cihâd ederler ve i’lâ-yı kelimetu’llâh maksad-ı aksâsıyla a’dâ-yı dîn ve vatani katleder ve katlolunurlar. Bu sûretle i‘zâz-ı hak ve İslâm uğurunda cihâda ikdâm-ı tâm edenlerin mükâfâtı Allâh te‘âlânın hakkan mev‘ûdudur ki Tevrât İncîl ve Kur’ânda izbâr buyurmuşdur. Allâh’dan ziyâde ‘ahdini îfa eden kimdir ey mücâhidîn-i kirâm olan mü’minler. Sizler şu bey‘inizin ‘akdinden dolayı mesrûr ve mübeşşer olunuz ki fevz-i ‘azîm işte odur.

Bu âyet-i celîlenin mezâmîn-i cemîlesi lede’l-mülâhaza şunu îmâ ve işâret buyurur ki bir mü’min mal ve cânını dîn-i mübîn uğurunda Cenâb-ı Hak ve peygamber yolunda bezl ve infâk ederse Hak te‘âlâ hazretleri onu cennetle tazmîn edecek. Bu va’d-i kerîm-i ilâhî Kur’ân’da olduğu gibi İncîl ve Tevrât’da mündericidir.

[s. 9] Bu türlü infâk kalîl olsun kesîr olsun ‘ind-i İlâhîde müstevcib-i mükâfâtdır. Mervîdir ki Ebû Kudâme hazretleri ‘asker kumandanı olup Şam’dan diyâr-ı Rûm’a sefer ederken teşyî‘ eden cemm-i gafîr arasında eski, yamalı fakat pâk çarşafı bir kadın müşâru’n-ileyhe yaklaşır bir kağıd sunar. Ebû Kudâme açar ki iki örgü saç sarılı olan bu kağıda şöyle yazılı: Efendim ben bir dul kadını zevcem ile büyük oğlum şehîd oldu. Yalnız benimle on iki yaşlarında bir oğlum kaldı. İşte onu da ma‘iyyet-i ‘âlînizde cihâda gönderiyorum. Âh kadın olmasa idim ben de gelirdim, ona muvaffak olamadım. Saçlarımdan iki örük kesdim, takdîm ediyorum, lütfen muhârebede mübârek atınızın kolan ve kuskununa bağlayınız (!)

Şu necîbenin bir kere hamîyyetini mülâhaza edelim. Cihâd uğurundaki fedâkârlığını düşünelim. İşte bu türlü fedâkârlıkla eslâf dünyâyı başdan başa titretti,

⁴⁰¹ et-Tevbe 9/111: Şüphesiz Allah, mü’minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşsınlar, öldürsünler ve ölsünler. Allah, bunu Tevrat’ta, İncil’de ve Kur’an’da kesin olarak va’detmiştir. Kimdir sözünü Allah’tan daha iyi yerine getiren? O hâlde, yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin. İşte asıl bu büyük başarıdır.

bütün sefer ve harekâtında muvaffak oldu. Bizim de her türlü muvaffakiyyet ve gâlibiyyetimiz fedâkârlıkla kâ'im olacaktır. Cenâb-ı Hak şu âyetinde buyurur:

”وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ“⁴⁰²

Me'âli: Ey mü'minîn-i kirâm, fî-sebîlillâh cihâd için emvâlinizden bir hisse-i mukaddereyi infâk ederek levâzım ve techîzât-ı harbiyyenizi tedârik ve ikmâl ediniz. Bu bâbda buhul ve tama'dan dolayı ikmâl-i nevâkıs etmeyerek nefsinizi kendi elinizle [s. 10] helâka teslîm etmeyiniz. Bu mahalde ve husûsât-ı sâ'irede iyilik ediniz, tahkîku'llâh tebâreke ve te'âlâ hazretleri ihsân edenlerden râzıdır.

Şu âyet-i celîlenin mir'ât-ı beyyinâtına bakınca binlerce vücûhun tecellîsi nümâyân olur. Ez-cümle şunu îmâ eder ki ey mü'minler galebe kuvvetdedir, kuvvet de isti'dâd nisbetindedir. Bir kavmin harbe olan isti'dâdı mertebesinde iktisâb-ı gâlibiyyet edeceği derkârdır. Vâkı'â gâlibiyyet ve muzafferiyet Hak'dandır; ancak esbâba teşebbüs de Hakk'ın emriyledir. Binâberîn her zamân için terakkiyyât-ı harbiyye başkadır. 'Asrın tedâbîr-i fenniyye-i harbiyyesi ihtiyâcâtına karşı çalışmak düşmanların ellerinde bulunan eslihadan mükemmel esliha edinmek, bi'l-âhere te'mîn-i gâlibiyyet etmektir. Binâberîn Allah'ın size verdiği servet ü sâmanı sebîl-i hakda infâk ediniz, esbâb-ı takvâ ve gâlibiyyet olan tahkîm-i kalâ' ve techîz-i cüyûşa ikdâm eyleyiniz. Berren ve bahren düşmanlarınıza müdâfa'a sûretlerini hâzırlayınız, bu husûsda tesâhül ve tekâsül ederek kuvvetinizi tehlikeye atmayınız. Esbâb-ı zafer ve gâlibiyyet olan mühimmâtı tedârik etmemek intihârdır. Ey mü'minler dîn ve nâmûs ve milliyetinizi muhâfaza uğurunda infâk ve ihsân ediniz ki Allâh muhsinleri sever onlardan râzı olur.

”وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ“⁴⁰³

⁴⁰² el-Bakara 2/195: (Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.

⁴⁰³ el-Enfâl 8/60: Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz. Allah yolunda her ne harcarsanız karşılığı size tam olarak ödenir. Size zulmedilmez.

[s. 11] Me'âli: Ey mü'minler vesâ'it-i gâlibiyet ve esbâb-ı muzafferiyet olan her türlü kuvvet ve ribât haylden kudretiniz mikdârı tedârik ve ihzâr ediniz ki onunla Allâh'ın ve sizin düşmanlarınız olan kefereyi korkudasınız. Husûsuyla onlardan gayri içinizde mahlût ve karışık olan münâfikîn ve a'dâ-yı sâ'ire ki siz onları bilmezsiniz, ancak Allâh bilir ey mü'minler bu uğurda az, çok ne şey ki infâk ve i'âne ederseniz yevm-i kıyâmetde onun mükâfâtı me'a-ziyâde size verilir. Hakkınızdan bir şey tenkîs edilmekle mazlûm olmazsınız.

Mekârim-i ahlâk-ı beşeriyenin bir zübde-i mehâsinini câmi' olan şu âyet-i münîfe fırka-i nâciye-i mü'minîne sehâvet ve şecâ'at gibi iki haslet-i kerîmeyi âmirdir.

Zâten ma'nâ cihetiyle biri diğèrinin lâzım-ı gayr-i müfârikı olan şecâ'at ve sehâvet bir şey demek ise de bunların biri nefse diğèri hâle ta'alluk ettiğinden bi-tarîkü't-te'addüd îrâd buyuruldu, çünkü şecî' olan nefsini sehî olan da malını infâk etmiş demektir.

Burada 'akıl ve naklin müsâdemât-ı şerî'at-cûyânesinden lem'a-nisâr-ı hakikat olan bârika-i hikmet safahâtından biri şudur ki ey mü'minler ityân-ı edille ve şühûda muhtâc olmayan vahdâniyyet-i kibriyâmı sâha-i 'ukûl-i beşeriyede cây-gîr edecek berâhîn-i 'akliyye ve nakliyyemi vesâ'it-i rûsul ve hâdisât-ı 'unsuriyye ile sabha-i bedâhete çıkarmış iken hâlâ ufk-ı şeytânîden vezân eden riyâh-ı vesâvisle eşcâr-ı şükûku ihtizâz eden kulûb-ı kâfire [s. 12] eshâb-ı müşrikîni korkutmak ve nâsûtîler arasında ebedî olarak kelime-i tevhid sancağını kemâl-i übbehet ve şa'şalasıyla mevcedâr etmek için bütün kuvvetinizin yetdiği kadar kuvve-i ma'neviyyeniz gibi maddiyyenizi artırınız, silâhlar alınız, topar hazırlayınız, atlar bağlayınız. Bahren müdâfa'a ve mu'âraza için her 'asra nisbet demir kal'alar, müteharrik kaleler serî' ateşli topar te'sîrli mermiler mu'allem 'askerler telsiz telgraflar kablolar ve sâ'ir âlât ve mühimmât husûsuyla remy etmek doğru nişân almak hedefe isâbet ettirmek usûllerini ziyâde ta'lîm ediniz. Çünkü a'dâ-yı hâriciyyenizden başka dâhilî düşmanlarınız da vardır ki onları siz sûretâ dost tanırırsınız. Onların hakikati ve niyyeti Allâha ma'lûmdur. Siz bu türlü esbâb ve vesâ'itle kuvvetlenirseniz dâhil ve hâricdeki bütün düşmanlarınız size râm olur, şerlerinden selâmet bulursunuz. Ey mü'minler şu levâzımı ve kuvveti tedârik

husûsunda müttehiden birlikde çalışıp emvâlinizi fî-sebîlî'llâh infâk⁴⁰⁴ ediniz, ne ki infâk⁴⁰⁵ ederseniz kat'î biliniz ki dünyâ ve âhiret nef'i size â'iddir.

Bu me'âl-i 'âlîyi nazar-ı im'ân ve dikkate alan erbâb-ı gayret ve hamiiyet şu senelerde bahriyye ve techîzât-ı sâ'ire-i 'askeriyye için açılan ve ba'demâ kıyâmete kadar açılacak i'ânâta iştirâk etmenin elbette meziyyetini takdîr eder, belki o yolda bir arpa mikdâr mu'âvenetde bulunanlar 'inda'llâh me'cûr ve müsâbdır. Bunların cümlesi hüsn-i niyyete merbûtdur. Maksad i'lâ-yı kelimetu'llâh olsun da bir saman çöpü olsun. Cenâb-ı Hak buyurur ki [s. 13]

”فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ“⁴⁰⁶

Her kim zerre kadar bir hayır işlerse onu görür 'inda'llâh zâyî' olmaz. *Meşârik*⁴⁰⁷ ve sâ'ir kütüb-i ehâdisde mestûrdur ki bir kimse 'izzet ve şeref-i İslâm uğrunda fî-sebîlî'llâh bir at beslerse tahkîk o hayvânın yediği, içdiği, hatta bevli ve revesi yevm-i kıyâmetde sâhibinin mîzânına konacak.

Bâreka'llâh doğrusu bu ümmet-i merhûmede fikr-i cihâd perverde edenler pek çokdur, onların bütün harekâtı, sekenâtı kendi hesâblarına mûcib-i ecr-i cezîldir. Ya bi'l-fi'il cihâda iştirâk eder veyâhud mücâhidîne mu'âvenet eyleser onun sevâbı nedir işte onu Cenâb-ı Hak bilir!

Bahtiyâr odur ki mücâhid mesleğindedir. Cenâb-ı Hak cümlemizi şehîdler, gâzîler zümresine ilhâk buyursun âmîn.

Allahu te'âlâ 'azze ve celle buyurmuşdur ki

”وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ * فَرَجِينِ بِمَا آتَيْتُهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ
وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ“⁴⁰⁸

⁴⁰⁴ Metinde اتفاق yazılmış. Manaya uygun olan “infâk”tır.

⁴⁰⁵ Yine اتفاق şeklinde yazılmış. İnfâk olmalıdır.

⁴⁰⁶ el-Zilzal 99/7: Artık kim zerre ağırlığına bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir.

⁴⁰⁷ Kısaca *Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye* olarak bilinir. Radıyyüddin es-Sâgânî'nin (ö. 650/1252), derlediği bazı sahih hadisleri nahiv konularına göre düzenlediği eseridir. Tam adı *Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye min-('alâ) şihâhi'l-aḥbâri'l-Muştafaviyye*'dir. (İbrahim Hatiboğlu, “Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2004, XXIX, 361-362.)

⁴⁰⁸ Âl-i İmrân 3/169-170: Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümlerini sanma. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında Allah'ın, lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak

Bu âyet-i celîle Bedir Gazâsı şühedâsı hakkında nâzil olmuş ve hükmü kıyâmete kadar bâkî kalmıştır. Şöyle ki şühedâ-yı müşâru'n-ileyh hazerâtı i'lâ-yı kelimetu'llâh maksad-ı dilîrânesiyle a'dâ'ullâha cihâd esnâsında zemîn-iistirâhata nüzûl buyurup rûh-ı pür-fütûhları a'lâ-yı melekûta su'ûd buyurdukda lâhûtun tecelliyât-ı gûnâgûnundan istilzâz-ı şeref ve kurbet olduklarından henüz 'âlem-i nâsûtta kalan ihvân-ı dîn ve mücâhidîn-i mühtedîne [s. 14] nâ'il oldukları meziyyâtı bildirmek için dünyâyı teşrîf etmek ve belki ikinci olarak ihrâz-ı şehâdet eylemeyi Cenâb-ı Hak'danistirhâm etdiler. Hak Te'âlâ ve tekaddes âhirete gidenlerin bir daha bu dünyâya 'avdet etmeleri hilâf-ı sünnet-i kadîme-i ilahiye olduğunu şühedâ-yı mukaddeseye bi'l-beyân bunların bir hâl-i sa'âdet-me'âlde olmalarını ve şu sûretle ehibbâ ve akrabâya ihtisâsât-ı rûhiyyelerini bildirmek emelinde bulunmalarını ve kendileri için hiç bir havf ve endîşe olmadığını tebşîr etmek istediklerini Hak Te'âlâ kendi kelâmıyla onlar tarafından Habîb-i Ekreme iş'âr buyuracağını ihbâr buyurmuş ve şu vechile de şühedâ-yı kirâm mazhar-ı taltîf-i sübhânî olmuştur.

Me'âl-i âyet: Ey mü'minler i'lâ-yı kelimetu'llâh maksad-ı mukaddesinden başka hiç bir şey'in sevkile olmayıp sade fî-sebîli'llah şehîd olan zevât-ı kirâm hakkında öldü demeyiniz, onlar ölmediler belki Allah'ın 'indinde öyle bir hayât-ı ebedîyyeye mazhar oldular. Hakîkî hayât odur, o hayât-ı câvidânîye nâ'il olanlar türlü ni'metlerle merzûk ve mütelezzizdir. Allah'ın ihsânından dolayı ferah-yâb olduklarını ber-hayât olup da henüz kendilerine iltihâk etmemiş mücâhid kardaşlarına nâ'il oldukları ni'metlerle bir türlü hüzn ve kederleri olmadığını müjdelemek isterler. Bütün şühedâ-yı kirâm hakkında şeref-sudûr buyrulan şu âyet-i kerîmenin hükm-i münîfî mütâla'a edilirse vücûh-ı kesîreyi hâvî olduğu anlaşılır. Hulâsâ şöyle çıkar ki ey mü'minler sebîl-i Hakda a'dâ-yı [s. 15] bedkâr ile savaşmak cenk ve cidâl etmek esnâsında bir sûret-i merdânede şehîd olanlara zinhâr öldü demeyiniz. Değil ölmek belki yeni bir hayât-ı hakîkiyye bularak nâ'il-i şeref olmuşlardır.

O ervâh-ı mukaddeseye tevâlî eden envâ'-ı fazl-ı ilâhî lâ-yu'ad ve lâ-yuhsâdır. Onlar dünyâdaki hayâtlarını bir daha şehîd olmak için isterler. Bunlar

rızıklandırılmaktadırlar. Arkalarından kendilerine ulaşamayan (henüz şehit olmamış) kimselere de hiçbir korku olmayacağına ve onların üzülmeyeceklerine sevinirler.

vevm-i nüşûra kadar merâtib-i ‘âliye-yi cennetde istedikleri gibi seyir ve temâşâ eder, merzûk olurlar. Vaktâ ki kıyâm vukû‘ bulunca o türlü ervâh-ı mukaddese tekrâr cesedleriyle müzdevic olarak zamân-ı cihâdlarındaki hey’et ve silâhlarıyla fevcen fevcen haşrolur, müctemi‘ bulunurlar. Onların yaraları ter ü tâze ve kanları olduğu gibi kisvelerinde nümâyân ve kendileri misk ü ‘anber gibi fâyiha-nisâr olmakla bütün ehl-i mahşere ‘ayân olur. Fakat bunların cârihası dünyâ gibi acımaz, belki şehâdetlerine bir emâre-i zâhire olmak üzere muvakkaten zuhûr eder. Onlar enbiyâ’ ve ‘ulemâ ile birlikde halka şefâ‘at ederler ve şefâ‘atleri makbûl ve müstecâb olur.

”يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ * تَأْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ“⁴⁰⁹

Me’âl: Ey mü’minler size fazl u keremimle ticâret göstereyim mi ki bu ticâret sizi ‘azâb eylemeden kurtarsın. İşte o ticâret Allahu [s. 16] Te’âlâ ve Resûl’ü’ne îmândan sonra fî-sebîli’llah mal ve nefsinizle cihâd etmenizdir. Bu türlü hareket sizin için ‘inda’llah hayırlıdır, eğer böyle bilip mûcibiyle ‘amel ederseniz.

Şu âyet-i celîlenin mâ-sadakı te’emmül edilince binlerce hakâyık arz-ı dîdâr-ı hikmet eder. Hulâsası şu olur ki ey mü’minler siz ki rabbü’l-‘âlemîn tarafından gönderilen Hazret-i Peygamberin emriyle îmâna geldiniz. Sizin nazar-ı ‘irfânınızda en hakîkî ‘âlem âhiretdir. Âhiretde ise türlü envâ’-ı ni‘met mevcûddur. Dünyânın her türlü ihtiyâcından kurtulmak için çalışmak, ticâret etmek lâzım olduğu gibi ihtiyâcât-ı uhreviyyeden kurtulmak da ke-zâlik çalışmak ve ticâretledir. Binâberîn sizi öyle bir ticârete sevk ve delâlet buyurayım ki o ticâret ‘azâb-ı elîmden kurtarsın, işte o ticâret Hâlık Te’âlâ ve tekaddes hazretleriyle Resûl-i ekremine inanmak; Allah birdir, peygamber gerçektir demek ve Allah yolunda peygamber uğurunda dîn ve vatan düşmanlarıyla muhârebe etmek ve bu cihete mâlen bedenlen çalışmaktır. Ey mü’minler eğer siz hayrı şerden ayıracak kadar ‘akla mâlik iseniz bu kârın her kârdan hayırlı olduğunu anlarsınız.

يَعُودُ لَكُمْ دُنُوبُكُمْ وَيُدْخِلُكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِينٌ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ“⁴¹⁰

”

⁴⁰⁹ es-Saf 61/10-11: Ey iman edenler! Sizi elem dolu bir azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi size? Allah’a ve peygamberine inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihat edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için çok hayırlıdır.

Ey mü'minler Allahu Te'âlâ ve peygamberin emirlerine itâ'âtle îmân ve cihâd ederseniz Hak Te'âlâ hazretleri sizin günâhlarınızı 'afv eder [s. 17] ve sizi öyle bir cennetlere idhâl eyler ki o cennetlerdeki türlü ağaçlar altında çaylar, ırmaklar akar ve gâyet müzeyyen mutantan misk ü 'anberle tatyîb ve tezyîn edilmiş köşkler ve sarâylerde ikâmet etdirir. Öyle mesâkîn-i tayyibe ki 'adn ismindeki cennetlerdedir, işte şu türlü a'mâl-i sâliha netîcesi olan bu cennetlere dâhil olmak en büyük bir maksada nâ'il olmaktır ki fevz-i 'azîmdir.

Rivâyet olundu ki âhiretde ednâ mertebe sâhibi olan bir mü'mine bu dünyâ kadar o büyüklükde cennet verilecek. Artık guzât ve şühedâ-yı kirâmın makâmât-ı seniyyesiyle vüs'atini mülâhaza edelim. Cennetin divarları âhiret altun ve gümüşden ba'zı mahalleri elmâs, yâkût, zeberced ve mücevherât-ı sâ'iredendir, toprağı misk-i 'abıkdandır. Ednâ mertebedeki mü'mine yetmiş hûrî ile iki dünyâ kadını verilecektir. Bunların her birinin binlerce câriyesi olacaktır. Bunlardan başka vildânlar vardır ki sûretâ genç erkek kıyâfetlerinde; fakat mü'ennesdirler. Bunlar cennet içinde lü'lü'-i mensûr, dağınık inci daneleri gibi parlak ve şeffaf bir endâm ve sîmâda dolanırlar; hûrîler yâkût ve mercân gibi câzibeli inci ve billûr gibi leme'ânlı ceylân gibi hırâmân oldukları zamân bir nazarı bütün cennetlere mu'âdil gelir. Hele guzât ve şühedâyâ verilecek hûrî, vildân, cevârîyi mülâhaza edelim. Mervîdir ki cennetde bir vâdî vardır. O vâdînin ortasında bir nehir cereyân eder. [s. 18] Her iki tarafı mesîreler, ağaçlar, köşkler ve sarâylarla muhâttır. O mesîrelerde gâyet hüsn ü ân sâhibesi hoş-elhân hûrîler güzel sadâ, hoş edâsıyla Kurân-ı Kerîm tilâvet eder, dinleyenler mest ü hayrân olur. İşte mü'minler o mesîreyi teşrîf edince mezkûr hûrîlerden istedikleri kadar kendi cennetlerine alır getirirler.

Cennetde inciden bir kamışlık vardır. Ehl-i cennet tegannî istedikde bi-kudreti'llah misk ü 'anber neşreden bir hava o kamışlığa eser. Dünyâda tasavvur edilen ve edilemeyen bütün ühviye-i latîfe âvâzı terennüm-sâz olmaya başlar, cennet mûsikîlerinin binlerce perdeleri icrâ olunur.

Orada tayyâreler seyyâr, müteharrik köşkler, kanatlı atlar, buraklar mü'minlerin irâde ve iştihâsına müheyyâdır. Ehl-i cennet ni'metlerle iştigâl eder ki

⁴¹⁰ es-Saf 61/12: (Bunu yapınız ki) Allah, günahlarınızı bağışlasın, sizi içinden ırmaklar akan cennetlere ve Adn cennetlerindeki güzel meskenlere koysun. İşte bu büyük başarıdır.

şimşek gibi bir parıltı bütün cennetlere ‘aks eder. Bu bir hûrîdir ki zevcinin karşısında gülmüş onun safha-i ‘izârından leme‘ân eden mehâsin bütün cennetlere âyîne gibi ‘aks etmiş.

Cennetde öyle ağaçlar vardır ki meyveleri açıldıkda içinden ya bir hûrî, ya bir tâc hulle-i garrâ çıkar. Yorulmak, ölmek, hastalanmak kederlenmek yoktur. Safâ ebedî safâ. Mü’mînler cennete mahsûs ve mu‘ayyen mîkâtın hulûlünde her peygamberle görüşür, peygamberân-ı ‘izâmın da‘vetine gider onları da‘vet eyler husûsuyla da‘vet-i Rabb-i rahîm olan Allahu kerîmin da‘vetine gitmek pek şa‘şa‘alı ve şeref-engîzdir. [s. 19] O da‘vet ‘alâ-rivâye leyl ü nehâr olmaksızın yalnız tesmiye i‘tibârıyla cum‘a günleri olacaktır ki hazîretü’l-kuds nâm makâm-ı mu‘allâdadır. Bu da‘vetde bütün peygamberler ile evvelîn ve âhirînin mü’mînleri hâzırdır. Dâ‘irevî vâsi‘ bir sofrâ üzerinde bir halka-i ziyâfet teşkîl edilecek herkes mütekâbilen birbirini görüp sohbet ve mu‘âşeret edecektir. O sofranın bir kenârından merkezi vasl edilecek bir hatt-ı kâtî‘ tasavvur edilse ne kadar milyon mesâfe olur. “أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ”⁴¹¹ O sofranın ortasında büyüklüğü ancak Cenâb-ı Hakk’a ma‘lûm bir ağaç yükselmiş, dalları haymevârî huzzârın önüne sarkmışdır. Bir anda inen, kalkan nûr tabâklar hitâmında hadd ü pâyânı olmayan elvân ve şekilde meyveler tenâvül edilecek. Ba‘dehu açılan meyveler içinden gönül ne ki arzû ederse onlar zuhûr edecektir, hûrîler mi! Elbiseler mi! Neler de neler.

Câmi‘-i Sağîr rivâyetiyle bir hadîs-i şerîfde buyuruluyor ki cennetin kapısının genişliği üç günlük mesâfedir. Ehl-i cennet akın akın girerken az kalır ki omuzları yırtılsın. O kapı cümle kapısıdır ondan sonra herkes kendi cennetine ayrılır.⁴¹²

”إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ“⁴¹³

Ancak mü’mînler o kimselerdir ki Hak Te‘âlâ hazretleriyle Resûlüne kemâl-i sıdk ve diyânetle îmânda asla şek ve tereddüd etmediler ve dîn-i [s. 20] ilâhî

⁴¹¹ Kur‘ân-ı Kerîm’in birçok âyetinde geçen bu ibâre “Allah her şeye kadirdir/gücü yetendir” manâsındadır.

⁴¹² Suyûtî, *el-Câmi‘u’s-Sağîr*, (Beyrut: Dâru’l-Fîkr, 1414), IV, 5.

⁴¹³ el-Hucurât 49/15: İman edenler ancak, Allah’a ve Peygamberine inanan, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerdir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir.

uğurunda rızâ-yı Hak için mal ve nefisleriyle cihâd etdiler. Onlar dîn-i ilâhîde sâdık ve gerçeklerdir. Şu nass-ı celîlü’ş-şânehu im‘ân-ı nazar edilince mirât-ı ihtisâsa in‘ikâs eden vücûh-ı meşrû‘anın telhîsi şu vücûhla nümâyân olur: Ey habîb-i ekremim ‘ind-i ilâhîden getirip teblîğ buyurduğun dîn-i hak üzere hâlis ve metîn îmân ile müşerref olan mü‘minler öyle zevât-ı kirâmdır ki onlar Allah’ın vahdâniyyetle peygamberin hak olduğunu kat‘iyyen inanarak asla şek ve şüphe etmezler ve bu inandıkları dîn-i mübîn için mâlik oldukları servet ve yesârlarıyla cânlarını fedâ ederek rızâ‘en-li‘llah cihâd ederler. Şu sûretle malen bedenî i‘lâ-yı kelimetu’llah yollarında bezl-i makderet edenler dîn ve i‘tikâd-ı metînlerinde sâdıkdırlar.

Cenâb-ı Hak Te‘âlâ ve tekaddes hazretleri dilese düşmanlarını gâyet ‘âdî ve sathî bir sebep-i cüz’î ile mahv ve münkariz buyurur. Onun kudret ve satvetine bütün kuvvet mukâvemet edemez. Nitekim kütüb-i mukaddesenin beyân ettiği ve elsine-i tevrîhin mütevâtiren söylediği vechile kurûn-ı mâziyenin nelere ne gibi hâl ve inkırazlara ma‘rûz kaldığı ma‘lûmdur.

Ancak ehl-i îmânı ibtilâ ve imtihân buyurmak hikmet-i hakîmesine mebnî cihâdı farz ve i‘lân buyurmuşdur. İşte bu müdde‘â âyet-i âtiyye ile isbât edilerek hakikat-i mesrûde tenvîr kılınmıştır.

” أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمِ الصَّابِرِينَ “⁴¹⁴

[s. 21] Ey mü‘minler Allahu Te‘âlâ ve tekaddes hazretleri sizden mücâhidlerle sâbirleri bilmedikçe cennete girer misiniz zannediyorsunuz. Belki Hak Te‘âlâ ve tekaddes sizi cihâd ve sâ‘ir teklîfât-ı ilâhiyyesiyle mükellef buyurur, sizden îfâ-yı teklîfât edip etmeyecekleri görür ayırır. Fî-sebîli’llah cihâdınızla a‘mâl-i şâkkaya sabır ve metânetinize mükâfât olarak cennet verir.

Su‘âl-i mukaddereye cevâben denir ki Cenâb-ı Hak kullarının cemî‘-i harekât ve sekenâtını bilir kalbden geçen düşünceleri işitir. Ke-zâlik kullarının hâlisen li-vechu’llah mücâhid ve sâbirlerini tefrîk eder. Binâberîn teklîf ile temyîz aslâ zât-ı ulûhiyyetine hâs olmayıp ‘ilm-i ezeliyi muktezâsını izhâr etmek ve benî

⁴¹⁴ Âl-i İmran 3/142: Yoksa Allah içinizden cihad edenleri belli etmeden, sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete gideceğinizi mi sandınız?

âdemin havâs-ı ‘ubûdiyyetini hazerât-ı melâ’ikeye göstermekdir ki buna ‘âid tenkîdât ve mesâ’il kütüb-i ‘akâ’idde münderiçtir.

Çünkü melâ’ike-i kirâm hilkat-i âdemde niyâz ederek yâ Rab yer üzerinde sefk-i dimâ’ edecek ve envâ’-ı mezâlim icrâsıyla ifsâda sâ’î olacak bir mahlûku halîfe kılar mısın biz ma’âşir-i melâ’ike zât-ı kerîmini takdîs ve tenzîh ile şân-ı ‘azîminde icrâ-yı şe’â’ir-i ‘ubûdiyyet eyleriz demişlerdi. Hak Tebâreke ve Te’âlâ hazretleri hitâb-ı ‘izzetiyle ey melâ’ikem sizin bilmediğiniz hikmetleri ben bilirim buyurmakla bir mahlûk-ı mübâreği müdâfa’a buyurmuşdu.

Şimdi onlar dünyâyâ geldiler, ahkâm-ı şer’iyye ile mükellef oldular ve hâlisîyyet ile redâ’etleri ta’ayyün etmek üzere mâddî ve hâricî [s. 22] imtîhânlarla tâbî tutuldular. Îlâ-yı kelimetu’llah uğurunda katletdi katlolundular binlerce mehâlike karşı durdular.

Fî’l-vâki’ tıynet-i arz îcâbınca efrâd-ı beşerde havâs-ı muhtelif-i mütefâvite zuhûr etmiş ve mü’min ve kâfir kısımlarına ayrılmış ise de mü’minleri pek metîn ve şedîdü’l-me’âl bir salâbetle mevsûf olması işte o hikmet-i hafîyye-i lâhûtiyyenin bir mazhar-ı mübîni bulunmasına delîl olmuştur.

Melekler de onları sâha-i ‘ubûdiyyetde saf-beste-i hürmet olarak en tatlı cânlarını Rableri uğurunda fedâ etmelerini görmüş, hattâ bu uğurda nâra girenlere minşârla kesilenlere, oğlunu zebhe ikdâm edenlere hayrân kalmışdır. Fî’l-vâki’ a’dâ-yı ilâhî de harb eder besâlet gösterirse de onları sâ’iki şeytân ile bir nefis-i heyûlânî olmağla hâricî satvetleri nisbetinde metânet-i kalbiyyeleri mefkûddur. Onlar hayâtı en birinci mükâfât saydıklarından öyle kolay kolay onu ihdâra şitâbân olamazlar,

” لَا يُفَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا فِي قُرَى مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى “⁴¹⁵

peyâm-ı nusret-i müdâmiyle Hak Te’âlâ ve tekaddes buyurur ki ey mü’minler a’dâ’ullah sizinle vicâhî olarak harb edemezler. Ancak etrâfı mahsûr bir kal’a veyâhud divar ve siper arkasından ve istihkâmlardan mukâbeleye çalışırlar. Vâki’â

⁴¹⁵ el-Haşr 59/14. âyetin ilk kısmıdır. Meâli: Onlar müstahkem kaleler içinde veya duvarlar arkasında olmadan sizinle toplu hâlde savaşmazlar. Kendi aralarındaki çekişmeleri şiddetlidir. Sen onları toplu sanırsın. Hâlbuki kalpleri darmadağındır. Bu, onların akılları ermez bir topluluk olmalarındandır.

kendi içlerinde türlü bahâdîrlik izhâr etmekle lâf-endâzlık ederler. Hâlbuki kalpleri dağınıktır, aslâ icrâ-yı şecâ‘atde müttehid olamazlar.

[s. 23] Evet bir maddî kuvvetin te’sîrât-ı cân-hırâşıyla ileri atılmağa mecbûr bulunurlarsa da sabır ve miknetleri olmadığından hemân bir hücûmla târumâr olurlar. Bu türlü sebâtsızlığa bâdî olan kuvve-i ma‘neviyyenin fıkdanıdır. Ama mü’mînler gelince o dakıkada kanlı ölümden başka bir hâmî-i müşfik olmadığını çünkü bunun bâ‘is-i vusûl-i cennet olduğunu bilerek rûhları a‘lâ-yı melekûta pervâza çırpınır. Çünkü makâmât-ı ‘ulyâyâ nâ‘iliyyetle mazhar-ı rıdvân-ı ekber olmak orada ancak o sebeple mümkün olabileceğinden hasma galebeden ziyâde cennetlere cân atarcasına ölümle kucaklaşmaya harîsdirler. Şu türlü bir kuvve-i ma‘neviyyeye fazla olarak bir de kuvve-i maddiyye inzımâm ederek Allah Allah nidâsıyla merdâne hücûm koparan arslan mücâhidlere dağlar mı dayanır. Elbette böyle dehşeti, bir ‘azîm haysiyyeti görmekde olan düşman pek kıymetli tanıdığı hayâtını mı çiğnedecek.

”وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيِّ قَاتَلَ مَعَهُ رَبُّيُونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لَمَّا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ“⁴¹⁶

Me’âl: Mâzînin ik‘âr-ı muzlime-i ba‘îdesinde sâha-i zîb-i hilkat olan hazerât-ı enbiyâ’ ile düşman orduları kıtâl etdiler, onların kesret ve tedâriklerine rağmen enbiyâ cemâ‘ati gâyet basîretkârâne cenk ve cidâl ile ihrâz-ı gâlibiyyet eylediler ve ba‘zen ibtilâ için zuhûr eden fecâyî‘ karşısında son derece sabır ve metânetle mukâvemet göstедiler. Kendilerine isâbet eden meşâk ve mazarrdan dolayı aslâ za‘f [s. 24] ve fütûr getirmediler. İşte Allahu Te‘âlâ ve Tekaddes hazretleri bu türlü meşakkatlere göğüs gererek sabr u sebât edenleri sever.

Bu âyet-i celîle cihâda teşvîk için en büyük burhân ve delîldir. Meslek-i cihâd kâr-ı kadîm-i enbiyâdır. Peygamberler dünyânın evvelinden beri Allah’ın dîn-i mukaddes uğurunda cihâd etmiş ve o yolda uğradıkları her türlü zahmet ve meşakkatlere sabır ve metânet göstermiş, düşman ne kadar çok ne derece metîn olsa da hazret-i enbiyâyı râh-ı dînideki ‘izzet ve metânetlerinden bir dakîka te’hîr etmemiştir.

⁴¹⁶ Âl-i İmrân 3/146: Nice peygamberler vardı ki, beraberinde birçok Allah erleri bulunduğu halde savaştılar da, bunlar, Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşeklik ve zaaf göstermediler, boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever.

Bunları celâdet ve şecâ'atları karşısında kesretli ve 'azametli görünen düşman orduları kar yığını gibi eriyip mahv ve munkarız oldular bulundukları yerde tâb-âver-i mukâvemet olamadılar. Çünkü Allah nâsır-ı dîn-i mübîndir. Her kim i'lâ-yı dîn ve i'zâz-ı müslimîn için fî-sebîlillâh cihâd ederse yevmü'l-kıyâm böylece mansûr ve muzaffer olur. Ancak ba'zı noktada dûçâr-ı mazârr ve metâ'ib olsa da netîce ve gâye i'tibârıyla gene gâlibiyyet taraf-ı hakda tecellî eyler. Muvakkat bir zamân içindeki emâre-i za'f ve fûtûra gelince bu da 'ibâdın kusurlarından münba'isdir ki bilerek bilmeyerek irtikâb edilen ba'zı hara'im'in bir cezâ-yı ma'nevîsidir.

”وَمَا كَانَ قَوْلُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ“⁴¹⁷

nass-ı celîli işâretiyle de sâbitdir ki ba'zı vukû'a gelen muvaffakiyyetsizlik ma'nevî kusurlarımızın mahsûlüdür. Me'al: Cemâ'at-ı mukaddese-i enbiyâ [s. 25] esnâ-yı muhârebede mübtelâ-yı meşâk olmakla nâgehân zuhûr eden ba'zı 'alâ'im-i ma'kûse hissettikleri zamân derhâl i'tirâf-ı kusura müsâberetle derler idi ki ey bizim rabbimiz bizim seyyi'âtımızı 'afveyle ve umûr-ı diyânetdeki tecâvüz ve noksânlarımızı bağışla metânet ve rasânetle pâyidâr eyle küffâr-ı hâk-sâr üzerine bizi gâlip buyur.

”فَاتَّيَهُمُ اللَّهُ تَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ“⁴¹⁸

Bunların i'tirâfât-ı 'ubûdiyyetkârîlerine mükâfâten Hak celle ve 'alâ hazretleri onlara dünyâ ve âhiret sevâplarını muvaffakiyyetlerini ihsân buyurdu. Çünkü Allah tarîk-i diyânetde istikâmetle hareket eden iyileri sever, onlardan râzı olur. Allah ki bir kavimden, bir milletden râzı olursa dâ'imâ onları 'âlî kılar, mes'ûd eyler, muvaffak buyurur, mazârr-ı dünyâ ve 'ukbâdan esirger necm-i gâlibiyyetlerini parladır. Bu âyet-i celîlede bir işâret vardır ki her kim cihâd eder sağ kalırsa Allahu Te'âlâ ve tekaddes onu gâzîlik sevâbıyla ircâ' buyurur, hayâtını münevver eder, iktisâb etdiği mücâhidlik şerefiyle bahtiyâr eyler, evlâd ve ahfâdı o şerefle mübâhî ve

⁴¹⁷ Âl-i İmrân 3/147: Onların sözleri ancak, “Rabbimiz! Bizim günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlıklarımızı bağışla ve (yolunda) ayaklarımızı sağlam tut. Kâfir topluma karşı bize yardım et” demekten ibaretti.(...)

⁴¹⁸ Âl-i İmrân 3/147: Allah da onlara hem dünya nimetini, hem de ahiretin güzel mükâfatını verdi. Allah, güzel davrananları sever.

müftehir bulunur. Vefât ederse rütbe-i şehâdetle me'cûr buyurulur ki ondan büyük bir sa'âdet olmaz.

”لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرْجٌ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَنْ يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا أَلِيمًا“⁴¹⁹

Me'âl: Muhârebe zuhûrunda ehl-i îmân ve islâmdan kimse geri kalamaz, kim tehallûf ederse 'inda'llah 'âsîdir. [s. 26] Ancak kör, topal, hasta olanlar geri kalmakla âsim olmaz onları Allahu Te'âlâ 'afvetmiştir. Geri kalan efrâd-ı muvahhidinden her kim cihâd etmekle Allah ve Resûlüne itâ'at eylerse Hak Te'âlâ onu öyle cennetlere idhâl eyler ki o cennetlerin köşkleri, sarâyıları ağaçları altından çaylar, ırmaklar akar ve her kim kudreti olup da korkaklıktan geri kalır gitmezse dâr-ı âhiretde gâyet şedîd 'azâb ile mu'azzeb buyurur. Hak Te'âlâ'nın övdüğü tavsîf etdiği cennetlerin bir karış yeri bütün dünyânın hazînesiyle alınmaz, onun bahâsı ancak Allah yolunda dökülen kanlardır. Ey rızâ-yı Mevlâyı arayan mücâhidler ne bekliyoruz daha bundan büyük, bundan kıymetli bir mansıb var mı ki onunla müftehir olalım. Mademki en son ölüm vardır hükm-i ilâhî öyledir, mademki hayât-ı dünyâ fânîdir herşey mahvolacaktır, mademki hayât bizimle kalmayacaktır bataklıklarda sersefil ölümünün bin türlü acısını çekmekten ise şanlı, kanlı bahadırılık ve gâyet kolay bir ölüm neden istemeyelim. Öyle ölüm ki o gelmezden daha evvel hûrîler gelir, şehîdin cesedi pak toprağa rûh-i mukaddesi de onların kucaklarına düşer. Zihî sa'âdet, ne büyük devlet yâ Rab cümlemize şehîdliği nasîb et.

”وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا * فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا * فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا * فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا * فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا“⁴²⁰

nass-ı şerîfîyle Cenâb-ı Hak gâzîlerin, mücâhidlerin atlarına yemîn ediyor. Buyuruyor ki dîn-i mübîn ve vatan-ı İslâmı muhâfaza uğurunda koşar iken karınlarından kırılıp çıkan ve gecelerde düşman [s. 27] üzerine hücum yapılırken taşlık mahallerde tırnaklarından âteş çıkaran ve sabâh erken a'dâya iğâre ve yağma

⁴¹⁹ el-Fetih 48/17: *Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya güçlük yoktur. (Bunlar savaşa katılmak zorunda değildirler.) Kim Allah'a ve Peygamberine itaat ederse, Allah onu, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyar. Kim de yüz çevirirse, onu elem dolu bir azaba uğratar.*

⁴²⁰ el-Âdiyât 100/1-5: *Soluk soluğa süratle koşan, (koşarken ayaklarını) vurarak ateş çıkaran, sabah erkenden baskın yapan, orada tozu dumana katan ve düşman topluluğunun ortasına dalan atlara andolsun ki(...)*

etmek için seğırden ve esnâ-yı meşy ve sür‘atde toz çıkaran ve o tozlarla dehşetli bir sûretde a‘dânın ordugâhı ortasına giren atlara kasem ederim.

Ey mü‘min dikkat! Hak Te‘âlâ hazretleri süvârîlerin atlarına kasem ediyor. O mübârek atlar ki şu şeref ve sa‘âdete nâ‘il, ‘acabâ üzerinde gâzîlerin mertebesi ne! Bir def‘a düşün hele topçuların zahmeti daha çok, hukûk-ı diyâneti müdâfa‘a uğurunda o sıkleti çeken bârgîrlerin meziyyetini düşün, düşün de mücâhidleri sev. Eğer ziyâret istiyor isen onların ayaklarının tozlarını topraklarını ziyâret et. Sen de o meziyyeti kazanmak için cihâda git, vallahi ecel gelmedikçe insân ölmez, ecel geldi mi demir kal‘alarda olsa deler geçer.

”أَيُّ مَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّسَيَّدَةٍ“⁴²¹

Me‘âl: Ey nâs nerede olsanız ölüm size yetişir sizi bulur, isterseniz en yüksek ve metîn kal‘alarda saklanınız. Mâdem ki öyledir muhârebeden niye firâr ediyorsunuz. Cihâd öldürmez ki firâr da kurtarsın. Herkesin müddeti, rızk1, nefesi mukadderdir bir dakîka ileri gitmez geri kalmaz. Allah’ın emri, izni olmayarak yaprak bile düşmez. Korkmayınız, merd olunuz. Merdlikle ölünüz. Mervîdir ki seyf-i sârim-i ilâhî Hâlid bin Velîd hazretleri cihâd zamânında ‘askerini şöyle teşcî‘ ederdi: Ey mücâhidler eğer kolay ölmek isterseniz [s. 28] kavgada ölünüz vallahi yatakda ölmek bin kere kılıç vurmaktan çetindir. Yaşasın koca mücâhidler ki hak yolunda ölüm ile pençeleşdiler göğüs göğüse çarpışdılar da en büyük mertebe-i şehâdeti kazandılar.

”فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَحَرِّضَ الْمُؤْمِنِينَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَاللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَأَشَدُّ تَنْكِيلًا“⁴²²

Ey Resûl-i ekremim i‘lâ-yı kelimetu’llah uğurunda fî-sebîli’llah sen cihâd eyle başkaları sana ittibâ‘ etmeyerek şâyed muhârebeden geri kalırsa kederlenme. Çünkü sen ancak nefsinle mükellefsin, yalnız da kalsan bi’z-zât cihâda ikdâm buyur ve mü‘minleri cihâda tergîb et. Allahu Te‘âlâ ve tekaddes küffârın kulûbuna korku bırakarak onların harbini men‘ eder. Allahu Te‘âlâ intikâm ve ta‘zîb cihetiyle onlardan kavî ve eşeddir.

⁴²¹ en-Nisâ 4/78: *Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile (...)*

⁴²² en-Nisâ 4/84: *(Ey Muhammed!) Artık Allah yolunda savaş! Sen ancak kendinden sorumlusun! Mü‘minleri de savaşa teşvik et. Umulur ki Allah inkâr edenlerin gücünü kırar. Allah’ın gücü daha üstündür, cezası daha şiddetlidir.*

Satvet-i İslâm ve diyânetin burhân-ı celîsi olan bu âyet-i kerîme delâlet ve sübût cihetiyle kat'î olarak fermân buyurur ki cihâd bâ-emr-i ilâhî bir farz-ı dâ'imîdir, bütün mü'minlere vâcibü'l-icrâdır. Farazâ onlar müttetikken cihâdı terk ederek a'dâ-yı dîne mukâvemetde bulunmasalar Hazret-i Peygamber bi'z-zât onunla me'mûr ve mükellefdir. Binâberîn Hazret-i Fahr-i 'Âlem efendimiz buyurmuşlar ki ben her hâlde düşmana mukâbele etmek üzere müheyyâyım yalnız başıma da kalsam yine çıkarım.

Allah ki bize emr-i cihâdı ede ısdâr

Eyler mi bizi dest-i mezâlim ile ızrâr⁴²³

fehvâsınca mademki Hak celle ve 'alâ hazretleri fî-sebîli'llah [s. 29] cihâdı fermân ediyor. Daha bizi a'dâ-yı bedkâra mağlûb eder mi! Haşâ etmez ama biz i'tikâd ve 'amel cihetiyle bir noksânda bulunur isek mazhar-ı nusret olmakdan geri kalırız. Mü'minler hizbu'llahdır. Hizbu'llah da her zamân gâlibdir. Edvâr-ı mâziye âyinesi olan târîhlere bakılsa dâ'imâ görülür ki hulûs-ı kalb ve niyyetle mücâhede eden mü'minler gâlip gelmiş, azlıkla beraber kesîr bulunan düşman ordularını inhizâma uğratmış, tâ devr-i Âdemden beri ahvâl-i 'âlem böyle gelmiş ve kıyâmete kadar da böyle gidecektir. Mü'minlerin 'adem-i gâlibiyyetini ümîd edenler her ağız açdıkça mecâlsizliğinden bahsedenler bedbînlerdir. 'Asr-ı sa'âdet münâfıkları da öyle idi, bir fırka-i mücâhidîn gördüler mi düşmanla kıyâs ederek derhâl mağlûbiyyetlerine hüküm verirlerdi. Hâlbuki netîcede öyle çıkmayıp mü'minleri muvaffakiyyetle mahzûn olurlardı ve derlerdi ki keşke biz de beraber olarak bu kadar ganâ'ime nâ'il olaydık. İşte Kur'ân

”وَإِنْ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّ فَإِنْ أَصَابَكُمْ مُصِيبَةٌ قَالَ قَدْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ إِذْ لَمْ أَكُنْ مَعَهُمْ شَهِيدًا * وَلَئِنْ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنْ اللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا“⁴²⁴

'Azamet-i şân ve celâl-i kudretime kasem ederim ki tahkîk-i zâhirde sizden ba'zılar vardır ki fî-sebîli'llah cihâd etmekten geri kalır eğer size bir musîbet

⁴²³ Ahmed Mikdâd, *Feryâd-ı Dehşet-engîz der-hakk-ı Trablusgarp*, s. 5.

⁴²⁴ en-Nisâ 4/72-73: Şüphesiz, aranızda öyle kimseler var ki, (onların her biri savaşa gitme konusunda) hakikaten pek ağır davranır. Eğer başınıza bir musibet gelirse, 'Allah, bana lütfetti de onlarla beraber bulunmadım' der. Eğer Allah'tan size bir lütf (zafer) erişse, bu sefer de; sizinle kendisi arasında hiç tanışıklık yokmuş gibi şöyle der: 'Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da büyük bir başarıya (ganimete) ulaşıyaydım.'

yetişirse kendi kendisine teselli eder der ki Allah beni esirgedi ki beraber bulunmadım. Şâyed size Allah’dan bir fazl ve ihsân [s. 30] gelirse tahkîk o vakit de esef eder. Sanki aranızda hiç bir münâsebet yokmuş gibi ne ola idi ben de mücâhidlerle birlik buluna idim de onların nâ’il oldukları ganîmetlere ortak ola idim der, bulunmadığına kederlenir. Tıpkı zamânımızda bulunan ba’zılar da böyledir. Bir tarafta bir düşman sesi işitdi mi kanları kurur, nefesleri kesilir aman mahvolduk, munkarız olduk demeye başlar hükûmeti, ‘askeri taşlar bütün eksikten bahseder, bir yokluk içinde çırpınır, mübâheselerde dâ’imâ ‘aleyhdârlıkta bulunur, hemân mağlûbiyyetimize kâ’il olur. Bilmez ki Allahın ne lütufları var verâ-yı perdeden neler çıkar. İşte bu makûle eşhâs gâyet sefil ve mütereddid bir hayât geçirir, dünyâda rahât edemediğı gibi âhiretini de havaya verir. Ma’âza’llah millet bu türlü meflûcû’l-kalb olanların ellerinde bulunsa üç günde munkarız olur. Bunun ‘aksi olarak birçok da sebâtlı, metânetli, demir elli ve yürekli âdemlerimiz de vardır ki onların ‘indinde deryâlar kaynasa, dağlar oynasa aslâ fûtûr getirmezler kendi tedbîrleri planları neden ‘ibâretse ta’kîb ve icrâ ederler. İşte bunlar da tanrı arslanlarıdır. Bu türlü ricâl-i kâmile her zamân mansûr ve muzafferdir.

”يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ“⁴²⁵

Ey şeref-i îmânla müşerref olan mü’minler, sizler bir fırka-i a’dâya mülâkî olduğunuz vakit gâyet sâbit ve pâyidâr olunuz ve Allahu Te’âlâ ve Tekaddesi çok yâd ediniz, dilinizden kalbinizden [s. 31] çıkarmayınız nusret gözetiniz tâ ki zafer ve galebe ile felâh bulasınız. Ey ihvân-ı dîn ayât-ı Kur’aniyyenin neresine bakılsa ne tarafı te’emmül edilse her an husûsuyla muhârebe zamânlarında ‘ibâdet ve tâ’atin elzemiyetinden bâhis olduğu anlaşılır. Biz kuvvâ-yı maddiyyeden ne türlü kuvvetlerle kendimizi takviye etsek kuvvâ-yı ma’neviyye noksân oldukça hepsi hiçdir. Evet esbâb-ı zâhirenin en metîn ve mükemmeliyle müsellağ olduktan sonra o nisbetde diyânetle de mevsûf olmalıyız, birr ve takvâya sarılmalıyız. O vakit bilmeliyiz ki nusretu’llah bizimledir. Zâten kuvve-i ma’neviyyeye mazhariyyet ‘ibâdetledir. Kuvve-i ma’neviyye öyle bir silâhdır ki onunla müsellağ olanlar hiç bir kuvvetin zebûnu değildirler. Kuvve-i ma’neviyyeden tecrîd edilen bir kesret sûreten

⁴²⁵ el-Enfal 8/45: Ey iman edenler! (Savaş için) bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah’ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz.

bir cemm-i gafîr-i heyûlânîdir. O türlü eşhâsın sebât ve metâneti yokdur. Bu kadar bunlar halecânlı bir yürekle meyl üzerinde duran kürre-i mücessemeye benzer, ufacık bir sıkletin tatbîkiyle derhâl herc ü merc olur. İnsânı pâyidâr kılan, tesbît eden ma‘neviyyâta merbût vicdândır. Meselâ mermerden yapılan bir heykel ile mukavvâdan dizilen bir sûret arasındaki müsâdeme elbetde mukavvâyı ezer. İşte ma‘neviyyâtın bütün kuvvetiyle dolu olan bir kalp taşlardan metîn kayalardan sâbitdir. Harbe dâ’ir her işde sebât ve metânet göstererek Cenâb-ı Hakka güvenmek lâzımdır. Çünkü nâsır ve mu‘înimiz, O’na güveniniz, O’dur. Tevekkül esbâb-ı lâzimeye teşebbüsden sonra i‘timâd-ı tam ile yardım Cenâb-ı Hakdan gözetmektir. Allah yardım etmek isterse düşmanı düşmana kırdırır; yardım [s. 32] etmek isterse hâtırlara külliyyen vesâ’it-i lâ-yühsâyı halk eyler; yardım etmek isterse bizi bize anlatır da noksânlarımızı bildirir ikmâline de muvaffak buyurur.

Bu husûsda mühim ve matlab varsa o da Cenâb-ı Hakkın mu‘în olup olmadığını bilmektir. Bunun da mîzânı bizim ihtiyâr-ı cüz’îmizdir. Şöyle ki eğer biz her hâlde Allah ve Peygamberin emir buyurduğu ahlâk ve etvârda bulunur isek şüphesiz mansûruz. Öyle değil de bütün işlerimizde nefis ve hevâyı ta‘kîb ediyor isek bi’t-tabi‘ makhûruz. Cenâb-ı Hak

”يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ“⁴²⁶

âyetiyle bu bâbda tenbîh buyurmuşdur: Ey mü’minler eğer siz ahkâm-ı şer‘iyye-i ilâhiyyeyi harfiyyen icrâ etmekle Allah’ın vaz‘ etdiği dîn-i mübîn-i islâma yardım ederseniz Allah da size yardım ederek düşmanlarınıza gâlib buyurur ve meydân-ı ma‘reke kalplerinize metânet vermekle ayaklarınızı sâbit kılar. Dîn-i ilâhiye yardım onun ahkâmını muhâfazadır. Bu da farz, vâcib, sünnet, harâm, mekrûh gibi ahkâm-ı ‘ameliyyeyi yerine getirmek ve levâzım-ı diyâneti icrâ eylemektir.

Bir müslim ahlâkını; ‘akîdesini a‘mâlini kitâb ve sünnete tatbîk ederse dünyâ ve âhiret mes‘ûd olur, her işde zafer bulur. Ma‘lûmdur ki şân ve şeref-i islâm bidâyeten kırk ‘aded nüfûs-ı mukaddese ile başlamış az vakitte âfâka intişâr etmişti.

⁴²⁶ Muhammed 47/7: Ey iman edenler! Eğer siz Allah’a yardım ederseniz (emrini tutar, dinini uygularsanız), O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır.

Bugün değil kırk milyon, dört yüz küsur milyon islâm mevcûddur. [s. 33] Ma'a-zalike buna da kâ'il değiliz. Çünkü bu tahmînî bir hesaptır, hakîkî 'adedi henüz mu'ayyen değildir. Bunlardan yalnız elli milyon hakkıyla şe'â'ir-i diyâneti muhâfaza etse bütün dünyâyı düşündürür. Çünkü müteşerri' ve mütedeyyin olan bir fırka-i muvahhidîn cünûd-ı ilâhiyyeden olmakla dâ'imâ gâlibdir. Esta'îzu bi'llah.

”وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ * إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ * وَإِنَّ جُنَدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ“⁴²⁷

âyet-i kerîmesine dikkat edelim. Cenâb-ı Hak buyurur rütbe-i risâletle tebliğ-i diyânete me'mûr edilen 'ibâd-ı mürselîn için hüküm-i samedâniyyem şöyle cârî oldu ki onlar muhakkak mansûr ve muzaffer o onların sebîl-i selâmetine dâhil olan mü'minler de a'dâ-yı dîn üzerine gâliptir. Dünyâda nusret ve fütûhâta mazhar oldukları gibi 'ukbâda fevz ve necâta nâ'ildirler. Ey i'lâ-yı kelimetu'llah maksadıyla fî-sebîli'llah cihâd eden mücâhidler kat'iyyen biliniz ki Allah sizin mu'îninizdir. Nusreti sizinle beraberdir. Esnâ-yı muhârebede ba'zı sadmelere uğrasanız bile onu bir imtîhân bilmelisiniz. Hub ve metânetinizi bozmamalısınız. Merdâne davranmalısınız. Emîn olmalısınız ki ümîd edilmeyen bir dakîkada 'azîm fütûhâtlar zuhûr eyler melekler size yardımla düşmanı mağlûb eder.

Bu kat'idir erbâb-ı îmân i'tirâz edemez. Hazret-i Kur'anın beyânıyla sâbitdir ki: Bedir muhârebesinde vâki' olmuştur. [s. 34]

”وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ * إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُنْزِلِينَ“⁴²⁸

Ey mü'minler siz Bedir'de cem'-i kalîl idiniz, Hak Te'âlâ lütfuyla yardım etdi. Binâen'aleyh Allahın emirlerini tutmakla ondan korkunuz ki ni'metlerine şükretmiş olasınız. Ey Habîb-i Ekremim o zamân ki ey mü'minler size yetişmez mi ki Hak Te'âlâ göklerden indirilen üç bin melek ile yardım etsin demiştik. Ol vakti hâtıra getir. Şu âyet-i celîle mantûk-ı kerîmine nazar edilince ne türlü hakâyıkın inkişâfı erbâb-ı tedkîk ve iz'âna mestûr değildir. Birinci nusretin Cenâb-ı Hakdan

⁴²⁷ es-Sâffât Sûresi 37/171-173: *Andolsun, peygamber olarak gönderilen kullarımız hakkında şu sözümüz geçmişti: 'Onlara mutlaka yardım edilecektir. Şüphesiz ordularımız galip gelecektir.'*

⁴²⁸ Âl-i İmrân 3/123-124: *Andolsun, siz son derece güçsüz iken Allah size Bedir'de yardım etmişti. O hâlde Allah'a karşı gelmekten sakının ki şükretmiş olasınız. Hani sen mü'minlere, "Rabbimizin, indirilmiş üç bin melek ile yardım etmesi size yetmez mi?" diyordun.*

olduğu ve bunun hiç bir ‘adedle meşrût bulunmadığı ve mansûr oldukça îfâ-yı teşekkür için dâ’imâ takvâya sarılmanın vücûbu bildirilmiş; ikinci olarak da zamân-ı nusret ta’yîn buyurulmuş ve cünûd-ı semâvatdan olan meleklerle icrâ kılındığı tensîs edilmiştir. Mervîdir ki kıyâmete kadar i’lâ-yı kelimetu’llah maksadıyla îfâ edilecek cihâda bir fırka-i melâ’ike iştirâk edecektir ve bu yüzden nusret ve galebe dâ’imâ ehl-i Hak tarafında bulunacaktır.

” قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصَرُّكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَنْشَفِ صُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ * وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ وَيَتُوبَ اللَّهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ “⁴²⁹

Ey mü’minler Allahın düşmanları olan küffâra cihâd ediniz [s. 35] tâ ki sizin ellerinizle Allahu Te‘âlâ onları katlede ve kahr-ı esâretle zelîl eyleye ve sizi dâ’imâ onlara gâlip buyurup bütün mü’minlerin kalbindeki intikâm derdlerine şifâ vere ve gayz ve kinlerini söndüre ve bu sebeble hidâyetden nasîbi olanlara îmân müyesser ederek muktezâ-yı ‘ilm ve hikmetini icrâ buyura.

Vaktâ ki küffâr vahdâniyyet-i ilâhiyyede mütereddid ve belki ba‘zıları vücûd-ı Bârîye gayri-kâ’il oldularsa dünyâda kanları ihdâr ‘ukbâda me’vâları ‘azâb-ı nâr kılındı. Ve cünûd-ı zafer-nümûd-ı ilâhiyyeden olan mü’minlerin elleriyle dünyâda katl ve ta’sîr edildiler. Cenâb-ı Hak dilerse îmân ve inkıyâd etmeyenleri bir lahzada i’dâm buyurur; fakat sünnet-i kadîme-i ilâhiyyesi şöyle cârîdir ki tâ devr-i Âdemden beri ehl-i îmân ile ehl-i küfrü mübtelâ kılmış nitekim sûre-i Muhammed ‘aleyhi’s-selâmda

” وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ لَٰكِنْ لِّيَبْلُوَ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ “⁴³⁰

buyurmuşdur. Yani ey mü’minler Hak Te‘âlâ cihâdı emretti ki sizi me’cûr ve nâ’il-i mükâfât buyursun. Eğer kendi istese elbetde a’dâsından intikâm ederdi. Lakin dilemedi. Belki ba‘zınızı ba‘zınızla mübtelâ kıldı ki fî-sebîli’llah cihâd edenlerle etmeyenler seçilsin ensâr-ı ilâhiyye ile a‘vân-ı iblîs belli olsun me’âl-i kerîmine nazar

⁴²⁹ et-Tevbe 9/14-15: *Onlarla savaşın ki, Allah onlara sizin ellerinizle azap etsin, onları rezil etsin, onlara karşı size yardım etsin, mü’min topluluğun gönüllerini ferahlatsın ve onların kalplerindeki öfkeyi gidersin. Allah, dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.*

⁴³⁰ Muhammed 47/4: (...) *Eğer Allah dileseydi, onlardan oç alırdı. Fakat sizi birbirinizle denemek için böyle yapıyor. (...)*

edilince müstebân olan deryâ-yı hikmetin hülâsası şudur: Ey hil‘at-i fâhire-i diyânetle muttasıf olan mü‘minler, siz ki vahdâniyyetini tasdîkle ulûhiyyetimi ikrâr eden bir zümre-i müflihûnsunuz. Biliniz, âgâh olunuz ki Allah [s. 36] size cihâdı imtihân için farz etdi tâ ki sizden vefât edenler cennete, düşmandan ölenler de cehenneme girsin. Eğer Hak Te‘âlâ dileseydi muhârebesiz de silsile-i kâfirîni kat‘ ederdi. Ancak şu hikmet-i hakîme sebebiyle cihâda me‘mûr oldunuz. İmdi biliniz ki

”إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ“⁴³¹

eğer sizler Allahu Te‘âlâ’nın dîn-i mübînine yardım ederseniz Allah da size yardım eder ve mevki‘-i harbde düşmanlarınıza karşı sâbit-kadem buyurur, dâ’imâ galebelerle mübeşşir olursunuz, meded-i ilâhî her zamân sizinle birleşir ümîd edilmeden esbâb-ı zafer peydâ olur. Sünnet-i kadîme-i ilahiyye şöyle cârîdir ki her kim Allah ve Resûlüne itâ‘at ve muhabbetle dîn-i hakka nusret ederse Allahu Te‘âlâ ve Tekaddes onu zafer-yâb eder.

”إِنْ يَنْصُرْكُمْ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرْكُمْ مِنْ بَعْدِهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ“⁴³²

Ey mü‘minler kat‘î biliniz ki eğer Cenâb-ı Hak size yardım ederse kimse size gâlip gelemmez. Eğer nusret buyurmazsa ondan başka size yardım edecek kimdir. Binâ’en-‘alâ-zalik mü‘minler ancak Hak Tebâreke ve Te‘âlâ hazretlerine i‘timâd etsin başka hiç bir şey’e güvenmesin.

Evet elde bulunan vesâ’it ve âlât-ı harbiyye ‘âdî sebeblerdir Hak nusret etmedikçe süngüler teneke tüfenkler söğüt dalları mesâbesinde kalır. Nitekim bunun emsâli çok def‘a görülmüş ve işidilmiştir. [s. 37] Eğer bir fırka-i muvahhidîn ahlâk ve ‘akâ’id nokta-i nazarında müstakîm olur, ‘uhde-i ‘ubûdiyyetkârîsinde takarrür etmiş ferâ’izu’llahî edâ eylerse onlara karşı harp edenler mağlûb olur, sinek alayları gibi dağılır.

”وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوْا الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا * سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا“⁴³³

⁴³¹ Muhammed 47/7: (...) Eğer siz Allah’a yardım ederseniz (emrini tutar, dinini uygularsanız), O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır.

⁴³² Âl-i İmrân 3/160: Allah size yardım ederse, sizi yenecek yoktur. Eğer sizi yardımsız bırakırsa, ondan sonra size kim yardım edebilir? Mü‘minler, ancak Allah’a tevekkül etsinler.

Bu âyet Hudeybiye Muhârebesi hakkında nâzil olmakla sebebi hâs hükmü ‘âmdır. Kıyâmete kadar bâkîdir. Ey mü’minler küffâr size mukâtele etse elbette sebât edemeyerek firâr ederler ama başka nâsır ve yardımcı da bulamazlar. İşte mü’minlerin bu türlü zaferleriyle düşmanlarının nikbetleri kadîm bir ‘âdet-i ilahiyyedir ki evvelden beri böyledir ve sünnet-i ilahiyyede aslâ tebdîl edilmez, dâ’imâ mü’minler mansûr; kâfirler makhûr buyurur. Muvakkat bir hezîmet görünse de lede’t-tahkîk yine esâs gâlibiyyetin bizde olduğu meydâna çıkar.

İşte buraya kadar izbâr edilen âyât-ı beyyinâtdan muzafferîyyetin ancak sebâta, hüsn-i tedbîre, kuvve-i ma‘neviyyeye merbût olduğu anlaşıldı. Fezâ’il-i cihâda ta‘alluk eden diğer âyât-ı kerîme mevcûd ise de bâb-ı evvele âyât-ı mezkûre ile hitâm verilerek bâb-ı sâniye ehâdis-i nebeviyye ile ibtidâ kılındı.

[s. 38] “İkinci Bâb Fezâ’il-i Cihâd Hakkında Ehâdis”

” قال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم مثل المجاهد في سبيل الله كمثل الصائم القائم القانت بآيات الله لا يفتر من صلاة ولا صيام “⁴³⁴

Me’âl: İ‘lâ-yı dîn-i ilâhî ve i‘zâz-ı islâm uğurunda cihâd eden kimse gündüzleri sâ’im geceleri tilâvet-i Kur’ân-ı Kerîm ile kâ’im olarak usanmayan gibidir.

Burada fezâ’il-i cihâd ‘âlî derecede beyân buyurulmuşdur. Mücâhid ister cihâda meşgûl olsun isterse beklesin bu ecr-i ‘azîmi ihrâz eder.

Meselâ bir mücâhid üç sene cihâda müdâvemet etse o müddeti sıyâm ve kıyâm ve ‘ibâdât-ı muhtelif ile geçirmiş olur. Binâ’en-‘aleyh ‘aleyhi’s-selâm efendimiz

” والذي نفسى بيده لو ددت انى اقتل فى سبيل الله ثم احيا ثم اقتل ثم احيا ثم اقتل “⁴³⁵

⁴³³ el-Fetih 48/22-23: *İnkâr edenler sizinle savaşıyorlardı, arkalarını dönüp kaçıyorlar, sonra da ne bir dost, ne de bir yardımcı bulabilirlerdi. Allah’ın öteden beri işleyip duran kanunu (budur). Allah’ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın.*

⁴³⁴ Müslim, “İmâre” 110 [hadis nr. 1878]

⁴³⁵ Nesâ’î, “Cihâd”, 30 [hadis nr. 3150]

buyurmuştur. Rûhum yed-i kudretinde olan Cenâb-ı Hakka kasem ederek derim ki fî-sebîlî'llah katlolunup dirilmek def'a katlolunup, dirilmek def'a katlolunmaklığı kat'iiyen isterim. Çünkü her katlde 'azîm sevâblar ihrâz olunacak bu sûretle tekerrür eden mesûbât-ı uhreviyye hadd ü pâyândan hâriç kalacak.

”رَبَاطُ يَوْمٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا عَلَيْهَا“ ⁴³⁶

[s. 39] Düşman hudûdunda bir gün nöbet beklemek öyle sevâbdır ki o sevâb dünyâdan ve dünyâ üzerinde bulunan her şeyden efdal ve hayırlıdır. Diğer hadîs-i şerîfde bir murâbıt ribât hâlinde vefât ederse defteri kapanmayarak kıyâmete kadar sevâb yazılacak ve kabrinde merzûk olacak buyurulmuştur. Yani dünyâda ne türlü 'amel işliyorsa kıyâmete kadar işlemişçesine mükâfât görecektir ve fitne-i kabirden kurtulacaktır.

”مَنْ جَاهَزَ غَازِيًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَقَدْ غَزَا وَمَنْ خَلَفَ غَازِيًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِخَيْرٍ فَقَدْ غَزَا“ ⁴³⁷

Her kim gâzînin levâzımını ikmâl etse gâzîdir ve her kim gâzînin evlâd ve 'â'ilesine mu'âvenet eylese gâzîdir. Çünkü bu hâller gâzîyi te'mîn ettiğinden gazâyâ bâdî olmuştur. Binâ'en-'aleyh gazâ sevâbını mûcibdir.

”حُرْمَةُ نِسَاءِ الْمَجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ كَحُرْمَةِ امِهَاتِهِمْ“ ⁴³⁸

Mücâhidlerin 'â'ile ve nisvânının hürmeti kâ'ideleri üzerine anaların hürmeti gibidir. Ya'ni muhârebeye gitmeyerek hânelerinde oturanlara cihâda gidenlerin zevceleri ana gibidir. Her kim onlara hâ'in nazarlarla bakarsa kendi analarına fenâlıkla bakmış olur ki ma'âza'llah en büyük günâhdır. Bu hadîs-i şerîfde mücâhidlere 'azîm şerefler verilerek hukûk-ı meşrû'aları muhâfaza buyurulmuştur. Vah onların hâline ki muhterem mücâhidlerin 'â'ilesine evlâdına hakâretle nazar eder.

”مَا اغْتَبَرْتُ قَدَمَاهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَى النَّارِ“ ⁴³⁹

⁴³⁶ Tirmizî, “Fazâilü'l-cihâd”, 26 [hadis nr. 1664]

⁴³⁷ Buhârî, “Cihâd”, 38.

⁴³⁸ Nesâ'î, “Cihâd”, 48 [hadis nr. 3189]

⁴³⁹ Buhârî, “Cihâd”, 16.

Fî-sebîli'llah bir kulun ayakları tozlanırsa ateş anı yakmaz. İşte [s. 40] şu hadîs-i şerîf cihâdın fezâ'ili hakkında en büyük bir delîldir. Değil mücâhid belki mücâhidleri teşyî' ve istikbâl edenler ayakları tozlanırsa bu müjdeye nâ'ildir.

”و ما من رجل من القاعدين يخلف رجلا من المجاهدين في اهله فيخونه فيهم الا وقف له يوم القيمة فياخذ من عمله ماشاء“⁴⁴⁰

Hânesinde kalıp da cihâda gitmiş bulunanların evlâd ve â'ilesine nezâret edenler hıyânet etse kıyâmet günü o mücâhid istediği kadar o hâ'inin 'amelinden alır. Bu hadîs-i şerîfî mülâhaza edenler mücâhidînin hukûkuna ne derece ri'âyetin lüzûmunu bi't-tabi' anlar.

”عن ابن مسعود رضي الله عنه قال جاء رجل بناقة محظومة و قال هذه في سبيل الله فقال رسول الله عليه وسلم لك بها يوم القيمة سبع مائة ناقة محظومة“⁴⁴¹

Ashâb-ı kirâmdan İbn Mes'ûd'dan rivâyet olundu ki: Bir âdem yularlı bir deve getirdi dedi ki bu fî-sebîli'llahdır. Resûlu'llah salla'llahu 'aleyhi ve sellem ey recûl senin için bu deve bedelinde kıyâmet günü yedi yüz nâka-i mahzûme vardır buyurdu. Bu hadîs cihâd uğurunda i'âne verenlerin ecir ve mesûbâtına işâretidir.

”لا يكلم احد في سبيل الله والله اعلم بمن يكلم في سبيله الا جاء يوم القيمة و جرحه يثعب و ما اللون لون الدم والريح ريح المسك“⁴⁴²

Fî-sebîli'llah mecrûh olanlar kıyâmet günü mahşere gelir ki yarısından kan akıyor rengi kırmızı, kokusu misk. Allahu Te'âlâ kendi yolunda [s. 41] mecrûh olanları bilir, evet kan akar ancak hiç ağrı ve ezâ olmaz. Yalnız fî-sebîli'llah yaralandığına 'alâmet-i fârika olur.

”عن ابي موسى قال جاء رجل النبي صلى الله عليه و سلم فقال الرجل يقاتل للمغنم و الرجل يقاتل للذكر والرجل يقاتل ليري مكانه فمن في سبيل الله قال من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا فهو في سبيل الله“⁴⁴³

Ebî Mûsâ'dan rivâyet olundu ki bir âdem Resûlu'llah 'aleyhi ve sellem efendimize geldi dedi ki yâ Resûlu'llah ba'zı âdem ganîmet için ba'zı âdem şöhret

⁴⁴⁰ Nesâ'î, "Cihâd", 48 [hadis nr. 3189]

⁴⁴¹ Müslim, "İmâre", 38 [hadis nr. 1892]

⁴⁴² Müslim, "İmâre", 28 [hadis nr. 1876]

⁴⁴³ Müslim, "İmâre", 42 [hadis nr. 1904]

içün ba‘zı âdem de izhâr-ı şecâ‘at içün harb eder. Bunların hangisi fî-sebîli’llahdır. Fahr-i ‘Âlem Efendimiz buyurdu ki dîn-i ilahînin i‘lâsı maksadıyla harb eden âdemin cihâdı fî-sebîli’llahdır.

Şu hadîs-i şerîfde tashîh-i niyete işâret vardır. Ma‘lûmdur ki cân ‘azîzdir. ‘Azîz olan cân ‘âdî niyetlere sarf edilmemelidir. Evet i‘zâz-ı dîn ikmâl-i nâmûs hıfz-ı vatan gayretiyle cihâda mübâderet lâzımdır.

”الا تحبون ان يغفر الله لكم و يدخلكم الجنة اغزوا فى سبيل الله“ 444

Me‘âli ey ümmetlerim siz istemez misiniz ki Hak Te‘âlâ sizi mağfîret buyurup cennetine idhâl ede, isterseniz fî-sebîli’llah gazâ ediniz.

” قيل فإى الجهاد افضل قال من جاهد المشركين بماله و نفسه قال فإى القتل افضل قال من اهريق دمه و عقر جواده“ 445

[s. 42] Denildi ki yâ Resûlu’llah hangi cihâd efdaldır? Buyurdu ki o kimsenin cihâdı efdaldır ki malıyla nefsiyle müşriklere cihâd eder. Sâ’il dedi ki hangi ölüm efdaldır Peygamber ‘aleyhi’s-selâm buyurdu ki kendi kanı akan ve hayvânı katl edilen mücâhidin ölümü. Bu hadîs-i şerîf muhârebede şecâ‘atı iş‘âr ediyor, çünkü bu sûretle ölüm ancak şecâ‘atin semeresidir. Vâkı‘â ecel gelmedikçe yere dalsa çıksa bi’izni’llah mahfûz olur, gelirse ona da kimse karşı duramaz.

” للشهيد عند الله ست خصال يغفر له في أول دفعة ويرى مقعده من الجنة ويجار من عذاب القبر ويأمن من الفزع الأكبر ويوضع على رأسه تاج الوقار الياقوتة منها خير من الدنيا وما فيها ويزوج اثنتين وسبعين زوجة من الحور [العين] ويشفع في سبعين من أقاربه“ 446

‘İnd-i ilahîde şehîd içün altı haslet vardır. Birinci ilk sadmede mağfûr olur. İkinci cennetdeki makâmını görür, ‘azâb-ı kabrden kurtulur. Üçüncü kıyâmetin dehşetinde emîn olur. Dördüncü başına tâc-ı vakâr konur ki üzerinde bulunan yakütlardan bütün dünyâ ve mâ-fihâdan hayırlıdır. Beşinci yetmiş iki hûri ile tezevvüc eder. Altıncı akrabâsından yetmiş kişi hakkında şefâ‘ati makbûl olur.

444 Tirmizî, “Cihâd”, 17 [hadis nr. 1650]

445 Ebû Dâvud, “Vitr”, 12 [hadis nr. 1449]

446 Tirmizî, “Cihâd”, 25 [hadis nr. 1663]

Ey mücâhid düşün, mülâhaza et anla ki mertebe-i şehâdet kazananlara Cenâb-ı Hak nasıl mükâfât ihsân buyuruyor. Bundan büyük hangi mertebe var, insân dünyâ kadar mal kazansa da fî-sebîli'llah infâk etse bu mertebeye vâsıl olamaz. Bugün o merâtib-i 'ulyâ bizlere pek [s. 43] takarrüb etmiş yaklaşmıştır. Evet düşmandan sakınarak her türlü tedbirlere mürâca'at ederek harb ederiz muzaffer olursak gâzîlik ölürsek şehîdlik kazandırır ki iki cihânda da sa'âdet budur. Hayâtın en fâ'ideli fırsatlı zamânları cihâd zamânlarıdır. Ganîmet bilelim, çalışalım.

”عن ابى مالك الاشعري قال سمعت رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم يقول من فصل في سبيل الله فمات او قتل او وقصه فرسه او بعيده اولدغته هامة اومات على فراشه باى حتف شاء الله فهو شهيد و ان له الجنة“⁴⁴⁷

Eshâb-ı kirâmdan Ebî Mâlik Eş'arî der ki Resûlu'llah salla'llahu te'âlâ 'aleyhi ve sellemden işitdim buyuruyordu ki her kim hânesinden ayrılarak fî-sebîli'llah çıksa müte'âkıben ölse yâhud katledilse veya kendi atı ve devesi vursa öldürse, zehirli hayvân ısırsa râhat döşeğinde hangi türlü ölümle ölse o şehîddir, ehl-i cennettir.

”من احتبس فرسا في سبيل الله ايماننا بالله و تصديقا بوعده فان شيعة و رية و روثه و بوله في ميزانه يوم القيمة“⁴⁴⁸

Her kim Cenâb-ı Hakka îman ile va'd-i kerîmini tasdîk içün fî-sebîli'llah at beslese atın yediği 'alef, içdiği su, bevli, gübresi kıyâmetde sâhibinin mîzânına konacak sevâb ciheti ağır gelecektir.

”يا ايها الناس لاتتمنوا لقاء العدو وسلو الله العافية فاذا القيتوهم فصبروا [s. 44] و اعلموا ان الجنة تحت ظلال السيوف“⁴⁴⁹

Ey nâs düşmana mülâkâtı istemeyiniz. Dâ'imâ Cenâb-ı Hak'dan selâmet ve 'âfiyet isteyiniz. Mülâkî olduğunuz vakit ziyâde sabrediniz ve biliniz ki cennet kılıncların, silâhların gölgesi altındadır.

Bu hadîs-i şerîf mücâhidlere 'azîm sabır ve metânet tavsiye buyuruyor ve cennetin en yakın mesâfede belki meydân-ı muhârebede olduğunu bildiriyor. Evet,

⁴⁴⁷ Ebû Dâvud, “Cihâd”, 14 [hadis nr. 2499]

⁴⁴⁸ Nesâ'î, “Hayl”, 11 [hadis nr. 3579]

⁴⁴⁹ Ebû Dâvud, “Cihâd”, 89 [hadis nr. 2631]

sabredenler muzaffer olurlar. Muhârebede i'tibâr netîcedir. İki muhârib 'asker sâ'atlerce harb eder en son dakıkayı kim bekler metânetini bozmazsa o kazanır. Sabırsızlar me'yûs olur, buraya dikkat lâzımdır.

” عن ابى هريرة رضى الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال تكفل الله لمن جاهد في سبيله لا يخرج من بيته الا جهاد في سبيله و تصديق كلمة بان يدخله الجنة او يرجعه الى مسكنه الذى خرج منه مع مائال من اجر او غنيمة “⁴⁵⁰

Ebû Hureyre rivâyetiyle Resûlu'llah salla'llahu te'âlâ 'aleyhi ve sellem buyurur ki Cenâb-ı Hak mücâhid için zâmin oldu ki ya cennete idhâl ede yâhud sağ kalırsa ecir ve ganîmetle meskenine ircâ' eyleye. Bu hadîs-i şerîf mücâhidîn-i kirâmın ya şehâdet veyâhud nâ'il-i ecir ve ganîmet olacaklarına işâretidir. Binâberîn her mücâhid muhakkak iki sa'âdetin biriyle bahtiyârdır. Müjde onlara ki cihâda sevine sevine giderler.

” عن ابى سعيد الخدرى ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال يا ابا [s. 45] سعيد من رضى بالله ربا و بالاسلام دنيا و بمحمد صلى الله عليه وسلم نبيا و جبت له الجنة فعجب لها ابو سعيد فقال اعداها على يا رسول الله ففعل ثم قال و اخرى يرفع بها العبد مأته درجة فى الجنة ما بين كل درجتين كما بين السماء والارض “⁴⁵¹

Eshâb-ı kirâmdan Ebû Sa'îd el-Hudrî der ki: Cenâb-ı Fahr-i 'Âlem buyurdu ki yâ Ebâ Sa'îd her kim Allah'ın rubûbiyyetine inanır ve dîn-i islâm üzere olur ve benim risâletimi tasdîk ederse cennet vâcib olur. Ebû Sa'îd bu şerefe mazhar olanların nâ'iliyyetine ta'accüb eder ve der ki yâ Resûlu'llah bir daha buyur. Fahr-i 'Âlem tekrar etdikden sonra buyurur ki yâ Ebâ Sa'îd başka bir şey daha vardır ki bir kulu cennetde yüz derece yüksektir. Her derecenin arası yer ile gök arası kadardır. Ebû Sa'îd yâ Resûlu'llah o şey nedir?

Peygamber 'aleyhi's-selâm: “Dîn uğurunda cihâddır. Dîn uğurunda cihâddır” buyurmakla fezâ'il-i cihâdı te'kîd etmiştir.

” عن ابى هريرة عن رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يجتمع كافر و قاتله فى النار ابدا “⁴⁵²

⁴⁵⁰ Müslim, “İmâre”, 28 [hadis nr. 1876]

⁴⁵¹ Müslim, “İmâre”, 31 [hadis nr. 1884]

⁴⁵² Müslim, “İmâre”, 36 [hadis nr. 1891]

Ebû Hureyre Cenâb-ı Resûl-i ekremden nakl eder ki bir kâfir kendi kâtiliyle cehennemde ebedî birleşmez. Ya'ni fî-sebîli'llah cihâd eden bir mü'min öldürdüğü düşmanla cehenneme girmez. Daha açık, cehennem o mü'mine harâm olur. Bu rivâyet gâzîlere en büyük müjdedir.

” من مات ولم يغز ولم يحدث به نفسه مات على شعبة نفاق “⁴⁵³

[s. 46] Her kim ölse hayâtında gazâ etmemiş yâhud hâtırından geçirmemiş olursa o kimse nifâkdan bir şu'be üzere ölür. Ma'âza'llah nifâk ile âhirete gitmekden büyük korku yoktur. Çünkü nifâk selb-i îmâna sebebdır ve münâfıkların yeri cehennemın en aşağı tabakasıdır.

” ناس من امتی عرضوا على غزاة في سبيل الله يركبون يثج هذا البحر ملوكا على الاسره “⁴⁵⁴

Ümmetimden bir tâ'ife bana 'arz olundu ki gâzî olarak şu denizin dalgalarına râkib olmuşlar pâdişâhlar gibi serîrler üzerine cülûs etmişlerdi.

Me'âl: Fî-sebîli'llah gazâ niyyetiyle sefâ'ine râkib olan ümmetimin makâmıların gördüm. Onlar melekler gibi serîrler üzerinde râkib idiler.

Cenâb-ı Hakk'a hamd ü senâ ederim bu hadîs-i şerîfî yazarken Balkanlar Muhârebesi'ne gitmek üzere Bahr-i Siyâh'da Ereğli sahillerinde Zahîr nâm sefînenin birinci kamarası üzerinde bulunuyorum. 4 Teşrîn-i sâni 328⁴⁵⁵ senesi sâ'at 2, dakika 47 pazar günü İstanbul'a müteveccihen hareket ediyorum. Allahu Te'âlâ ve Tekaddes hazretlerinin lutf-ı kerîminden ricâ ederim ki ve burada bulunan rûfekâ-ı kirâmımı o zümreye ilhâk eyleye âmîn.

” الا ان القوة الرمي الا ان القوة الرمي الا ان القوة الرمي “⁴⁵⁶

Ey benim ümmet ve ashâbım kat'iyyen biliniz ki kuvvet remy etmektir, kuvvet remy etmektir, kuvvet remy etmektir. Ya'ni ” وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ “⁴⁵⁷ âyet-i kerîmesindeki kuvvet nişân atmaktır. O tedârik edildi mi kuvvet [s.47] te'mîn

⁴⁵³ Müslim, “İmâre”, 47 [hadis nr. 1910]

⁴⁵⁴ Tirmizî, “Fazâ'ilü'l-Cihâd”, 15 [hadis nr. 1645]

⁴⁵⁵ h. 7 Zilhicce 1330/m. 17 Kasım 1912

⁴⁵⁶ Ebû Dâvud, “Cihâd”, 23 [hadis nr. 2514]

⁴⁵⁷ el-Enfâl 8/60: Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın (...)

edilmiş olur. Bu kuvveti tedârike bütün ümmet me'mûrdur. Zamân-ı hizada nişâncılık edenler seferde düşmana gâlib olur. Nişân atmanın çok fâ'idesi vardır, ecri 'azîmi mûcibdir. Hedefle râmî arası cennet bağçelerinden bir bağçedir.

” لاتزال عصابة من امتي يقاتلون على امر الله قاهرين لعدوهم لا يضرهم من خالفهم حتى تأتيهم الساعة وهم على ذلك “⁴⁵⁸

Benim ümmetim arasında dâ'imâ bir fırka-i gâlibe mevcûd olarak Allah'ın emri üzere kıtâl edecek düşmanlarını kahreleyecek onlara muhâlefet edenler zarar vermeyecektir. Hatta kıyâmet kopuncaya değin bunlar o hâl-i gâlibiyyetle devâm eder. Şu hadîs-i şerîf ehl-i İslâm'a büyük bir mübeşşirdir. Bunların düşmanları ne kadar müte'addid ne kadar çok olursa olsun aslâ zarar veremezler; ancak ba'zı sadmelere ma'rûz olsalar da ehemmiyyeti yokdur. Yine düşmanları kahreder, gâlib olurlar, envâr-ı dîn-i Muhammedî kat'iyen sönmez, zâ'il olmaz.

” لموقف الرجل في الصف افضل من عبادة ستين سنة “⁴⁵⁹

Bir âdemin saff-ı harbde durması altmış senelik 'ibâdetden efdaldır. Çünkü 'ibâdetin bekâsı cihâd kuvvetine mevkûfdur. Binâ'en-'aleyh cihâd zamânlarındaki en büyük 'ibâdet mücâhid olmaktır, vasf-ı cihâdda tedbîrli davranmak, düşmanı kahretmek için esbâb aramaktır.

İbn 'Abbâs Hazretleri'nden mervîdir ki Hazret-i Peygamber, 'Abdu'llah bin Revâha'yı bir kıt'a-i 'askeriyye ile gönderdi. O gün cum'a idi, [s. 48] 'Abdu'llah cum'ayı kıldıktan sonra iltihâk etmek niyetiyle geri kaldı. Namâzdan sonra Hazret-i Peygamber gördü, buyurdu ki yâ 'Abdu'llah ne için arkadaşlarınla gitmedin? Dedi ki yâ Resûlu'llah istedim ki seninle cum'ayı edâ edeyim de sonra gideyim. Buyurdu ki eğer yeryüzünde bulunan bütün emvâli infâk etsen onların biraz evvelce bulunmaları sevâbına vâsıl olamazsın.⁴⁶⁰

⁴⁵⁸ Müslim, "İmâre", 53 [hadis nr. 1924]

⁴⁵⁹ Kaynağı tespit edilememiştir.

⁴⁶⁰ Tirmizî, "Cum'a", 28 [hadis nr. 527]

” اذا التقى الصفان فى سبيل الله تزين الحور العين فاطلعت فاذا اقبل الرجل قلن اللهم نصره اللهم اعنه فاذا ادبر احتجب عنه وقلن اللهم اغفر له و اذا قتل غفر الله له باول قطرة تخرج من دمه كل ذنب هولاء ويزل عليه اثنتاه من الحور العين يمسحان الغبار عن وجهه “⁴⁶¹

Fî-sebîlî'llah iki saf karşı karşıya geldiği vakit hûrîler tezeyyün eder. Seyre başlar, ileri gidince yâ Rab buna yardım et derler. Geri dönerse ondan tesettür ederek mağfîret isterler. Katlolunsa kanından çıkan birinci damlada bütün günâhları ‘afvolunur ve iki hûrî inerek yüzünden tozları siler.

Rivâyet olundu ki bir Habeşî huzûr-ı Resûlu'llah'a geldi. Dedi ki yâ Resûlu'llah görüyorsun ki ben çirkin yüzlü, fenâ kokulu, haseb cihetiyle i'tibârsız bir âdemim. Ben katlederek katlolunursam neredeyim? Buyurdu ki cennetdesin. İslâm oldu ve dedi ki yâ Resûlu'llah ben çobanım emânet koyunlar var ne yapayım? Buyurdu ki yüzlerini [s. 49] gidecekleri tarafa dönder de bağır, sâhiblerine vâsıl olur. Emr-i risâlet-penâhî üzere yapıldıktan sonra kîtâle mübâşeret etdi, katlolundu. Hitâm-ı harbde herkes refîkini bulmak üzere emr-i seniyyeye mebnî aranırken bulundu. Dediler ki yâ Resûl Habeş filân vâdîde maktûl olmuş. Hazret-i Peygamber teşrîf ederek buyurdu ki bugün Cenâb-ı Hak senin yüzün güzelleştirdi, rîhini tatyîb etdi, hasebin tezkiye buyurdu. Ondan sonra Hazret-i Peygamber yüzünü çevirdi dedi ki yâ Resûlullah ne için i'râz etdin? Buyurdu ki hûrîlerden olan zevcelerini gördüm ki üzerine koşuşdular, hattâ ayaklarındaki halhalları zâhir oldu.⁴⁶²

” عن ابى هريرة رضى الله عنه قال جاء رجل الى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال يا رسول الله كيف انفق مالى حتى ابلغ عمل المجاهد فى سبيل الله قال وما مالك قال ستة الاف قال لو تصدقت بها ما كان عدل نومة الغازى فى سبيل الله “⁴⁶³

Bir âdem huzûr-ı risâlet-penâhîye geldi. Yâ Resûlullah benim için nasıldır ki malımı infâk ederek fî-sebîlî'llah mücâhidin ‘ameline vâsıl olayım? Hazret-i Peygamber malın ne kadardır? Recül altı bindir. Peygamber onu tasadduk etsen fî-sebîlî'llah gazâ edenin bir uykusuna mu'âdil olamaz buyurdu.

⁴⁶¹ Kaynağı tespit edilememiştir.

⁴⁶² İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Me'âd*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1430), s. 442.

⁴⁶³ Kaynağı tespit edilememiştir.

”و عن قتاده رضى الله عنه انه قال ان الله تعالى اعطى المجاهدين ثلاث خصال من قتل منهم صار حيا
مرزوقاً و من غلب اعطاه الله اجرا عظيماً و من عاش يرزقه الله رزقاً حسناً“⁴⁶⁴

[s.50] Ashâb-ı kirâmdan Hazret-i Katâde'den rivâyet olundu ki Allahu Te'âlâ mücâhidlere üç fâ'ide verdi. Onlardan katlolunan ebedî diri ve merzûkdur. Gâlib olan nâ'il-i ecr-i 'azîmdir. Ba'de'l-cihâd yaşayan rızk-ı hasen ile merzûk olarak hayât-ı tayyibeye nâ'ildir.

İbn-i 'Abbâs'dan mervîdir ki bir kimse fî-sebîlillah bir at verse mücâhid olur, bir kılıç verse kıyâmet günü ben falanın kılıcıyım, bu güne kadar onun için cihâd etdim der. Bir ok⁴⁶⁵ verse Allahu Te'âlâ onu Cebel-i Uhud kadar büyüdür. Bir mücâhidi bindirse kıyâmetde bir bayrak verilir. Bir kalkan verse cehenneme perde olur. Yaralansa nûr olur ve yevm-i kıyâmetde misk ü 'anber gibi revâyih-i fâyihi intişâr eder, fî-sebîlillah kardaşını suvarsa Cenâb-ı Hak onu rahîk-i mahtûmdan iskâ eder. Ziyâret etse her hatvesine bir hasene yazılır. Bir derece ref' edilir. Bir seyyi'e 'afvolunur, fî-sebîlillah at saklasa vücûdundaki kıllar 'adedince sevâb kazanır ve o mikdâr seyyi'esi ma'fûv olur. Ve her kim bir gece fî-sebîlillah beklerse Allahu Te'âlâ ve Tekaddes hazretleri onu feza'-i ekberden emîn kılar.⁴⁶⁶

Tenbîhü'l-Gâfilîn'de beyân eder ki gâzide hısâl-i hayvânâtıdan on haslet lâzımdır. Arslan gibi metîn olmak korkmamak, kaplan gibi düşmana kibretmek, ayı gibi şecî' olmak, hınzırın hamlesi gibi şiddetli davranmak, kurd gibi dalmak, karınca gibi ağır [s. 51] şeyleri kaldırmak, taş gibi sâbit olmak, merkeb gibi sabırlı bulunmak, âmirine kelb gibi vefâ ve inkıyâd etmek, horos gibi uyanık olarak fırsat gözetmek, tilki gibi düşmana hud'a eylemektir.

İhtâr: *Tenbîhü'l-Gâfilîn*'in beyânınca hayvânât-ı mezkûre ahlâkına imtisâlde çok fâ'ide vardır. Şöyle ki arslan bütün hayvânâta hücum eder ve 'azminde metîn bulunur, aslâ korkmaz. Gâzî de karşıdaki düşmanından korkmamalıdır, lüzûmunda arslan gibi saldırmalıdır.

⁴⁶⁴ Kaynağı tespit edilememiştir.

⁴⁶⁵ *Zamânımızda kurşundur.* (mlf.)

⁴⁶⁶ Kaynağı tespit edilememiştir.

Kaplan pek mütekebbir bir hayvândır, kimseye baş indirmez. Gâzî de düşmanlara karşı vakârlı, ‘azametli görünmelidir. Kibrin en şedîdini düşmanlara göstermelidir. Hattâ esîr olsa bile o vaz’iyyetini bozmamalıdır. Düşmanı dâ’imâ ürkütmelidir. Ayı pek şecî‘ bir hayvândır. Bütün a‘zâsıyla çarpışır, hasmına mukâbelede her türlü fedâkârlıkda bulunur. Gâzî de düşmanlara galebe için çalışmalıdır. Cümle a‘zâsıyla uğraşmalıdır.

Hıncır şiddetli hamlelerle düşmanına hücum eder. Hiç bir kuvvetle geri dönmez, hayâtını mahvetmedikçe çekilmez. İşte gâzî düşmana hücum edince aslâ dönmemeli, hiç bir kuvvete zebûn olmamalıdır. Beşikdeki çocukların hukûkunu düşünerek metânetli bulunmalıdır.

Kurd gâyet yağmacıdır, ne taraftan imkân bulsa oradan kapar. Gâzî de düşmana karşı öyle yapmalıdır. Hangi taraftan kâbil ise oradan darbeler indirmelidir. Bir cihetden muvaffak olmazsa diğer taraftan saldırmalıdır.

Karınca çalışkan bir hayvândır. Kendinden ağır eşyâyı kaldırır. [s. 52] Zahmetlere katlanır. Gâzî de muhârebede öyle çalışkan olmalıdır. Mühim işlere göğüs germelidir, sıkletler kaldırmalıdır. Taş ağırdır, ağırlık hasebiyle kolayca kalkmaz. Gâzî de sâbit ve pâydâr bulunmalı, ‘âdî hücumlara, darbelere, cefâlara kulak vermemelidir. Âmirin emri olmadıkca mevki‘inden kat‘iyyen ayrılmamalıdır.

Merkeb meşâkka mütehammil, sabırlı bir hayvândır. Kafasına vursalar kulağını sallamaz. Gâzî de öylece metîn ve sabırlı olmalıdır. Müte‘addid yaralar olsa da celâdetini bozmamalıdır.

Kelb gâyet vefâdâr bir hayvândır, sâhibi âteşe girse beraber girer, açlığa, susuzluğa sabr eder. Gâzî de öylece âmire itâ‘at etmeli, bütün harekâtını emre tatbîk etmeli icâbında açlık, susuzluktan şekvâ etmemeli.

Horos uyanık bir hayvândır, gâyet çelik, cesûrdur. Hasmıyla uğraşırken fırsattan istifâde eder, nâgehân çarpar. Gâzî de öylece düşmana çarpmalı fırsatı kaçırmamalıdır.

Tilki hud‘akâr bir hayvândır. Aç kalınca arka üstü yatar, karnını şişirir, sâ’ir hayvânlar, kuşlar ölmüş zannıyla üzerine gelir. Onları birden tutar yer. Gâzî de muhârebede hud‘a bilmelidir, fırsatlar aramalıdır. Gece gündüz çalışmalıdır.

İşte evsâf-ı mezkûreyi hâ’iz olan bir mücâhid hizmeti bütün milleti müstefîd eder ve düşmanları mahveyler.

[s.53] “Üçüncü Bâb Cihâda Mûte‘allik Ebyât”

الحرب ان باشرتها فلا تكن منك الفشل
و اصبر على احوالها لا موت الا بالاجل⁴⁶⁷

Harbe mübâşeret edince zinhâr korku gösterme, onun şiddetine tahammül et ve kat‘iyyen bil ki mevt ancak ecel ileidir. Bu beyit gâzîlerin evrâdı olacak derecede fasîhdir. Hakîkaten harbe başlayan âdem korkulara mütehammil bulunmalıdır. Sabr u sebâtı muzafferiyet bilmelidir. Bir âdemin mukadderâtı ne ise elbetde görür, izn-i İlâhî olmadıkca kimseye bir zarar gelmez.

Korkunun mevte medârı olamaz ‘âlemde
Ne ise işte odur ‘ömr-i beşer âdemde⁴⁶⁸

fehvâsınca korku mâni‘-i mevt değildir. Ecel gelirse râhat döseğinde de insânı yakalar, gelmezse dünyâ yıkılsa bir zarar olmaz.

Sabırsız âdemler ufacık felâketlere dayanamaz, en küçük sadmede mütezelzil olur, umûr-ı ‘âdiyyeyi i‘zâm eder.

فكيف و كل ليس يعدو حمامه
و ما لا مرئ عما قضى الله مزحل⁴⁶⁹

⁴⁶⁷ *Hamâsetu’l-Zurafâ* adlı antolojide şair Ebû ‘Abdûs’a (?-?) ait olduğu belirtilmiştir. [Muhammed el-Abdu’l-kânî, *Hamâsetu’l-Zurafâ’ min-Eş’âru’l- Muhaddisîn ve’l-Kudemâ’*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2002),s. 28.] Şiî âlim İbn Şehrâşûb’un nakline göre ise bu beyit Hz. Ali’nin sancağında yazılı idi. [İbn Şehrâşûb, *Menâkıbu Âli Ebî Tâlib*, (Beyrut: y.y., 1405), III, 301.]

⁴⁶⁸ Ahmed Mikdâd, *Feryâd-ı Dehşet-engîz der-hakk-ı Trablusgarb*, s. 10.

⁴⁶⁹ Beyit İbrahim bin Küneyf en-Nebhânî’ye (ö. ?) aittir. [Yahya b. Ali b. Muhammed el-Şeybânî et-Tebrîzî, *Şerhu Dîvânî’l-Hamâse*, (Beyrut: Dâru’l-kalem, 1991), I, 60.]

Nasıl sabır ve metânet gösterilmesin ki herkesin eceli kolaylıkla gelmez. Ancak ‘ömrünü erzâkını bitirmiş olanlara gelir. Husûsuyla Cenâb-ı Hakk’ın hükm-i İlahîsinden kazâ ve kaderinden kimse halâs olamaz.

Nevâ’ib-i zamândan kurtulacak bir vâsıta varsa o da sabır ve [s. 54] metânete ilticâdır. Sabırsızlar hem dünyâ ve hem ‘ukbâsını harâb eder.

لا يركنن احد الى الاحجام
يوم الوغى متخوفا لحمام

Ölümden korkarak hiç bir kimse muhârebede geri kalmasın. Çünkü mukadder olmayan bir iş vücûda gelmez. Neler olursa Cenâb-ı Hakk’ın takdîriyle olur.

فلقد ارانى للرماح دريئة
من عن يمينى تارة و امامى

Ben muhârebede sağımdan solumdan hedef edildim ki gördüm. Fakat ecel gelmediğinden müte’essir olmadım. O darbeleri birer sûretle def’ etdim, muzaffer oldum.

حتى خضبت بما تحدر من دمی
اكناف سرجى او عنان لجامى

O derece ihâta edildim ki: Hayvânımın gemiyle eyerine akan kanlarımdan korktum, serâpâ kana boyandım, kıpkırmızı oldum.

ثم انصرفت و قد اصبت و لم اصب
جذع البصيرة قارح الاقدام⁴⁷⁰

Nihâyet düşmana galebe ile selâmetle döndüm. Hattâ ayaklarım yaralı olduğu halde kalbim gâyetde metîn idi.

ان لم تمت بالسيف مت بغيره
تتوعت الاسباب و الموت واحد⁴⁷¹

⁴⁷⁰ Bu dört beytin şâiri Katarî b. el-Fucâ’e’dir. (ö. 698/1298) [Imîl Ya’kûb, *El-Mu’cemü’l-Mufasssal fî-Şevahidi’l-Arabiyye*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1996), VII, 304.]

[s. 55] Ey mücâhid eğer sen kılıçla ölmezsen mutlakâ diğer vâsıta ile hatm-i enfâs edeceksin. Mevt bir ise de esbâbı mütenevvi'dir. Ecel gelmedikce kimse zarar edemez, gelince onu def' edecek hiç bir kuvvet yoktur.

Husûsuyla yatakda sefilâne ölmekden, şecâ'at meydânlarında ölmek hayırlıdır. Yatak ölümü bin kere kılıç vurmaktan şedîddir.

تَأَخَّرْتُ اسْتَبْقَى الْحَيَاةَ فَلَمْ أَجِدْ
لِنَفْسِي حَيَاةً مِثْلَ أَنْ أَتَقَدَّمَ

Muhârebede hayâtımı muhâfaza için geri kaldım; fakat hayâtımın muhâfazasını ileri gitmekden başka bir şeyde bulamadım. Bu beyit harbe ikdâm etmek cihetinin hayâta büyük hizmeti olduğunu iş'âr ediyor. Fî'l-hakîka ileri gidenler hayât-ı husûsiyye ve siyâsiyyesini idâme etmiş olurlar.

فَلَسْنَا عَلَى الْإِعْقَابِ نَدْمَى كُلُّوْنَا
وَلَكِنْ عَلَى أَقْدَامِنَا تَقْطُرُ الدَّمَاءُ

Bizler yaralarımızın kanlarını topuklarımıza akıdır kısımdan değiliz; ancak kanlarımız ayaklarımızın üzerine damlar. Ya'ni düşmandan kaçarak arkalarından mecrûh olanlar gibi kanlarımız ökçelerimizi ıslatmaz. Belki düşmana hücûm ederek dimâ-yı iftihârımızla göğüslerimizi tezyîn ederiz.

نَفْلَقْ هَامَاتٍ مِنْ رِجَالِ اعْزَةِ
عَلَيْنَا وَهُمْ كَانُوا اعْقَ وَاطْلَمَا⁴⁷²

Harbe mübâşeret edince şân ve şeref sâhibi olan ricâl-i e'azzenin başlarını parçalarız. Çünkü onlar kavânîn-i kavmiyyemiz hilâfına hareketle 'isyânda bulundular.

[s. 56] Şâ'irin üçüncü beyti gösteriyor ki bunlar kendi 'asırlarında hukûk-ı ictimâ'îyye-i milliyyelerini 'izz ü şecâ'atle hıfza muktedir akvâm-ı gâlibeden imiş. İntikâm zamânında 'avâm-ı nâsa aslâ tenezzül etmeyerek düşmanlarının en

⁴⁷¹ İbn Nubatah es-Sa'adî (ö. 405/1014), *Dîvân*, Tahkik: Abdu'l-emîr Mehdî Habîb el-Tâ'î, (Kahire: Dâru'l-Kütüb, ty.), s. 567. (Divan'da "ومن لم يمت بالسيف مات بغيره" şeklinde kayıtlıdır.)

⁴⁷² Bu üç beytin şâiri milâdî 612 yılında ölen Husayn b. Hammam el-Mürri'dir. (et-Tebrîzî, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse*, I, 60-61.)

‘azîzlerini katledip ahz-ı sâr ederlermiş. Bunların düşman üzerine inen darbeleri ‘ukde-i hayât bulunan başlarına vâki’ imiş. Bu da netîcesiyle harb ve darba kâdir birer bahâdır olduklarını gösteriyor. Çünkü fûnûn-ı harbiyye-i mâziye nazarından baş yarmak mühim kuvvete muhtâcdır. Başda miğfer bulunmaktan başka kalkanla siper aldıktan sonra indirilen darbenin nâ-fezâ olması dâribin kaviyyü’l-cesed bulunmasına delîldir.

Ebyât-ı selâse hulâsasından alınan zübde-i ma‘nâ meydân-ı ma‘rekede izhâr-ı savletin fevâ’idini anlıyor. Diyor ki ne vakit te’hir etdimse düşmana cesâret geldi, zannetdi ki korkuyorum. Ölmek ise korkaklara meftûndur.

Çünkü herkes tama‘ eder. Vaktâ ki tekaddümü fâ’ideli gördümse ileri yürüdüm. Binâ’en-‘aleyh müstefid oldum. Zîrâ dünyâda ibkâ-yı zikr-i cemîl ikdâma, sû-yi şöhret de ihcâma (geri kalmak) terettüb eder. Sa‘âdet-i dâreyn sermâye-i besâletle alınır.

O hâlde havf u hirâs yaşamak için medâr olamaz. İnsânı yaşıdan hamâsetle şecâ‘atdır. Şecâ‘atsiz bir millet dâ’imâ zelîldir. Hukûk-ı ictimâ’iyeden mahrûmdur.

تعز فان الصبر اجمل

وليس على ريب الزمان معول⁴⁷³

[s. 57] Meydân-ı ma‘rekede şiddetle sabret. Çünkü sabr-ı cemîl ahrârın zînetidir. Ahvâl-i zamâna i‘timâd edilemez, her türlü hâle sabır ve metânet hâzırlamalı.

شكا صارمى من شدة الظماء

فقلت اصطبر حتى ارويک بالدماء⁴⁷⁴

Ziyâde susuzluktan kılıcım şekvâ etdi. Dedim ki: Sabret tâ ki kan ile suvarayım.

فلما جردته ابيض عابسا

فما عاد فى غمده الاحمر ابتسما⁴⁷⁵

⁴⁷³ Beyit İbrahim bin Küneyf en-Nebhânî’ye (ö. ?) aittir. (et-Tebrîzî, *Şerhu Dîvânî’l-Hamâse*, I, 60.)

⁴⁷⁴ Şâiri tespit edilememiştir.

Vaktâ ki kîtâl zamânında kâbından çıkardım, gâyet parlak ve müdhiş rengini gören yüzünü asdı. Fakat seyf-i sârım o derece fa‘âliyyet gösterdi ki kâbına konurken kızarmış gülüyordu. İşte buna mümâsil hayli eş‘âr-ı hamâset-ârâ ile ‘âdât-ı ‘aliyye-i ‘Arab üzere insân kendisini teşcî‘ etmeli kuvve-i ma‘neviyyeyi tahkîm eylemelidir. Kuvve-i ma‘neviyye öyle bir silâhdır ki onunla müsella olanlara hiç bir kuvvet galebe edemez. Maddî ve ma‘nevî kuvvete mâlik olanlar ‘avârızât-ı kevnîyyeden aslâ mütezelzil değildir.

Fezleke

Ey ihvân-ı kirâm kat‘iyyen emîn olunuz ki dünyâ ‘aleyhimize ittifâk etse, her taraftan kuşatsa netîce-i zafer yine bizimdir. Bu nazariyyenin tatbîkinde tereddüd edenler Cenâb-ı Seyyidü’l-Mürselîn Efendimiz’in

”لَنْ يَزَالَ قَوْمٌ مِنْ أُمَّتِي ظَاهِرِينَ عَلَى النَّاسِ حَتَّى يَأْتِيَهُمْ أَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ ظَاهِرُونَ“⁴⁷⁶

hadîs-i şerîfini te‘emmül etsin. Bu hadîs-i şerîf beyân ediyor ki kuvâ-yı celîle-yi ümmetden bir kuvvet kıyâmete kadar gâlibiyyetle düşmanlarını ıskât edecek, [s. 58] zafer ve galebe kazanacaktır. Bu bâbda şeref-vârid olan ahbâr-ı vâride lâ-yu‘addir.

Binâ’en-‘aleyh bir müslime havâdisât-ı dehriyyeden ürkmek, zebûn olmak yakışmaz. Arslan yürekli, demir bilekli ecdâd-ı ‘izâmımızın cihâna şân veren kahramanlıklarını düşünelim. Onların savlet-i besâletkârîsi hâtıra-i zamânda menkûşdur. Evet, ibtilâ sûretiyle hilâf-ı me’mûl hâlâtın zuhûru memnû‘ değildir. Fakat bunlar eski zaferler yanında hiçdir. Hâlâ bugün siyâsetimize ‘azîm darbeler indirmeye müttetik bulunan düşmanlarımızın bi-mennihi’l-kerîm nelere uğradığı meydândadır. Emîn olalım onlar ve onlar gibi binlerce düşmanlar susar, munkarız olur da yine ‘âlem-i islâmiyyet pâyidâr kalır.

”وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ“⁴⁷⁷

Eslâfın cihâd zamânlarındaki ahvâl-i fevka’l‘âdelerini düşünmek onlara tatbîk-i hareket etmek, sabır ve metânet göstermek lâzımdır. Husûsuyla ahvâl-i

⁴⁷⁵ Şâiri tespit edilememiştir.

⁴⁷⁶ Müslim, “İmâre”, 53 [hadis nr. 1921]

⁴⁷⁷ Yûsuf 12/21: (...) Allah, işinde galiptir, fakat insanların çoğu bunu bilmezler.

fevka'l'âde karşısında bulunulduğu zamânlar millet yekvücûd olarak müttefiken çalışmak, taksîm-i mesâ'î kâ'idesine ri'âyet etmek vâcibdir. Nifâk ve şikâkı atarak ihvânâne hareket, miftâh-ı necâtdır. Eski 'adâvetler, eski infî'âlâtın mağlûbu olanlar düşmanı mağlûb edemez.

”وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا“⁴⁷⁸

fermân-ı kerîmine tevfikân hareket-i dünyâ ve âhiret de mûcib-i feyz ve bereketdir. Hablu'llah dîn-i mübîn-i İslâmdır. O dîn-i 'âlinin kavânîn-i müniciyesine temessük edenler mazhar-ı sa'âdetdir. Cenâb-ı Hak cümlemizi muvaffak buyursun. Millet arasında bedbîn olanların telâşlarına, 'ilâvelerine, bühtânlarına aldanmayalım, metânetimizi hiç bir vakit bozmayalım. Târîhler tercümân-ı [s. 59] mâzîdir. Ahvâl-i 'âlem her dakîka rengini değiştirmişdir. Dîndârlar Cenâb-ı Hâlîka i'timâd eder, başka şey'e bakmaz, esbâb-ı maddiyyeyi de ihmâl etmez, nusret Allah'ındır istediğine verir.

Ancak ”إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ“⁴⁷⁹ nass-ı celîlinin mezâmîn-i şerîfesini unutmayalım. Allah'a nusret onun dînine inkıyâd emrine itâ'atdır. Tâkatımız kadar çalışalım, ahlâkımızı ıslah edelim, nâ-dânlık yollarına gitmeyelim, vazîfemizi bilelim. Bizim vazîfemiz Hakka 'ibâdet, emre tâ'at, halka şefkatdır. Gazâdan çekinmemek, gâzîleri sevmek, 'âilelerine hürmet eylemek, gâzîliği câna minnet bilmek bütün millete lâzımdır. Buna terdîfen âmirlere itâ'at zaferin en büyük anahtârıdır. Cüz'î itâ'atsizlik 'azîm zararları mûcib olur. Efrâdın 'aklı ermediği, anlamadığı hâlât karşısında emre teslîmiyyet her hâlde bâ'is-i gâlibiyyetdir. Gâlibiyyet öyle bir tatlı mes'eledir ki zevk edenler hiç bir şeyde o lezzeti alamaz. Her zamân onu tatmak için âmire itâ'at, hizmete devâm, noktalarda sebât ve sadâkat lâzımdır. Bir muhârebe üç gün devâm edebilir, netîceyi kim bekler, son dakîkayı kim muhâfaza ederse gâlib odur. Cenâb-ı Hakk'ın nusreti mü'minleredir. Fakat mü'minler tedbîrde kusûr ederse kimseye kabâhat bulmamalıdır. Cihâd üzere olan mü'minlere her zamândan ziyâde ihtiyât-ı dînî elzemdir. Eskiden ne kadar iyi olsa da muhârebe zamânında daha iyi, muttakî, müstakîm olmalıdır. Cenâb-ı Hakk'ı çok zikr

⁴⁷⁸ Âl-i İmrân 3/103: Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin(...)

⁴⁷⁹ Muhammed 47/7: (...) Eğer siz Allah'a yardım ederseniz (emrini tutar, dinini uygularsanız), O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır.

etmelidir. Masûriyet istemelidir. Her kim bu noktalara ri‘âyet ederse mazhar-ı ‘inâyet-i [s.60] Hak olur. Allahu Te‘âlâ ve Tekaddes cümlemizin mu‘în ve nâsırı olsun.

İhtâr: Millet hiç bir şey karşısında şaşırmmamalıdır. Daha metîn, daha sabırlı olmalıdır. Kalbi teşcî‘ edecek şeylerle uğraşmalıdır. Belki de eş‘âr-ı harb okumalıdır, harbe dâ’ir hikâyeler dinlemelidir. Cesûrların ahvâline dâ’ir bahisler yapmalıdır. Husûsuyla şu türlü nazımları kuvvetli ezberlemelidir.

Ben yiğit oğlu yiğit bir kahramân-ı ‘âlemim
Gerçi sûretde kıyâfetde mücerred âdemim

Kan saçar bayrak açar düşmanları mahveylerim
Şimdi arslanlar yiğitlerdir refik ü hem-demim

Düşmanı andıkça kalbim çarpıyor birden bire
Katl-i a‘dâ-yı melâ‘indir hemîşe her demim

Top tüfek gülle şarapneldir bana eğlence hep
Kan akıtmak baş kesip kahreylemekdir mahremim

Harb eder düşmanları mahveylerim darbem ile
Dağ başı yâhûd mağaradır makarr u meskenim

Râhat-ı dünyâ benim zevkimde hîçdir bil anı
Düşmanı serdikde râhat zevk ü şâdî ederim

Kan içer âdem yerim ben aç kalırsam kavgada
Rûh-ı a‘dâdır gıdâm olmaz ta‘âm-ı diğirim

Dağ demez âteş demez **Mikdâd** geçer hep sedleri
Düşmanı ta‘kîb eder tâ şark u garba giderim

3.2.2. Mecmualarda Neşrolunan Yazıları⁴⁸⁰

3.2.2.1. Katarât-ı Hakikat⁴⁸¹

Deryâ-yı lâhûtun emvâc-ı kudreti içinde sâhil-i fitrata yanaşıp da meydân-ı nâsûtu mekân zuhûr eden insân, sâha-i imkânda büyük bir kahramân-ı belâya karîn oldu.

İklîm-i ceberûtun ehl-i melekûtu arasında hil'at-ı kudsiyyeti iktisâ ederek sonra jengdâr eden Hazret-i Ebu'l-beşer, nelere uğramadı. Mescûd-ı melek olmak rengiyle parlayan kisve-i dil-ârâsı, kurbet-i şecer yüzünden revakını gâ'ib etdi. Tebdîl-i câme hikmetiyle 'uryân oldu, yerlere indi, disâr-ı tevbe ile tezeyyün ederek zemîn ve zamânda yetiştirdiği neşrettiği evlâd ve ensâlini hayme-i hayâta bırakıp diyâr-ı ebedîye gitdi. Sarây-ı bekâyı tercîh etdi. 'Uryân cesedle sahn-ı vücûda gelen evlâdını setredecek libâs-ı takvâ, zemîn-i ibtilâdan alıp kaldıracak da 'ankâ-yı diyânetdir. İnsânı şu ma'rekeden kurtararak, fevz-i i'tilâya yetiştirecek sîmurg-ı diyânet her kimin başına konsa onu semâ-yı rif'ata 'isâl eder.

Nezd-i 'ukalâda ityân-ı edilleden âzâdedir ki hissî, ma'nevî her türlü fevz ve selâmet bir dîn ile mütedeyyin olmaktadır. Dîn, 'âlem-i beşeriyyetin rûhu, cihân-ı medeniyyetin ziyâsıdır.

Dîn efkâr uyandırır, ebvâb-ı füyûzât açar, hâmî-i medeniyyet, nâşir-i 'izz ve devletdir. Bütün milel ve akvâm bir dîn ile tedeyyüne çalışır, dînin neşr ve i'lânına uğraşır. Biz ki islâmımız, zıll-ı emânında yaşadığımız dîn-i mübînin 'ulûvv-i kadrini bilir, anladığımızı da bildirmek uğurunda çalışırız. 'Arsa-i teklîfi işgâl eden her 'asır ve zamandaki 'ulemâ, nâmûs-ı rakabesine aldığı 'ulûm-ı nâfi'anın neşriyle mevâ'id-i teblîği 'âmmeye küşâd eder. Mevrûs-ı enbiyâ olan teblîğ-i ahkâm bâ'is-i intizâm-ı 'âlem olmuş, mûcib-i sa'âdet-i milel bulunmuştur.

Fukarâ-yı fezâ'il meclisinin saff-ı ni'âlini işgâl ederek cevâhir-i ma'âlî kılâdesini çıkarmış da bu riyâ-yı sivâda kalmış olan ensâline kimler acımaz. Cihân-ı

⁴⁸⁰ Makaleler tarih sıralamasına göre aktarılmıştır.

⁴⁸¹ *Beyânülhak*, 1/6 (27 Teşrinievvel 1324/9 Kasım 1908), s. 114-115. (Bu makalenin bazı kısımları Ahmed Mikdâd Efendi'nin bilahare neşredilen *Cevâhiru'l-efkâr fi-keşfi'l-esrâr* adlı eserinde de yer bulmuştur.)

diyânetin, meydân-ı feyzi dururken mezâlik-i akdâm uçurumlarında dolaşan ‘ukûl-ı basîte erbâbının dûçâr olduğu felâket şiddetle vahîmdir.

Emrâz-ı kalbin savlet-i faci‘âsına zebûn olan ervâh-ı beşer tedâvîlere, mü’essir devâlara muhtâcdır. Gıdâ-yı rûh olan ahkâm-ı diyânet pey-der-pey verilir, şükûfe-i hakâyık yedirilirse tadrîcen kesb-i sıhhat eder, kuvvetlenir de evc-i ‘irfâna gider.

Keyfiyyet-i mechûle estârına bürünen ervâh-ı beşer mâhiyet-i mahlûkasını enzâr-ı ‘âleme göstermek maksadıyla şekl-i mahsûsu giyinmiş, gûyâ onunla ‘uryân olan cism-i latîfî örtmüş ise de libâs-ı takvâyı lâbis olmadıkça setr-i ‘uyûb edemez. “وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ”⁴⁸² diyen rûh-ı beşerin tezyîn-i zâtına ridâ, yine öylece revân-ı insâna gıdâdır. Ağdiye-i diyânetle beslenmeyen rûhun, açlık dâ‘iyesiyle irtikâb-ı sirkat şe‘âmetine uğrayacağı tabî‘îdir. O da ahkâm-ı münîre-i hidâyetden behre-yâb olamayıp ‘akâ‘id-i fâsideyi tenâvül etmesidir. İşte böyle harâmları yemiş kudurmuş şikem-perverân ervâh dâ‘ü’l-kilâb hastalığına düşerek geberir, mezbele-i sefâlete çekilir de ervâh-ı habîseye iltihâk eyler.

Aslı tâhir eşyâya encâs-ı ‘ârızanın izâlesi sabun ile emsâline mevkûf olduğu gibi, rûh-ı mezkûrun tathîri de nâr-ı cahîme muhtâcdır. Mevâdd-ı müstakzereyi teşerrüb eden desti, nîrân-ı tathîre girmedikce temizlenmez. Aslı toprak olan insânların da evsâh-ı ma‘âsî ile kirlenen ervâhı cehennemle tathîr edilir!

Nâsûtî libâslar giydirerek rindâne edâlarla yürüdüğümüz ecsâdı bâtînen tahrîb etmişiz. At‘ime-i nefîse ile tesmîn ettiğimiz ecsâmın öyle nahîf rûhları var ki gıdâ-yı ma‘âlîden bir şey tatmamış hakâyık-ı eşyâya vukûf ile mü’essir-i hakîkîsi Hazret-i Zü’l-celâlin âyât-ı kudretini okumak vazîfe-i ‘ubûdiyyet iken gafletle kapanan gözler derîn uykulara yatmış, kulaklar da kapanmıştır. Şahs-ı insâniyyetin dâmen-i haysiyyetini telvîs eden şu gaflet dûçâr olacağı sefâletin berâ‘at-i istihlâlidir.

Mir‘ât-ı ‘ukbâ sayılan harekât-ı dünyâyâ bakıp da anlayanlar, hengâm-ı hayâtın şu cevelânını netâyiciyle ta‘yîn ederler. Sahne-i hevesleri rakslarla dolduran erbâb-ı melâ‘ib, yarım dakîka sonra ne olacağını idrâk edemez; günler gider, seneler

⁴⁸² el-A‘râf 7/26: (...) Takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) elbisesi var ya, işte o daha hayırlıdır.(...)

geçer de nü‘âs-ı gafletden basîreti açılmaz. Ten‘îm-i ebdân ile tenfîz-i siyâba meftûn olup dururken ‘ayn-ı hayât olan rûh çırpıplak kalmış, deryâ-yı zillate dalmıştır. Bedenler beslemek, temîn etmekden ziyâde rûhlarımızın ‘ulvî sıfatlarla muttasıf olmasına çalışalım. Kitâb-ı ‘azametın ser-levhası olan âyât-ı kudreti anlayalım, âşinâ-yı hikmet olalım. “انظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ”⁴⁸³

Fâtih ile Bâyezid’de Vâ‘iz Erzincan Müderrislerinden Rüşdiye-i ‘Askeriye İmlâ Mu‘allimi Divrikli Ahmed Mikdâd

⁴⁸³ Yûnus 10/101: (...)Göklerde ve yerde neler var, bir baksanıza.(...)

3.2.2.2. Lem‘a-i Diyânet⁴⁸⁴

“Katarat-ı Hakikat” ser-levhasıyla şîrâze-i tahrîre bağladığım makâle-i dîniyedeki tasfiye-i ervâh mes‘elesini nazar-ı dikkatden dûr tutulamayacak mehâm-ı mesâ’ildendir! Hayfâ ki hâldeki iştigâl istikbâlden iğfâl etmiş de ahkâm-ı âhireti unutturmuş. Her zamân beyân-ı hak, vezâ‘if-i ‘ilmiyyeden ma‘dûd iken o vazîfe-i muhteremeyi teblîğe ehil olmak şöyle dursun hitâba gayr-i kâbil âdemlerin ‘uhde-i istibdâdına tevdi‘ edilerek her yerde her meslekde işler karışmış, siyâk-ı intizâmıdan çıkmış.

Eslâfın cadde-i istikâmetini ahlâfa göstermeye me‘mûr olanlar henüz vezâ‘if-i mukaddesenin neden ‘ibâret olduğunu ta‘yîn edemez. Ez-cümle meskûtün-‘anh bırakılması ketm-i hakikat sayılan şu mes‘ele-yi mühimmeyi ityân edelim. Bugün enzâr-ı ‘âlimîne ‘arz-ı hidemât ile idâre-i şer‘e me‘mûr ‘ulemâmız, vâ‘izlerimiz değil mi? İşte onların erbâb-ı hakikati müstesnâ olmak üzere çokları var ki neşr-i hakâyık maksadıyla teşkil edilen mecâlis-i mev‘izede esassız veyâhud lüzûmsuz hikâyât-ı garîbeye hukûk-ı şer‘ati fedâ ediyor. Görenler de diyor ki ‘ilim bu, ‘âlim de bu! Heyhât... Öyle değil ama söyleyecek ağız yok asdak-ı akvâl, ahkem-i mesâ’il olan Hazret-i Kur‘ân-ı mübîn öyle ra‘nâ, öyle rengîn bir fermân-ı hakdır ki taşlara okunsa eridir. Dîn öyle ‘âlî, öyle mukaddesdir ki neşr ettiği cevâhir-i hakikat bütün erbâb-ı hüner ve san‘atı bin kere alır, yine satar. Kelâm-ı akdesin âyât-ı ‘izâmında mahfî olan ahkâm-ı mukaddese nedir, neden ‘ibâretdir anlamak, anladığımızı da anlatmak ekber vezâ‘ifden ma‘dûd iken, o vâdîlere kat‘â yaklaşmayarak yaldızlı, parlak sözlerle birkaç seci‘ ve kâfiyeyi birleştirmekle iktifâ ediliyor, matlûb olan teblîğ-i ahkâm noktaları geri kalıyor. “وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ”⁴⁸⁵ nass-ı celîli mûcibiyle rehber-i hayr olmak ‘ulemânın rakabe-i nâmûsuna tahmîl edilmiştir! Şu haml-i sakîli hafîf görüp de bir tarafa bırakan iki ‘âlemde mağbûndur.

ان الملوك لتحكمين على الورى

⁴⁸⁴ *Beyânülhak*, 1/7 (3 Teşrînisânî 1324/16 Kasım 1908), s. 137-138.

⁴⁸⁵ Âl-i İmrân 3/104.: *İçinizden hayra çağıran bir topluluk olsun (...)*

beyti fehvâsınca bi'l-'umûm mesâ'il-i nâzilede merci' 'ulemâdır, onlardaki hâkimiyyet-i ma'neviyye fermân-ı Hak ile musaddaktır, mevrûs-ı enbiyâ olan 'ulûm-ı şer'iyeyi havsala-i iktidâra alıp da ağızlarını kapatanlar me'mûriyyet-i meşrû'alarını çirkin bir sûretde sû-yi isti'mâl etmiş olurlar. Fî'l-vâki' kıyıda köşede hâkikat-gû vâ'izlerimiz varsa da ekseriyyetle basîtü'l-fıkr âdemlerin o vazîfe-i mukaddeseyi der-'uhde etmiş bulunmaları büyük bir rahnedir. Hele 'ulûm ve ma'ârifden bî-behre iken kisve-i 'ulemâya bürünüp de halka görünenler şu 'âlem-i islâmiyyetde ne bid'atlar türetmişlerdir! Eğri ta'bîrler, yanlış tefsîrler yaparak ba'zı ahkâm-ı diyâneti haleldâr etmiştir. “İşte misâl” tesâdüf etdiğim tevârih-i muhtelifede va'z edenlerden biri “⁴⁸⁷شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ” âyetinde şehîdler cennete girecek demesine “⁴⁸⁸لَا يَسْحَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ” âyetinde kimse kimseye sihr edip de teshîr etmesin demesine “⁴⁸⁹وَيَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ” âyetinde hesâbsız rızık verir ta'bîriyle yanlış ma'nâ vermesine ne demeli. Beyân-ı hak nokta-i nazarından en mühim mes'ele bunlardır. Efrâd-ı islâmiyyeyi birer birer bulup da telkîn-i ahlâk etmek kâbil değil, lakin vâ'izlerimizi cidden muktedir zevât-ı kirâmdan ta'yîn eder, onlar da i'lâ-yı hak bâbında fıkr-i selîm ile neşr-i mesâ'il eyleyse 'âlem bir mekteb-i medeniyyet şeklini alır. Terakkî gözleri uyanır, cihânın menba'-ı fûnûnu sayılan kıta'ât-ı mütemeddine bizi çeşm-i teberrûkle gözetmeye başlar. Zâten öyle değil mi idi. Endülüs Dârü'l-fûnûnları sayılan medâris-i mahsûlâtından ecnebî lisânlarına tercüme edilen ne kadar âsâr-ı nefise var, kütübhâneler leb-â-leb âsâr-ı eslâf ile dolmuş taşıyor da biz hâlâ sathî bir zemînde gezip dolaşıyoruz.

Erzincan Müderrislerinden ve Rüşdiye-i 'Askeriye Mu'allimlerinden Ahmed Mikdâd

⁴⁸⁶ Padişahlar halka; ulemâ da padişahlara hükmeder. (Şâiri tespit edilememiştir.)

⁴⁸⁷ Âl-i İmrân 3/10: Allah, (melekler ve ilim sahipleri) ondan başka ilâh olmadığına (adaletle) şahitlik ettiler.(...)

⁴⁸⁸ el-Hucurât 49/11: (...) Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. (...)

⁴⁸⁹ et-Talâk 65/3: Onu beklemediği yerden rızıklandırır. (...)

3.2.2.3. İttihâd-ı ‘İlmiyye-i İslâmiyye⁴⁹⁰

‘Ulemâ-yı kirâmın böyle bir ittihâd ve ittifâkıyla fezâ-yı ma‘rifet, envâr-ı lâhûtla doldu. (العلماء امناء الرسل)⁴⁹¹ fehvâsınca ‘âlimler enbiyâ-yı ‘izâmın emîneleridir. Sa‘âdet-i ‘ibâda masrûf ahvâl ve ahkâmı onlar daha güzel bilir, bildiklerini de halka neşr ve i‘lân buyurur. Cenâb-ı Fâtıru’s-semâvâtın kitâb-ı akdesinde meknûz milyonlarca mesâ’il-i şer‘iyye ve siyâsiyyenin miftâhı eyâdî-i ‘ulemâyâ tevdi‘ buyurulduğundan hassa-i ‘ibâdî tevzî‘a me’mûr onlardır. Ne çâre ki istibdâdın dehşetli zamanlarında iki ‘âlim bir araya gelip de hukûk-ı ‘âmmeyi değil, masâlih-i zâtiyyesini bile bahsedemezdi. Şu türlü ‘ârizalarla ‘ulemânın garîb mescidlerdeki kürsîler üzerinde hazîn ve mütehassirâne sadâlarından başka ne işidilirdi. Haksızları tel‘în eden âyet-i ilâhiyyeden hangisini tefsîr ediyorduk. Timsâl-i cehâlet olan casusların dest-i tagallübünden girîbân-ı tadrîsini kurtaran kimdir? Sade ezhân-ı ‘ammeden beslenen müdâheneli yaldızlı sözleri ser-mâye-i makâl etmekden başka ne yapılır idi. Üserâ-yı benî İsrâ’îl gibi titreyen vâ‘izlerin hikâyât-ı garîbesinden başka hangi hakîkat işidilirdi, ‘âlimler hak ve hakîkati söylerdi ama nelere uğramazdı. Sutûrdan sudûra intikâle kanâ‘at eden bunca ‘ulûm-ı ‘âliye sâhibiyle lahd-i nisyâna giderdi. Rumûzât-ı Kur’âniyye değil, ahkâm-ı meşrû‘anın da tenkîdine mecâl olmazdı. Buna şâhid isterseniz on sene evvel Eyyûb Sultân Câmi‘-i şerîfinde (...) مَا أَتَيْكُمُ الرَّسُولُ⁴⁹² ilh. fermân-ı bâhirü’l-burhânını mehmâemken tefsîre cür‘et-yâb olduğuma mukâbil meslek-i ‘ilmîden beklediğim her türlü âmâl ve füyûzâtıdan mahrûm edilerek memleketime teb‘îd edildim. Meslek-i celîl-i ‘ilmde kemâl-i hevesle emr-i tadrîsin îfâsına bezl-i ihtimâm etdikse [de] bir tîr-i cellâda hedef olan tedbîrim geri kaldı. Bugün emsâlîme nisbeten mağdûrîn-i ‘ilmiyyedenim. Bu işler bütün fâ‘idesini kendi kardaşlarının zararında arayan hafiye-i ‘avene-i havenesinin millete müstevlî olmasından ileri gelmiştir. Lehü’l-hamd onlar da ber-taraf oldu. Şu mes‘eleyi sütunlar dolusunca yazmak nâ‘ire-i vicdânı teskîn edemez. Ancak beyân-ı hak niyetiyle şu kadcık yazabildim. Hürriyyetle müsâvât kâ‘ideleri muktedâ-yı ‘adâlet değil mi, o hâlde Anadolu’nun bir zâviye-i mazlemesinden tanîn-endâz olan ba‘zı ahvâlini dinlemek de kânûn-ı ‘adâlet cümlesindendir. Binâberîn hissiyât-ı

⁴⁹⁰ Cerîde-i Sûfiyye, 2 (13 Mart 1325/26 Mart 1909), s. 3.

⁴⁹¹ Ulemâ, Allah’ın kulları üzerinde Peygamberlerin eminleridir. (Aclûnî, Keşfü’l-Hafâ, II, 75.)

⁴⁹² el-Haşr 59/7: (...) Peygamber size ne veriyse (...)

vicdânımı karîhamın sevkine tâbi‘ tutarak ‘arz-ı keyfîyyete müsâberet eyler de derim ki (Ey ma‘âşir-i ‘ulemâ) bundan sonra bizim için mülâhaza edilecek bir şey var ise o da hukûk-ı ‘umûmiyyeye ri‘âyetle ahkâm-ı kitâbı meydâna koymak, âyât-ı ‘izâmı tahrîfe uğratmayarak tenkîs ve tezyîdden sakınmak, muktezâ-yı ‘ilmle ‘âmil olmakdır. Ebû Hafs-ı Kebîr⁴⁹³ eyyâm-ı biyzin⁴⁹⁴ fazîletini su‘âl edenlere cevâb vermemiş. Bir ay sonra beyân buyurmuşdur. Sebebi su‘âl olundukda evvelâ ben o günlerde sâ‘im oldum, bi‘l-âhare size i‘tâ-yı cevâbda bulundum demiş. (تَأْمُرُونَ... النَّاسَ)⁴⁹⁵ ilh. nass-ı celîli cümlemizin matmah-ı nazarı olmalıdır. Cümlemiz me‘mûriyyet-i hâzıramızı îfâ ile rızâ-yı Bârî’yi gözetelim. Mülk ve milletimizin bizden beklediği hidemât-ı memdûhamızı tenfîz edelim (ıslâh-ı ‘âlem) ‘ilm-i ‘ulemâya vâbestedir. Bin üç yüz bu kadar sene evvel dünyâ zulûmât-ı cehâletın zebûnu iken şems-i tâbân-ı risâletin tulû‘uyla Cezîretü’l-‘Arab’ı birden kaplayan eşi‘a-i terakkî o ‘arsa-i vâsi‘aya sığmayarak ‘azamet-fürûşâne taşmış, Afrika’ya doğru yayılmış; sür‘atini teskîn edemeyerek beri taraftan müntehâ-yı Çîn’e vâsıl olmuşdu. Bugün ellerde bulunan desâtîr-i ‘ulûm o rahle-i tadrîsin fâ‘ideleri cümlesindendir. ‘Ulemâ-yı ‘Arab’ın yetiştirdiği kümmelîn-i ‘izâm bir aralık Endülüs eyâletini envâr-ı fazîletle cennetâsâ şu‘ledâr eylemişdi. İbn-i Sînâlar, Muhyi’d-dînler, Fârâbîler o iklîmin mahsûl-i mesâ‘îsi değil mi? Fuzâlâ-yı islâmiyyeden hangisini tezkâr edelim (وَ لِكُلِّ دَرَجَاتٍ)⁴⁹⁶ fehvâ-yı celîli ayrı ayrı ‘umûmun menâfi‘ine delîl-i vâzıhdır. Bahr-i risâletden temevvüc eden ‘ulûm-ı celîle bütün Cezîretü’l-‘Arabla Afrika’yı mâlâmâl fezâ’ıl buyurduktan sonra Rûmiye’nin el-yevm bâ‘is-i felâhı olmaktadır. (Mâba‘dı var)

Erzincan Müderrisîn-i Kirâmından Ahmed Mikdâd

⁴⁹³ İlk fetihlerle Buhara’ya gelmiş ve burada etkili olmuş bir Hanefî fakihidir. Tam adı Ebû Hafs Ahmed b. Hafs. ez-Zibrikân el-İclî el-Buhârî’dir. 767’de doğmuş; 832’de vefât etmiştir. İmâm-ı Azam Ebû Hanife’nin önde gelen talebelerinden Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî’nin öğrencisidir. Bu silsile ile Ebû Hanife’nin ilmî mirâsını Buhara’ya taşımıştır. Daha geniş bilgi için bk. Bedir, “Ebû Hafs el-Kebîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2016, EK-1, 366-368.

⁴⁹⁴ Hicrî takvime göre kamerî ayların 13-14-15. günlerine “eyyâm-ı biyz” denir.

⁴⁹⁵ el-Bakara 2/44: *İnsanlara emir mi ediyorsunuz (...)*

Âyetin tamamı şöyledir: *Siz Kitab’ı (Tevrat’ı) okuyup durduğunuz hâlde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? (Yaptığınızın çirkinliğini) anlamıyor musunuz?*

⁴⁹⁶ el-En‘âm 6/132: *Her birinin dereceleri vardır (...)*

Âyetin tamâmı şöyledir: *Herkesin amellerine göre dereceleri vardır. Rabbin onların yaptıklarından habersiz değildir.*

3.2.2.4. İttihâd-ı ‘İlmiyye-i İslâmiyye “İkinci Nüşadan Mâba’d”⁴⁹⁷

(لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ ...) ⁴⁹⁸ fermûde-i kerîmince şimdiye kadar tadrîs ve tederrüsüyle ifnâ-yı ‘ömr eylediğimiz ‘ulûm-ı ‘âliye ve âliyeyi bir kat daha tevsî’ edelim. Ma’lûmâtımızın muhîtini büyüdelim, bu millet bizden pek büyük hizmetler bekliyor. Bunun çâre-i yegânesi el birliğiyle çalışmaktır. ‘Ulemâ-yı ûlânın şeh-râh-ı tadrîsdeki iştihâr-ı fevka’l-‘âdeleri bugün kütübhâneleri dolduran âsâr-ı mergûbeleriyle tezyîn eylediler. ⁴⁹⁹ شكر الله مساعيهم

‘Ulemâ-yı İstanbul’un neşreylediği fezâ’il memâlik-i mahrûseyi garîk-i envâr buyurmuşdur. Denizler kadar isti’dâda mâlik fuzâlâ-yı islâmiyye şu def’aki hürriyyet-i efkârdan bi’l-istifâde gayretli keremi ile emr-i tadrîsi der-‘uhde ederse ol bâbdaki hasâ’id-i mesâ’inin ne mertebede terakkî edeceği pîş-i nazara alınmalıdır. Ba’demâ mukayyed hâşiyelerin hall ü faslıyla imrâr-ı evkât edilmeyerek sünûhât-ı kalbiyyenin dest-i in’âmından isti’tâf-ı fezâ’il edileceği bedîhîdir. Gazetelerin ellerini tutan sansürle ‘ulemânın dillerini bağlayan hafîye gürültüleri mündefi’ oldu. Vâ’izîn-i kirâm neş’e-i dilânı hakâyık-ı Kur’âniyyeden sîrâb etmelidir. Husûsuyla şu sırada halkı i’tidâle da’vetle men’-i fesâda çalışmalıdır. Şarken ve garben bütün ‘ibâda’llah ‘ulemânın nasâyihına muntazırdır. Ma’nen İslâmiyyet maddeten insâniyyet nâmına neşr-i fezâ’ili der-‘uhde edenler huzûr-ı cezâda nâ’il-i ecr-i ‘azîm olacaktır. Devr-i istibdâdın zebûnu olan efkâr-ı ümem pek uyusuktur. Tadrîcen o fikirleri açmalıyız. Emr-i diyânetin teblîği gibi usûl-i ticâretle zirâ’ati bu halkın sem’-i kabûlüne îsâl etmeliyiz. Selâmet-i millete bâdî olacak her türlü şirketlere teşvîk etmeliyiz. Ahkâm-ı kitâbı teblîğe hâzır olalım. Ol bâbda hâtır gözetmeyelim. Hâtır belâsıyla ketm-i hakikat bâ’is-i inkırâz-ı ümmettir. (وَلَا تَكُونُوا ...) ⁵⁰⁰ fermân-ı celîlini unutmayalım, taraf-ı ilâhîden ihsân olunan ‘avâtıf-ı celîlenin müteşekkir ve minnetdârıyız. Bâkî Cenâb-ı Hak cümlemizi refîk-i tevîk buyursun âmîn.

Erzincan Müderrisîn-i Kirâmından Ahmed Mikdâd

⁴⁹⁷ Cerîde-i Sûfiyye, 3 (20 Mart 1325/2 Nisan 1909), s. 3-4.

⁴⁹⁸ en-Necm 53/39. âyetten iktibâstır. Âyetin tamamı şöyledir: *İnsan için ancak çalıştığı vardır.*

⁴⁹⁹ Gayretleri için Allah’a şükürler olsun.

⁵⁰⁰ el-Haşr 59/19. âyetten iktibâstır. Âyetin tamamı şöyledir: *Allah’ı unutan ve bu yüzden Allah’ın da kendilerine kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar fasık kimselerin ta kendileridir.*

3.2.2.5. Pend-i Müşfik⁵⁰¹

İntizâm-ı ‘âlem, âsâyiş-i benî âdem kudret-i fâtıranın muktezâsıdır. Şu hikmetin mecrâ-yı tabî‘îden çıkarılmayarak hüsn-i sûretle idâmesi ferâ‘iz-i umûr cümlesindendir. İntizâm-ı ‘âmmeyi siyâk-ı meşrû‘undan taşıyarak buhrân-ı âsâyişle ihlâl-ı ‘âlem edenler erbâb-ı mefsedetden sayılmağla ‘ind-i ilâhîde mes’ûl ve mu‘âtebdir. Âsâyiş-i matlûbenin şîrâze-i inzibâtı ‘adl ve hakkâniyetdir. Bir kavim bir memleket terk-i ‘adâletle râh-ı i’tisâfı ta’kîb ederse istikbâlen mühlîke-i ‘azîmeye dûçâr olur. Cenâb-ı Hak “لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ”⁵⁰² menşûruyla “اغْدُلُوا”⁵⁰³ fermânında fesâdı zemm, ‘adâleti sitâyiş buyurmuşdur. ‘Adâlet bir şems-i tâbândır ki her matla‘ını ma‘mûr, ahâlisini mesrûr, her hâlde istikâmete mecbûr eder. ‘Adâletsiz mahal rûhsuz cesed gibidir. ‘Adâlet yollar yapar, mektebler açar, servet menba‘larını kaynadır, fark-ı muhtelifeyi bir vücûd eder, ittihâd-ı millîyi tahkîm eyler. Zulüm de bunun ihyâ ettiği her türlü ma‘mûreyi yıkar, harâbezâra çevirir. Kanlar akıdır, hâneler söndürür. Ma’sûmlar ağlatır, bâ‘is-i heyecân olur. “فَتَأْكُلُ بِيُوتِهِمْ”⁵⁰⁴ mısâkıncı zulümle âbâd olanlar ‘âkıbet ber-bâd olur.

Kâşâne-i gerdûn yıkılsın âha dayanmaz

Cânlar yakanın sanma ki cân u dili yanmaz⁵⁰⁵

İşte enfa‘-ı hâlât olan ‘adlin idâmesiyle zulmün izâlesi nokta-i nazarında usûl-i düvel te’essüs etmişdir. Şu iki mes’ele-i müstelzime bulunmasa insânlar mağaralarda yaşar, münferiden geçinir, ‘izzet-i bedeviyyet dururken zincîr-i medeniyete merbût olmaz. Âheng-i ‘adâleti icrâda kusûr eden millet cihân-ı medeniyetin esas hikmetini ihlâl etmiş olur ki ileride vatan gibi bir nâzenîn kulûbu dest-i a’dâya kapdırır! ‘An-asıl ‘arsa-i hakkâniyyetde ‘adl üzre mü’esses bünyân-ı hükûmetimize bir aralık ba‘zı hodbîn ve bedhâhânın girmesiyle kavâ‘id-i ma‘delet sadme-i mezâlîme uğrayarak gülistân-ı medeniyet çakal ormanına dönmüşdü.

⁵⁰¹ Cerîde-i Sûfiyye, 4 (27 Mart 1325/9 Nisan 1909), s. 1-2.

⁵⁰² el-Bakara 2/11: (...) veryüzünde fesat çıkarmayın (...)

⁵⁰³ el-Mâide 5/8: (...) Âdil olun (...)

⁵⁰⁴ en-Neml 27/52: İşte (zulümleri yüzünden harâbeye dönmüş) evleri! (...)

⁵⁰⁵ Sümbülzâde Vehbî Dîvânı’nda Kâşâne-i gerdûn yıkılır âha dayanmaz şeklinde kayıtlıdır. [Sümbülzâde Vehbî, Dîvân-ı Vehbî, (Bulak, 1305), s. 121.]

Bu hâl ‘âmmenin ma’lûm ve müberheni iken akfâl-i istibdâdla kilidlenmiş ağızlar açılıp da beyân-ı hak edemiyordu. Hürriyyet o kilitlerin miftâh-ı felâhı oldu da ufak tefek hakikatlar söylenmeye başladı. Evvelce tekellüm-i sıbyân gibi ma’nâsız şeyleri yazmakla meşgûl matbû’ât şimdi rûhî maddelerin neşriyle ibzâl-i mesâ’î ediyor. ‘Ulemâ ‘ilminden, ‘ukalâ ‘aklından nâdim olduğu zamanlarda sutûrdan sudûra intikâle kanâ’at eden cevâhir-i ‘ulûm sâhibiyle lahd-i nisyâna giderdi. Mev’ize kılıklı teşekkül eden mecâlis evvelden âhire tenkîd edilse hikâyât-ı garîbeden ‘ibâret kalırdı. Evâmir ve nevâhî, husûsât-ı meşrû’a, ahkâm-ı ‘adliyye kısımlarından bir mes’ele işidilmezdi. Bir ‘âlim, ahkâm-ı kitâbı mevki’-i bahse koysa etrâfı kaplayan câsûsların ma’rûz-ı tenkîli olurdu. Rahle-i tadrîsden kaldırılır, menfâlara atılırdı. Körlük, sağırlık, dilsizlikden büyük hüner aranmazdı. (ilh... صُمْ بُكْمٌ)⁵⁰⁶ beyânınca şu fenâlıktan dönmek reng-i muhâl göstermişti. Kal’a-i rasîn-i hıfzu’llahda mahfûz olan Kur’an-ı Kerîm’den başka her türlü kitâba dest-i tahrîf uzatıldı, ne du’âlar kaldırıldı, ne kitâblar yandırıldı. Bunları yapan devletle millet arasındaki erbâb-ı fesâd değil midir! Tâcir ticâretten emîn olmaz, mütemevvil lezzet-i serveti bulmazdı. Râhat, memâlikin neresinde kalmışdı. Semâ-yı idâreyi kaplayan istibdâd karanlığı her murâdı mahvetdi. Her işi unutturdu, ağızları mühürledi, elleri bağladı, dilleri kesdi. Bir ferdde deprenmeye mecâl bırakmadı. Ne olduysa oldu. (عَفَا) ⁵⁰⁷ Onları unudalım. Âşinâ-yı hâl olalım. Netîce parlak, istikbâl müterakkîdir. Bugün bizim için aranacak bir vesîle-i necât varsa efkâr-ı ‘âmmenin nokta-i meşrû’iyyetde ittihâd ve ittifâkıdır. Teşettüt-i efkâr mûcib-i tefrika, tefrika da câlib-i inkırâzdır. Bi’l-‘umûm mürselîn-i kirâm meb’ûs oldukları akvâm ve milele fermân-ı ittihâd okumuş mâhiyet-i ittifâkı meydâna koymuşdur. Lâ ilâhe illallah fıkra-i celîlesine kelime-i tevhîd denildi, çünkü cismen müteferrik bulunan akvâm ve mileli birleştirep şîrâze-i inkıyâda bağlamışdır. Muhtelifü’l-irâ’e birçok efrâd-ı beşerin efkâr-ı muhtelifesi bir yere toplanınca ince iplerden müteşekkîl halat menzilesinde bir habl-i metîn olarak “وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ!”⁵⁰⁸ fermânının mâ-sadâkı sayılır. El ele tutmak, müttefikken çalışmak, fıkra-i vâhidi reh-nümâ etmek zamanlarıdır. Sevk-i cehâletle nakz-i ittihâda çalışanlar ser-gerde-i müfsidîn sayılır ki

⁵⁰⁶ el-Bakara 2/18: *Onlar, sağırdırlar, dilsizdirler (...)*

Âyetin tamamı şöyledir: *Onlar, sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Artık (hakka) dönmezler.*

⁵⁰⁷ el-Mâide 5/95: *(...) Allah geçmiştekileri affetmiştir(...)*

⁵⁰⁸ Âl-i İmrân 3/103: *Hep birlikte Allah’ın ipine (Kur’ân’a) sımsıkı sarılın.(...)*

bunların vücûdu cem'iyet-i beşeriyye arasında muzır ve tehlikelidir. Değil ikâ'-i tefrika belki vücûd-ı ittihâda 'ârız olacak her türlü emrâz-ı tefrikanın sür'atle tedâvîsi için elden dilden geldiği kadar çalışıp tabâbet ve hazâkatde konsülte usûlüyle hasta vatanın ifâkat-yâb olmasına şitâb etmelidir. Ey millet-i islâmiyye aramızda bulunup da sûret-i hakdan görünerek iğfâl-i ezhân eden erbâb-ı fesâda aldanmayalım. 'Âdî mesâ'ilden dolayı birbirimize karşı husûmetleri unudalım, a'dâ bizim ihtilâfımızla silahlanmışdır. Bugün meydân-ı müdâfa'ada ittihâdımızdan büyük silahımız yoktur. Allahu Te'âlânın nusreti ittihâda ma'tûfdur. 'Unvânları ayrı bulunan 'ilmiyye, mülkiyye, 'askeriyyenin cümlesi de bir dîn, bir millet bir vatan için çalışıyor bir nâmûs için uğraşüyor. Cevâhir-i haysiyyetimizi ihlâl edecek bir leke varsa o da muhtelif fikirlere kapılarak nifâk akındılarına gitmekdir. Hazret-i Peygamber Efendimizin (وَكُونُوا إِخْوَانًا)⁵⁰⁹ kelâmını unutmayalım. Kardeşiz kardeşliğimizi tahkîm edelim. Bizim râh-ı terakkîye hatve-endâz olduğumuzu istemeyenler tahlîl-i ezhân uğurunda her türlü planları çevirir yanlış nasîhatlar verir verdirir. Zinhâr i'tidâlimizi bozmayalım. Hak mu'înimiz, Peygamber de şefî'imizdir. İçimizdeki en za'îf-i bî-çârenin hukûkunu kendi hakkımız raddesinde arayalım. Vücûd-ı vâhid olalım, fâ'idemizi zarar-ı âharda aramayalım.

Erzincan Müderrisîn-i Kirâmından Ahmed Mikdâd

⁵⁰⁹ Bir hadîs-i şerîften iktibastır. "Kardeş olun!" (Müslim, "Birr", 23 [hadis nr. 2558])

3.2.2.6. Kudsî Bir ‘Âlem⁵¹⁰

Zemîn ve zamân, cümle mekân, bütün cihânı kaplayan envâr-ı lâhûtun mevceleri arasında müstağrak-ı beht ve hayret olarak Ayasofya Câmi‘i nûru‘l-im‘anda bir leyle-i mukaddesenin mülâhazasıyla deryâ-yı hayrete daldım. Kâ’inâta neşr-i hayât eden o kibriyâ, o ‘azametın sâhil-i kudretinde mebhût kaldım. Âheng-i tevkîr ile fezâ-yı ma‘bedi dolduran âvâz-ı tevhîd zevâyâ-yı mescidi sızladır; kubbe-i dil-ârâsını âvâzladır; asvât-ı müte‘âkise sutûr-ı vahdet okur; medlûl-ı mantûkıyla da‘vâ-yı ehadiyyeti meydâna kor idi. Şu ‘azamet, şu ‘ulviyyet hayâlimde büyüyerek, tecessüm ederek fikrimi daldırmış tahayyülât-ı sivâyı hâfızamdan kaldırmış olduğum bir zamân idi ki semâ-yı tecellînin evc-i bâlâsından zuhûr eden kavâfil-i vâridât sahrâ-yı imkânı doldurur, ‘âlem-i nâsût esrâr-ı lâhûtun zebûnu olurdu. Şöyle ki her şey mefkûd, her vücûd nâ-mevcûd olarak meydân-ı bekâ kahramân-ı vahdete münhasır kalmışdı. “كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ”⁵¹¹ mir’atındaki sûr-ı mer’iyye tamamıyla tecellî-bahş-ı ‘âlem olup zevrak-ı hudûsı deryâ-yı kademde gark ve istihlâk etmişdi. Levha-i kâ’inâtın yazıları bozulmuş, şîrâze-i mümkinâtın rişte-i irtibâtı çözülmüş, mahv ve tebâh olmuşdu. ‘Azametü’llah her varda mütecellî, kudretü’llah her şeyde muncelî idi.

Hep zerre-i mahlûku eder nûrunu izhâr

Her lahza bana zâhir olur hazret-i Allah⁵¹²

Me‘âlini düşünür iken mir’ât-ı kalbime bakdım sath-ı incilâsında ma‘kûs âyât-ı beyyinâtını okudum, mebhût oldum, söylemeğe mecâlim kalmadı. Kâ’inâtın zerreleri birer mantık-ı hikmet olmağa başladı. “وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ”⁵¹³ esrârı münkeşif oldu. Cihân âvâz-ı tekbîr ile doldu. Etrâfı kaplayan ‘itr-ı fâ’ih arasında lâyih olan hazerât-ı melâ’ike neşr-i envâr eder, kudsîler mütevâliyen gelir giderdi.

Bir taraftan ‘ibâdetler yazılır, bir taraftan defter-i seyyi’ât bozulur, bir taraftan ser-be-zemîn ‘ubûdiyyet olanların niyâzı, bir taraftan kurbetle mümtâzların nazı bir debdebe-i ‘azamet neşreder. Bir gulgule-i heybet işitirdi, ona karşı cihet-i

⁵¹⁰ *Cerîde-i Sûfiyye*, 5 (3 Nisan 1325/16 Nisan 1909), s. 4.

⁵¹¹ el-Kasas 28/88: (...) (*O’nun zatından başka*) her şey yok olacaktır (...)

⁵¹² Şâiri tespit edilememiştir.

⁵¹³ el-İsrâ 17/44: (...) *Her şey onu tesbîh eder.* (...)

zemînden tekbîr sesleriyle mukâbele edilir, envâr-ı rahmet saçılırdı. ‘İtr-ı meveddet neşroluyor, miyâh-ı füyûzât fışkırıyor, dîde-i ‘uşşâk ağlıyor, eşk-i tahassür çağlıyor, ‘âmmeye müstevlî olan vecd ve istiğrâk tezâyüd ediyor iken sayha-i hâtifin “Ey nâs kalkınız şu leyle-i mübârekenin kadr-i vâlâsını biraz da hânelerinizde i‘lâ ediniz” nidâsıyla nağme-sâz olması ser-pûş-i hayâlimiz olan kisve-i hayreti kaldırarak uyandırdı. İklîm-i nâsûta kadem-nihâd oldum, ‘âlem-i sahva geldim. Refîk-i şefikimin tevfiğiyle semte yanaşdık. Orada geçirdiğim safâ-yı teyakkuzu cefâ-yı beytûtete tebdîl ederek lihâf-ı mâtemi başıma çekdim. Şu ‘Avârîf-i Ma‘ârîf, şu *Lezâ’iz-i Letâ’if*’i nazar-ı mütâla‘adan geçirirken uyumuşum, zulmet-i gafletin hücûmuyla bî-rûh olmuşum, bir de uyandım!

يا ليت تلك الانات رواجعا
ليت عيناى من الاحوال هاجعا⁵¹⁴

beytini tekrâr tekrâr okudum.

Erzincan Müderrislerinden ve Fâtih, Bâyezid Vâ‘izlerinden Divrikli Ahmed Mikdâd

⁵¹⁴ *Keşke o anlar geri gelse/Keşke gözlerim o hâllerde uykuda olsa.* (Şâiri tespit edilememiştir.)

3.2.2.7. 'İbretle Nazar⁵¹⁵

Erzincan'da Fırat Nehri'nin şarkdan garba doğru bir cevvel-i zerrîn ile parıldayarak cereyânı şems-i zertâcın in'ikâsât-ı zer-nisârıyla cevherâsâ safhalar gösterir, nazarlara hayret verir. Bu safahâtın reng-i bukalemunun ba'îd mesâfeden seyredenler nâsûtî levhalar üzerinde melekûtî satırlara dîde-endâz-ı ittılâ' olur. Dikkat eder bakar ki: Her noktası bir katre, her katresi bir deryâ her deryâsı da bir mevce-i sıfât ve esmâdır. Şu derîn derîn mütâlâ'aların fezlekesi 'avâlîme serpilen nûr-ı hayâtın müterâkimen feyezânı bir menba'-ı feyyâzdan olduğunu andırır. Öyle menba' ki ezelden ebede akmış gidiyor, cereyân ediyor da ardı arası gelmiyor. Bu sûretle bütün 'avâlîme ifâza-i envâr eden kudret-i ezeli dîbâ-yı kâ'inâtı bir nakş-ı rengârengin mücellâ-yı behcetî kılmış, sâha-i fitratı türlü mezâyâ ile doldurmuşdur.

Debdebe-endâz-ı satvet ve irtifâ' olan cibâl-i diyânetin zirve-i şâhika-i takvâsına çıkarak âfâk-ı azameti seyredenler bir şems-i kudretin matla'ını görür, o şems-i übbehet yükseldikçe binlerce letâ'if-i hakîkate matla' olur. Dûrbîn-i basîretini kurup da uzakdan bakanlar her lahzada bin hikmet, her hikmetde bin sûret, her sûretde bin hakîkat, her hakîkatde bin ma'rifet müşâhede eyler ki vasf ve ta'rîfî kâbil değil.

Hep zerre-i mahlûku eder nûrunu izhâr

Her lahza bana zâhir olur hazret-i Allah⁵¹⁶

me'âline bakanlar sutûr-ı kâ'inâtın bütün mezâhirinde mündemiç olan me'ânîyi anlar.

Îlâhiyyûnun efkâr-ı 'âliye sâhibleri hâdisâtın nereden nereye cereyânını mülâhaza etmiş, bu mu'ammâ-yı şu'ûnâtın keşfi tarafına gitmiş en son cümlesi de bir kâdir-i mutlakın âsârı olduğunu anlamışdır. Öyle âsâr ki onun mir'ât-ı hilkatine bakan ebsâr-ı selîme bir ehadiyyet-i mutlakanın beyyînâtını görür, Kur'ân-ı 'azametîni âyâtını okur, esrâr-ı fitratın gavâmızına âşînâ olur.

⁵¹⁵ *Cerîde-i Sûfiyye*, 6/16 (28 Nisan 1328/11 Mayıs 1912), s. 1.

⁵¹⁶ Şâiri tespit edilememiştir.

Bu türlü e‘âzımın nazra-i âtîsi kitâb-ı kâ’inâtı lahzada süzer, sutûr-ı mümkünâtı halleyler, hulâsa-i vücûdu anlar. Her zerreden bin ‘ibret, her ‘ibretten bin meziyyet çıkarır ki işte buna sünûhât-ı ilâhiyye denir.

Bunlar bârgâh-ı ‘âlemde bir mukassim-i ‘irfân, bir rehber-i îmân, bir mu‘allim-i Kur’ân, bir hâce-i zamân, bir ‘imâd-ı zemîn ü âsumândır.

“كنت كنزاً”⁵¹⁷ ‘unvân-ı meşhûruyla telmîh edilen bir kenz-i kibriyânın miftâh-ı infilâkî ve hayât-ı ma‘âlinin mısâbâh-ı felâhıdır. Bunların müteselsilen menba‘-ı risâletden getirdiği ‘ulûm-ı nâfi‘a rûh-ı ‘âlemdir. Cihân-ı ‘irfânda görülen şu hayât-ı nûr-bahşâ kâmilin o mihr-i münîrin bir ma‘kes-i feyz-i eşi‘a-pîrâsıdır. Dünyâyı lebrîz eden bunca ma‘âlî o hıbâ-yı cevher-nisârın bir zerre-i in‘ikâsıdır.

(s)

Hele bir sor de ki ey ‘âlem-i lâhût-ı ezel
Ceberût mu idin ya sen mi idin en evvel
Melekût bahr-i ‘amîki ne zamân mevc etdi
Ne vakit oldu bu nâsût melekden efdal
Neye mebnî bu teberrüc ne içün böyle zuhûr
Neye dâ’ir bunu kim yaptı muvâfık ikmâl

Vâdîsinde tertîb edilen bir su‘âl-i ‘ibâdet-me‘âl karşısında bütün kâ’inât engüş-ber-dehân-ı hayret olarak bir âvâze-i tevhîd ile şu cevâbı verir.

(c)

Başkası yok idi ancak yalnız bir Allah
Var idi cümleyi halk etdi o Kâdir vallah
Cümle eşyâyı füyûzâtına mazhar kıldı
Şu ‘anâsır ile esbâbı yaratdı billah
Bir de esmâ vü sıfâtıyla anın ef‘âlî
Ezelîdir ki kadîmdir ana lâ’ik tallah

⁵¹⁷ Bilinmeyen gizli bir hazine idim (...) (“Hadis-i kudsî” tabir olunan bu ifade için bk. Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, II, 155; İ. Hakkı Aydın, “Kenz-i Mahfî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2002, XXV, 258-259.)

Erzincan Müderrislerinden İ'dâdî-i mülkî ve rüşdiye-i 'askerî Mu'allimlerinden
Ahmed Mikdâd

3.2.2.8. Bedî'a⁵¹⁸

Küçük Asya şarkında etrâf-ı erba'ası açık dağlarla muhât Erzincan'ın bir köşesinde cidâr-ı hayrete dayanmış, deryâ-yı hayâle dalmış mebhût ve münzevî kalmış olduğum bir dakîka idi ki bütün varlığıyla fezâyı dolduran ecrâm-ı semâviyyeyi düşünüyordum. Mevcûdiyyet-i fikriyyemi o semt-i mu'allâ-yı âsumâna çevirmiş var kuvvetimi şu hakâyık-ı evciyenin keşfine vermiş idim. Cismim zemîn ve zamânda fakat rûhum bir meşher-i lâmekânda tayrân ediyordu. Lezâ'iz-i 'ulviyye ezvâkıyla his ve hareketden bî-haber olan kalbimi görenler kalbimde râkid olduğuna kâni' olurdu. Yalnız bir zî-hayât olduğuma delîl varsa o da tabî'at-ı fitriyye sevgiyle "Hû" sadâsını andıran teneffüsât-ı cismâniyyem idi ki bu da, o kisve-i hayâta bürünmüş cemâd gibi kalırdım! Şu sûretle daldığım deryâ-yı hayâlâtın nâ-mütenâhî satırlarından yuvarlanan mükâşefe dalgaları müteselsil ve mütevâlî çarpışıkça füyûzât-ı lâhûtiyye katarâtını nâ-muntazam serpiyor; reşahât-ı melekûtiyyesini demâ-dem çoğaldıyordu. Bu deryâ-yı muhîtin sâhil-i zuhûra yuvarladığı mevcât-ı nâ-mütenâhiyyesi karşısında her varlık hiç; her mevcûdiyyet nâ-mevcûd gibi kalıyordu. Hey'et-şinâsânın bu'd-ı mücerred 'unvânıyla sahne-i 'arza çıkardığı eb'âd ona nisbetle zerre değil belki de zerrede zerre idi. Şu derîn mütâlâ'alar arasında bir levha-i mukaddese-i "Rabbü'l-'âlemîn"e dîde-endâz-ı ittılâ' oldum. Gördüm ki benim sâhil-i 'azametinde mütehayyir kaldığım o deryâ-yı hayâlât, o güvendiğim garîb ma'lûmât, o levha-i 'azamet-nümânın ancak bir noktasını teşkîl ediyor! Durdum düşündüm kendi kendime karâr verdim ki nâsût vâdîlerinde durup da lâhûtun keşfine zafer bulmak, muhâl ile uğraşmak imiş.

Murg-ı teşne vâdi-i hayretde açıp perr ü bâl

Âb-ı şûru nûş edip zanneyledi mâ'-i zülâl⁵¹⁹

fehvasınca tevfik-i Hak olmadıkça ilâhiyyâtı tamâmen anlamağı gayr-i mümkün bir mes'ele-i mühimme imiş.

⁵¹⁸ *Cerîde-i Sûfiyye*, I/6-18 (2 Haziran 1328/15 Haziran 1912), s. 1.

⁵¹⁹ Şâiri tespit edilememiştir.

Anladım ki burada ‘acz=iktidâr, sükût=tekellüm, sükûn=hareket yerine geçer belki de bilememek ‘irfân olur. Vaktâ ki dersim buralara geldi, sanki bir hâtif-i gaybî nidâ ediyor diyordu ki

در ذات خدا فکر فراوان چه کنی
هوش ز قصور خویش حیران چه کنی

چون تو نرسی کنه يك ذره تمام
در ذات خدا دعوی عرفان چه کنی⁵²⁰

Bu nâsîh-ı müşfikin pend-i hakikat-gûyu tamâmıyla beni îkâz etdi. Anlatdı ki zât-ı Bârî’de değil, âsârında düşünmek vezâ’if-i ‘ubûdiyyetkârî imiş, yoksa zât-ı Bârî’den bahsetmek kâr-ı ‘âkil değilmiş. Binâberîn eserden mü’essire intikâl mûcib-i ‘irfân-ı zü’l-celâl olduğunu idrâk ederek levha-i mukaddesenin bir noktasını halletmekle mazhar-ı ‘irfân olmağa çalışdım. Kâ’inâtın mir’ât-ı fitratına baktım, şu sûret münclî oldu.

Birsin ne diyim birliğine var mı ki şübhe
Mir’ât-ı cihân birliğine şâhid-i ‘âdil

Bir zerre bile vahdetini etmede isbât
Bin türlü delîl bulmadadır zerrede ‘âkil

Kur’âna bakar vahdet-i zâtında ilâhî
Tevhîd ederek secde kılar zâtına her dil

“Âh” diyerek dîde-i gerdûn da döker yâş
Dağlar ovalar çağlayarak sanki olur seyl

Şu levha-i nîlgûn-ı semâvât ise işte
Yazmış ediyor subh u mesâ ismini tertîl

Otlarda bulutlarda bütün ‘unsur-ı ekvân
Her demde eder meclis-i ezkârını teşkîl

⁵²⁰ Allah’ın zâtına dâir fikir çoktur ne yaparsın!/Aklın kusurlu ki kendisi şaşkın ne yaparsın!/Çünkü sen O’nun zâtında bir zerreye erişmiş değilsin;/(öyleyse) irfân davâsını ne yaparsın! (Şâiri tespit edilememiştir.)

“Âh” diyerek na‘ra vurur gökde bulutlar
Ol demde eder ‘âleme bir cezbeyi teşmîl

Enzâra hemân ‘arz-ı cemâli etdi vücûdun
Lutfunla edip türlü delâ’ilini tekmîl

Nâtık ile sâmit görünen hey’et-i mevcûd
Her şey kılıyor nâmını takdîs ile tebçîl

În‘âmını mebzûl buyurup halk-ı cihâna
Etdin ebedî nev‘ini her fasl ile tebdîl

Bin sofrâ-i in‘âmını etdikde küşâde
Merzûk ederek cümle-i mahlûkunu her yıl

Yapdın ne büyük kubbe-i isnâ ki o yüzden
Etdin ebedî me‘âsir eltâfını tenzîl

Yüksek ne büyük kubbe-i dünyâ-yı dil-ârâ
Asdın ne güzel kudret ü hikmetle kanâdil

Bakmak ne müfîd gözleri etmekde muhayyer
Bakdıkça eder ‘arz-ı vücûd türlü muhâyîl

Müşrik de eğer dîde-i insâfını açsa
Tevhîd ederek şirki olur âfil ü zâ’il

‘İrfân gözünü kim ki açar çarh-ı cihâna
‘İbret alarak hakka bulur türlü vesâ’il

Mikdâd gibi binlerce zebân olsa güvâhı
Bitmez ebedî gizli olan kenz-i mesâ’il

Bir söz ki sana şimdi derim dinle ki vallâh
Birdir ebedî Hâlîk-ı ‘âlem yüce Allâh

Erzincan ‘Ulemâsından Ahmed Mikdâd

3.2.2.9. Âh Mine'l-Mevt⁵²¹

Bu varlık yok olacak, herkes ölecek kabre girecek, yaptığını görecektir, rütbesine ırecek. Ne kadar yaşasak, pâııdâr olsak ölüm yine ölüm! Heyhât hani ümmehât, hani ceddât. Gıdenden haber yok gıdip gelmeyen pek çok, bustân-ı safâya daldıklarından mı? Zindân-ı cefâda kaldıklarından mı? Âh sad-hezâr âh ki: Ne mehler ölmüş, ne güller solmuş, ne diller çürümüş ne bülbüller erimiş! Bu lahd-i siyâh, bu ‘uzletgâh, bu vahşet-penâh neler yutmuş, neler öğütmüş ne yüzler, ne gözler, ne saçlar, ne kaşlar neler de neler...

Daha neler gıdecek, terk-i hayât edecek üstümüzden tiz tiz süpürülen çamur katreleri hangi bir edîb parmağı, hangi bir yiğit tırnağı, hangi meh-cebîn kaşı, hangi nâzenîn dişi hangi dil-ber yanağı, hangi mahbûb dudağı hangi ‘âşık gözü, hangi ma‘şûk yüzüdür?

Gün gelir zamân olur ki: Bizler de onlar gibi mensî kalırız, toprak oluruz. İsimler unudulur resimler bozulur, var ise ancak bir ses kalır!

Nasıl ki: Bir ot, bir nebât fusûl-i erba‘a te’sîriyle tebdîl-i ‘alâ’ime tâbî‘ ise insan da sabâvet, şebâbet, kühûlet, şeyhûhet gibi ahvâlü’l-erba‘aya tâbî‘dir. Beşerin fusûl-i erba‘ası sayılan evsâf-ı mezkûrenin âdemde ne türlü ‘avâız gösterdiği ma‘lûmdur.

Taze çiçekler gibi açılan fakat birden solan sabîler, bir müddet kalıp mahvolan otlar gibi gençler, bahar başlayıp yaz ortası kuruyan mevrû‘ât gibi orta yaşlılar, ağaclar gibi fasl-ı harîfe kalıp da yaprakları dökülen ihtiyârlar nazar-ı dikkate alınırsa efkârı pek derîn bir intibâha da‘vet eder.

Hayfâ ki: Cibâl-i fıtratdan kaynamakla ‘âlem-i dünyâdan geçerek bahr-i fenâya harıl harıl akmakda olan ‘ömr-i beşer arasında sürüklenip gıdıyoruz da bu gıdışteki hikmeti anlayamıyoruz!

Âh insân! Hulâsa-i kelâm, fezleke-i kudret, levha-i ‘ibret, nokta-i meziyyet olan insân düşün bir kere düşün de ağla...

⁵²¹ *Cerîde-i Sûfiyye*, 24/1 (20 Haziran 1328/3 Temmuz 1912), s. 3-4.

Nedir bu gaflet, nedir bu sefâlet niye geldin ne için var oldun, vücûd buldun, düşün düşün de anla...

İnsân boş değil, mahlûkun hâlîka borcu var. Hani tefekkür hani tezekkür hayvânlar da yer onlar da içer.

چو انسان نداند به جز خورد و خواب
کدامش فضیلت بود بر دواب؟⁵²²

“Bir insân yemek uyumakdan başka bir şey bilmezse hayvânlara karşı rüchân kazanamaz.” Çünkü onlar daha çok yer, daha çok uyur. Öyle değil belki de hayvân en büyük sâhib-i ‘irfândır da kimse bilmez. Evet ‘irfân nokta-i nazarında insân geri kalır o nokta-i nazardan cemâdât, nebâtât, hayvânât sonra da insân sâhib-i îkândır.

“⁵²³ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ ” kânûn-ı akdesinin mir’ât-ı beyyinâtına bakanlar görür ki taşlar, ağaçlar Cenâb-ı Hâlıkı zikir ve tesbîh ediyor. Bunlar sade muvahhid oldukları hâlde şirki îcâd eden insândır. Müşrik yâ sanem yâ sanem derken, sanem yâ Samedle meşgûl; tersâ nâkûslarla i’lân-ı riddet ederken, nâkûs yâ Kuddûs ile me’lûfdur.

(s)

Hele bir çân ile nâkûsa su’âl et ki neden
Bu terennüm bu tezelzül bu inilti nereden
Ne için darbelerin sâmi‘ayı darb eyler
Neye mebnî çıkıyor âh u enîn her yerden?
Muttasıl neşrediyor sayhaların fikr-i zelev
Oluyorsun bu terennümle hilâf-perverden

(c)

Cümle mevcûd yaradan hâlıkını zikr eyler
Her biri kendi lisânıyla senâsın söyler

⁵²² Şeyh Sa’dî, *Bûstân*, (Tahran: Çâphâne-i Sepehr, 1985), s. 33.

⁵²³ el-İsrâ 17/44’ten iktibâstır. “Hiçbir şey yoktur” manâsındadır. Âyetin devamında Allah’ı zikretmeyen hiçbir şey yoktur buyrulmaktadır. Âyetin tamamı şöyledir: *Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah’ı tespih ederler. Her şey O’nu hamd ile tespih eder. Ancak, siz onların tespihlerini anlamazsınız. O, halîm’dir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır.*

Onu temcîde müheyyâ bu ma‘âbid ile deyr
Onu takdîse mahaldir bu şehirler, köyler
Türlü tahmîd ile takdîsini tertîl ederim
Lîk esbâb-ı dalâl olduğuma kalb inler⁵²⁴

Hulâsa insânın fazîleti mehâsin-i ahlâk ile ferâ‘iz-i dîniyyeyi, âdâb-ı islâmiyyeyi ‘akâ‘id-i seniyyeyi muhkem tutmak, ‘ahd-i mîsâkı unutmamaktır. Dünyâ serî‘ü’z-zevâl bir dâr-ı mihnetdir ki safâsı cefâ, ni‘meti nakmet, şarâbı serâb, ma‘mûru harâb, gâyesi türâbdır. Ne mikdâr kalsak, hayâta dalsak; sonu mevt, nihâyeti fevt.

اتيت الى القبور وناديتها
فاين المعظم والمحتقر
فاين المذل بسلطانه
واين العزيز اذا ما افتخر

ج

تفانوا جميعا فلا مخبر
وماتو جميعا وصاروا عبر
ايا سائلا عن اناس مفضوا
اما لك فيمن مضى معتبر⁵²⁵

Erzincan Müderrislerinden Ahmed Mikdâd

⁵²⁴ Ahmed Mikdâd Efendi, bilahare *Tevhîd-i Kâ'inât* adlı eserinde de neşrettiği bu bentlerde birtakım değişiklikler yapmıştır. (dalâl-perverden>hilâf-perverden; cümle mahlûk>cümle mevcûd; ben de tahmîd>türlü tahmîd) bk. *Tevhîd-i Kâinât*, s. 53-54.

⁵²⁵ *Kabirlere geldim ve seslendim; büyük, şanlı olan ile alçak, hakir olan nerede!/Sultanın zelil gördüğü nerede; ve mağrur olanlar nerede!/Hepsi fânî olmuş, haber veren yok; hepsi ölmüş bize ibret olarak./Ey âhirete göçmüş insanlara soran! Onların hayatlarından bir ibret almaz mısın? Şâiri Mâlik bin Dînâr'dır. (ö. 571/1176) [İbn ‘Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1418), LVI, 416.]*

3.2.2.10. Hayat⁵²⁶

Ecsâma ‘ârız olan bir kuvve-i hârikadır ki her şey onunla kâ’im, her vücûd bekâsıyla dâ’imdir. Gördüğümüz eşyânın bütün zerrâtına sırr-ı hayât sârîdir. Taşlar, ağaçlar, otlar birer hayât sâhibleridir. Cenâb-ı Hâlık-ı lem-yezelin bütün esmâ ve sıfâtına mazhar olan ‘avâlim ayrıca “el-Hayy” ism-i celîlinin mazhar-ı müstakildir. “Mazhar” mahall-i zuhûr demektir ki: İsm-i celîl medlûlâtı orada göstermiştir. Meselâ esmâ-yı hüsnâdan el-Kâbız’ın mazharı min-haysü’l-madde bütün ecsâm-ı sulbe olduğu gibi, el-Bâsıt’ın mazharı da ke-zâlik ecsâm-ı mâyi’adır. İşte şu kâ’ide-i basîteye nazaran mer’î, nâ-mer’î bütün mevcûdât mazhar-ı hayâtdır. Ancak bu hayât o hayâtın bir zıll ve ma’kesidir.

كل مافى الكون وهم او خيال
او عكوس فى المرايا او ظلال⁵²⁷

fehvâsınca hayât-ı hakîkî Cenâb-ı Hakk’ındır.

Hayât-ı mâ-sivâ ise sûrî ve mecâzîdir. Bu gördüğümüz havâdis ile eşkâl-i mümkinât reşehât-ı kudretidir. Ancak sofistâ’iyyenin zehâbı gibi olmayıp ehl-i sünnetin mezhebi üzre “حقائق الاشياء ثابتة والعلم بها متحقق”⁵²⁸ kaziyyesi sâdikadır ki tarîk-i savâb odur. Binâberîn dirilik ma’nâsına olan hayâtın bize nisbetle bir mâhiyeti vardır; fakat o mâhiyet-i mantikiyye olmayıp mâhiyet-i hikemiyye ve şer’iyyedir. Çünkü mâhiyet-i mantika nev’ ve faslından terekküb edeceğinden emru’llahda bunlar tasavvur olunamaz. Emru’llah kelâmu’llahdan, kelâmu’llah ‘avârızdan masûndur.

“قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي”⁵²⁹ fermân-ı celîlû’ş-şânı rûhun mâhiyet-i fenniyye ile münâsebeti olduğunu ibnâ ediyor. Şu hâlde hükemânın müzeyyif ta’rîfâtından kat’ü’n-nazar rûhun muktezâ-yı emr-i Rab olduğunu ve ma’mâfih mahlûk bulunduğunu beyândan başka hiç bir söze mecâl olamaz.

⁵²⁶ Cerîde-i Sûfiyye, 4/42 (2 Ağustos 1328/15 Ağustos 1912), s. 3-4.

⁵²⁷ Her şey bir vehim ya da hayaldir; ya aynadaki akistir veya gölgedir. Molla Câmi (1414-1492) [Molla Câmi, *Nakdû’n-Nusûs fî-Şerhi Nakşi’l-Fusûs*, (Tahran: Vezâret-i Ferheng u Âmûzeş-i Âlî, 1375), s. 182.]

⁵²⁸ Neseî Akâidi’nin ilk kısmıdır: Eşyânın hakikatleri sâbittir ve onun ilmi gerçektir. [Teftazani, *Şerhu’l-‘Akâ’idü’n-Neseîyye*, (Kahire: Mektebetü Külliyyâtü’l-Ezheriyye, 1407), s. 13; Y. Şevki Yavuz, “Akâ’idü’n-Neseî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1989, II, 217-219.]

⁵²⁹ el-İsrâ 17/85: (...) De ki: “Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. (...)

Âyet-i kerîmede “min” teb’îziyye olduğu gibi meşî’iyye de olur. İkinci i’tibâra göre ma’nâsı (Rûh Rabb’imin emrinden nâşîdir) demektir. İşte bu tefsîr, hilkat-i rûha dâll (دال) olan bir veche vecîhdir. Evet mahlûkdur dedikten sonra başka tavsîfe mahal yokdur. Her şey’in ‘ilmi bilmek, rûhun ‘ilmi bilmemekdir.

‘Arîz ve ‘amîk-i bahs edenler mevsûf-ı cehâletdir. Rûhun cism-i zî-hayâta sereyânı nârın fahma (فحمة) sereyânı gibidir. Rivâyeti Hazret-i İbn-i ‘Abbâs’dan mervîdir. Fâzıl-ı müşârünileyh insân ölünce rûh ne olur su’âline şem’a sönünce ziyâ ne olur cevâbını vermişdir. Güneşin arza ta’allukıyla fevâ’idi ne merkezde ise rûhun da bedene ta’alluk ve fevâ’idi o merkezdedir. Güneş gurûp edince karanlık zuhûr ettiği gibi rûh gidince mevt husûle gelir!

Âteş kömürün cism-i sevâdını nasıl tenevvü ederse rûh da hayvânın cism-i câmidini öylece tezyîn eder. Her şey ‘ind-i ilâhîde bir mikdâr, bir mîzâna tâbî’dir. Ke-zâlik rûhun da bedende bekâsı bir zamân-ı muvakkate tâbî’dir ki işte ona ecel-i mev’ûd yâhud ecel-i müsemma denir. Ecel te’hîr etmek ma’nâsnadır ki nikâhda mehr-i mü’eccel bundan me’hûzdur. Herkese ta’yîn edilen ecel ebedî lâ-yetegayyerdir. Her kim her ne sebeble ölürse ecel-i mev’ûduyla ölür. Bu mes’ele ‘akâ’id-i islâmiyyenin en mühim mesâ’ilindendir, böyle bilmek ve i’tikâd etmek lâzımdır. Nitekim şâ’ir demiş ki:

الحرب ان باشرنها فلاتكن منك الفشل

واصبر على احوالها لاموت الابلالاجل⁵³⁰

Me’âli: Ey besâlet-me’âb harbe mübâşeret edersen zinhâr korkma ve onun dehşetlerine tahammül et, çünkü ölüm ancak ecel ile dir.

Sahâbeden Hâlid bin Velîd vefât ederken ağlamış. Sebebi sorulunca demiş ki bu kadar muhârebeye girdim, vücûdumda sağlam yer kalmadı, nihâyet kadınlar gibi yatakda ölüyorum! Allah ondan râzı olsun.

⁵³⁰ *Hamâsetu’l-Zurafâ* adlı antolojide şair Ebû ‘Abdûs’a (?-?) ait olduğu belirtilmiştir. (Muhammed el-Abdu’l-kânî, *Hamâsetu’l-Zurafâ min-Eş’ârü’l-Muhaddisîn ve’l-Kudemâ*, s. 28.) Şii âlim İbn Şehrâşub’un nakline göre ise bu beyit Hz. Ali’nin sancağında yazılı idi. (İbn Şehrâşub, *Menâkıbu Âli Ebî Tâlib*, III, 301.)

Korkunun ölümüne fâ'idesi yoktur sözü pek ma'nâlıdır. İnsân korkmakla ölümden kurtulmaz, ikdâm etmekle de ölmez. Evet ecel gelirse “كل شيء قاتلك حين جاء”⁵³¹ mantûku üzere 'âdî bir sebep bâ'is-i mevt olur. Dolayısıyla sadedin hârici olmayan şu mes'eleyi ihvân-ı dîne 'arz eder de derim ki: Bugün bizimle muhârib olan alçak düşmanlarımıza zebûn olmamak metânetle meşrûtdur, metânet ise semere-i 'akâ'id-i selîmedir. Binâ'en-'aleyh ecel bahsi nokta-i nazarında tashîh-i i'tikâd etmeli pek metîn davranmalıdır. Mâlen, beden en cihâda müheyyâ bulunmalı, eslâfın şecâ'atini der-hâtır eylemelidir ve kat'îyyen bilmelidir ki “إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ”⁵³² beşâretince Cenâb-ı Hakk'ın yardımı sâbirleredir.

Birinci mağlûbiyet fûtûr getirmektir. Nusret-i ilâhiyye mü'minleredir. Mâdem ki bu hayât fânî bir ecel-i mev'ûda tâbî'dir, o ecel-i mev'ûd yetişmeksizin zâ'il değildir. Daha neden korkmalı, neden sakınmalı, mukadder ne ise olur, sûr-ı takdîri yarıp da ileri geçen yoktur. Evet en kıymetli şey hayâtımızdır, öyle ise o hayâtı yerine sarf edelim, i'lâ-yı kelimetu'llah uğurunda verelim, öyle bir hayât-ı ebedî kazanalım ki pâyidâr olsun, bâkî kalsın, bu yaşamak mütenâhîdir. Hayât-ı lâ-yetenâhî arayanlar âhirette bulurlar.

کدام باد بهاری وزید در آفاق

که باز در عقبش نکبتی خزانی نیست؟⁵³³

Me'âlince “bu 'âleme hangi bahar rüzgârı esdi ki sonunda hazân yelleri vezân etmesin, hangi meh-pâre 'arz-ı dîdâr etdi ki nihâyet gül benzi solup gitmesin” Bu 'âlem fânî, elvân-ı bukalemunî zâ'il netîcesi yok, inkılâbı pek çokdur. Bozulmayacak fânî olmayacak, ebedî kalacak bir şey aranırsa âhiret varlığı, dîn yararlılığıdır.

Hikmet

دانی که برنکین سلیمان چه نقش بود

دل در جهان مبند که با کس وفا نکرد⁵³⁴

⁵³¹ Ecel geldiği zaman her şey senin ölümüne sebep olabilir.

⁵³² el-Bakara 2/153, el-Enfâl 8/46: (...) Şüphesiz yok ki, Allah sabredenlerle beraberdir.

⁵³³ Sa'dî, Külliyyât-ı Sa'dî, haz. M. Ali Fûrûğî, (Tahran: Müessese-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, 1369), s. 709.

⁵³⁴ Sa'dî, Külliyyât-ı Sa'dî, s. 819.

“Hazret-i Süleymân bin Dâvud ‘aleyhi’s-selâmın yüzüğünde yazılı imiş ki: Ey Süleymân cihâna meyletme, çünkü kimseye vefâ etmemiştir.” Elsine-i eslâfda devrân ederek ahlâfın durûb-ı emsâli sırasına geçen

Pâdişâh olsan da derler er kişi niyetine
Var musallâda yatan sultâna bak da ‘ibret al⁵³⁵

manzûmesi erbâbınca ziyâde câlib-i nazardır. Eğer kuvvetle te’hîr-i mevt mümkün olaydı hükümdârlar âsâr-ı ‘atîka gibi kalır, birer timsâl-i hayât olurlardı.

(s)

Gör de sor dâhiye-i mevt-i ‘azîme de ki sen!
Neye mebnî aramazsın koca, çirkin ü hasen?
Demiyorsun bu gelindir, bu da namzed, bu şerîf
Bu da mahzûn u garîbdır, bu da ma’tûh u esen
Nice sultân u ekâbir, nice dâhî vü zarîf
Alıyorsun bunu ‘add eyleyerek müstahsen!

(c)

Beni mîzân-ı ‘adl, seyf-i hayât kıldı Hudâ
Ederim rızkı bitirmişleri teb’îd ü cüdâ
Ne fakîrdır ne zengîn, ne büyükdür ne küçük
Demeyip vakti gelen kimsede oldum peydâ
Kimi teslîm-i kader eyleyerek me’cûrdur
Kimi feryâd u figânıyla olurlar şeydâ⁵³⁶

Ahmed Mikdâd

⁵³⁵ *Âşık Ömer*, haz. Şükrü Elçin, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), s. 77. (Kaynak gösterdiğimiz eserde ikinci mısradaki “sultâna”, “hünkâra” şeklindedir.)

⁵³⁶ Makalenin sonuna dercolunan bu iki bent, bilâhère *Tevhîd-i Kâ’inât* adlı eserde de birtakım değişikliklerle yer bulmuştur. [Gör de sor>Bir de sor; Nice sultân u ekâbir>Nice sultân u ağa bir; Ne fakîrdır ne zengîn>Ne fakîrdır ne de zengin] (Ahmed Mikdâd, *Tevhîd-i Kâinât*, s. 58-59.)

3.2.2.11. Fıtrat⁵³⁷

“هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا”⁵³⁸ Sâhib-i iz‘ân ve ‘irfân olan insân üzerine öyle zamân geldi ki sahîfe-i ‘âlemde ismi bile mezkûr değildi. Su ve toprak arasında memzûc bir madde-i meknûne idi ki ancak Yaradan bilirdi. Ondan evvel bu yerler, bu dağlar, bu ormanlar başka bir ‘unsurun yurdu, başka bir sâkinin meskeni idi. Bir vakitler âdem-i ber-çemene uğramayan rüzgârlar başka nâsiye okşar, diğer sîmâlara koşardı. Dünyânın en ma‘mûr en münbit, en mahsûldâr zamânları âdemden evvelki demlerdi. Muhtelif ‘unsurlar, ümmetler, tâ’ifeler görmüş geçirmiş olan ârâzî kimden kime kalmış? Nereden nereye intikâl etmiş, bir de âdem gelmiş ki ‘âlem bomboş, evet mukassî ormanlar, derîn dereler, şâhik zirveler, çağlayanlar, şelâleler. Fakat kimse yok. Ancak haşerât, vuhûş ve tuyûr! Dağlarda gümülünen filler, haykıran arslanlar, bağırان gergedanlar, hışırdayan engerekler, somurdan canavarlar, meleyen sığınlar, binlerce mûziyât!

Kendi bir, yalnız, tek ve tenhâ nere gitse garîb ne tarafa baksa bî-kes. Melce’ yok, düşman pek çok. Gurbet zahmeti, sefer meşakkati, hava şefkati tamâmen zebûn etmiş, seyyâh-ı bî-tüvâna dönmüşdü. Cennetâsâ mesîreler sanki zindân; dil-firîb sâhalar sanki harâb görünür. Mâzîyi hatırladıkça nâdim-i hayât olurdu.

Âdem’in şu demleri bin dil-sûz, fikr-hırâş dağdağa ile geçmiş, buhrân-ı hayâtın en mevcedâr zamânlarına uğramış, el koltukda, baş önde derîn düşünür, hâl-i sâbıkı anar, infirâdını ağlar, hasretle yanardı! O demde Âdem görölse ‘acîb sâhalar garîb levhalar görünürdü! Bir vakit en yüksek dağ tepesinde “âh”der fezâyı titretir, bir vakit en engin vâdîde ağlar cihânı inletir, bir vakit muzlim ormanlarda dolaşır, bir vakit hâliyle uğraşır, fa‘âl bir vücûd olur, çalışır, pey-der-pey hüçûm eden yırtıcı canavarları def eder. Galebe için tedbîr kurar. Ağaç dallarından silâh edinir, gâh kovar, gâh kaçar. Şu hâl ile yaşarken Nâmûs-ı Ekber⁵³⁹ gelir, büşrâ-yı gufrân getirir der ki ey Âdem! Müjde, Yüce Allah bağışladı, zelleni ‘afvetdi, kalk tevbe et de ki: Ey Rabbim, irtikâb-ı ‘isyânla nefsimi zulmetdim. Eğer beni mağfiret buyurup esirgemezsen elbette helâk olurum. İşte bu demde Âdem’i görmeli! Zemîn-i

⁵³⁷ Cerîde-i Sûfiyye, 7/24 (17 Eylül 1328/30 Eylül 1912), s. 7-8.

⁵³⁸ el-İnsân 76/1: *İnsan (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti.*

⁵³⁹ Cebrâ’il (a.s.)

tevâzu'da oturmuş, 'arsa-i 'ubûdiyyete çökmüş, dest-i isti'tâfını kaldırmış, kible-i münâcâta dönmüş, müsterhimâne boynunu eğmiş, harâretli göz yaşlarını akıtmış, cânsız bir sesle, titrete edâsıyla inleyerek du'â-yı ibtihâle dalmış, derîn daldırmış diyor ki: Ey semâda, 'amâda, mâda bütün kevn ü mekânda evc-i âsumânda serâda süreyyâda, yerde, deryâda, halâda, melâda ma'bûd olan Allah'ım! Ey du'âları işiten, hâcetleri revâ eden, murâdlar veren imdâd yetişdiren, darları genişdiren, kapılar açan, rahmetler saçan, Rezzâk-ı ins ü cânn olan Rabbim! Bu 'âciz kulun nefesine 'â'id mezâlimini 'afvet. Çünkü Settâr'sın! İlâhî bağışlamazsan n'ederim, kimlere giderim? Vaktâ ki du'âsı karîn-i icâbet oldu, mele'-i a'lâda meleklerce duyuldu. Âdem yeniden şöret buldu. Melekler tebrîk eder, biri gelir, biri gider. Artık Hazret-i Âdem matâf-ı melâ'ike olmaya başladı. Nasıl ki mekân-ı Kudüsde merci'-i melâ'ike olmuşdu, yine öylece tanındı. O gurbet ülfete, o kürbet meserrete, o vahdet kesrete, o inzivâ ihtilâta döndü. Her türlü ikbâl baş gösterdi, nâgehân geldi "Havvâ" göründü.

O mülâkât-ı pür-nevâl, o visâl-i hasret-me'âl! O meserret-i hüzn-iştimâl! O levha, o manzara bütün insânların anasıyla babasıyla birleştiği o gün, ilk hasretlerin kavuştuğu dakîka! Havvâ'daki beşâset, Âdem'deki ibtisâm! Taşlar, topraklar mevcûdât Âdem'i tebrîk, Havvâ'yı tehniye ediyor, lisân-ı kâ'inât neler diyor işitmeli, âgâh olmalı da o sûr-ı sürûru anlamalı! İşte 'ırk-ı beşer o vakitten 'arsa-i 'âleme kök salmış, evlâd türemiş şu'belere kabîlelere, fahzlara ayrılmış, milletler, ümmetler zuhûr etmiş, bütün şu ictimâ'gâh 'âleme toplanmış, çoğaldıkça siyâsetler parçalanmış! Hükûmetler, idâreler binâberîn müdâfa'alar, muhârebeler baş göstermiş, kardaş kardaşa muhâlif olmuş! Dîn da'vâları, vatan kavgaları açılmış, bu sâha genişleyerek "Hak" bâzîçe olmuş, putlar dikilmiş, taşlar tapılmış! Fırkalar çoğalmış, münâza'a artmış, 'asırlar değişmiş, kitâblar inmiş, nebîler tasdîk veya tekzîb eylenmiş, cihâd farz olmuş, tâ Mûsâlara 'Îsâlara kadar dünyâ bin kere herc ü merc olarak deryâlar maktûl kanlarıyla dolmuşdu! Vaktâ ki Hâtemü'l-enbiyâ 'aleyhi ekmelü't-tahiyyât Efendimiz Hazretleri Maşrık-ı Hicâz'dan şeref-tulû' etdi, ins ü cinne ba's olundu, Kur'ân-ı mübîn geldi, beyyinât-ı İlâhiyye okundu, hak meydâna kondu, a'sâr-ı kadîmeden beri küfre alışmış olan cehele-i nâs gözleri önüne konan nûr-i hakîkatî i'tirâf etmediğinden emsâli hakkında sünnet-i kadîme-i İlâhiyye bulunan cihâd i'lân edildi. Kıyâmete kadar nâfiz oldu.

”إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ“⁵⁴⁰ -İşte Âdem’in ahvâli evlâdının hâli!- Ey mü’minler! Siz Allah’ın dînine yardım ederseniz Allah da size yardım eder.

Ahmed Mikdâd

⁵⁴⁰ Muhammed 47/7: (...) Eğer siz Allah’a yardım ederseniz (emrini tutar, dinini uygularsanız) O da size yardım eder. (...)

3.2.2.12. On Aylık Seyâhat-i ‘Askeriyemden Bir Levha Yâhud Macar Kal’asında Bir Gün Müsâferet⁵⁴¹

Zümrüd gibi yeşil tepelerden esip gelen latîf hava yüzümü okşuyor, denizin gâyet nezîh ve parlak satırlarını ziyaretle yuvarlanan bûy-ı nesîm, meşâm üzerinde ince ve latîf hisler bırakıyordu. Hazîn boru sadâları geyik yavrusunun melemesi gibi Yuşa’ Dağlarıyla muhazî olan karşı tepelerden inliyordu, pûşîde-i hadrâya bürünen allı, yeşilli tepeler engin denize ‘amûd olmuş, mağmûm havaya mürtesim olan çehre-i münevveri eflâtun rengiyle mülevven bulunmuşdu, karşıda görünen sarı kışlanın meşcere-i mürtesim beyâz minâresi ‘ulviyyet-i islâmı andırıyor, sath-ı mâ’ildeki üç servi de cemâ’atle namâza misâl oluyordu. Nâ-gâh bir harıltı neşreden vapur düdüğü vâdiye ‘aks-i sadâ verdi. O sükûnet-i dâ’ime bir ihtizâz-ı havaya munkalib oldu. Sol tarafda âh mazlûm gibi su’ûd eden duman da bu âhenge başka renk veriyordu. Hâsılı pencereden görünen muhît-i mer’înin sutûr-ı hafâyâsını okumak münevver basarla parlak basîrete mütevakkıf iken ‘âmiyâne bakışla bin hikmete mücellâ olan şu mir’ât-ı pür-cilâ hakîkaten şâyân-ı dikkat ve temâşâ idi.

O hakikat güzeli kıldı cihânı mir’ât

Şu mezâhirde buyurdu ‘ukalâyı şeydâ⁵⁴²

fehvasınca Boğaziçi işitmekle değil; görmekle anlaşılacak öyle bir mu‘ammâ-yı fitratdır ki bütün celâdet-ı hestî anın zımnında münderic ve merkûzdur. Kudret-i bâliğa-i samedâniyye âsumân-ı fitratdan mehâsin yağmurları indirince en feyznâk ve şeffaf dânelerinin bu vâdiye düştüğü maznûn olan mıntika-i mümtâze el-hak şâyân-ı tezkârdır. İstanbul bilmez ki: Nerede ne var! İstanbul sade muhît bukalemunun elvân-ı heves-resânıyla meftûr olmuş, yorulmuş, sade bir ezvâk-ı maddiyyesinin meftûn-ı lâ-yebkâsı bulunmuşdur. Hele muhîtin fezâ-yı efkâra savurduğu gubâr-ı kesâfetden kurtulup da İstanbul âfâkına, etrâfına bakılsa dest-i feyyâzın ibzâl ettiği ‘avâtıf-ı kudret pek nezîh anlaşılır. Hayfâ ki: Nûş-â-nûş gaflet olan erbâb-ı ezvâk müstağrak-ı lezâ’iz bulunmak seyyi’esiyle âfâkını görmez, bir gedâ-yı nâ-bînâ kalır!

Erzincânî Ahmed Mikdâd

⁵⁴¹ *Ceride-i Sûfiyye*, 62 (6 Eylül 1329/19 Eylül 1913), s. 107-108.

⁵⁴² A. Mikdâd, *Tevhîd-i Kâinât*, s. 17.

3.2.2.13. Nazar ve Dua⁵⁴³

”قُلْ انظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ“⁵⁴⁴

Fermân-ı bedî‘ü’l-beyânının mir’ât-ı beyyinâtına bakar, dâ’imâ düşünür zımnındaki ma‘ânî-i dakîkayı anlamaya çalışırken Erzincan’ın Vosgird Vâdîsi’nden şimâle müteveccih dağları seyre başladım. O menâzır-i bedî‘a, o mehâsin-i berî‘anın muhteviyyât-ı maddiyesinden münderecât-ı ma‘neviyesine intikâl ederek خالق كل⁵⁴⁵ olan Hazret-i Fâtır-ı akdesi düşündüm.

برك درختان سبزدرد نظر هوشیار

هر ورقی دفترست معرفت کردگار⁵⁴⁶

tarzında her neye bakdım sa Hazret-i Haydar’ın “مارأيت شيئا الا ورأيت الله قبله”⁵⁴⁷ sırrı serzede-i zuhûr oldu. Ma‘neviyyâtımı ser-â-pâ kaplayan şu lezzet, şu düşünce, şu hayât-ı ‘âliye-i meşhûdâtı tedkîk etdi.

Tarayarak ufka yanaşdı. ‘Ulviyyâta tayrân etdi tâ... fezâ-yı nâ-mütenâhînin seb‘a-i semâvâtına, kürsîsine hatta ‘arşına kadar uzadı, lâ-halâ ve lâ-melâ’sına dîde-endâz-ı ıttıla’ oldu. Gördü ki bir bahr-i bî-pâyân bir deryâ-yı ‘ummân, bir nûr-i firâvân, bir hikmet-i Yezdân, bir bedî‘-i Sübhân, bir tecellî-i Rahmân, bir eser-i Deyyân, bir kenz-i hafî, bir sırr-ı mahz! Neye baksa ceberût, neye dönse melekût, ne tarafa gitse lâhût, neyi düşünse rahmût sırrı zâhir, rehbût vasfı bâhir, her şey zâkir, bütün mevcûdât yaradanı şâkirdir. Bakdım ki ‘âlem bir mescid-i tevhîd, bir fezâ-yı envâr, bir mekteb-i hikmet, bir numûne-i ‘ibret, bir âyîne-i kudret, bir sâha-i şevket, bir bahr-i bereket, bir nişân-ı ‘izzet, bir lüce-i devlet, bir semâ-yı ‘azamet, bir ‘alâ-yı übbehet, bir merkez-i şeref ve sa‘âdet imiş! Dedim ki yâ Rab nedir bu esrâr-ı hayret-engîz, bu envâr-ı ‘ibret-âmîz, bu âsâr-ı hikmet-rîz! Nedir bu kitâb-ı kâ’inât, nedir bu

⁵⁴³ Cerîde-i Sûfiyye, 8/42 (4 Teşrinievvel 1328/17 Ekim 1912), s. 4-5.

⁵⁴⁴ Yûnus 10/101: *De ki: ‘Göklerde ve yerde neler var, bir baksanıza’*(...)

⁵⁴⁵ el-En‘âm 6/16; er-Ra‘d 13/16; ez-Zümer 39/62; el-Mü‘min 40/62: (...) *O her şeyin yaratıcısıdır.*(...)

⁵⁴⁶ *Uyanık, gönlü açık olanların nazarında ağaçların yeşil yapraklarının her biri, marifetullahtan bir defterdir. Sa’dî’ye ait olan bu beyit divânda şu şekilde kayıtlıdır:*

برك درختان سبز پیش خداوند هوش

هر ورقی دفترست معرفت کردگار

(Sa’dî, Külliyyât-ı Sa’dî, s. 519.)

⁵⁴⁷ Hz. Ali (k.v.)

defter-i mümkünât, nedir bu meşhûdât? Arz u semâvât, ecrâm-ı ‘âliyât, kevâkib-i neyyirât, fezâ-yı pür-âyât, sanâyi‘-i bî-gâyât!?

Ey âsârının ‘arz-ı envâr-ı nâsût eden “Allah”! Aç gözlerimi, aç ki sutûr-ı mümkünâtın remz ve kinâyâtını görüp de anlaya, her biri büyük bir kitâb-ı kudret olan zerrâtın medlûlâtını göre, ilâhiyyâtın mesâ’il-i gâmızasını keşfede, esrâr-ı hilkate âşinâ ola, mâhiyet-i mutlaka miftâhını ala, hüviyyet-i sâbiteyi bile! Bile de fezâ-yı hikmete serpdğin a‘lâm-ı ‘azamete nesrettdğin ecrâm-ı ‘ulviyye-i hikmet-nümânın semt-i incilâsına gide, eserden mü’essiri göre, hıttâ-i ‘îrfâna ere. Ey zerrede ‘âlemi, ‘âlemde âdemi, âdemde hemm ile gamı halk eden “Allah” ! du‘âmı müstecâb kıl. Basîretimi aç, cilve-i ‘azametinle kalbimi leb-rîz eyle ki deryâ-yı haşîyyetinde garîk-i hirâs olan zümre-i etkîyâya dâhil olayım. Tavr-ı ma‘neviyyâtımda ‘asâ-yı kelâma dayanmış hayâlâtımın sünûhât-ı kelîmiyyesine revâc ver. Sâha-i teklîmde Aksâ-yı takdîse erdir. Tâ ki Tîh-i gafletde kalan rûhâniyyetimin rehber-i necâtı ola.

Ahkâm-ı mukaddese-i lâhûtundan haberdâr kıla, Hârûn-ı fıkrim evhâm-ı tefekkürâtıma gâlib gele, nefsi Sâmirî’nin muhteri‘i olan bakar-ı shevâtı kıble-i tebcîl etmeye, kürsî-i tevhîde heykel-i teşrîk çıkarmaya.

Ey nevâ-yı kâ’inâtı işiden “Allahım”! Ben varlığında zerre değil belki zerrede zerreyim. Lâ-şey, lâ-vücûd, lâ-mekân, lâ-vücûd, lâ-ta‘yinim. Vâdî-i ‘ademde dem-sâz olan bu ‘abd-i pür-taksîrin nevâlarını dinleyen Kebîr ve Mûte‘âlsin, Rahîm ve Zü’l-celâl’sin. ‘İnd-i kerîminde zerredeki zerre ile bütün kürre müsâvîdir. Hep ‘avâlim senin, heybet ve ‘azametinle mâlîdir. Muhît-i külli şeysin, hiç bir şey senin ‘ilminden hâriç değildir.

Öyle Kerîmsin ki ‘ind-i kereminde kâ’inât birdir, kimseyi mahrûm bırakmazsın. Çünkü hepsi ‘abdindir.

Evet, mü’mînlerin, muvahhidlerin nâsıra-i müste‘ânısın. ‘Adüvv-i mübîn olanlar bile nâ’il-i in‘âmındır. Verirsin, yedirirsin, giydirirsin, ‘afvedersin, bağışlarsın, ‘azâb edersin, lâ-yüs’elsin, deryâ-yı kudretin gâyesi yok, ebhâr-ı ‘azametinin emvâc-ı letâ’ifi pek çokdur.

Ey keremiyle ‘avâlimi var eden “Allah” celle şânuhu, sana nidâ ediyorum, çağırıyorum, biliyorum ki kalbimden geçen esrârımı lisânımdan çıkan âvâzım kadar biliyorsun. Ancak münâcât-ı kalbiyyemin feverânı zebânımdan mevce-zen oluyor da sadâlarım ‘âlemi dolduruyor.

Lutfunla, kereminle şu ‘abd-i gaflet-penâhı silsile-i ‘ârifne ilhâk et, hikmet-i fıtrata âşinâ eyle, esrâr-ı cemâdâtı anlat, tesbîh-i nebâtâtı işitdir. Tâ ki bileyim, âşinâ-yı hakîkat olayım ey Vâhibü’l-‘atâyâ! Gâfirü’l-hatâyâ! Ey ilah-ı Mennân, Rabbi müste‘ân! Bu dediklerim, benim istediklerim keremine nisbet lâ-şey’, lâ-vücûddur.

Ahmed Mikdâd

SONUÇ

Ahmed Mikdâd Efendi, Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta zorlu imtihanlar verdiği bir dönemde yetişmiş; Osmanlı mekteplerinde, Osmanlı medreselerinde tahsil görerek kendisini yetiştirmiş velûd bir âlim ve şâirdir. İlim ve tahsil arzusu onu ailesi ile birlikte Divriği'nin bir köyünden İstanbul'a çekmiştir. İlk gençlik döneminde ana-babasını kaybetmesine rağmen tahsiline devam etmiş; emsalleri arasında öne çıkmıştır. Ahmed Mikdâd Efendi'nin mizaç olarak gördüğü yanlışlıkları ifade etmekten çekinmeyen bir yapıda olduğu anlaşılmaktadır. Devr-i istibdât olarak tabir ettiği dönemde muhalif tavrı ve beyanları sebebiyle sürgün edilmesi, kaderin garip bir tecellisidir ki, yıllar önce talebe sıfatıyla Divriği'nin bir köyünden kalkıp İstanbul'a gelen Mikdâd Efendi'yi tekrar köyüne döndürmüş ve bu dönüş vesilesi ile onun kırk yıla yakın bir süre devam edecek muallimlik/müderrislik/öğretmenlik devresini başlatmıştır.

Talebe olarak adından söz ettiren Mikdâd Efendi'nin 1899 sonunda başladığı muallimlik vazifesinde de ciddî bir muvaffakiyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Sürgün neticesinde vazife almış olduğu bilinmesine rağmen Erzincan'da halk nezdinde nüfûz ve itibâr kazandığı, müslüman ahalinin gözünde muteber bir mevkide yer bulduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Mektepte, medresede talebeye müktesebâtını naklederken gece dersleri ile de umûma açık ilim meclisleri oluşturmuş; büyük bir belâ olarak tavsif ettiği cehâleti ortadan kaldırmak için gayret göstermiştir. Bu cehâletle savaşı bir cihat olarak gördüğünü de bizzat ifade etmiştir.

Bilhassa 1911'den sonra girilen savaşlar devresinde ise Mikdâd Efendi bir hamiyetperverlik izhâr ederek cihat maksadıyla yollara düşmüş, cephe cephe gezerek, kıta kıta askerlere vaaz ve nasihat etmiş; vatan, millet namına bu sûretle hizmette bulunmuştur. Bu savaşlar sırasındaki vaazları ile büyük faydalar sağladığı aldığı takdimnameden ve madalyalardan anlaşılmaktadır. Onun esas şöhretini getiren de bu hizmetlerdir. Bu türlü gayretleri ile itibârını artıran Ahmed Mikdâd Efendi, zaman içinde bilhassa Erzincan şehrinin mühim bir sîmâsı hâline gelmiştir.

Ahmed Mikdâd Efendi, gençliğinde devr-i istibdât muhalifliği sebebiyle sürgüne gönderildiği gibi altmışına merdiven dayadığı yıllarda da Cumhuriyet

rejimine, devrin inkılaplarına hiçbir muhalefet göstermemesine rağmen bir bütçe kanununa istinâden otuz yıldan fazla hizmet ettiği Erzincan'dan ayrı düşmüş, maddî manevî sıkıntılara uğramıştır. 1931 yılında bütçe kanununa istinâden vaizlik kadrosundan tasfiye edilmesi onun hayatında İstanbul'dan sürgün edilmesinden sonra ikinci kırılma noktası olarak görülebilir. Bu hadise sonrası Ahmed Mikdâd Efendi, Bayburt, Artvin, Trabzon gibi şehirleri dolaşmak zorunda kalmış, belgelerden anlaşıldığı kadarıyla ciddî manâda maddî sıkıntılara da düşer olmuştur. Fakat dikkat çekici bir durum olarak şunu ifade etmek gerekir ki geçmişte yaşadıkları da dahil olmak üzere Ahmed Mikdâd Efendi'nin çektiği tüm sıkıntılara rağmen hiçbir zaman devlete, millete küsmediği görülmektedir. Hâkezâ emekli olduktan sonra dahi resmî makamlardan vazife talep ettiği; yetmişine merdiven dayadığı yıllarda bile bir kenarda, kendi hâlinde ömür sürmeyi şahsına yakıştırmadığı resmî evrakların delaletiyle görülmektedir. Ahmed Mikdâd Efendi hakkında yapılan bu araştırmanın bir neticesi olarak onun yaklaşık yetmiş yıllık ömrünü “mektepe-medrese; câmi; cephe üçgeninde” geçirdiği rahatlıkla ifade edilebilir.

Öne çıkan vasıflarını ve genel çerçevesi itibârıyla hayat çizgisini böylece özetlemeye çalıştığımız Ahmed Mikdâd Efendi, yirminci asrın en büyük felâketlerinden olan 1939 Erzincan Depremi'nde eşi ve dört evlâdı ile birlikte vefât etmiştir. Ahmed Mikdâd Efendi'nin şehâdete nâil olmak niyâzına böyle bir depremde vefâtıyla icâbet olduğu oğlu tarafından teselli sadedinde ifade edilmektedir ki onun bu arzusunun tezâhürleri eserlerinde de aşikâr olarak görülmektedir.

Sözün en başına dönecek olursak Ahmed Mikdâd Efendi, birçok bâdire arasında kırka yakın eser kaleme alan velûd bir müelliftir. O, gençlik yıllarındaki gayret ve azmi hakkında “o gayretle kalsam neler olurdu” demiştir. Bu araştırmanın bir neticesi olarak onun hayıfla karışık beyanına benzer şekilde şunu ifade edebiliriz: Ahmed Mikdâd Efendi eğer İstanbul'da kalsaydı/kalabilseydi karşımıza çok daha meşhur ve öncü bir şahsiyet portresi çıkabilirdi. O sürgün edildiği, taşraya atıldığı, bilhassa matbuat âleminde uzak kaldığı için birçok eseri arasında silik bir portre olarak kalmıştır. Aynı sebebin bir neticesi olarak onun elde edebildiğimiz eserleri yalnızca tab olunmuş, basılabilmiş eserleridir. Kendi beyânına göre kaleme aldığı otuzdan fazla eseri kaybolmuştur. Bastırabildiği bu beş eserinin

dördünü bir fırsat bularak gidebildiği İstanbul'da; son eserini ise yine bir fırsattan istifade ile gittiği Ankara'da neşretmiştir. Gençlik yıllarından itibaren İstanbul'da kalabilseydi son dönemin önemli müderrislerinden, âlimlerinden biri olarak onlarca matbu eser sâhibi meşhûr bir isim olması kuvvetle muhtemeldi.

Bu kuvvetli ihtimâlin yanında bu araştırmanın bir neticesi olarak kaydetmemiz gereken bir tespit de Ahmed Mikdâd Efendi'nin, *Ozanlar* adlı eserinde de âşikâren görüldüğü üzere, şiirde çok iddialı olmasına rağmen edebiyat âleminde ses getiremediği hakikatidir. Kaleme aldığı şiirlerin, manzum eserlerin edebî bir kıymet taşımaktan ziyade tarihî bir şahitliği beyân ettiği ve bu veçhesiyle mühim olduğu tespiti de bir netice olarak ifade edilmelidir. Yaptığımız taramalarda Ahmed Mikdâd Efendi'nin edebî yönünden bahseden, şairliğini dile getiren, değerlendiren hiçbir metne tesadüf edemedik. Edebiyat âleminde bir iltifat göremeyen Ahmed Mikdâd Efendi'nin 1935'te *Ozanlar*'ı neşrederek Hz. Peygamber zamanından günümüze Arap, Acem, Türk ayırmadan tüm şairlere meydan okuması da dikkat çekici bir noktadır. Bu eserin esasen zikredilen şairler arasına girebilme, o kervana dahil olabilme ve hattâ mümkünse mezkûr şairlerin önüne geçebilme gayretinin bir nişânesi olarak görülmesi de mümkündür. Kısacası şairliği büyük bir şeref olarak gören ve şairlere çok kıymet veren Ahmed Mikdâd Efendi, şiirde zayıf kalmış; arzu ettiği ve hak ettiğini düşündüğü alâkayı, iltifâtı görememiştir.

Yakın bir dönemde vefât etmiş olmasına rağmen hakkında kayıtlara geçmiş, kitaplara girmiş bilgi birkaç sayfayı geçmeyen, zihinlerde yer etmiş; fakat hatırası unutulmaya yüz tutmuş isimler arasında yer alan Mikdâd Efendi, bu çalışmada mümkün olduğunca bütün yönleriyle ele alınmaya çalışılmıştır. Araştırmalarımız sırasında bulmayı ümit ettiğimiz kayıp eserleri bulamamış olsak da neticede arşiv evrâkı, matbuat âlemi, Mikdâd Efendi'nin kendi eserleri ve âile üyelerinden gelen bilgiler ışığında geniş bir biyografi hazırlamaya gayret ettik. Kanaatimizce Ahmed Mikdâd Efendi'nin hem kalemi hem şahsiyeti itibarıyla, hakkında birkaç sayfalık bilgi ile iktifâ edilecek bir zât olmadığı böylece âşikâr olmuştur.

Her biyografik araştırmada olduğu gibi bu çalışmada da ele alınan şahsın temas ettiği her nokta, ayak bastığı her mekân, dert edindiği, yazılı/sözlü beyanda bulunduğu her mesele araştırmanın sınırlarını çizmiştir. Bu manada, Ahmed Mikdâd

Efendi'nin biyografisi içinde Sultan II. Abdülhamid devrinde genç bir muhalifin portresi; istibdât devrinde sürgün edilerek tahsili yarım kalmış bir medrese talebesinin ve bu sürgün vesilesiyle memuriyete başlamış bir muallimin hayatı vardır. Ayrıca onun biyografisi içinde Balkan Harbi'ne gönüllü olarak katılmış; yaklaşık bir yıl boyunca cepheleri gezerek askere cihâdı, şehâdet rütbesinin tarif edilemez yüceliğini anlatmış; Kafkas Cephesi'nde ve İstiklâl Harbi'nde aynı vazifeyi yapmış; bu gayretleri ile madalya ve takdirnâmeyle taltif edilmiş bir vâizin hayat hikayesi mevcuttur.

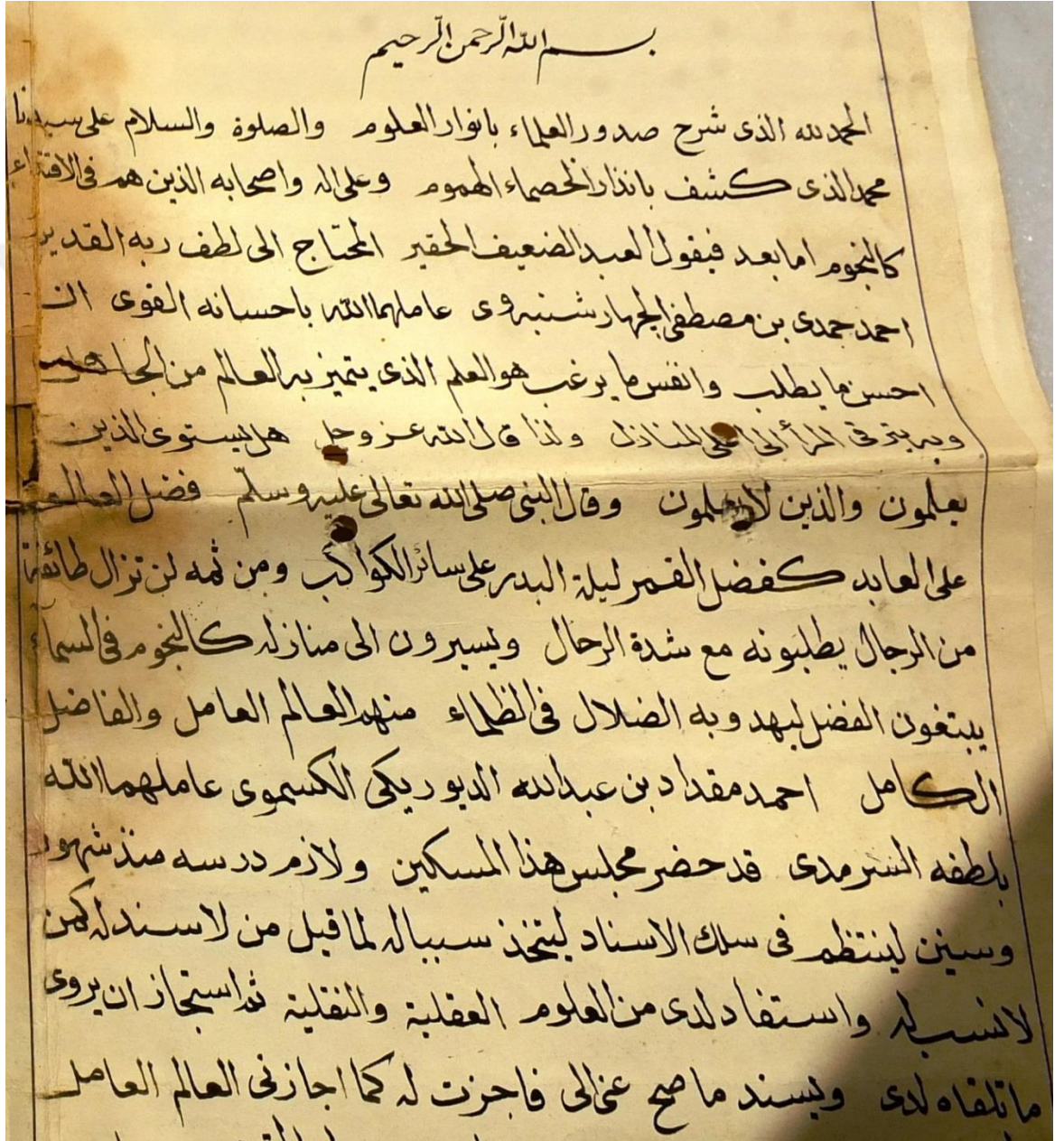
Şehir tarihi zâviyesinden bakacak olursak Ahmed Mikdâd Efendi, otuz yılı aşkın bir süre Erzincan'ın muhtelif medrese ve mekteplerinde hocalık; muhtelif câmilerinde vâizlik ve imamlık yapmış bir âlimdir. Buna binâen Erzincan şehir tarihi araştırmalarında adı anılan mühim bir sîmâ hâline gelmiştir. Onun hayatı hakkında yapılan bu araştırma Erzincan şehrinin tarihine de birçok veçhesi ile ışık tutmaktadır. Ahmed Mikdâd Efendi'nin biyografisi içinde gelecekte çokça tartışılacağını düşündüğümüz Cumhuriyet'in ilk devresindeki devrimlere, dînî-içtimâî hayata dâir de mühim noktalara temas edilmiştir. Cumhuriyet devrimleri karşısında bir Osmanlı âliminin tavrı da bu biyografi içinde görülecektir. Netîce olarak yaptığımız bu araştırmayla Osmanlı Devleti'nin son devresi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk devresinde hayat sürmüş; siyâsî-içtimâî çekişmeleri, maddî-manevî buhranları görmüş; çok yönlü, velûd bir nâşir, müderris, âlim, şair, muharrir, muallim, vâiz ve öğretmenin hayatı ve ele geçen tüm eserleri iki kapak arasında toplanmıştır.

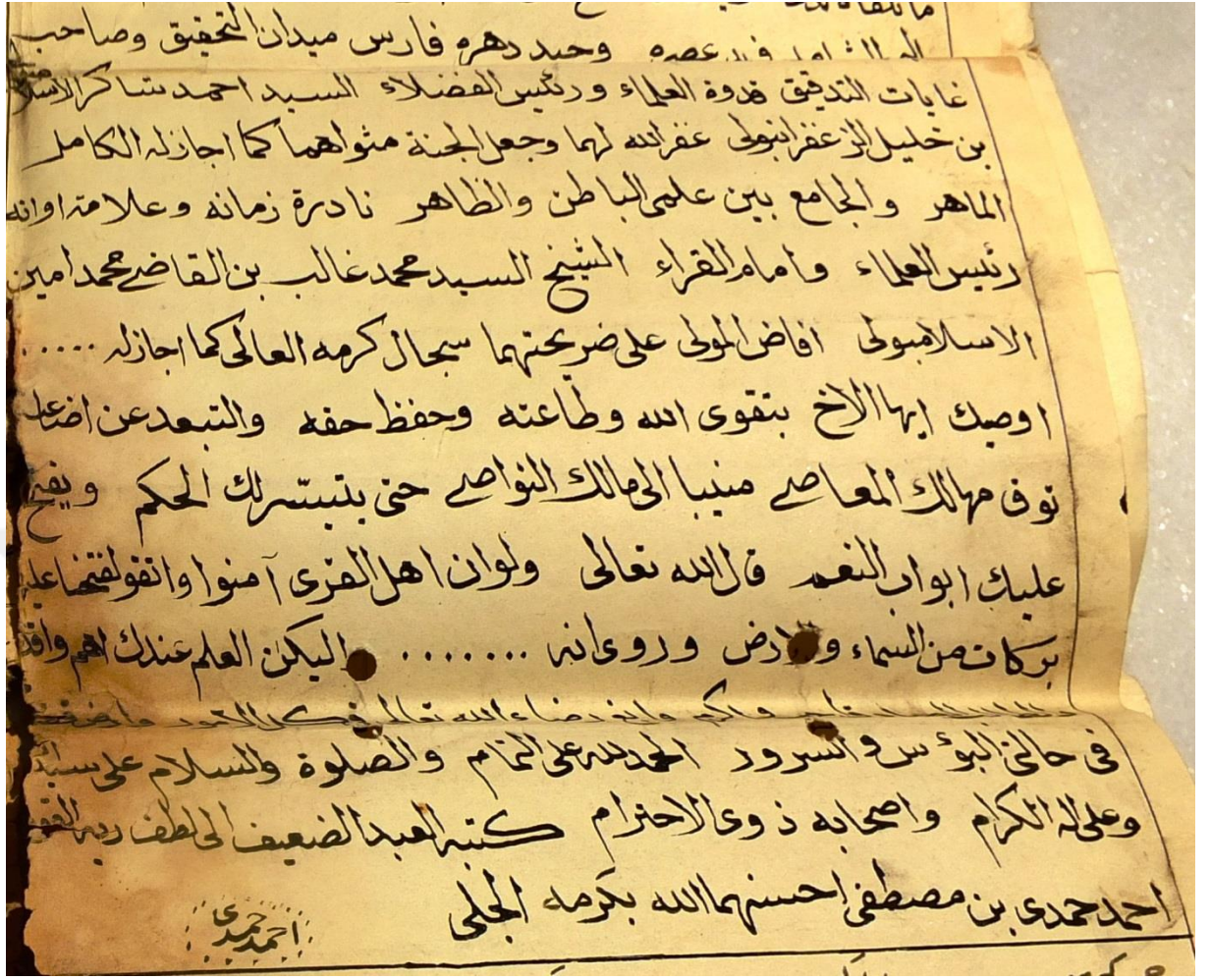
EKLER

İcâzetnâme ve Ru'us⁵⁴⁸ buyuruldu-u 'âlîsiyle Tezkere-i 'Osmâniyemin Sûretleri
ve Kış Gecelerindeki Tedrisât-ı 'Âcizânem Cedvelini Hâvîdir

İcâzetnâme Sûreti

⁵⁴⁸ İlmiye teşkilâtında göreve başlama işlemi için gerekli belgeye de ruûs deniyordu. Medrese tahsilini tamamlayıp mülâzım olanlardan yedi senelik mülâzemet süresinden sonra girdikleri ruûs imtihanını başaranlar ruûs alırlardı. Bunlar ibtidâ-i hâric medreselerine tayin edildikleri için ruûslarına ibtidâ-i hâric ruûsu deniyordu. (Ahıskalı, "Ruûs", s. 272.)

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

Âlimlerin göğüslerini ilimlerin nûrlarıyla açan Allah'a hamd olsun. Salât ve selâm, düşmanlara karşı ikâz ederek sıkıntıları gideren Hz. Muhammed'e ve onun yol gösteren yıldızlar gibi olan âline ve ashâbına olsun. Emmâ ba'd.

Kadîr olan Rabbin lütfuna muhtaç, zayıf, hakîr, fakîr bir kul olan Ahmed Hamdi bin Mustafa el-Çehârşenbevî (Allah her ikisine de ihsânıyla muâmele buyursun) diyor ki talep edilen en güzel ve rağbet edilen en nefis ilim odur ki câhilden âlimi temyîz eder. Ve o ilim ile kişi en yüksek mertebeye ulaşır, bu sebeple Allahu Teâlâ buyurmuştur ki: ⁵⁴⁹“هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ” ve Hz.

⁵⁴⁹ ez-Zümer 39/9'dan iktibasır: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Âyetin tamamı şöyledir: أَمَّنْ هُوَ قَانِثٌ أَنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْأَجْرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ

Muhammed (s.a.v.) de demiştir ki: *Âlimlerin âbidlere üstünlüğü ayın on dördünde kamerin diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir.* Bunlardan dolayıdır ki bir tâife mutlaka zor bir yolculukla dahi olsa o ilmi talep eder ve muhakkak o ilmin kaynağına gökteki yıldızlar gibi yürürler. O fazileti, zulmette ve dalâlette olanları hidâyete sevk etmek için isterler. İşte o tâifededen ilmiyle âmil, fâzıl ve kâmil Ahmed Mikdâd bin Abdullah ed-Divrikî el-Kesmevî (Allah ikisine de sonsuz lütfuyla muâmele etsin), kendisine bir vasıta olacak isnâd yolundaki silsileye katılmak için bu miskin meclisine katıldı, dersine aylarca ve yıllarca devam etti; çünkü derler ki senedi olmayanın nesebi yoktur, ve benden aklî ve naklî ilimlerde istifâde etti. Sonra benden aldığı ilmi aktarmak, rivâyet etmek için icâzet istedi ve ben de ona (Mikdâd Efendi'ye) -âlim, âmil, ilimde engin bir deniz, asrında eşsiz, zamânında emsâlsiz, tahkîk meydânının bahadırı ve tetkîk zirvesinin sahibi, âlimlerin timsâli, fazilet sahiplerinin önderi- es-Seyyîd Ahmed Şâkir el-İslambolî bin Halîl el-Zağferânbolî'nin (Allah ikisine de mağfiret etsin, mekânlarını cennet eylesin) bana icâzet verdiği gibi; -kâmil, mâhir, zâhirî ve bâtınî ilimleri cem edici, zamanının nâdiri, devrinin allâmesi, âlimlerin önderi ve kâri'lerin imâmı- eş-Şeyh es-Seyyîd Muhammed Gâlib bin el-Kadî Muhammed Emîn el-İslambolî'nin (Mevlâ her ikisinin de kabrini keremiyle feyizlendirsin) de ona (Ahmed Şâkir el-İslambolî'ye) icâzet verdiği gibi; ona da (Muhammed Gâlib el-İslambolî'ye) (...) icâzet verdiği gibi bu icâzeti vedim.

Ey kardeşim sana tavsiyemdir ki Allah'tan kork, O'na itaat et, O'nun hakkının muhâfaza et, günahların tehlikelerinden uzaklaş, alınların sahibine dön ki vereceğin hüküm sana kolaylaşsın, (O) nimetlerin kapılarını açsın. Allah (c.c.) buyurdu ki: ⁵⁵⁰ وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ve rivâyet

Meâli: (Böyle bir kimse mi Allah katında makbuldür,) yoksa gece vakitlerinde, secde hâlinde ve ayakta, ahiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak itaat ve kulluk eden mi? De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.

⁵⁵⁰ e-A'râf 7/96. ayetin baş kısmıdır: Eğer, o memleketlerin halkları iman etseler ve Allah'a karşı gelmekten sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereketler(in kapılarını) açardık.

Âyetin tamamı şu şekildedir:

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَٰكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

Meâli: Eğer, o memleketlerin halkları iman etseler ve Allah'a karşı gelmekten sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereketler(in kapılarını) açardık. Fakat onlar yalanladılar, biz de kendilerini işledikleri günahlarından dolayı yakalayiverdik.

edilmiş ki ⁵⁵¹ En mukaddes ve en mühim ilme de, sâdık tâliplere de sâhip olasın; ki bunlar en kıymetli ve en sevilen şeylerdir. Her işte Allâh'ın rızâsını ara ve sevinçte de kederde de Allâh'ın hükmüne râzı ol.

Allâh'a hamd olsun ki tamam oldu. Salât ve selâm Hz. Muhammed'e, onun temiz âline ve hürmete şâyân ashâbına olsun. Bunu, sonsuz kudret sâhibinin lütfa muhtaç ve zayıf kulu Ahmed Hamdi bin Mustafâ yazdı. (Allah her ikisine de azîm keremi ile ihsân buyursun.)

⁵⁵¹ Metinde noktalarla geçilen kısımlar metnin orijinalinde de ihtisâr maksadıyla aynı şekilde mevcuttur.

Ru'us Sûreti

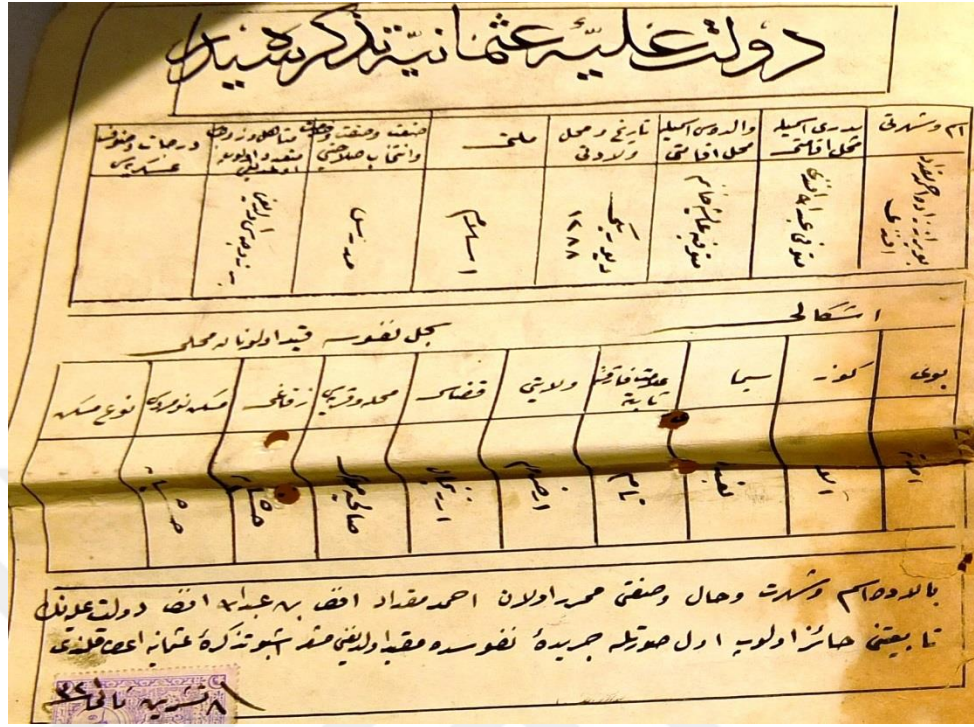
Medrese-i Gavsıyye der-Burûse

Münhalle olan medrese-i mezbûre Kırk Medresesinden munfasıl Erzincan Mekteb-i Rüşdiyye-i ‘Askeriyesi imlâ mu‘allimi kıdvetü’l-‘aliyyü’l-muhakkikîn Divrikli Ahmed Mikdâd Efendi zîde ‘ilmuhu mahal ve müstehak olmağla bi’l-fi‘il şeyhü’l-islâm ve müftîyü’l-enâm olup imtiyâz nişân-ı hümayûnuyla murassa‘ ‘Osmânî ve mecîdî nişân ve nişânlarını hâ’iz ve hâmil olan Hâlid Efendizâde devletlü semâhatlü Muhammed Cemâle’d-dîn Efendi Hazretlerinin işâretleri mûcibince bâ-sahn tevcih olunmak.

14 Muharrem 1327 [m. 5 Şubat 1909]

7 Ağustos 1326 [m. 20 Ağustos 1910]

Devlet-i ‘Aliyye-i ‘Osmâniyye Tezkeresi

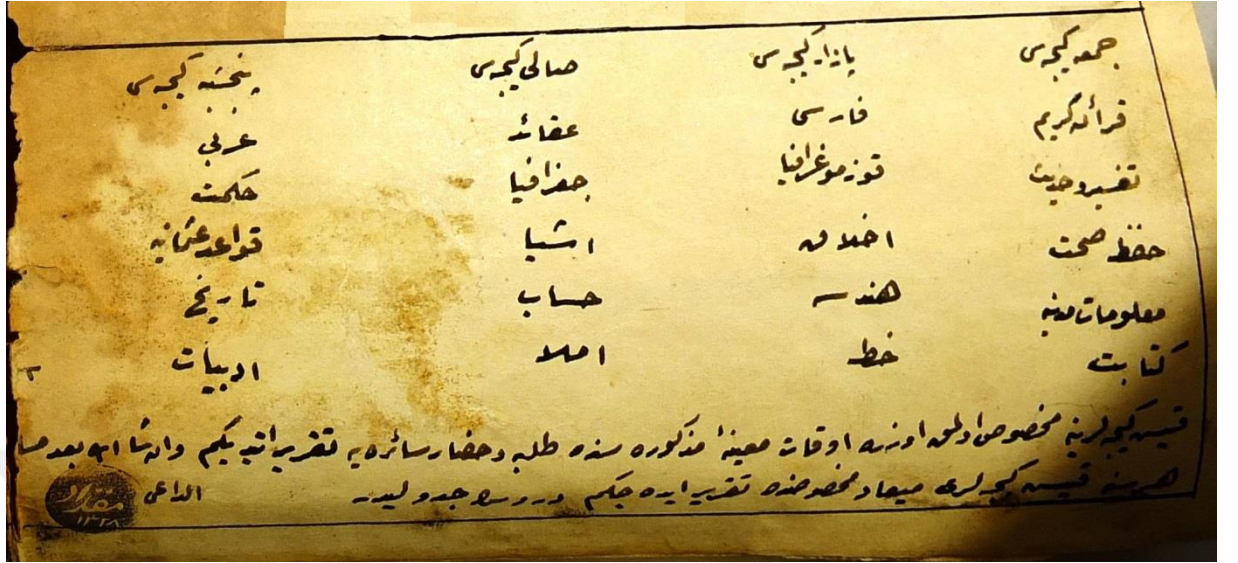

Devlet-i ‘Aliyye-i ‘Osmâniyye Tezkeresidir							
İsim ve Şöhreti	Pederi ismiyle mahall-i ikâmeti	Vâlidesi ismiyle mahall-i ikâmeti	Târîh ve Mahall-i Velâdeti	Milleti	San‘at ve sıfat ve hizmet ve intihâb-ı selâhiyeti	Müte‘ehhil ve Zevcesi müte‘addid olduğu olmadığı	Derecât ve sunûf-ı ‘Askeriyesi
Boyrazzâde Ahmed Mikdâd Efendi	Müteveffâ ‘Abdu’llah Efendi	Müteveffıye ‘Âyişe Hânım	Divriği 1288	İslâm	Müderres	Bir zevcesi olduğu	

Sicill-i nüfûsa kaydolunan mahalli						Eşkâli			
Nev‘-i Mesken	Mesken Numrosu	Zükâğı	Mahalle ve Karyesi	Kazâsı	Vilâyeti	‘Alâmet-i fârîka-i sâbite	Sîmâ	Göz	Boy
	Hâne 5/1		Sâlihiye Mahallesi	Erzincan	Erzurum	Tam	Bugdâ	Ela	Orta

Bâlâda ism ve şöhret ve hâl ve sıfatı muharrer olan Ahmed Mikdâd Efendi bin ‘Abdu’llâh Efendi Devlet-i ‘Aliyyenin tâbi‘iyyetini hâ‘iz olup ol sûretle cerîde-i nüfûsda mukayyed olduğunu müş‘ir işbu tezkeri-i ‘Osmâniye i’tâ kılındı. fi 8 Teşrîn-i sâni sene 321 [m. 21 Kasım 1905]

Mikdâd Efendi'nin Verdiği Gece Derslerine Dâir Kayıt

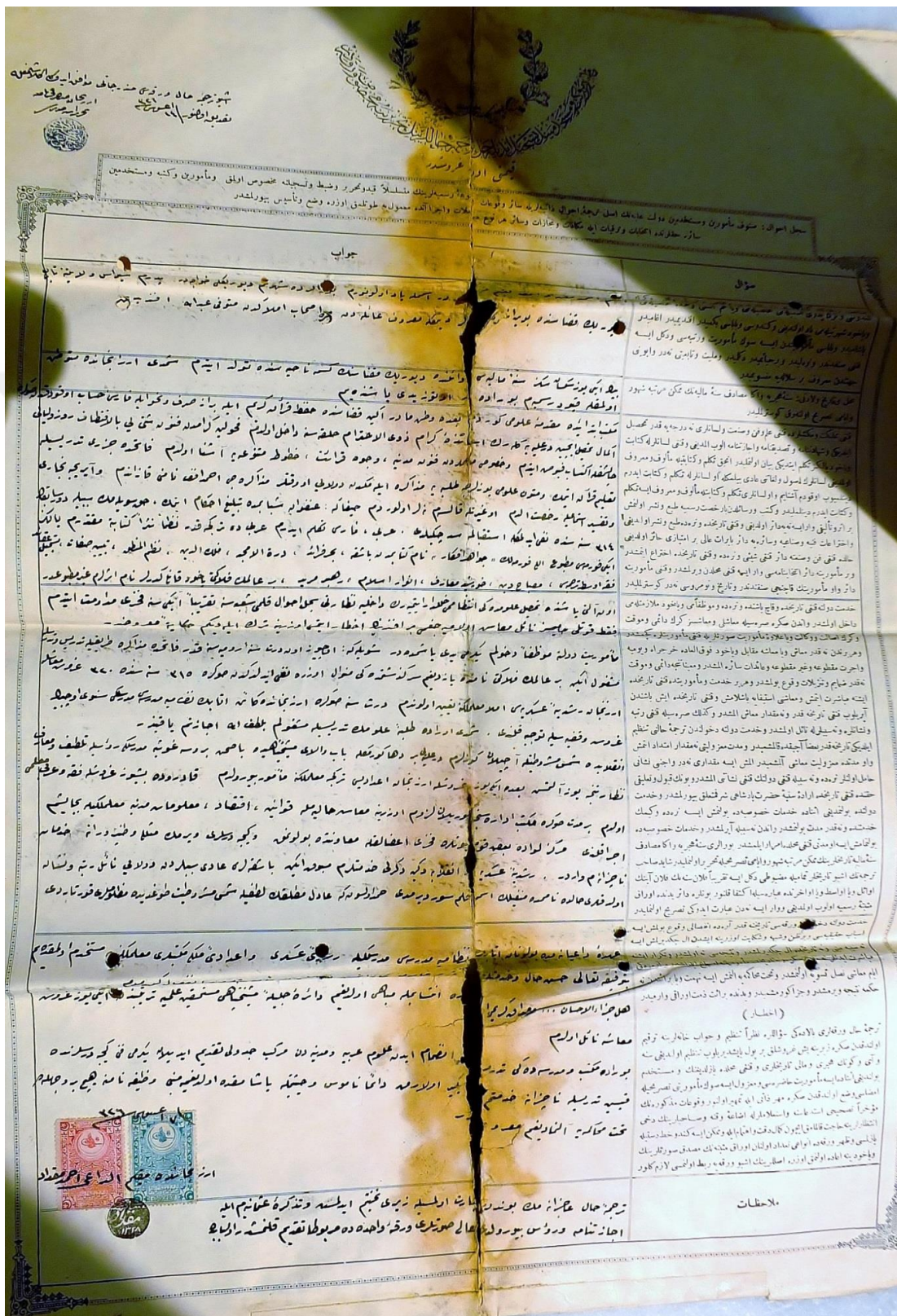

Cum'a Gecesi	Pazar Gecesi	Salı Gecesi	Pencşenbe Gecesi
Kur'ân-ı Kerîm	Fârisî	'Akâ'id	'Arabî
Tefsîr ve Hadîs	Kozmografya	Coğrafya	Hikmet
Hıfz-ı Sıhhat	Ahlâk	Eşyâ	Kavâ'id-i 'Osmâiyye
Ma'lûmât-ı Medeniyye	Hendese	Hesâb	Târîh
Kitâbet	Hat	İmlâ	Edebiyât

Kış gecelerine mahsûs olmak üzere evkât-ı mu'ayyene-i mezkûresinde talebe ve huzzâr-ı sâ'ireye takrîr etdiğim ve inşâallâh ba'demâ her sene kış geceleri mî'âd-ı mahsûsunda takrîr edeceğim dürûsun cedvelidir.

ed-dâ'î "Mikdâd 1328"

(Mühür)

İşbu terceme-i hâl varakası mündericâtı muvâfık idüğü anlaşılmagla tasdîk olunur. fî
14 Ağustos sene 326⁵⁵²

Erzincan Mutasarrıfı Nâmına

Tahrîrât Müdîri

(Mühür)

İsmim Ahmed Mikdâd Efendi lakabım Fevzî'dir. İsmimle yâd olunurum. Buralarda şöhretim Divrikli Hoca'dır. Pederim Sivas vilayetine tâbi' Divrik kazasında Boyrazzâdeler denmekle ma'rûf 'âileden mîr-i eshâb-ı emlâkdan müteveffâ 'Abdullah Efendi'dir.

Bin iki yüz seksen sekiz sene-i mâliyesi evâ'ilinde Divrik kazasının Kesme nahiyesinde tevellüd etdim. Şimdi Erzincan'da mutavattın olmakla kuyûd-ı resmiyyem buradadır. Otuz yedi yaşındayım.

Mekteb-i ibtidâ'ide mukaddime-i 'ulûmu gördüm. Ba'dehu vatan-ı mâder Eğin kazasında hıfz-ı Kur'ân-ı Kerîm ile biraz sarf ve nahiv ile Fârisî hesâb okudukdan sonra ikmâl-i tahsîl için der-i 'aliyyeye gelerek esatize-i kirâm-ı zü'l-ihitirâm halkasına dahil oldum fuhûlîn-i kirâmdan fûnûn-ı şettâyı bi'l-iktita'f rûz u leyâli çalışmakla iktisab-ı füyûz etdim ve husûsî müderrislerden fûnûn-ı medeniyeye, vücûh-ı kırâ'at, hutût-ı mütenevvi'aya âşinâ oldum Fâtih'de Cezerî tedrîsiyle ta'lîm-i Kur'ân etmek ve mütûn-ı 'ulûmu yüzlerce talebeye müzakere eylemekden dolayı o vakitler Müzakereci Ahmed Efendi nâmını kazandım ve ayrıca Buhârî ve tefsir istimâ'ıyla ruhsat aldım o gayretle kalsam neler olurdu hayfâ ki 'unfuvân-ı şebâbımda tebliğ-i ahkâm etmek, hak söylemek sebebiyle devr-i sabıkda 314⁵⁵³ senesinde nefy edilmekle istikbâlîme sedd çekildi. 'Arabî, Fârisî tekellüm ederim 'Arabîde Türkçe kadar nazmen nesren kitâbete muktedirim. Yalnız iki forması matbû' elli formalık *Cevâhir-i Efkâr* nâm kitâbımdan başka, *Bahr-i Ferâ'id*, *Dürretü'l-Emced*, *Felekü'd-dîn*, *Nazmu'l-mantık*, *Tebyîn-i Sıfât*, *Tescîl-i 'Akâ'id*, *Fıkıh-ı Evsat Tercemesi*, *Misbâh-ı Dîn*, *Hurşîd-i Ma'ârif*, *Envâr-ı İslâm*, *Rehber-i Mürîd*, *Bir 'Âlimin Felâketi yâhud Kanlı Kederler* nâm eserlerim gayri matbû'dur.

⁵⁵² m. 27 Ağustos 1910

⁵⁵³ m. 1898-1899

On altı yaşında tahsîl-i ‘ulûmdaki intizâmımı haleldâr etmeyerek dâhiliye nezâreti sicill-i ahvâl kalemi şu‘besine takrîben iki sene fahrî müdâvemet etdim fakat kuvvetli hâmişiz na‘il-i ma‘âş olamayacağımı bir efendinin ihtâr etmesi üzerine terk eylediğim hikâye-i ma‘rûfdur.

Me‘mûriyyet-i devlete muvazzafen duhûlüm yigirmi yedi yaşındadır şöyle ki: Üç yüz on dört sene-i rûmiyesine kadar⁵⁵⁴ Fâtih’de müzâkere tarîkiyle tedris ve tederrüsle meşgûl iken *Bir ‘Âlimin Felâketi* namında yazdığım sergüzeştimdeki minval üzere nefy edildikten sonra 315 senesinde 320 guruş ma‘âşla Erzincan Rüşdiye-i ‘Askeriyesi imlâ mu‘allimliğine ta‘yîn olundum dört sene sonra Erzincanda kâ’in Atabeg Nizâmiye Medresesi müderrisliği senevî üç bin guruş vakfiyesiyle tevcih kılındı. Şimdi orada talebe-i ‘ulûmun tadrîsiyle meşgûlüm bi-lutfu’llâh icâzetim yakındır.

İnkılâbda şems-i Meşrûtiyetle açılan gözlerim der-i ‘aliyyeyi bir daha görmekle Bâb-ı vâlâ-yı meşihat-penâhîde bâ-sahn Burûse Gavsîyye müderrisliği ru‘ûsiyle⁵⁵⁵ taltif ve ma‘ârif nezâretince yüz altmış ba‘dehu iki yüz guruşla Erzincan i‘dâdisi Türkçe mu‘allimliğine me‘mûr buyuruldu. Kadroda beş yüz guruşla fikh ve ‘Arabî mu‘allimi oldum. Bir müddet sonra mekteb idaresince görülen lüzûm üzerine ma‘âş-ı hâliyemle kavânîn, iktisad, ma‘lûmat-ı medeniyye mu‘allimliğiyle becâyiş icrâ kılındı. Merkez-i livâda ba‘zı komisyonlara fahrî a‘zâlıkla mu‘âvenetde bulunmak ve gece dersleri vermek misilli vatan-perverâne hidemât-ı nâcizânem vardır. Rüşdiyye-i ‘askerîyyede inkılâba değin değerli hizmetlerim mesbûk iken başkaları ‘âdî sebeplerden dolayı nâ‘il-i rütbe ve nişân oldukları hâlde nâmımda menfîlik ismime zulm(?) sürdürmedi hamd olsun ki ‘âdil-i mutlakın lutfuyla şems-i Meşrûtiyet doğdu da mazlûmları kurtardı.

‘Uhde-i dâ‘iyânemde bulunan Atabey Nizamiye Medresesi müderrisliğiyle Rüşdiye-i ‘askerî ve i‘dâdî-i mülkî mektepleri mu‘allimliğinde müstahdem olmakdayım. Bi-tevfîk-i te‘âlâ hüsn-i hâl ve hizmetde ⁵⁵⁶ ‘âmmeyi kazanmış

⁵⁵⁴ m. 1898-1899

⁵⁵⁵ Ru‘ûs: Medrese tahsîlini ve yedi senelik mülâzımlık hizmetini bitirdikten sonra girdikleri imtihanda başarılı olanlara verilen berat ve müderrislik pâyesi.

⁵⁵⁶ Sayfanın bu kısmı yırtık olduğundan okunamadı. Bu kısım için “kabûl-i âmme”, “teveccüh-i âmme” ya da bu manâya yakın bir başka terkip muvâfık düşecektir.

olduğumdan me'mûriyetlerimde infisal görmedim. ⁵⁵⁷هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ mîsdâk-ı kerîmi üzere intisâbımla mübâhî olduğum dâ'ire-i celîle-i meşîhat-penâhî müstehakkîn-i 'ilmiyye tertîbinden iki yüz guruş ma'âşa nâ'il oldum.

Burada mekteb ve medresedeki tedrisâtıma inzımâm eden 'ulûm-ı 'Arabiyye ve medeniyyeden mürekkeb cedveli takdîm edilen yigirmi fenni gece derslerinde kış tadrîsiyle nâcizâne hizmetim câygîr(?) olarak dâ'imâ nâmus ve haysiyetimle yaşamakda olduğuma mebnî vazîfe nâmına hiç bir vechile de taht-ı muhâkemeye alınmadığım ma'rûfdur.

7 Ağustos 326⁵⁵⁸

Erzincanda mukîm el-dâ'î Ahmed Mikdâd

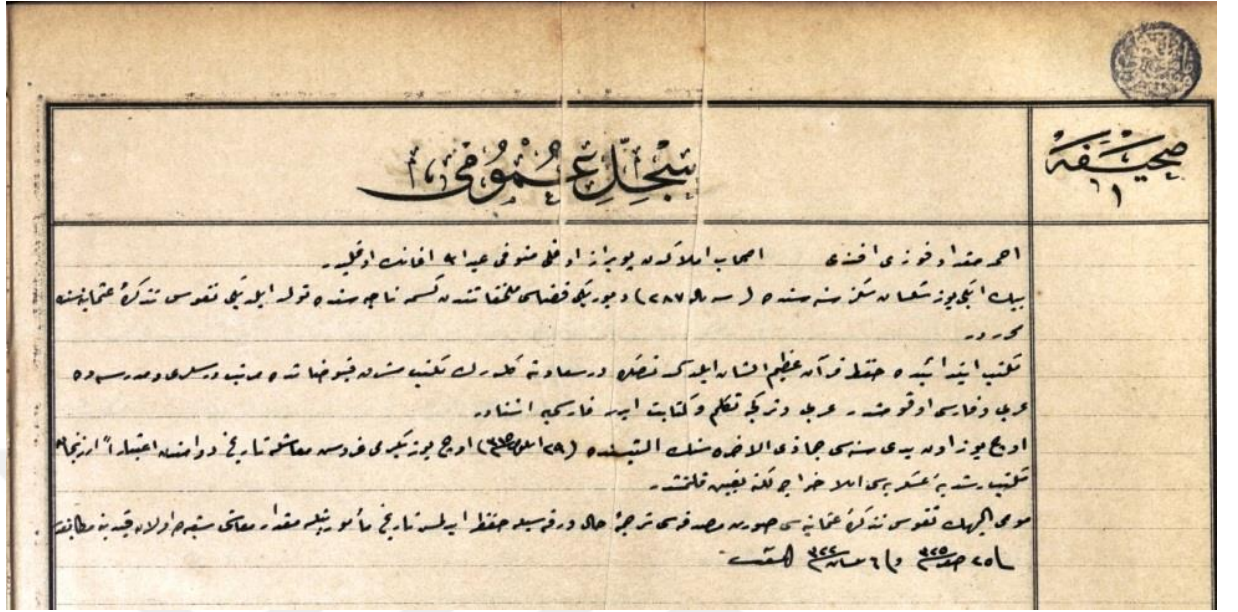
(mühür: Mikdad 1321)

Terceme-i hâl-i 'âcizâmenin bundan 'ibâret olmasıyla zîri tahtîm edilmiş ve tezkere-i 'osmâniyem ile icâzetnâme ve ru'ûs buyuruldu-ı 'âli sûretleri varaka-i vâhidede merbûten takdîm kılınmıştır ol bâbda⁵⁵⁹

⁵⁵⁷ er-Rahmân 55/60: *İyiliğin karşılığı yalnız iyiliktir.* meâlindeki âyetten iktibasen kullanılmıştır. Metinde geçen ibâre âyetin başıdır. Âyetin tam metni: “هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ” şeklindedir.

⁵⁵⁸ m. 20 Ağustos 1910

⁵⁵⁹ Ahmed Mikdâd Efendi DİB Arşivi Sicil Dosyası/Dosya No: 23-2050

Ahmed Mikdâd Fevzî Efendi eshâb-ı emlâkdan Poyrazoğlu müteveffâ ‘Abdullah Ağa’nın oğludur.

Bin iki yüz seksen sekiz senesinde (sene-i mâliye 287) Divriği kazâsı mülhakâtından Kesme nâhiyesinde tevellüd eylediği nüfus tezkere-i ‘Osmâniyesinde muharrerdir.

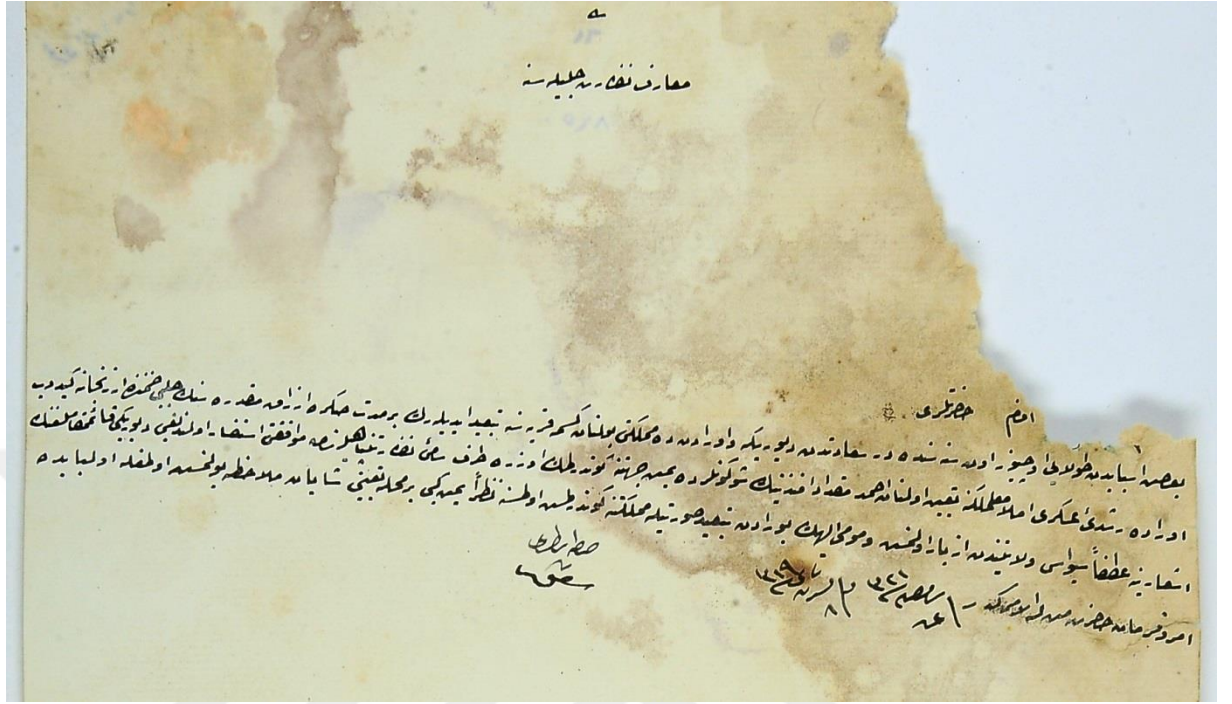
Mekteb-i İbtidâ’iyede hıfz-ı Kur’ân-ı ‘azîmü’ş-şân eyledikten sonra Dersa’âdete gelerek mekteb-i maşrık-ı füyûzâtta müretteb dersleri ve medresede ‘Arabî ve Fârisî okumuşdur ‘Arabî ve Türkçe tekellüm ve kitâbet eder, Fârisîye âşinâdır.

Üç yüz on yedi senesi Cemâziye’l-âhire’sinin altısında (29 Eylül sene 315)⁵⁶⁰ üç yüz yigirmi kuruş ma‘âşla târîh-i devâmından i‘tibâren Erzincan mekteb-i rüşdiye-i ‘askeriyesi imlâ hocalığına ta’yîn kılınmıştır.

Mûmâileyhin nüfus tezkere-i ‘Osmâniyesi sûret-i mısdağası terceme-i hâl varakasıyla hıfz edilmiş târîh-i me’mûriyetiyle mikdâr-ı ma‘âşı şu‘bede olan kaydına mutâbıktır.⁵⁶¹ Fî 25 Safer sene 325/r. fî 6 Nisan sene 322

⁵⁶⁰ m. 11/12 Ekim 1899

EK 4

Bihî

Ma'ârif Nezâret-i Celîlesine

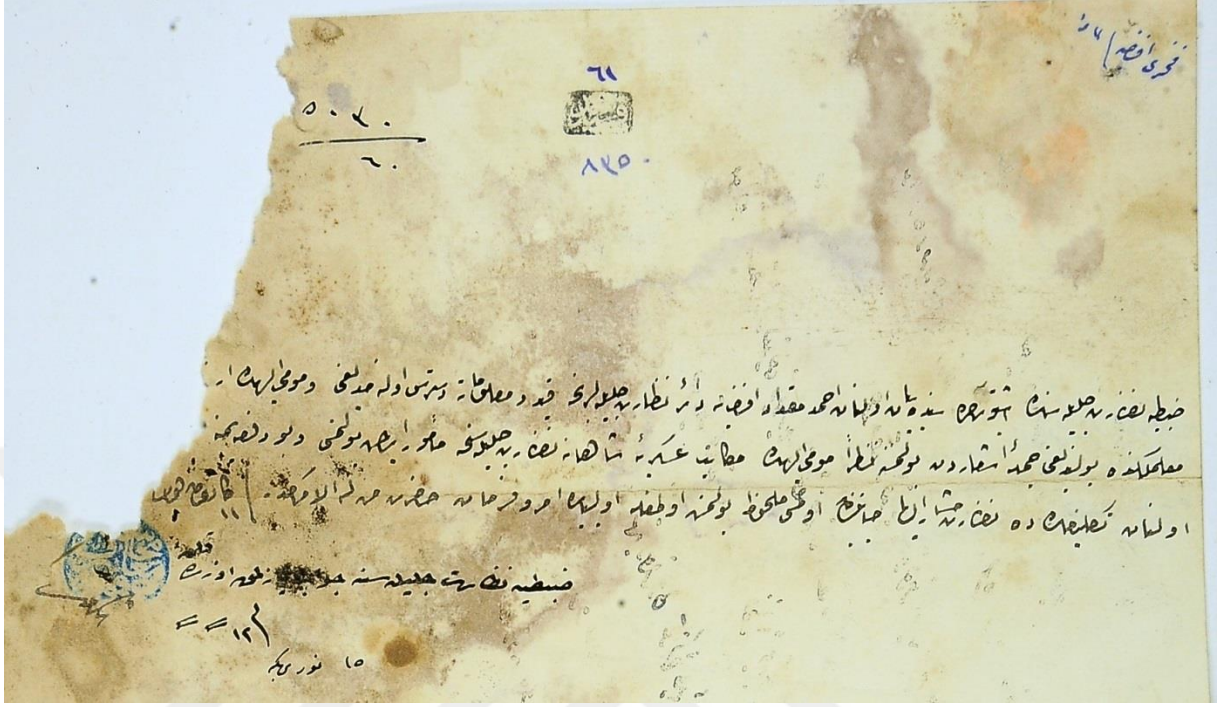
[Devletlü] Efendim Hazretleri

Ba'zı esbâbdan dolayı üç yüz on senesinde Dersa'âdet'den Divrik'e ve oradan da memleketi bulunan Kesme karyesine teb'id edilerek bir müddet sonra erzâk-ı mukadderesinin celbi zımında Erzincan'a gidip orada rüşdî-i 'askerî imlâ mu'allimliğine ta'yîn olunan Ahmed Mikdâd Efendi'nin şu günlerde Yemen cihetine gönderilmek üzere taraf-ı sâmi-i nezâret-penâhîlerinin muvâfakati istifsâr olunduğu Divriği kâ'immakamlığının iş'ârına 'atfen Sîvâs vilâyetinden izbâr olunmuş ve mûmâileyhin buradan teb'id sûretiyle memleketine gönderilmiş olmasına nazaran Yemen gibi bir mahalle ta'yîni şâyân-ı mülâhaza bulunmuş olmağla olbâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir

fi 1 Ramazân sene [1]321 r. fi 8 Teşrîn-i sâni 1319 [m. 21 Kasım 1903]⁵⁶²

⁵⁶¹ Ahmed Mikdâd Efendi Sicill-i Umûmî Varakası (BOA DH.SAİDd.00115)

⁵⁶² BOA MF.MKT 755/46, vr. 1.

Zabtiye Nezâret-i Celîlesinin işbu müzekkeresinde beyân olunan Ahmed Mikdâd Efendi'ye dâ'ir nezâret-i celîleleri kayd ve ma'lûmâta destres olamadığı ve mûmâileyhin Erzincan [rüşdî-i 'askerî imlâ] mu'allimliğinde bulunduğu cümle-i iş'ârdan bulunmasına nazaran mûmâileyhin mekâtib-i 'askerîye-i şâhâne nezâret-i celîlesince me'mûr edilmiş bulunması ve bu def'a Yemen'e [me'mûriyeti için vukû'u dermeyân] olunan teklîfin de nezâret-i müşârünileyhâ cânibinden olması melhûz bulunmuş olmağla olbâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir fî 11 Kânûn-ı Evvel ... [m. 24 Aralık 1903]⁵⁶³

⁵⁶³ BOA MF.MKT 755/46, vr. 2.

407

Ma'ârif-i 'Umûmiye Nezâreti Mektûbî Kalemi Müsevvedâtına Mahsûs Varakadır

Evrak Nu 61

fî 17 Kânûn-ı Evvel 1319 [m. 30 Aralık 1903]

Zabtiye Nezâret-i Celîlesine

Ba'zı esbâbdan dolayı üç yüz on senesinde Dersa'âdet'den Divrik'e ve oradan memleketi bulunan Kesme karyesine teb'îd edilerek bir müddet sonra erzâk-ı mukadderesinin tedârîki zımnında Erzincan'a 'azîmet edip orada mekteb-i rüşdî-i 'askerî mu'allimliğine ta'yîn olunan Ahmed Mikdâd Efendi'nin şu günlerde Yemen cihetine gönderilmek üzere nezâret-i 'âcizimin istihsâl-i muvâfakati istifsâr olunduğu Divriği kâ'immakamlığının iş'ârına 'atfen Sîvâs vilâyetinde izbâr olunduğu ve mûmâileyhin buradan teb'îd sûretiyle gönderilmiş olmasına nazaran Yemen gibi bir mahalle ta'yîni şâyân-ı mülâhaza bulunduğu hakkında vârid olan fî 8 Teşrîn-i sâni 1319 târîh ve altmış bir numarolu tezkere-i 'aliyye-i nezâret-penâhîleri muhâsebeyeye lede'l-havâle mûmâileyh Ahmed Mikdâd Efendi'ye dâ'ir nezâret-i 'âcizimce kayd ve ma'lûmâta destres olunamamış olduğundan ve kendisinin elyevm Erzincan rüşdî-i 'askerîsi imlâ mu'allimliğinde bulunduğu cümle-i iş'ârdan bulunmasına göre bu bâbda mûmâileyhin mekâtib-i 'askeriye-i şâhâne nezâret-i celîlesince/celîlesiyle * me'mûr olmuş bulunması ve bu def'a Yemen'e me'mûriyeti için vukû'u dermeyân olunan teklîfin dahi nezâret-i müşârunileyhâ câniblerinden olması melhûz idüğü bâderkenâr beyân ve ifâde kılınmış olmağla olbâbda⁵⁶⁴

⁵⁶⁴ BOA MF.MKT 755/46, vr. 3.

* Muhâbere edilmesi lüzûmunun cevâben izbârı ifade olunmakla olbâbda

۱۷۸ تشریح اول ۱۷۸ تا - بخنده فی سبیل الله
 حاد مقصود به اینست بخانده آید لدم . بمنه انکم
 منای خط مدافعت است بولونده قطعاتی کو - ملک
 ها ده منقله و عطف و نصبت ابله مقله شرف و به
 اغو - نه بدل مقدر شده بولونده قدره صورته کجولو
 عینده بولید و عاید و س قول - در این نزد
 ه س الیو ، کلبه الیو ده منای قطعه بکیرن موافق مشکله
 او غا مقله قوه ده بولید و بکیرن ان کو ، ابواه
 او - به ، منقله ایضه قدره عکاسی زیارتی از
 قوای سببه بن کو - دم جمع او واس او - لم ، سوا
 ابله مقیاس به منقله قطعات و عطف ابله ان بنول است
 به او غا منقله بولید بولید ای موافق مشکله س دو ششم لاله
 بولید بولید جمع نایب منقله ^{سلطان اسم} رسیده و عطف ایضه که
 او غا ده نوصه طاسا ایضه بولید بولید بولید بولید
 بولید بولید

28 Teşrîn-i evvel 1328 [10 Kasım 1912] tarihinde fî-sebîlî'llâhi te'âlâ cihâd maksadıyla Erzincan'dan ayrıldım. Bi-mennihi'l-kerîm Çatalca hatt-ı müdâfa'asının bütün kıta'âtını görmek cihâda müte'allık va'z u nasîhat eylemekle şeref-i dîn-i mübîn uğurunda bezl-i makderetde bulundukdan sonra Gelibolu cihetinde Bolayır ve Maydos kolordularını gezdim. Seddü'l-bahir, Kilidü'l-bahir'den Çanakkale'ye geçerek mevâki'-i müstahkeme uğramakla karadan yürüyerek Erenköy, Ayvacık, Edremit, Menemen'le İzmir'e kadar 'asâkiri ziyâretle onların kuvvâ-yı mürettebesini gördüm. Cuma Ovası, Urla, Söke ile Mağnisa'da mütehaşşid kıta'âta va'z ederek İstanbul Üsküdar Beyoğlu cihetleriyle Boğaziçi mevâki'i müstahkemesini dolaşdım lehü'l-hamd ⁵⁶⁵ gelerek bugün cum'a namâzını müte'âkib Sultan Selîm Câmi'i kürsisinde va'z etdikden sonra ⁵⁶⁶ uğradım Tevhîd-i Kâ'inât ismindeki eserimden bu nüshayı li-vechi'llâhi te'âlâ v.....⁵⁶⁷

Müellifi ve Nâzımı

Ahmed Mikdâd

1331

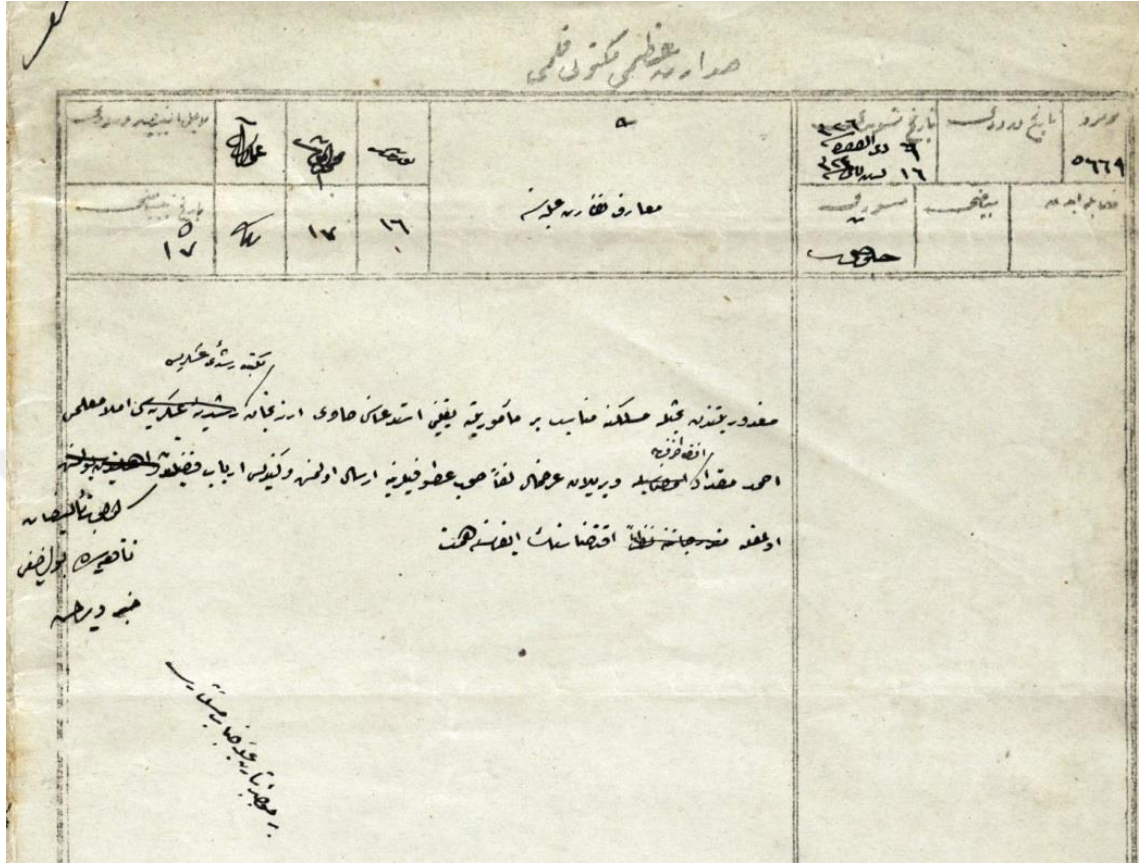
(Mühür)⁵⁶⁸

⁵⁶⁵ Sayfa kenarında silik olduğundan okunamadı.

⁵⁶⁶ Metnin aslında mevcut noktalardır.

⁵⁶⁷ Sayfa kenarında silik olduğundan okunamadı; fakat metnin öncesine bakıldığında “vakfettim” gibi bir ifadenin manâya uygun düşeceği anlaşılmaktadır.

⁵⁶⁸ Ahmed Mikdâd Efendi'nin bu el yazısı ile notu, Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki “Tevhîd-i Kâinât” nüshasının son sayfasındadır. (Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi Koleksiyonu, demirbaş nr. 22 Sel 1089)

Sadâret-i 'Uzmâ Mektûbî Kalemî

Numero

5669

Târîh-i Tesvîdi

6 Zi'l-ka'de 326/16 Teşrîn-i Sâni 324 [m. 29 Kasım 1908]

Bihî

Ma'ârif Nezâret-i 'aliyyesine

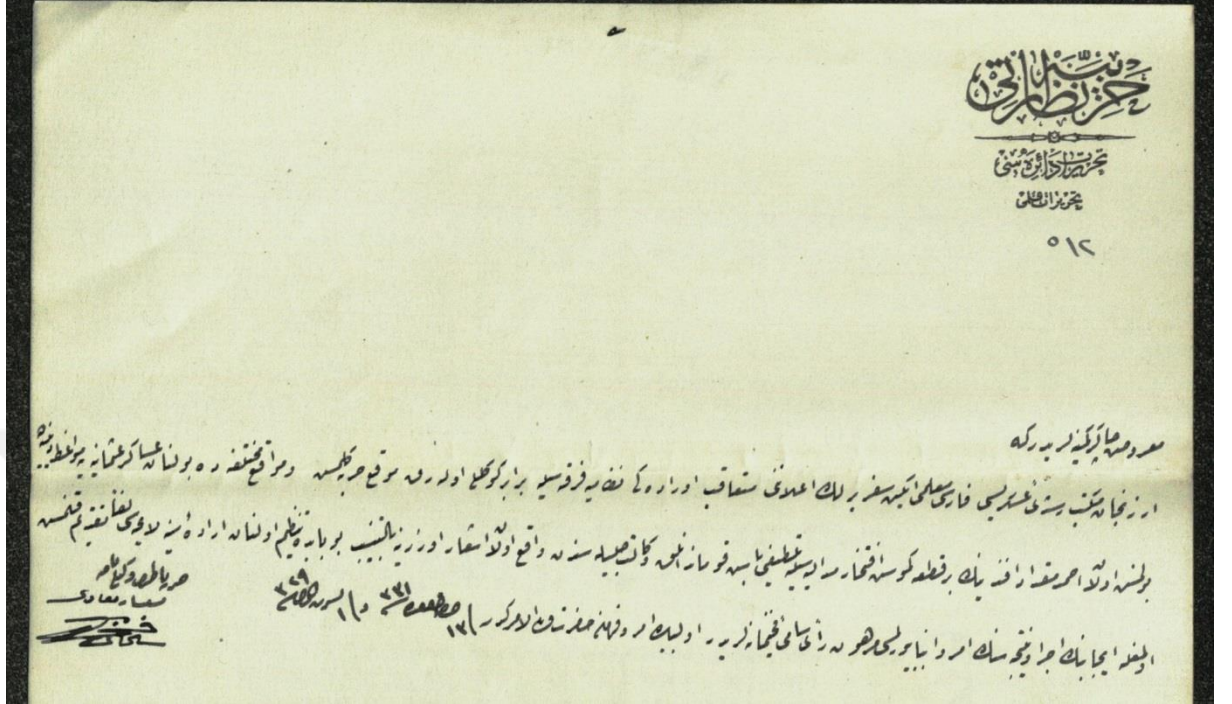
Mağdûriyetinden bahisle mesleğine münâsib bir me'mûriyyete ta'yîni istid'âsını hâvî Erzincan Mekteb-i Rüşdiye-i 'Askeriye imlâ mu'allimi Ahmed Mikdâd Efendi tarafından verilen 'arzuhal leffen savb-ı 'atûfilerine irsâl olunmuş ve kendisi erbâb-ı fazîlet olup te'lîfât-ı nâfi'ası da bulunduğu haber vermiş olmağla iktizâsının îfâsına himmet

Ber-mûcib-i işâret-i 'aliyye-i cenâb-ı müsteşârî⁵⁶⁹

⁵⁶⁹ BOA, BEO, dosya nr. 3443, gömlek nr. 258215.

EK 9

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

HARBIYE NEZARETİ

Tahrîrât Dâ'iresi

Tahrîrât-ı 'İlmi

512

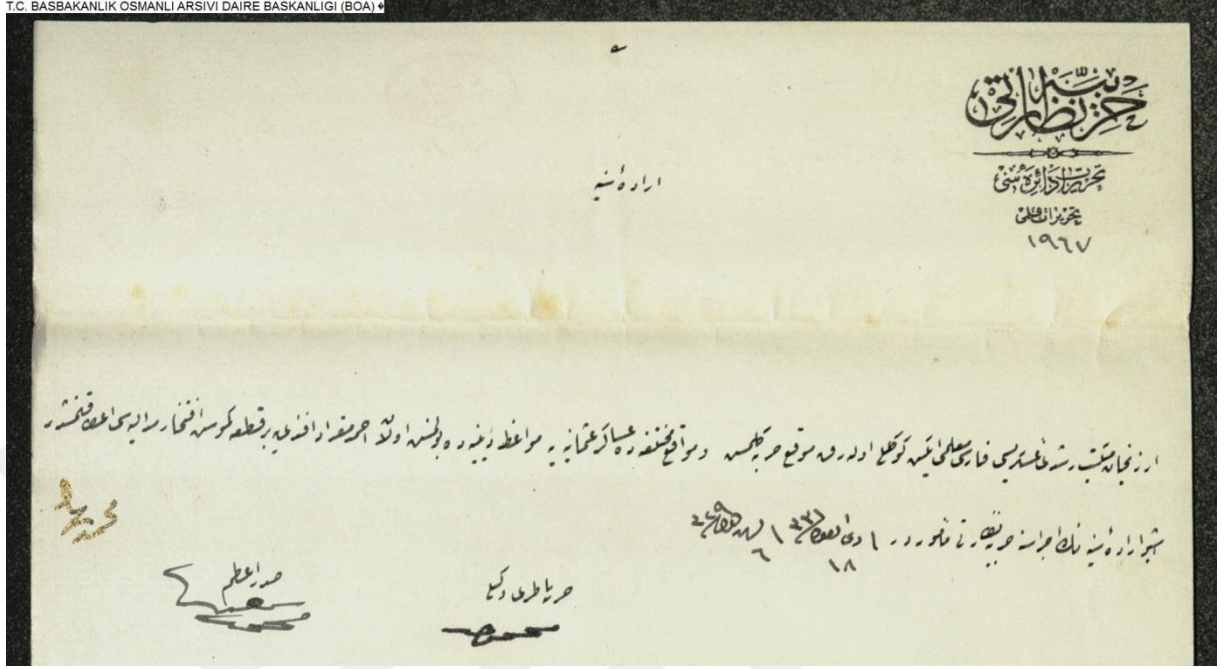
Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Erzincan mekteb-i rüşdî-i 'askerîsi Fârisî mu'allimi iken seferberlik i'lânını müte'âkib oradaki nizâmiye fırkasıyla beraber gönüllü olarak mevki'-i harbe gelmiş ve mevâki'-i muhtelifede bulunan 'asâkir-i 'Osmâniyeye mevâ'iz-i dîniyede bulunmuş olan Ahmed Mikdâd Efendinin bir kat' gümüş iftihâr madalyasıyla taltîfi baş kumandanlık vekâlet-i celîlesinden vâki' olan iş'âr üzerine bi'l-tensîb bu bâbda tanzîm olunan irâde-i seniyye lâyihası leffen takdîm kılınmış olmağla icâbının icrâ ve netîcesinin emr ü inbâ buyurulması merhûn-ı re'y-i sâmi-i fehîmâneleridir olbâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

13 Zî'l-ka'de 331 r./ 1 Teşrîn-i evvel 329 [m. 12 Ekim 1913]⁵⁷⁰

⁵⁷⁰ BOA İ.TAL., dosya nr. 486, gömlek nr. 26, vr. 1.

EK 10

HARBİYE NEZÂRETİ

Tahrîrât Dâ'iresi

Tahrîrât-ı 'İlmî

1967

Bihî

İrâde-i Seniyye

Erzincan Mekteb-i Rüşdî-i 'Askerîsi Fârisî mu'allimi iken gönüllü olarak mevki-i harbe gelmiş ve mevâki-i muhtelifede 'asâkir-i 'osmâniyeye mevâ'iz-i dîniyyede bulunmuş olan Ahmed Mikdâd Efendiye bir kıt'a gümüş iftihâr madalyası i'tâ kılınmıştır. İşbu irâde-i seniyyenin icrâsına harbiye nezâreti me'mûrdur.

fi 18 Zi'l-ka'de sene 331/ fi 6 Teşrîn-i Evvel sene 329 [m. 19 Ekim 1913]

Harbiye Nâzırı Vekîli

Mahmûd

Sadrâzam

Mehmed Sa'îd⁵⁷¹

⁵⁷¹ BOA, İ. TAL., dosya nr. 486, gömlek nr. 26, vr. 3.

Bâb-ı ‘Âlî Harbiyye Evrâkı

15 Zilhicce 1331

1967 Taltîfât 26

Vürûdu 8 Teşrin-i evvel 329

Harbiye Nezâret-i Celîlesine tebliğ edilmiştir. fi 8 Teşrin-i evvel 329 [m. 21 Ekim 1913]

466

Dîvân-ı Hümâyûnca mu’âmelesi icrâ kılınmıştır. fi 16 Teşrin-i evvel 329 [m. 29 Ekim 1913]⁵⁷²

⁵⁷² BOA, İ. TAL., dosya nr. 486, gömlek nr. 26, vr. 4.

Sûret

Büyük Reisi Cumhur Gazi Hazretlerinin Balkan harbinde aziz ve mübeccel kalemiyle zirdeki takdirnameyi ,acizleri hakkında lütfen yazmağa rağbet atıfetini bahşetmiştir.

G e libolu

25/Mayıs/329

S u r e t

Ahmet Mikdât efendiyi 6/Mayıs/329 da kuvai mürettibe erkânı harbiyesini teşriflerinde görmüş ve ondan sonra idi (Şerefülmücahidin) namındaki eserlerini okumuştum.Bu eserde cennetin tasvir ve tavsifine ait satırları nazarı dikkatimi celbetti.Bütün ezvakı maddiye....

Şimdi hoca efendi hazretleriyle tekrar görüştüğüm zaman efradı askeriye-nin telkinatı lazime ile pek büyük kahrımanlıklara sevkedilebileceklerini buyuruyorlar ki, pek doğrudur.Ancak telkinat esasen talim ve terbiye ve idare ve ahlak ve igtimaliyatça istidadı lazım hasıl olduktan sonra müessir olabilir..

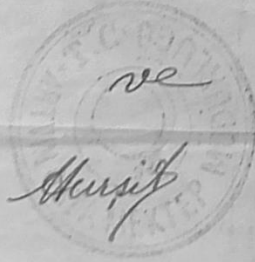
Mikdât efendi Hz.leri bütün bu nıkatı nazarı ihata eden bir zekâyı fıtrî sahibi olmakla mümtazdır.Kuvai mürettebeye mensup kıtaatta müşahabat ve nesayihinden alelûmum izharı memnuniyet edilmiştir.Kendilerine beyanı teşekkür olunur..

Kuvai Mürettibe Erkânı
Harbiyesi

Binbaşı

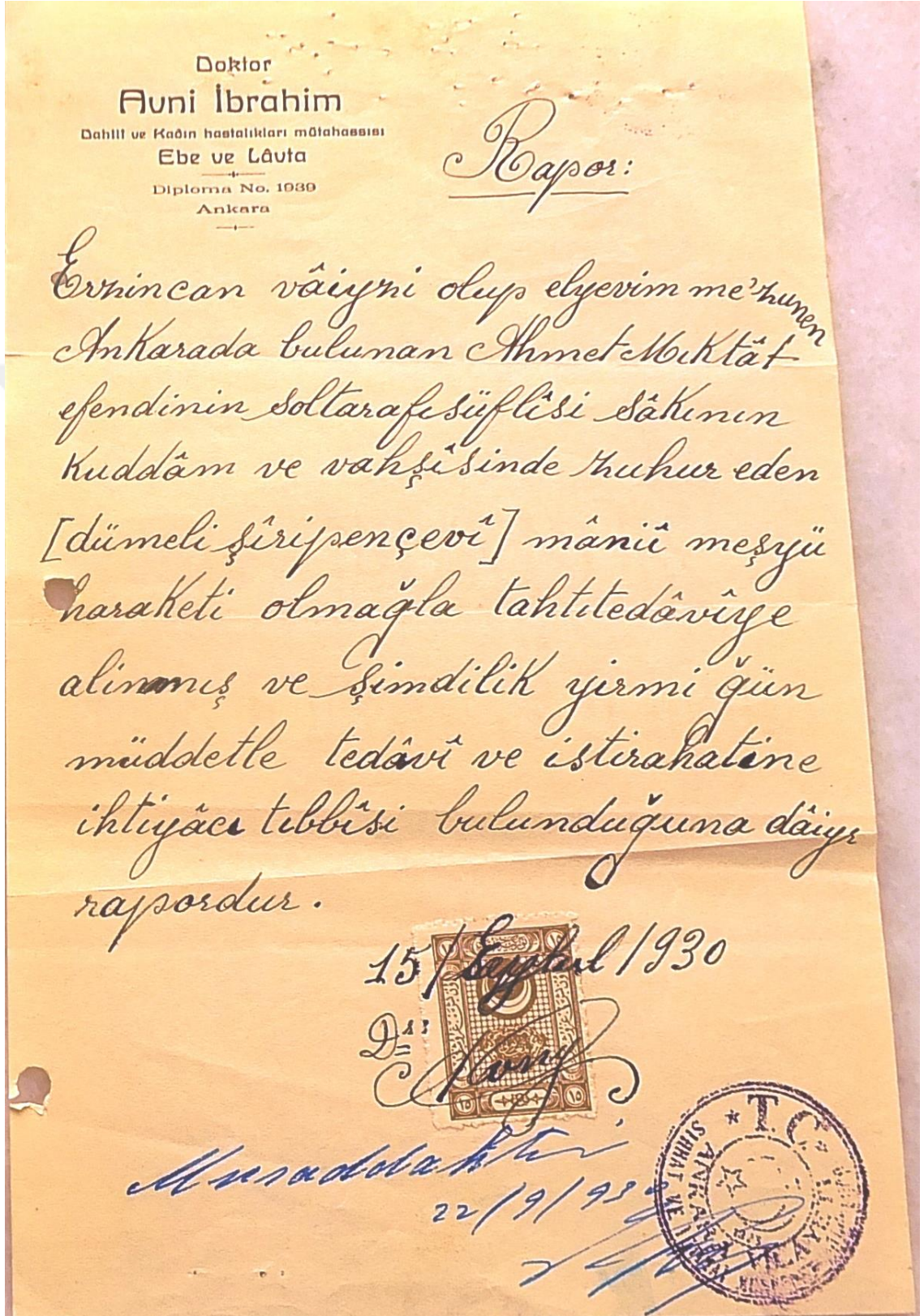
M.Kemal

*Aslına mutabik
olduğu tasdik olunur*

uygundur
A. Mikdât

Binbaşı M. Kemal tarafından Ahmed Mikdât Efendi için Gelibolu'da yazılan 25 Mayıs 1329 [m. 7 Haziran 1913] tarihli takdirnâme sûreti...

Ahmed Mikdâd Efendi'nin 15 Eylül 1930 tarihli sağlık raporu...

gh

yüksek huzurlarına

Arzu tazimatımdır

Lâsa hazretleri ! Enali Hâk "ömrünüze
 Afiyetinizi uzun etsin. Ben size çok seven
 lerdenim ve size pek yakın toprak hemşe
 kriniz olan saluk ordu Nâsihi Şoca
 Mıkdadım sizin Lutfunuzdan, kereminiz
 den umarım ki Benim İstidamı tetkik
 buyurup şahse bir garaz yüzünden uğra
 - dılmış olduğum şu türlü felaketten
 kurtarılmağımı irade buyurarsunuz kü
 - yük Baş Vekilim Ependim.

Dualarından
 Dirlikli
 A. miktat

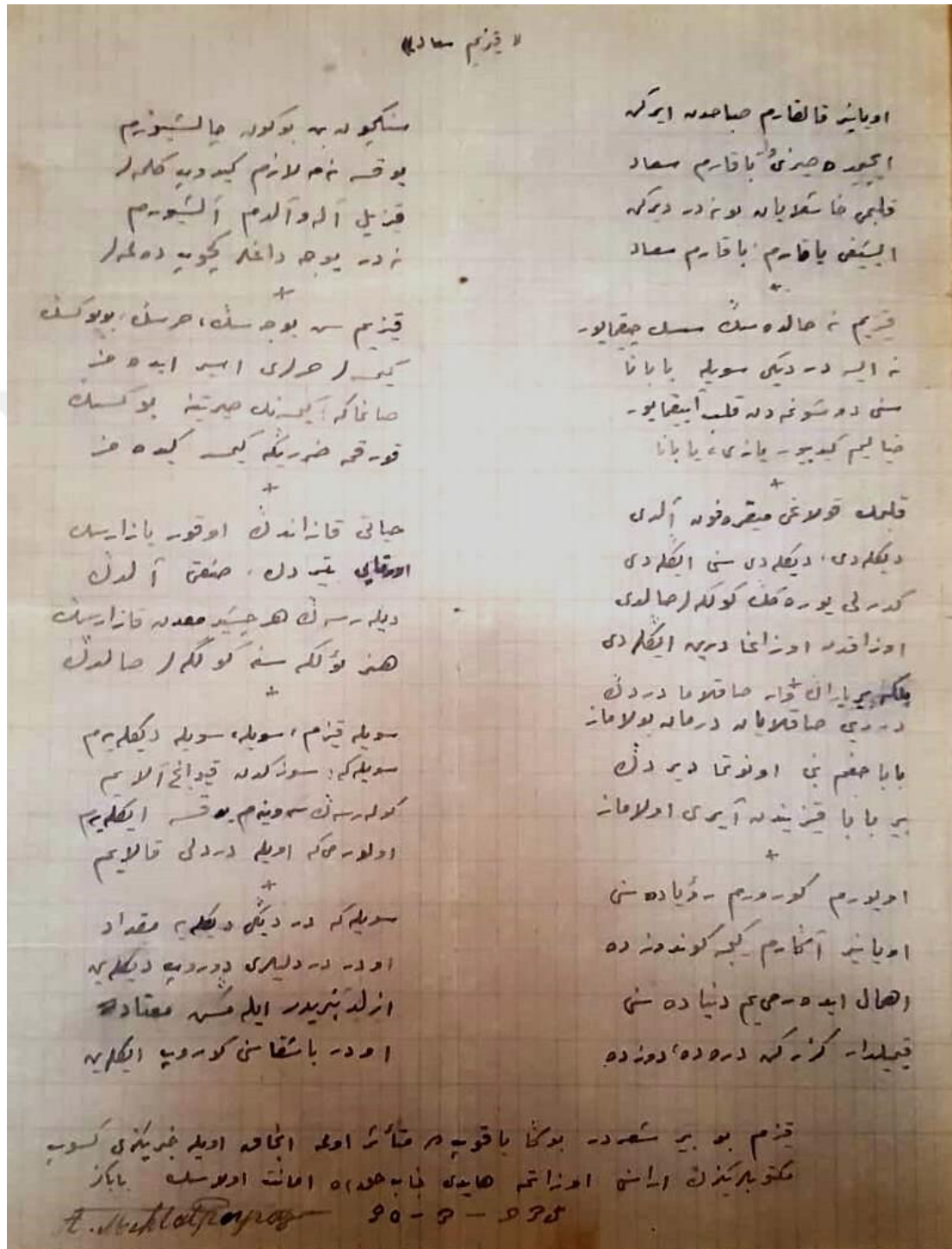
Artvin 5-1-192

- Zîir -

Eğer olmaz sa bana böyle tazim Lutfu kerem
 olurum gayyederunum ile Ben sonra verem

Beni Cumhuriyetin sanına sen lâkseyile
 O olizmet işinin Sahiline bir söyle

Ahmed Mikdâd Efendi'nin el yazısı ile Başvekil İsmet İnönü'ye yazdığı arzuhâl ve
 iki beyit

Ahmed Mikdâd Efendi'nin el yazısı ile "Kızım Suâd" başlıklı şiiri

KAYNAKÇA

Matbu Kaynaklar

- ACEHAN, Abdullah, *Sürgün Kalemler (1839-2000)*, 2. bs., Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013.
- ACER, Abdurrahman, “Mesnevî-hân Ali Fuâd Efendi’nin Cerîde-i Sûfiyye’deki Makâleleri-İnceleme ve Metin”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- ACLÛNÎ, *Keşfu’l-Hafâ*, Dımaşk: Mektebetü’l-İlmi’l-Hadîs, t.y., I-II.
- AÇIKGENÇ, Alparslan, “Said Nursî”, *DİA*, XXXV, 566-567.
- AHISKALI, Recep, “Ruûs”, *DİA*, XXXV, 272.
- AHMED MİKDAD [Erzincan Müderrislerinden İ’dâdî-i Mülkî ve Rüşdî-i ‘Askerî Mu’allimlerinden Divrikli], *Feryâd-ı Dehşet-engîz der-hakk-ı Trablusgarb*, Dersaadet: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1327.
- AHMED MİKDÂD [Erzincan İ’dâdî-i Mülkî ve Rüşdî-i ‘Askerî Mu’allimlerinden Atabey Nizâmiye Medresesi Müderrisi Divrikli], *Şerefü’l-Mücâhidîn*, Dersaadet: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1331.
- AHMED MİKDÂD [Fî-sebîli’llah Cihâd için İstanbul ve Mevâki’-i Harbiyeyi Dolaşarak Va’z u Nasîhat Eden Erzincan İ’dâdî-i Mülkî ve Rüşdî-i ‘Askerî Mu’allimlerinden Atabey Nizâmiye Medresesi Müderrisi Divrikli], *Tevhîd-i Kâinât*, İstanbul: Matbaa-i Hayriyye, 1331.
- AHMED MİKDAD, “Katarat-ı Hakikat”, *Beyânülhak*, I/6 (27 Teşrînievvel 1324): 114-115.
- AHMED MİKDAD, “Lem’a-i Diyânet”, *Beyânülhak*, I/7 (3 Teşrînisânî 1324): 137-138.
- AHMED MİKDAD, “İttihâd-ı İlmiyye-i İslâmiyye”, *Cerîde-i Sûfiyye*, I/2 (13 Mart 1325): 3.
- AHMED MİKDAD, “İttihâd-ı İlmiyye-i İslâmiyye: İkinci Nüshadan Ma’bâd”, *Cerîde-i Sûfiyye*, I/3 (20 Mart 1325): 3-4.
- AHMED MİKDAD, “Pend-i Müşfik”, *Cerîde-i Sûfiyye*, I/4 (27 Mart 1325): 1-2.
- AHMED MİKDAD, “Kudsî Bir ‘Âlem”, *Cerîde-i Sûfiyye*, I/5 (3 Nisan 1325): 4.
- AHMED MİKDAD, “Âh Mine’l-Mevt”, *Cerîde-i Sûfiyye*, II/24-1, (20 Haziran 1328): 3-4.
- AHMED MİKDAD, “Hayat”, *Cerîde-i Sûfiyye*, II/24-4 (2 Ağustos 1328): 3-4.
- AHMED MİKDAD, “Fıtrat”, *Cerîde-i Sûfiyye*, II/24-7 (17 Eylül 1328): 7-8.

- AHMED MİKDAD, “Nazar ve Duâ”, *Cerîde-i Sûfiyye*, II/ 24-8 (4 Teşrinievvel 1328): 4-5.
- AHMED MİKDAD, “Nevâ-yı Vahdet”, *Cerîde-i Sûfiyye*, II/24-9 (19 Teşrinievvel 1328): 5-7.
- AHMED MİKDAD, “Şiirler”, *Cerîde-i Sûfiyye*, II/24-18 (28 Şubat 1328): 8.
- AHMED MİKDAD, “Enîn”, *Cerîde-i Sûfiyye*, II/24-20 (28 Mart 1329): 5.
- AHMED MİKDÂD, “Bir Teşekkür”, *Cerîde-i Sûfiyye*, 60 (19 Ağustos 1329), 136.
- AHMED MİKDAD, “On Aylık Seyâhat-ı Askeriyyemden Bir Levha Yâhud Macar Kal’asında Bir Gün Müsâferet”, *Cerîde-i Sûfiyye*, II/62 (6 Eylül 1329): 157-158.
- AHMED MİKDAD, “Vasf-ı Cenâb-ı Peygamber Sallallahu Teâla Aleyhi ve sellem”, *Cerîde-i Sûfiyye*, III/83 (30 Kânûnusânî 1329): 367-368.
- AHMED MİKDAD, “İbretle Nazar”, *Cerîde-i Sûfiyye*, I/6-16 (28 Nisan 1328): 1.
- AHMED MİKDAD, “Bedia”, *Cerîde-i Sûfiyye*, I/6-18 (2 Haziran 1328): 1.
- AHMED MİKDAD, “Bay Baba Salim’e”, *İkbal/Olcay Gazetesi* (23 Mayıs 1935): 3.
- AHMED MİKDÂD EFENDİ [Erzincân Meşâhîr-i ‘Ulemâ-yı Benâmından Atabey Nizâmiye Medresesi Müderrisi ve Rüşdiye-i ‘Askeriye İmlâ Mu‘allimi Ahrârdan Fazîletlü], *Cevâhirü’l-Efkâr Fî-Keşfi’l-Esrâr*, Dersaadet: Mahmûd Bey Matbaası, 1326.
- AKANSEL, İ. Hakkı, *Eski Erzincan’da Tarihi Kışla ve Askeri Yapılar*, Erzincan: Erzincan Valiliği Yay., 1999.
- AKANSEL, İ. Hakkı, *Kaybolan Şehir Eski Erzincan’dan Fotoğraflarla Anılar*, Erzincan: Ermat Ofset, 1999.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Tarih ve Hukûk Istılâhları Kâmûsu*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2018.
- AKIN, Yunus Nadi(der.), *Geçmişten Cumhuriyete Unutulmayan Erzincanlılar*, Erzincan: Özsoy Matb., 2005.
- AKTEPE, M. Münir, “Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa”, *DİA*, VIII, 214-215.
- AKÜN, Ömer Faruk, “Bursalı Mehmed Tâhir”, *DİA*, VI, 452-461.
- AKYILDIZ, Ali, “Meclis-i Meşveret”, *DİA*, XXIIIX, 248-249.
- ALÎ FUÂD, “Mesleğimiz”, *Cerîde-i Sûfiyye*, I (19 Mart 1909), 1.

- ALBAYRAK, Hüseyin, *Dünden Bugüne Trabzon Basını*, Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yadımlaşma Vakfı Yay., 2010, I-II.
- ALBAYRAK, Sadık, “İskilipli Mehmed Âtuf Efendi”, *DİA*, XXII, 583-584.
- ALTIKULAÇ, Tayyar, “İbnü’l-Cezerî”, *DİA*, XX, 551-557.
- ALTUNTAŞ, Zeynep, “İlmiye ve Ulemâ Üzerine Literatür Değerlendirmesi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, 10/19-20 (2012), 483-517.
- ALTUNTAŞ, Zeynep, Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- ANAÇ, Despina, *Marko Paşa [Pitsipios] 1824-1888*, İstanbul: Türk Kızılay, 2019.
- ARPACI, Murat, “Şehrin Çöküşü ve Hafıza Mekânının İnşası: 1939 Erzincan Depremi Üzerine”, *Kebikeç*, 45 (2018): 221-238.
- ASLANOĞLU, İbrahim, *Divriği Şairleri*, İstanbul: Ekin Basımevi, 1961.
- ASLANOĞLU, İbrahim, *Her Yönden Sivas*, 3. bs., Sivas: Kamil Kitabevi, 1979.
- ATABAY, Mithat, “Balkan Muharebeleri Sırasında Mustafa Kemal’in Çanakkale Bölgesindeki Faaliyetleri”, *Çanakkale 1915, Mustafa Kemal Atatürk ve Modern Türkiye, Uluslararası Atatürk’ü Çağdaş Yorumlama ve Anma Programı II (8 Ocak 2010)*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yay., 2010, s. 27-47.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Atatürk’ün Bütün Eserleri*, 3. bs., İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003, I-XXX.
- AVNİ, Meliha-İ. Fahreddin Sertelli, *1939 Anadolu Zelzelesi*, İstanbul: Eminönü Halkevi Neşriyat, 1940.
- AYDIN, İ. Hakkı, “Kenz-i Mahfi”, *DİA*, XXV, 258-259.
- AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı, 2010.
- BABA SALİM, *Divan’ı Baba Salim*, Eskişehir: y.y., 1952.
- BEDİR, Murteza, “Ebû Hafs el-Kebîr”, *DİA*, EK-1, 366-368.
- BEİN, Amit, *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti, Değişimin Failleri ve Geleneğin Muhafızları*, çev. Bülent Üçpunar, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.
- BEYDİLLİ, Kemal, “Mahmud II”, *DİA*, XXVII, 352-357.
- BEYDİLLİ, Kemal, “Trablusgarp Savaşı”, *DİA*, EK-2, 613-616.
- BOZKURT, Nebi vd. “Mektep”, XXIX, *DİA*, 5-11.

- BOYACIOĞLU, Ramazan, “Hilafetten Diyanet İşleri Başkanlığına Geçiş”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992, I-III.
- BULUT, Hüseyin, *Milli Mücadelede Erzincan*, Erzincan: Erzincan Bel. Yay., ty.
- BURSALI MEHMED TAHİR, “Fezâ'il-i Cihâd Hakkında Mü'ellesât-ı 'Osmâniyye”, *Sebîlürreşâd*, c. II/IX, nr. 46/228 (15 Safer 1331/24 Ocak 1913): 347-348.
- BURSALI MEHMED TAHİR, “Fezâ'il-i Cihâd Hakkında Mü'ellesât-ı 'Osmâniyye”, *Cerîde-i Sûfiyye*, 24/16 (6 Rebi'ülevvel 1331/13 Şubat 1913): 8-9.
- BURSALI MEHMED TÂHİR, *Menâkıb-ı Harb*, Dersaadet: Ahmed İhsân ve Şürekâsı, 1333.
- CİHAN, Ahmet, *Reform Çağında Osmanlı İlmîyye Sınıfı*, İstanbul: Birey Yayıncılık, 2004.
- “Cerîde-i Sûfiyye'nin Hey'et-i Tahrîriyyesi”, *Cerîde-i Sûfiyye*, 6/14 (20 Rebi'ülevvel 1330/9 Mart 1912): 1.
- ÇAKIR, Ömer, “Ana Çizgileriyle Türk Harp Edebiyatında Trablusgarp Savaşı”, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, haz. Mehmet Ersan-Nuri Karakaş, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2013, s. 667-682.
- ÇALIK, Mustafa (haz.), *Bir Asır Sonra Balkan Savaşları (Utanç Verici Bir Hezîmetin Muhasebesi)*, 3. bs., Ankara: Cedit Neşriyat, 2015.
- ÇORUK, Ali Şükrü, *Abdülhamit Döneminde Kitap ve Dergi Sansürü*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2017.
- DEMİREL, Fatmagül, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, İstanbul: Bağlam Yay., 2007.
- DUMAN, Haluk Harun, *Balkanlara Veda*, İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yay., 2017.
- DUMAN, M. Zeki, “Hablullah”, *DİA*, XIV, 380.
- EBÛ DÂVUD, Süleymân b. el-Eş'as, *Süneni Ebî Dâvud*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, I-V.
- EBU'L-LEYS SEMERKÂNDÎ, *Tenbîhü'l-Gâfilîn*, Kahire: Mektebetü'l-İmân, 1415.
- el-ABDU'L-KÂNÎ, Muhammed, *Hamâsetu'l-Zurafâ' min-Eş'âru'l-Muhaddisîn ve'l-Kudemâ'*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 2002.
- el-CEVZİYYE, İbn Kayyim, *Zâdü'l-Me'âd*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1430.
- ELÇİN, Şükrü (haz.), *Âşık Ömer*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1987.

- ERGİN, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul: y.y., 1977, I-V.
- es-SA'ADÎ, İbn Nubatah, *Dîvân*, Tahkik: Abdu'l-emîr Mehdî Habîb el-Tâ'î, Kahire: Dâru'l-Kütüb, ty.
- es-SUYÛTÎ, Abdurrahmân, *el-Câmi'u's-Sagîr*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414, I-IV.
- et-TEBRÎZÎ, Yahya b. Ali b. Muhammed el-Şeybânî, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse*, Beyrut: Dâru'l-kalem, 1991, I-II.
- GENCER, Bedri, *Gelenekten Modernliğe Osmanlı*, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019.
- GENCER, Bedri, *İslamda Modernleşme (1839-1939)*, Ankara: DoğuBatı, 2017.
- GÖKBAYIR, Sema, "Osmanlı Hukuk Sisteminde Fıkıhın Belirleyiciliği Erzincan Şer'iyye Sicilleri Evlenme Boşanma Kayıtları Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- GÖRGÜLÜ, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi*, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- GÜÇTEKİN, Nuri, "İstanbul'daki Müslim Özel Mektepleri (1873-1922)", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2013.
- GÜL, Abdülkadir-Adem Başbüyük, *Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi [Osmanlı'dan Cumhuriyete Erzincan Kazası]*, Konya: Salkımsöğüt Yayınları, 2011.
- GÜLDÖŞÜREN, Arzu, "II. Mahmud Dönemi Osmanlı Ulemâsı", Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- HAÇİN, İlhan, "1939 Erzincan Büyük Depremi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30/88 (2014), s. 37-70.
- HAMAMİZADE İHSAN, *Baba Salim*, İstanbul: y.y., 1930.
- HARMAN, Ömer Faruk, "Mûsâ", *DİA*, XXXI, s. 210-213.
- HATİBOĞLU, İbrahim, "Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye", *DİA*, XXIX, s. 361-362.
- HIZLI, Mefail, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2008): 25-46.
- HIZLI, Mefail, "Osmanlıların Bursa'ya Kazandırdıkları Medreseler", *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, Bursa Araştırmaları Vakfı, 29 (2010): 9-11.
- IŞIK, İhsan, *Resimli ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, Ankara: Elvan Yayınları, 2006, I-XI.
- İBN 'ASÂKİR, *Târîhu Medîneti Dîmaşk*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1418, I-LXXX.

- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *Süneni İbn Mâce*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, I-II.
- İBN ŞEHRÂŞUB, *Menâkıbu Âli Ebî Tâlib*, Beyrut: y.y., 1405, I-III.
- İÇLİ, Hacı Hasan, “Tanzimat Sonrası Erzincan’da Eğitim”, Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- İlmiyye Sâlnâmesi*, 1334.
- İMÂM GAZZÂLÎ, *İhyâu ‘Ulûmi’-d-dîn*, Cidde: Dârü’l-Minhâc, 1432, I-X.
- İMAMOĞLU, Abdullah Taha, “I. Dünya Savaşına Bibliyografik Bir Katkı: Osmanlı’da Cihad Risaleleri”, *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi, 100. Yılında I. Dünya Savaşı ve Mirası Bildiri Kitabı*, ed. Halil Çetin-Lokman Erdemir, Çanakkale: Çanakkale Valiliği Yayınları, 2015, I, 151-179.
- İMAMOĞLU, Abdullah Taha, “1853-1856 Kırım Savaşına Dair Bir Cihad Risalesi”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), s. 39-48.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Dersiâm”, *DİA*, IX, 185-186.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “İlmiye”, *DİA*, XXII, 141-145.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Medrese”-Osmanlı Dönemi, *DİA*, XXVIII, 327-333.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Şeyhülislam”, *DİA*, XXXIX, 91-96.
- İZ, Mahir, *Yılların İzi*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2009.
- KAHRAMAN, Alim, “Tâhirülmevlevî”, *DİA*, XXXIX, 407-408.
- KARA, İsmail, *Cumhuriyet Türkiyesi’nde Bir Mesele Olarak İslam*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2019.
- KARA, İsmail, *İslâmcıların Siyasi Görüşleri 1, Hilafet ve Meşrûtiyet*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.
- KARA, İsmail, *İslâmcıların Siyasi Görüşleri 2, Hürriyet Müsavat Uhuvvet*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2019.
- KARA, Mustafa, “Cerîde-i Sûfiyye”, *DİA*, VII, 510.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.
- KARATAŞ, Ahmet, “Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemaleddin Efendi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49 (Aralık 2015): 29-126.

- KARATAŞ, Ahmet, “Şairini Vazifesinden Edip Sürgüne Gönderen Bir Gazelin Hikâyesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59/2 (2018): 83-111.
- KARTALLIOĞLU, Yavuz, “Osmanlı Türkçesindeki Ekler Dudak Uyumuna Göre Nasıl Okunmalıdır?”, *Turkish Studies* 3/6 (2008): 465-480.
- KAŞIKÇI, Atilla, “Bütün Yönleriyle Ceride-i Sufiyye İnceleme-Fihrist”, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- KAVAS, Ahmet, “Trablusgarp”, *DİA*, XLI, 288-291.
- KAYA, Erol, *Şehre Tanıklık Edenler Erzincan Sözlü Tarih Çalışması*, İstanbul: Erzincan Üniversitesi Yayınları, 2012, I-II.
- KAYA, Erol, *Erzincanlı Son Devir Osmanlı Uleması*, Erzincan: Erzincan Üniversitesi Yayınları, 2017.
- KOÇ, Aylin, “Sinan Paşa”, *DİA*, XXXVII, 229-231.
- KOBYA, Elif Şebnem, “Baba Salim Divanı”, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, haz. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- KUT, Günay, “Ahmed Paşa”, *DİA*, II, 111-112.
- KUTAY, Cemal, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ty.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Abdülhamid II”, *DİA*, I, 216-224.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Balkan Savaşı”, *DİA*, V, 23-25.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Milli Mücadele”, *DİA*, XXX, 76-83.
- LEVEND, Agah Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 2. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1960.
- MARDİN, Ord. Prof. Dr. Ebul’ulâ, *Huzur Dersleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1966, I-III.
- Maşrık-ı Füyûzât Mektebi Şâkirdânına Mahsûs Ta’lîmât-nâme, İstanbul: y.y., ty.
- MEMİOĞLU, A. Zeki, “İmparatorluktan Cumhuriyete İlk Öğretimimiz”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 23(2003): 241-252.
- MENEKŞE, Ömer, *Kemah Alimleri*, İstanbul: y.y., 1996.
- “Mevâdd-ı Umûmiye/Mâliye Nezâreti Vezne-i Umûmî Müdiriyetinden (Îâne-i Harb)” *Takvîm-i Vekâyi’*, 5/1368 (2 Rebiülevvel 1331/9 Şubat 1913): 1.

- MISIROĞLU, Kadir, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler*, İstanbul: Sebil Yayınları, 1969.
- MOLLA CÂMÎ, *Nakdû'n-Nusûs fî-Şerhi Nakşi'l-Fusûs*, Tahran: Vezâret-i Ferheng u Âmûzeş-i Âlî, 1375.
- MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992, I-III.
- NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, Sünenü'n-Nesâî, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992, I-VIII.
- OKAY, Orhan, "İstiklal Marşı", *DİA*, XXIII, 355-356.
- OKUMUŞ, Ejder, "Tanzimat Hareketi'ne Muhalefet", *Marife*, 3/2 (2003), s. 87-93.
- Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1935.
- ÖZBEK, Nizamettin, *Erzincandan Kemahtan*, 2. baskı, Ankara: Emel Matbaası, 1982.
- ÖZCAN, Ömer, *Risâle-i Nur Hizmetkârları Ağabeyler Anlatıyor 5*, İstanbul: Nesil Yayınları, 2011.
- ÖZDEMİR, Kamuran, "Cumhuriyet Döneminde Şapka Devrimi ve Tepkiler", Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- ULUCUTSOY, Hasan, "Türk Savaş Edebiyatı ve Propaganda (1828-1912)", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2019.
- ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2012.
- PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004, I-III.
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007.
- POYRAZ, A. Mıktat [Sâbık Erzincan Askerî Lise Arabî, Fârisî, Felsefe ve Orta Mektebi Türkçe Muallimi, Trabzon Kız Orta Okul Türkçe Öğretmeni Divrikli], *Ozanlar*, Ankara: İdeal Matbaa, 1935.
- REDHOUSE, James W., *A Turkish And English Lexicon*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2011.
- SA'DÎ. *Külliyât-ı Sa'dî*, haz. M. Ali Fürûğî, Tahran: Müessese-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, 1369.
- SA'DÎ, Şeyh-i Ecel, *Bûstân*, Tahran: Çâphâne-i Sepehr, 1985.
- SARIKOYUNCU, Ali, *Milli Mücadelede Din Adamları I-II*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2002.

- SAYDAM, Abdullah, “Emniyet-i Memleket-Hürriyet-i Matbuat İkilemi ve II. Abdülhamid Dönemi Neşriyat Siyaseti”, *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, haz. M. Metin Hülagü vd., Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2011, I, 37-67.
- SÜNBLZÂDE VEHBÎ, *Dîvân-ı Vehbî*, Bulak 1305.
- ŞAHİN, Tahir Erdoğan, *Erzincan Tarihi*, Erzincan: Erzincan Hayra Hizmet ve Dayanışma Vakfı Yayınları, 1987, I-II.
- TEFTAZANÎ, Sadüddin, *Şerhu'l-‘Akâ'idü'n-Nesefiyye*, Kahire: Mektebetü Külliyyâtî'l-Ezheriyye, 1407.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Sünenü't-Tirmizî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, I-III.
- TUYGUN, Ünal, *Erzincan'ın Manevi Mimarları*, İstanbul: Kervan Yayınları, 2001.
- Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1935.
- UNAN, Fahri, “Mevleviyet”, *DİA*, XXIX, 467-468.
- UNAN, Fahri, “Sahn-ı Semân”, *DİA*, XXXV, 532-534.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- ÜNVER, İsmail, “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, *Turkish Studies*, 3/6 (2008): 1-46.
- VAHYÎ, Recep, *Manzûm Türkiye-İtalya Harbi*, İstanbul: y.y., 1328.
- YAĞMURDERELİ, Nesib, *Baba Salim Hayatı ve Şiirleri*, Trabzon: y.y., 1946.
- YA'KÛB, İmîl, *El-Mu'cemü'l-Mufasssal fi-Şevahidi'l-Arabiyye*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996, I-VII.
- YALÇIN, Murat(ed.), *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, I-II.
- YARDIM, Mehmet Nuri, “Türk Edebiyatı Tarihi ve Edebiyatımızın bazı Meseleleri Üzerine Prof. Ömer Faruk Akün'le Mülakat”, *Boğaziçi* 49 (Temmuz-Ağustos 1986), s. 5-6.
- YAVUZ, Y. Şevki, “Akâ'idü'n-Nesefî”, *DİA*, II, 217-219.
- YILDIZ, Alim, *Sivaslı Şairler Antolojisi*, İstanbul: Sivaslılar Eğitim, Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları, 2003.
- YILMAZ, Coşkun (haz.), *II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992.
- YILMAZ, Hasan Kâmil, “Esad Erbilî”, *DİA*, XI, 348-349.

YILMAZ, M. Serhat, “Atatürk’ün Kastamonu Gezisi ve Şapka İnkılabı”, Kastamonu Eğitim Dergisi, 13/1(2005): 223-232.

YÜCEL, İrfan, “Diyanet İşleri Başkanlığı”, *DİA*, IX, 455-460.

Arşiv Evrakı

Ahmed Mikdâd Efendi Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi Sicil Dosyası/Dosya No: 23-2050

Ahmed Mikdâd, Tevhîd-i Kâinât, Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı, İstanbul 1331. (Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphânesi Nüshası [Demirbaş No: 22 Sel 1089] Son sayfada Mikdâd Efendi’nin el yazısıyla notu.)

BOA, NFS.d.02548

BOA, Nfs.d.2562

BOA DH.SAİDd.00115

BOA MF.MKT 755/46, vr. 1-3.

BOA, BEO, Dosya nr. 3443, Gömlek nr. 258215.

BOA İ.TAL., Dosya nr. 486, Gömlek nr. 26, vr. 1-3-4.

BCA Diyanet İşleri Başk. Fonu Yer nr. 2-13-23, vr. 2.

Hicrî 1332/m. 1916 tarihli 1 nolu Erzincan Şer’iyye Sicili, vr. 7-8.

Diğer Kaynaklar

<http://www.divrigidernegi.com/dosya/201312dosya216298181614.pdf> (Kazım Erçoklu, Bütün Veçheleriyle Divriği, 94 s. – Erişim Tarihi; 29/05/2019)

<http://milliservet.blogspot.com.tr/2010/05/> (Erişim Tarihi: 27/03/2020)

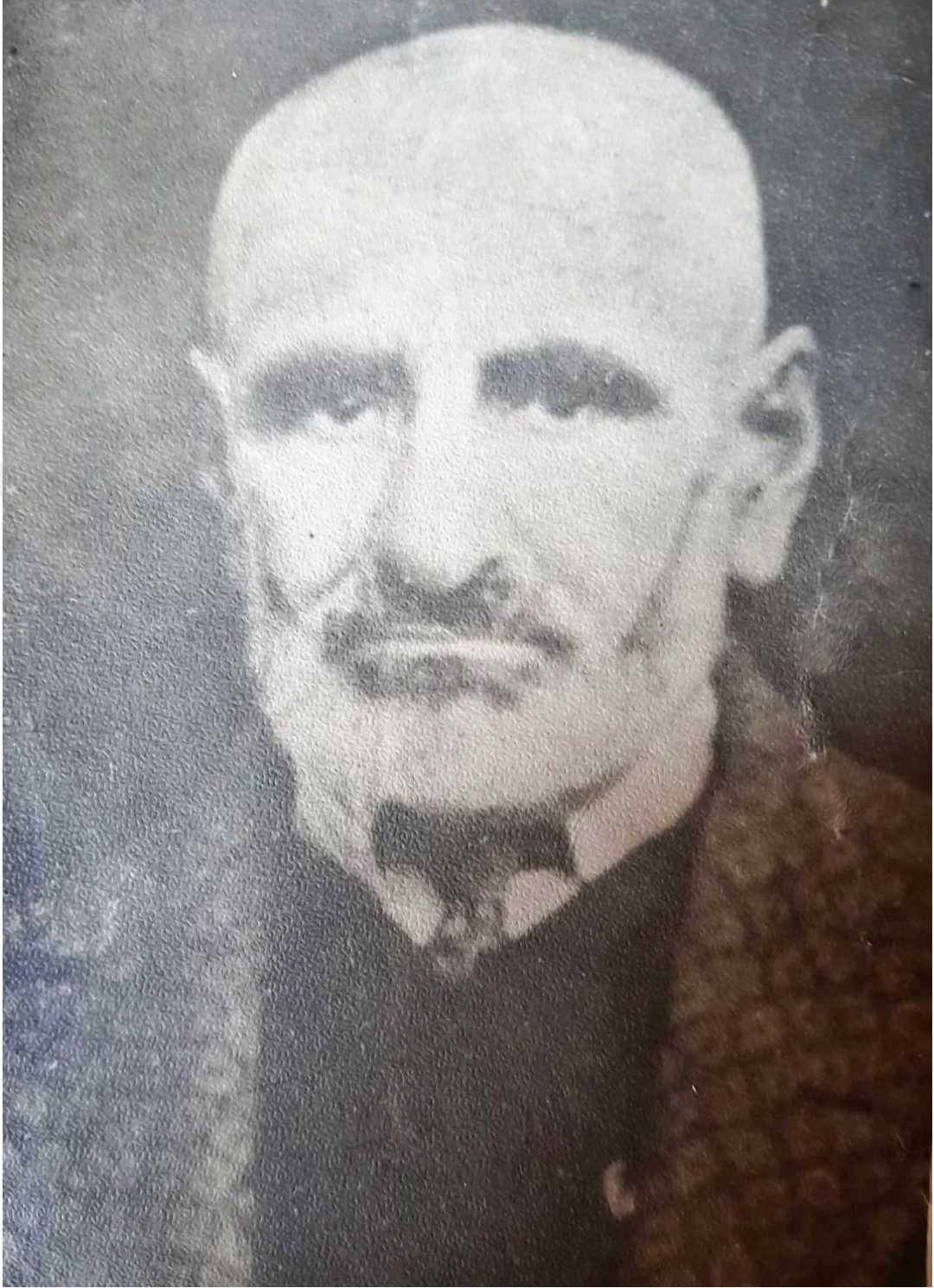
Sözlü Tarih Çalışması

Belir Bulut (Doğum Tarihi: 1959) Emekli, Ahmed Mikdâd Efendi’nin kızı Hâlîde Suat İliktekin’in torunu (Görüşme Tarihleri: 03/04/2019, 04/04/2019, 08/04/2019, 09/04/2019)

Dara Tan (Doğum Tarihi: 1968) Devlet Sanatçısı, Ahmed Mikdâd Efendi’nin kızı Hâlîde Suat İliktekin’in torunu (Görüşme Tarihi: 30/03/2019, 02/04/2019)

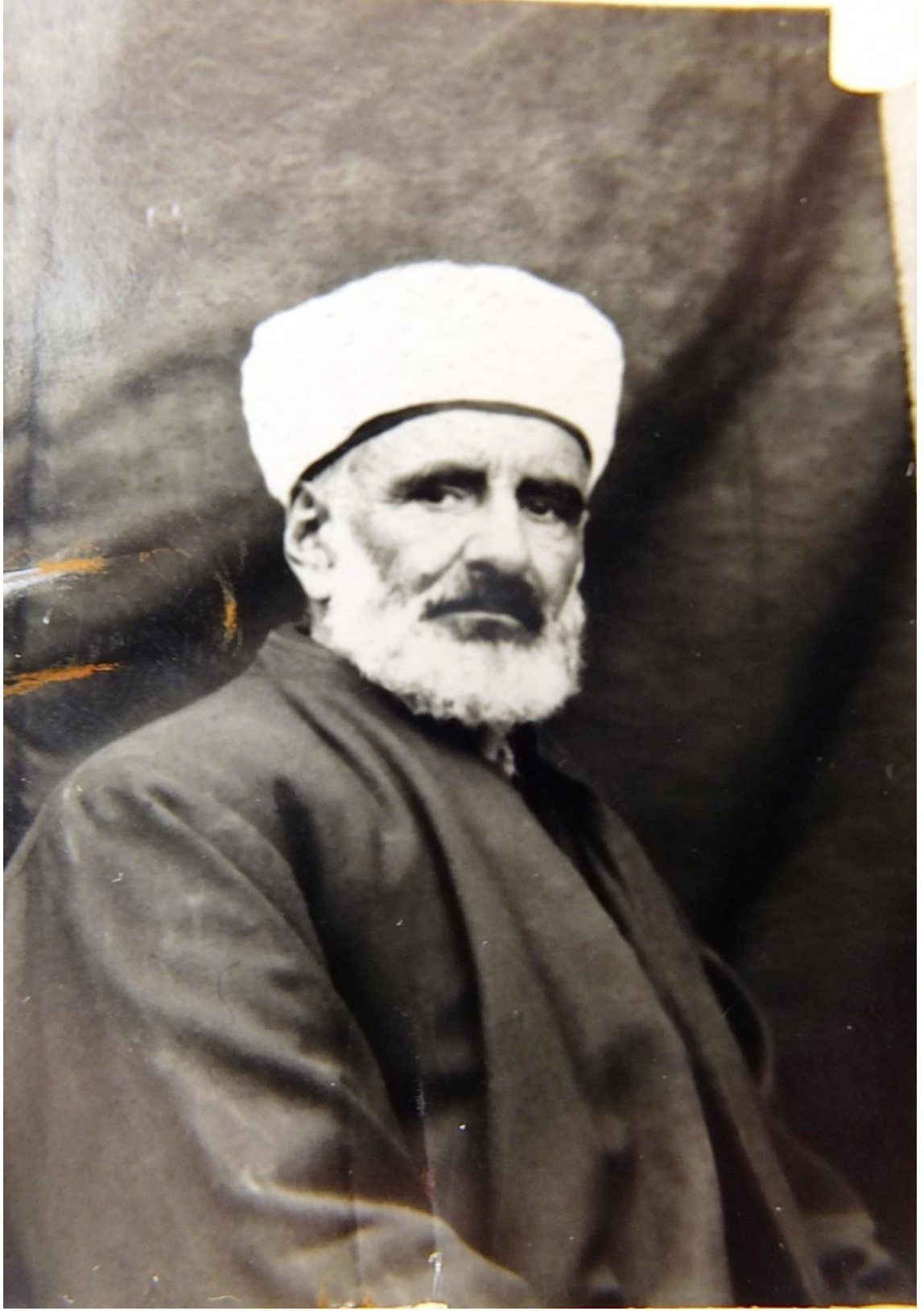

FOTOĞRAF ALBÜMÜ

Ahmed Mikdâd Efendi'nin muhtemelen 1932 sonrası Türkçe öğretmenliği yaptığı yıllara ait bir vesikalık fotoğrafı⁵⁷³

⁵⁷³ Belir Bulut şahsî arşivi.

Ahmed Mikdâd Efendi İlmiye Kisvesiyle⁵⁷⁴

⁵⁷⁴ Ahmed Mikdâd Efendi Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi Sicil Dosyası/Dosya No: 23-2050.

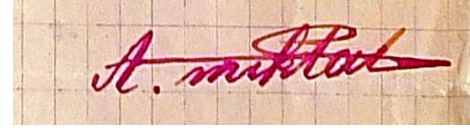

3. Ordu Müşiriyet önünde yapılan bir geçit resmi. “2” numaralı beyaz sarıklı siyah sakallı şahıs Divrikli Hoca Ahmed Mikdâd Efendi (Sultan II. Abdülhamid’in tahta cülûsunun 30. yılı kutlamaları-31 Ağustos 1906-Erzincan)⁵⁷⁵

⁵⁷⁵ Fotoğraf karesindeki şahıslar: 1) 4. Ordudan Ali Paşa 2) Divrikli Hoca 1/a) Emir Sb. Cevat Bey 1/b) Kur. Bşk. ... 3) Şeyh Hacı Mehmet Efendi 4) Şeyh Sıtkı Efendi 5) Şeyh İbrahim Efendi (Mevlevî

“2” numaralı zât Ahmed Mikdâd Efendi. “1” numaralı şahıs Kemal Bey, Kale Meydanı’nda muharebeyi anlatıyor. (30 Ağustos 1926 Zafer Bayramı)⁵⁷⁶

Ahmed Mikdâd Efendi’nin eski ve yeni harflerle imzaları

Mikdâd 1328 - Ahmed Mikdâd 1331

Ahmed Mikdâd Efendi’nin Mühürleri

Şeyhi) 6) Şeyh Fevzi Efendi 7) – 8) Kemahlı Tayyar Efendi 9) Hafız Vehbi Efendi 10) Belediye Reisi Rıza Paşa 11) Erzincan Mutasarrıfı Mahmut Paşa 12) Mustafa Efendi 13) Mehmet Efendi 14) Orfu Kâtibi Ahmet Cemil Efendi 15) Nakliye Mülazımı Hacı Salih Efendi 16) Ermeni Rûhânî Reisi (Akansel, *Kaybolan Şehir Eski Erzincan’dan Fotoğraflarla Anılar*, s. 20-21.)

⁵⁷⁶ Fotoğraf karesindeki şahıslar: 1) Kemal Bey 2) Divriğili Hoca 3) Albay Kadri Bey (Akansel, *Kaybolan Şehir Eski Erzincan’dan Fotoğraflarla Anılar*, s. 84.)

Ülemâdan Divrikli Hoca Ahmet Mikdat Poyraz Ruhuna Fatiha 1872-1939

Ahmed Mikdâd Efendi ve ikinci eşi Naime Hanım'ın

Erzincan Terzi Baba Mezarlığı 9. ada 228. parseldeki kabirleri.

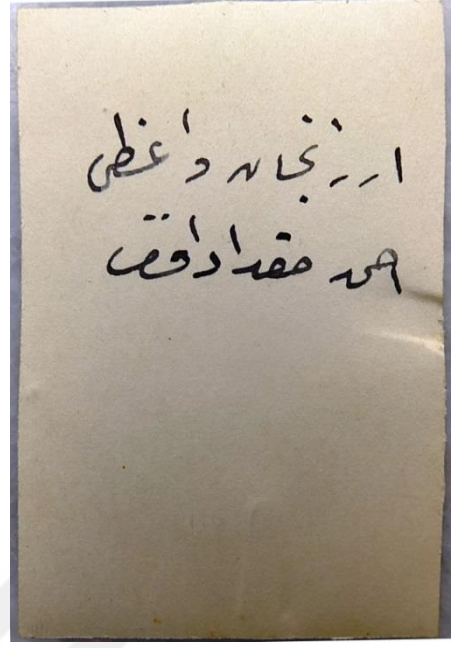
Ahmed Mikdâd Efendi ve Naime Hanım'ın mezar taşları.

Em. Jandarma Assb. Divrikli Hoca Ahmet Mithat Oğlu Yahya Kemal Poyraz Ruhuna el Fatiha D. 1324-Ö. 8.7.1966⁵⁷⁷

Annesi Naime Hanım ve babası Ahmed Mikdâd Efendi ile yan yana medfûn bulunan Yahya Kemal Poyraz'ın mezar taşı.

⁵⁷⁷ Ahmed Mikdâd Efendi'nin ismi oğlunun mezar taşına sehven "Ahmet Mithat" şeklinde yazılmıştır.

Erzincan Vâizi Ahmed Mikdâd Efendi

Ahmed Mikdâd Efendi'nin vesikalık resminin ön ve arka yüzü.⁵⁷⁸

Ahmed Mikdâd Efendi'nin icâzet aldığı hocası
Bâyezid Câmîi Dersiâmlarından Fâtih Türbesi hazîresinde medfûn
Çarşambalı Ahmed Hamdi Efendi (h. 1264-11 Eylül 1912)⁵⁷⁹

⁵⁷⁸ Erol Kaya'nın hazırladığı “*Erzincanlı Son Devir Osmanlı Ulemâsı*” adlı eserde bir hata ile Mikdâd Efendi'ye ait bu fotoğraf Ahmed Nûri Efendi'nin fotoğrafı olarak kaydedilmiştir. (Kaya, *Erzincanlı Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, s. 39.)

⁵⁷⁹ Fotoğraf, Ord. Prof. Dr. Ebul'ulâ Mardin'in *Huzur Dersleri* adlı eserinden alınmıştır. [Mardin, *Huzur Dersleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1966), II-III, 825.]

Ahmed Mikdâd Efendi'nin kızı,damadı ve torunları. (Halide Suat-Ebubekir Sıtkı İliktekin ve çocukları Yüksel, Aysel, Gürsel)⁵⁸⁰

⁵⁸⁰ Dara Tan şahsî arşivi.

Ahmed Mikdâd Efendi'nin uzun yıllar hocalık yaptığı
Erzincan Askerî Rüşdiyesi⁵⁸¹

Ahmed Mikdâd Efendi'nin son görev yeri olan Trabzon Kız Orta Mektebi

⁵⁸¹ Akansel, *Eski Erzincan'da Tarihî Kışla ve Askerî Yapılar*, s. 70.

Guillaume Berggren (1835 Stockholm - 1920 İstanbul) adlı bir fotoğrafçının çektiği Macar Kalesi fotoğrafı. Ahmed Mikdâd Efendi, bu kaleyi ziyâret etmiş, burada bir gün misafir olmuş ve bu misafirliğini “On Aylık Seyahat-i Askeriyemden bir Levha yahud Macar Kal’ası’nda Bir Gün Müsâferet”⁵⁸² başlıklı makalesinde yazıya dökmüştür. Boğazın karşı kıyısında, Mikdâd Efendi’nin mezkûr yazısında tasvîr ettiği kışla, beyaz minâre ve amûdî tepeler görülüyor.

⁵⁸² Cerîde-i Sûfiyye, II/62 (6 Eylül 1329/19 Eylül 1913), s. 107-108.